

FORVM

Acta Juridica et Politica

III. évfolyam,
2. szám

SZEGED • 2013

ANTAL TAMÁS

Az angol esküdszék történetének
rövid foglalata

EMBER ALEX

A magyar társadalombiztosítás története
a kezdetektől 1846-ig

GOMBOS KATALIN

A polgári és kereskedelmi ügyekben
folytatott igazságügyi együttműködés
jelenlegi helyzete az Európai Unióban

GYÉMÁNT RICHÁRD

A hétfalusi csángók nemzetiségi
és felekezeti sajátosságai

HEKA LÁSZLÓ

A Koszovói Köztársaság alkotmányjogi
berendezkedése

MILANOV VIKTOR

A bulgáriai török kisebbség politikai és
társadalmi helyzete

NAGY ZSOLT

A külső és belső jogi kultúrák eltérései, avagy
az olasz jogi eljárások késedelmé

NÁNÁSI LÁSZLÓ

Az első magyar jogász-akadémikus,
Szlemenics Pál élete és munkássága
(1783–1856)

BÉLA RÉVÉSZ

NATO and Securitate Files on the Situation of
Transylvania in the 70s-80s

WILFRIED SCHLÜTER – SZABÓ HELGA

A német családi jog áttekintése

SZONDI ILDIKÓ – NAGY GABRIELLA

A munkával való elégedettség nemzetközi
összehasonlításban

LEVENTE VÖLGYESI

The First Building Act of Hungary
(Act VI of 1937)

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

FORVM

Acta Juridica et Politica

III. évfolyam
2. szám

SZEGED
2013

Redigunt

ATTILA BADÓ, MÁRTA DEZSŐ, ZSUZSANNA FEJES, KLÁRA GELLÉN,
ATTILA HARMATHY, MÁRIA HOMOKI-NAGY,
ÉVA JAKAB, JÓZSEF LICHTENSTEIN, LÁSZLÓ NÁNÁSI,
ARNDT SINN, ZSOLT SZOMORA, GERHARD THÜR

Redigit

MÁRIA HOMOKI-NAGY

Nota

FORVM Szeged

Szerkesztőbizottság:

BADÓ ATTILA, DEZSŐ MÁRTA, FEJES ZSUZSANNA, GELLÉN KLÁRA,
HARMATHY ATTILA, HOMOKI-NAGY MÁRIA,
JAKAB ÉVA, LICHTENSTEIN JÓZSEF, NÁNÁSI LÁSZLÓ,
SINN ARNDT, SZOMORA ZSOLT, THÜR GERHARD

Főszerkesztő

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Technikai szerkesztő

MARVANEK JUDIT

Kiadja

HAJDÚ JÓZSEF

dékán

Kiadványunk rövidítése

FORVM Szeged

ISSN 0324-6523 Acta Univ.

TARTALOMJEGYZÉK

ANTAL TAMÁS	
Az angol esküdtszék történetének rövid foglalata.....	5
EMBER ALEX	
A magyar társadalombiztosítás története a kezdetektől 1846-ig.....	31
GOMBOS KATALIN	
A polgári és kereskedelmi ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés jelenlegi helyzete az Európai Unióban.....	49
GYÉMÁNT RICHÁRD	
A hétfalusi csángók nemzetiségi és felekezeti sajátosságai.....	67
HEKA LÁSZLÓ	
A Koszovói Köztársaság alkotmányjogi berendezkedése.....	105
MILANOV VIKTOR	
A bulgáriai török kisebbség politikai és társadalmi helyzete.....	131
NAGY ZSOLT	
A külső és belső jogi kultúrák eltérései, avagy az olasz jogi eljárások kérdelme.....	151
NÁNÁSI LÁSZLÓ	
Az első magyar jogász-akadémikus, Szlemenics Pál élete és munkássága (1783–1856).....	171
BÉLA RÉVÉSZ	
NATO and Securitate Files on the Situation of Transylvania in the 70s-80s.....	197
WILFRIED SCHLÜTER – SZABÓ HELGA	
A német családi jog áttekintése.....	217
SZONDI ILDIKÓ – NAGY GABRIELLA	
A munkával való elégedettség nemzetközi összehasonlításban.....	271
LEVENTE VÖLGYESI	
The First Building Act of Hungary (Act VI of 1937).....	293

ANTAL TAMÁS

Az angol esküdtszék történetének rövid foglalatja

„Védd a szegények gyermekeit és büntesd a gonosztevőt!”¹

1. Genezis: az esküdtszék eredete

A britanniai esküdtszékek eredetét kutatók szerint a fejlettebb társadalmi-jogi intézményeket alkalmazó népeknél már az ókorban megjelent olyan szerv, mely számos laikusból állva ítélkezett a nép tagjai felett.² Rómában például a köztársasági korszak végén, főként Sulla egyeduralmától számítva, a büntetőeljárások alapvetően kvázi esküdtek: az állandó és a rendkívüli *questio*-k előtt folytak.³ Mások viszont a kereszténység eszméiből látják kinőni a bíraskodás e formáját mondván: az esküdtszék a vádlott „élő lelkiismerete”. Ezen megközelítésben a tizenkettes szám az apostolokra vagy Izrael tizenkét törzsére utalhat.⁴ Elfogadhatóbb álláspontnak azon tézisek tűnnek, melyek az angol-szász vagy az egyéb germán törzsektől eredeztetik a későbbi *jury*-t: a 19. századi kutatók úttörője, Heinrich Brunner azt kontinentális germán, azon belül népi eredetűnek tartotta.⁵

¹ „Defend the children of the poor & punish the wrongdoer” – felirat a londoni Központi Büntető Bíróság, a történelmi *Old Bailey* homlokzatán.

² RÉSŐ ENSEL SÁNDOR: *Az esküdtszék Magyarországon*. Pest, 1867. 104. p., ÖDÖNFI MIKSA: *Sajtóeljárásunk és annak fejlődése*. Budapest, 1903. 5–6. pp.; G. E. M. DE STE CROIX: *Notes on Jurisdiction in the Athenian Empire*. In: *The Classical Quarterly*, New Series. May 1961. Vol. 11, No. 1, 94–112. pp., No. 2, 268–280. pp.; STEPHAN TODD: *Lady Chatterley's Lover and the Attic Orators: The Social Composition of the Athenian Jury*. In: *Journal of Hellenic Studies*. 1990. Vol. 110, 146–173. pp., SIR PAUL VINOGRADOFF: *Outlines of Historical Jurisprudence*. Vol. 2: *The Jurisprudence of the Greek City*. Oxford, 1922., GERHARD THÜR: *Athén bírósági szervezete a Kr. e. 4. században*. In: *Acta Jur. et Pol.* Szeged. Tom. LXV. (Molnár Imre emlékkönyv) Szeged, 2004. 369–389. pp.

³ MOLNÁR IMRE: *Az ókori Róma büntetőeljárási jogának rendje*. In: Uő.: *Ius criminale Romanum*. Tanulmányok a római jog köréből. = A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 45. Szeged, 2013. 244–250. pp.

⁴ BADÓ ATTILA: *Esküdtszéki ítéletek. Futni hagyott bűnösök?* h.n., 2004. 150. p.

⁵ Lásd a már klasszikusnak számító művét: HEINRICH BRUNNER: *Die Entstehung der Schwurgerichte*. Berlin, 1872. Vö.: KARL JOSEPH ANTON MITTELMAIER: *Erfahrungen über Wirksamkeit der Schwurgerichte in Europa und Amerika, über ihre Vorzüge, Mängel und Abhülfe*. Erlangen, 1865.

Elmélete évtizedekig meghatározó volt, mígnem Frederic W. Maitland kutatásai új irányvonalat nyitottak: egyetértett abban, hogy az esküdszék nem angol, hanem frank eredetű volt, de nem népi intézménynek, hanem kifejezetten a királyok törvénykezési előjogából fakadó megoldásnak vélte.⁶ Az ekként új lendületet vett vizsgálódások két irányba indultak el: az egyik álláspont Brunner tézisé a normann hódítást (1066) megelőző angolszász eredet irányába kívánta meghaladni, a másik pedig azt igyekezett bizonyítani, hogy már Hódító Vilmos (1066–1087) korában létezett esküdszék Normandiában.

Az előbbi szellemében William Stubbs arra a meggyőződésre jutott, hogy léteznie kell valamilyen kapcsolatnak II. Ethelred (978–1013, 1014–1016), Wessex királyának Wantage-ben feltehetően 997-ben kiadott törvénye,⁷ valamint az abban foglalt tizenkét lovag (*twelve thegns*) bírósága s az angol jogrendszer „atyja”, II. Henrik⁸ által elterjesztett vádló esküdszék között.⁹ Ugyanis tény, hogy II. Henrik uralkodása alatt (1154–1189), 1166-tól az *Assize of Clarendon* első artikulusa alapján egy tucatnyi szabad és becsületes ember emelt vádat – pontosabban segédkezett abban – a kiemelkedő súlyú büntetőügyekben. Az uralkodó vagy nevében a területen birtokos főnemes (*baron*) által kiküldött utazóbírák, királyi emberek (*missi*) a sherifek útján tizenkét feddhetetlen és tisztességes századbeli, továbbá városonként (községenként) még négy-négy ugyanilyen személyt hívtak egybe az angol grófságokban tudakozódni és törvényt ülni a rablások, a gyilkosságok s a lopások ügyeiben. Ebből hosszabb távon előbb a vád-, később az ítélő esküdszék forrott ki.¹⁰

Az új, skandináv teóriát először határozottan Sir Paul Vinogradoff képviselte, majd Naomi D. Hurnard fejlesztette tovább.¹¹ Igaz, sokáig nem akadt követőjük, mígnem egy belga kutató, Raoul C. Van Caenegem, továbbá Doris M. Stenton asszony és férje, Sir Frank M. Stenton fel nem elevenítette kezdeményezésüket.¹² Az északi eredet szerint Skandináviában már jóval a kereszténység felvétele előtt 12 bíró törvénykezett bonyolultabb esetekben az úgynevezett *béke* helyszínén, amely mogyoróvesszőkkel körülfont magaslaton állt. A germán kirajzással a népi bíráskodás e formája áterjedt a teuton,

⁶ FREDERIC W. MAITLAND: *The Constitutional History of England*. Cambridge, 1908. (reprint: 1961.) 120–124. pp.; RALPH V. TURNER: *The Origins of the Medieval English Jury: Frankish, English or Scandinavian?* In: *The Journal of British Studies*. May 1968. Vol. 7, No. 2, 1–10. pp., különösen: 2. p.

⁷ DAVID. C. DOUGLAS (General Editor): *English Historical Documents: I. c. 500–1042*. (Editor: DOROTHY WHITELOCK) London–New York, ²1979. 439–442. pp., különösen: 3.1–3.4 pontok.

⁸ SZÁNTÓ GYÖRGY TIBOR: *Anglia története*. Budapest, 1994. 48–51. pp.

⁹ WILLIAM STUBBS: *The Constitutional History of England in its Origin and Development*. Oxford, ⁵1891. I. 505–509. pp.

¹⁰ RÉSŐ 1867, 104–105. pp., ÖDÖNFI 1903, 6–7. pp., TURNER 1968, 3. p.; GRAHAM STEWART: *Britannia: 100 Documents that Shaped a Nation*. London, 2012. 38–43. pp., RUSZOLY JÓZSEF: *Európa alkotmánytörténete. Előadások és tanulmányok középkori és újkori intézményekről*. Budapest, 2005. 211–212. pp.

¹¹ PAUL VINOGRADOFF: *English Society in the Eleventh Century*. Oxford, 1908. 4–11. pp., NAOMI D. HURNARD: *The Jury of Presentment and the Assize of Clarendon*. In: *The English Historical Review*. July 1941. Vol. 56, No. 223, 374–410. pp.

¹² R. C. VAN CAENEGEM: *Royal Writs in England from the Conquest to Glanvill*. London, 1959. 57–103. pp., LADY DORIS M. STENTON: *English Justice between the Norman Conquest and the Great Charter, 1066–1215*. = *Memories of American Philosophic Society* 55. Philadelphia, 1964. 15–17. pp., SIR FRANK M. STENTON: *Anglo-Saxon England, c550–1087*. = *Oxford History of England Series 2*. Oxford, ²1947. 643–649. pp.

majd a frank területekre; ez utóbbinál állandósult egy testület, amely a bizonyításban – a tények összegyűjtésében – vette ki a szerepét.

A korai normandiai esküdszéket tagadók álláspontja szerint nem a normandiaiak hatottak az angolokra, hanem éppen fordítva: csak a 12. században alakult ki esküdszékre hasonlító bíraskodás Északnyugat-Franciaországban. Yvonne Bougert és angol követői, a már említett Hurnard és Charles H. Haskins¹³ azt valószínűsítették, hogy Hódító Vilmos inkább továbbfejlesztette az Angliában már létező bírósági intézményt, semhogy egy újat honosított volna meg Normandiából. Ezen koncepció szerint Angol földön a heptarchia idején, állítólag már Wessex legendás királya, Nagy Alfred (871–889) korától fogva fejlődött az esküdszéki jogintézmény. Henry G. Richardson és George O. Sayles pedig egyenesen kijelentették: „nem hihetjük tovább, hogy az esküdszéket a római vagy frank őseink alkották meg, és utódokat hagyván Galliában, azok eljutottak Normandiába, majd a mi szigetünkre [ti. Angliába]”.¹⁴ Álláspontjuk szerint inkább a nép szószólóiban (*spokesman*) kellene keresni a *jurator*-ok eleit.

Az esküdszéki bíraskodás eredetét kutatók megemlítik, hogy a *jury* eredetileg talán nem is bíróság volt, hanem annak kialakulása inkább fiskális okokra vezethető vissza: a laikusok csoportjának alkalmazása a királyi adminisztráció információkkal való ellátása érdekében jött szokásba. Ezt Brunner Karoling eredetű megoldásnak tartotta, s a *Doomsday Book* (1086) megalkotásakor Angliában is használták eme eljárást.¹⁵ Ebben az értelemben a laikusok testülete nem az egyéni szabadságot, hanem ellenkezőleg: a központi hatalom gyakran könyörtelen „információéhségét” szolgálta. Mások, így Haskins, a vizsgált igazságszolgáltatási intézményt az egyházi bíraskodás intézményrendszeréből eredeztetik, s szerintük az Anjou-Plantagenet-ek (*Angevins*) adaptálták a már részben létező (klerikális) fórumot a világiak közé az uralkodásuk alatt, mivel azokat a nem teljesen kánoni vagy lelki természetű pereket, amelyek egyben például pénzfizetésre kötelezésért folytak, csak a világi („laikus”) bírák közben jöttével dönthették el még a szentszéki törvénykezés keretei között is. A másik oldalról nézve pedig a klerikusok szintén gyakorta vettek részt „világi szolgálatban” (*secular affairs*) – pontosabban: a király kényszerű szolgálatában – az uralkodó hatalmának egyházi legitimációja s a kereszténység értékrendjének és tanításainak terjesztése végett.¹⁶

További érdekes kérdés, hogy az esküdszék változatai: a vádeszküdszék (*grand jury*), az ítélő vagy „kis” esküdszék (*petty jury*) s a birtokperekben eljáró (*possession/trespass actions*) esküdszék (*assize*) hogyan fejlődtek ki egymás mellett, mivel ezek nem teljesen egyszerre jelentek meg, hanem – miként majd látni fogjuk – a koráb-

¹³ YVONNE BOUGERT: *Recherches sur les cours laïques du Xe au XIIIe siècle*. Paris, 1946. 262–265. pp., CHARLES H. HASKINS: *Norman Institutions: The Early Norman Jury*. = Harvard Historical Studies 24. Cambridge, Mass., 1918. 196–238. pp.

¹⁴ HENRY G. RICHARDSON – GEORGE O. SAYLES: *Law and Legislation from Aethelberht to Magna Carta*. Edinburgh, 1966. 117–118. pp., Uő.: *The Governance of Medieval England from the Conquest to Magna Carta*. Edinburgh, 1963. 182–185. pp.; Lásd még: TURNER 1968, 6. p.

¹⁵ BADÓ 2004, 145. p., RUSZOLY 2005, 180. p.; JOHN H. BAKER: *An Introduction to English Legal History*. Oxford, 2007. (reprint: 2011.) 72–73. pp.

¹⁶ STROUD F. C. MILSON: *Historical Foundations of the Common Law*. Oxford, 1981. (reprint: 2009.) 23–25. pp., RALPH V. TURNER: *Clerical Judges in English Secular Courts: The Ideal versus Reality*. In: Uő.: *Judges, Administrators and the Common Law in Angevin England*. London, 1994. 159–179. pp., különösen: 160–162. pp.

ban szokott volt istenítéletek háttérbe szorulásától, főként a IV. lateráni zsinattól (1215) kezdve fokozatosan alakultak ki az angol *common law*-ban.¹⁷ Jól mutatja ezt, hogy kezdetben – az intézményt „alapító” 1166. évi Clarendon-i törvényt követő évtizedekben¹⁸ – még nem *jury*-nak, hanem *assize*-nek nevezték az ügyben érdektelen, bölcs és becsületes helybeliek (*free and lawful men*) bevonásával működő igazságszolgáltató szervezetet. A döntésüket sem *verdict*-nek, hanem *recognition*-nak mondták. Míg azonban az ordáliák – részben az esküdtszék hatására – háttérbe, majd kiszorultak a középkori perből, elgondolkodtató, hogy az eskübizonyítás 1680-ig, a bajvívás (*judicial combat, battle*) formailag a 19. századelőig létezett Angolföldön is.¹⁹

2. Az angol esküdtszék kialakulása

Akármelyik fenti hipotézist látjuk is valószerűbbnek, az bizonyos, hogy a német ülnökök (*Schöffen*)²⁰ és az angol esküdtek (*jurymen*) ítélkező funkciójának pertechnikai célja a korai időkben megegyezett: a feltett kérdésre egymás között kellett megtalálniuk az alkalmazandó szokásjogot. Mindennek az életfilozófiai háttérében a törvénykezés folyamatának világivá alakulása állt: a megelőző akkuzatórius korszakban, amikor az istenítéleteket rendszeresen használták, nem merültek – nem merülhettek – fel a későbbi értelemben vett jogkérdések a bíróság előtt; kétség esetén a végső döntést kifejező transzcendens erőnek nem lehetett jogi szakkérdéseket „feltenni”, a természeti jelenségeket – mint az istenség „megnyilvánulásait” – pedig nem kellett jogászai magyaráza-

¹⁷ BADÓ 2004, 148–152. pp. Az istenítéletekről lásd: RUSZOLY JÓZSEF: *Európai jog- és alkotmánytörténelem*. = Opera Iurisprudentiae I. /Pólay Elemér Alapítvány/ Szeged, 2011. 575–576. pp., ADALBERT ERLER: *Gottesurteil*. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. (HRG) I. Berlin, 1971. 1769–1773. hasáb, H.-J. BECKER: *Gottesurteil*. In: Lexikon des Mittelalters. IV. Weimar–Stuttgart, 1999. 1594–1595. hasáb.

¹⁸ RICHARDSON – SAYLES 1963, 439–444. pp., STEWART 2012, 39–42. pp.

¹⁹ Az angol esküdtszék és a *common law* átfogó irodalmából: STEPHEN ROBERTS: *Jury Vetting in the 17th Century*. In: *History Today*. 1982. Vol. 32, No. 2, 25–29. pp., NEAL GARNHAM: *Local Elite Creation in Early Hanoverian Ireland: The Case of the County Grand Jury*. In: *The Historical Journal*. 1999. Vol. 42, No. 3, 623–642. pp., W. A. SPECK: *Bernard Mandville and the Middlesex Grand Jury*. In: *Eighteenth-Century Studies*. 1978. Vol. 11, No. 3, 362–374. pp., ELY DEVONS: *Serving as a Jurymen in Britain*. In: *Modern Law Review*. 1965. Vol. 28, No. 5, 561–570. pp.; D. KARLEN: *Anglo-American Criminal Justice*. New York, 1967., OLIVER WENDELL HOLMES: *The Common Law*. Ed.: M. Dewolfé Howe. Boston, 1963., R. M. JACKSON: *The Machinery of Justice in England*. London, ⁵1967., HENRY J. ABRAHAM: *The Judicial Process: An Introductory Analysis of the Courts of the United States, England and France*. New York, 1962., KARL N. LLEWELLYN: *The Common Law Tradition: Deciding Appeals*. Boston, 1960., A. K. R. KIRALFY: *The English Legal System*. London, ⁷1984., EDWARD JENKS: *A Short History of English Law from the Earliest Times to the End of the Year 1939*. London, ⁶1949., A. K. R. KIRALFY: *Potter's Historical Introduction to English Law and Its Institutions*. London, ⁴1958., THEODORE F. T. PLUCKNETT: *A Concise History of the Common Law*. London, 1948., HAROLD POTTER: *A Historical Introduction to English Law and Its Institutions*. London, ³1948., NEIL VIDMAR: *World Jury Systems*. Oxford, 2000., JOHN P. DAWSON: *A History of Lay Judges*. Cambridge, Mass., 1960.

²⁰ RUSZOLY 2011, 312. p., 584–585. pp.; RUSZOLY JÓZSEF: *Európa jogtörténete. Az „újabb magánjogtörténet” Közép- és Nyugat-Európában*. Budapest, 1996. 37–38. pp., *A Sváb tükkör*. Közreadja BLAZOVICH LÁSZLÓ ÉS SCHMIDT JÓZSEF. = A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 35. Szeged, 2011. 51–52. pp., EYKE VON REPGOW: *A Szász tükkör*. Közreadja BLAZOVICH LÁSZLÓ ÉS SCHMIDT JÓZSEF. = A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 5. Szeged, 2005. 26–28. pp.

tokkal vagy indokolással ellátni, hanem csupán tudomásul venni azokat.²¹ A 13. századi világi jogszolgáltatásnak ennél mélyebb gyökerekre volt szüksége; ezt a revelációt katalizálták az 1215. évi lateráni zsinat ismert határozmányai.

Az angol esküdtszék mint társas és laikus bírói testület kiformálódása tekintetében a jogintézményi kiinduló pont – miként más országokban – a bírósági szervezet létrejötte és megszilárdulása volt. Azonban míg a magyar nyelvű szakirodalmak elsődlegesen a *common law* jogrendszer felsőbbbíróágai – a király személyes, majd önállósuló bírósága, a *Court of King's Bench*, a kincstárnok és az állami fiskális bevételek bírósága, a *Court of Exchequer*, valamint az uralkodó távollétében avagy kiskorúsága idején működő, később szintén állandósuló *Court of Common Pleas (Bench)* – említésével foglalkoznak,²² addig a korai *jury*-k tekintetében a nem központi fórumok: a havi vagy hatheti rendszerességű, a sheriff vezette grófsági rendes (nemesi) bíróságok (*county/shire courts*), a háromhetente a bailiff-fal ülésező századbíróágok (*hundred and franchise courts*), illetve a városok magisztrátusainak törvényszékei (*city courts*) ugyancsak említést érdemelnek.²³ A hivatkozott személyek közül a sheriff mindig állami (királyi) tisztviselőnek minősült, a bailiff („ispán”) azonban nyerhette megbízatását a magánföldbirtokos lordtól is, a városok polgárai pedig – miként Németországban vagy Magyarországon²⁴ –, ha nem a korona javairól vagy érdekeiről volt szó, általában saját fórumaik előtt perlekedhettek.

A *jurisdictio* sajátos, a korra jellemző egyéb helyi organumai a hűbéri bíróságok (*feudal courts*), a földesúri bíróságok (*manorial courts*) és a világi jogszolgáltatásban is érintett egyházi fórumok voltak. Az utóbbiak különösen lényegesek témánk szempontjából, hiszen a kánonjog számos intézménye, különösen az *aequitas* (*equity*), valamint a bírósági szervezet tagozódása nagyban hatott a világi törvénykezésre,²⁵ a korai Angliában pedig – a 12. század vége előtt – a grófsági bíróságokon nem csupán a sheriff, de a püspök is gyakorta részt vett, s ilyenkor általában az egyházi, spirituális ügyeket tárgyalták először. A megbízható, becsületes, esküdképes férfiak kizárólag keresztények lehettek. Egy további érintkezési pont a két jogrendszer között a lordkancellár ítélő fóruma (*Court of Chancery*) és a későbbi *equity*-bíráskodás volt, hiszen a 16. századig jobbra csak klerikusok töltötték be e főméltóságot, a mindenkori kancellári törvénykezés pedig inkább a lelkiismeret és a keresztény morál individualizált normáinak talaján állt, mintsem a szoros értelemben vett jogi normák *erga omnes* földjén.²⁶ Ehhez nagyon hasonlított a *common law*-beli esküdtszékek tényleges szerepfelfogása.

²¹ BAKER 2007, 71–74. pp.

²² RUSZOLY 1996, 173–174. pp.; HORVÁTH PÁL (szerk.): *Egyetemes jogtörténet I.* Budapest, 1997. 263–264. pp., KAJTÁR ISTVÁN: *Egyetemes állam- és jogtörténet II.* Budapest–Pécs, 1998. 19–20. pp.

²³ MILSOM 1981, 13–18. pp., RUSZOLY 2011, 359–360. pp., VINOGRADOFF 1908, 90–107. pp.

²⁴ BLAZOVICH LÁSZLÓ: *A bíró jogállása a Budai jogkönyvben.* In: *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok* Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére. Szerk.: Máthé Gábor, Révész T. Mihály, Gosztönyi Gergely. Budapest, 2013. 73–83. pp., Uő.: *A peres eljárás a 15–16. századi alföldi városokban.* In: *Acta Jur. et Pol.* Szeged. Tomus LVIII. (Bérce Imre emlékkönyv) Szeged, 2000. 51–70. pp.

²⁵ BALOGH ELEMÉR: *Középkori bajor egyházi bíráskodás.* Budapest, 2000. 76–80. pp., ERDŐ PÉTER: *A középkori officiális bíráskodás intézményei Kelet-Közép-Európában.* In: Uő.: *Egyházjog a középkori Magyarországon.* Budapest, 2001. 109–124. pp.

²⁶ M. E. AVERY: *History of the Equitable Jurisdiction of the Chancery before 1460.* In: *Bulletin of the Institute of Historical Research.* 1969. Vol. 42, No. 106, 129–144. pp., NICHOLAS PRONAY: *The Chancellor,*

A földesúri bíróságok közül a szabad parasztság részére fennálló magán bírói fórumon (*halmote*) jutottak az esküdtek jelentősebb szerephez a 13. században. Igaz, ezen esküdtek valójában évente választott személyek, tulajdonképpen tisztviselők voltak, a perbeli funkciójuk alapján mégis különböztek mind a felperestől, mind az elnöklő tisztartótól (*steward*) vagy a bailiff-től. Érdekes, hogy az esküdtek e fórumokon nem csak a szabad, hanem a dologilag kötött jogállású férfiak is lehettek – az angol *tenant* jelentése azonban egyértelművé teszi, hogy nem jobbágyokról (*villains*), hanem egyfajta haszonbérletről volt szó, akik státuszuk ellenére sem voltak mindenben engedelmes „igenemberek”.²⁷

Az esküdtek perbeli joghelyzetének változásaiban érhető tetten az esküdtszék valódi felemelkedése. A 13. század végére ugyanis egyértelművé vált, hogy ők nem eskütársak (*compurgators*), nem rendes, kiküldött vagy megbízott bírák (*judges*), de nem is a szemben álló felek valamelyike avagy tanúk voltak, hanem egyes kérdésekben érdemben határozó, a felek oldaláról nézve ideálisan pártatlan személyek, akik az ügy eldöntéséhez szükséges előleges ismerettel bírtak a tények és/vagy a szokásjog terén.²⁸ Abban viszont sokáig nem volt egyértelmű a szerepük, hogy egyénileg vagy kollektíven, illetve minden kérdésben vagy csak némelyekben dönthettek-e, valamint kezdetben az sem, hogy a vád- és az ítéelő esküdtszék tagjaiban lehetett-e azonosság.

Minden esetre már az első esküdtszék legalább három fontos funkciót láttak el: a szokásjogi jogtálalást (*declaration of custom*), a ténymegállapítást és a tények továbbadását (*presentment*), valamint az aktuális ügyek eldöntését (*deciding issues*). Az utóbbi lévén a legfontosabb, érdemes hozzátenni: e döntéshozatal egy különös jogfejlesztéssel járt együtt, ha ugyanis a szokásjog szabályai egymással konfrontálódtak, el kellett határozniuk, melyiknek adnak elsőbbséget; ez a precedensjogi rendszerben tekinthető egyfajta „jogalkotási” tevékenységnek (*legislation*).²⁹ A ténymegállapítás nem csupán a perre vonatkozott, hanem a törvénykezéshez szükséges információk közlését, a megfelelő tisztségviselőhöz (sheriffhez, ítéelő bíróhoz) történő továbbításukat is jelentette. Már a *Clarendon-i Assize* kötelezővé tette egy századonkénti tizenkét tagú laikus testület számára a tagjai tudomására jutott súlyos bűncselekmények bejelentését. Később ez bizalmas és nyílt formában egyaránt működött. Egy speciális formája az emberölési ügyek felderítésére alakult ki; ekkor az esküt tevők (*sworn jurors*) a halottkém (*coroner*) nyomozását vagy vizsgálatát segítették.³⁰ Ez volt a kialakuló vádeszküdtszék (*grand/accusing jury*) tényleges előzménye.

the Chancery, and the Council at the End of the 15th Century. In: British Government and Administration. Editors: H. Hearder, H. R. Loyn. Cardiff, 1974. 87–103. pp., DAVID W. RAACK: *A History of Injunctions in England before 1700*. In: Indiana Law Journal. 1986. Vol. 61, No. 4, 539–592. pp.

²⁷ VINOGRADOFF 1908, 138–139. pp., 403–430. pp.; REGINALD LENNARD: *Early Manorial Juries*. In: The English Historical Review. 1962. Vol. 77, No. 304, 511–518. pp., MAUREEN MULHOLLAND: *The Jury in English Manorial Courts*. In: „The Dearest Birth Right of the People of England”: The Jury in the History of the Common Law. Editors: J. W. Cairns, G. McLeod. Oxford, 2002. 63–73. pp., különösen: 67–69. pp.; SZÁNTÓ RICHÁRD: *Derby Grófság települései, birtokrendszere és társadalma (14–15. század)*. Szeged, 2005. 42–43. pp.

²⁸ BAKER 2007, 75–76. pp.

²⁹ MULHOLLAND 2002, 70. p.

³⁰ JAMES MASSCHAELE: *Jury, State, and Society in Medieval England*. New York, 2008. 46–59. pp.

A hivatásos (rendes) királyi bírák kara is abban az időben forrott ki, amikor az esküdtszék a történelmi útjára indult. A kettő kezdetben nem érintkezett szorosan, mivel a kevés számú, valódi szakbírák főként a királyi felsőbíróságokon és a kánoni fórumokon tevékenykedtek, ugyanakkor volt rá példa, hogy a királyi jogot érintő kérdésekben lovakból álló *special jury*-t kellett az adott ügyben szervezniük.³¹ Majd megváltozott a helyzet. D. J. Seipp találóan jegyezte meg: „az esküdtek a *common law* meg nem énekelte hősei. Ők hozták ugyanis létre a verdikteket, amelyek az egész rendszert lehetővé tették. Az esküdtek kényszerű együttműködése nélkül a kisszámú királyi bírák – egy időben rendszerint 12 vagy 13 – valószínűleg nem oldhatták volna meg a terebélyesedő szokásjogi törvénykezésben évente felmerülő jogviták ezreit”.³² Az utóbbi fordulatban a *nisi prius*-ra gondolt; arra a delegált jogra, amely által a központi bíróságok egy-egy önálló kérdés eldöntését „kiadhatták” az utazóbíráknak s a melléjük szervezett, illetékes vidéki (*county*) esküdtszékeknek (13 Edw. 1, c30). A felsőbíróságok egyébként elsősorban a birtokvitákban kezdték maguk is alkalmazni az *assize*-okat: a magánjogi vagy kincstári érdekeltsgű ügyekbe bevont, esküt tevőkből álló *ad hoc* testületeket.³³

A *jury* intézményének aktivitása és elterjedése több szempontból érdemel figyelmet. A társas bíráskodás erényein kívül kiemelendő a középkori bírósági rendszer vonatkozásában megnyilvánuló költségtakarékossága: az esküdtszékek működtetéséhez akkor nem kellett külön adók, fizetett szakbírák vagy kirendelt rendfenntartó erők, mégis alkalmasak voltak a helyi-vidéki jogviták megoldására. A gyakorlatban lojálisak voltak magához az államhoz, hiszen az biztosította a lakosság egy részének a közügyekbe való betekintést. Természetesen a *jury* mindenekelőtt a szokásjogot s annak alapján a közösség legfontosabb erkölcsi-morális értékeit juttatta kifejezésre, amely utóbbi – a társadalommal együtt – időről-időre változhatott. Sajátos formában a közösségi életet ugyancsak fejlesztette: az esküdtbíráskodás alkalmával a hasonló jogállású rétegek találkozhattak egymással a bíróság székhelyén – amire már a *Magna Charta* is utalt (1215. c17–18, 1225. c12–13) –, amelyhez számos egyéb – sok jogen kívüli – társadalmi jelenség és esemény kapcsolódhatott.³⁴

A jogi gyakorlatban az esküdtszékek jelentősége két nagyobb ügýtípushoz fonódott: a birtokpereken való eljárás (*possessory juries, grand assizes*) és a büntető ügyekbeni tárgyalás (*grand and trial juries*) köré.

A birtokkal kapcsolatos ügyek *jogi középpontjában* általában a „*seisin*” állt, amelyet a törvényes birtokláshoz való jognak fordíthatnánk, s a Nyugat- és Közép-Európában el-

³¹ RALPH V. TURNER: *The Origins of Common Pleas and King's Bench*. In: Uő.: *Judges, Administrators and the Common Law in Angevin England*. London, 1994. 17–33. pp., RALPH V. TURNER: *The English Judiciary in the Age of Glanvill and Bracton, c. 1176–1239*. Cambridge, 1985. 274–275. pp., 278–279. pp.

³² DAVID J. SEIPP: *Jurors, Evidences and the Tempest of 1499*. In: „The Dearest Birth Right of the People of England”: *The Jury in the History of the Common Law*. Editors: J. W. Cairns, G. McLeod. Oxford, 2002. 75–92. pp., ide különösen: 75. p.

³³ Lásd példaként a jelen tanulmányunk 37. lábjegyzetében hivatkozott művet!

³⁴ J. R. POLE: „*A Quest of Thoughts*”: *Representation and Moral Agency in the Early Anglo-American Jury*. In: „The Dearest Birth Right of the People of England”: *The Jury in the History of the Common Law*. Editors: J. W. Cairns, G. McLeod. Oxford, 2002. 101–130. pp., különösen: 102–104. pp., 108–109. pp.; lásd még BAKER 2007, 22. p.

terjedt, feudális osztott tulajdonjoggal mutatott közeli rokonságot.³⁵ A következő példa illusztrálja a 13. századi birtokviták lényegét. 1214-ben egy perben az alábbi birtokkérés adódott: a diakónus Adam de Wikes bérlője volt Bernard fia John földjének, majd a bérleti jogát a fiának, Peter-nek adta át, aki John-nak szabályszerűen hűséget (*homage*) is fogadott. A birtokot innentől Peter bérelte *seisin*-nal, de úgy, hogy közben Adam továbbra is a birtokon belül állt: ténylegesen ott lakott. Amikor Peter elhunyt, akkor az apja még életben volt, akárcsak a testvére, William; így történt, hogy mindketten jogot formáltak a földre. Adam hivatkozva a hosszan tartó tényleges birtoklásra, William pedig mint a feltételezett örökös (várományos) követelte magának/maguknak a *seisin*-t. Ám John szintén vindikálta azt, mivel ő volt a tulajdonképpeni földesúr, aki hozzájárult a jogutódláshoz. John elutasította mind Adam, mind William jogi igényét az ingatlan *seisin*-jára, de Adam-nak megengedte, hogy mégis a földjén lakjon William nélkül – mivel az utóbbit nem kedvelte –, amelyből következett, hogy William-nek valószínűleg később sem fog bérleti jogot engedni. Adam a fiára való tekintettel nem fogadta el a méltányos ajánlatot, és jogát a *seisin*-hoz perben kívánta érvényesíteni, amelyet azonban elveszített: a törvényes birtoklás joga John-ra szállt vissza a bíróság döntése alapján, mivel az eredeti kontraktus valószínűleg csak Peter élete végéig szolgált.³⁶

A feudális birtok- és tulajdonjog *dologi középpontjában* Angliában is a földingatlan állott, és mert azzal összefüggően számos jogvita adódott, még II. Henrik elrendelte, hogy a birtokvitákat – ha azok a *seisin* elvesztésével függtek össze, vagy egyébként a birtoklás megszűnésével jártak (*disseisin*) – törvényes bírói ítélettel kellett rendezni³⁷ (kivéve, ha maga a király vonta el a korábban általa adományozott földbirtokot, mivel azzal szemben rendes jogorvoslatnak nem volt helye³⁸). Ugyan e törvény nem állhatott tovább hatályban, mint II. Henrik uralkodása, hozzá hasonlóak a 13. században mégis keletkeztek (pl. *Magna Charta* 1215. c18–19, 1225. c13–14; 1285, 13 Edw. 1, c25), és a rájuk való utalások a bírósági döntésekben mint precedensek mind többször felbukkantak. Ekként – az esetjognak köszönhetően – az *assize of novel disseisin* (1166) jussa tovább élt, s a polgárháborús hangulatú korban oly „népszerű” lett, hogy hozzájárult az esküdszék elé vitt birtokperек számának növekedéséhez, egyszersmind a civiljogi *jury*

³⁵ CAENEGER 1959, 306–316. pp., MILSOM 1981, 119–122. pp., RUSZOLY 2011, 174–175. pp.; WERNER OGRIS: *Dominium (privatrechtl.)*. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. (HRG) I. Berlin, 1971. 755–757. hasáb, H. R. HAGEMANN: *Eigentum. Geteiltes Eigentum*. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. (HRG) I. Berlin, 1971. 891–893. hasáb, P. WEIMAR: *Eigentum. Rechts- und Verfassungsgeschichte. Römisches und gemeines Recht*. In: Lexikon des Mittelalters. III. Stuttgart–Weimar, 1999. 1714–1716. hasáb., SRĐAN ŠARKIĆ: *The Law of Property in Mediaeval Serbia: The Concept of the Thing and Ownership*. In: Acta Jur. et Pol. Szeged. Tomus LXXIII. (Ruszoly József emlékkönyv) Szeged, 2010. 811–818. pp.

³⁶ MASSCHAELE 2008, 63–64. pp.

³⁷ A Ranulf Glanvillnek tulajdonított és II. Henrik uralkodásának éveiből származó jogkönyv második könyve részletesen tudósít a *seisin*-nak a királyi bíró előtti – bajvívás vagy *grand assize* útján való – bizonyításáról, egyszersmind valószínűsíti számunkra, hogy az e típusú esküdszék már korábban is létezett: *Tractatus de legibus et consuetudinibus regni Anglie qui Glanvilla vocatur*. / *The Treatise on the Laws and Customs of the Realm of England Commonly Called Glanvill*. Editors: G. D. G. HALL, M. T. CLANCHY. Oxford, 1965. (reprint: 1998.) 22–37. pp.

³⁸ RALPH V. TURNER: *The Royal Courts Treat Disseizin by the King: John and Henry III, 1199–1240*. In: Uő.: *Judges, Administrators and the Common Law in Angevin England*. London, 1994. 251–268. pp., különösen: 253–254. pp.

tevékenységének elterjesztéséhez.³⁹ A birtokvédelmi esküdszéki eljárások (*possessory assize juries*) így döntően segítették az intézmény megszilárdulását, hiszen éppen akkor történt mindez, midőn a *common law* dinamikus fejlődési pályán volt, a király bírái iránti bizalom pedig megingott.⁴⁰

A büntetőügyekben törvénykező ítélő esküdszék kontúrjai körülbelül 1218 és 1222 között formálódtak ki. Az általunk már említett vádesküdszékek lényeges szerepet játszottak a vádemelést követően is: ők döntötték el, melyik vádlottnak kell vagy lehet ismételgetet igénybe vennie, s melyiknek nem.⁴¹ Először Gloucesterben rögzült az, hogy az ítélő *jury* tizenkét századbeli és még négy falubeli férfiből álljon (azaz legyenek oly tagjai, akik a vádemelésben nem működtek közre), de ott történt az is, hogy a terheltek nem voltak hajlandók alávetni magukat a szentenciának. Nem sokkal később Warwickben huszonnégy megyei (*county*) lovag is részt vett a századbeliek mellett az esküdszékben (összesen tehát harminchatan voltak a végső döntéskor), s a vádlottakat – kényszerítve a joghatóságuk alá – makacsságuk ellenére elítélték és felakasztották. Ám azzal, hogy az utóbbi esküdszék nem csak a vádlókból szerveződött, hanem számos új, az adott századtól független esküdt is belépett, a gyanúsítottaknak megnőtt az esélye arra, hogy, ha bár vád alá helyezték őket egy közbenső határozattal, a kibővített esküdszéktől – egy új védekezési formula (*writ*) alkalmazása mellett – talán felmentést remélhetnek a végítéletben.⁴² Ez a megoldás mintegy legitímálta büntető ügyekben a korai esküdszéki tárgyalásokat – ténylegesen érdekeltté téve a vádlottakat az alávetésben és a védekezésben fizikai kényszerítés vagy sanyargatás nélkül is (*peine forte et dure*) –, amelyekből a 14. század közepére (1351, 25 Edw. 3, c3, c4) a *petty (trial) jury* – a vádlóktól immár elkülönülő ítélő esküdszék – alakult ki. Mindez egybe esett a halálbüntetés elterjedésével, melyet ekként nem egy egyszemélyi királyi tisztviselő alkalmazott, hanem a helybeli társadalom képviselőinek közben jöttével, mintegy konszenzusával szabott ki. 1367-től az is követett szabállyá vált, hogy az esküdtektől megkívánták az egyhangúságot szemben a korábbi esetekkel, melyekben a verdiktet némelykor a szavazatok többségével fogadták el.⁴³

³⁹ MASSCHAELE 2008, 64–66. pp., 73. p., CAENEGEM 1959, 261–316. pp.; A. T. CHARTER: *A History of the English Courts*. London, 1927. 136–140. pp., DONALD W. SUTHERLAND: *The Assize of Novel Disseisin*. Oxford, 1973. 43–76. pp.

⁴⁰ RALPH V. TURNER: *The Reputation of Royal Judges under the Angevin Kings*. In: Uő.: *Judges, Administrators and the Common Law in Angevin England*. London, 1994. 103–118. pp., különösen: 105–107. pp.; KECSKÉS LÁSZLÓ: *Kontinentális általánosságok a common law-ról*. In: *Viva Vox Iuris Civilis*. Tanulmányok Solyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Szerk.: Schanda Balázs, etc. Budapest, 2012. 430–455. pp., különösen: 443–454. pp.

⁴¹ JOHN HOSTETTLER: *The Criminal Jury Old and New: Jury Power from the Early Times to Present Day*. Winchester, 2004. 18–21. pp. Vö.: THOMAS A. GREEN: *Perspectives on the English Criminal Trial Jury, 1200–1800*. Chicago–London, 1985. 11–13. pp.

⁴² ROGER D. GROOT: *The Early-Thirteenth-Century Criminal Jury*. In: *Twelve Good Men and True: The Criminal Trial Jury in England, 1200–1800*. Editors: J. S. Cockburn, T. A. Green. Princeton, N.J., 1988. 3–35. pp., különösen: 30–35. pp.

⁴³ HOSTETTLER 2004, 25–27. pp., BAKER 2007, 76. p.; lásd még ROGER D. GROOT: *Petit Larceny, Jury Lenity and Parliament*. In: „The Dearest Birth Right of the People of England”: *The Jury in the History of the Common Law*. Editors: J. W. Cairns, G. McLeod. Oxford, 2002. 47–61. pp., különösen: 50–61. pp.

Az esküdszék intézménye ezután kilépett Albionból, s idővel meghonosodott a rendi kori Walesben és Skóciában is.⁴⁴ Európa egyéb területeire azonban csak az 1791. évi francia bűnvádi perrendtartás és a napóleoni kodifikációk (1808) közvetítésével jutott el, így a hozzá olykor hasonlatos középkori jogintézmények – mint a 14. századi szerb *porota* vagy *sud duševnih ljudi* – bizonyított kapcsolatban nem álltak vele, hanem a párhuzamos jogfejlődés eredményei vagy a bizantizmus hatásai voltak.⁴⁵ Ugyanez érvényes a magyarországi nádori közgyűlés tizenkét nemesére (*12 rectos et conscientiosos nobiles pro juratis assessoribus*).⁴⁶

3. Adalékok a középkor delelőjének angol esküdszékeihez

A középkori esküdtek működésének különös „fossziliái” az évkönyvek (*year books*), amelyek jobbra a *common law* felsőbbíróságainak ítéleteit tartalmazták az esetjogi bíráskodáshoz,⁴⁷ olykor mégis érdekes adalékot nyújtanak magukról az esküdszékekről is – általában akkor, ha valamilyen jelentős hiba merült fel az eljárásuk során. A következő példán keresztül érzékelhetővé válik, hogy az esküdti mivolt számos emberi nehézséggel járt.

Egy 1499. évi évkönyvből ismert jogesetben Mary és Joan Lucas felperesek álltak perben Joan Cesse-vel és Henry Leesechylde-del Wavendonban. A Lucas nővéreket Lincoln püspöke, William Smith támogatta, az alperesek oldalán pedig George Grey, Kent bárója (*earl*) is érintett volt a birtokvitában. A tényállás szerint a tárgyalás rendben zajlott Aylesburyben mindaddig, amíg ki nem tört egy nagyobb vihar. Az égszakadás-kor a már esküt tett és megrémült esküdtek a bizonyítási eljárás befejezése előtt, a tárgyalást vezető bíró engedélye nélkül kirohantak a teremből. Az egyikük jellemzően egy sörkocsmában keresett menedéket, ahol egy rejtélyes idegen figyelmeztette: vigyázzon, mit tesz az esküdszékben, ugyanis Kent bárójának az ügye „jó” volt, míg a püspöké nem. Ezt követően a báró oldalán álló idegen meghívta az esküdtet egy italra, amelyet az el is fogadott. A vihar elülvén mindenki visszatért a tárgyalóterembe, ahol az eljárás folytatódott, melynek végén az esküdszék meghozta a verdiktet. Ugyan mindkét fél tiltakozhatott volna azért, mert az esküdtek korábban szétszéledtek, s így tovább már nem

⁴⁴ DAFYDD JENKINS: *Towards the Jury in Medieval Wales*. In: „The Dearest Birth Right of the People of England”: The Jury in the History of the Common Law. Editors: J. W. Cairns, G. McLeod. Oxford, 2002. 17–46. pp., különösen: 26–46. pp., IAN DOUGLAS WILLOCK: *The Origins and Development of the Jury in Scotland*. = Stair Society Series 23. Edinburgh, 1966.

⁴⁵ ANA BATRIČEVIĆ: *Legal Transplants and the Code of Serbian Tsar Stephan Dushan*. In: East European and Russian Yearbook of International and Comparative Law. Ed.: William E. Butler. 2008–2009. Vols. 2–3. 1–66. pp., különösen: 46–49. pp.; HEKA LÁSZLÓ: *A szláv népek joga. I. rész: A szokásjogtól a törvénykezéssig*. /A Pólay Elemér Alapítvány tansegédletei/ Szeged, 2006. 186–187. pp.

⁴⁶ HAJNIK IMRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt*. Budapest, 1899. 67–75. pp., különösen: 70–71. pp.

⁴⁷ BAKER 2007, 179–181. pp., MILSOM 1981, 44–48. pp., RUSZOLY 1996, 177–178. pp.; BÓNIS GYÖRGY: *Az angol alkotmánytörténetírás tegnap és ma*. In: Századok. LXXIV. évf. (1940) 181–211. pp., különösen: 204–207. pp. Részletesen lásd WILLIAM C. BOLLAND: *The Year Books*. Cambridge, 1921., Uő.: *Manuel of Year Book Studies*. Cambridge, 1925.; PAUL BRAND: *The Beginnings of English Law Reporting*. In: Law Reporting in Britain: 11th British Legal History Conference (1993). Editor: C. Stebbings. London, 1995. 1–14. pp.

minősültek intaktnak az ügy szempontjából, de nem tették. A végső döntés értelmében a felperesek és a püspökük nyerték a pert. Ekkor vitatták el az alperesek a *jury* törvényességét, minek következtében az eljárás egészen az *Exchequer Chamber*-ig (kincstári kamarai bíróság) jutott, amelyik egy komoly szakmai vita nyomán kasszálta az ítéletet.⁴⁸

A jogesetben három tanulságos probléma merült fel: 1) az esküdteknek együtt kellett volna lenniük az eskütétel után a verdikt kihirdetéséig, akár kényszerítés árán, étlen-szomjan is; 2) az esküdteknek tilos volt külső befolyást engedniük az ügyre nézve, miután elfoglalták helyüket a bíróságon (különösen azt követően, hogy tanácskozára visszavonultak, bár a fenti példában ez még nem történt meg); 3) az esküdteknek nem volt szabad tevékenységükkel összefüggésben bármilyen javakat elfogadni, még egy itálra való meghívást sem. E kérdések közül a második volt a legkényesebb, mivel az évkönyvek tanulsága szerint számos esetben törekedtek a felek vagy a támogatóik az esküdti szolgálatra behívottakat (*prospective jurors of the panel*), illetve a már megesküdteteket (*sworn jurors*) informálisan befolyásolni, mert a *writ of venire facias* királyi parancs lehetővé tette, hogy az esküdtjelöltekkel előre közöljék a felek nevét és röviden az ügy tárgyát is. Fordított irányban ugyancsak fennállt a korrupció veszélye: a 24 behívott nevét a tárgyalás előtt legalább négy nappal be kellett jelentenie a sheriffnek a bíróságon.⁴⁹ Mivel a gyakorlatban a verdikttel összefüggő egyéni döntés, megítélés kívülről való befolyásolását teljesen kizárni nem lehetett – mi több: kezdetben kíváncs volt, hogy az esküdt előzetes ismerettel bírjon az ügy körülményeiről –, kialakult a peres eljárásban a közvetlenség elve: a bírák s az esküdtek ne áttételes hallomásból (*hearsay*), hanem a vallomást tevőktől maguktól is hallják a tényeket s a nyilatkozatokat (*testimonies*), érzékelve magatartásukat, reakcióikat, egyszersmind lehetőséget adva a feleknek a kontradiktórius eljárásban nélkülözhetetlen kérdezési/keresztkérdzési jog gyakorlására, valamint a tanúk szembesítésére.⁵⁰

E ponton nem lehet megkerülni azt a társadalomtörténeti kérdést: kik voltak az esküdtek tulajdonképpen? A szolgálatra behívott esküdtjelöltek névsorát (*jury panels*) – későbbi magyar terminológiával: a szolgálati lajstromot – számos kűtfő tartalmazza, némelyeket pedig a perjegyzőkönyvekbe is bemásoltak. E 13–14. századi jegyzékek általában 16 és 20 közötti nevet tartalmaztak, tehát a modern értelemben vett *voir dire*⁵¹ akkor még csupán *nasciturus* formában létezett: csak akkor zártak ki valakit a végleges esküdszékéből, ha a pártatlansága felől alapos kétely támadt, ha nem jelent meg vagy megbetegedett, illetve 1352-től büntető ügyekben, ha már a vádeszküdszéknek is tagja volt. A tizenkettőt meghaladók tulajdonképpen még csak pótesküdtök voltak. Az 1285. évi westminsteri statútum (13 Edw. 1, c38) egyébként 24 egészséges személyben ma-

⁴⁸ SEIPP 2002, 76–77. pp.

⁴⁹ SEIPP 2002, 82. p.

⁵⁰ RICHARD D. FRIEDMAN: *No Link: The Jury and the Origins of the Confrontation Right and the Hearsay Rule*. In: „The Dearest Birth Right of the People of England”: The Jury in the History of the Common Law. Editors: J. W. Cairns, G. McLeod. Oxford, 2002. 93–100. pp.

⁵¹ ANTAL TAMÁS: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900)*. = Dél-alföldi évszázadok 23. Szeged, 2006. 198–199. pp., 277. p., Uő.: *A sajtóesküdszékek és működésük szabályozása Magyarországon (1867–1896)*. In: *Publicationes Doctorandorum Juridicorum. /Acta Jur. et Pol. Szeged/ Tomus II. Szeged, 2003. 4–38. pp., különösen: 26–27. pp.; BADÓ ATTILA: Az angolszász típusú esküdszék kritikai elemzése. = Acta Jur. et Pol. Szeged. Tomus L., Fasc. I. Szeged, 1996. 28–38. pp.*

ximálta az egyidejűleg szolgálatra behívottak számát, akik lajstromát a sheriff állította egybe s adta át a bíróságnak. A ténylegesen *jury*-tagságot nyert esküdtjelöltek neve mellé rendszerint a „*jur*” rövidítés került, azon személyek neveihez pedig, kik elmulasztottak megjelenni, egy kis keresztet tettek. Számos esetben a jegyzékeken tintával rajzolt körök vagy pöttyök is láthatók a nevek mellett, amelyek feltehetően kvázi sugallatok voltak arra, hogy a bíró kiket eskessen fel a szolgálatra. Tény, hogy végül tizenkét férfit kellett esküdként látni a perben, ha pedig nem volt teljes a számuk, s a lista alapján sem adódtak újabbak, a megjelent alkalmas személyekből (*talesmen*) pótolták a hiányt.⁵²

A rendiség kezdetén az esküdtképeség tekintetében az adott eset összes körülményei alapján kerültek ki a *jurator*-ok a „szabad” (*free*) társadalmi rétegekből: különösen a köznemesek (*gentries*), az egyéb lovagok (*kinghts*), valamint a városi polgárok, a szabad haszonbérlok (*yeomen*), illetve a grófsági és megyei hivatalnokok becsületes tagjai (*legales homines, lawful men*) köréből. Az esküdtek így a korabeli társadalom „középosztályából” rekrutálódtak; egy tizenhat személy nevét tartalmazó, 1380-ból származó lajstromban (*panel*) például szerepelt két segélypénz-beszedő, egy olyan férfi, aki korábban már rendőrbiztos volt egy nyomozás során, egy egyházi gondnok, egy forgalmas kereskedővárosból való szabad jogállású bérlő, valamint maga a megyei halottkém (*coroner*), a többiek pedig szintén helybeli „szabad” lakosok lehettek.⁵³ Az utóbbi fogalom azonban nem egyértelmű a jobbágyok tekintetében. Általában nem találták őket kellően szabadnak ahhoz, hogy egy királyi bíróságon esküdtek legyenek, de fordítva is igaz volt: ha valaki egyszer már esküdként törvénykezett egy ilyen helyen, kétség esetén lehetett a szabad státuszára hivatkozni. A földesúri székeken ugyanakkor rendszerint esküdtképesek voltak a jobbágyok is, mivel ezek a magánbíráskodás fórumait jelentették. A kibocsátott *writ*-ek és a magas rangú utazóbírák (*senior assize judges*) pedig előre meghatározhatták, mely közigazgatási egységek (századok, települések) szabadjaiból kellett a *jury*-t megszervezni egy adott törvénykezési ciklusban.⁵⁴

Számszerűsítve mindezt: 1285-től (13 Edw. 1, c38) évi 20 schilling, ingatlanból származó éves jövedelem volt az esküdtképeség vagyoni cenzusa, ha a tárgyalás az esküdt lakóhelye szerinti megyében volt, ha pedig azon kívül (pl. Westminsterben), akkor 40 schilling. 1293-ban (21 Edw. 1, Stat2, Stat3) mindez 40, illetve 100 schillingre emelkedett. Kivételt csak a városoknak engedtek, amelyek a korábbi szabályokat alkalmazhatták. V. Henrik 1414-ben keletkezett törvénye (2 Hen. 5, c9) alapján szintén 40 schilling szükségeltetett az emberölési ügyek elbírálásakor az érintett megyében élőkötől, a kisebb súlyú bűncselekmények esetén pedig kevesebb is elegendő volt. E törvénytől fogva a király jogát képezte a határértékek megállapítása. 1585-ig nem volt érdemi változás; akkor a minimális évi jövedelem összege megduplázódott (1584, 27 Eliz. 1, c6,

⁵² MASSCHAELE 2008, 95–103. pp., HOSTETTLER 2004, 26–27. pp.; J. B. POST: *Jury Lists and Juries in the Late Fourteenth Century*. In: *Twelve Good Men and True: The Criminal Trial Jury in England, 1200–1800*. Editors: J. S. Cockburn, T. A. Green. Princeton, N.J., 1988. 65–66. pp.

⁵³ POST 1988, 68–69. pp.

⁵⁴ MASSCHAELE 2008, 133–140. pp.; EDWARD POWELL: *Jury Trial at Goal Delivery in the Late Middle Ages: The Midland Circuit, 1400–1429*. In: *Twelve Good Men and True: The Criminal Trial Jury in England, 1200–1800*. Editors: J. S. Cockburn, T. A. Green. Princeton, N.J., 1988. 78–116. pp., különösen: 95–97. pp.

c7).⁵⁵ Érdemes ezt a parlamenti aktív választójoggal összevetni: ott 1429-től ugyancsak a *freehold*-ból évente eredő, legalább 40 schilling vált vagyoni feltételé.⁵⁶

E képesség meglelte ellenére sem volt a megfelelőségi teszt tekintetében „becsületes”, akit törvényen kívül helyeztek (*outlaw*), aki megtagadta az angol király iránti hűséget, valamint, akit büntetért vagy árulásért elítéltek. Szintén nem lehetett *jury*-nak tagja, aki nem bírt tanúképesseggel, főként, ha korábban már hamisan vallott. Henricus de Bracton gyakran idézett nézete szerint: „nem esküképes az, aki egyszer már megszegte az esküjét”.⁵⁷ A becsületesség azonban akkor is relatív fogalom volt, s jellegében inkább morális, mint jogi természetű. Egy érdekes és a korra jellemző 1212. évi jogesetben például az egyik esküdt becsületességét (*lawfulness*) vonták kétségbe, azzal vádolva, hogy betört egy házba, és onnan egy köpönyeget s egy csuklyát orozott el. E férfi azonban tagadta a vádat, és indítványozta: küldjenek ki egy *jury*-t annak tényekkel való bizonyításáért (*presentment*), hogy ő pediglen becsületes ember. A kiküldöttek, miután visszatértek a vizsgálatból, jelentették: csak azt hallották a nevezettről, hogy valóban becsületes, s ez elegendő is volt ahhoz, hogy elfogadják az esküdtképessegét. Mindazonáltal, hogy előre láthatóan ki „alkalmas” is egyben teljesíteni feladatát, azt főként az adott ügy jellege s a sheriffnek küldött *writ* határozta meg. A felek tiltakozhattak (*challenging*) azon esküdtjelölt ellen, akit nem találtak képesnek az ügy elbírálására, vagy aki velük szemben elfogult lehetett.⁵⁸ Olykor a felek státusza befolyásolta az esküdszék tagjainak kiválasztását: a paritásos *mixed jury* intézménye szokott volt például a keresztények és zsidók közötti jogvitákban, avagy a walesiek és skótok („idegenek”) angolokkal szembeni pereiben.⁵⁹

Ugyanakkor a szoros értelemben vett esküdszéki eljárás középkori szabályairól és az esküdszék jogász magatartásáról (*jury behaviour*) relatíve kevés közvetlen adat áll az utókor rendelkezésére; csak a keletkezett némely periratokból (*trial records*): főként a vádiratokból, a verdiktekből és az ítéletekből ismerhetők meg.⁶⁰

4. Az esküdszéki bíráskodás változó szerepe a koraiújkorban és az újkorban

A magánjogi perekben az írásbeliség s a latin nyelv átvételével, terjedésével megjelennek az előkészítő beadványok és a vitairatok (*plea rolls*), így megnőtt a jogászok szerepe

⁵⁵ POWELL 1988, 82–83. pp., 94–95. pp., MASSCHAELE 2008, 141–142. pp.

⁵⁶ RUSZOLY 2011, 379–380. pp., SZÁNTÓ 2005, 49–51. pp.; lásd még RUSZOLY JÓZSEF: *A választási bíráskodás története Európában*. In: Uő.: Alkotmánytörténeti tanulmányok 2. Szeged, 1992. 3–54. pp., különösen: 5–6. pp.

⁵⁷ HENRICUS DE BRACTON: *De legibus et consuetudinibus Angliae. / On the Laws and Customs of England*. Translated, with revisions and notes, by SAMUEL E. THORNE. Publ. in 4 vols. Cambridge, Mass., 1968–1977. III. kötet, 71. p.

⁵⁸ MASSCHAELE 2008, 132. p., 103–107. pp., THORNE 1968–1977 [Bracton], III. kötet, 70–72. pp.

⁵⁹ MARIANNE CONSTABLE: *The Law of the Order: The Mixed Jury and Changing Conceptions of Citizenship Law, and Knowledge*. Chicago–London, 1994. 16–27. pp., 128–146. pp.; PAUL BRAND: *Jews and the Law in England, 1275–90*. In: *The English Historical Review*. 2000. Vol. 115, No. 464, 1138–1158. pp.

⁶⁰ POWELL 1988, 81. p. Jogeseteken át a *jury behaviour*-t rekonstruálja pl. GREEN 1985, 76–97. pp., SUTHERLAND 1973, 77–125. pp.

a tárgyalást megelőző eljárási szakaszban.⁶¹ A benyújtott írásbeli nyilatkozatokat ugyan ismertetni kellett az eskütszékkal, de ekként a felek s a bírák már a tárgyalás előtt egyezkedhettek, különösen a vitatott tények és a precedensek körül. Azonban a bíróságok helyesen ráéreztek arra, hogy ez a megelőző jogi disputa egyfajta prejudikációt eredményezhet, és mellőzni kezdték azt. Ezek után a jogkérdésekbeli vitákat szintén a tárgyaláson kellett rendezni, ami egy új pervezetési és bírói szerepet kívánt meg: a bírák határozottabb fellépését, nem egyszer autoriter döntését a perben. A szakmai vitát csak akkor volt érdemes elkezdni, ha az alapjául szóló tényeket már tisztázták, tehát az esküdtek megállapították. Jogi kérdésekben replikázni a verdikt kihirdetése után is lehetett, de nem az első fokú bíróságon, hanem a westminsteri felsőbb (jogorvoslati) fórumokon, s nem széles körben, hanem csupán a per formális, elvi jellegű hibáiban, avagy a megismételt tárgyaláson.⁶²

A társadalmi, a gazdasági és a jogi viszonyok bonyolultabbá válásával⁶³ a Tudor-korban egyéb problémák is felmerültek.⁶⁴ Közülük a hagyományos civil keresetekkel összefüggő nehézségeket emeljük ki, mivel egyre többször a tradicionális *writ*-ek és pertechnikai formulák, valamint a *general verdict*-ek nem voltak alkalmasak az ügyben adódó speciális kérdések jogi szempontból megnyugtató megoldására, így az eskütszék által megállapított tényeket ugyan elfogadva, mégis a bírákra hagyták a felek a „lényeg” eldöntését. Erre tekintettel a 16. században gyakorivá váltak az olyan különös kérdések, amelyeket a bírák csak előzetes tanácskozás után (*in blanc*) tettek fel az esküdteknek, s amelyekben úgynevezett *special verdict*-et lehetett hozni. Olykor a szakbírárság maga pótolhatta az utóbbi verdiktet, ha olyan tényt kellett megállapítania, amelyet az esküdtek határozata nem érintett. A Stuartok korában a bírák a hivatalosan (alakilag) a verdikthez illeszkedő kérdéseken kívüli kérdéseket már rendszeresen feltehettek a *jury*-nak; az adott válaszok ugyan nem voltak mindenben kötelezők, de a jegyzőkönyvben mégis szerepelve a végső szakbírói döntésben fel lehetett azokat használni.

A 17. századi polgárháború⁶⁵ után az is szokásba jött, hogy az új eskütszék elé utalás kérdésében (*motion for a new trial*) – melyet a jogorvoslati fórum rendelhetett el – a tárgyalást vezető szakbírárt (*legal judge*) megkérdezték az eljárásban történekről, így ő előadhatta a feljegyzései nyomán a saját véleményét, jogászai álláspontját, ideértve azon körülményeket, amelyek a periratokból nem derültek ki egyértelműen. Különösen bün-

⁶¹ Vö.: BÓNIS GYÖRGY – DEGRÉ ALAJOS – VARGA ENDRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, 1996. 157–164. pp., STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998. 61–67. pp.; BLAZOVICH 2000, 58–59. pp.

⁶² BAKER 2007, 81–82. pp., MILSOM 1981, 70–75. pp., 80. p.

⁶³ SZÁNTÓ 1994, 122–125. pp.; IMMANUEL WALLERSTEIN: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása. A tőkés mezőgazdaság és az európai világgazdaság eredete a XVI. században*. Budapest, 1983. 431–476. pp., 491–502. pp., RONDO CAMERON: *A világgazdaság rövid története*. h.n. [Budapest], 1994. 127–130. pp., 159–161. pp.

⁶⁴ GREEN 1985, 105–118. pp.; HAROLD GARRET-GOODYEAR: *The Tudor Revival of Quo Warranto*. In: *On the Laws and Customs of England: Essays in Honour of S. E. Thorne*. Editor: M. S. Arnold, etc. Chapel Hill, N.C., 1981. 231–271. pp., J. H. BAKER: *Origins of the „Doctrine” of Consideration, 1535–1585*. In: *On the Laws and Customs of England: Essays in Honour of S. E. Thorne*. Editor: M. S. Arnold, etc. Chapel Hill, N.C., 1981. 336–358. pp.

⁶⁵ SZÁNTÓ 1994, 144–152. pp. Újabb, alkotmánytörténetileg is érdekes kutatási eredményeket közöl az angol polgárháborúról és az interregnumról a következő tanulmánykötet: PATRICK LITTLE (Editor): *Oliver Cromwell: New Perspectives*. Basingstoke, 2009.

tetőügyekben volt erre szükség a hibás döntések kiigazítása végett, korlátozva ekként az esküdszék teljes, az anyagi jogot olykor megkerülő szabadságát – mondhatni „egyeduralmát” (*absolute despotic power*).⁶⁶

Ugyanakkor az ellenkező végletre is voltak példák: Sir Thomas More 1535. évi hírhedt felségárulási perében – midőn a katolikus egyház védelmében a VIII. Henrikkel szembeni ellenvéleményének hallgatással „adott hangot” – az esküdteket már eleve befolyásolták és elrettentették,⁶⁷ 1665-ben pedig egy főbíró megbírságolta őket, mert nem a korábban nyomatékosan kifejezett nézete szerint jártak el. Az utóbbi esetben történeteket a Közösségek Háza ugyan elítélte, de az esküdtek hasonló bírságolását megtiltani szándékozó javaslatból – nagy vitát követően – végül nem lett törvény. Ezen időponttól vette kezdetét az esküdszékek politikai ihletésű befolyásolásának korszaka is, amelyben az utolsó Stuartok a Whig-pártiak ellen igyekeztek felhasználni a jogszolgáltatás intézményeit (lásd pl. a *Quaker*-ek pereit). Ezzel együtt a „dicsőséges forradalom” korában a *jury*-igazságszolgáltatás egyre népszerűbbé vált: sokan éppen a politikai önkény ellenszerét látták benne megtestesülni.⁶⁸

Az angol *Bill of Rights* – a modernkori brit alkotmányosság egyik fundamentuma – a *freeholder*-ek esküdszékét mint kiforrott jogintézményt erősítette meg [1688, 1 Will. & Mar., sess. 2, c2 (11. pont)].⁶⁹ Az utána jövő Georgiánus korszakban az esküdtbírság előtti bizonyítás szabályai és módjai változtak érdemben. Míg a középkori eredetű perbeli védekezés középpontjában gyakran az esküdteknek az eltérő tényértelmezések s a kettős vagy többes érvelés általi megzavarása állt, addig a 17–18. évszázadban kifinomultabbá vált az eljárásjog e része is. Korábban ugyanis a ténykérdéseket és a jogkérdéseket nem határolták el szembetűnően egymástól, a 18. századra viszont egyértelművé vált: a ténykérdéseket kellett először és külön-külön eldönteni. A magánjogi perben felhozott tényállítások pedig szintén két típusra oszlottak: azokra, amelyek bírói megállapításához nem kellett verdikt, és azokra, amelyek feltárása az esküdszékre várt. E tekintetben jelentős volt annak az előzetes tisztázása, mi a főkérdés, illetve esküdszéki tárgyalás nélkül bizonyítható a perben, s mi tartozott a különös bizonyítás (*special pleading*) körébe. Az utóbbi rendszerint az esküdtek előtt folyt, míg azokat a tényeket, amelyeket egyértelműen meg lehetett állapítani például egy kontraktusból, már nem kellett elébük tární eldöntés végett. A jogi-elméleti vitákba a szakbíró előtt szigorúan csak azt követve bocsátkozhattak a felek, hogy a faktum elkülönített kérdései ekként tisztázódtak; ezáltal a sokszor parttalanná váló esküdszék előtti érvelések és ellenérvelések az időszak végére racionálisabb mederbe terelődtek.⁷⁰

⁶⁶ BAKER 2007, 83–85. pp., MILSOM 1981, 75–79. pp.

⁶⁷ *Thomas More's Trial by Jury: A Procedural and Legal Review with a Collection of Documents*. Editors: H. A. Kelly, L. W. Karlin, G. B. Wegemer. Az idézett fejezeteket HENRY ANSGAR KELLY, LOUIS W. KARLIN és DAVID R. OAKLEY írták. Woodbridge, 2011. 38–41. pp., 82–83. pp., 169–171. pp.

⁶⁸ HOSTETTLER 2004, 68–72. pp., 74–79. pp.; a *Quaker trials*-ről ír: GREEN 1985, 202–236. pp.; az esküdtek bírságolásáról szóló részhez friss irodalomként lásd KEVIN CROSBY: *Bushell's Case and the Juror's Soul*. In: *Journal of Legal History*. December 2012. Vol. 33, No. 3, 251–290. pp.

⁶⁹ HORVÁTH PÁL (szerk.): *Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba*. Budapest, 1996. 14. p.; STEWART 2012, 175. p.

⁷⁰ BAKER 2007, 88–90. pp., MILSOM 1981, 79–81. pp.

A 18. század második felétől – a tőkés gazdasági rendszer és a jelentős tőkeakkumuláció közvetett hatására⁷¹ – az esküdteknek egyre bonyolultabb ügyekben kellett eljárniuk, amely egyre magasabb (cenzuson kívüli) szellemi kvalifikációt igényelt. A hagyományos cenzusok ugyan időről-időre megemelkedtek: például 1692-ben (4 Will. & M., c24) évi 10 font ingatlanértékben állapították meg a vagyoni követelményt a *freeholder*-ek és a *copyholder*-ek részére, a tartós bérlőknek (*tenants*) pedig évi 20 font, a „fogott esküdteknek” (*talesmen*) 5 font forgalmi értékű tulajdont írtak elő a vidékeken (*provincial jurors*), azonban számosan rámutattak arra, hogy az inflációt figyelembe véve a jövedelmi feltételek ténylegesen nem nőttek, hanem mérséklődtek, s mind többben kerültek a potenciális esküdtek körébe a középosztály alsóbb rétegeiből – ideértve különösen a csekély értékű földingatlanlással bírókat és a meg nem jelentek helyett a helyszínen „fogott” pótesküdtet. Ráadásul a vagyonos – feltehetően nem megvesztegethető és művelt – társadalmi osztályok tagjai rendszerint megtalálták annak a módját, miként kerüljék ki *de facto* az esküdti szolgálatot, az egyéb rétegeknél pedig állandóan fenyegetett a korrupció veszélye, legalábbis a rendes esküdszékek (*common juries*) esetében. 1730-ban ezért újabb törvényt (4 Geo. 2, c7) igyekezett garantálni, hogy megfelelő számú és minőségű személy kerüljön az esküdtek alaprajstromába, elrendelve a közrendőrök (*petty constables*) általi hivatalos, évenkénti összeírásukat. Különösen a *freeholder*-ek lajstromának tulajdonítottak nagy jelentőséget és elsőbbséget. Ezen jegyzékek hasznosak az utókornak is: megtudhatók belőlük a jellemző demográfiai arányok. Például az 1770-es években a gyorsan fejlődő Northamptonshire-ben statisztikailag 10,4 esküdtképes személy jutott ezer lakosra, egy évtizeddel később Staffordshire-ben pedig 8,5. Ugyanakkor a gyakorlatban – főként a kisebb megyékben és bírósági kerületekben – mégsem volt könnyű az egész évre ülészakonként biztosítani a kellő számú esküdtet, tekintetbe véve a jogszerű kimentési lehetőségeket is.⁷²

Kedvezőbb volt a jogszociológiai helyzet a *King's Bench* melletti, jórészt mágnásokból szerveződő *special jury*-k körében,⁷³ ahol az átlagos kvalifikáció rendszerint magasabb szintet ért el, valamint Londonban⁷⁴ s az olyan nagyvárosokban, ahol felsőbb bíróságok vagy kereskedelmi központok működtek.

⁷¹ CAMERON 1994, 208–234. pp.; ERIC J. HOBSBAWM: *A forradalmak kora (1789–1848)*. Budapest, 1964. 33–48. pp., 51–53. pp., Uő.: *A tőke kora (1848–1875)*. Budapest, 1978. 34–43. pp., 50–55. pp.; MÓZES MIHÁLY: *Az ipari forradalmak kora*. Budapest, 1991. 6–28. pp.

⁷² DOUGLAS HAY: *The Class Composition of the Palladium of Liberty: Trial Jurors in the Eighteenth Century*. In: *Twelve Good Men and True: The Criminal Trial Jury in England, 1200–1800*. Editors: J. S. Cockburn, T. A. Green. Princeton, N.J., 1988. 305–357. pp., különösen: 305–325. pp.; P. J. R. KING: „*Illiterate Plebeians, Easily Misled*”: Jury Composition, Experience, and Behaviour in Essex, 1735–1815. In: *Twelve Good Men and True: The Criminal Trial Jury in England, 1200–1800*. Editors: J. S. Cockburn, T. A. Green. Princeton, N.J., 1988. 254–304. pp., különösen: 258–277. pp.

⁷³ WILLIAM R. CORNISH: *The Jury*. London, 1968. 31–33. pp.

⁷⁴ JOHN M. BEATTIE: *London Juries in the 1690s*. In: *Twelve Good Men and True: The Criminal Trial Jury in England, 1200–1800*. Editors: J. S. Cockburn, T. A. Green. Princeton, N.J., 1988. 214–253. pp., THOMAS E. GREEN: *A Retrospective on the Criminal Trial Jury*. In: *Twelve Good Men and True: The Criminal Trial Jury in England, 1200–1800*. Editors: J. S. Cockburn, T. A. Green. Princeton, N.J., 1988. 358–400. pp. különösen: 384–389. pp.; PENNY TUCKER: *Law Courts and Lawyers in the City of London, 1300–1550*. Cambridge, 2007. 223–234. pp.

5. Az esküdszék a 19. és a 20. században

A 19. század elején az előzőekben említett problémák továbbra is beárnyékolták az angol esküdszék egykori fényét, a szigetország közjoga pedig általában megérett a reformokra.⁷⁵ Ahogy Douglas Hay találóan megfogalmazta: „az állami esküdszéki tárgyalások előkészítése s ellenőrzése kétségtelenül kifinomult és rejtélyes művészet volt”.⁷⁶ A korszak elismert jogtudósa, Jeremy Bentham is azon álláspontra helyezkedett, hogy az esküdszéket csak átalakítva szabadna fenntartani, mérsékelve a tagjainak számát, újrarendelve a hivatásos bírákhoz való viszonyát és főként: megszorítva a hatáskörét.⁷⁷ Az éppen aktuális gyakorlatban pedig a bankjegyhamisítási ügyekben keletkezett sorozatos felmentések állították a *jury*-kat a kritikák középpontjába, mivel a halálos ítélet reális veszélyétől tartva – a bírák rosszallása és a bankárok tiltakozása ellenére – rendre feloldozták a nyilvánvalóan bűnös elkövetőket is.⁷⁸

Végül Sir Robert Peel belügyminiszter kezdeményezésére a Parlament elfogadta az esküdszék átfogó modifikációját, amely a terjedelmes 1825. évi (6 Geo. 4, c50) *Juries Act*-ként vonult be az alkotmánytörténetbe. Ennek keretében a kvalifikációs feltételeket akként módosították, hogy a rendes esküdszékek tagjaitól (*common jurors*) a korábbi birtok- és jövedelemcenzusok helyett főszabályként olyan állandó lakóhely létét követelték meg, amelynek becsértéke a tárgyévből elérte a 20 (Londonban és Middlesexben 30) fontot, vagy azt, hogy legalább 10 font értékű *freehold* tulajdonosai legyenek. A másodlagos kvalifikációs lehetőség legalább két évtizede fennálló bérleti jogviszonyt írt elő oly ingatlanon, amely értéke elérte a minimum 20 fontot, vagy olyan ház birtoklását, amelynek legalább tizenöt ablaka volt. Az esküdteknek életkorukat tekintve 21. és 60. év közötti férfiaknak kellett lenniük. E feltételek teljesítése esetén – és a kizáró okok hiányában – az adott személy esküdt lehetett minden westminsteri fórumon: a polgári és a büntető felsőbb bíróságokon, valamint az angol vidéken – a birtokpekerek, a vád alá helyezés, a ténymegállapítás és az ítélezés végett – összeült esküdszékben. Walesben a fenti vagyoni cenzusok csupán háromötödét kellett felmutatni.⁷⁹ A reform adminisztratív jellegű része sem volt elhanyagolható, mivel az esküdtképesek összeírását kiemelte a nem kellően megbízható közrendőrök feladatköréből, s az egyházi gondnokokhoz (*churchwarden*), valamint a szegényügyi felügyelőkhez (*overseers*)

⁷⁵ RUSZOLY 2005, 250–255. pp.; JOHN H. LANGBEIN: *The English Criminal Jury on the Eve of the French Revolution*. In: *The Trial Jury in England, France, Germany, 1700–1900*. Editor: A. Padoa Schioppa. Berlin, 1987. 13–39. pp.

⁷⁶ HAY 1988, 352. p.

⁷⁷ JEREMY BENTHAM: *Elements in the Art of Packing as Applied to Special Juries*. London, 1821. 61–186. pp., Uő.: *Principals of Judiciary Procedure with the Outlines of a Procedure Code*. In: *The Works of Jeremy Bentham*, published under the Superintendence of his Executor, JOHN BOWRING. Edinburgh, 1838–1843. [1843.] Vol. 2, XXIII–XXVI. fejezetek, különösen: XXIII., 3. § (118. p.)

⁷⁸ PHILIP HANDLER: *The Limits of Discretion: Forgery and the Jury at the Old Bailey, 1818–21*. In: „The Dearest Birth Right of the People of England”: *The Jury in the History of the Common Law*. Editors: J. W. Cairns, G. McLeod. Oxford, 2002. 155–172. pp.

⁷⁹ „An Act for consolidating and amending the Laws relative to Jurors and Juries”. Az 1825. június 22-én kihirdetett törvény 64 szakaszból és 3 mellékletből áll. A rendes cenzusokat s a kivételeket (*common juries*) az 1–3. §§, a különleges cenzusokat (*special juries*) a 31–32. §§, az egyéb feltételeket az 50. § tartalmazza. In: *A Collection of the Public General Statutes Passed in the Sixth Year of the Reign of His Majesty King George the Fourth*. London, 1825. 457–492. pp.

telepítette azt. E törvény az esküdtképesség feltételeit liberálisabban állapította meg, mint amilyen 1825-ben a hatályos parlamenti választójog volt (ez utóbbi reformjára köztudottan 1832-ben került sor). A jogszabály tárgyi hatálya a *coroner*-ek melletti esküdtszékre eleve nem terjedt ki, a városi (*borough*) bíróságokon pedig *de facto* nem sikerült neki konzekvensen érvényt szerezni.⁸⁰

Ugyanakkor számos kivételt is megfogalmaztak a későbbi törvények: például 1870-ben (33&34 Vict., c77) korlátozták azok esküdtképességét, akik „infámis” cselekményeket – melyek leginkább a nemi identitással függtek össze – vagy súlyos bűncselekményeket követtek el, továbbá csak egyéb feltételekkel lehettek esküdtek, akik honoságuk szerint idegenek voltak (ideértve a gyarmatok nem brit állampolgárságú lakosait is). Az ügyvédek, a szakbírák, a rendőrök, az angol parlamenti képviselők, a főnemesek (*peers*), a megyei tanácsosok, az orvosok, a tűzoltók, a lelkészek, a tengerészek és számos egyéb professzió tagjai *de jure* szintén ki voltak zárva e szolgálatból, de olykor kivételesen az egészségi állapotra, az egyszemélyes vállalkozásra vagy a megelőző esküdti szolgálatokra is lehetett eredményesen hivatkozni kimentésül.⁸¹

Az 1832. évi *common law* törvénykezési reformok⁸² szintén érintették az esküdtszék működését, bár ezúttal indirekt módon: a bankjegyhamisítók felmentése okán petícionáló Bank of England és az egyéb bankárok fellépésének, valamint egy kiküldött parlamenti előkészítő szakbizottság véleményének köszönhetően az angol törvényhozás – az 1832. esztendei előzményekkel – 1837–38-ban végre jelentősen szűkítette azon bűncselekmények körét, amelyekre halálbüntetés is kiszabható volt; a fővesztés helyébe a büntetőgyarmatokra deportálást állította. Talán ma meglepő, de ez a lépés az esküdtszékek rokonszenvére talált: a jogot mintegy kijátszó, diszkrecionális „kegyes” felmentések (*merciful discretion*) száma érezhetően apadni kezdett.⁸³

A 19. század közepén azonban elkezdődött azon ellenáramlat is, amely végül a *jury* háttérbe szorulását eredményezte.⁸⁴ Először az 1848. évi (11&12 Vict., c43) *Summary Jurisdiction Act* kiemelte a „fiatalkorúak” – a 16. életévüket meg nem haladtak – büntetőpereinek jelentős részét az esküdtszék hatásköréből, s a sommás rendőri bírászkodás (*police magistrates*) feladatai közé utalta. A kis értékre elkövetett lopásokkal összefüggésben pedig az 1855. évi (18&19 Vict., c126) *Criminal Justice Act* tette lehetővé az ügynek esküdtszéken kívüli, szintén a rendőrbíró előtti eldöntését, ha a rendes bíró is beleegyezett, s az elkövető sem ellenezte azt. A „bagatell” értékhatárt akkor 12 penyben állapították meg. Ez igazi fordulópont volt az angol esküdtszék történetében, mivel a kisebb lopások a bűnvádi perek jelentős részét képezték. Számszerűleg kifejezve:

⁸⁰ CORNISH 1968, 26–27. pp., HOSTETTLER 2004, 111. p.

⁸¹ CORNISH 1968, 35–41. pp.

⁸² BAKER 2007, 67–68. pp., RUSZOLY 1996, 182. p. Főként a következő törvények: 1832, 2&3 Will. 4, c33 [Service of process out of the jurisdiction (England and Scotland) Act], c39 [Process in courts of law at Westminster Act], c58 [Contempt of court Act], c60 [King's county assizes Act], c62 [Punishment of death Act], c123 [Forgery, abolition of punishment of death Act].

⁸³ HOSTETTLER 2004, 114. p.; THOMAS A. GREEN: *The English Criminal Trial Jury and the Law-Finding Traditions on the Eve of the French Revolution*. In: *The Trial Jury in England, France, Germany, 1700–1900*. Editor: A. Padoa Schioppa. Berlin, 1987. 41–73. pp., különösen: 71–73. pp.

⁸⁴ JOSHUA GETZLER: *The Fate of Civil Jury in the Late Victorian England: Malicious Prosecution as a Test Case*. In: „The Dearest Birth Right of the People of England”: *The Jury in the History of the Common Law*. Editors: J. W. Cairns, G. McLeod. Oxford, 2002. 217–237. pp., különösen: 218–226. pp.

míg 1854-ben 29.359 esküdszéki büntető ügyet tárgyaltak a királyságban, addig 1856-ban már csak 19.437-et. Az említett 1855. évi törvény előtti öt év átlagát véve 34,9 %-kal kevesbedett az esküdtek előtti tárgyalások száma. Az 1879. évi (42&43 Vict., c49) újabb sommás eljárási törvény még tovább ment: a 12 évnél fiatalabb elkövetők körében – az emberölés kivételével – mindenféle bűncselekmény szankcionálásának lehetőségét megnyitotta a rendőri bíraskodás előtt, ha azt a rendes bíró, a terhelt és az utóbbi törvényes képviselője is elfogadta. A lopási cselekmények releváns értékhatárát egyúttal felemelték 40 pennyre.⁸⁵

A magánjogi vitákban alkalmazott esküdszékek (*assizes*) is működési problémákkal küzdöttek a Viktoriánus időszakban. Az egyre összetettebb ügyeket tárgyaló felsőbbbíró-ságok mind több magasan kvalifikált *special jury*-t igényeltek, miközben az erre alkalmas esküdtek száma nem emelkedett, illetve ők gyakran ki tudták magukat vonni a tényleges szolgálat alól. 1870-ben akként döntött az angol legiszlátiva (33&43 Vict., c77), hogy a census az említett esküdszékekhez a következőképp módosuljon: a nagykereskedők, a bankárok és a nemesek mellett immár azon férfiak is tagjai lehettek a kereskedelmi *special jury*-nak, akik fekvő jószágainak értéke a városokban meghaladta a 100, vidéken pedig az 50 fontot, valamint akik olyan épülettel rendelkeztek, amely értéke – az adott évben – elérte a 100 fontot. Mindez érzékelhetően emelte az esküdtképek számát, de a rendes esküdtek kvalifikációját nem érintette.⁸⁶ [1870-től egyébként Anglia, Wales és Skócia területén a nem brit állampolgárok (*aliens*) ugyancsak a rendes esküdtek padjára ülhettek, ha a vagyoni képességek megléte mellett legalább tíz éve életvitelszerűen laktak Nagy-Britanniában (33&34 Vict., c77).]

Az 1854. évi (17&18 Vict., c125) *Common Law Procedure Act*-ben először biztosították annak lehetőségét, hogy a tények kérdésében ne legyen mindig kötelező a civiljogi esküdszék alkalmazása a felsőbb bírói fórumok előtt: a hivatásos bíró határozata pótolhatta a verdiktet. A polgári jellegű perekben – különösen a gazdasági-kereskedelmi tárgyúakban – az esküdszék 1883 után (46&47 Vict., c49) pedig már normatívan sem volt kívánatos, még a hagyományos ténymegállapításban sem; ha a felek nem akarták a laikus bíraskodást, perlekedhettek a kereskedelmi szakbíróság, a *Commercial Court* hivatásos bírái előtt, illetve az egyéb bírák is dönthettek úgy egy-egy ügyben, hogy a *jury* közreműködése mellőzhető. Ekként míg 1883-ig a polgári perek 90 %-a, addig azt követően csupán 50 %-a folyt az esküdtbíróságokon.⁸⁷ Az első világháború idején a magánjogi keresetek esküdtekkel való elbírálásának még meglévő eseteit is felfüggesztették, s egyértelmű volt, hogy a hadiállapot megszűntével sem kívánta a törvényhozás a *civil jury* egykori státuszát helyreállítani. Csupán a becsületsértési és rágalmozási perekben, illetve néhány különleges eljárásban (pl. kártérítés a törvénytelen szabadságelvonás, a hamis vád, a csalárd csábítás és a házassági ígértet rosszhiszemű megszegése miatt) hagyták meg a laikusok közreműködésének szükségét. Ezzel a polgári peres eljárás-

⁸⁵ HOSTETTLER 2004, 118–121. pp.; RICHARD M. JACKSON: *The Incidence of Jury Trial during the Past Century*. In: *Modern Law Review*. Sept. 1937. Vol. 1, No. 2, 132–144. pp., különösen: 138–143. pp.

⁸⁶ MICHAEL LOBBAN: *The Strange Life of the English Civil Jury, 1837–1914*. In: „The Dearest Birth Right of the People of England”: The Jury in the History of the Common Law. Editors: J. W. Cairns, G. McLeod. Oxford, 2002. 173–209. pp., különösen: 199–201. pp., 207–209. pp.

⁸⁷ GETZLER 2002, 221. p.; CONOR HANLY: *The Decline of Civil Jury Trial in Nineteenth-Century England*. In: *Journal of Legal History*. Nov. 2005. Vol. 26, No. 3, 253–278. pp.

rásban az esküdszék 1918 után kivételessé, marginálissá, a rendes bírák szakmai szerepe pedig mind meghatározóbbá vált.⁸⁸

A 19. század derekán, 1846-ban (9&10 Vict., c95) jöttek létre a modernkori megyei bíróságok, a *county court*-ok, amelyek nem azonosak sem a 11. századtól létező grófsági közgyűlésekkel, sem a középkori „cirkáló” bíráskodással (*general eyre*). Az 1800-as évek második felében ugyanis a megyéket törvénykezési körzetekre osztották (*circuits*), s azoknak önálló jegyzőkönyveket fektettek fel. A körzetenként szervezett megyei bíróságokon a Lordkancellár által kinevezett bíró elnökölt, aki egyesbíróként vagy öttagú esküdszékkal járt el első fokon⁸⁹ – mindezzel az időben párhuzamosan modernizált német *Schöffengericht*-re emlékeztetett.⁹⁰ Az évszázad végének törvénykezési szervezeti változásai közül pedig a felsőbbíróvási rendszer bonyolult átalakítását emeljük ki (*Judicature Acts*, 1873, 1876, 1880), azonban ez nem hatott közvetlenül az esküdszékekre, bár a Lordok Házát kivéve az érintett fórumokon – *His/Her Majesty's High Court of Justice*, *His/Her Majesty's Court of Appeal* – is alkalmazták olykor a *special jury*-ket.⁹¹

Az igazságügyi jogszolgáltatásnak a fent említett „újabb” módjai ugyan nem voltak olyan demokratikusak szubsztanciálisan, mint az esküdszéki megoldás, de lévén a modern időkben jóval gyorsabb, olcsóbb, szakszerűbb és kiszámíthatóbb, Angliában is hamar elterjedtek. Érdekesség, hogy mindez azon évtizedekben történt, midőn Közép- és Nyugat-Európa államaiban éppen az ellenkező folyamat: az esküdszéki bíráskodás fel-emelkedése és fénykora tartott.⁹²

Az első világháborút követően a legfontosabb módosítása az esküdti jogviszonynak az volt, mellyel 1919-ben e szolgálatot – a parlamenti választójogot követően – kiterjesztették a nőkre, megkívánva ugyanakkor, hogy a vagyoni kvalifikációs követelményeket nekik is teljesíteniük kellett (*Sex Disqualification Removal Act*; 9&10 Geo. 5, c71). A dolog igazi érdekessége abban állt, hogy egyúttal a tárgyalást vezető bírónak biztosították 1971-ig, miszerint elrendelhetette: az adott ügyben eljáró *jury* csak az egyik nem képviselőiből szerveztessék meg. 1969-ig ezzel a különös joggal a bírák általában nem éltek, míg egy emberölési ügygel összefüggésben komolyan felmerült a fenntartha-

⁸⁸ BAKER 2007, 92–93. pp., CORNISH 1968, 75–76. pp.

⁸⁹ CHARTER 1927, 142. p., JACKSON 1937, 143–144. pp.

⁹⁰ PETER LANDAU: *Schwurgerichte und Schöffengerichte in Deutschland im 19. Jahrhundert bis 1870*. In: *The Trial Jury in England, France, Germany, 1700–1900*. Editor: A. Padoa Schioppa. Berlin, 1987. 241–304. pp.

⁹¹ CHARTER 1927, 109–114. pp. A viktoriánus kori reformokról lásd még CATHARINE MACMILLAN: *Stephen Martin Leake: A Victorian's View of the Common Law*. In: *Journal of Legal History*. Apr. 2011. Vol. 32, No. 1, 3–29. pp.

⁹² Pl. Magyarországgal összefüggésben lásd TAMÁS ANTAL: *A Hundred Years of Public Law in Hungary (1890–1990): Studies on the Hungarian Constitution and Legal History*. Novi Sad, 2012. 15–36. pp. Európai kitekintés: RÉSŐ 1867, 74–90. pp., 115–120. pp., RUSZOLY 2005, 270–272. pp., 352–355. pp.; JAMES M. DONOVAN: *Magistrates and Juries in France, 1791–1952*. In: *French Historical Studies*. 1999. Vol. 22, No. 3, 379–420. pp., JAMES M. DONOVAN: *Not a Right but a Public Function: The Debate in the French National Assembly over the 1872 Law on Jury Formation*. In: *French History*. 2007. Vol. 21, No. 4, 395–410. pp., SAMUEL KUCHEROV: *The Jury as a Part of the Russian Judicial Reform of 1864*. In: *American Slavic and East European Review*. Apr. 1950. Vol. 9, No. 2, 77–90. pp.

tóságának kérdése, és a felsőbb bíróságok egyértelműen elutasító szakvéleménye nyomán e diszkrimináció lehetősége hamarosan meg is szűnt.⁹³

Az esküdtképesek száma tehát jelentősen megnőtt, ugyanakkor továbbra is igaz volt, hogy e jog és kötelezettség gyakorlása még mindig tulajdoni cenzushoz kötődött. A nagy háború utáni esküdtszéki javaslatok (*bills*) és törvények érdemi változást ebben nem hoztak, a tényleges esküdthírási perek arányszámai viszont még tovább mérséklődtek minden eljárástípusban; olyannyira, hogy a *county court* előttiek *de facto* megszűntek 1934/35-ben,⁹⁴ a vádesküdtszékek pedig *de jure* befejezték működésüket 1933-ban (23&24 Geo. 5, c36).⁹⁵

A munkásosztály politikai térnyerése ellenére – amely különösen az első *Labour Party* támogatta kormány 1924-ben történt megalakulása után erősödött fel⁹⁶ – az esküdtképesség vagyoni előfeltételhez kötése 1949-ig nem okozott nagyobb mérvű gyakorlati problémákat, mivel a szolgálat idejére munkabér nem járt, így a fehérgallérosok nem törekedtek igazán a törvénykezésben való illetén részvételre. 1956-ban még másfél millióra becsülték a releváns személyek – többségében középkorú és középosztálybeli férfiak⁹⁷ – számát, de a forrásainkból nem derül ki egyértelműen, hogy ez a szám Angliára vagy az egész Egyesült Királyságra vonatkozott. Az esküdtszéki reform kérdésében végül csak 1965-ben ült össze egy – Lord John William Morris vezette – kormánybizottság, amely eleve arra az álláspontra helyezkedett, hogy az esküdteknek a felnőtt társadalmat hitelesen kellene tükrözniük már a jegyzékek összetételében is: ezért az alaplajstromokat a parlamenti választói névjegyzékekhez ajánlották közelíteni, valódi állampolgári joggá szélesítve a rajtuk való részvételt. Közben az ingatlanárak megemelkedtek, s az 1825-ben konstituált – és még mindig alkalmazott! – vagyoni képességek szempontjából tekintetbe vehető ingatlanok mennyisége az évtized végére jogi reformok nélkül is jelentősen megnőtt – hozzávetőleg 8 millióra.⁹⁸

Noha a kormányzat támogatta a bizottság ajánlását, a törvényre várni kellett 1974-ig. Másfél évszázad mozgalmái: a *jury*-t támogatók és az abolicionisták vitája ekkor végül nyugvópontra jutott, s a vagyoni cenzus megszűnt. Az elfogadott új *Juries Act* (1974 c23) szerint – amely modellül szolgált az 1976. évi írországi esküdtszéki törvényhez is (No. 4/1976)⁹⁹ – minden 18. és 70. életév közötti férfi és nő esküdtképessé vált, ha törvényesen legalább öt évet élt 13 éves kora után az Egyesült Királyság területén, s felvették a parlamenti vagy a helyi önkormányzati választásokhoz – külön szabályok szerint – összeállított választói névjegyzékekbe (*electoral rolls*). A potenciális es-

⁹³ STEWART 2012, 303–307. pp.; MARTIN PUGH: *Votes for Women in Britain, 1867–1928*. London, 1994. 31–36. pp., A. P. SEALY – W. R. CORNISH: *Jurors and their Verdicts*. In: *Modern Law Review*. Sept. 1973. Vol. 36, No. 5, 496–508. pp., különösen: 498–499. pp.; lásd még PETER LEYLAND: *The Constitution of the United Kingdom: A Contextual Analysis*. Oxford–Portland, 2012. 18–19. pp.

⁹⁴ JACKSON 1937, 140–142. pp., 144. p.

⁹⁵ SIR PATRICK [LORD] DEVLIN: *Trial by Jury*. London, 1956. 9. p.

⁹⁶ SZÁNTÓ 1994, 229–230. pp.; CHRIS COOK – JOHN STEVENSON: *The Longman Handbook of Modern British History, 1714–1987*. London–New York, 1988. 76–77. pp., 94–98. pp.

⁹⁷ DEVLIN 1956, 20–21. pp.

⁹⁸ United Kingdom, Home Office, Departmental Committee on Jury Service (Cmnd 2627, 1965); CORNISH 1968, 27–28. pp., részletesen: 31–44. pp.

⁹⁹ Írországról lásd: *Law Reform Commission's Report: Jury Service*. President: Mr. Justice John Quirke. First published: April 2013, Dublin. 9–11. pp., 19–27. pp.

küdtjelöltek száma hozzávetőleg 30 millióra emelkedett. Együttal az inkompatibilitás eseteit újból rögzítették; többek mellett nem lehetett esküdt, aki a tágan vett igazságügyben teljesített szolgálatot [pl. az ügyvédek (*barristers, solicitors*), továbbá a rendőrség és a büntetés-végrehajtás hivatásos állományának tagjai s a pártfogó felügyelők (*probation officers*)], illetve a klerikusok, valamint akik felnőttkoruk ellenére nem voltak cselekvőképeseek. E kizáró körülmények 2003-ig (c44) álltak fenn, azóta az egészségügyi okokon túl az összeférhetetlenségnek már csak két nagyobb típusa létezik: 1) a *peer*-ek, a parlamenti képviselők és az Angol Parlament egyéb jogcímen tagjai, a fegyveres erők teljes munkaidőben alkalmazott tagjai, valamint 2) a gyakorló orvosok, fogorvosok, állatorvosok, nővérek, bábák, gyógyszerészek és farmakológiai vegyészek kára. Továbbá növelik a sort még azon büntetettek, akik a büntetett előlethez fűződő hátrányok hatálya alatt állnak.¹⁰⁰

A teljességhez azonban hozzátartozik, hogy az 1977. évi (c45) *Criminal Law Act*, majd az 1988. évi (c33) *Criminal Justice Act* ismételten bővítette azon bűncselekményeket, melyek elbírálása az esküdtszék mellőzésével történik a hivatásos bíró vagy a sommás perben eljáró kvázi szabálysértési hatóság által. 1993 óta körülbelül harminc olyan bűncselekmény létezik, amelyben a *jury* alkalmazása a közvádó és a védelem megegyezése alapján opcionális (*either-way offences*). 1967-ben – bizonyára az említett Morris-féle bizottság ajánlása nyomán – a Parlament egy hatszáz éves főszabályt is feladott: egy „tollvonással” megszüntette az egyhangúság követelményét, s azóta minősített többségi szavazással (legalább tíz „bűnös” a kettő ellen) is meghozható az esküdtek határozata, ha már legalább két órája tanácskoznak. Ebben az esetben, de csak a bűnösség megállapításakor, az esküdtek szószólója köteles a szavazati arányt is tudatni a bírósággal. Így mára kevesebb ügy kerül új esküdtbíró elé a *jury* döntésképtelensége miatt (1967 c80).¹⁰¹

A polgári eljárásjogban szintén detronizálódott az esküdtszék 1945 után. Ennek már voltak jelei a nagy világgazdasági válság éveiben, a második világháborút követően pedig a bíróságok a diszkrecionális hatáskörükben egyértelműen nem éltek az esküdtszék elé utalás jogával, s csak néhány keresettípus követelt meg kötelezően *jury*-t. Maguk a felek sem lelkesedtek a ma már nagyobb perköltséget eredményező esküdtszék előtti eljárásért: az 1960-as években a *Queen's Bench*-en tárgyalt perek kevesebb, mint 4 %-a folyt esküdtbíróági formában (*Assize action*). Leginkább némely személyiségvédelmi, felelősségi, kártérítési és kereskedelmi perekre szorították az esküdtszéket – jobbára a *special jury* formájában –; de összességében ezen ügýtípusoknál is előnybe kerültek a hivatásos bírák, valamint egy mind gyakrabban használt (harmadik) alternatíva: a választott bírászkodás (*arbitration*).¹⁰²

¹⁰⁰ HOSTETTLER 2004, 125–127. pp. A jelenkori brit bírósági szervezetről lásd még CHRONOWSKI NÓRA – DRINÓCZI TÍMEA (szerk.): *Európai kormányformák rendszertana*. Budapest, 2007. 180–182. pp. (A vonatkozó részt Chronowski Nóra írta.)

¹⁰¹ HOSTETTLER 2004, 130–131. pp.

¹⁰² CORNISH 1968, 76. p., 227–241. pp.; a 20. század középső harmadának esküdtszéki tapasztalatait összegzi még DEVLIN 1956, 41–57. pp.

6. Konklúziók

Az esküdszék az angol történeti alkotmány szerves része, csirája még a *Magna Charta*¹⁰³ is fél évszázaddal megelőzően keletkezett a britek „Justinianusa”, II. Henrik uralodása idején. A fejlődése sajátos válasz volt azon 13. századi perjogi változásokra, amelyek 1215 után egész Nyugat- és Közép-Európát áthatották. Nem a kialakulása rendhagyó, hanem a máig tartó létezésének ténye: a modernkor felé haladva a szigetországban sokáig állt fenn az a hit, hogy tizenkét becsületes ember a helyes döntést „találja meg”, és nem csak a jogos, de a morálisan is elfogadható ítéletet hozza.

Morris B. Hoffman nyomán a következő lényegi pontokra szükséges rámutatni az angol (ítélő) esküdszék történetének értékeléseként:

1) az 1066. évi normann hódítást megelőzően Angliában az esküdszéki eljárásnak vagy ahhoz hasonlóknak nem volt bizonyítható hagyománya: a büntető ügyekben az ítélő esküdszék konzekvens használatát csak később alakult ki, miként Nyugat-Európa más államaiban sem voltak be laikusokat a bűnvádi perekbe a 13. század közepéig;

2) az esküdszék fejlesztését és a reá vonatkozó szabályok egységesítését a Parlament azért látta jónak időről-időre, hogy ezzel limitálja a király mint legfőbb bíró büntetőhatalmát; e tekintetben a rendi dualizmus jelenségének oldaláról szintén magyarázható az elterjedése;

3) a 12–13. századi angol büntetőjogban uralkodó volt a fővesztés-büntetés a súlyosabb bűncselekmények szankciójaként, s a büntető *jury*-k talán azáltal váltak a lakosság körében népszerűvé, hogy a fejvesztést elkerülendő, rendre felmentő verdiktet hoztak olyan esetekben, amikor a *common law* szerint az ellenkezőjét kellett volna tenniük. Ez az attitűd végig kísérte az intézmény történetét egészen a 19. század közepéig;

4) a büntető ügyekben – döntési joggal bírva nem csupán a tény-, hanem a jogkérdésben is (*guilty – not guilty*) – az esküdtek hozták tartalmilag a tulajdonképpeni ítéletet, a rendes bíró csak *pro forma* alkalmazta azt.¹⁰⁴

Paul Vinogradoff 1923-ban írott összegzése ma is teljesen helytálló: a jog és a joglogika vizsgálatában világított rá arra, hogy a *jury*-rendszer nem csupán egy intézményi sajátosság, hanem egy új típusú jogászai gondolkodás forrása mind a szakbírák, mind a laikus közreműködők oldaláról tekintve. Egy sajátos kompromisszum a jogalkalmazás terén, mivel a hivatásos bírácoknak elsősorban a jogkérdésekben, az esküdteknek pedig a tények tekintetében kell döntenieik. Ezzel az angol jogászai gondolkodásmódban, valamint a peres eljárásokban a tények és a jogkérdések egymástól való szigorú, következetes elkülönítésének doktrínája fejlődött ki. A laikusok bevonása pervezetésileg szintén új helyzetet teremtett: a tárgyalást vezető bírácnak különös gondot kell fordítaniuk arra, hogy a felek és a képviselőik ne zavarják meg az esküdtek tisztánlátását „szükségtelen”

¹⁰³ Az idevonatkozó gazdag szakirodalomból csak az újabbakat emeljük ki: RALPH V. TURNER: *Magna Carta*. Harlow, 2003., Uő.: *King John: England's Evil King?* Stroud, 2009., Uő.: *The Reign of Richard Lionheart: Ruler of the Angevin Empire, 1189–1199*. Harlow, 2000.; JANET S. LOENGRAD (Editor): *Magna Carta and the England of King John*. Woodbridge, 2010., GEOFFREY HINDLEY: *A Brief History of the Magna Carta: The Story of the Origins of Liberty*. London, 2008., CLAIRE BREAY: *Magna Carta*. London, 2007.

¹⁰⁴ MORRIS B. HOFFMAN: *The Case for Jury Sentencing*. In: Duke Law Journal. March 2003. Vol. 52, No. 5, 951–1010. pp., különösen: 959–963. pp.

és „bonyolult” jogi érvelésekkel vagy kifejezésekkel. Így formálódott ki az esküdtszék előtti bizonyítás *sui generis* metodikája, amely mindig egyértelműen megválaszolható kérdéseket eredményez: az esküdteknek csak igenekkel vagy nemekkel szükséges felelniük a verdiktben.¹⁰⁵

Mindezeket még néhány észrevétellel szükséges kiegészítenünk.

Az angol esküdtszék a büntető jogszolgáltatással szokták általában azonosítani, noha az egész történetét áttekintve érzékelhető, hogy a magánjogi – a középkorban főként a birtok- és tulajdonjogi – perekben olykor még jelentősebb volt a szerepük. Valóban igaz, hogy a civil *jury*-k általában csak a ténykérdésekben határoztak; ez dogmatikai választóvonalat húz a magánjogi és a bűnvádi esküdtszék közé. Ugyanakkor esküdtté válni csupán egy szűk társadalmi rétegnek, a *gentleman*-eknek s a kifejezetten vagyonos társadalmi elitnek volt joga és kötelessége – ez a körülmény csak 1945 után indult érdemi változásnak. Míg minden egyéb állampolgári jognak a férfiak számára való biztosítása a 19. és a 20. század fordulójától példamutatóan magától értetődött az Egyesült Királyságban („*the rule of law*”),¹⁰⁶ addig ezen intézmény állandó kivételt jelentett az alkotmányjogi reformok alól. Amikorra pedig a vagyoni kvalifikáció megszűnően az esküdtképeség immár tényleges állampolgári joggá vált, az eljárásjogi törvények az intézmény alkalmazhatóságának körét vonták oly szűkre, hogy e nehezen megszerzett joggal *de facto* csak ritkán élhetnek a laikusok.

Természetesen az esküdtszék befolyásolásának mindig meg voltak és vannak a módjai, s folytonosan fennállt az attól való félelem is. Teljesen intakt rendszert működtetni nem lehet: a kezdeti időkben az esküdtek az ügyről előzetesen értesültek voltak, a fontosabb tényeket kifejezetten ismerniük kellett már a tárgyalás előtt. A koraújkortól változott az ellenkezőjére a helyzet, de az ember társadalmiságából eredően az előzetes hallomást kizárni sosem lehetett. Sir Thomas More pere mutatja: a közvélemény és az egyén számos eszközzel befolyásolható még az egyhangúan meghozandó döntéseknél is.¹⁰⁷

Az esküdtek teljes szabadsága – vagy a másik oldalról: diszkrecionális önkénye – egyféle „kortalan” liberális jogeszmény, így mindig feltételezi a szabadelvűség tényleges érvényre juttathatóságát az adott államszervezet működésében. Ha ez utóbbi nem biztosított, akkor a *jury* csupán egy perjogi intézmény, ha azonban fennáll, akkor az esküdtszék valóban értelmezhető sajátos, az individuális szabadságot védő „névtelen” testületnek – miként Szilágyi Dezső, későbbi magyar igazságügy-miniszter Nagy-Britanniából hazatérve 1870-ben megfogalmazta: „kétségbevonhatatlan tény előttem, hogy a jury, legalábbis Angliában, egy becsületes és igazságos büntető törvénykezés fő-tényezője”.¹⁰⁸

¹⁰⁵ SIR PAUL VINOGRADOFF: *Historical Jurisprudence: Introduction*. Oxford, 1923. 7–8. pp.

¹⁰⁶ LEYLAND 2012, 66–72. pp.

¹⁰⁷ KELLY–KARLIN–WEGEMER 2011, 83. p.

¹⁰⁸ ANTAL 2006, 219–220. pp.

Köszönetnyilvánítás

A szerző ezúton is köszönetét fejezi ki Dr. Ruszoly József DSc. Professor Emeritusnak, hogy az OTKA K 101.735 nyilvántartási számú kutatási program keretében lehetővé tette számomra a források elérhetőségét biztosító tanulmányutat a londoni székhelyű *British Library*-be. E közlemény az *Újabb kutatások Magyarország alkotmány-, igazgatás- és jogszolgáltatás-történetéhez – európai kitekintéssel (1848–1918)* című pályázati programba illeszkedik.

TAMÁS ANTAL

A BRIEF LEGAL HISTORY OF THE ENGLISH JURY

(Summary)

The author of the current paper summarises the history of the English jury-system from its genesis until the end of the 20th century based on foreign researches taken place in The British Library, London. Probably it is the first time of publishing this kind of detailed work in Hungarian law journals.

The topic of the first chapter is the question of the ancient sources of the juries of medieval England: whether they were Anglo-Saxon, Frankish, Scandinavian in origin or anything different. The second chapter focuses on the concrete statutory legal memories of the first juries of the Kingdom in the time of Henry II and the later kings in the 12–13th centuries. In the next part one can find detailed data on the development of the jury and pleading after the time of formation of the English Parliament and the public estates of the realm.

Afterward the features of the medieval criminal and property defending cases and actions in the further chapters the author turns the attention on the new and modern historical periods to present the most important stages of the legal history of the contemporary English jury with special regard to the financial census required from jurymen and the scope of authority of civil, commercial and criminal juries. The Parliamentary Acts concerning to the subject and the social-economic background of the age as well as the constitutional reforms insured an authentic introspection into the transformation of the common law system in modern Great-Britain: namely the reforms on the jury institutions in the 19th century and the creases of the trial by jurors and its procedural norms in the 20th century.

It is important to stress among the findings of the paper that English juries cannot be identified only as special criminal courts any more. The entire story of their function and the pleading collaborative with juries make it obvious that the assizes for civil and land property purpresture debates are much more important than it used to be mentioned before.

EMBER ALEX

A magyar társadalombiztosítás története a kezdetektől 1846-ig

A szociális biztonság igénye nem csupán néhány évszázadra tekint vissza, Arisztotelész *Politika* című művében már taglalta a gazdasági kiszolgáltatottság jelenségét és ennek csoportokra, egyénre gyakorolt hatását.¹ Egy minél szervezettebb szociális védelmi rendszer kialakításának az igénye az ezt követő évszázadokban fokozatosan nőtt, míg végül az elmélet eljutott a gyakorlati magvalósításig. Természetesen az első próbálkozások még messze nem nevezhetők a mai értelemben vett társadalombiztosításhoz hasonlóknak, de a szociális védelem alapvető igényei már itt is megjelennek.

Mint a fejlett társadalmak többségében, Magyarországon is megjelent az effajta szükséglet, így egy-egy, habár még csupán lokális rendszer kialakulása borítékolható volt. Mivel egy ilyen rendszer életre hívása elsősorban az ennek hiányát maga bőrén érző egyszerű munkás igénye volt, ezért kiépülése a legalsó szintekről indult.

Jelen tanulmányban a magyar társadalombiztosítás, s ezen belül a munkavégzéssel összefüggésben balesetet szenvedettek ellátási rendszerének fejlődését az alábbiakban fejlődési szintenként vizsgáljuk. A szinteket az alapján határoztuk meg, hogy mekkora részben önkéntes a szerveződés, vagy ennek ellenpólusaként milyen mértékben vállalja az állam a szociális biztonság garantálását, illetve, hogy a biztosított személyek számára pusztán lehetőség ezeknek a szolgáltatásoknak az igénybevétele, vagyis a tagság a fakultatív elhatározásuktól függ, vagy ellenkezőleg, kötelező a biztosítás a munkavégzők számára. A többi európai állam jogtörténetéből látható, hogy jóformán valamennyi állam azonos típusú úton ment végig. Az önkéntes szerveződések fokozatosan állami elismerést nyertek azáltal, hogy az állam megteremtette a jogszabályi környezetet a biztosítók számára, illetve létrehozta azt az intézményrendszert, mely a biztosítási tevékenységet ténylegesen irányítja és nyújtja.² Később pedig maga az állam tette kötelezővé a saját kezelése alatt álló rendszerekben való tagságot, illetve az állam méri fel azokat a körülményeket, amelyek segítségével a balesetek és megbetegedések megelőzhetők, létrehozva egy teljesen új, többé-kevésbé preventív jogszabályrendszert. Mint a három

¹ ARISZTOTELÉSZ: *Politika*, Gondolat Kiadó 1994.

² BUDA JÓZSEF: *Betegségi biztosítás. Szemelvények a társadalombiztosítás történetéből*. Pécs, 2001. 29. p.

klasszikus történeti modellnél³, a magyar szociális ellátórendszer történeti kialakulásánál is megfigyelhetjük, hogyan terjesztették ki a védelem alá vont személyi kört⁴, és hogyan szélesítették a kockázati tényezőket⁵.

1. I. szint: Önszerveződés, önkéntes alapon

Az első szint, melynek két legfontosabb jellemzője az önszerveződés és az önkéntes alapú tagság, Magyarországon nagyon nagy múltra tekint vissza. Jellemző, hogy a baleseteket és megbetegedéseket az érdekeltek ekkor még nem, mint megelőzendő problémát tekintik, hanem mint egy olyan jelenséget, aminek a következményeivel foglalkozni kell, illetve a következményeit enyhíteni kell.

1.1. A bányatársulások

Magyarországon a XIII. század vége nemcsak az árpád-házi királyok (1290-1301) uralkodásának és a természetes gazdálkodásnak a végét jelentette, hanem a magyarországi feudalizmus kialakulásának kezdetét is, így a század folyamán a Magyar Királyság⁶ lassan, de biztosan megindult az európai gazdasági integrálódás útján.

Erre a beilleszkedési folyamatra azonban több évtizedre volt szükség. A korszak első reformlépését IV. Béla (1235-1270) hajtotta végre. Uralkodása alatt kiemelt helyen szerepelt a bányáipar támogatása, mivel a bányakincsek, a kor törvényei szerint, a királyt illették meg. Minthogy ez a bevételi forrás meglehetősen jövedelmező volt, ezért a király engedélye nélkül az ország területén nem lehetett bányatelepet létesíteni. Károly Róbert (1308-1342) változtatott elődje eddig bevált rendszerén és az urbura⁷ egyharmadát átengedte a föld tulajdonosának, ahol a kitermelés folyt. Ezzel a lépéssel a földtulajdonos is érdekeltté vált a bányászat fejlesztésében és újabb bányavárosok alapításában. Károly Róbertnek köszönhetően a XIII. század második fele Magyarországon már a bányáipar fejlődésének korszaka volt. Ekkorra már német szakemberek segítségével újabbnál-újabb bányatelepek létesültek, amelyek némelyike⁸ idővel még városi kiváltságlevelet is szerzett.

³ A három történeti modell a biztosítási típusú, a segélyezési típusú és az univerzális vagy állampolgári jogon járó. Czucz professzor ez utóbbit vegyes típusúnak tekinti, amely a biztosítási és a segélyezési között elhelyezkedő köztes megoldást takarja.

⁴ Az állam által működtetett szociális védelmi rendszerek első körben csak a munkavállalók szűk rétegét vonták be a védett körbe, ami azután rohamosan bővült.

⁵ A kockázati kör azt jelenti, hogy milyen eseménynek kell bekövetkeznie ahhoz, hogy a jogosult személy ellátásban részesüljön. Legtöbbször kezdetben a kockázati kör csak a betegség esetére terjedt ki. Ezt bővítették ki azután az üzemi balesetre, öregségre, rokkantságra, munkanélküliségre stb. A segélyezési típusú modell megalapozó új-zélandi modell még a szárazságot is beemelte a kockázati tényezők közé.

⁶ A magyar állam hivatalos neve 1000-1918 között. Ez volt az Első Magyar Királyság, melyet a Második követett 1919-től 1945-ig.

⁷ Bányajövedelem, mely a kitermelt ércek után a királynak fizetendő illeték középkori elnevezése volt.

⁸ Ilyen város volt többek között például a mai Románia területén megtalálható, ezüst- és aranybányáiról híres Nagybánya (románul Baia Mare, korabeli nevén Asszonypatak), mely 1376-ban kapott kiváltságlevelet a szabad király város státuszának elnyeréséről.

Mivel a bányászat már ekkor is nagy hasznot hajtó, de egyszersmind nagy tőkét is igénylő iparág volt, nem csoda, hogy ezen a területen jelent meg először a külföldi szakértelem, a tőke és nem utolsósorban a befolyás. Valószínűleg ennek is köszönhetően indulhattak el azok a folyamatok, amelyek az iparágban dolgozó emberek munkakörülményeit és anyagi biztonságát voltak hivatottak javítani.⁹

A Magyar Királyság egyik legkorábbi önszegélyező szerveződésének emlékeit a mai Szlovákia területén lévő ezüstművelésében, Selmecbányán (Banská Štiavnica) fedezhetjük fel. Ezen a helyen már a XIII. században, 1245-ben létezett egyfajta bányatársláda, amellyel párhuzamosan 1271-ben már üzemelt itt egy egyház irányítása alá tartozó bányakórház is, ami azonban a tatárjárás során a társládákkal együtt sajnos megsemmisült.¹⁰ Az egyház szerepe a balesetet szenvedett bányászok felkarolásában természetesen nem véletlen; ekkortájt az egyház volt Magyarországon a szegénygondozás fő szereplője és mivel a bányászok mélyen vallásosak voltak, hajlandó volt támogatni őket szükség idején. Minthogy a társládákkal kapcsolatos korábbi feljegyzés nem ismeretes, így a fent említett 1245-ös dátumot akár az önálló magyar bányaegészségügy és végső soron a magyar társadalombiztosítási történet kezdetének is tekinthetjük.¹¹

Magyarországon a baleset és halál esetére szóló biztosítás soron következő jelentősebb példáját a XV. században fedezhetjük fel, amely időszak egyben a világ egyik legelső társadalombiztosítási dokumentumának születését is jelöli. A társadalombiztosítás ezen korai csírája a hazai kapitalista piacgazdálkodás megjelenésével egy időben született meg a bányai iparban, mivel itt a munkakörülmények nehézsége és az ott dolgozók egymásra utaltsága még a többi iparághoz képest is különleges körülményeket teremtett.

A jelenség kialakulását tovább ösztönözte a bányamunkások ez idő tájt egyre erősödő bérharcmozgalma és a kapitalista kizsákmányolás elleni szervezett fellépés. Az együttes erővel történő fellépés tovább táplálta az egymás iránt érzett szolidaritást, amelynek egyik kézzelfogható eredménye a nyugat-európai mintára létrehozott bányatársládák lettek.¹²

Az egyik ilyen részletesen dokumentált bányatársládát 1496-tól Thurzó János felvidéki bányagróf bányájában alapították meg, a mai Szlovákia területén található rézbányában, Besztercebányán (Banská Bystrica), amely ezeket a különösen veszélyes tevékenységet végző bányászokat volt hivatott segíteni baj esetén.¹³ Thurzó volt az első, aki felismerte, hogy a veszélyes munkakörülmények között dolgozók megérdemlik a gondoskodást. Az ő besztercebányai bányáinak a vívmányai közt szerepelt a baleset és betegség esetére szóló kötelező biztosítás mellett a munkaidő nyolc órára való korlátozása, az ifjú munkások alkalmazásának megszigorítása, és az öregségi, az özvegyeségi és az árvasági járandóság bevezetése is.¹⁴

⁹ HONVÁRI JÁNOS (szerk.): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Aula Kiadó, Budapest, 1998. 30. p., 49. p., 54–55. pp., 121–122. pp.

¹⁰ IZSÓ ISTVÁN – IZSÓ LUCA: *A bányatársulások működésének bányajogi alapjai és felügyelete*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2007. 114–163. pp.

¹¹ BARTAL ANNA MÁRIA: *Szociálpolitikáról alapokon*. Nemzeti Képzési Központ, Budapest, 1998. 50. p.; SZALAI LÁSZLÓ: *A bányaegészségügy kezdetei*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2005.

¹² LACZKÓ ISTVÁN: *A magyar munkás- és társadalombiztosítás története*. Táncsis Kiadó, Budapest, 1968. 7–8. pp.

¹³ CZÚCZ OTTÓ: *Szociális jog I.* Unio Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2000. 67. p.

¹⁴ SZALAI L. P.

Habár bányakórház már a XIII. századtól is működött Selmecbányán, országosan csupán a XVI. századtól kezdve beszélhetünk megjelenésükről a bányavárosokban. Ahogyan a társládák, úgy a kórházak terén is meglehetősen nagy eltérés mutatkozott. Volt olyan város, ahol csupán menhelyről, úgynevezett ispotályról¹⁵ beszélhetünk, de volt olyan is ahol már ekkor valódi értelemben vett kórház működött. Ezeknek az egészségügyi intézményeknek a pénzügyi és működési feltételeit a bányászkamara¹⁶ ellenőrizte és legtöbbször a bányorvos irányította, aki egyben magának a bányavárosnak az orvosa is volt. Jellemzően fekvőbeteg ellátást csakis akkor lehetett igényelni, ha az elégséges otthoni ellátás akadályokba ütközött. A társládák előremutató szellemisége és gyakorlata mellett a bányakórházak is ezt a vonulatot erősítették; a selmecbányai egészségügyi intézmény volt például az, ahol Magyarországon elsőként a kórházi étkeztetés gyakorlata is megvalósult.¹⁷

A bányatársláda alap gondolata, hogy az önkéntes adományokból és környületi alamizsnából összegyűjtött és kezelt összegből segítik azt a befizető bányászt, akit a munkavégzés közben baleset ér, megbetegszik, meghal, vagy családja eltartására egyébként képtelenné válik.¹⁸ Bár e rendszerek kialakulásának kezdetén nem különítették el az üzemi baleseteket a biztosítási események között, mégis a fentiekből jól látható, hogy az egész társadalombiztosítás kezdetét és alap gondolatát a munkavégzés közben bekövetkező baleset vagy megbetegedés következményeitől való félelem hozza létre, vagyis az, amit napjainkban üzemi balesetnek nevezhetünk.

A kezdeti időkben a bányatársládák léte elsősorban a munkáltató, a bányatulajdonos szolidaritásától függött, hiszen nemcsak, hogy ő döntött a bányatársláda felállításáról, de a későbbiekben már befizető is volt. A bányatársláda bevételi oldalán ugyanis három fontos forrást találhatunk meg. Először a bánya tulajdonosának hozzájárulását, amelyet akkor vállalt fel, mikor a bányászokkal közösen, szabad elhatározásból a bányatársláda felállítása mellett döntött.¹⁹ Másodszor a bányatársláda tagjai közé tartozó bányászok járulékait, amely magába foglalta a különleges tagpénztári díjakat, bírságokat, illetve jövedelmük egy előre meghatározott mértékét, amelyet a láda javára fizettek be. A befizetés pontos összege bányatársládánként eltérő volt, mértéke hozzávetőleg a hetibér 2%-a körül mozgott, s ennek megfelelően a járulékfizetési kötelezettségüknek is heti rendszerességgel kellett eleget tenniük. A bánya tulajdonosa kezdetben tehát általában egyszeri befizetést vállalt, és csak szolidaritásától függött, hogy részt vett-e nagyobb anyagi erővel a társláda működtetésében és fizetőképességének biztosításában.²⁰

Később az állami szabályozás kialakulásának és anyagi kötelezettségeinek törvénybefoglalásának hatására a bányatulajdonos fokozatosan abban vált érdekeltté, hogy a bányászok minél nagyobb mértékű járulékot fizessenek, mert így volt biztosított az,

¹⁵ Betegek, szegények és szociálisan rászorulóknak gondozására fenntartott, általában egyházi kezelésben lévő intézmény. A XVIII-XIX. századtól szerepüket a kórházak vették át.

¹⁶ A bányák képviselőit tömörítő érdekvédelmi szervezet.

¹⁷ SZALAI 18. p.

¹⁸ Besztercebányán a Thurzó család bányájában dolgozó, városi polgárjoggal nem rendelkező munkások hozták létre a legelső segélyező egyesületet, melynek neve Krisztus Szentséges Testének Társulata volt, és elsősorban önkéntes adományokból tartotta fenn magát.

¹⁹ BOGNÁR MIKLÓS – ASZTALOS GÉZÁNÉ: *A magyar társadalombiztosítás története és a magyar társadalombiztosítási jog a magyar jogrendszerben*. Budapest, SZTÁV ny., 1991. 5. p.

²⁰ LACZKÓ 16. p.

hogyan a társláda kiadásait a bevételek fedezni tudják. Ennek megfelelően a 1854-ben hozott osztrák bányatörvény már arra kötelezte a bányák tulajdonosait, hogy a bányatársládák éves zárszámadásakor mutatkozó deficitet pótolják ki. Bár ez a törvény még nem tartalmazott járulékfizetési kötelezettséget a tulajdonosok vonatkozásában, mégis érdekeltté tette őket abban, hogy minél nagyobb legyen a bevételi oldalon a bányászok járulékából befolyó összeg, illetve összesen minél kisebb legyen a kiadási oldal. Ez kettős hatást eredményezett: a cél egyfelől az lett, hogy az egészséges, szociálisan nem rászoruló bányászokat is bevonják a bányatársládákba, másrészt pedig az, hogy a munkások minél kisebb eséllyel szoruljanak rá a láda szolgáltatásainak igénybevételére. Ezzel a bányatulajdonosok közvetve a biztonságosabb és egészségesebb munkakörülmények megvalósításában is érdekeltté váltak.²¹

A tulajdonosi hozzájárulás, amely kezdetben tehát egyösszegű volt, később éves kompenzációs jellegűvé vált, végül pedig járulékká alakult, valamint a bányászok által fizetendő bérjárulékok mellett a bányatársládák következő, harmadik jelentős bevételi forrása a pénztárba befolyt pénz forgatásából befolyt kamat volt. Az akkoriban „társpénztári vagyon gyümölcsöztetése” névvel illetett jövedelem, kamatoztatás, tehát klasszikus pénzügyi, banktevékenység által növelte a bányatársláda bevételeit. Az általános gyakorlat szerint azonban a bevételek legjelentősebb forrását még mindig a bányászok rendszeres járulékfizetése jelentette.²²

Ezzel szemben a kiadási oldal a bekövetkezett biztosítási eseménytől függően négyféle kiadásból tevődött össze.²³ Ezek között egyaránt találunk pénzbeli és természetbeni támogatást. Először is a bányász megbetegedése esetén orvosi kezelést, gyógyszer-támogatást és pénzellátást is kapott. Természetesen a megbetegedés fenti fogalma magában foglalja azt az esetkört is, amelyet ma üzemi balesetnek nevezhetünk, hiszen a bányatársláda létrejöttének elsődleges oka is a munkahelyen bekövetkező balesetek túlzottan nagy kockázata volt. Hozzá kell azonban tennünk, hogy nem találunk olyan feljegyzést, amely meghatározná a betegség pontos fogalmát, így arra a következtetésre jutunk, hogy a baleseti sérülésekre éppúgy járt ez az ellátás mint a foglalkozási megbetegedésekre. Sőt, mivel az ellátás alapvetően a befizetéstől és a bányász minőségétől függött, ezért az ellátásra a biztosított akkor is jogosultságot szerezhethetett, ha a munkavégzéssel egyáltalán össze nem függő betegséget szerzett. Súlyosabb baleset vagy betegség folytán előállt munkaképtelenség esetén a bányász nyugbérre, illetve végkielégítésre szerezhethetett jogosultságot, ami a kiadások második körét jelentette. Fontos vívmánya a bányatársládának az is, hogy a biztosított és a kedvezményezett személye, ahogyan a klasszikus, polgári jogi értelemben vett biztosítás esetén is, elválhat egymástól, így a bányatársláda nemcsak a bányász személyének, de a családjának, illetve az általa eltartott személyeknek is szociális biztonságot jelenthetett. Ez képezi a bányatársládák továbbbi két kifizetési formáját, így harmadikként a bányász halála esetén a hátra maradt

²¹ BOGNÁR–ASZTALOS 1991, 6. p.

²² Fontos kiemelnünk, hogy nemcsak a bevétel mértéke, de a bevételi források jogcíme is eltérő volt a különböző bányákban, s a fent említett három bevételi forrás a legtipikusabb jogcímeiket jelöli. Dr. Laczkó István ezeken túl az alábbiakat emeli még ki: különleges társpénztári díjak, társpénztár vállalatából folyó jövedelem, bírságok, valamint a társpénztár háramlási joga.

²³ BOGNÁR – ASZTALOS 1991, 5. p.

özvegynek és az árváknak nyújtottak eltartást, illetve negyedikként az elhunyt bányász után temetési segélyben részesülhettek.²⁴

Ezeket a bányatársulákat azonban valójában jellegüknél fogva inkább „bányaszerecséltenség-pénztáraknak” lehetne hívni, amelyek gyorsan kinőtték korlátaikat, így nemsokára már a bányászok kamara felügyelete mellett működhettek csak tovább. A kamara rendszeresen ellenőrizte a bányák állandó alkalmazottainak pénztári tagságát, illetve, hogy eleget tettek-e befizetési kötelezettségeiknek.²⁵

A bányatársulák szervezetére már a kezdetektől jellemző volt az önkormányzatiság. A Thurzó János bányájában felállított bányatársulát például teljes egészében a bányászlegények kezelték és irányították. A bányatársulák önkéntes időszaka hosszú ideig, a XV. századtól a XIX. századig tartott, majd a közel 400 éve működő jogintézmény 1854-ben nyert kötelező állami formát, azonban ekkor sem a magyar törvényhozás vívmányaként,²⁶ hanem ugyancsak az osztrák bányatörvény alapján, amely kötelezővé tette minden bányatulajdonos számára, hogy bányatársulákat hozzanak létre a bányamunkások segítésére.²⁷ Ezzel a rendelettel a bányatársulák elveszítették önkéntes jelleget, s minden bányászként dolgozó személy számára kötelező lett a bánya területén működő bányatársulában való tagság. Ezzel az állam kötelezően biztosította a fokozottan veszélyeztetett bányászok szociális védelmét. Fontos azonban, hogy továbbra sem az állam szervezte meg a befizetéseket, valamint a bányatársulához kapcsolódó szociális ellátásokat, hanem ezt egyfajta munkáltatói kötelezettséggé tette. Így továbbra is megmarad a bányatársulák önszerveződése, s ami nagyon fontos az önkormányzati jellegű irányítása is.

1.2. A céhek

A bányákhoz hasonlóan más iparágak, így az iparosok és a kereskedők is megalapították saját protekcionista szerveződésüket, az úgynevezett céheket, amelyek hatékonyan voltak képesek képviselni saját gazdasági és szociális érdekeiket. A céhek Európában a XIV. században, közel egy évszázaddal később alakultak meg, mint a bányatársulák. Virágkorukat a XV-XVI. században élték és közel kétszáz évig képesek is voltak kielégíteni a népesség akkori igényeit, de az egyre növekvő népesség egyre nagyobb igényeket kezdett támasztani. A XVIII. századtól a rendszer már nem volt képes a társadalmi igények kiszolgálására. Elavultnak számított így hanyatlásnak indult, mivel már a további, hosszú távú ipari fejlődés gátjaivá vált.²⁸

A céhek munkásainak érdekvédelmi szervezetei voltak a XVIII. századra jellemző legénycéhek. A legénycéheket azonban mégiscsak maguk a munkáltatók, a mesterek

²⁴ HAJDÚ JÓZSEF – LŐRINCSIKNÉ LAJKÓ DÓRA: *Társadalombiztosítási jog*. Campus, Budapest-Pécs, 2005. 13. p.

²⁵ SZALAI LÁSZLÓ: A bányaegészségügy kezdetei.

²⁶ NÁDASNÉ RAB HENRIETT: A társadalombiztosítás fejlődésének története, in: *Collega*. Szakmai folyóirat, Budapest, 1/2003. 25–27. p.

²⁷ FABÓK ANDRÁS – PRUGBERGER TAMÁS: *Társadalombiztosítási jog*, Szent István Társulat, Budapest, 2005. 27. p.

²⁸ Országos Széchenyi Könyvtár. Céhek Magyarországon. https://regi.oszk.hu/cehek/cehek_magyarorszagon.html, 2008.; KAPOSI ZOLTÁN: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Dialog Campus, Budapest-Pécs, 2010. 123–124. pp.

felügyelték, ahol, a bányatársuladákhoz hasonlóan, minden ott dolgozó köteles volt tagdíjat fizetnie. Az itt összegyűjtött tagdíjból beteg és vándorló társaikat segítették meg, temetési támogatást nyújtottak elhalálozás esetén, illetve gondját viselték elhunyt tagjaik özvegyeiknek és a megárvult gyermekeiknek. Sorozatos pénzügyi viták után a legénycéhek e formája egy 1813-as céhszabállyal megszűnt. E szabályzat hatására születtek meg az olyan egyesületek is, mint például a kőműveseké 1819-ben, az asztalosoké 1823-ban vagy a hajómunkásoké 1840-ben, ahol a felügyeletet ekkorra már maguk a munkások látták el. Ezekben az egyletekben már önkéntes volt a tagság. Saját alapszabályok szerint jártak el, céhüktől elkülönített vagyonnal rendelkeztek és saját döntési jogot gyakoroltak a tagdíjról, viszont az előző rendszer hozadékaként még mindig megmaradt a mesterek felügyelői jogköre, habár szerepük már nem domináns.²⁹

A céhek megszaporodása is ambivalens eredménnyel járt. Egyrészt pozitívan befolyásolta az ipar addigi mezőgazdasághoz viszonyított arányát és növelte az iparban dolgozók számát, másrésztől viszont már középtávon képes volt megrekeszteni az ipar további, a kornak megfelelő mérvű és jellegű fejlődését.³⁰

A céhek jelentősége az 1848-1849-es forradalmat és szabadságharcot követően, amikor már nem volt szükség a háborút termékeikkel való támogatásukra, de különösen az 1860-as évektől az új típusú munkásszervezetek felbukkanása miatt folyamatosan csökkent, azonban az elvitathatatlan, hogy ez a típusú biztosítási rendszer később számos előre mutató intézmény alapjául szolgált. Későbbiekben ezt a rendszert váltotta fel az 1868-ban megalapított Általános Munkásegylet és az 1870-ben létrejött Általános Munkás Betegsegélyező és Rokkantpénztár.³¹

Politikai és gazdasági háttér

Magyarország gazdaságilag és társadalmilag is rendkívül megcsínylette a török hódoltságot (1541-1689). Az Oszmán Birodalom igája alatt eltöltött időt a kortársak csak az „ország nagy romlásának” nevezték. Az ország török fennhatósága alatt álló területeken nagy létszámú hadsereget állomásoztatott, illetve a megszállt területek lakosságának kíméletlen adóztatása egyszersmind közel százötven évig lehetetlenné tette a gazdaság és a társadalompolitika további fejlődését.³² A Habsburgok és szövetségeseik segítségével az 1683-as Bécs alatti török vereség után sikeresen kiűzték a megszálló csapatokat az ország területéről, aminek következtében a Magyar Királyságot menthetetlenül bekebelezte a Habsburg Birodalom.

Miután Spanyolország, illetve a spanyol Habsburgok a XVIII. századra elvesztették addigi nemzetközi politikai súlyukat, a Habsburg Birodalom nagyhatalmi ábrándjai is kezdtek szertefoszlni. Sokkal realitásabb alternatívának bizonyult egy Közép-Duna medence-menti kisebb birodalom létrehozása. Ezt az elgondolást a gazdaságpolitikai té-

²⁹ KEITH HITCHINS: *Önsegélyező egyletek Magyarországon 1830 és 1941 között*. Esély folyóirat 6. évf. 3. sz. Milscher Rezső Alapítvány, Budapest, 1995. 90–92. pp.

³⁰ KAPOSÍ 2010, 50–52. pp., 55.p., 126–129. pp.

³¹ KEITH HITCHINS 1995, 90–92. pp.

³² HONVÁRI JÁNOS (ed.): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Aula Kiadó. Budapest, 1997. 144–146. pp.

nyezők szerencsés konstellációja is megerősítette, mivel az itt található kiváló minőségű agrárterületeket ásványkincsekben gazdag hegységek veszik körül. A Habsburg Birodalom tagországai azonban adottságaik tekintetében különböztek egymástól, így az egymásra utaltság elkerülhetetlenné vált, ennél fogva, mint birodalom, csak együtt voltak képesek az önellátásra. A Habsburg birodalomépítési-tervekben a Magyar Királyság kiemelkedő szerepet játszott, mint a Birodalom éléskamrája. Kortársak Magyarországot „valóságos kenyér, zsír és húsbánya”-ként emlegették. A Birodalomba való beillesztése így létfontosságú volt.

Mivel a magyarországi ipar rendkívül megsínylette a török rabigát, a XVII. századra jelentősen csökkent termelőképessége. Az intrakontinentális kereskedelem hanyatlása és az újraagrárosítási törekvések szintén kedvezőtlenül befolyásolták az ipar további fejlődését. Az egyetlen jelentékeny változást a céhes szerveződés megindulása jelentette, ami – amint az már az előzőkben is felvázolásra került – a XVIII. században hanyatlani kezdett, mivel minden próbálkozása ellenére sem minőségileg, sem mennyiségileg nem tudta felvenni a versenyt az addigra már nagymértékben iparosodott Ausztria és Csehország Magyarországra beáramló ipari termékeivel.

Ekkor a magyar társadalom túlnyomó része a háziiparban dolgozott. A parasztság így elégitette ki saját ipari termék igényét. Annak ellenére, hogy családi gazdaságonként ez nem számottevő ipari tevékenység, mégis ez idő tájt mégis nagyobb volumenű volt, mint az ország speciális ipari termelése.

Az ipari- és az agrárárak cseréjénél az ipari termékek sokkal előnyösebb árpozícióra tesznek szert, aminek jele egy Magyarországhoz hasonló mértékben agrárosodott országnál lassú, de biztos tőke-elszívásként jelentkezik. Ennek következtében Magyarország képtelen volt a tőkefelhalmozásra. Az ország gazdasági szerkezete a Habsburg Birodalomban betöltött gazdasági pozíciójánál fogva hosszú távon konzerválódott és biztos piaci helyzete egyáltalán nem hatott ösztönzőleg a mezőgazdaság és egyéb iparágak modernizációjára. Így annak ellenére, hogy a török kiűzése utáni agrárosodás és a Habsburg Birodalomhoz való csatlakozás biztosította az ország túlélését, a Birodalmon belüli kényelmes pozíció következtében a XVIII. századra Magyarország gazdaságilag fokozatosan elmaradottá vált.³³

A gazdasági felzárkózás igénye azonban nem sokat váratott magára. A gazdasági fejlesztések mellett korteskedő kortárs politikusok egyike maga Kossuth Lajos³⁴ volt. Kossuth Friedrich List³⁵ elgondolásait magáévá téve hirdette, hogy Magyarországnak soha sem szabad lemondania iparának fejlesztéséről. Ennek tükrében, Ausztria befolyása ellenére az országnak törekednie kellett önálló ipar kiépítésére. Szándékának és elhatározottságának bizonyítékául hozta létre az Ipartestületet, illetve nyújtott segédkezett 1840-ben a Ganz és Társa Vasöntő és Gépgyár Rt. megalapításában.³⁶

Az iparosítási törekvések hatására az 1840-es évekre egyre gyorsabban fejlődő gazdaságnak és a külső és belső piacok bővülésének lehetünk tanúi. Az új kihívások új feltevérendszer életre hívását tették szükségessé. A gazdasági törvénykezések immáron

³³ KAPOSÍ 2010, 50–52. pp., 55. p., 126–129. pp.

³⁴ A Magyar Királyság kormányzója (1849. április 14. – 1849. augusztus 11.) és a Batthyány-kormány pénzügyminisztere (1848. április 7. – 1848. szeptember 12.).

³⁵ Német közgazdász és gazdaságpolitikus (1789. augusztus 6. – 1846. november 30.)

³⁶ KAPOSÍ 2010, 153–155. pp.

nemcsak a mezőgazdaságra korlátozódtak, így a tradicionális intézménykeretek is megváltoztak.

Az 1848. áprilisi törvények elnevezésű, 1847 és 1848-ban a rendi országgyűlés által elfogadott törvénycsomag új közjogi helyzetet teremtett a Magyar Királyság számára a Habsburg Birodalmon belül és egyben elindította az országot a parlamentáris demokrácia útján. Az áprilisi törvények gazdaságilag egyik legnagyobb eredménye a feudalista viszonyrendszer eltörlése.³⁷ Az 1848. évi VIII. törvénycikkkel, *a közös teherviselésről*, eltörölte a nemesség adómentességét és kijelentette, hogy az állam anyagi terheit ezután mindenkinek, közösen, különbség nélkül, egyenlő arányban kell viselnie. Az 1848. évi IX. törvénycikkkel, *az úrbér és az azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézsma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről*, felszámolta az úrbéres szolgáltatásokat³⁸ – a robotot³⁹, a dézsmát⁴⁰ és egyéb pénzbeli fizetéseket – és egyben megszüntette az úriszéket is.⁴¹ Az 1848. évi XV. törvénycikkkel, *az ősiség eltörléséről*, a rendi országgyűlés eltörölte a feudalizmusnak ezen 1351 óta, tehát majd' ötszáz éve létező intézményét, miszerint a nem nemes származásúak ez idáig nem juthattak földhöz. A törvény hatályba lépését követően a nemesi földterületek eladhatóvá váltak, ezeket a nem nemesi származásúak is megvásárolhatták, és a tulajdonban lévő földekre ezután hitelt is fel lehetett venni.⁴³

Ezek a törvények alapjaiban megváltoztatták a magyar gazdaság szerkezetét, lerombolták a feudalizmus utolsó bástyáit is, és szabad utat nyitottak az ország kapitalista fejlődéséhez. Egyrészt a közteherviselés és a lakosság egészének megadóztatása államháztartási plusz-bevételként jelentkezett, másrészt a földtulajdon jog megváltoztatásával szélesebb körnek tette lehetővé a gazdálkodást így növelve az ország termelékenységét. Ez természetesen közvetlen és közvetve újabb bevételeket eredményezett.

A háborús szükségletek kielégítésének érdekében a forradalom során a céheket ugyan még nem törölték el, de már szabályozták olyan működési szabályait, mint a tagságba történő felvétel vagy a munkaidő. Az 1848-as forradalom és szabadságharc következményeként az ország ezen túl saját maga alakíthatta gazdaságpolitikáját, amely népjóléti parlamentarizmus keretein belül utat mutatott a tömegek jogegyenlősége felé.⁴⁴

Az abszolutizmust megsínylő parasztság az 1850-es évekre sem volt képes kiheverni a korábbi évtizedeket. A nagymértékű eladósodás terhét a parasztság jogi helyzetének megváltoztatása mérsékelte jelentősen, így a mezőgazdaság megrekedt a hagyományos családi gazdálkodás szintjén. A mezőgazdasági helyzet gyökeres megváltoztatásához

³⁷ MEZEI (szerk): Magyar jogtörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 174–175. pp.

³⁸ A jobbágyság tartozásainak összege földesuruk felé.

³⁹ Ingenymunka, mellyel minden jobbágy tartozott földesurának.

⁴⁰ A tized (latinul: *decima*). A termés egytized része, melyet a jobbágy köteles volt földesurának beszállítani.

⁴¹ A földesúr jogszolgáltató törvényszéke, amit az 1848. XI. tc. törölt el.

⁴² A nemesi birtokok öröklési és elidegenítési szabályrendszere (latinul: *aviticitas; ius aviticum*). A háramlási joggal szemben biztosította, hogy fiú örökös hiányában a rokonság egyéb tagja is megörökölhette a földbirtok tulajdonjogát.

⁴³ A témával kapcsolatban lásd részletesebben: RUSZOLY JÓZSEF: *Újabb magyar alkotmánytörténet 1848–1949*. Püski, Budapest, 2002.

⁴⁴ KAPOSI ZOLTÁN: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. 2010. 163–166. pp.

nélkülözhetetlen gépesítés még az 1860-as években is váratott magára. A dualizmusban ennek ellenére újfent az agrárium vált a meghatározó ágazattá. Annak ellenére, hogy ebben az ágazatban dolgozó munkások száma jelentősen – 80%-ról 65%-ra – csökkent a dualizmus⁴⁵ alatt, a korszak végén az ország össztermelésének 60%-át mégis az agrárium adta.⁴⁶

1.3. A segélyegyletek

Az 1848-as forradalom és szabadságharc leverését követően az osztrákok kimondottan törekedtek arra, hogy bizonyos feudális intézményeket kapitalistává alakítsanak át, de csupán annyira, amennyire azok saját érdekeiket szolgálták.⁴⁷ Az 1867-es kiegyezés gazdasági fellendülést hozott, ami nemcsak a hitelrendszerben, az infrastruktúra-építésben, hanem a mezőgazdasági tőkés fejlődésben és az iparban is érezte hatását. Az iparfejlődés nyomán egyre erősebbé vált a proletáröntudat, ami végső soron a munkásmozgalmak fellendüléséhez vezetett.⁴⁸

A XVIII. század végén, illetve a XIX. század elején Európában egyre jobban erősödött a hazai kereskedelem és megnövekedett a bér munkások száma, akik gyárakban, városokban dolgoztak, s szívesebben választották a gyári munkát a veszélyes bányászat helyett. Természetesen ezek a munkák is potenciális baleseti lehetőségeket hordoztak magukban, amelynek egyenes következménye lehetett a munkaképtelenné válás, a munkavállaló és eltartottainak szociális biztonságának elvesztése. Az effajta megélhetési zavaroknak a megoldására ezek az egyre népesebbé váló ipari területek is önkéntes alapon kerestek megoldást. Ezen időszak munkásmozgalmai vezettek végül olyan segélyegyletek megalakulásához, mint az 1868-as Budai-Pesti Munkásegylet, vagy az 1870-es Általános Munkás Betegsegélyező és Rokkantsági társulat. Ezek az egyletek a kezdetekben nem különösebben támogatták a munkások szocialista törekvéseit, inkább a munkaadó és munkavállaló közti megértést hirdették, és megpróbálták megvalósítani a kölcsönös segélyezés intézményét.⁴⁹

Habár a segélyegyletek, illetve alapszabályaik között több kisebb különbség is lehet, nagy általánosságban azért mindegyik segélyegylet hasonló szabályrendszer szerint működött. Annak ellenére, hogy az 1872. évi VIII. törvénycikk (*az ipartörvény*), amely nemre való korlátozás nélkül biztosította minden, iparhatóságnál bejelentett személynek bármely iparág önálló, szabad gyakorlását,⁵⁰ és az 1891. évi XIV. törvénycikk (*az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről*), bizonyos munkáskategóriák, például a gyári munkások számára kötelezővé tette a segélyegyleti tagságot, de az esetek többségében a tagság önkéntes jellegű volt.⁵¹

⁴⁵ Más néven az Osztrák-Magyar Birodalom (1867–1918), mely az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság kettős, dualista államszövetségét jelöli.

⁴⁶ KAPOSÍ 2010, 176–177. pp., 277. p.

⁴⁷ Részletesebben: CSIZMADIA – KOVÁCS – ASZTALOS: *Magyar állam- és jogtörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.

⁴⁸ LACZKÓ ISTVÁN: *A magyar munkás- és társadalombiztosítás története*. 1968. 37–38. pp.

⁴⁹ LACZKÓ 1968, 37–38. pp.

⁵⁰ 1872. évi VIII. tc. www.1000ev.hu

⁵¹ KEITH HITCHINS: 94–97. pp.; BUDA 2001, 22. p.

Az 1891. évi XIV. törvénycikk értelmében nemre, korra és honpolgárságra való tekintet nélkül bárki segélyegylethez csatlakozhatott, aki valamely ipartörvény – 1884. évi XVII. törvénycikk – hatálya alá esik, bányában, építkezésen, vasútnál, postánál, hajózásban vagy fuvarozás területén tevékenykedik. A törvény ezen felül kiterjedt ezen munkakörök tanoncaira is. Ugyanakkor ha a munkahely teljesítette a törvényben foglalt minimális ellátási szintet, a munkavállalónak nem volt szükséges betegsegélyező pénztárhoz csatlakoznia. Pénztár lehetett kerületi betegsegélyező pénztár, vállalatok, gyárak betegsegélyező pénztárai, építési vállalatok pénztárai, ipartestületi betegsegélyező pénztár, bányatársulata, illetőleg magánegyesülés.

A törvény továbbá lehetőséget adott arra is, hogy a háziiparban, önálló iparosként, illetve mezőgazdasági vállalatban dolgozók is csatlakozhassanak valamelyik pénztárhoz, amennyiben azt a saját alapszabályuk nem tiltotta. Ugyanakkor nem voltak kötelesek pénztárhoz csatlakozni azon állami, hatósági, községi és közalapítványi intézetek dolgozói (például az állami vasútnál, postánál vagy távirddánál dolgozók), valamint azon munkahelyek alkalmazottai akik betegség esetén legalább 20 hétig illetményt kapnak.

A pénztárak természetbeli szolgáltatásai közt szerepelt az ingyenes orvosi kezelés, ingyenes gyógyszerek és gyógyászati segédeszközök biztosítása. Ha a biztosított betegsége alatt nem igényli ezeket a természetbeli ellátásokat – például otthon rendelkeznek a kezeléshez szükséges felszereléssel –, akkor a táppénz mellett ezeknek az eszközöknek a törvényben előírt legkisebb összegével megemelték a táppénz mértékét. A segélypénztárak pénzbeli támogatásai között szerepelt a táppénz, amelyre a betegség 3. napjától tarthatott igényt a biztosított, legfeljebb 20 hét időtartamig, amikor is fizetése 50%-át kapta. A gyermekágyi segély szintén a fizetés felét tette ki, ezt a támogatást azonban csak 4 hétig lehetett igénybe venni. Elhalálozás esetén a havi fizetés hússzorosa járt egy összegben. A segélyek kifizetését a pénztáraknak heti rendszerességgel, utólag kellett megtenni. Ha a pénztáraknak erre anyagi lehetőségük adódott, a fent leírt minimális szolgáltatásokat meg is emelhették, így a táppénz mértékét 75%-ra, folyósításának idejét 1 évre, a halálozás esetére szóló egyösszegű kifizetést pedig az átlag havi bér negyvenszeresére lehetett emelni, a törvény azonban nem rendelkezett a rokkant-, özvegyseggi- és árvaellátásról és segélyezésről. Szándékosság esetén, melyet kimerített a kicsapongó életmód, az iszákosság és a verekedés, táppénz nem járt. A továbbiakban, amíg egyéb külön baleseti törvény felül nem írta, addig betegség vagy elhalálozás esetére, melyet balesetek okoztak az 1891. évi XIV. törvénycikk maradt hatályban. Segélyezés helyett teljes kórházi ellátásért is lehetett folyamodni.

A törvénycikkben foglalt jogok nem voltak átruházhatóak és nem lehetett sem zálogosítani, sem pedig lefoglalni azokat. A pénztárak továbbá kötelesek voltak úgynevezett tartalékalappal is rendelkezni. A tartalékalap mértékét a mindenkori évet megelőző 5 év átlagából számították ki, amely összeg eléréséhez a pénztáraknak jövedelmük legalább 10%-át az alap feltöltésére kellett fordítaniuk. A tartalékalap kezelését a kereskedelemügyi miniszter és a pénzügyminiszter közösen, rendeleti úton szabályozta.

A mindenkori járulékokat a biztosított napibére alapján számították ki, amely legcsekélyebb esetben a napi bér 2-3%-át jelentette. A levonás csakis segélyezésre és a tartalékalap növelésére szolgált, egyéb célra fordítani nem lehetett. A járulék mértékének emeléséről a munkaadók és a munkavállalók külön-külön szavaztak. A többség döntését a kereskedelemügyi miniszternek kellett jóváhagynia. Abban az esetben, ha egy adott

pénztár nem volt képes a törvényben foglalt minimális segélyezést biztosítani, akkor a pénztár vagy feloszlataásra került, vagy egy másik pénztárral vonták össze. A járulékokat a munkaadónak volt a kötelessége befizetni és a munkavállaló még az utolsó befizetést követően 6 hétig biztosított maradt.

A munkaadó a munkavállalót a munkába lépést követő 8. napig köteles volt az iparhatóság által meghatározott módon bejelenteni. A bejelentési kötelezettség elmulasztása kihágásnak számított, így büntetést vont maga után. Ha a bejelentés elmaradt, akkor a munkaadó volt köteles fizetni a munkavállaló munkába állása és a tényleges bejelentés közt eltelt idő járulékait, illetőleg ha ez idő alatt a munkavállaló megbetegedett, gyógykezelésének költségét a munkáltatónak kellett saját költségén állni. A munkaviszony megszűnéskor is ugyanezt a 8 napos határidőt szabta meg a törvény.⁵²

A törvény értelmében szinte bárki segélyegyleti tag lehetett, azonban az egészségeség alapfeltétel volt, amit a tagságot igénylőnek orvosilag igazolni is kellett. Esetenként továbbá még a példás erkölcs is a feltételek között szerepelt. Általános volt viszont a tagdíj-befizetési kötelezettség, amely a 1890-es évekre elérhette a heti bér 4-6%-át is. Az átlagos taglétszám segélyegyletről-segélyegyletre is meglehetősen ingadozott, ami a pár tucattól a több mint félezer biztosítottig változhatott, azonban a stabil működéshez mindenképpen szükség volt legkevesebb százas nagyságrendű taglétszámra.⁵³

A tagságot egyebek iránt el is lehetett veszíteni, ha a tag bizonyos ideig nem tett eleget tagdíjfizetési kötelezettségének vagy az egyesület érdekeit sértő magatartást tanúsított. Létezett továbbá egy úgynevezett tiszteletbeli tagság is,⁵⁴ azonban a tiszteletbeli tagok nem vehettek rész az egyesület irányításában és juttatásokra sem voltak jogosultak.⁵⁵

A segélyegyletek juttatásai között szerepelt a betegség, illetve munkaképtelenség esetére szóló járulékfizetés. Mindemellett az egyesületi tag részesülhetett kórházi ellátásban és gyógykezelésben, és ingyenes gyógyszerfelírásban. A szolgáltatások közé tartozott még az elhunyt munkás özvegyének járó temetkezési átalány, de bizonyos segélyegyletek támogatták a munkanélküli vagy rokkant társaikat, illetve nyugdíjat is fizettek.⁵⁶

Az önszegélyező egyesületek meglehetősen demokratikus alapon működtek, mivel az egyszerű tagok is döntéshozói jogkört gyakorolhattak. Ennek a fóruma a közgyűlés volt, ahol döntöttek a tisztségviselők személyéről, a kiosztható juttatásokról, a tagfelvétellről és bizonyos tagoknak az egyesületből való kizárásáról. Az egyesület elnökének széles hatásköre volt: közgyűlést hívhatott össze és képviselte az egyesületet hivatalos fórumokon. Fontos, az egyesületek állandó tagja volt még egy orvos is, akit szintén a közgyűlés jelölt ki. Az ő feladata volt a tagok egészségügyi ellátása, döntött a segélyjogosultságról, e segély nagyságáról és a folyósítás időtartamáról, a gyógyszerek kiírásáról és a kórházi beutalásról.⁵⁷

A segélypénztárak bevételei elsősorban a tagok által befizetett tagdíjakból származott. Kisebb hányadot képeztek a munkáltatói járulékok, a támogatók adományai és a pénztári vagyon befektetéséből származó többletbevétel. Sok, főleg a kisebb segélyegy-

⁵² 1891. évi XIV. tc. www.1000ev.hu

⁵³ KEITH HITCHINS, 94–97. pp.

⁵⁴ Ilyen tag volt például Jókai Mór is a Budapesti Borbély és Fodrász Betegsegélyező Temetkezési Egyesületben.

⁵⁵ KEITH HITCHINS, 94–97. pp.

⁵⁶ KEITH HITCHINS, 94–97. pp.

⁵⁷ KEITH HITCHINS, 94–97. pp.

letek pénzügyi helyzete azonban meglehetősen ingatag lábakon állt, előfordult, hogy a kilátástalan helyzetre, például a lecsökkent taglétszám okozta deficitre, a megoldást csupán az egyesület feloszlátása jelentette. Ekkor a megmaradt egyleti vagyont vagy egyenlően szétosztották a még meglévő tagok között, esetleg adományként egy általános munkáspénztár vagyonát gyarapította a továbbiakban, de az is előfordult, hogy a vagyon banki letétbe került egy esetleges jövőbeni újjászerveződés reményében.⁵⁸

Magyarországon az első jelentős és egyben tartósan fenn is maradt segélyegylet 1837-ben alakult Pesten a nyomdászok szociális zavarainak orvoslása céljából, és tagjai kizárólag az Egyetemi Nyomda nyomdászhai lehettek.⁵⁹ A bányák mellett talán éppen itt, az egész nap ólommal dolgozó nyomdászok körében volt a leginkább érezhető a munkavégzés és a súlyos megbetegedések közötti szoros összefüggés. Ez a megnövekedett kockázat pedig ismételten felgyorsította a szociális szervezkedést. A nyomdászok segélyegylete azonban még közel sem volt olyan fejlett, mint a bányászok több száz éves múltra visszatekintő segélyegyletei. A bányatársulások tagjai ugyanis jogosultságot szereztek mind pénzbeli ellátásokra – amelyeket a előzőekben már részleteztünk – mind pedig természetbeni, orvosi ellátásokra.⁶⁰ Ez utóbbi úgy realizálódott, hogy a bányászok, akik tagsággal rendelkeztek egy adott bányatársuládnál, meghatározott városokban ingyenes orvosi ellátás igénybevételét kérhették, s szintén jogosultak voltak ingyen hozzájutni a betegségeik kezeléséhez szükséges gyógyszerekhez. Szemben a bányászok szervezeteinek kettős juttatásával, a nyomdászok segélyegyletei még kizárólag csak a természetbeni ellátásokat tették lehetővé. Egyértelműen ennek a kérdésnek a megoldása jelentette a legnagyobb igényt az igen nagy számban megbetegedő nyomdaipari munkavállalók számára.

A reformkor éveinek gyors fejlődése során a pesti egyetemi nyomdászokéhoz hasonló más segélypénztárak is létrejöttek, elsősorban a kereskedelemben dolgozók, később a különböző gyáripari munkások számára, amelyek azonban szintén az ingyenes orvosi ellátást és az ingyenes gyógyszerhez jutást tudták célként maguk elé tűzni, a megélhetési zavarokat enyhítő anyagi juttatások nélkül.⁶¹ Ennek megerősítésére született az 1840:XVII. törvény, amely kimondta a kereskedelemben és az iparban tevékenykedő munkások vonatkozásában, hogy megbetegedésük esetén a gyógykezelésük költségeihez a munkáltatónak kötelessége hozzájárulni. A munkáltató így kötelessé vált arra is, hogy az orvosi ellátás és beavatkozás költségeiből részt vállaljon s arra is, hogy a szükséges gyógyszerek értékének meghatározott részét magára vállalja, azonban ez az intézkedés még mindig nem eredményezett kellő biztonságot a munkavállalóknak. E mögött a törvényi intézkedés mögött egyértelműen az a megfontolás húzódik meg, hogy a megbetegedés a munkavégzéssel van összefüggésben, tehát a munkavégzésből hasznot hajtó munkáltatónak kell támogatnia a megbetegedett munkást. Ebből könnyen megál-

⁵⁸ KEITH HITCHINS, 94–97. pp.

⁵⁹ BOGNÁR – ASZTALOS 1991, 7. p.

⁶⁰ BOTOS JÓZSEF: *A magyar társadalombiztosítás kialakulása és fejlődése*. Osiris, Budapest, 1998. 16 p.

⁶¹ Leggyorsabban talán a területi alapon létrejövő segélyegyletek szaporodtak, amelyek általában nagy célkitűzéseket fogalmaztak meg alapszabályaikban, de rendszerint nem tudták azokat megvalósítani. A feljegyzések szerint Dr. Laczkó István arra a megállapításra jut, hogy a taglétszám általában nem a várt mértéknek megfelelően emelkedett, és ez rendszerint elmaradásokat jelentett a bevételben. Ráadásul a pénztár összes bevételének legalább a felét felemésztették az adminisztrációs kiadások.

lapíthatjuk azt is, hogy a törvényhozók elsősorban a munkavégzés közben, azzal összefüggésben bekövetkező balesetekből származó megbetegedésekre, illetve az ezzel összefüggésben szerzett foglalkozási megbetegedésekre gondoltak a törvény megfogalmazásakor. A törvény így a munkavállalók betegségeinek csak egy adott körét fedi le – nevezetesen a munkavégzéssel összefüggésben bekövetkező megbetegedést –, és nem rendelkezik ezeknek a betegségeknek lehetséges megelőzéséről, csak a már előállt szociális zavarok részbeni enyhítéséről.

Az 1840-es törvény kizárólag a természetbeni ellátásokról rendelkezett ugyan, az ipari forradalom azonban a munkavállalókat saját, önkéntes alapú és önkormányzattal rendelkező segélyegyletek alapítására ösztönözte.⁶² Az 1848-as forradalom, majd az azt követő szabadságharc a szociális önsegélyezésnek is rövid fellendülést hozott. A forradalom hevében jött létre a Pest-Budai Nyomdászok Segítő Egyesülete, amelynek alapszabályzata végre messze túlmutatott a kizárólagosan természetbeni ellátást nyújtó segélyegyleteken.⁶³ Rendelkezett ugyanis a munkavégzéssel összefüggésben bekövetkező megbetegedés vagy balesetből fakadó betegség esetére az orvosi ellátáson és a gyógyszerellátáson túl a betegség időtartamára járó rendszeres anyagi juttatásról, azaz egyfajta táppénzjellegű segélyről is. Sajnos a gyakorlatra nem sok idő maradt, mert a szabadságharc bukásával ez a rendkívül korszerű és sok újdonságot hozó szervezet is elsovadt.

A szabadságharc bukása és a kiegyezés közötti majd' tizenhét éves időszak a társadalombiztosítás fejlődésének nem kedvezett. A komolyabb szervezetek megszűntek vagy tönkrementek, a járulékok fizetése szinte kiszámíthatatlanná vált. A korszakot a kicsi, elszigetelten működő segélyegyletek jellemzik, amelyek nemcsak szakmánként, de régióként is tagozódva, egymástól függetlenül működtek. Az általuk nyújtott szolgáltatások között is pusztán természetbeni ellátásokat találunk, amelyek pontos formájáról és hatékonyságáról kevés forrás maradt fenn. A neoabszolutizmusban a fejlődés egyetlen lehetséges irányát az osztrák törvényhozás jelentette, lévén, hogy az Ausztriában hozott törvények Magyarországon is minden további törvényhozói aktus nélkül hatályosak voltak. Így léphetett életbe hazánkban a bányatársuladákat kötelezővé tevő 1854-es bányatörvény, illetve így határozta meg törvény a munkáltatóknak a bányatársuladákkal kapcsolatos, a fentiekben már részletezett kompenzációs kötelezettségét.

A kiegyezést követő jogfejlődés legfontosabb vívmánya egyértelműen az, hogy sikerül olyan, nagy taglétszámú, racionális intézményeket létrehozni, s működésük jogszabályi kereteit tisztázni és megvalósítani, amely a betegek ellátásában megszüntette a szakmánkénti, illetve területi széttagoltságot.⁶⁴ Ezzel ez az új rendszer sokkal igazságosabb, a munkások egyenlőségét biztosító intézményeket hozott létre. Ezek közül is első az 1870-ben létrejött Általános Munkás Betegsegélyző- és Rokkant Pénztár, melynek

⁶² Ennek megfelelően elsők között a kereskedelembe dolgozók számára 1846-ban jött létre egy átfogóbb szervezet, a Budapesti Kereskedelmi Nyugdíj- és Betegápoló Egyesület, mely önkéntes alapon működött, azonban a szabadságharc bukása megakadályozta igazi kibontakozását.

⁶³ BOGNÁR – ASZTALOS 1991, 8. p.

⁶⁴ Ekkorra már jelentős létszámú munkásság él Magyarországon. Erényi Tibor adatai szerint a kiegyezés időpontjában a magyar munkások száma 300.000 főre tehető, s közülük legtöbben, mintegy 30.000-en a legnagyobb hazai ipari göcpontban, Budapesten éltek.

célja az volt, hogy a szociális biztonságot a munkás számára a szakmájától, illetve munkáltatójának szolidaritásától függetlenül biztosítsa, így ennek tagja lehetett az ipar bármely területén, bármilyen szakképesítéssel dolgozó munkás.⁶⁵ Minden akadályoztatás ellenére a Pénztár saját erejéből jelentős eredményeket volt képes felmutatni. A kezdeti érdektelenség ellenére a Pénztár tagsága hirtelen megnövekedett, az alapításkor még csupán 19 taggal rendelkezett, de két évvel az alapszabály elfogadása után a tagok száma már elérte a 3000 főt, sőt tíz évvel később a 25000 főt, ami azonban országos szinten még így is igen kevés munkást foglalt magába.⁶⁶ A Pénztár továbbra is az önszerveződés talaján állt és felépítése magánegyesületre utalt. A tagság önkéntes volt, s létrehozatala sem állami cél volt, hanem a munkások szociális önszegélyezési céljainak átfogóbb megvalósítása. A Pénztár bevételi oldalának legfontosabb forrásai a munkások által fizetett belépési díjak és a rendszeres járulék, illetve a vagyon gyümölcse. A munkások heti bérük bizonyos százalékának megfelelő összeget fizettek a Pénztárnak, a pénztár pedig a saját lehetőségeihez mérten gazdálkodott a befizetőktől kapott összeggel.⁶⁷ Így a befizetések kamataiból tudta növelni saját rendelkezésre álló tőkekészletét. Sajnos a már évszázadokkal ezelőtt, már Thurzó János besztercebányai bányájában is megvalósult munkaadói hozzájárulás nem különösebben gazdagította a pénztári vagyont, mivel az a gyakorlatban meglehetősen esetleges, illetve alamiznaszerű volt.⁶⁸

A Pénztár a munkás betegsége esetén nyújtott természetbeni, illetve anyagi ellátást. A természetbeni ellátás keretein belül az orvos, külön díj nélkül ellátásban részesítette a rászorulókat, illetve írt fel neki gyógyszert. Ha a beteg állapota okán képtelen volt orvoshoz menni, a kiszállítás is a díjtalan szolgáltatások közé tartozott. Ilyen jellegű természetbeni szolgáltatás volt még többek között a fizetett kórházi ápolási díj, a díjtalan fürdőbeutaló és a kötszerek is.⁶⁹

A munkás további anyagi ellátásokra volt jogosult, ha a betegsége rokkantságot eredményezett, azaz keresőképtelenné vált. A munkára képtelen munkavállalót a Pénztár 20 hetenként központi segélyben részesítette, ami 26 hétig teljes összeget, további 26 hétig pedig fél összeget jelentett. Ezt kiegészítette továbbá egy esetleges rendkívüli segély, illetve szükség esetén a rokkantállományba vétel.⁷⁰

A Pénztár harmadik személy kedvezményezetteknek is folyósított anyagi támogatást akkor, ha a munkás a betegség vagy baleset következtében elhalálozott. Így az egy háztartásban élő hozzátartozók a temetés költségeihez kaphattak hozzájárulást. Női munkás esetében számítani lehetett szülési segélyre, illetve a túlélő eltartott hozzátartozók, az özvegy és az árvák meghatározott életkorukig rendszeresen folyósított segélyt kaptak.⁷¹

A Pénztárnál bevezették azonban a várakozási idő fogalmát is.⁷² Ez azt jelentette, hogy ahhoz, hogy a munkás segélyezésre legyen jogosult, el kellett telnie egy bizonyos

⁶⁵ Ez az időpont nagyjából egybeesik a munkások folyamatos politikai jellegű szervezkedésével is, melyet az állam igyekezett ellensúlyozni. 1868-ban jött létre a Buda-Pesti Munkásegylet, mely célként a munkáltatók és a munkavállalók közötti megértés előmozdítását tűzte ki.

⁶⁶ BOGNÁR – ASZTALOS 1991, 8. p.; LACZKÓ 1968, 38–40. pp.

⁶⁷ LACZKÓ 1968.

⁶⁸ LACZKÓ 1968, 38–40. pp.

⁶⁹ LACZKÓ 1968, 38–40. pp.

⁷⁰ LACZKÓ 1968, 38–40. pp.

⁷¹ LACZKÓ 1968, 38–40. pp.

⁷² BOGNÁR – ASZTALOS 1991, 8. p.

időnek, melyben a pénztárnak már aktív befizető tagja volt a munkás, azonban nem vett fel anyagi eszközöket.⁷³ Ez az intézmény természetesen a pénztár likviditását igyekezett biztosítani, illetve azt próbálta megakadályozni, hogy egyesek a könnyű élet reményében rövid befizetés után visszaéljenek a pénztár nyújtotta lehetőségekkel. A várakozási idő ekkor 10 év volt.

Az Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkant Pénztár országos szinten maga köré gyűjtötte azokat a munkásokat, akik szociális biztonságra vágytak, azonban a tervek ennél nagyobbak voltak. Megfogalmazódott ezért az igény arra, hogy egy olyan pénztárat hoznak létre, amely nemcsak Magyarországról gyűjti össze a munkásokat, hanem Ausztria tartományaiból is.⁷⁴ 1873-ban, Bécsben tartottak egy olyan kongresszust, melyen a magyar és az osztrák önkéntes betegsegélyező egyletek is részt vettek. Itt megállapodás született egy szövetség létrehozására, melynek alapszabályát is elfogadták.⁷⁵ A korabeli viszonyokhoz képest hatalmas szervezet rendkívül sok taggal rendelkezve ennek megfelelően példátlanul tökeerős lett volna, mégsem jöhetett létre. A leendő szervezetben a magyar kormány⁷⁶ veszélyeket látott egy lehetséges, magára a kormányra is veszélyt jelentő szocialista szervezkedés formájában, ezért a magyar segélyező egyesületeknek megtiltotta, hogy külföldi szervezetekkel egyesüljenek vagy szövetséget hozzanak létre.

Egy másik, ugyancsak jelentős magyarországi segélyegylet volt az 1846-ban megalakult Pesti Kereskedelmi Betegsegélyező Egylet. Ez az egylet annyiban különbözött az Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkant Pénztártól, hogy ez az ipari munkásoknál jobb bérviszonyú kereskedőket és kereskedősegédeket tömörítette, amit mi sem bizonyít jobban, mint az Egylet maga által finanszírozott kórház, az akkori Ferencz József Kereskedelmi Kórház felépítése.⁷⁷

Az Egylet bevételei, hasonlóan a többi segélypénztárhoz, a pénztártagok rendszeres hozzájárulásán alapult. A járulék egyharmadát a munkáltató, kétharmadát pedig a munkavállaló volt köteles fizetni, amely összeget a munkaadó a munkavállaló béréből levonhatta.⁷⁸

Az Egylet az éves befizetések alapján osztályokat határozott meg, amelyeknél a befizetés a legalacsonyabb kategóriában kevesebb mint egyharmadát képezte a legmagasabb kategóriának. A juttatások között itt is ugyancsak szerepelt természetbeni és anyagi ellátás. A természetbeni juttatások közé tartozott az ingyenes gyógykezelés, a Ferencz József Kórházban történő teljes ellátás, illetve a gyógyszerek és a gyógyászati segédeszközök. A segélyegyleti tagok továbbá jogosultak voltak 20 hét táppénzre, elhalálozás esetén temetkezési segélyre, illetve a pénztártagok egy háztartásban élő házastársa és gyermekei, fiúk 16 éves korukig, lányok nagykorúvá válásukig részesülhetnek ingyenes orvosi kezelésben és gyógyszeres ellátásban.⁷⁹

⁷³ BUDA 2001, 93. p.

⁷⁴ BOGNÁR – ASZTALOS 1991, 8. p.

⁷⁵ BOTOS 1998, 20. p.

⁷⁶ Szilágyi-kormány (1872. december 4. – 1874. március 21.).

⁷⁷ LACZKÓ 1968, 41–42. pp.

⁷⁸ LACZKÓ 1968, 41–42. pp.

⁷⁹ LACZKÓ 1968, 41–42. pp.

ALEX EMBER

THE HISTORY OF THE HUNGARIAN NATIONAL INSURANCE FROM
BEGINNING TO 1846

(Summary)

The society's need for secure circumstances of life, health and well being is quite an old one. Even Greek philosophers of the Antic mentioned them in their works however the development of a complex social security network only came in the few recent centuries in a very fast pace. As in every developed society, the development of social responsibilities and the relevant legal institutions started around the 13th century in Hungary as well. It is not a surprising fact that the development started from the bottom of the society since it was the workers and farmers who were really exposed to the danger of uncertainty of life and family once one of them became unable to fulfill his job. The slow development took several centuries and made its way through different levels of social security stages. Starting at the first level it was merely the voluntary cooperation of its members that was rather tolerated than supported by the law. It was concentrated and organized at the level of the actual work unit and cared only for its own members. One should not neglect the fact that this cooperation only intended to mitigate the disadvantageous effect of the occurred accidental injuries or deaths instead of actively trying to prevent them. On the next level these turned into such voluntary organizations that were recognized and supported by the state and government and later grow up to the level where the government developed its own mandatory systems for involving as wide scope of the society as possible. At the first level of this development is the so called "miners' fund" that was a voluntary fund of miners providing help to such members who suffered accidents. The first miners' fund in Hungary was probably the one in Selmecebánya that might have been founded in 1245. However the first lasting one was the miners' fund of Besztercebánya established in 1496 by miners working in the mines of János Thurzó. These voluntary organizations depended on three forms of income. The main income was the payment of its members who paid on a regular, usually weekly basis around 2% of their income. The second form was the payment of the mine owner whose contribution was a voluntary lump sum payment at the beginning but later turned into one of complementary nature and finally into a statutory obligation of regular contribution. The fund was allowed to use its money for certain activities and the gained interest was the third possible income. The fund spent its money on the miners and their families. It provided payment for medical treatment in case of accidents, paid for the funeral in case of death in the accident and in certain cases it supported the surviving family of the victim. This obviously means that the miners' fund being the first form of social security institution was centered around work accidents (and probably occupational diseases) therefore accidents happening in relation to employment are the starting point of the modern social security network development. While mining was one of the most common and most dangerous part of the economy around the 14th century, other parts of the industry started their slow

development in Hungary as well. This led to the establishment of numerous guilds that not only functioned as a business unit but also represented their members and fulfilled such social rules as the ones observed in the case of miners' funds. As mass production became the only possible competitive form of industrial production guilds are gradually phased out by companies and factories. Due to economic and historical reasons this change comes rather late in Hungary where guilds remain important and working until the middle of 19th century. However by the end of the 19th century workers tend to move to the growing cities looking for employment possibilities at the big factories that offer safer work and better life than the mines. This inevitably leads to the development of such workers' funds that care not only for a huge number of members but also for a variety of factors: accidents, diseases, death. By the 1870s the first big Hungarian workers' funds are established that involve the institution of sick leave that was payable from the 3rd day of sickness for up to 20 weeks as 50% of the regular salary. These workers' funds also provided in kind services such as free medical care and optional free hospital care if so was requested instead of certain financial services. The paper focuses on this early part in the history of Hungarian social security and its historical and social background.

GOMBOS KATALIN

A polgári és kereskedelmi ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés jelenlegi helyzete az Európai Unióban

1. A polgári és kereskedelmi ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés történeti kérdései

Az európai integráció elsődleges célja gazdasági együttműködés létrehozása, az egységes belső piac megteremtése volt a tagállamok között. A bel- és igazságügyi együttműködésről, azon belül a polgári igazságügyi együttműködésről eredetileg a Római Szerződés nem rendelkezett, ehhez szükséges jogi alapot nem tartalmazott. Az 1970-es években, egy mozgalom¹ nyomán vetődtek fel harmonizációs igények nemzetközi szinten. Az *access to justice* mozgalom érdeme, hogy a dogmatikai problémák mellett a jogérvényesítés ténylegességére,² azaz a jogvédelem hatékonyságának problémáira ráirányította a figyelmet. Eleinte több nemzetközi szerződés³ jött létre, ami elsősorban eljárásjogi, és bizonyos anyagi jogi kérdéseket rendezett a részes tagállamok közötti nemzetközi magánjogi tényállásokat megvalósító jogvitákban. E szerződések létrehozásában döntő szerep jutott az integráción kívüli nemzetközi szerveződéseknek, melyek közül a legjelentősebbek a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia, az ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottsága (UNCITRAL) és a Nemzetközi Személyi Jogállapot Bi-zottság.⁴ Amellett, hogy az egyre több jogterületre kiterjedő, klasszikus nemzetközi

¹ A XX. század második felében Mauro Cappelletti nevével fémjelzett irányzat az *access to justice* mozgalom.

² KÉNGYEL MIKLÓS: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*. Budapest, 2003. 305. p.

³ Lásd pl: A polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról és a bírósági határozatok végrehajtásáról szóló 1968. szeptember 27. napján kelt Brüsszel (I.) Egyezmény; A polgári eljárásokról szóló 1954. március 1. napján kelt, továbbá a polgári és kereskedelmi ügyekben külföldön történő bizonyítás-felvételről szóló 1970. március 18. napján kelt Hágai Egyezmények; Az Európai Unió tagállamai között külföldre irányuló kézbesítés szabályait rendező 1965. november 15. napján kelt Hágai Egyezmény; A szerződéses kötelmekről szóló 1980. június 19. napján kelt Róma (I.) Egyezmény; A szerződésen kívüli kötelmekről szóló Róma (II.) Egyezmény

⁴ Néhány példa az e szervezetek által kidolgozott egyezményekre: A gyermektartási kötelezettségre alkalmazandó jogról szóló 1956. október 24-i egyezmény; A végrendeleti rendelkezések formájával kapcsolatos kollízióról szóló 1961. október 5-i egyezmény; A közúti balesetekre alkalmazandó jogról szóló 1971. május 4-i egyezmény; A termékfelelősségre alkalmazandó jogról szóló 1973. október 2-i egyezmény; A tartási kötelezettségre alkalmazandó jogról szóló 1973. október 2-i egyezmény; A házassági vagyonjogi rendsze-

szerződésekkel való jogalkotás kiteljesedése öröndetes, könnyen magától értetődő, hogy fokozott igények jelentek meg az Európai Unióban saját jogvédelmi rendszer kiépítésére, saját, harmonizált szabályok megteremtésére.⁵

Az Egységes Európai Okmány célul tűzte ki az egységes belső piac megteremtését, mely olyan belső határok nélküli térség, ahol az áruk, személyek, szolgáltatások és a tőke szabad mozgása biztosított. A Maastrichti Szerződés létrehozta a három pillérből álló Európai Uniót. Új elemként jelent meg a harmadik pillér, a bel- és igazságügyi együttműködés. Az Amszterdami Szerződéssel a kormányközi jellegű harmadik pillér már szűkebben volt értelmezett, csak a büntetőügyekben folytatott rendőrségi és igazságügyi együttműködés területeit foglalta magában, mivel a Szerződés a bel- és igazságügyi kérdések nagy részét (menekültügyi és bevándorlási politika, külső és belső határellenőrzés, igazságügyi együttműködés polgári ügyekben) a közösségi intézmények hatáskörébe utalva átemelte az EU első, közösségi pillérébe.

Az első lépéseket e jogterület közösségiesítésére az Amszterdami Szerződés tette meg.⁶ E módosítások folytán vált lehetővé az Európai Közösség szerveinek jogalkotása. Általános jogalap a másodlagos jogalkotásra az Európai Közösséget létrehozó Szerződés (EKSz) 95. cikke volt, ami a jogszabályok közelítésének kötelezettségét írta elő. A másodlagos jogforrások kibocsátásának konkrét jogalapját az EKSz 61. cikk c./ pontja és – 67. cikkére figyelemmel – 65. cikke teremtette meg. Nagy előrelépés volt a jogvédelem kiteljesítésében, hogy az e jogterületen alkotott másodlagos jogforrások értelmezése az Európai Bíróság kizárólagos hatáskörébe tartozott. Az EKSz 234. cikk általános szabályához képest azonban speciális rendelkezés volt az EKSz 68. cikke, amely megteremtette az EKSz IV. címe alá tartozó ügyekben az Európai Bíróság előzetes döntéshozatali eljárásának lehetőségét. Erősen problematikus szabály volt azonban, hogy az előzetes döntéshozatali eljárás klasszikus, EKSz 234. cikkében szabályozott rendjéhez képest e jogterületen sajátos eljárási szabályok érvényesültek. Ha ugyanis kérdés merült fel e cím értelmezésével, vagy a közösségi intézmények e címen alapuló jogi aktusainak érvényességével vagy értelmezésével kapcsolatban egy tagállam bírósága előtt folyamatban lévő ügyben, nem minden bíróság volt jogosult az Európai Bírósághoz fordulni. A szabály szerint csak olyan bíróságok voltak jogosultak e cím alá tartozó kérdésben előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményezni, amelyek határozatai ellen a nemzeti jog értelmében nincs jogorvoslati lehetőség. Ez azt jelentette, hogy az alacsonyabb fokon eljáró bíróságoknak ilyen kezdeményezési joga nem volt. A Bíróság például a Tribunal de grande instance de Paris előzetes döntéshozatal iránti kérelmét hatáskörének hiánya miatt nem válaszolta meg, mert az előterjesztő az EKSz 68. cikk (1) bekezdése értelmé-

rekre alkalmazandó jogról szóló 1978. március 14-i egyezmény; A képviselőre alkalmazandó jogról szóló 1978. március 14-i egyezmény; Az elhunyt személyek vagyonának öröklésére alkalmazandó jogról szóló 1989. augusztus 1-jei egyezmény; A nemzetközi kereskedelembe a követelések átruházásáról szóló 2002. január 31-i egyezmény; A házasság útján történő törvényesítésről szóló 1970. szeptember 10-i 12. római egyezmény.

⁵ KECSKÉS LÁSZLÓ: *A civilisztikai jogalkalmazást érintő újabb EU jogalkotással kapcsolatos néhány elméleti kérdése*. Európai jog, 2006/ 5. 3–13. pp.

⁶ VINCZE ANDREA: *A nemzetközi magánjog fejlődése és egységesítése az Európai Unióban az Amszterdami Szerződés után*. Magyar jog 2005/6. 362–373. pp.

ben előzetes döntéshozatal iránti kérelem előterjesztésére nem jogosult bíróság volt.⁷ Az Európai Bíróság olyan esetekben, amikor végső fokon eljáró bíróságok fordultak hozzá, problémamentesen tudott iránymutató érdemi döntést hozni,⁸ és olyan esetekben is elfogadott előterjesztéseket a jogterületről, ha a nemzeti jogban dogmatikailag vitatott volt, hogy a konkrét ügyben lehetséges-e jogorvoslat az előterjesztő bíróság döntésével szemben.⁹ E probléma megoldásával 2009. december 1. napjáig kellett várni, ekkortól hatálytalan az EKSz e rendelkezése.

Az Amszterdami Szerződés módosításihoz – a fenti kritika mellett – számos olyan változás is történt, ami a későbbi szabályozás minőségi javulását vetítette előre. Miután az Amszterdami Szerződés után a bel- és igazságügyi kérdések már két pillér között szétosztva, tagoltan jelentek meg, az e területre irányuló tevékenységek gyűjtőfogalmaként az Európai Unió – mint egyik alapvető célkitűzését – a szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésének térségét fogalmazta meg. A szabadság, a biztonság és a jog érvényesülése térségének megvalósulása¹⁰ az alábbiakat jelenti: a szabadság érvényesülése nem csupán a személyek szabad mozgását jelenti, de alapvető jogaik védelmét, és a mindenfajta megkülönböztetés elleni küzdelmet is. A biztonság érvényesülésén lényegében a bűnözés elleni küzdelmet, annak visszaszorítását kell érteni. A jog érvényesülése ebben a kontextusban az igazságszolgáltatáshoz való egyenlő hozzáférést öleli fel.

A szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésének térsége célkitűzésének súlyát igazolta, hogy az Európai Tanács 1999 őszi tamperei rendkívüli ülését teljes egészében e témakörnek szentelte. A tamperei csúcson határoztak az állam- és kormányfők a Tamperei programként emlegetett intézkedéscsomagról. A Nizzai Szerződés néhány rendelkezéssel egészítette ki a bel- és igazságügyi együttműködés területére tartozó politikákat. Az EU állam- és kormányfőinek 2004 novemberében megtartott, a bel- és igazságügyekre koncentráló ülésén megszületett a következő, több évre szóló intézkedéscsomag. A Hágai Program nevet viselő dokumentum öt évre (2005-2010) tíz prioritást határozott meg a szabadságon, biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség megerősítése céljából. A Hágai Program megvalósítása érdekében az Európai Bizottság és a Tanács Cselekvési Tervet fogadott el, amely tartalmazta a prioritások végrehajtásához szükséges konkrét intézkedéseket, ezek között az Egységes Igazságügyi Térség megteremtését is. Az egységes igazságügyi térség jelenti valójában a joghoz és igazságszolgáltatáshoz való megfelelő hozzáférést. E célkitűzésekkel szoros összefüggésben került elfogadásra egy egyedi program is, amelyet az Európai Parlament és a Tanács 1149/2007/EK határozatával (2007. szeptember 25.) fogadott el.¹¹ Ez az alapvető jogok és jogérvényesülés általános program keretében a 2007–2013-as időszakra a polgári jogi jogérvényesülés egyedi program létrehozását határozta el.

⁷ C-278/09. Olivier Martinez, Robert Martinez v. MGN LIMITED. 2009. ECR I-11099.

⁸ C-585/08. és C-144/09. Peter Pammer v. Reederei Karl Schlüter GmbH & Co KG (C-585/08), valamint Hotel Alpenhof GesmbH v. Oliver Heller (C-144/09) egyesített ügyek. 2010 ECR I-12527. 33. para

⁹ C-14/08. Roda Golf & Beach Resort SL. 2009. ECR I-5439. 24-30. para

¹⁰ A kérdésre átfogóan lásd: KENDE TAMÁS-SZÜCS TAMÁS (szerk.): *Bevezetés az Európai Unió politikáiba*, Budapest, 2009. 769–829. pp.

¹¹ Az Európai Parlament és a Tanács 1149/2007/EK határozata (2007. szeptember 25.) az Alapvető jogok és jogérvényesülés általános program keretében a 2007–2013-as időszakra a Polgári jogi jogérvényesülés egyedi program létrehozásáról.

Az Európai Tanács 2009 decemberében fogadta el a Stockholmi programot (2010 és 2014 közötti időre), amely nem más, mint az EU öt esztendőre szóló, a jogérvényesülési és biztonsági szakpolitikáira vonatkozó átfogó terve. A négy nagy prioritás köré csoportosuló program konkrét javaslatokat tartalmaz arra vonatkozóan, hogy hogyan lehetne hatékonyabbá és a polgárok számára kézzelfoghatóbbá tenni a bel- és igazságügyi együttműködés pozitív hozadékait. Így prioritás a fokozott jogi védelem az uniós polgárok számára, a polgárok életének megkönnyítése. A polgárok életének megkönnyítése alatt elsősorban az olyan mechanizmusok beindítását kell érteni, amelyek könnyebbé teszi a személyek igazságszolgáltatáshoz való hozzáférését, azt, hogy az unión belül bárhol érvényesíthessék jogait. Prioritás, hogy a határon átnyúló jogvitákra tekintettel javítani kell az igazságszolgáltatásban dolgozó szakemberek közti együttműködést, és a belső piac előnyeinek jobb kiaknázása érdekében a kereskedelem területén is biztosítani kell a megfelelő jogi eszközöket.

Az igazságügyi együttműködés legfőbb szervező elve a Cassis de Dijon ügy nyomán kialakult kölcsönös bizalom elve.¹² Az eltérő tagállami jogrendszerek közelítése mellett a különbözőségekből adódó igényérvényesítési akadályok fokozatos lebontásával, a kölcsönös bizalom elvének kiteljesedésével jelentésének magában kell foglalnia, hogy az igényérvényesítés vagy éppen végrehajtás sikere nem függhet attól, hogy a határon átnyúló elemet tartalmazó jogvitában az eljárás mely tagállamban zajlik. Az egységes igazságügyi térség létrehozására tett intézkedéseket, jogforrásokat a továbbiakban tematikus rendben tekintjük át.

2. A polgári és kereskedelmi ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés jelenlegi rendszerének elemei

A döntéshozatal jelenlegi főszabálya a rendes jogalkotási eljárás, kivéve a családjog területét, ahol a több államra kiterjedő vonatkozású családjogi kérdésekre vonatkozó intézkedéseket különleges jogalkotási eljárás keretében a Tanács állapítja meg. E területen a Tanács az Európai Parlamenttel folytatott konzultációt követően, egyhangúlag határoz. Érvényesül azonban a Passerelle klauzula,¹³ amely beépítésével lehetővé válik, hogy amennyiben a tagállamok egyetértésre jutnak az egyhangúság feloldásáról, egyhangú szavazással áttérhetnek a rendes jogalkotási eljárásra. A rendes jogalkotási eljárásra való áttéréstől a Tanács a Bizottság javaslata alapján határozatot fogadhat el, amelyben meghatározza a több államra kiterjedő vonatkozású családjogi kérdések azon

¹² A 120/78 számú, de az ügyben szereplő termék alapján csak Cassis de Dijonról vált híressé az ítéletben megfogalmazott elv, a „mutual recognition”, amely mára a jogharmonizáció egyik legfontosabb alapelvevé vált. Lásd erről részletesebben: KECSKÉS LÁSZLÓ: *EU-jog és jogharmonizáció*, Budapest, 2003. 618–621. pp.

¹³ Más néven áthidaló záradék. A francia szó egy keskeny átjárót jelent és a Maastrichti Szerződés áthidaló cikkelyére utal, amelyet azért iktattak be, hogy a tagállamok számára lehetővé tegye a döntések kormányközi pillérből a szupranacionális pillérbe való áthelyezését, illetve, hogy az egyhangú döntések helyett minősített többségi döntéseket hozzanak. Ezzel a klauzulával – formális szerződésmódosítás nélkül – a szerződésben meghatározott eljárási rendtől való eltérés lehetősége áll fenn. E változtatások valamennyi kormány egyhangú döntését igénylik, nincs azonban szükség a nehézkes egyezménymódosításokra és a ratifikációs eljárásokra, amelyek esetében elengedhetetlen a nemzeti parlamentek vagy a népszavazások általi jóváhagyás (ratifikálás).

területeit, amelyek esetében a rendes jogalkotási eljárást kell alkalmazni. A Tanács az Európai Parlamenttel folytatott konzultációt követően, egyhangúlag határoz. A döntést megelőzően értesíteni kell a nemzeti parlamenteket. Ha valamely nemzeti parlament az értesítés időpontjától számított hat hónapon belül kifogást emel a javaslattal szemben, a határozat nem fogadható el. Kifogás hiányában a Tanács a határozatot elfogadhatja.

Vitatott pontja a polgári igazságügyi együttműködés jelenlegi rendszerének bizonyos tagállamok különállása. Az Egyesült Királyság, Írország és Dánia kiegészítő jegyzőkönyvet csatolt az Amszterdami majd a Lisszaboni Szerződéshez, melyben a szabadság, a biztonság, és a jog érvényesülése térségére hozandó intézkedések hatálya alól kizárták magukat.¹⁴ Az Egyesült Királyság és Írország nem zárkózott el teljesen az uniós jogszabályok alkalmazásától, hanem fenntartották maguknak a jogot, hogy valamely, e jogterületet érintő javaslat benyújtását követő három hónapon belül írásban bejelenthesék,¹⁵ részt kívánnak venni egy ilyen javasolt intézkedés meghozatalában és alkalmazásában. Az e területen elfogadott uniós normák preambulumból kiderül, hogy az intézkedéshez való csatlakozásuk megtörtént-e. A csatlakozás bejelentésére utólag is sor kerülhet, amelyről a Bizottság határozatot fogad el, és a jogforrás az e határozatról szóló értesítés napjától alkalmazandó az utólag csatlakozó tagállam vonatkozásában. Dánia helyzete ennél bonyolultabb, a Lisszaboni Szerződéshez csatolt jegyzőkönyv alapján ugyanis kimaradási lehetősége (opt-outja) van, így a polgári igazságügyi együttműködés területén elfogadott jogforrások Dániára nem közvetlenül, hanem az Európai Unió és Dánia között esetlegesen létrejött párhuzamos megállapodás részeként válhatnak csak alkalmazandóvá.¹⁶

A Lisszaboni Szerződés Záróokmányához csatolt nyilatkozat megerősíti, hogy a tagállamok – többek között – a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés területén köthetnek külön megállapodásokat harmadik országokkal vagy nemzetközi szervezetekkel, e felhatalmazás alapján egyezménykötésekre, nemzetközi szerződésekhez való csatlakozásokra sor is kerül.

A polgári ügyekben való igazságügyi együttműködés alapvető rendelkezése az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (EUMSZ) 81. cikke. Eszerint az együttműködésnek a keretében olyan intézkedések is elfogadhatók, amelyek célja a tagállamok törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezéseinek közelítése.¹⁷ E célok elérése érdekében az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében intézkedéseket állapít meg – különösen, ha ez a belső piac megfelelő működéséhez szükséges –, biztosítandó a következőket:

¹⁴ Az Egyesült Királyság és Írország a polgári ügyekben történő igazságügyi együttműködéssel kapcsolatban eddig meghozott legtöbb uniós jogi norma elfogadásában részt vett, illetve utóbb csatlakozott. Dánia viszont eddig az együttműködést ezen a területen elutasította. A legutóbbi idők terméke, hogy bizonyos jogforrásokhoz kapcsolódóan Dánia is párhuzamos megállapodásokat kötött a jogforrás Dániában történő alkalmazhatósága érdekében, így a korábbi merev elutasító állásponton változás látszik beállni.

¹⁵ Ezt nevezik a szakzsargonban „optinálás”-nak a tagállami opt-in nyilatkozat alapján.

¹⁶ E problematikával foglalkozik JULIANE KOKOTT főtanácsnok a C-49/12. számú, *The Commissioners for Her Majesty's Revenue & Customs v. Sunico ApS és M & B Holding ApS v. Sunil Kumar Harwani* ügyben az Østre Landsret (Dánia) által benyújtott előzetes döntéshozatal iránti kérelem folyamatban lévő eljárásban a 2013. április 11-én előterjesztett indítványában.

¹⁷ EUMSZ 81. cikk (1) bekezdés

- a) a bírósági és bíróságon kívüli ügyekben hozott határozatok tagállamok közötti kölcsönös elismerése és azok végrehajtása;
- b) a bírósági és bíróságon kívüli iratok határokon túlra történő kézbesítése;
- c) a tagállamokban alkalmazandó kollíziós, illetve joghatóságra vonatkozó szabályok összeegyeztethetősége;
- d) együttműködés a bizonyításfelvétel terén;
- e) az igazságszolgáltatáshoz való tényleges hozzáférés;
- f) a polgári eljárások zökkenőmentes lefolytatását gátló akadályok megszüntetése, szükség esetén a tagállamokban alkalmazandó polgári eljárásjogi szabályok összeegyeztethetőségének előmozdításával;
- g) alternatív módszerek kidolgozása a jogviták rendezésére;
- h) a bírák, ügyészek és az igazságszolgáltatási alkalmazottak képzésének támogatása.¹⁸

A polgári ügyekben való igazságügyi együttműködés legfontosabb másodlagos jogforrásait tematikus rendbe több szempontból is besorolhatjuk. A jogforrásokban szabályozott fő kérdések mentén – egyik lehetőségként – az alábbi csoportosítás tehető meg:

I. Joghatósági szabályok:

Ebbe a csoportba azok a jogforrások sorolhatók, amelyek elsősorban az ügyek tagállamonkénti elosztása tekintetében, s ehhez szorosan kapcsolódva az ítéletek elismerése és végrehajtása tekintetében nyújtanak szabályozást.¹⁹ Ezeket a jogforrásokat szokás „Brüsszel-sorozatként” emelgetni:

a) A Tanács 44/2001/EK rendelete (2000. december 22.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról²⁰ (Brüsszel I.)²¹

b) A Tanács 2201/2003/EK rendelete (2003. november 27.) a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, illetve az 1347/2000/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről²² (Brüsszel IIA)²³

¹⁸ EUMSZ 81. cikk (2) bekezdés

¹⁹ A joghatósági szabályok európai rendszeréről lásd átfogóan: OSZTOVITS ANDRÁS: *Európai joghatósági szabályok polgári perekben*, Budapest, 2010.

²⁰ MAGNUS, ULRICH – MANKOWSKI, PETER: *Brussels One Regulation*, Munich, 2007.

²¹ A rendelet történeti vonatkozású bemutatását lásd: JUNKER, ABBO: *A Brüsszeli Egyezménytől a Brüsszeli Rendeletig – a nemzetközi polgári eljárásjog változása*. Magyar jog, 2003/ 6. 366-372. p. Lásd a rendelet-ről, valamint a Bíróság gyakorlatáról részletesen: OSZTOVITS ANDRÁS: *A Tanács 44/2001/EK rendelete (2000. december 22.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról*. In: GATTER LÁSZLÓ (szerk.): *A bírák nagy kézikönyve*. Budapest, 2010. 963–1001. pp.

²² BOELE, KATHARINA – WOELKI, CRISTINA GONZÁLEZ BEILFUSS: *Brussels II Bis: Its Impact and Application in the Member States*. Mortsel, 2007.

²³ Lásd erről, valamint a Bíróság gyakorlatáról részletesen: OSZTOVITS ANDRÁS: *Tanács 2201/2003/EK rendelete (2003. november 27.) a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról (Brüsszel IIA. rendelet)*, in: GATTER (szerk.) 2010. 1003–1042. pp.

c) Az Európai Parlament és a Tanács 1215/2012/EU rendelete (2012. december 12.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról (Ez a jogforrás fogja felváltani a Brüsszel I. rendeletet, szabályai 2015. január 10-től alkalmazandók)²⁴

II. Alkalmazandó jogra vonatkozó szabályok:

A nemzetközi jogviták határon átnyúló elemeket tartalmaznak. Azon túl, hogy lényeges kérdés az eljárás kezdeményezésekor, hogy mely tagállam bírói fóruma járjon el, fontos kérdés a jogvitára irányadó anyagi jogi szabályok meghatározása is. E kérdést az alkalmazandó jog kiválasztásának szabályaival lehet rendezni. Az alkalmazandó jogra vonatkozóan az Európai Unió „Róma-jogforrásait” szokás emlegetni.²⁵ Ezek az alábbiak:

a) Az Európai Parlament és a Tanács 593/2008/EK rendelete (2008. június 17.) a szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról²⁶ (Róma I.)²⁷;

b) Az Európai Parlament és a Tanács 864/2007/EK rendelete (2007. július 11.) a szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jogról²⁸ (Róma II.)²⁹;

c) A Tanács 1259/2010/EU rendelete (2010. december 20.) a házasság felbontására és a különválásra alkalmazandó jog területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról (Róma III.);

d) Az Európai Parlament és a Tanács 650/2012/EU rendelete (2012. július 4.) az öröklési ügyekre irányadó joghatóságról, az alkalmazandó jogról, az öröklési ügyekben hozott határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az öröklési ügyekben kiállított közokiratok elfogadásáról és végrehajtásáról, valamint az európai öröklési bizonyítvány bevezetéséről (Róma IV.)³⁰;

²⁴ Az új rendelet módosításainak lényegéről lásd az alábbi tanulmánykötetet: OSZTOVITS ANDRÁS (szerk.): *A Brüsszel I. rendelet reformja*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 2012. Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum, 2063–4757. 2. kötet

²⁵ A Róma-jogforrásokról lásd részletesebben: BURIÁN LÁSZLÓ – CZIGLER DEZSŐ TAMÁS – KECSKÉS LÁSZLÓ – VÖRÖS IMRE: *Európai és magyar nemzetközi kollíziós magánjog*, Budapest, 2010. 236–262. pp., PALÁSTI GÁBOR, VÖRÖS IMRE (szerk.): *Európai kollíziós kötelmi jog: a szerződésekre és a szerződésen kívüli jogviszonyokra alkalmazandó európai jog*. Budapest, 2009.

²⁶ A rendelet lehet egy állomása a kollíziós szerződési jog egységesítésének. Nagy tekintélyű jogtudósok fáradoznak az egységesítési munkán, ami eredményeként olyan publikált anyagok jelentek meg, melyeket a joggyakorlat a rendelet kommentárjaként is hasznosan felhasználhat. Lásd: Ferrari, Franco- Leible, Stefan (ed.): *Rome I. Regulation. The Law to Contractual Obligation in Europe*. Munnich, 2009.

²⁷ Lásd erről, valamint a Bíróság gyakorlatáról részletesen: GOMBOS KATALIN: *Az Európai Parlament és a Tanács 593/2008/EK rendelete (2008. június 17.) a szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról (Róma I.)*, in: GATTER(szerk.) 2010. 1111–1137. pp.

²⁸ MAGNUS, ULRICH – MANKOWSKI, PETER (ed.): *Rome II Regulation*, Munich, 2013, DICKINSON, ANDREW: *The Rome II Regulation: The Law Applicable to Non-Contractual Obligations*, Oxford, 2010.

²⁹ Lásd erről, valamint a Bíróság gyakorlatáról részletesen: GOMBOS KATALIN: *Az Európai Parlament és a Tanács 864/2007/EK rendelete (2007. július 11.) a szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jogról (Róma II.)*, in: GATTER(szerk.) 2010. 1139–1156. pp.

³⁰ Ez a rendelet a Róma-sorozatban kívül a Brüsszel sorozatba is beilleszthető, ezért helyesebb ezt komplex jogforrásként kezelni, hiszen részben joghatósági, részben alkalmazandó jogi kérdéseket szabályoz.

e) Rendelettervezet a házassági vagyoni jogról (Róma V.)³¹;

f) A Tanács 4/2009/EK rendelete (2008. december 18.) a tartással kapcsolatos ügyekben a joghatóságról, az alkalmazandó jogról, a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az e területen folytatott együttműködésről (Róma VI.)³².

III. Eljárási kérdéseket szabályozó jogforrások:

A polgári perben azon túl, hogy az eljáró fórum és az általa alkalmazandó jog meghatározásának kérdései nem kerülhetők meg, számos eljárási cselekményhez, vagy éppen sajátos eljáráshoz kapcsolódó szabály tekintetében kapunk segítséget másodlagos uniós jogforrásokból. Ilyenek:

a) Az Európai Parlament és a Tanács 1393/2007/EK rendelete (2007. november 13.) a tagállamokban a polgári és kereskedelmi ügyekben a bírósági és bíróságon kívüli iratok kézbesítéséről (iratkézbesítés), és az 1348/2000/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről³³;

b) A Tanács 1206/2001/EK rendelete (2001. május 28.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a bizonyításfelvétel tekintetében történő, a tagállamok bíróságai közötti együttműködéséről³⁴;

c) A Tanács 1346/2000/EK rendelete (2000. május 29.) a fizetéseképtelenségi eljárásról³⁵

d) A Tanács 2003/8/EK irányelve (2003. január 27.) a határon átnyúló vonatkozású jogviták esetén az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés megkönnyítése érdekében az ilyen ügyekben alkalmazandó költségmentességre vonatkozó közös minimumszabályok megállapításáról³⁶;

e) A Tanács 2004/80/EK irányelve (2004. április 29.) a bűncselekmények áldozatainak kárenyhítéséről³⁷

f) Az Európai Parlament és a Tanács 2008/52/EK irányelve (2008. május 21.) a polgári és kereskedelmi ügyekben végzett közvetítés egyes szempontjairól³⁸;

³¹ A Róma V. tervezet tárgyalásai még olyan stádiumban vannak, ami miatt közeli jövőben rendelet elfogadása nem várható.

³² Ez a rendelet a Róma-sorozatán kívül a Brüsszel sorozatba is beilleszthető, ezért helyesebb ezt komplex jogforrásként kezelni, hiszen részben joghatósági, részben alkalmazandó jogi kérdéseket szabályoz.

³³ Lásd erről, valamint a Bíróság gyakorlatáról részletesen: OSZTOVITS ANDRÁS: *Az Európai Parlament és a Tanács 1393/2007/EK rendelete (2007. november 13.) a tagállamokban a polgári és kereskedelmi ügyekben a bírósági és bíróságon kívüli iratok kézbesítéséről (iratkézbesítés), és az 1348/2000/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről*, in: GATTER (szerk.) 2010. 1051–1063. pp.

³⁴ Lásd erről, valamint a Bíróság gyakorlatáról részletesen: OSZTOVITS ANDRÁS: *A Tanács 1206/2001/EK rendelete (2001. május 28.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a bizonyításfelvétel tekintetében történő, a tagállamok bíróságai közötti együttműködéséről*, in: GATTER (szerk.) 2010. 1065–1077. pp.

³⁵ Ez a rendelet részben beilleszthető a Brüsszel sorozatba is, mivel joghatósági kérdéseket is rendez.

³⁶ Ehhez szorosan kapcsolódik általában a jogi segítségnyújtás kérdésköre. Lásd a témáról bővebben: KIRÁLY LILLA – SQUIRES, NICKOLAS: *Legal Aid in the EU: from the Brussels Convention of 1968 to the Legal Aid Directive of 2003*, Coventry Law Journal. 2011/2, 27–47. pp.

³⁷ Lásd erről, valamint a Bíróság gyakorlatáról részletesen: GOMBOS KATALIN: *A Tanács 2004/80/EK irányelve (2004. április 29.) a bűncselekmények áldozatainak kárenyhítéséről*. in: GATTER (szerk.) 2010. 1157–1165. pp.

IV. Alternatív európai eljárási szabályok:

Az igazságügyi együttműködés területén találunk olyan szabályokat is, amelyek a tagállami szabályokkal konkuráló, a határon átnyúló elemet tartalmazó jogvitákban választható európai eljárásokat szabályoznak. Ezek közös sajátossága, hogy nem a tagállami szabályozás helyébe lépnek, hanem – választásuk esetén – azzal párhuzamos eljárásjogi lehetőségeket teremtenek. Ezek:

a) Az Európai Parlament és a Tanács 805/2004/EK rendelete (2004. április 21.) a nem vitatott követelésekre vonatkozó európai végrehajtható okirat létrehozásáról³⁹

b) Az Európai Parlament és a Tanács 1896/2006/EK rendelete (2006. december 12.) az európai fizetési meghagyásos eljárás létrehozásáról⁴⁰;

c) Az Európai Parlament és a Tanács 861/2007/EK rendelete (2007. július 11.) a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről⁴¹;

V. Szervezeti kérdéseket rendező jogforrások:

A polgári-kereskedelmi ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés gördülékenyen akkor működhet, ha laza szervezeti kerete is létezik. Erre teremtették meg az Európai Igazságügyi Hálózatot. A polgári és kereskedelmi ügyekben az Európai Igazságügyi Hálózat rendeltetése az, hogy – mind a létező jogi aktusokkal szabályozott területeken, mind pedig azokon, amelyekre nézve jelenleg ilyen szabályozás nem létezik – elősegítse a tagállamok között a polgári és kereskedelmi ügyekben folytatott igazságügyi együttműködést. A hálózat különösen a határokon átnyúló következményekkel járó eljárások zavartalan lefolytatása, valamint a tagállamok közötti igazságügyi együttműködésre irányuló kérelmek elintézése, az uniós jogi eszközök vagy a két vagy több tagállam között hatályban levő egyezmények hatékony és gyakorlati alkalmazása területén jár el. Különös jelentősége van a tevékenységének, ha egy konkrét eljárásban egy másik tagállam joga alkalmazandó. Ilyenkor az ügyben eljáró bíróságok vagy hatóságok a hálózathoz fordulhatnak, hogy tájékoztatást kapjanak e jog tartalmáról. Az Európai Igazságügyi Hálózat fenntart egy, a nyilvánosság számára elérhető információs rendszert,⁴² melyben tájékoztatást nyújt a polgári és kereskedelmi ügyekben folytatott igazságügyi együttműködésről, az erre vonatkozó uniós és nemzetközi jogi eszközökről, valamint a

³⁸ Lásd erről, valamint a Bíróság gyakorlatáról részletesen: GOMBOS KATALIN: *Az Európai Parlament és a Tanács 2008/52/EK irányelve (2008. május 21.) a polgári és kereskedelmi ügyekben végzett közvetítés egyes szempontjairól*. in: GATTER (szerk.) 2010. 1177–1183. pp.

³⁹ Lásd erről, valamint a Bíróság gyakorlatáról részletesen: OSZTOVITS ANDRÁS: *Az Európai Parlament és a Tanács 805/2004/EK rendelete (2004. április 21.) a nem vitatott követelésekre vonatkozó európai végrehajtható okirat létrehozásáról*. in: GATTER (szerk.) 2010. 1079–1086. pp.

⁴⁰ Lásd erről, valamint a Bíróság gyakorlatáról részletesen: OSZTOVITS ANDRÁS: *Az Európai Parlament és a Tanács 1896/2006/EK rendelete (2006. december 12.) az európai fizetési meghagyásos eljárás létrehozásáról*. in: GATTER (szerk.) 2010. 1095–1105. pp.

⁴¹ Lásd erről, valamint a Bíróság gyakorlatáról részletesen: OSZTOVITS ANDRÁS: *Az Európai Parlament és a Tanács 861/2007/EK rendelete (2007. július 11.) a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről*. in: GATTER (szerk.) 2010. 1079–1086. pp.

⁴² A honlap elérhetősége: http://ec.europa.eu/civiljustice/index_hu.htm

tagállamok belső jogáról, különös tekintettel az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférésre. Az Európai Igazságügyi Hálózatról az alábbi jogforrás rendelkezik:

a) Az Európai Parlament és a Tanács 568/2009/EK határozatával (2009. június 18.) módosított 2001/470/EK Tanácsi határozat (2001. május 28.) az Európai Igazságügyi Hálózat létrehozásáról polgári és kereskedelmi ügyekben⁴³.

VI. A másodlagos jogforrások érvényesülését segítő nemzetközi egyezményekkel összefüggő uniós jogforrások

Az Európai Unió a Lisszaboni Szerződés hatályba lépésével jogi személyiséget kapott. Ekkortól már az Unió nevében is van lehetőség egyezmények kötésére, egyezményekhez való csatlakozásra, korábban e lehetőség csak a Közösséget illette meg. Vannak olyan másodlagos jogforrások is, amelyek az ilyen nemzetközi szerződések megkötésével kapcsolatos eljárási szabályokat hivatottak rendezni. Ugyancsak ebbe a körbe sorolható a megkötött egyezmények jóváhagyásával kapcsolatos jogforrások köre is.

a) 2006/719/EK: A Tanács határozata (2006. október 5.) a Közösségnek a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferenciához való csatlakozásáról;

b) 2008/431/EK: A Tanács határozata (2008. június 5.) egyes tagállamoknak a szülői felelősséggel és a gyermekek védelmét szolgáló intézkedésekkel kapcsolatos együttműködésről, valamint az ilyen ügyekre irányadó joghatóságról, alkalmazandó jogról, elismerésről és végrehajtásról szóló, 1996. évi Hágai Egyezménynek a Közösség érdekében történő megerősítésére vagy az ahhoz történő csatlakozásra, valamint egyes tagállamoknak a közösségi jog vonatkozó belső szabályozásának alkalmazására vonatkozó nyilatkozat tételére való felhatalmazásáról – Egyezmény a szülői felelősséggel és a gyermekek védelmét szolgáló intézkedésekkel kapcsolatos együttműködésről, valamint az ilyen ügyekre irányadó joghatóságról, alkalmazandó jogról, elismerésről és végrehajtásról.

c) Az Európai Parlament és a Tanács 662/2009/EK rendelete (2009. július 13.) a szerződéses és szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jog bizonyos kérdéseit érintő, a tagállamok és harmadik országok között létrejövő megállapodásokkal kapcsolatos tárgyalásokra és e megállapodások megkötésére vonatkozó eljárás létrehozásáról.

d) A Tanács 664/2009/EK rendelete (2009. július 7.) a házassági ügyekben, a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban, valamint a tartással kapcsolatos ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, továbbá a tartással kapcsolatos ügyekben alkalmazandó jogról szóló, a tagállamok és harmadik országok között létrejövő megállapodásokkal kapcsolatos tárgyalásokra és e megállapodások megkötésére vonatkozó eljárás létrehozásáról.

⁴³ Lásd erről, valamint a Bíróság gyakorlatáról részletesen: GOMBOS KATALIN: *Az Európai Parlament és a Tanács 568/2009/EK határozatával (2009. június 18.) módosított 2001/470/EK Tanácsi határozat (2001. május 28.) az Európai Igazságügyi Hálózat létrehozásáról polgári és kereskedelmi ügyekben*. in: GATTER (szerk.) 2010. 1185–1193. pp.

e) 2011/220/EU: A Tanács határozata (2011. március 31.) a gyermektartásdíj és a családi tartásdíjak egyéb formáinak nemzetközi behajtásáról szóló, 2007. november 23-i hágai egyezménynek az Európai Unió nevében történő aláírásáról;

f) A Tanács határozata (2011. június 9.) a gyermektartás és a családi tartások egyéb formáinak nemzetközi behajtásáról szóló, 2007. november 23-i hágai egyezménynek az Európai Unió nevében történő jóváhagyásáról;

g) 2012/22/EU: A Tanács határozata (2011. december 12.) az Európai Uniónak a tengeri utas- és poggyászszállításról szóló 1974. évi athéni egyezményhez csatolt 2002. évi jegyzőkönyvhöz – a 10. és 11. cikkei kivételével – való csatlakozásáról;

h) 2012/23/EU: A Tanács határozata (2011. december 12.) az Európai Uniónak a tengeri utas- és poggyászszállításról szóló 1974. évi athéni egyezményhez csatolt 2002. évi jegyzőkönyvhöz – a 10. és 11. cikkei tekintetében – való csatlakozásáról.

VII. Határozatok, egyezmények az opt-out, opt-in fenntartásokkal, megerősített együttműködéshez való utólagos csatlakozásokkal összefüggésben

A megerősített együttműködés lényege, hogy abban nem minden tagállam vesz részt. Megerősített együttműködés engedélyezésére ezért felhatalmazásra van szükség, ebből derül ki ugyanis az együttműködésben részt vevő tagállamok köre, másként megfogalmazva a jogforrás területi hatálya. Miután az opt-out és az opt-in, továbbá megerősített együttműködésen való kívül maradás lehetősége mellett az elfogadott aktuális alapjogforráson kívül jelentősége lehet a később kötött egyezményeknek, határozatoknak, ezért az alapjogforrások csak e jogforrásokkal együtt kerülhetnek helyesen alkalmazásra, csak ezekből derül ki, hogy az eredetileg távol maradó tagállamra esetlegesen mégis alkalmazni lehet a jogforrás rendelkezéseit. Ilyen jogforrások:

a) Az Európai Közösség és a Dán Királyság között a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló megállapodás 2005. november 16. (párhuzamos megállapodás). A megállapodás 2007. július 1-én lépett hatályba.

b) 2009/26/EK: A Bizottság határozata (2008. december 22.) az Egyesült Királyságnak a szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról (Róma I) szóló 593/2008/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet elfogadására irányuló kérelméről;

c) A Bizottság határozata (2009. június 8.) az Egyesült Királyságnak a tartással kapcsolatos ügyekben a joghatóságról, az alkalmazandó jogról, a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az e területen folytatott együttműködésről szóló 4/2009/EK tanácsi rendelet elfogadására irányuló szándékáról;

d) 2010/405/EU: A Tanács határozata (2010. július 12.) a házasság felbontására és a különválásra alkalmazandó jog területén létrehozandó megerősített együttműködésre való felhatalmazásról;

e) 2012/714/EU: A Bizottság határozata (2012. november 21.) a házasság felbontására és a különválásra alkalmazandó jog területén folytatott megerősített együttműködésben Litvánia részvételének megerősítéséről.

VIII. Kiegészítő szabályok a másodlagos jogforrásokhoz

A kiegészítő szabályok elsősorban technikai jellegű kérdésekben nyújtanak segítséget, azonban gyakorlati jelentőségük óriási lehet. Formanyomtatványok kidolgozásával kapcsolatosak az alábbi jogforrások:

a) 2004/844/EK: A Bizottság határozata (2004. november 9.) a határon átnyúló vonatkozású jogviták esetén az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés megkönnyítése érdekében az ilyen ügyekben alkalmazandó költségmentességre vonatkozó közös minimumszabályok megállapításáról szóló 2003/8/EK tanácsi irányelv alapján a költségmentesség iránti kérelem benyújtásához használandó formanyomtatvány kidolgozásáról.

b) 2005/630/EK: A Bizottság határozata (2005. augusztus 26.) a 2003/8/EK tanácsi irányelv alapján a költségmentesség iránti kérelem továbbításához használandó formanyomtatvány kidolgozásáról.

3. A jövő kihívásai

A jövőben az egyik legkézenfekvőbb, de kétségtelenül technikai értelemben bonyolult kérdéseket felvető terület az elektronikus igazságszolgáltatás kérdése. Ezért is az elektronikus igazságszolgáltatás terén az Unió által tervezett projektekben főszabály szerint nem kötelező a részvétel. Az elektronikus igazságszolgáltatás felmerült területei az elektronikus ingatlan-nyilvántartás, az elektronikus fizetési képtelenségi nyilvántartás, az elektronikus hagyatéki nyilvántartás és az elektronikus cégnyilvántartás. A polgári eljárásjogok teljes egységesítésére a Lisszaboni Szerződés nem ad lehetőséget, azonban a kedvezőbb vállalkozói környezet kialakításához kötődő célok több harmonizációs lépést alapoztak meg (pl. fizetési maghagyásos eljárás, nem vitatott követelések végrehajtásának egyszerűsítése, az automatikus ügyintézés lehetőségeinek megteremtése).

Az bizonyosan elmondható a polgári ügyekben való igazságügyi együttműködésről, hogy a szabályozás szintjén igazi sikertörténettel, az uniós jogi szabályozás egyik legdinamikusabban fejlődő jogterületével állunk szemben.⁴⁴ A legfontosabb lépés a jogterület közösségiesítése volt, ami az Amszterdami Szerződéssel következett be, s a jogalkotás azóta is töretlenül halad előre. Ennek egyenes következménye, hogy a korábbi, főként nemzetközi egyezményekkel történő szabályozást a másodlagos uniós jogforrásokkal, azon belül is elsősorban a rendeletekkel való jogalkotás váltotta fel. A megalkotott uniós szabályok részben eljárásjogi, részben anyagi jogi természetűek. Amszterdam előtt már eljárásjogi jogegységesítés lehetősége is felvetődött. 1990-ben hívtak életre egy olyan szakértői csoportot, ami a polgári eljárásjogi harmonizáció alapkérdéseinek kimunkálásán dolgozott.⁴⁵ A szakértői csoport irányelvtervezete 1993-ban látott napvilágot, s ebben fogalmazódott meg először a „European Model Code Civil Procedure”

⁴⁴ A jogterület lehetséges fejlődési irányairól lásd: OSZTOVITS ANDRÁS: *Az Európai Unió polgári eljárásjoga fejlődésének irányai*. Európai jog, 2008/5. 4–8. pp.

⁴⁵ A szakértői csoport munkájáról lásd részletesen: JAN BOLT: *Procedural Laws in Europe. Towards Harmonisation* (Marcel Storme ed. 2003), 6 German Law Journal 817-826. p. (2005), elérhető: <http://www.germanlawjournal.com/index.php?pageID=11&artID=595>

gondolata. Az irányelvtervezetből jogforrás nem lett, de a jogegységesítés gondolata követőkre talált. Ellentétes értelmű szélső nézetként ismert az az elképzelés, hogy a tagállamok eljárési autonómiája érvényesül, azaz a polgári eljárásjog nem tartozik olyan szabályozási körbe, ami bármilyen uniós cselekvést tenne szükségessé. Ebben az értelemben az elv azonban nem használható, ennek a nézetnek a tarthatatlanságára az Európai Bíróság ítéleteinek szövegezéséből lehet következtetni. „Vonatkozó közösségi szabály hiánya esetén,”⁴⁶ illetve „amennyiben az adott területet közösségi jog nem szabályozza”⁴⁷ megfogalmazások ugyanis azt jelentik, hogy nincs szó arról, hogy a polgári eljárásjogi szabályozás általánosságban kizárólagos tagállami hatáskör lenne. Éppen ellentétes előjellel: a jogalkalmazó szervek nemzeti eljárési szabályait csak annyiban vehetik figyelembe, amennyiben arra a területre nincs uniós szabályozás.⁴⁸

Az Európai Bíróság által kialakított doktrínák alapján az egyéneknek nemzeti bíróságok előtt is lehetősége nyílik közvetlenül az uniós jogon alapuló igények érvényesítésére.⁴⁹ A Lisszaboni Szerződés hatálybalépése óta az Alapjogi Charta az EUSz 6. cikk (1) bekezdésének első albekezdése szerint ugyanolyan jogi kötőerővel bír, mint a Szerződések. Az Alapjogi Charta 47. cikke expressis verbis is megfogalmazza a hatékony bírói jogvédelem elvét. A hatékony bírói jogvédelem és jogorvoslatok elvének érvényesülése miatt az anyagi jogi szabályok közvetlenül az uniós jogból levezethetők, ugyanakkor uniós eljárési szabályok tipikusan nem társulnak az igényérvényesítés lehetőségéhez. Mindebből az következik, hogy ha a magánfél az uniós jogon alapuló igényeit nemzeti bíróság előtt kívánja érvényesíteni, úgy a nemzeti jogi eljárési szabályokhoz kell alkalmazkodnia,⁵⁰ és csupán az igény anyagi jogi alapjaként jelölheti meg az uniós jogi szabályokat. Ez az elv az uniós jogon alapuló igények érvényesítéséhez társuló nemzeti eljárési autonómia valós szabálya. Ez tartalmilag azonban csak azt jelenti, hogy az uniós jog vonatkozó szabályozásának hiányában az eljárás szabályai a nemzeti jogra tartoznak.⁵¹ A tagállami eljárési autonómia akkor is érvényesül, ha vannak bizonyos fokú uniós normák, de e normák végrehajtásának részletes szabályai a tagállamok belső jogrendjébe tartoznak.⁵² Az elv értelmezésével kapcsolatosan azt ki lehet jelenteni: érvé-

⁴⁶ C-46/93. és C-48/93. Brasserie du Pêcheur SA v. Bundesrepublik Deutschland és The Queen v. Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd és társai. 1996 ECR I-01029.

⁴⁷ 212-217/80. Amministrazione delle finanze dello Stato v. Srl Meridionale Industria Salumi és társai; Ditta Italo Orlandi & Figlio és Ditta Vincenzo Divella v. Amministrazione delle finanze dello Stato. 1981 ECR 02735.

⁴⁸ OSZTOVITS ANDRÁS: *Az előzetes döntéshozatali eljárás legfontosabb elméleti és gyakorlati kérdései*, Budapest, 2005. 37. p.

⁴⁹ A jogorvoslatok kérdéséről átfogóan lásd: DOUGAN, MICHAEL: *National remedies before the Court of Justice. Issues of harmonisation and differentiation*. Oxford, 2004.

⁵⁰ BLUTMAN LÁSZLÓ: *A közösségi jogon alapuló igények érvényesítése a belső jogban*. Európai jog, 2004./3. 12. pp.

⁵¹ C-439/08. Vlaamse federatie van verenigingen van Brood- en Banketbakkers, Ijsbereiders en Chocoladebewerkers (VEBIC) VZW v. Raad voor de Mededinging Minister van Economie. 2010 ECR I-12471. 63. 64. para

⁵² C-364/07. Vassilakis Spyridon, Theodoros Gkisdakis, Petros Grammenos, Nikolaos Grammenos, Theodosios Grammenos, Maria Karavassili, Eleftherios Kontomaris, Spyridon Komninos, Theofilos Mesimeris, Spyridon Monastiriotis, Spyridon Mournouris, Nektaria Mexa, Nikolaos Pappas, Christos Vlachos, Alexandros Grasselis, Stamatios Kourtelesis, Konstantinos Poulimenos, Savvas Sideropoulos,

nyesül a tagállami intézményi autonómia,⁵³ azaz arra irányuló törekvések nincsenek, hogy az Európai Unióban egységes bírósági szervezetrendszer jöjjön létre.

A magánjogi kérdésekben folytatott igazságügyi együttműködés két szakasza azonban kiolvasható az eddigi szabályozásból, így első generációs jogforrásoknak lehet tekinteni azokat a normákat, amelyek a határon átnyúló jogviták könnyebb elintézését hivatottak szolgálni. Ehhez képest a második generációs jogforrások olyan lehetőséget teremtenek meg a jogkereső polgárok számára, hogy az uniós jog által megteremtett önálló, esetenként csak kiegészítő jellegű jogintézményeket, a nemzeti jogi lehetőségekhez képest választható jogi megoldásokat vegyenek igénybe. Megfontolandó azonban azokon a területeken, amik egyértelműen határon átnyúló elemet tartalmazó jogvitáknak tekinthetők, koncentrált, egy jogforrásban megjelenő egységes uniós szabályozást adni. Arra ugyanis az Európai Bíróság szabadság, biztonság és jog érvényesülése jogterületén kialakított joggyakorlata, s az annak szerves előzményeként elfogadott, e területet korábban érintő nemzetközi egyezmények értelmezésére született iránymutatása is egyértelműen rámutatott: eljárásjogi kategóriák tekintetében autonóm uniós fogalomhasználatra van szükség. Hatékony jogvédelem akkor képzelhető el, ha a jogot egységesen értelmezik. Autonóm értelmezés szükségessége esetén nagyobb a veszélye annak, hogy a nemzeti jogalkalmazók, megsértve ezt a szabályt, más értelemben interpretálják a konkrét jogintézményt, különösen olyan esetben, ha a saját nemzeti jogukban egyértelműen meglévő, ugyanolyan elnevezésű, de jelentéstartalmában eltérő jogi fogalomról van szó. (Az uniós jog és a magyar jog viszonylatában is lehet több példát hozni kollíziós alaphelyzetekre, gondoljunk csak a több rendeletben is érintett polgári és kereskedelmi ügy, a perfüggőség beállása, a vagylagos joghatósági szabályok kiválasztása alapjául szolgáló teljesítés, vagy károsodás helye fogalmakra.) Ilyen esetekben akkor is elvész az uniós szabály helyes értelme, ha egyébként az irányadó uniós jog alkalmazási kötelezettsége nem sérül, a jogalkalmazó „pusztán” az értelmezési elsődlegesség elvét⁵⁴ sérti meg. Az eddigi harmonizációs lépések még nem elegendők ahhoz, hogy jogvédelmi szempontból is problémamentes legyen a szabályozás. Az eddig elfogadott uniós szabályok nagy része egységes jogot teremtett, hiszen a rendeleti jogalkotás a nemzeti jogalkalmazók számára a közvetlen alkalmazás kötelezettségét írja elő. Azokon a területeken, ahol irányelvi szabályozás történt, harmonizált szabályozást, elsősorban minimumfeltételek megteremtését tűzte ki célul az uniós jogalkotó. Mindkét szabályozási technika eredménye feltételezi azonban, hogy messzemenőig érvényesül a bírói ítéletek szabad áramlása és a Cassis-elv megszületése⁵⁵ óta általában is a jogharmonizáció legfontosabb alapelvevé vált kölcsönös bizalom, kölcsönös elismerés elve. Ezen elvek maradéktalan érvényesülése esetén is számolnunk kell azonban jogvédelmi problémákkal, még teljesen egységes uniós szabályok esetén is. A magánjog összefoglaló elnevezése alatt található

Alexandros Dellis, Michail Zervas, Ignatios Koskieris, Dimitrios Daikos, Christos Dranos v. Dimos Kerkiras. 2008. ECR I-90. 149. para

⁵³ OSZTOVITS 2005, 37. p.

⁵⁴ Az értelmezési elsődlegesség elvéről lásd részletesebben: GOMBOS KATALIN: *A jogértelmezés jelentősége a közösségi jogban – avagy az értelmezési elsődlegesség elvéről*. Európai jog 2010/2, 3–10. pp.

⁵⁵ A 120/78 számú, de az ügyben szereplő termék alapján csak Cassis de Dijonról vált híressé az ítéletben megfogalmazott elv, a „mutual recognition”, amely mára a jogharmonizáció egyik legfontosabb alapelvevé vált. Lásd erről részletesebben: KECSKÉS 2003, 618–621. pp.

részterületek nem egyforma intenzitású uniós szabályozás alá esnek. Gondoljunk a családi jog, házassági jog területén fennálló visszafogottabb kompromisszumhajlandóságra, holott ez a jogterület a családi jogi viszonyok nemzetköziesedése, a vegyes házasságok számának szükségképpen emelkedése révén igen gyakori jogvitás kérdés nemzeti jogalkalmazói szervek előtt.

A jelenlegi uniós szabályozás veszélye továbbá annak elaprózott jellege. Történelmi tapasztalat, hogy ha az eljárás rendjére vonatkozó szabályok – az általános és különös szabályok elkülönítése mellett – egy jogforrásban, koncentráltan jelennek meg, annak jobb az ismertsége, elismertsége, alkalmazási hatékonysága. Többek között ilyen praktikus megfontolások miatt szükséges lenne az uniós eljárásjogi szabályok tematikus rendbe szedésével valamiféle közös eljárási szabályok megalkotása. Az egységes igazságügyi térség igényli az egységes és koncentráltan megjelenő eljárásjogi szabályok megalkotását, így támogatandó az a törekvés, ami közös európai eljárásjogi kódex megalkotását szorgalmazza. Az Amszterdami Szerződést megelőző idők előkészítő munkái után a Bizottság jogalkotási javaslatai kifejezetten az egyének joggyakorlásának megkönnyítésére irányuló törekvéseket mutatják, így habár az uniós prioritásokat meghatározó cselekvési tervekben nem szerepel egy közös polgári eljárásjogi kódex kidolgozása, ugyanakkor legalább távlati célkitűzésként ilyen igény megfogalmazására szükség lenne. Vannak ugyanis olyan különbségek a nemzeti eljárási szabályokban, amelyek kifejezett akadályát jelenthetik a jogérvényesítésnek.

A korszerű igazságszolgáltatás uniós léptékben is akkor lehet a jogérvényesítést kelő hatékonysággal elősegítő, ha érvényesülnek a polgári eljárásjog klasszikusnak mondható garanciális alapelvei. Az igazságszolgáltatással kapcsolatos alanyi jogok között szokás említeni a bírósághoz fordulás jogát, a legszélesebb értelemben vett tisztességes eljáráshoz való jogot, a törvényes bíróhoz való jogot, a képviselőhöz (védelemhez) való jogot (beleértve a rászorulóknak megfelelő és szükség esetén ingyenes képviseletét is), a jogorvoslathoz való jogot.⁵⁶ A bírósághoz fordulás joga tartalmilag azt jelenti, hogy mindenkinek joga van arra, hogy jogvitájában bíróság járjon el. A bírósághoz való jog, mint gyűjtőkategória része a bírósághoz fordulás joga. E jog korlátozása csak akkor fogadható el, ha törvényes célra irányul, valamint az alkalmazott eszköz és az előirányzott cél között ésszerű arányosság áll fenn. A tisztességes eljárás (fair trial) követelménye magában foglalja a bírósággal és az eljárással szemben megkövetelt tulajdonságokat. A tisztességes eljárás olyan minőség, amelyet az eljárás egészének és körülményeinek figyelembevételével lehet csupán megítélni. A tisztességes eljárás fogalmába beletartozik, hogy a tárgyaló bíróság legyen törvényesen megalakítva, független és pártatlan eljárásban kerüljön sor a jogvita elbírálására, érvényesüljön a feleknek az ügyek ésszerű időn belüli elbírálásához, a tárgyalás igazságosságához való joga, és minden tekintetben legyen biztosítva az esélyegyenlőség a felek részére. A törvényes bíróhoz való jog elve szerint törvényes bírójától senki sem vonható el. Ez részben joghatósági, hatásköri és illetékességi szabályok érvényesülését, részben pedig az ügyelosztási rendszerben érvényesülő szabályok betartását jelenti. A félnek – mivel nem várható el tőle, hogy jogi ismeretei legyenek – joga van képviselőt meghatalmazni. Akinek viszont nem áll elegendő anyagi

⁵⁶ NÉMETH JÁNOS: *Alapvető elvek*. In: Németh János – Kiss Daisy (szerk.): *A polgári perrendtartás magyarázata*. Budapest, 2006. 1. kötet 59–62. pp., 77–81. pp.

eszköz a rendelkezésére, joga van arra, hogy számára közköstségen a hatóság jogi képviselőt jelöljön ki. A bíróságok jogalkalmazói tevékenységük során jogokat és kötelezettségeket állapítanak meg, határozataik kötelező érvényűek. A jogorvoslathoz való jog értelmében a törvényben meghatározottak szerint mindenki jogorvoslattal élhet az olyan bírósági döntés ellen, amely jogát vagy jogos érdekét sérti. E jogosultságok akkor érvényesülhetnek minden tagállamban egyenlően, a legnagyobb eljárásjogi garanciák mellett, ha egységes európai szabályokat alkalmazunk a határon átnyúló jogviták esetén.

KATALIN GOMBOS

PRESENT SITUATION OF THE JUDICIAL COOPERATION IN CIVIL AND COMMERCIAL MATTERS IN THE EUROPEAN UNION

(Summary)

The European Union has set itself the objective of maintaining and developing an area of freedom, security and justice, inter alia, by facilitating access to justice, in particular through the principle of mutual trust and mutual recognition. In order to establish progressively such an area, the European Union should adopt, amongst other things, the measures relating to judicial cooperation in civil matters having cross-border implications which are necessary for the sound operation of the internal market. These measures must aim, inter alia, to promote the compatibility of the rules applicable in the Member States concerning the conflict of laws and of jurisdiction. In this respect, the European Union has among other measures already adopted Council Regulation (EC) No 44/2001 of 22 December 2000 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters; Council Regulation (EC) No 2201/2003 of 27 November 2003 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and in matters of parental responsibility; Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters; Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I); Regulation (EC) No 864/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II); Council Regulation (EU) No 1259/2010 of 20 December 2010 implementing enhanced cooperation in the area of the law applicable to divorce and legal separation; Regulation (EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of

Succession; Council Regulation (EC) No 4/2009 of 18 December 2008 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and cooperation in matters relating to maintenance obligations; Regulation (EC) No 1393/2007 of the European Parliament and of the Council of 13 November 2007 on the service in the Member States of judicial and extrajudicial documents in civil or commercial matters (service of documents); Council Regulation (EC) No 1206/2001 of 28 May 2001 on cooperation between the courts of the Member States in the taking of evidence in civil or commercial matters; Council regulation (EC) No 1346/2000 of 29 May 2000 on insolvency proceedings; Council Directive 2003/8/EC of 27 January 2003 to improve access to justice in cross-border disputes by establishing minimum common rules relating to legal aid for such disputes; Council Directive 2004/80/EC of 29 April 2004 relating to compensation to crime victims; Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters; Regulation (EC) No 805/2004 of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 creating a European Enforcement Order for uncontested claims; Regulation (EC) No 1896/2006 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 creating a European order for payment procedure; Regulation (EC) No 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a European Small Claims Procedure; Council Decision 2001/470/EC of 28 May 2001 establishing a European Judicial Network in civil and commercial matters, and some other provisions. This paper wants to show this topic and present these legal sources in thematical order.

GYÉMÁNT RICHÁRD

A hétfalusi csángók nemzetiségi és felekezeti sajátosságai

I. Fogalmi meghatározás a szakirodalmak tükrében

A „Hétfalú” Erdélyben, Brassó (Braşov) városától keletre, a Kárpátok lábánál fekvő hét település együttes elnevezése. Erdély egyik legszínesebb kultúrájával, hagyományaival rendelkező magyar közössége él itt, akik népesedési sajátosságai – a szomszédos székelekével ellentétben – sokak számára kevésbé ismertek.

A Pallas Nagylexikon a „Hétfalú”-ról az alábbiakat közli: „Hétfalú azon hét egymás mellett fekvő csángó község együttes elnevezése, melyek Brassó vármegye hétfalusi járását képezik s a Bodzai hegycsoport aljában elterülnek. E hét község következő: Bácsfalú, Türkös, Csernátfalú, Hosszúfalú, Tatrang, Zajzon, Pürkerec. A Hétfalú közül a négy első, melyet Négyfalúnak is neveznek, egymással teljesen össze van építve, a többi valamivel távolabb fekszik. Kevésbé jómódú községek, csinos magyar templomokkal és iskolákkal s szépen épült házakkal. Az oláhok rendszeren a községnek a hegyre felnyúló felső részében, a magyaroktól elkülönítve laknak. [...] Lakóik szorgalmas földmivelők, kik szűk határaikat a szomszéd szász helységektől haszonbérbe vagy örök áron vett szántóföldekkel öregbitik, szekerezéssel, fakereskedéssel s iparral foglalkoznak, míg az oláhok inkább baromtenyésztők.”¹ Habár a Pallas Nagylexikon nem említi, de a „Négyfalú”-tól távolabb fekvő – a Székelyföld felé eső – Pürkerecet, Tatrangot és Zajzont „Háromfalú” néven is szokás emlegetni.

Az Ortutay Gyula által szerkesztett Magyar Néprajzi Lexikon szerint a „Hétfalú (németül Siebendörfer, románul Şapte sate) a Barcaság délkeleti szegletében, Brassótól keletre a Kárpátok lábánál fekvő hét település együttes neve. A Brassóhoz közelebb eső „Négyfalú” (Bácsfalú, Türkös, Csernátfalú, Hosszúfalú) ma már teljesen összeépült és Szecsele (románul Săcele) néven várost alkot. A távolabbi „Háromfalú” (Tatrang, Zajzon, Pürkerec) különálló település. A „Hétfalú” népessége többségében magyar, kisebb részben román. A magyarokat a szomszédos székelyek „hétfalusi csángók”-nak nevezik.”²

A hétfalusi magyarokat – a Magyar Néprajzi Lexikon mellett – több szakirodalom „hétfalusi csángó” elnevezéssel is szokta jelölni, azonban az sem ritka, hogy bizonyos

¹ GERŐ LAJOS (szerk.): *Pallas Nagylexikon*. 9. kötet, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1895. 152. p.

² ORTUTAY GYULA: *Magyar Néprajzi Lexikon*. 2. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 530. p.

írásokban a „*barcasági csángók*” kifejezést használják. A „*barcasági csángó*” kifejezés alatt sokszor nemcsak a „*Hétfalu*” lakóit, hanem a szintén a Barcaságban fekvő Apáca (Apața), Barcaújfalu (Satu Nou) és Krizba (Chrizbav) magyarjait is besorolják. Az evangélikus vallású hétfalusi csángók falucsoportját a másik három barcasági magyar faluval együtt a „*Tízfalu*” elnevezéssel is illetik.³ Vofkori László egyik írásában a barcasági tíz magyar falu lakóit „*szászmagyarok*”-nak hívta.⁴

A „*Hétfalu*” (latinul *Septem villae*) településeit, a szomszédos szászság „*zeikelische dörfer*”-nek, azaz „*székely falvak*”-nak is hívta. A szászok ezzel jutatták kifejezésre, hogy a „*Hétfalu*” településein élő magyarságot székely eredetűnek tartották.

A Nagykőhavas és a Csukás-hegység lábánál fekvő „*Négyfalu*” (románul „*Săcele*”, korábban „*Satulung*”, németül „*Vierdörfer*”) jelenleg városi címmel büszkélkedő település Romániában. Magyarul – a román nevéből eredően – „*Szecseleváros*”-nak is szokták hívni. A történelmi múltban – ahogyan azt a „*Négyfalu*” elnevezés is mutatja – négy barcasági magyar településből állt. Ezek – nyugatról kelet felé haladva – Bácsfalú (Baciu), Türkös (Turcheș), Csernátfalu (Cernatu) és Hosszúfalú (Satu Lung), amelyek már az 1800-as évek második felében összeolvadtak egymással. A települések között az utazó már akkor sem látott semmiféle választóvonalat. Azt, hogy melyik település hol kezdődött, illetve végződött, már akkoriban is csak a helyiek tudták.⁵

A barcasági szászság az alábbi neveken ismerte a „*Négyfalu*” településeit: Batschendorf (Bácsfalú), Türkendorf (Türkös), Zernendorf (Csernátfalu) és Langendorf (Hosszúfalú). A „*Négyfalu*” településeitől valamivel távolabbra fekvő Pürkeréc (Purcăreni), Tatrang (Tärlungeni) és Zajzon (Zizin), habár földrajzilag közel helyezkednek el egymáshoz, nem épültek egybe. A szászság szintén adott német neveket az előbbieken említett helységeknek is: Pürkeresse (Pürkeréc), Tatrangen (Tatrang) és Zaizendorf (Zajzon). A szászok által adott helységnevek azonban sohasem gyökeresedtek meg sem a „*Négyfalu*”, sem a „*Háromfalú*” magyar lakóinak hétköznapi nyelvhasználatában.

II. A hétfalusi csángók népesedési viszonyai

I. A „*Hétfalu*” magyarságának eredete

A „*Hétfalu*” magyarságának eredetét már sokan, sokféle módon próbálták megfejteni, illetve feltárni. Ennek ellenére a kutatók között nincs egységes, kizárólagos álláspont a hétfalusi csángók eredetére vonatkozóan. A legismertebb elmélet szerint a hétfalusi magyarság „*első, ősi rétege*” nem székely eredetű,⁶ hanem az Árpád-házi magyar királyok által letelepített magyar határőrök, illetve a magyarokba beleolvadt besenyők leszármazottai.

³ DIÓS ISTVÁN: *Magyar Katolikus Lexikon*. 4. kötet. Szent István Társulat, Budapest, 1998. 515. p.

⁴ VOFKORI LÁSZLÓ: *Székelyföld útikönyve*. Cartographia, Budapest, 1998. 27. p.

⁵ ORBÁN BALÁZS: *Székelyföld leírása. Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból. VI. kötet. Barcaság*. Nyomtatott Panda és Frohna Könyvnyomdájában. Budapest, 1873. 157. p.

⁶ ÁRVAY JÓZSEF: *A barcasági Hétfalu helynevei*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár, 1943. 17. p.

Az „eredet-elméletek” egyik csoportja a besenyő származás mellett „tette le a garast”. Jerney János, valamint Kriza János a Barcaságban letelepített besenyők leszármazottainak vélték a „*Hétfalu*” magyarságát. Ezt a véleményüket a II. András magyar király (1205-1235) által 1224-ben kiadott „*Diploma Andreanum*” utalásaira, valamint a hétfalusi magyarok – a szomszédos székelységtől – eltérő nyelvére, szokásaira és viseletére alapították.⁷ Nagy Géza is „vélelmezte” a „*Hétfalu*” magyar lakóinak besenyő eredetét.⁸ Endes Miklós szerint a hétfalusi magyarok eredetileg besenyők voltak és a Német Lovagrend telepitette be őket 1209 és 1226 között.⁹ Ez utóbbi elmélet mindenképp megkérdőjelezhető. Már csak azért is, mert II. András magyar király seregei már 1225-ben kiűzték a lovagokat a Barcaság területéről.

Az elméletek második csoportja szerint a hétfalusi magyarság székely eredetű. Újfalvi Sándor „*a székely nép egy különvált fájának*” tartja a „*Hétfalu*” magyarságát.¹⁰ Kállay Ferenc az ország határainak védelmére letelepített és önként letelepedett székelyek leszármazottait vélte a „*Hétfalu*” magyarságában felfedezni.¹¹ Horger Antal szerint a hétfalusi magyarságot 1211 után telepítették be a Barcaságba. Feltehetően a német lovagrendiek kiűzése után (1225), II. András magyar király, vagy a tatárjárás (1241/1242) után utódja, IV. Béla magyar király (1235-1270) lehetett a betelepítő. Horger Antal mindenképp székely eredetűnek vélte a „*Hétfalu*” magyarságát.¹²

Az elméletek harmadik csoportja „vegyes” eredetet valószínűsít. A Székelyföld nagy ismerője Orbán Balázs is inkább a székely eredetet hangsúlyozta, azonban az esetleges kun-besenyő, illetve a csángó származást is lehetségesnek tartotta.¹³ Orbán Balázshoz hasonlóan vélekedett Kolumbán Lajos is, aki szerint a „*Hétfalu lakói vagy önként ide telepedett, vagy határőrzésre ide telepített székelyek, részben a kunok beütése alkalmával visszamaradt kunok, részben idegen települőknek vegyülékai.*”¹⁴ Gyárfás István a besenyőkkel egyesült kunok utódainak vélte a „*Hétfalu*” magyarságát.¹⁵ Erdélyi Lajos szerint a hétfalusi magyarok nyelvjárása nemcsak székely, hanem magyarországi és erdélyi magyar eredetre is enged következtetni.¹⁶

Az elméletek negyedik csoportja szerint a hétfalusi magyarok ősei a történelmi Felső-Fehér vármegye magyarjai közül kerülhettek ki. Ferenczi Géza szerint „*A minden tekintetben lassan fejlődő falvainak lakói – oklevelekből tudottan – várjobbágyok voltak.*

⁷ JERNEY JÁNOS: *Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845.* Pest, 1851. 120. p., KRIZA JÁNOS: *Vadrózsák. Székely Népköltési Gyűjtemény.* Kolozsvár, 1863. 357. p.

⁸ NAGY GÉZA: *Adatok a székelység eredetéhez és egykori lakhelyük.* In: A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője. II. évf., Sepsiszentgyörgy, 1891. 263. p.

⁹ ENDES MIKLÓS: *Csik-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csik megye) földjének és népének története 1918-ig,* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.. 20. p.

¹⁰ GYALUI FARKAS: *mezőkövesdi Újfalvy Sándor emlékiratai.* Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 1941. 327. p.

¹¹ KÁLLAY FERENC: *Historiai értekezés a nemes székely nemzet' eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben.* Nyomtatott a Ref. Kollégium betűivel Fiedler Gottfried által. Nagyenyed, 1829. 161. p.

¹² HORGER ANTAL: *A csángó nép és a csángó név eredete.* Erdélyi Múzeum. XXII. évfolyam (1905) 1–2. szám, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 65–80. pp., 125–137. pp.

¹³ ORBÁN BALÁZS 1868. 88–90. pp.

¹⁴ KOLUMBÁN LAJOS: *Hétfalusi csángók a múltban és jelenben.* Herz Kiadó, Brassó, 1903. 12. p.

¹⁵ GYÁRFÁS ISTVÁN: *A jász-kunok története.* II. kötet. Nyomtatott Szilády Károlynál. Kecskemét, 1873. 242. p.

¹⁶ ERDÉLYI LAJOS: *Magyar Nyelvi Tanulmányok.* I. kötet. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1906. 100–124. pp.

Örökös használatra kapott földjeiken gazdálkodtak. Ennek fejében katonáskodtak. Királyi várhoz tartozásuk, várjobbágy rendűségük és az a tény, hogy politikailag sohasem tartoztak a Székelyföldhöz, mind arra vall, hogy a hétfalusi csángók ősei a Felső-Fehér vármegyei magyarság soraiból kerültek ki elsősorban. Ez magyarázza meg azt is, hogy ma is sajátos eredet tudatát őrzi, és a velük határos székelyektől határozottan megkülönböztetve máig magyaroknak tartják magukat.¹⁷ Árvay József szerint a hétfalusi magyarság „első, ősi rétege” nem székely eredetű,¹⁸ hanem az Árpád-házi magyar királyok által letelepített magyar határőrök leszármazottai. Nem zárta ki, hogy a magyar határőrökbe később besenyők asszimilálódtak. Mikecs László – aki Erdélyi Lajos és Horger Antal tanulmányait vette alapul – szintén középkori magyar származásának tartotta a „Hétfalu” magyarságát.¹⁹

Sajátos, az előbbiektől eltérő, ötödik csoportot alkotnak azok az elméletek, amelyek a hétfalusi magyarságot moldvai csángóknak tartják. Szilády János etnográfus szerint a „Hétfalu” magyarsága a történelem folyamán a moldvai csángóktól elszakadt néptörzsek. Szilády szerint néprajzilag a viseletük, szokásrendjük, valamint az arctípusuk is jelentősen eltér a székelyektől.²⁰

A román, illetve a szász „eredetmitoszok” is foglalkoznak a hétfalusi csángók eredetével. Annyiban hasonlítanak egymásra a román és a szász szerzők írásai, hogy mindkettő jórészt román eredetűnek vallja a hétfalusi magyarságot. Főképp a román történelemírás próbálja ezt a látszatot kelteni. A román történészek szerint a „Hétfalu” területén – akárcsak egész Erdélyben – a dák-római időktől fogva élnek románok. Nicolae Iorga a magyarok érkezését a „Hétfalu” településeire csak a 17-18. századra teszi, addig a településeket kizárólag románok (!) lakták.²¹ Hasonlóképpen román eredetűnek tekinti a szomszédos székelységet (!) is.²² Más román szerzők „engedékenyebbek”, szerintük a magyarok csak a románság 1456. évi elűzésekor érkeztek a „Hétfalu” településeire.²³

A szász szerzőknél is találunk utalást arra, hogy a magyarság csak 1456 után érkezett a „Hétfalu” területére, miután a románokat onnan „eretnkségük”, azaz vallásuk miatt elűzték.²⁴ Több szász szerző is használja a hét településre az 1528-tól használt „Bleschdörfer”, az „oláhfalvak” (latinul „villae valaches”) kifejezést. Ez az elnevezés egészen a 18. század végéig, illetve a 19. század elejéig használatos volt. Feltehetően arra akartak utalni a szász szerzők, hogy egyes település neve román eredetre vezethető

¹⁷ FERENCZI GÉZA: *A hétfalusi csángókról*. In: Székely útkereső. Gondolat Kiadó, Erdély, 1992. 4. szám, 8. p.

¹⁸ ÁRVAY 1943, 17. p.

¹⁹ MIKECS LÁSZLÓ: *Csángók*. Bolyai Akadémia, Budapest, 1941. 11. 75. pp.

²⁰ SZILÁDY ZOLTÁN: *Erdély magyar népe*. In: ASZTALOS MIKLÓS (szerk.): *A történeti Erdély*. Erdélyi Férfiak Egyesülete, Budapest, 1936. 387–391. pp.

²¹ IORGA, NICOLAE: *Braşovul şi Româniile*. Stabilimentul grafic I. V. Sogecu, Strada Berzei, 59. Bucureşti, 1905. 312. p.

²² TÓTH ZOLTÁN: *Jorga Miklós és a székelyek román származásának tana*. Erdélyi Tudományos Füzetek. 1941/132. szám. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 1941. 3–19. pp.

²³ MUREŞIANU, AUREL A.: *Originea Ciangăilor din Săcelele Braşovului*. Editura Plaiuri Săcelene, Săcelene, 1937. 59. p.

²⁴ JAKAB ELEK: *A hajdani töröcsvári uradalom jogi állapotjához*. Századok. 24. évf. 2. sz., Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 154–131. pp. MÜLLER, FRIEDRICH: *Haben 1288 im Hermannstädter Gau und im Burzenland neben den Sachsen auch ungarische Adlige. Szekler und Rumänen gewohnt? Siebenbürgische Vierteljahrschrift*. Hermannstadt, 58/1935 Nr 4, 281–296. pp.

vissza. Ilyen lehet Pürkerec és Csernátfal, de ide sorolható Bácsfal is. Más szerzők szerint már 1456 előtt is éltek a Barcaságban magyarok, akik csak a szászok után települtek be.²⁵

2. A hétfalusi csángók vázlatos népesedéstörténete

2. 1. A „Hétfal” az Árpád-korban

A „Hétfal” lakosságának korai történelemét jelentős homály fedi, mivel semmiféle bizonyítékunk nincs arra vonatkozóan, hogy mikor alakult ki a hét település. Nem tudjuk, hogy pontosan mikor telepedett le a magyar népesség ezen a területen. „Hétfal” községei közül „Négyfal” (Bácsfal, Türkös, Csernátfal és Hosszúfal) 1366-ban, Zajzon 1367-ben, Tatrang 1484-ben, Pürkerec 1500-ban tűnik fel először okleveleinkben, azonban bizonyos, hogy az említett helységek korábban létesülhettek.²⁶

A „Hétfal” nem volt a Székelyföld része, habár azzal több szempontból is szoros kapcsolatban állt. Ugyanakkor a „Hétfal” – kezdetben – a brassói szászok uralma alá sem került. A terület hadászati jelentősége miatt maradt meg magyar királyi kézen.²⁷ Azonban „de facto” 1500-tól, „de jure” 1651-től Brassó hatalma (és kizsákmányolása) alá került a tíz barcasági magyarok által lakott település.

A térség első magyar lakói feltehetően az első Árpád-házi uralkodók regnálása alatt, még a 11. században telepedtek le a Barcaságban, bár erről a korai időszakról hiteles okirat nem is áll rendelkezésünkre.²⁸ A 11. század elején az egész Barcaság, mint „gyepűelve”, királyi birtoknak minősült. Az első magyar betelepülők feltehetően a Brassó feletti Cenk-hegy (románul Tâmpa, németül Zinne vagy Kapellenberg, latinul Mons Cinum) várának őrsége lehetett.²⁹ Az 1455-ben – Hunyadi János parancsára – lebontott vár területén, az 1934 nyarán – dr. Antoni Erhárd által – feltárt, szintén 1455-ben lebontott, 24,91 méter hosszú és 10,45 méter széles Szent Lénárd-templom alapjai erre engednek következtetni.³⁰ A 11. század elején – amikor e templom legrégebbi részei épültek – egy olyan népcsoport sem élt e területen – a magyaron kívül –, amely a nyugati kereszténységhez tartozott volna.³¹

²⁵ GRAF, BENNO: *Die Kulturlandschaft des Burzenlandes*. Verlag für Hochschulkunde, München, 1934. 77. p.

²⁶ ÁRVAY 1943, 6. p.

²⁷ ÁRVAY 1943, 13. p.

²⁸ ÁRVAY 1943, 7. p.

²⁹ TREIBER, GUSTAV: *Die Anlage der Brasoviaburg*. 78–79. pp., in: JEKELIUS, ERICH (szerk.): *Das Burzenland. Die Dörfer des Burzenlandes*. IV. kötet. I. rész, Korrespondenzblatt für Siebenbürgische Landeskunde, Brassó, 1929.

³⁰ KEÖPECZI SEBESTYÉN JÓZSEF: *A Cenk-hegyi Brasovia vár temploma*, Erdélyi Tudományos Füzetek, 1940/121. szám, Minervea Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár, 1940. 4. p.

³¹ FERENCZI SÁNDOR: *A brassói Szent Lénárd-egyház*. Pásztortűz 1934/11., Minervea Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár, 1934. 232–233. pp.

Az Árpád-korban, főképp a 11-13. században gyér lakossága lehetett a Barcaságnak, amelyet jóformán csak a magyar határőrök lakták.³² A barcasági helynevek egy csoportja viszont arra enged következtetni, hogy a magyar határőrök mellett jelentős szerep juthatott a már itt talált vagy ide telepített besenyőknek is. Ezt számos földrajzi név is alátámasztja.

Brassó városának, valamint Tatrang, Törcsvár, illetve Zajzon települések névadói, a hasonló nevű patakok bolgár-török vagy besenyő eredetűek.³³ Györffy György szerint a Brassó név mindenképp besenyő eredetű, amelynek eredeti alakja „*borošu*” (jelentése: „szürke víz”) volt, amely „*brašu*”-ra változott és a történelmi Magyarország legkülönbözőbb helyein – ahol besenyők éltek – találkozhatunk vele. Tehát Györffy elfogadja a besenyők ittlétét, azonban a bolgár-törökök jelenlétét kizárja, mivel azok addigra már – szerinte – beolvadtak a besenyőkbe.³⁴ Viszont – többek között – a Barca, a Tatrang, a Tömös, a Törcs és a Zajzon patakok neve korábbi, szintén besenyő, illetve bolgár-török eredetű.

Árvay szerint a bolgár-török, illetve besenyő eredetű földrajzi nevek, amelyet a magyarok átvettek, az ő közvetítésükkel jutott el a szászokhoz, illetve románokhoz.³⁵ Ezt a nézetet sem a szász, de legfőképp a román történelemírás nem fogadja el. Hiszen ez elmentmondana annak a „romantikus” gondolatnak, hogy a Barcaság első lakói a Német Lovagrend, illetve – a dák-román kontinuitás elve alapján – a románok lennének.

A szászság betelepítésekor – a 12. század közepén – a besenyők egy része a háromszéki síkság besenyőtelepeire³⁶ vándorolt, másrészüket viszont beolvadt a magyarságba. Szintén beolvadás lett a sorsa a magyarok által részben itt talált, részben később betelepített, rendezett társadalmi kereteket nem alkotó csekélyszámú szlávsnak is.³⁷

A korai – a Német Lovagrend megérkezése előtti (1211) – magyar betelepülés azért is feltehető, mert a Barcaság közvetlenül öt jelentős szoros – a *törcsvári* (1290 m), a *tömösi* (1050 m), az *ó-sánci* (1295 m), a *bratocsai* (1272 m) és a *bodzai* (634 m) – mellett fekszik. Ezt a stratégia pozíciót a magyar királyok is felismerték, ezért a határ védelmére, a Dél-Kárpátok vonalához a magyarok mellé székely, illetve besenyő határőröket telepítettek le. Elsődlegesen a kunok betörései miatt fontos határvédelem jelentős véráldozatokat kívánt. Az amúgy is – a feltehetően – gyér népesség jelentősen megtizedelődött a történelem viharaiiban. Többek között ez a „népességvesztés” eredményezte a Német Lovagrend későbbi behívását és letelepítését a Barcaságba, illetve az ő hívásukra érkezett németajkú jövevények letelepedését Brassóba és a később létesült szász falvak területére.

³² MAKSAY FERENC: *A szászság megtelepülése*. 88. p. in: MÁLYUSZ Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarságtudományi Intézete, Franklin Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1941.

³³ ÁRVAY 1943, 8. p.

³⁴ GYÖRFFY GYÖRGY: *Besenyők és magyarok*. In: Árvay József: *A barcasági Hétfalu helynevei*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár, 1943. 9. p.

³⁵ ÁRVAY 1943, 9. p.

³⁶ GYÖRFFY 1943, 10. p.

³⁷ ÁRVAY 1943, 10. p. KNIEZSA ISTVÁN: *Magyarország népei a XI. században*. Franklin Társulat, Budapest, 1938. 368–472. pp.

A Barcaság népesedéstörténetében jelentős változást hozott a Német Lovagrend és a velük érkező „*hospesek*” letelepítése. A lovagrend letelepítését követően is éltek magyarok, illetve székelyek, továbbá erősen asszimilálódó besenyő eredetű népelemek a Barcaságban, ezt támasztja alá Vilmos erdélyi püspök 1213-ban kiadott adománylevele is.³⁸ Az okirat kiemeli a magyar és székely lakókat, akik továbbra is közvetlenül az erdélyi püspököknek voltak kötelesek a decimát, azaz a tizedet megfizetni. Ennek ellenére a szász, a magyar, illetve székely, valamint a besenyő eredetű népcsoportok földrajzi elhelyezkedéséről vajmi kevés információnk van. Ezt a „sötét foltot”, csak a II. András magyar király által a német lovagoknak kiadott 1211. évi adománylevele világítja meg. Az oklevél pontosan meghatározza a szászok részére bocsátott terület határait a Barcaságban. Ebből következik, hogy a barcasági németajkúak területének délkeleti határvonalát a Tömösi-szoroson átfutó, a Nagykőhavasban eredő – Temes folyóként is hívott – Tömösi-patak, valamint a Prázmár közelében található – Tortilon-patak néven is emlegetett – Fekete-víz képezték.³⁹ Vagyis a privilégiumlevél egyértelműen meghatározta a szász Brassó-vidék és a magyar „*Hétfalu*” területét elválasztó földrajzi határvonalat.

A szászok betelepítésével az egész Barcaságot magába foglaló királyi uradalomból hatalmas terület szakadt ki, és a királyi magánbirtok csak a hadászati szempontból fontos délkeleti (hétfalusi), délnyugati (töröcsvári), valamint a Barcaság északi és északnyugati részén elhelyezkedő Apácára, továbbá Barcaújfalura és Krizbára, valamint – az 1500-as évek elején elpusztult – Komlós falura zsugorodott. Erre a területre vonultak vissza a barcasági magyar határőrök is, kivéve a brassói Cenk-hegy várának őrségét.⁴⁰

A Barcaság területére utolsóként a románság telepedett le. Ezt a nézetet a román történelemírás határozottan tagadja, hivatkozva a dák-római időkből való folyamatos fennmaradásra.⁴¹ A románság, mint a Balkán-félszigeten folyamatosan észak felé vándorló népcsoport, a 10. és 11. század fordulóján léphette át a Duna folyam vonalát. Nem kizárt, hogy a románság már a 11. és a 12. században megjelent a Barcaságot délről határoló Kárpátok legelőin, de állandó megtelepüléséről még nem beszélhetünk. A legkorábbi oklevelek is csak 1210-től említik őket. Ugyanakkor biztos értesülésünk van a II. András magyar király által 1224-ben kiadott „*Diploma Andreanum*” szövegéből – amit a szászok „arany szabadságlevelüknek” („*der goldene Freibrief*”) is hívtak –, hogy a barcasági szászok lakóhelyét nyugatról a „*Silva Blachorum et Bissenorum*”, azaz „a románok (oláhok) és besenyők erdeje” határolt. Ez a mai Persányi-hegységet jelentette. A 13. században azonban a románok számára a korlátlan vándorlási lehetőség – a szászok és a magyarok népességgrobbanása miatt – megszűnt, mert a községhatárok már az erdőhatárig nyúltak fel. Ekkor a románság előbb a királyi uradalmak területére szegődött, mivel ott még – ha korlátozva is – de folytathatták egy darabig vándorló életmód-

³⁸ ORBÁN 1873, 88. p.

³⁹ ORBÁN 1873, 89. p.

⁴⁰ ÁRVAY 1943, 11. p.

⁴¹ TAMÁS LAJOS: *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában*. Budapest, 1935. 176–207. pp., TAMÁS Lajos: *Románok (oláhok)*. 61–69. pp. In: DEÉR József (szerk.): *Erdély*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1940.

jukat, majd utóbb a hegyek alján telepedtek le.⁴² Előbb csak pásztorkodással foglalkoztak, később – amikor népességszáma megnőtt – feltehetően már határőrzésre is alkalmazták őket.

A románság letelepedése az alábbiak szerint történhetett: „*A települések első magja a határőrök szállásai s az erdőispánság udvarháza mellé vagy az erdei tisztásokra épült egy-egy kunyhó volt; e körül sorakoztak fel aztán lassan az első háznéphez tartozó jobbagyicsalád utódainak s esetleg új bevándorlóknak családi tűzhelyei. Bizonyítja ezt az 1295-ben, oklevélileg elsőnek feltűnő törcsvidéki Tohán falunak akkori Oláhtelke neve, valamint a közelében fekvő Zernestnek régi Zerneháza neve is. Mindkét név csak egészen kisszámú román telepet jelölt, mert a „telek” és „ház” szó kisebb, egy család megélhetéséhez elegendő területet jelent.*”⁴³

A 13. század fordulóján,⁴⁴ Erdély területén olyan demográfiai változások következtek be, amelynek következtében az erdélyi magyarság minden hágón, illetve szoroson átlépte a Keleti-, illetve a Déli-Kárpátok vonalát. Az expanzív népesedés következtében a havasalföldi – és moldvai – területeken várak, illetve városok keletkeztek. Ez azt jelentette, hogy Magyar Királyság határőrizetét már nem a Kárpátok hágóinál, szorosainál látták el, hanem a hegyek lábánál a Havasalföldön és Moldvában. Ezért is figyelhető meg, hogy sok romániai településnek van magyar neve a Kárpátokon túl is.⁴⁵

Az expanzióknak azonban negatív következményei is voltak, egyfelől mert lecsökkent a szorosok, illetve a hágók védelmének jelentősége, ezért a barcasági magyar lakosság jó része – a jobb életlehetőségek reményében – a Kárpátokon túlra, a Havasalföldre költözött át. Ekkor a „Hétfalu”, de Krizba, Apáca és Barcaújfalu magyarsága is meggyérült. A másik jelentős következmény pedig az volt, hogy a magyar falvak jó része a 14. századtól kezdődően magánbirtokosok kezébe került.⁴⁶

2. 2. Hétfalusi csángók a „vegyesházi királyok” uralkodása alatt

A barcasági magyarság expanziójának következtében, nemcsak a települések népessége fogyott meg, hanem a falvak jó része is magánbirtokosok kezébe került. A sor I. (Nagy) Lajos (1342-1382) magyar király által 1366-ban kiadott adománylevelével indult, amely Ztanislaus comesnek adományozta a teljes „Négyszék” területét. Egy évről rá, 1367-ben a Brassói Jakab drági nemes már Zajzont szerzi meg. Ettől kezdve egészen

⁴² FEKETE NAGY ANTAL: *A románság megtelepülése a középkorban*. 106–117. pp. in: MÁLYUSZ Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyar-ságtudományi Intézete, Franklin Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1941.

⁴³ ÁRVAY 1943, 12. p. ICZKOVITS EMMA: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Település és Népiségtörténeti Értekezések. 2. szám, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1939. 79. p., 279. pp.

⁴⁴ ELEKES LAJOS: *A román fejlődés alapvetése*. Századok, LXXIV. Budapest, 1940. 278–313. pp., 361–404. pp.

⁴⁵ Moldvában a település-, táj- és folyónevek tekintetében jobbra teljesnek mondható, de napjainkban jelentős a magyar névpusztulás. A magyar névanyag Havasalföldön gyébrebb, bár itt is számos településnek, folyónak van magyar megjelölése. FARAGÓ Imre: *A magyar névhasználat területi vonatkozásai*. Budapest, 2004. www.umiznet.com (letöltés ideje: 2014. február 29.)

⁴⁶ ÁRVAY 1943, 13. p.

1500-ig az egyes települések akár többször is gazdát cseréltek,⁴⁷ amíg Brassó meg nem szerezte őket. Egyedül talán Tatrang és Pürkerec nem került adományozásra. Szeli József hosszúfalvi pap krónikájában (1763) I. (Nagy) Lajos regnálása alatt magyar betelepítés történt nemcsak a „Hétfalu”, hanem a Barcaság területére is.⁴⁸ Ennek egyik legfontosabb oka a fegyveres védelem volt. A stratégiai jelentős helyen fekvő Töröcsvár (románul Bran, németül Törzburg) várát, valamint az azt kiszolgáló „Hétfalu” településeit a király szabad nemesi vagy várkatonák lakták, mert a királyi okiratban „*jurisdictione nostrae regiae pertinentes*” kifejezés található, amellyel ebben a korban a nemességet és a várkatonaságot illették. Ezáltal Töröcsvár és a hozzá tartozó települések népességének „státuszáról” is tudunk.

Az előbbieken említett térség – Töröcsvár és az alá rendelt terület – mellett a magyar király a Barcaság más részein is hasonló fegyveres védelemről gondoskodott. Ekkor létesültek a Krizba és Apáca várai, amelyeket a király szintén „saját embereivel” őriztetett.

A Szeli krónika ugyanakkor egy későbbi, 1383-as betelepülésről is szól. Ugyanis a brassói nagytemplom építése miatt a munkaerő jelentős részét bevándorolt munkások biztosították. A munka sokáig elhúzódott, még I. (Nagy) Lajos lánya, Mária (1382–1385, majd 1386–1395) és férje, (Luxemburgi) Zsigmond (1387–1437) regnálása alatt is tartott, ezért az említett munkások és családtagjaik Brassó külvárosában, valamint a töröcsvári uradalom falvaiban telepedtek le. Az ekkor érkezett bolgárok létesítették Brassó Bolgárszeg, valamint a magyarok a város Bolonya nevezetű városrészét. Ebben az időben jelentős népességnövekedést könyvelhettek el a töröcsvári uradalom települései, a „Négyfalu” mellett a „Háromfalu”, továbbá Apáca és Krizba, illetve a fazekasairól híres Barcaújfalu.

A töröcsvári uradalom része volt egy időben Bodola (Budila) Márkos (Mărcuş) és Nyién (Teliu) is, de ezeket később a Béli-család kapta „*donatio*”-ba, azaz adományként, ezért ezek a települések a töröcsvári uradalomtól idővel elszakadtak.⁴⁹ Ez a tény későbbi – politikai és népesedési – viszonyaikat jelentősen befolyásolta.

A fent említett települések ez időben, mint „fiskális falvak”, Fehér vármegye részei voltak. Hadászati szempontból a töröcsvári várnagy, törvényhatóságilag a székely ispán („*comes sicularum Brassoviensium*”) alá tartoztak.⁵⁰

A felekezeti viszonyok tekintetében 1427 és 1440 között a barcasági tíz magyar település közül háromban, Apácán, Krizbán és a „Négyfalu” egyikében, Csernátfaluban már önálló egyházközség működött. Csernátfalui Szent Mihályról elnevezett plébániájához tartozott nemcsak Bácsfalu, Türkös és Hosszúfalu, hanem még Pürkerec, Tatrang és Zajzon is leányegyháza, filiája volt. Azonban 1440 és 1450 között Pürkerecben a templom felépítésével az említett település, valamint Tatrang és Zajzon – egyházi értelemben – elszakadt Csernátfalui egyházközségtől.⁵¹

⁴⁷ JAKAB 1871, 3–5. pp.

⁴⁸ ORBÁN 1873, 89. p.

⁴⁹ ORBÁN 1873, 90. p.

⁵⁰ ORBÁN 1873, 90. p.

⁵¹ ORBÁN 1873, 90. p.

A szászok által benépesített és felvirágoztatott Brassó az évszázadok elteltével egyre jelentősebb településsé nőtte ki magát. Ezt jelzi, hogy 1377-ben I. (Nagy) Lajos a barcasági 13 szász falut Brassó főhatósága alá rendelte, megteremtve ezzel a szász „Brassó vidékének” alapját. A város szász előljárósága azonban ezzel nem elégedett meg, a barcasági magyarok által lakott településeket is a maga uralma alá akarta rendelni. Ez irányú igényei már I. (Hunyadi) Mátyás (1458-1490) magyar király uralkodása alatt megjelentek. Báthory István erdélyi vajda 1486-ban még szólt is az érdekükben,⁵² de a magyar király nem teljesítette a szászok akaratát. Később a gyengekező II. (Jagelló) Ulászló (1490-1516) magyar király állandó pénzzavarát Brassó városi tanácsa kihasználva 1498-ban 1 000 Ft-ért a töröcsvári várat zálogba megszerezte. Ezt az összeget még két részletben 2 000 Ft-tal Brassó megtoldotta. Az összesen 5 000 Ft-tal Brassó városa 10 évre biztosította a töröcsvári vár zálogát.⁵³ A brassóiak a magyar királlyal abban is megállapodtak, hogy 10 év elteltével és a zálogösszeg visszafizetésével Brassó visszaadja a Töröcsvárat a magyar királynak. Ebből azonban nem lett semmi, mert 1500. július 24-én II. (Jagelló) Ulászló privilégiumlevelével a Töröcsvárat („*ad castrum Tertz*”) kiszolgáló és az addig magyar királyi kézben lévő barcasági magyarok lakta településeket is átadta Brassónak. A Barcaság fővárosa azonban nemcsak a magyar településeket szerezte meg, hanem a szomszédos fogarasi térségből – a szintén Töröcsvár alá tartozó – feltehetően jobbra románjukk Sárkányt (Șercaia), Tohánt (Tohanu) és Zernyestet (Zărnești) is.⁵⁴

A barcasági magyar települések Brassó főhatalma alá rendelése, de facto politikai bekebelezést jelentett. Ettől kezdve az említett települések, ha jogilag nem is, de gyakorlatilag nem Fehér vármegye, hanem a szász „Brassó-vidék” települései lettek. Mindez a magyarság számára a későbbiekben fontos politikai, de legalább annyira jelentős demográfia problémát is jelentett. A tízéves zálogidő elteltével – 1508-ban – Brassó további 1 300 Ft-ot bocsátott II. (Jagelló) Ulászló rendelkezésére, ennek fejében a zálog további 25 évre történő megújítását kérte. A kérést a magyar király adománylevelében meg is erősítette, azzal a feltétellel, hogy a 25 év elteltével – a 6 300 Ft-ot visszafizetve – Töröcsvár és tartozékai visszaszállnak a magyar királyra. Addig is Brassó köteles Töröcsvár várának karbantartásáról és védelméről, valamint a Kárpátok itt elhelyezkedő öt szorosának biztosításáról gondoskodnia, valamint a Török Birodalomban kémeket rendszeresíteni és a török lépéseit figyelemmel kísérni.⁵⁵

A szászság és a magyarság szembenállása hamar megmutatkozhatott; Brassó panaszára II. (Jagelló) Ulászló 1515. június 13-án Pozsonyban kelt rendeletében utasította Szapolyai János erdélyi vajdát, hogy a magyarok lakta települések engedelmisségét biztosítsa Brassó felé. Vagyis – többek között – a lázongásokat fojtsa el, továbbá a Brassónak járó adók beszedését biztosítsa.⁵⁶

Brassó a töröcsvári uradalmat és annak magyar településeit úgy kapta meg a magyar uralkodótól, hogy azok csak adminisztratív tekintetben voltak Brassónak alárendelve, de adózás és katonáskodás kérdésében a szászokkal egyenjogúnak számítottak, ezt próbálta

⁵² JAKAB 1871, 8–9. pp.

⁵³ JAKAB 1871, 9–10. pp.

⁵⁴ JAKAB 1871, 10. p.

⁵⁵ ORBÁN 1873, 96. p.

⁵⁶ JAKAB 1871, 11. p.

Brassó is kijátszani. Ebben segítette a szászokat az a tragikus tény, hogy 25 év elteltével Töröcsvár és az alá rendelt településeket nem válthatta ki II. (Jagelló) Ulászló fia, II. (Jagelló) Lajos (1516-1526) magyar király, mert 1526. augusztus 29-én a mohácsi csatában meghalt.

2. 3. A hétfalusi csángók az Erdélyi Fejedelemség idején

Az ország két (1526), majd három részre (1541) szakadása ellenére az erdélyi rendek az országgyűléseken mindent megtettek, hogy Brassó ne tehesse rá végérvényesen a kezét Töröcsvárra és „tartozékaira”.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613-1629) 1617-ben meglehetősen haragos levelet írt a brassói szászoknak, amelyben az alábbiakat mondja: *„engem az ország törvénye kötelez az ország vagyonának védésére, s kegyelmelek hagyjanak fel azon szokásaikkal, hogy a fejedelemre kigyót-békát kiáltanak, mihelyt valamely igaztalan kívánságokat visszautasítja...”*⁵⁷ A diplomáciában mindig is jeleskedő szászok ezt követően cserét ajánlottak, amelyet a fejedelem visszautasított, azonban ekkorra a brassói szászság már Erdély rendjeit is maga ellen hangolta. Ez kitűnik abból az 1625. május 11-én kelt dokumentumból, amelyben kinyilvánították, hogy *„ha brassai atyánkfiai két hónap alatt Töröcsvárra nézve igazságukat ő felségének nem praesentálják, a nélkül legyenek.”*⁵⁸

Brassó végül megtarthatta Töröcsvárat és tartozékait, ehhez viszont az öt Fogarasvidéki románajkú falut át kellett adnia, valamint bizonyos feltételeket teljesítenie. A fejedelem aláírásával ellátott okmány 1625. november 9-én látott napvilágot Kassán. Brassó a kedvező feltételekhez kötött szerződéssel mégsem volt elégedett. Mivel a nagyságos fejedelem által ígért – Brassó a töröcsvári uradalomba történő beiktatásáról szóló – adománylevél hivatalos átadására nem került sor. Ezért a szász város politikai küzdelmét tovább folytatta.

Brassónak I. Rákóczi György erdélyi fejedelmet (1630-1648) sem sikerült a saját oldalára állítani, azonban fiával és utódjával, a nagyravágyó II. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel (1648-1660) már szót értett. Habár az 1649 januárjában és 1650 márciusában Gyulafehérváron (Alba Iulia), továbbá 1650 októberében Medgyesen (Mediaș) tartott országgyűlések még nem engedték Brassó kezén hagyni Töröcsvárat és tartozékait. Ugyanis egy 1615. évi törvénycikkre hivatkozva az országgyűlés továbbra is fiskális birtoknak tekintette Töröcsvárat és az alá tartozó magyar falvakat. Ennek ellenére a pénzhiánnyal küszködő II. Rákóczi György – a Brassó által ígért anyagi támogatása fejében – elérte az Országgyűlésnél, hogy az előbbieken kifejezetett akaratától eltérjen. Az 1651. évi gyulafehérvári országgyűlés április 25-én kelt határozatával végérvényesen Brassó kezére játszotta a barcasági magyar településeket.⁵⁹

Az erdélyi országgyűlés csak úgy volt hajlandó a brassói szászságnak kedvezni, ha az említett magyar települések nem kerülnek a „fundus regius” azaz, a „Királyföld” területéhez, tehát továbbra is vármegyei terület lettek volna. Továbbá súlyosabb ítéletek-

⁵⁷ ORBÁN 1873, 96. p.

⁵⁸ ORBÁN 1873, 96. p.

⁵⁹ JAKAB 1871, 14–21. pp.

ben (pl.: halálbüntetés) szász bíró csak akkor járhatott el, ha a vármegyei bírák akadályoztatva voltak.

A brassói szászság és II. Rákóczi György erdélyi fejedelem alkujával, ezt követően pedig az országgyűlés jóváhagyásával a barcasági magyar települések politikai és népesedéstörténeti sorsa végérvényesen megpecsételődött. Brassó a kilenc települést – a „Hétfalu” mellett Apácát és Krizbát is – lassan jobbágysorba süllyesztette. A tizedik település, Barcaújfalu egy „donatio” folytán már korábban Brassó hatalma alá került.

Brassó a barcasági magyar falvaktól nemcsak azt a készpénz-, termény- vagy akár munkabeli szolgáltatást követelte meg, amellyel már korábban is Töröcsvárnak tartoztak, hanem újabb és újabb „rendkívüli adókat” szabott ki rájuk. Megfosztották őket malom- és italmérési joguktól is, továbbá – idővel – erdőhasználati joguktól is. A hétfalusiak a Tömösi-szorostól a Bodza-szorosig kiterjedt erdősséggel rendelkeztek, amelyből – a fakitermelés kapcsán – jelentős jövedelmük származott. Előbb csak „erdei taksát” kellett fizetniük, később erdeik jelentős részét is elvették tőlük; hiába pereskedtek érte.⁶⁰ A szászok eltiltották őket az iparüzéstől is, védve ezzel saját iparosaikat és gazdagítva Brassót és a szász falvakat.

A barcasági magyarok jelentősebb szántófölddel sem rendelkeztek. Ami volt, az is silány minőségű földterületnek számított, ezért más szász falvaktól kellett – számukra jelentős összegeket fizetve – bérelniük. Ráadásul Brassó a földek terményeire is adót vetett ki. Ezáltal a magyarság kétszeresen is fizetett. Így gazdagodott Brassó és a szomszédos falvak szászsága a barcasági magyarság „verejtékén”. Ugyanakkor a barcasági magyar falvakban jelentős németesítési folyamat zajlott. Kötelezve a falvak lakóit az evangélikus vallásra és amennyire csak lehetett a német, „szász” nyelv használatára.⁶¹ Azonban nemcsak a magyar falvak sorsa alakult ilyen szerencsétlenül, hanem a Töröcsvár környékén élő románság is hasonló helyzetbe került. Az Erdélyi Fejedelemség hanyatlását követően, Erdély Habsburg, illetve osztrák kézbe kerülésével a – barcasági – magyarság kiszolgáltatottsága tovább folytatódott.

Demográfiai tekintetben – az Erdélyi Fejedelemség idején – a természetes szaporulat mellett a bevándorlás is hozzájárult a falvak magyarsága számának a növekedéséhez. Már 1500-ban mintegy 120, 1555-ben pedig már 296 család élt a „Hétfalu” területén. A falvak addig tiszta magyar jellegét ekkor bontja meg néhány szörványosan beköltözött szász és román család. Korábbi adataink is vannak román bevándorlásról, de annak pontos idejét nem tudjuk. Csak annyit, hogy 1456 előtt elűzték őket a „Hétfalu” területéről. Ezt követően közel másfél évszázadig nem volt jellemző a román bevándorlás a falvak területére.

A külső migráció, azon belül a bevándorlás jelentősen meghatározta a települések etnikai arculatát. A 16-17. század fordulóján a románok – a török háborúk, továbbá a kedvezőtlen belpolitikai események miatt és az ebből eredő gazdasági kilátástalanság folytán – egész falvastól telepedtek át a gazdaságilag mindenképp előnyösebb helyzetben lévő Erdély területére. Elsősorban a tradicionálisan románok által lakott Fogaras környékét célozták meg, de jutott belőlük az erdélyi szászok „fővárosa”, Nagyszeben, illetve Brassó környékére is.

⁶⁰ JAKAB ANDRÁS: *Hétfalu és csángó-magyar népe*. Pro Minoritate, Budapest, 2003. 25–26. pp.

⁶¹ ÁRVAY 1943, 16–17. pp.

„Birodalmunkból egynéhány falvak szöktenek el Nagyságod birodalmába némelyek Fogaras tartományába, némelyek Brassó tartományba, némelyek Szepienszékre és pedig nem latorságukért szöktenek el, hanem csak az adóknak nehéz voltaért.” – írta a havasalföldi vajda – 1668-ban – I. Apafi Mihály (1661-1690) erdélyi fejedelemnek.⁶²

A román bevándorlás eredményeképpen a hét település etnikai arculata is lassan, de biztosan kezdett átalakulni. Hiába tudunk székely betelepülési kísérletekről is, ők egyéb okok (pl.: elvándorlás, asszimiláció) miatt nem tudtak megmaradni.⁶³

2. 4. A hétfalusi csángók a Habsburg birodalom részeként

Az előbbieken említett 1555-ös adatot követően egészen 1765-ig semmiféle pontos adatunk nincs a „Hétfalu” népességszámára vonatkozóan. Ekkor viszont 4 011 magyar élt a településeken, amelyről az evangélikus egyház anyakönyveinek „népmozgalmai” (keresztelés, házasságkötés és temetés) tudósítanak minket. A családnévek kettőssége alapján megfigyelhető bizonyos fokú szász és román bevándorlás is.⁶⁴

Az 1700-as években továbbra is érzékelhető – a már korábban is zajló – a román bevándorlás a Havasalföld területéről. Továbbra is az ingatag belső viszonyok, a magas adók, a török háborúk elől sokan menekültek át a Kárpátokon, köztük „Hétfalu” területére is.⁶⁵ Erről tájékoztat bennünket Baróthy József is írásában, miszerint az 1713. évi „hétfalusi” összeírás román betelepítést jegyzett fel.⁶⁶ Csak a betelepítés következtében ugorhatott meg jelentősen a „Hétfalu” területén élő románok száma. A bevándorlást ugyanakkor Brassó városa is elősegítette, mert anyagi érdeke fűződött hozzá, ugyanis a közterületekből kiszakított telkekért jelentős összegekre tett szert.⁶⁷

A „Hétfalu” településein élő románság továbbra is leginkább pásztorkodással foglalkozott, amely jól jövedelmező tevékenység volt. A románság folyamatos mozgásban volt. Az évszakoknak megfelelően vándorolt a „Hétfalu” települései és Dobruzsza, vagy akár Törökország, illetve Krím-félsziget között.⁶⁸ Az 1880-as évek közepétől azonban ez a tevékenység jelentős nehézségbe ütközött. Részben a vámhatárok, részben Havasalföld, illetve Románia népességnövekedése miatt a szántóföldek számának gyarapodásával megnehezedett az átjárás. Ekkor a „Hétfalu” településein élő románság tömeges kivándorlásba kezdett Dobruzsza irányába, mert ott még megvoltak a feltételei ennek a legeltető-vándorló állattartásnak.⁶⁹

A szászok – a románokhoz képest – kevésbé voltak aktívak a „Hétfalu” településeire történő bevándorlásban, pedig a szász vezetés jelentős erőket mozgósított a németesítés tekintetében. Amikor az 1700-as években a magyarságot megfosztották az iparűzés

⁶² FERENCZI 1992. 4. szám, 8. p.

⁶³ FERENCZI 1992. 4. szám, 9. p.

⁶⁴ ÁRVAY 1943, 26. p.

⁶⁵ JAKÓ ZSIGMOND: *A románság megtelepülése az újkorban*. 118–141. pp. in: MÁLYUSZ Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarságtudományi Intézete, Franklin Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1941.

⁶⁶ BARÓTHY JÓZSEF: *Magyar föld román kézen*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1940. 11. p.

⁶⁷ ÁRVAY 1943, 31. p.

⁶⁸ MARIENBURG, LUCAS JOSEPH: *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*. Hochmeister, Hermannstadt, 1813. 178. p.

⁶⁹ ÁRVAY 1943, 33. p.

jogától, elsősorban szász iparosok és családjaik költöztek a „Hétfalú” területére. Tehették, mivel „monopolhelyzetük” volt, azonban pontos számukról nincsenek konkrét adatok. A kisszámú szász betelepülő idővel asszimilálódott a magyarságba. A későbbiek folyamán még kevésbé volt jelentős a szászok bevándorlása a magyar falvakba. Azonban bizonyos tájszavak, helynevek, illetve családnevek megerősítik egykori jelenlétüket.

2. 5. A hétfalusi csángók és az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc

Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc a barcasági magyarság számára is jelentős eseménysorozat, akárcsak a szomszédos székelyek életében. A Brassó elnyomása alatt élő „Hétfalú” magyarsága a szabadságharcban a lehetőséget látta a szászok uralmának megtörésére. Ezért megtagadta kötelezettségeit a város felé, amely katonákat küldött a rebellis „Hétfalú” ellen és vezetőiket letartóztatta. Ugyanakkor a szászoknak sikerült megmérgezni a helyi magyarok és románok viszonyát is.

Az Agyagfalvi Székely Nemzetgyűlésen (1848. október 16-17.) „Hétfalú” magyarjai önként csatlakoztak a székely népfelkeléshez.⁷⁰ Ugyanakkor a barcasági magyarok részt vettek a „magára maradt” Háromszék hősi önvédelmi harcához. Ott voltak a kökösi hídnál, a szászhermányi ütközetnél és minden környékbeli összecsapásban jeleskedtek.⁷¹

Azonban földrajzi helyzetükön ők sem tudtak változtatni. A Brassó által felbérelt román martalócok és szász fegyveresek két alkalommal (1848. december 14., 1848. december 23.) is megrohanták „Hétfalú” településeit, vagy félszáz magyar halottat hagyva hátra. A lakosság jó része ekkor a közeli hegyekbe menekült. A megpróbáltatások 1849. március 19-én értek véget, amikor Bem József tábornok serege bevonult Brassóba. A magyarok nem dúlták fel a várost és fegyverrel sem válaszoltak Brassó korábbi véres cselekményeire. A hétfalusiak ekkor szervezték meg a 140. honvéd zászlóaljat, amely 1849. május-június folyamán alakult meg a „Hétfalú” területéről toborzott férfiakból. Nem sokkal megszervezése után – még június folyamán – két részre osztották. A 140. honvéd hadosztály egyik fele – 1849. június 19-én és 20-án – a Brassó körüli védelmi harcokban semmisült meg. A zászlóalj másik része az 1849. július 13-i fogarasi ütközetben veszett el.⁷² Habár a 140. honvéd alakulat zászlóalj volt, hadrendi számát csak a felbomlása után – 1849. július 22-én – kapta meg.

2. 6. „Hétfalú” a 19. és 20. században

A dualista időszakban jelentős változások köszöntettek be a hét falu életében. A 19. század utolsó és a 20. század első évtizedében számbelileg, gazdaságilag és kulturális

⁷⁰ ORBÁN 1873, 102. p.

⁷¹ HERMANN RÓBERT: *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története*. Videopont Kiadó, Budapest, 1996. 288. p.

⁷² BÁNLAKY JÓZSEF: *A Magyar Nemzet hadtörténelme*. 21. kötet, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1929. 118. p.

terén is megerősödött a „Hétfalu” népessége. A hét település 1869. január 24-én vált politikailag és gazdaságilag végérvényesen függetlenné Brassó városától. Felekezeti szinten is hamarosan elszakadt a hét település, habár megmaradtak az evangélikus egyház mellett, de 1886. március 25-én sikerült megalakítani a Brassói Magyar Evangélikus Esperességet. A közigazgatási területen is nagy előrelépést jelentett, hogy a hét falu területéből járást szerveztek, „hétfalusi járás” néven, amely egyike lett az 1876-ban megalakult Brassó vármegye három járásának. A járás központja Hosszúfalu lett. A sikeres időszakot előbb az első világháború akasztotta meg, majd a nyomában járó trianoni országcsönkítés következett.⁷³

A „Hétfalu” településein az első anyanyelvet is vizsgáló magyar népszámlálás – 1880. december 31. eszmei időponttal – 11 372 magyart írt össze.⁷⁴ Ezt követően egészen 1910-ig minimális gyarapodás figyelhető meg. Az 1910. évi – utolsó magyar – népszámlálás idején 12 098 főre nőtt a magyarság száma, azonban 1930-ban a román népszámlálás már csak 11 831 magyart regisztrált. Ennek oka, hogy a mostoha életkörülmények miatt többen elvándoroltak. Mivel a bérelt szász földek művelése mellett a hétfalusiak fakitermeléssel és – elsősorban a szászok áruinak – szállítmányozásával foglalkoztak, a vasút kiépülésével és elterjedésével a szállítmányozásnak leáldozott. Mivel jövedelmük nem lévén földet bérelni sem tudtak, ezért tömegesen vándoroltak a hétfalusiak a Havasalföldre – akár Bukarest környékére is – mivel ott jól megbecsülték szaktudásukat és szorgalmukat. Volt, aki idővel anyagilag gyarapodva visszatért, de sokan végleg „idegenbe szakadtak”. Ez utóbbi csoport rövidesen asszimilálódott a románságba.⁷⁵ Nem szabad elfelejtenünk, hogy az 1930-as években, Bukarestben a taxizást, a fuvarozást jórészt hétfalusiak látták el.⁷⁶ Nem zárható ki, hogy csak 1869 és 1910 között majd ötezer hétfalusi – főképp Hosszúfaluból – vándorolt át Romániába.⁷⁷ 1910 és 1930 között még legalább 1800 magyar vándorolt el a falvakból és az elvándorlás még a II. világháború idején is – lassan, de érezhetően – tartott. A trianoni impériumváltás után a kivándorlás mellé még a természetes fogyás is felsorakozott. E két tényező együttesen csökkentette a barcasági magyarság számát. Ez utóbbi jelenség már Apácán, Barcaújfalun és Krizbán is egyre inkább szembetűnő lett.

A románság is jelentős kivándorlásba kezdett az 1800-as évek második felében. A korábbiakban említett okok miatt családok tömegei vándoroltak ki Romániába, Dobruzsza területére, ahol egész falvakat alapítottak a „Hétfalu” helységeiből kivándorolt románok. Az 1880. évi magyar népszámlálás szerint 9 574 román élt a hét faluban, 1910-ben ez a szám 8 132 főre csappant. Az impériumváltással – hiába igyekeztek – a román hatóságok sem tudták a románság számát növelni. Most már a városi élet pozitívumai miatt is „elvágyódtak” a falvak román lakosai. Ezt az 1930. évi román népszám-

⁷³ HOCHBAUER GYULA – KOVÁCS LEHEL ISTVÁN: *A hétfalusi csángók*. Székelyföldi Régió Magazin. IV. évfolyam, 4. (44.) szám, 2011. május, Székelyudvarhely, 50. p.

⁷⁴ VARGA E. ÁRPÁD: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. V. kötet. Brassó, Hunyad és Szeben megye, Népszámlálási adatok 1850 és 1992 között*. Kriterion Könyvkiadó, Csíkszereda, 1997. 24–25. pp, 100. p., 147. p.

⁷⁵ ÁRVAY 1943, 26. p.

⁷⁶ KÓS KAROLY: *Hétfalusi szekeresség*. in: *Tájak, falvak, hagyományok*, Bukarest, 1976. 80–102. pp.

⁷⁷ Árvay József is csak becsülni tudott, mivel a világháborúban Hosszúfalu evangélikus egyházkönyvei, anyakönyvei megsemmisültek. A többi viszonylag épségben megmaradt. ÁRVAY 1943, 26. p.

lálás is bizonyítja, akkor már csak 7 370 románt írtak össze „*Hétfalu*” településein. Árvay József számításai szerint 1869 és 1930 között kétszer annyi román (11 359 fő) hagyta el „*Hétfalu*” területét, mint magyar (5 500).⁷⁸ A százok száma is apadásnak indult, de itt főképp az asszimiláció játszotta a főszerepet. Az 1880. évi népszámlálás idején 236 fő élt „*Hétfalu*” településeinek valamelyikén, 1910-ben ez a szám 156 főre olvadt.⁷⁹

A trianoni békediktátum aláírása után a magyarság demográfiai helyzete egyre inkább megváltozott, számbelileg a románság gyarapodott. Ráadásul – a II. világháború után – a „*Hétfalu*” települései közül a „*Négyfalu*” jogállása is jelentősen megváltozott a „*Háromfalu*” településéhez képest. Habár gyakorlatilag már a 19. század óta egybenőttek, a román közigazgatás most hivatalosan, közigazgatásilag is egyesítette őket. Ezáltal Bácsfalú, Türkös, Csernátfalú és Hosszúfalú elvesztette önállóságát. Az 1950. november 8-án életbe lépett 5-ös számú törvény előírta a négy falu egyesülését „*Săcele*” (magyarul „*Szecsseleváros*”) néven. A települést 1968 márciusában első rangú várossá („*oraşul*”), 2000. július 11-én, a 122-es törvény szerint pedig megyei jogú várossá („*municipiul*”) nyilvánították. Hivatalos magyar neve továbbra is „*Négyfalu*” maradt.⁸⁰

3. A „*Hétfalu*” települései

A Brassótól keletre, a Kárpátok lábánál fekvő hét csángó település, a „*Hétfalu*”⁸¹ két részre osztható, a „*Négyfalu*”, illetve a „*Háromfalu*” településeire. Az előbbibe tartozik – az egymással szorosan összenőtt – Bácsfalú, Türkös, Csernátfalú és Hosszúfalú, az utóbbiba pedig Pürkerec, Tatrang és Zajzon.

4. A „*Négyfalu*” települései

A 19. század óta „összenőtt” „*Négyfalu*” településeit a román közigazgatás 1950-ben egyesítette „*Săcele*” név alatt. Az új település névadásában valószínűleg a „*sătimele*” román „*falvacskák*” szó jelenik meg. Habár négy település egyesítéséből jött létre, továbbra is falu volt. Az erősen „hullámzó” népességű település 1968-ban nyerte el a városi címet, majd 2000-től hivatalosan megyei jogú város lett.

⁷⁸ ÁRVAY 1943, 33. p.

⁷⁹ ÁRVAY 1943, 33–34. pp.

⁸⁰ KISS ENDRE: *Hol van Hétfalú?*: <http://www.pointernet.pds.hu/kissendre/kissarpad/20070423001819457000000500.html>. (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

⁸¹ KÓSA LÁSZLÓ – FILEP ANTAL: *A magyar nép táji-történeti tagolódás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 116–118. pp.

1. táblázat

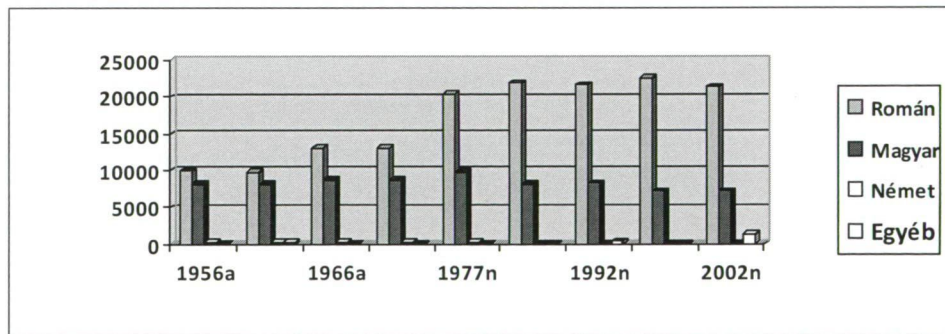
Szecseleváros (Săcele) helység nemzetiségi statisztikája (1956-2002)⁸²

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Egyéb
1956a	18 365	8 140	9 911	253	–	61
1956n	18 365	8 108	9 738	268	174	77
1966a	22 000	8 727	13 005	206	25	37
1966n	22 000	8 678	12 982	231	60	49
1977n	30 551	9 790	20 484	232	14	31
1992a	30 226	8 173	21 930	96	21	6
1992n	30 226	8 231	21 606	111	266	12
2002a	29 915	7 141	22 677	62	20	15
2002n	29 915	7 165	21 364	75	1 291	21

Forrás: VARGA E. 1997, 163. p. Kiegészítve a 2002. évi romániai népszámlálás adataival. Kulturális Innovációs Alapítvány honlapja: www.kia.hu (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

1. ábra

Szecseleváros (Săcele) helység népességének nemzetiségi statisztikája (1956-2002)

VARGA E. 1997, 163. p. Kiegészítve a 2002. évi romániai népszámlálás adataival. Kulturális Innovációs Alapítvány honlapja: www.kia.hu (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

⁸² Az évszámok után: a = anyanyelv, n = nemzetiség.

A román közigazgatás Babaronka (Babarunca), Ósánc (Brădeșul) és Subobrej-Tei településrészeket ideiglenesen kiszakította Szecselevárosból, idővel azonban ismét elvesztették önállóságukat. A korábban önálló településrészek anyanyelvi (a) és nemzetiségi (n) – népszámlálási – adatait az alábbi táblázatok tartalmazzák.

2. táblázat:

Babaronka (Babarunca) helység népességének nemzetiségi statisztikája (1966)

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Egyéb
1966a	462	27	428	–	–	7
1966n	462	27	429	–	–	6

Forrás: VARGA E. 1997, 164. p.

3. táblázat

Ósánc (Brădeșul) helység népességének nemzetiségi statisztikája (1966)

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Egyéb
1966a	159	35	118	6	–	–
1966n	159	33	120	6	–	–

Forrás: VARGA E. 1997, 164. p.

4. táblázat

Subobrej-Tei helység népességének nemzetiségi statisztikája (1966)

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Egyéb
1966a	188	44	143	–	–	1
1966n	188	44	143	–	–	1

Forrás: VARGA E. 1997, 164. p.

5. táblázat

Szecseleváros (Săcele) helység népességének felekezeti statisztikája (1992, 2002)⁸³

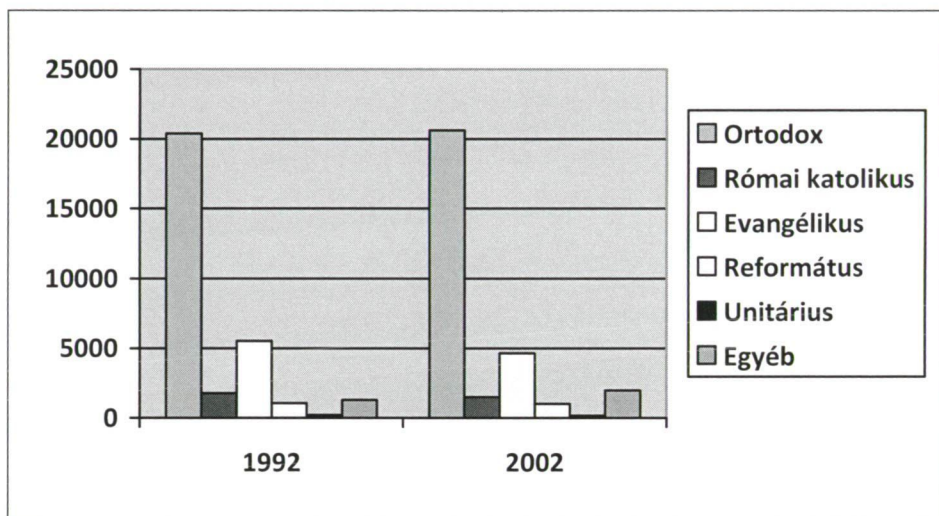
Év	Összesen	Római katolikus	Református	Evangélikus	Unitárius	Ortodox	Egyéb
1992	30 226	1 760	1 064	316+5 207*	196	20 400	1 283
2002	29 915	1 480	1 008	111+4 551*	164	20 633	1 968

Forrás: VARGA E. 1997, 164. p. Kiegészítve a 2002. évi romániai népszámlálás adataival. Kulturális Innovációs Alapítvány honlapja: www.kia.hu (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

⁸³ 1992: Az evangélikusok oszlopában az ágostai hitvallású, illetőleg a zsinat-presbiteri evangélikus-lutheránus egyház hívei külön rovatban szerepelnek; az utóbbiak számát * jel különbözteti meg.

2. ábra

Szecseleváros (Săcele) helység népességének felekezeti statisztikája (1992, 2002)

Forrás: VARGA E. 1997, 164. p. Kiegészítve a 2002. évi romániai népszámlálás adataival. Kulturális Innovációs Alapítvány honlapja: www.kia.hu (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

Felekezeti téren a „Hétfalú” településein nyolc evangélikus, három római katolikus és egy református templommal rendelkezik az itt élő magyarság, s minden templom köré viszonylag nagyobb számú gyülekezet szerveződik.⁸⁴ Ezzel szemben az ortodox felekezethez tartozó jelentős számú románság közel 15 templomot, illetve kápolnát mondhat magáénak a hét településen. A „Négyfalú” területén a Jehova tanúi Egyháznak is van egy királyságterme, amelyet 1995-ben építettek, továbbá az – egyre növekvő hívőszámmal rendelkező – Evangéliumi Keresztény Egyházközség is rendelkezik egy imaházzal.

4. 1. Bácsfalú

4. 1. 1. Fogalmi meghatározás

Bácsfalú (románul Baciú, németül Batschendorf, latinul villa Abbatis) Brassó felől jövet az első települése a – „Hétfalú” területéhez tartozó – „Négyfalú”-nak.

A helység nevének eredete vitatott. Első említése 1366-ban I. (Nagy) Lajos magyar király adománylevelében történt, akkor „Zlanfalua” névvel jelölték.⁸⁵ A korai településnévben szereplő „Zlan” szláv eredetű román személynévre utal.⁸⁶ Árvay József sze-

⁸⁴ HOCHBAUER – KOVÁCS 2011. május, 50. p.

⁸⁵ KÁZMÉR MIKLÓS: *A „falú” a magyar helynevekben. (XIII–XIX. század).* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 275. p.

⁸⁶ ÁRVAY 1943, 29. p

rint „a Bácsfalu név előtagjában szereplő Bács személynévből következtetést nem vonhatunk le, mert e személynév lehet török, valamint török eredetű magyar vagy rumén személynév is.”⁸⁷ Kiss Attila szerint „Bácsfalu nevének előtagja a FNESz⁸⁸ szerint a Baāacs személynévből keletkezett, ennek tövében feltehetőleg az ötörök baāa méltóság-név rejlik.”⁸⁹

Más elméletek szerint Bácsfalu első lakói a „bácsok”, azaz juhászok voltak,⁹⁰ olyan személyek, akik juhtenyésztéssel foglalkoztak. Tehát előfordulhat, hogy a helység neve a lakók foglalkozását örökölte meg.

4. 1. 2. Nemzetiségi és felekezeti viszonyok

A Barcaság délkeleti peremén, a Tömösi-szoros bejáratánál fekvő Bácsfalu a „Négyfalu” legnyugatabbi települése, közvetlenül Brassó szomszédságában, attól közel tíz km-re délkeletre. Bácsfalu a „Négyfalu” nyugati kapuja, amely közvetlenül a Tömös-patak jobb partján fekszik. Bácsfalu – a többi csángó településsel egyetemben – előbb a töröcsvári uradalom tartozéka volt, majd, 1498-tól – miután Brassó megszerezte Töröcsvárat és annak „kiszolgáló” településeit – egészen 1848-ig jobbágysorban tartotta annak lakóit. A település földrajzi fekvése meghatározta lakosságának mindennapjait, akik évszázadok óta állattartással (juhtenyésztés), fuvarozással (szekerezés) foglalkoztak, valamint a határ mentén fekvő hegyi ösvényeken őrszolgálatot teljesítettek. A szekerezést leginkább a magyarok, amíg a juhtenyésztést főképp a románok üzték.⁹¹

A Pallas Nagylexikona az alábbiakat közli a településről: „Bácsfalu (Bazendorf, Bacfaliu), nközség Brassó vármegye hétfalusi járásában, (1891) 1 862 magyar (csángó) és oláh lakossal; a Hétfalu egyike, régi okmányokban Báthfalw, Bachfalu, Villa Abbatis és Bátia név alatt fordul elő; legelőbb bácsok (juhászok) telepedtek oda; a XIV. században még nem létezett, 1456. Csernátfalu leányegyháza volt, melytől csak századunkban vált el. A tömösi szoros bejáratánál fekszik, melyen át élénk fuvarozást üznek Romániába; lakói juhtenyésztéssel és faiparral foglalkoznak.”⁹²

A magyarok – így a bácsfalusiak – megélhetését is a 19. századtól a gyümölcsstermesztés, az „erdőlés” (fakitermelés, fafeldolgozás), valamint az állattartás (pl.: ló, szarvasmarha) biztosította. Az állattartással szemben a földművelés nem igazán tudott meggyökeresedni a gyenge minőségű, kavicsos talaj miatt.

⁸⁷ ÁRVAY 1943, 29. p.

⁸⁸ KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 131–132. pp.

⁸⁹ KISS ATTILA: *A nyugati oguz (úz) törzsek helynévi nyomai a Kárpát-medencében*. Meridionale Belvedere Magyar Hímondó. Szegedi Történetshallgatók Lapja. XVIII. évfolyam, 1–2. szám, Belvedere Meridionale Alapítvány, Szeged, 2006. február–március, 7. p.

⁹⁰ ORTUTAY I. kötet, 1977. 186. p.

⁹¹ VISTAI ANDRÁS JÁNOS: *Tekintő. Erdélyi helynévkönyv*. I. kötet.

archive.org/web/20110710231100/http://www.fatormyosfalunk.com/html/erdelyi_helynevkonyv.html (letöltés ideje: 2014. február 9.)

⁹² GERŐ (szerk) 2. kötet, 1893. 437. p.

6. táblázat

Bácsfalu helység nemzetiségi statisztikája (1850-1941)⁹³

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Egyéb
1850n	2 199	974	1168	–	57	–
1880a	1 941	974	858	19	...	3+87
1880b	1 941	1 020	898	20	...	3
1890a	1 862	1 067	789	6	...	–
1900a	1 973	1 179	729	17	...	48
1910a	2 017	1 223	684	20	...	90
1920n	2 237	1 415	783	37	...	2
1930a	2 152	1 348	756	39	–	9
1930n	2 152	1 335	765	42	–	10
1941n	2 716	1 390	1244	70	...	12

Forrás: VARGA E. 1997, 163-164. pp.

A Nagykőhavas lábánál elterülő Bácsfalu neve V. László magyar király (1453-1457) 1456. évi rendeletében is szerepel, mint Csernátfalu Szent Mihály egyházának filiája. A település lakói a reformáció idején a római katolikus hitről áttérnek az evangélikus vallásra. Azonban ekkor sem alkotott még önálló egyházközséget.⁹⁴ Bácsfalu önálló egyházközségként csak 1808-tól létezik, ekkor szakadt el anyaegyházától, Csernátfalutól. A település barokk stílusú evangélikus temploma 1811-ben épült.⁹⁵

7. táblázat

Bácsfalu helység felekezeti statisztikája (1850-1930)

Év	Összesen	Római katolikus	Református	Evangélikus	Unitárius	Ortodox	Egyéb
1850	2 199	19	–	954	–	1 226	–
1857	2 332	10	–	1 027	–	1 295	–
1869	2 064	43	14	977	–	1 029	1
1880	1 941	81	30	912	4	906	1
1890	1 862	82	44	935	11	789	1
1900	1 973	130	52	989	19	774	3
1910	2 017	126	54	1 040	9	779	9
1930	2 152	157	106	1 097	14	759	19

Forrás: VARGA E. 1997. 164. p.

⁹³ Nincs adat. (Az illető nemzetiséget az adott népszámlálás nem kérdezte, vagy rá vonatkozóan adatot nem közölt.) Az évszámok után: a = anyanyelv, n = nemzetiség. 1880a = Eredeti közlés. (Az egyéb rovatban + jel után a beszélni nem tudók száma szerepel.) 1880b = Az eredeti közlés kiigazítva. (A beszélni nem tudók az egyes anyanyelvek között számarányuknak megfelelően szétosztva.)

⁹⁴ LÉSTYÁN FERENC: *Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai*. 1. kötet, Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség, Gyulafehérvár, 2000. 55. p.

⁹⁵ *Evangélikus Információs Portál*: <http://www.evangelikus.net/taxonomy/term/107> (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

A településen élő románság a görögkeleti hitet követi. Templomuk Szent Miklós (Sfântul Nicolae) tiszteletére szentelték fel. A mai barokk, ortodox templomot 1776 és 1814 között építették. Ikonosztáza, továbbá külső reliefsjei, valamint freskói, egyedülálló díszítettsége, építészeti jegyei miatt a templomot a Román Tudományos Akadémia az 1950-es években építészeti és kulturális örökségnek nyilvánította.⁹⁶

4. 2. Türkös

4. 2. 1. Fogalmi meghatározás

Türkös (románul Turcheș, németül Türkendorf, latinul villa Turcica) Bácsfalu után a második település Brassóból jövet. Bácsfaluval annyira egybenőtt, hogy határukat nehéz megállapítani. Első okleveles említése 1366-ból származik, akkor I. (Nagy) Lajos magyar király adománylevelében „*Turchfalua*” néven találkozunk vele. Azonban 1460-ban már „*Therkes*”, illetve „*Temes*”, 1500-ban „*Thyrkes*”, 1625-ben, 1651-ben, illetve 1652-ben „*Türkös*” formában jelent meg.⁹⁷

A település neve feltehetően török, „türk” eredetű. Kiss Attila a következőket írja a település nevééről: „*Magyar nyelvterületen egyedül Erdély délkeleti szögletében, Brassótól keletre, a délkeleti Kárpátok lábánál elterülő Hétfalu területéről tudunk adatolni turc- alakból képzett helynevet, ez Türkös falu (1366: Turchfalua). A besenyők, úzok, kunok közül egyedül az úzokra*⁹⁸ *vonatkozhat a türk név.*”⁹⁹ Az úzok 1060-1070 körül telepedtek be kisebb csoportokban a királyi Magyarország területére.¹⁰⁰ Ezért nem lehet kizárni, hogy a helység nevében megöröklített türk nép az úz lenne.¹⁰¹

4. 2. 2. Nemzetiségi és felekezeti viszonyok

A Brassótól délkeletre, Bácsfalu és Csernátfalu között, a Nagykőhavas lábánál fekvő Türkös a „Négyfalu” második települése. A falu földrajzi fekvése meghatározta lakosságának mindennapjait, akik állattartással (juhtenyésztés), fuvarozással (szekerezés) foglalkoztak, valamint a határ mentén fekvő hegyi ösvényeken őrszolgáltatást teljesítettek. A szekerezést leginkább a magyarok, amíg a juhtenyésztést főképp a románok űzték. A csángók – így a türkösiek is – híres fuvarosok voltak. Bécs és Isztambul között ők bonyolították a cserekereskedelmet, elsősorban faárut, állati termékeket, valamint olott meszet szállítottak. A predeáli vasút megépítése előtt, 1877-1878-ban érte el csúcspontját a fuvarozás. A vasút megépülése után ennek a korszaknak leáldozott, a csángók bérkocsisok, jó mesteremberek lettek. Kőműveseik, ácsaik felépítették a román fővárost, Bukarestet.¹⁰² Malonyai Dezső „A magyar nép művészete” című – 1909-ben megjelent –

⁹⁶ Biserica Sfântul Nicolae, Baciú, Situl ce se dorește a fi un catalog al Bisericii din România.: <http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=13943> (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

⁹⁷ LÉSTYÁN 2000, 54–55. pp.

⁹⁸ RÁSONYI LÁSZLÓ: *Bulaqs and Oăuzs in Medieval Transsylvania. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* Tomus 33 (2). 1979. 145. p. RÁSONYI László: *Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál* (második, javított kiadás). Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 274. p.

⁹⁹ KISS 2006. február–március, 5. p.

¹⁰⁰ KISZELY ISTVÁN: *A magyar ősnép története.* Magyar Ház – Szkítia Kiadó, Budapest, 2001. 116. p.

¹⁰¹ RÁSONYI 1979, 145. p. RÁSONYI 2004, 274. p.

¹⁰² ANTOS ÁRPÁD: *Barangolások Erdélyben 42. – Bácsfalu.* Hetedhéthatar, közérdekű internetes magazin: <http://hethethatar.hu/hethatar/?p=9962> (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

munkájában azt írta, hogy a Hétfalu „Bukarest külvárosának” is tekinthető. A Bukarestben élő hétfalusi csángókról megjegyzi, hogy nincs közöttük koldus és rossz erkölcsű fehérlép.¹⁰³

A Pallas Nagylexikona az alábbiakat közli a településről: „*Türkös (Türköndorf, Türkeschdorf), nagyközség Brassó vármegye hétfalusi járásban, egyike az u. n. Hétfalunak, (1891) 3277 magyar és oláh lakossal.*”¹⁰⁴

8. táblázat

Türkös helység népességének nemzetiségi statisztikája (1850-1941)¹⁰⁵

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Egyéb
1850n	3 811	1 715	1 774	7+8*	307	–
1880a	3 515	1 678	1 583	58	...	56+140
1880b	3 515	1 748	1 649	60	...	58
1890a	3 277	1 713	1 529	24	...	11
1900a	3 204	1 785	1 356	31	...	32
1910a	3 235	1 880	1 333	21	...	1
1920n	3 174	1 970	1 184	5	...	15
1930a	3 005	1 841	1 129	27	–	8
1930n	3 005	1 833	1 121	29	12	10
1941n	3 154	1 695	1 380	58	...	21

Forrás: VARGA E. 1997. 164. p.

Türkös a középkorban a Csernátfaluban található Szent Mihály Római Katolikus Plébánia filiája, azaz leányegyháza volt. Középkori templomáról nem maradt ránk adat. A reformáció idején lakói az evangélikus hitre tértek át. Barokk stílusú temploma ma is a település központjában – közvetlenül a néprajzi múzeum mellett – áll.

Mária Terézia magyar királynő (1740-1780) uralkodása alatt – 1750 előtt – tekintélyes lélekszámú római katolikus székely érkezett a „Hétfalu” településeire. Ezért vált – 1750-ben az esztergomi érsek megbízásából, valamint Stáber Ferenc brassói jezsuita atya áldozatos munkája eredményeként – újraalapíthatóvá és erősödött meg a római katolikus egyházközség. A jezsuiták által megkezdett egyházszerkezési-gondozói tevékenységet a ferencesek folytatták.¹⁰⁶ Mária Terézia már 1751-ben engedélyezte a templom felépítését. Az első templom egy kis fakápolna volt, amelyet 1752-ben építettek és szenteltek fel, azonban ez 1766-ban egy szélvihar áldozatává vált. Ezt követően a szentmiséket a plébánián tartották 1770-ig, amikor is felépítették – a később többször átalakított és felújított –, a ma is álló római katolikus templomot. A templom stílusa egyszerű, félkör alakú ablakokkal, síma plafonnal.

¹⁰³ MALONYAI DEZSŐ: *A magyar nép művészete*. 2. kötet, Franklin Társulat, Budapest, 1909. 118. p.

¹⁰⁴ GERŐ (szerk.) 16. kötet, 1897. 454. p.

¹⁰⁵ ... Nincs adat. (Az illető nemzetiséget az adott népszámlálás nem kérdezte, vagy rá vonatkozóan adatot nem közölt.) Az évszámok után: a = anyanyelv, n = nemzetiség. 1850: A *-gal jelzett szám a magyarok rovatában a székely, a németek rovatában a szász nemzetiségűek számát jelöli. 1880a = Eredeti közlés. (Az egyéb rovatban + jel után a beszélni nem tudók száma szerepel.) 1880b = Az eredeti közlés kiigazítva. (A beszélni nem tudók az egyes anyanyelvek között számarányuknak megfelelően szétosztva.)

¹⁰⁶ *A türkös római katolikus egyházközség története*, Szent Mihály Római Katolikus Plébánia, Négyfalu – Türkös honlapja: http://www.ntpleb.ro/page-2-plbnia_trtnete.html (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

A türkősi románság a görögkeleti felekezethez tartozik. A településrészen két román ortodox templom található. Az egyik – az 1781 és 1783 között épült – Nagybaldogaszszony tiszteletére (Adormirea Maicii Domnului),¹⁰⁷ a másik az 1872-ben Keresztelő Szent János tiszteletére (Nasterea Sfântul Ioan Botezătorul) felszentelt ezüstkupolás templom.¹⁰⁸

9. táblázat

Türkös helység népességének felekezeti statisztikája (1850–1930)

Év	Összesen	Római katolikus	Református	Evangélikus	Unitárius	Ortodox	Egyéb
1850	3 811	117	4	1421	–	2 269	–
1857	4 262	118	1	1659	–	2 484	–
1869	3 875	178	25	1603	–	2 069	–
1880	3 515	190	62	1509	12	1 719	23
1890	3 277	198	72	1447	6	1 546	8
1900	3 204	186	75	1520	25	1 384	14
1910	3 235	225	98	1553	16	1 336	7
1930	3 005	253	107	1492	24	1 109	20

Forrás: VARGA E. 1997. 164. p.

4. 3. Csernátfalva

4. 3. 1. Fogalmi meghatározás

Csernátfalva (románul Cernatu, németül Zernendorf, villa Sancti Michaelis) első okiratos említése – az oklevelek tanúsága szerint – 1366-ban történt. Ekkor „Chernadfalua” formában¹⁰⁹ jelent meg a település neve. A helység nevének töve feltehetően a szláv eredetű „čŕnŭ”, azaz „fekete” melléknévben keresendő.¹¹⁰ Árvay József is szláv „eredetet” vélt felfedezni, de némiképp eltérő módon: „Csernátfalva (korábban Csernátfalva) neve a szláv eredetű rumén Černat személynévvvel ... alakult.”¹¹¹ A település neve előfordult „Zent Mihali” formában is, amint arról egy 1456-ban kelt oklevél is tájékoztat bennünket. A falu akkori nevét egyházának védőszentjéről, Szent Mihályról kapta. Ezért bizonyosra vehetjük, hogy akkoriban a helység területén már templom állott és lakói római katolikusok, azaz magyarok voltak.¹¹²

Léstyán Ferenc az alábbiakat közli a falu nevééről: „1366-ban Charnadfalua néven jelentkezik az okiratokban. 1444-ben Chornatha, 1456-ban Zent Mihali, Zent Mihály,

¹⁰⁷ Biserica Adormirea Maicii Domnului Turcheș, Situl ce se dorește a fi un catalog al Bisericii din România: <http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=13945> (Letöltés ideje: 2013. július 28.)

¹⁰⁸ Biserica Sfântul Ioan Botezătorul, Turcheș, Situl ce se dorește a fi un catalog al Bisericii din România: <http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=19920> (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

¹⁰⁹ KÁZMÉR 1970, 278. p.

¹¹⁰ KISS 2006. február–március, 7. p.

¹¹¹ ÁRVAY 1943, 29. p.

¹¹² ICZKOVITS 1939, 80. p.

1459-ben Hentmichálfalva, 1506-ban Villa Sancti Michaelis, 1507-ben Mechelsdorf, 1509-ben Michelsdorf, 1531-ben Zenthmihálfalva formában fordul elő. 1456-ban az oklevelekben feltűnő Szent Mihály név a tiszteletére szentelt templom bizonyossága.¹¹³

4. 3. 2. Nemzetiségi és felekezeti viszonyok

A Brassótól délkeletre fekvő Csernátfalva a „Négyfalva” harmadik települése, amely Türkös és Hosszúfalva között terül el. Csernátfalva volt a „Hétfalva” vidékének kereskedelmi központja, amelyet központi fekvése is elősegített. A falunak keresett vására volt, melyet azonban Brassó betiltott és a vásártartási engedélyt csak 1842-ben kapta vissza.

A Pallas Nagylexikona az alábbiakat közli a településről: „Csernátfalva (Zernendorf, Cernatu), nagyközség Brassó vármegye hétfalusi járásában, (1891) 2628 magyar (csángó) és oláh lakossal. Piacán az 1848. a haza szabadságáért elvérzett csángók emlékszobra áll (felállított 1891.).”¹¹⁴

A hétfalusi – így a csernátfalusi – magyarok híres mesteremberek hírében álltak. A férfiak közül sokan cipész- és szabómesterséget tanultak, továbbá remek kocsikat, kerekeket készítettek. Jó kádárok is akadtak közöttük. Az asszonyok – a férfiak távollétében – szakácsnőként, cselédként dolgoztak. Így tudták ellátni a nagy lélekszámú családjaikat.

Demográfiai szempontból kedvező helyzetben voltak a hétfalusi magyar családok. Sok gyermek született, egy-egy családban nem volt ritka, hogy hetet, nyolcat is neveltek. Előfordult, hogy a tehetségesebb és tehetősebb gyermekeket külföldi iskolákba küldték. Külön értelmiségi alakult ki a tanult hétfalusi emberekből.¹¹⁵

10. táblázat

Csernátfalva helység népességének nemzetiségi statisztikája (1850–1941)¹¹⁶

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Egyéb
1850n	3 034	1 411	1 577	–	46	–
1880a	2 846	1 630	1 040	42	...	18+116
1880b	2 846	1 699	1 084	44	...	19
1890a	2 628	1 684	863	73	...	8
1900a	2 577	1 855	693	27	...	2
1910a	2 561	1 981	545	28	...	7
1920n	2 479	1 989	451	25	...	14
1930a	2 518	1 965	510	30	–	13
1930n	2 518	1 955	491	39	21	12
1941n	2 532	1 873	575	70	...	14

Forrás: VARGA E. 1997. 163–164. pp.

¹¹³ LÉSTYÁN 2000, 39–40. pp.

¹¹⁴ GERŐ (szerk.) IV. kötet, Budapest, 1893. ... p.

¹¹⁵ ANTOS ÁRPÁD: *Barangolások Erdélyben 42. – Bácsfalva*. Hetedhétátár, közérdekű internetes magazin: <http://hetedhethatar.hu/hethatar/?p=9962> (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

¹¹⁶ ... Nincs adat. (Az illető nemzetiséget az adott népszámlálás nem kérdezte, vagy rá vonatkozóan adatot nem közölt.) Az évszámok után: a = anyanyelv, n = nemzetiség. 1880a = Eredeti közlés. (Az egyéb rovatban + jel után a beszélni nem tudók száma szerepel.) 1880b = Az eredeti közlés kiigazítva. (A beszélni nem tudók az egyes anyanyelvek között számarányuknak megfelelően szétosztva.)

Egyháztörténetileg a „Hétfalú” legjelentősebb települése Csernátfalu volt. Először itt építettek templomot a „Hétfalú” területén, továbbá Csernátfalu anyaegyháza is volt a másik hat hétfalusi magyar településnek. A Szent Mihály tiszteletére felszentelt templom építésére vonatkozóan konkrét adataink nincsenek, de legkésőbb a 15. század közepéig felépült. Csernátfalu templomáról először Hunyadi János 1440-ben kiadott rendelete tájékoztat. Ez a rendelet is bizonyítja, hogy a templom korábban épülhetett, mivel az okiratban konkrétan a Szent Mihály-templom papjának részére fizetendő dézsma rendezéséről esett szó. V. László magyar király (1446-1458) 1456. évi oklevele szintén a dézsma kérdésében intézkedett. Továbbá megvédte a Szent Mihály-templom jogait a töröcsvári uradalommal szemben, amely jogtalanul dézsmáját lefoglalta. Az oklevélből kitűnt, hogy már csak a szomszédos Bácsfalú, Türkös továbbá Hosszúfalú tartoztak Csernátfalu anyaegyházához. Ekkorra már a „Háromfalú” települései – a pütkererci templom építése miatt – egyházilag elszakadtak Csernátfalutól.¹¹⁷ A következő elszakadó egykori filia, Hosszúfalú volt, amely valószínűleg 1527-ben, de mindenképp a reformáció kibontakozás előtt szakadt el Csernátfalutól és vált önálló egyházközséggé. Az 1500-ban Brassó főhatalma alá került Csernátfalu a reformáció hatására vallást váltott. Azonban a szomszédos Háromszék székelyeitől eltérően, nem a református, hanem szász nyomásra az evangélikus egyházhoz csatlakozott. Brassó város tanácsa 1738-ban is szorgalmazta, hogy a „Hétfalú” kitarson az ágostai hitvallás mellett. Közben, a 18. században az időközben leromlott állagú templomot 1777/1778-ban úgy átépítették, hogy középkori stílusjegyeiből szinte semmi sem maradt meg. A harang felirata szerint ekkor már csak Bácsfalú és Türkös filiái tartoztak hozzá. A 19. században azonban ezek is elszakadtak tőle.

A barokk stílusú, magas, négy saroktoronyos harangtoronnyal rendelkező evangélikus templom ma is a település központjában található. A Szász Evangélikus Egyháztól való elszakadás gondolata már 1844-ben felmerült, de csak 1874-1877 között valósulhatott meg. A hétfalusiak II. világháború után a magyar anyanyelvű lutheránus püspökséghez tartoztak.¹¹⁸

11. táblázat:

Csernátfalu helység népességének felekezeti statisztikája (1850–1930)

Év	Összesen	Római katolikus	Református	Evangélikus	Unitárius	Ortodox	Egyéb
1850	3 034	15	–	1396	–	1 623	–
1857	3 288	31	6	1492	–	1 756	3
1869	3 040	94	31	1543	3	1 350	19
1880	2 846	112	85	1513	5	1 095	36
1890	2 628	107	96	1520	4	757	144
1900	2 577	120	106	1636	3	698	14
1910	2 561	164	104	1719	3	550	21
1930	2 518	174	123	1683	22	504	12

Forrás: VARGA E. 1997. 164. p.

¹¹⁷ ÁRVAY 1943, 27–28. pp.

¹¹⁸ LÉSTYÁN 2000, 39–40. pp.

A Csernátfaluban élő románság a görögkeleti hitet követi. A településen két görögkeleti templom is található. Az egyik a településrész központjában áll. Az ezüst hagymakupolás, egyhajós román ortodox templomot Nagyboldogasszony (Adormirea Maicii Domnului) tiszteletére szentelték fel.¹¹⁹ A másik templom a temetőben található. Az 1781 és 1783 között épült román ortodox templomot Szent Miklós (Sfântul Nicolae) tiszteletére szentelték fel.¹²⁰

4.4. Hosszúfalu

4.4.1. Fogalmi meghatározás

Hosszúfalu (románul Satu Lung, németül Langendorf, latinul villa Longa) a „Négyfalu” negyedik települése Brassó felől jövet. A település nevének első említése „Huzyufalu” formában I. (Nagy) Lajos magyar király 1366. évi adománylevelében szerepel.¹²¹ Hosszúfalu az egyedüli település a „Hétfalu” helységei közül, amelynél biztosan állíthatjuk, hogy nevének eredete ismert. Az egyedüli település, amely egyértelműen magyar eredetű.¹²² A helység nevének eredetét könnyen beláthatjuk, ha egy pillantást vetünk Hosszúfalu akár régi, akár mai térképére. Látható, hogy főutcája hosszan nyúlik el az egykori országút, napjainkban a főútvonal mellett. Kiss Attila is hasonlóan fogalmaz: „Hosszúfalu neve a település elnyúlt, hosszúkás alakjával kapcsolatos...”¹²³ Kiss Lajos a „Földrajzi nevek etimológiai szótára” című írásában szintén hasonló értelmet ad a falunév jelentésének.¹²⁴

4.4.2. Nemzetiségi és felekezeti viszonyok

A Brassótól délkeletre fekvő Hosszúfalu a „Négyfalu” negyedik települése, amely – Brassó felől nézve – Csernátfalu után található. A Tatrang-patak mellett, a Csukás-hegység lábánál elterülő Hosszúfaluba az 1760-as években nagyobb székely bevándorlás történt. A 19. század elején pedig a Havasalföldről érkezett jelentősebb számú román letelepülő. Ez a két bevándorlás jelentős népességszaporítást okozott, ezáltal a „Négyfalu” legnagyobb népességszámú településévé vált. Ezért már a harmadízben 1868-ban átépített, román stílusúra emlékeztető evangélikus templomban sem fértek el a hívek. A népesség gyarapodása hatott a nevelésügy fejlesztésére is. A faluban 1837-ig gyakorlatilag nem volt iskola. Ekkor a templom mellett iskola is létesült, egészen 1858-ig, csak egy rendes tanító oktatott, majd két segédtanítót kellett alkalmazni; az egyiket az Alszezen, a másikat a Felszezen. Később mindkét településrészen két-két segédtanítót foglalkoztattak. A 18. század második, illetve a 19. század első felében bekövetkezett népességnövekedés a „Hétfalu” legjelentősebb településévé léptette elő Hosszúfalut. Ennek következtében 1876-ban, Brassó vármegye felállításakor, a település a hétfalusi járás járási székhelye lett.

¹¹⁹ Biserica Adormirea Maicii Domnului Cernatu, Situl ce se dorește a fi un catalog al Bisericii din România: <http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=19921> (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

¹²⁰ Biserica Sfântul Nicolae Cernatu, Situl ce se dorește a fi un catalog al Bisericii din România: <http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=13942> (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

¹²¹ KÁZMÉR 1970, 278. p.

¹²² ÁRVAY 1943, 29. p.

¹²³ KISS 2006. február–március, 7. p.

¹²⁴ KISS I. kötet, 1988., 456. p.

12. táblázat

Hosszúfalú helység népességének nemzetiségi statisztikája (1850-1941)¹²⁵

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Egyéb
1850n	8 168	2 240	5 466	–	462	–
1880a	6 956	2 500	4 067	95	...	8+286
1880b	6 956	2 607	4 242	99	...	8
1890a	6 420	2 634	3 435	59	...	292
1900a	6 239	2 705	3 428	100	...	6
1910a	6 021	2 854	3 080	58	...	29
1920n	6 168	3 283	2 788	47		50
1930a	5 895	2 949	2 901	34	–	11
1930n	5 895	2 941	2 902	35	–	17
1941n	6 237	2 782	2 715	66	...	674

Forrás: VARGA E. 1997. 164. p.

A Pallas Nagylexikona az alábbiakat közli a településről: „*Hosszúfalú (Langendorf, Satulungu), nagyközség Brassó vármegye hétfalusi járásban, (1891) 1673 házzal és 6420 lakossal (közte 2634 csángó magyar és 3435 oláh), egyike az u. n. Hétfalunak. A járási szolgabírói hivatal székhelye, van járásbíróháza, állami felső népiskolája és faragászati iskolája, többféle egylete, gőzmalma, posta- és táviróhivatala és postatakarékpénztára. Lakói Romániával kereskedést űznek s marhatenyésztéssel, juhtenyésztéssel foglalkoznak.*”¹²⁶

Székely Géza 1936-ban megjelent munkájában érdekes adatot közölt a Hosszúfalúhoz tartozó településrészről, Garcsinról: „*Hosszúfalun (Satulung) túl, a Garcsin patak jobbpartján, az Ósánc felé vezető út két oldalán érdekes cigánytelepet találunk, mely rendezett utcáival, házsoraival és aránylag jókarban levő házaival a letelepült cigányok szorgalmát és jómódját mutatja.*”¹²⁷ Garcsin napjainkban is létezik, itt található Románia egyik legnagyobb kompakt roma közössége. Garcsinba az 1950-es évek táján kezdtek nagyobb számban betelepülni a romák, akik száma évről évre nőtt. „*Négyszék*” szélén fából, bádogból, rongyból, sárból „házakat” építettek maguknak.

A marosvásárhelyi Rádió Románia 2010. augusztus 30-án beszámolt arról, hogy „*különálló községben szeretnének élni a Brassó megyei, Négyszék főként romák lakta*

¹²⁵ ... Nincs adat. (Az illető nemzetiséget az adott népszámlálás nem kérdezte, vagy rá vonatkozóan adatot nem közölt.) Az évszámok után: a = anyanyelv, n = nemzetiség. 1880a = Eredeti közlés. (Az egyéb rovatban + jel után a beszélni nem tudók száma szerepel.) 1880b = Az eredeti közlés kiigazítva. (A beszélni nem tudók az egyes anyanyelvek között számarányuknak megfelelően szétosztva.)

¹²⁶ GERŐ (szerk.) 9. kötet, 1895. 406. p.

¹²⁷ SZÉKELY GÉZA: *A Nagykőhavas (Piatra Mare) leírása*, Szerzői Kiadás, Brasov, 1936. 51. p.

negyedének, a Garcsinnak a lakói. A negyedben, közel nyolcezer ember él. Kilencven százalékuk roma, sokgyerekes családok, akiknek semmilyen jövedelmük nincs az állami segíten kívül. A garcsiniak azt nehezményezik, hogy a polgármesteri hivatal semmilyen infrastrukturális beruházást nem eszközölt a negyedben, sem az utakat nem aszfaltozta, sem az ivóvizet nem vezette be, a csatornázás pedig szóba sem került. Négyfalu polgármestere, Radu Nistor Florea kijelentette, nem akadályozná meg a negyed különválását. Elmondta, a Garcsinban lakó, munkanélküliek és családjaik segítése felemészti a város saját bevételeinek 70 százalékát. Radu Nistor Florea szerint Négyfalu jól járna a szétválással ugyanis így több pénzt fordíthatna a beruházásokra.”¹²⁸ Az elszakadásnak azonban kicsi az esélye, mert Garcsin képtelen lenne fenntartásáról gondoskodni. A nyomor, a munkanélküliség, a kilátástalanság miatt leírhatatlan körülmények között élő romák segítyekből, alkalmi munkákból élnek, egy részük gombászatból, az erdők terményeinek összegyűjtéséből és a brassói piacon történő értékesítésből próbálna megélni. Ugyanakkor szomorú statisztikai adat, hogy Brassó megyében itt a legmagasabb a bűnözési ráta, ezért nemrég csendő- és rendőrsőt is kénytelenek voltak Garcsinban létesíteni.¹²⁹

13. táblázat

Hosszúfalu helység népességének felekezeti statisztikája (1850-1930)

Év	Összesen	Római katolikus	Református	Evangélikus	Unitárius	Ortodox	Egyéb
1850	8 168	–	3	2 191	–	5 931	–
1857	8 910	6	14	2 447	–	6 326	12
1869	7 664	1	65	2 460	3	4 954	7
1880	6 956	8	114	2 388	2	4 245	17
1890	6 420	8	198	2 286	2	3 690	40
1900	6 239	4	196	2 328	15	3 428	32
1910	6 021	19	277	2 278	36	3 090	52
1930	5 895	12	316	2 360	45	2 890	35

Forrás: VARGA E. 1997. 164. p.

¹²⁸ Marosvásárhelyi Rádió Románia honlapja: http://www.marosvasarhelyiradio.ro/hirek/a_romak_miatt_levalna_a_brasso_megyei_negyfaluro_l_a_garcsin_negyed_petki_judit.html. (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

¹²⁹ Romák is kéri az önrendelkezést, Brassói Lapok, 2010. szeptember 2. szám: <http://www.brasso.ro/blapok.php/index.php?id=10819&cat=QWt0deFsaXM=> (Letöltés időpontja: 2013. június 28.)

Hosszúfalú kezdetben Csernátfalu filiája, leányegyháza volt. V. László magyar király (1446-1458) 1456. évi oklevelében még filiaként említette, de 1527-ben már saját temploma volt. A falu lakói a reformáció idején előbb az unitárius hitet választották, azonban a falu lakossága Brassó nyomására kénytelen volt meghátrálni, ezért az evangélikus hitre tértek át. A hívek száma a következő évszázadokban folyamatosan növekedett. Ezért a 18. században ki kellett bővíteni a templomot. Végül 1868-ban teljesen új templomot építettek.¹³⁰ Jelenleg Hosszúfaluban két evangélikus templom is található, az egyik a településrész Alvég nevezetű részén, a másik a Fűrészmező nevezetű részen. Az utóbbi templom négy saroktoronyos harangtoronnyal rendelkező, barokk stílusú épület. Az evangélikusok mellett a településen – a 19. században – a református hit is gyökeret vert. Kezdetben még csak filia, leányegyház volt, de a 20. század elején már anyaegyház lett.

Legutóbb a római katolikus egyház építtetett templomot a településrészen. A Boldog Apor Vilmos vértanú püspök tiszteletére szentelt hosszúfalusi római katolikus templom építését 2004-ben fejezték be és ez év június 5-én szentelte fel Jakubinyi György gyulafehérvári érsek.¹³¹

A Hosszúfalú területén élő románság a román ortodox egyház híve. A településrészen két román görögkeleti templom is áll. Az egyik, a temetőben álló – 1924 óta állami műemlékvédelemben részesülő – templom 1812 és 1819 között épült és Nagyboldogasszony (Adormirea Maicii Domnului) tiszteletére szentelték fel.¹³² A másik az 1799 és 1808 között épített, Szent Mihály és Szent Gábor arkangyalok (Sfântul Arhangeli Mihail și Gavril) tiszteletére felszentelt román ortodox templom.¹³³

5. A „Háromfalú” települései

5.1. Pürkerec

5.1. 1. Fogalmi meghatározás

Pürkerec (románul Purcăreni, németül Pürkeresse, latinul Pulchretia, illetve Purpura) neve kétségtelenül román eredetű. A község neve a román „*Purcărea*” személynév román nyelvű többes számú alakja, ami annyit tesz: „*Purkăreák*”, „*Purkărea családja*”.¹³⁴ A személynév, melynek töve a román „*porcar*”, illetve „*purcar*” „*disznópásztor, kondás, kanász*” szóból ered. A név egyben „beszélő” név is, ugyanis utal az egykoron itt élők foglalkozására, tevékenységére is.¹³⁵ Az ilyen típusú névadás a románoknál elég gyakori. Erdély területén még több hasonló nevű román, illetve román eredetű

¹³⁰ LÉSTYÁN 2000, 43. p.

¹³¹ A türkösi római katolikus egyházközség története. Szent Mihály Római Katolikus Plébánia, Négyfalú – Türkös honlapja: http://www.ntpleb.ro/page-2-plbnia_trtnete.html (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

¹³² Biserica Adormirea Maicii Domnului Satulung, Situl ce se dorește a fi un catalog al Bisericii din România: <http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=13946> (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

¹³³ Biserica Sfântul Arhangeli Satulung, Situl ce se dorește a fi un catalog al Bisericii din România: <http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=13944> (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

¹³⁴ ÁRVAY 1943, 28–29. pp.

¹³⁵ KISS 2006. február–március, 7. p.

település is előfordul.¹³⁶ A település neve valószínűleg az első megtelepült román családnak, illetve családfőjének nevét örökölte meg. „*Érdekes jelenség, hogy a hétfalusi románok népnyelvében, valamint hivatalosan is „Purkereni” a község neve. Ezt csak azzal magyarázhatjuk, hogy a románok 1456. előtti elűzése után több mint 150 év múlva ismét beköltöző románság olyan vidékről jött, ahol a személynevekből nem „-eŧ”, hanem „-eni” raggal képezték a helyneveket, s ennek következtében alakult át nyelvünkön a magyar „Pürkerec” név „Purcäreni” hangalakúvá.*”¹³⁷

5.1.2. Nemzetiségi és felekezeti viszonyok

Pürkerec nevének első dokumentált – „*Purkeretz*” formában történő¹³⁸ – említése 1500-ra tehető, ezt megelőzően sem I. (Nagy) Lajos 1366. évi, sem pedig I. (Hunyadi) Mátyás 1460. évi adománylevelében nem olvashatunk róla. Annyi azonban bizonyos, hogy a település sokkal régebbi eredetű, minthogy 1500-ban létesült volna. Az előbbi két adománylevelből való kimaradása csak azt támaszthatja alá, hogy nem került adományozásra, vagy legalábbis nem tudunk róla.

Pürkerec nagyobb múltú, egyháztörténetileg is kiemelkedő helység volt, ugyanis 1440 és 1450 között itt építettek templomot elsőként a „*Háromfalu*” területén. Még ebben az évszázadban várfallal vették körül, amelyet 1761-ben átépítettek; alacsonyítva a falak magasságát. A templomépítés tényével Pürkerec elszakadt Csernátfalu anyaegyházától és saját anyaegyházat létesített, amelynek Tatrang és Zajzon filiája, azaz leányegyháza lett. A Szeli krónika szerint egy ideig Bodola és Nyién is hozzá tartozott, tehát jelentős hely volt. Egy 1513-ban kelt oklevél szerint templomát Mária Magdolna tiszteletére szentelték fel. Ez abból az oklevélből derül ki, amelyet a brassói káptalan dékánja adott ki, hogy engedélyezze Tatrangon is a templomépítést. Ezt követően nem sokkal a reformáció hatására és száz nyomásra a település lakói áttértek a római katolikus vallásról az evangélikusra. A település 1767-ben szinte teljesen elpusztult egy tűzvész következtében, jóformán csak régi temploma maradt meg.¹³⁹

A feljegyzések szerint – 1834-ben – Pürkerecen 845 magyar lakos volt. Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc idején 59 pürkereci ifjú vonult be a 140. honvédszászlóaljba és vészelt el a Barcaságban, vagy annak környékén, a Tömösi-szorosnál, a mundrai, a fogarasi és szépmezői csatákban. A Pallas Nagylexikona az alábbiakat írta az 1890-es években a településről: „*Pürkerec nagyközség Brassó vármegye hétfalusi járásában, (1891) 2036 magyar és oláh lakossal, egyike a csángó Hétfalunak.*”¹⁴⁰

¹³⁶ BALOGH ÖDÖN: *Néprajzi jegyzetek a csücs magyarokról*. Erdélyi Tudományos füzetek. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 1942. 30. p.

¹³⁷ ÁRVAY 1943, 28–29. pp.

¹³⁸ ÁRVAY 1943, 216. p.

¹³⁹ LÉSTYÁN 2000, 49. p.

¹⁴⁰ GERŐ (szerk.) 14. kötet, 1897. 295. p.

14. táblázat

Pütkérc helység nemzetiségi statisztikája (1850-2002)¹⁴¹

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Egyéb
1850n	1 823	987	801	–	26	9
1880a	2 038	1 114	843	–	...	0+81
1880b	2 038	1 160	878	–	...	–
1890a	2 036	1 147	887	2	...	–
1900a	2 070	1 131	937	1	...	1
1910a	2 097	1 072	1 016	9	...	–
1920n	2 092	1 110	982	–	...	–
1930a	1 815	953	861	1	–	–
1930n	1 815	953	861	1	–	–
1941n	1 803	881	919	–	...	3
1956	1 806
1966a	1 814	760	1 054	–	–	–
1966n	1 814	759	1 055	–	–	–
1977n	1 915	802	1 097	6	9	1
1992n	1 484	619	853	3	9	–
2002a	1 427	551	876	–	–	–
2002n	1 427	554	859	–	14	–

Forrás: VARGA E. 1997, 194. p., Kiegészítve a 2002. évi romániai népszámlálás adataival. Kulturális Innovációs Alapítvány honlapja: www.kia.hu (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

15. táblázat

Pütkérc helység felekezeti statisztikája (1850-2002)¹⁴²

Év	Összesen	Római katolikus	Református	Evangelikus	Unitárius	Ortodox	Egyéb
1850	1 823	1	–	986	–	827	9
1857	1 997	5	1	1 082	–	909	–
1869	2 043	5	16	1 177	–	845	–
1880	2 038	9	15	1 128	1	885	–
1890	2 036	15	23	1 111	–	887	–
1900	2 070	14	23	1 087	–	939	7
1910	2 097	17	19	1 042	1	1 016	2
1930	1 815	22	13	887	–	861	32
1992	1 484	21	5	579+1*	2	860	16
2002	1 427	18	7	504*	2	860	36

Forrás: VARGA E. 1997, 194. p. Kiegészítve a 2002. évi romániai népszámlálás adataival. Kulturális Innovációs Alapítvány honlapja: www.kia.hu (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

¹⁴¹ ... Nincs adat. (Az illető nemzetiséget az adott népszámlálás nem kérdezte, vagy rá vonatkozóan adatot nem közölt.) Az évszámok után: a = anyanyelv, n = nemzetiség. 1880a = Eredeti közlés. (Az egyéb rovatban + jel után a beszélni nem tudók száma szerepel.) 1880b = Az eredeti közlés kiigazítva. (A beszélni nem tudók az egyes anyanyelvek között számarányuknak megfelelően szétosztva.)

¹⁴² 1992: Az evangélikusok oszlopában az ágostai hitvallású, illetőleg a zsinat-presbiteri evangélikus-lutheránus egyház hívei külön rovatban szerepelnek; az utóbbiak számát * jel különbözteti meg.

Pürkerec régi evangélikus temploma – amelyet még az 1767-es nagy tűzvész is megkímélt – 1873-ban lebontásra került. Ekkor épült az új evangélikus templom, amely ma is megcsodálható a falu feletti dombon. A barokk stílusjegyeket mutató templomot várfal öleli körbe.

A település román lakói az ortodox hitet követik. Neobizánci stílusban épült templomuk – amelyet Urunk mennybemenetele (Înălțarea Domnului) tiszteletére szenteltek fel – a temetőben található.¹⁴³

5.2. Tatrang

5.2. 1. Fogalmi meghatározás

A Brassótól keletre fekvő Tatrang (románul Tărlungeni, németül Tatrangen) napjainkban a legnépesebb település a „Háromfalu” helységei közül. Árvay József szerint a település neve besenyő eredetű, amelyet magyar közvetítéssel vett át a szászság, illetve a románság is.¹⁴⁴ Ezzel szemben Rásonyi László turkológus „...több barcasági földrajzi nevet is az úzokhoz kapcsol, mivel azok oguz-török sajátosságokat mutatnak, szemben a kipcsak-típusú besenyő és kun eredetű földrajzi nevekkkel, de a szavak régisége oszmán átvétel előtti kapcsolatra vall. Így a barcasági Tatrang (1484: Thatrang) nevét, amely mint település, Brassótól keletre található, az ugyanilyen nevű patak a Fekete-ügy bal oldali mellékveze Erdélyben. Ezt a helynevet az Igor-énekben szereplő török törzsnévvel, a Tatrannal egyeztetette. A helynév szótöve szerinte a „ta(t)ür-, tatur-, „megkóstoltat”, „megízeltet” ige¹⁴⁵ javaslatát feltételelesen Kiss¹⁴⁶ is elfogadta, de nem foglalt állást, hogy besenyő, úz vagy kun eredetű-e a szó, bár Rásonyi megjegyzi,¹⁴⁷ hogy a szó kipcsak török típusú alakja „tatürgan” lenne, így az úzokhoz kell kapcsolnunk, csakúgy, mint a „Tatran” törzsnévet.”¹⁴⁸

5.2. 2. Nemzetiségi és felekezeti viszonyok

Tatrang első okiratos említése 1427-ben történt, akkor, mint a Csernátfalvi Szent Mihály plébánia filiája, leányegyháza szerepelt a dokumentumban. Tatrang később alakult, mint a többi hétfalusi település mert az 1366. évi okmányban, melyben amazok előfordultnak, Tatrang nincsen említve és így valószínű, hogy vagy a meglévő településeknek településrésze, vagy egy későbbi betelepülés alkalmával alapították annak a pataknek a partján, amelytől nevét nyerte. A 15. század közepén a szomszédos Pürkerecen templom épült és önálló plébánia lett, ekkor a három település – Pürkerec, Tatrang és Zajzon – egyházilag elszakadtak Csernátfalutól. Habár 1513-ban – Szent Mária tiszteletére – egy kápolnát építettek Tatrangon, de a falu megmaradt Pürkerec filiájaként. A re-

¹⁴³ Biserica Înălțarea Domnului, Purcăreni, Situl ce se dorește a fi un catalog al Bisericii din România: <http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=13114> (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

¹⁴⁴ ÁRVAY 1943, 29. p

¹⁴⁵ RÁSONYI 1979, 146. p., RÁSONYI 2004, 274. p.

¹⁴⁶ KISS LAJOS: *Erdély vízneveinek rétegződése*. in: GYÖRFFY GYÖRGY (főszerk.) – KOVÁCS LÁSZLÓ (szerk.) – VESZPRÉMY LÁSZLÓ (szerk.): *A honfoglalásról sok szemmel III. Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest, 1997. 146. p.

¹⁴⁷ RÁSONYI 1979, 146. p. RÁSONYI 2004, 274–275. pp.

¹⁴⁸ KISS 2006. február–március, 6. p.

formáció idején – Brassó nyomására – Tatrang lakói is az evangélikus hitre tértek át. A magyarság mellett idővel a románság is letelepült a faluban. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613-1629) 1625. évi adománylevelében „Tathráng” néven fordult elő; a szászok „Tatringen”-nek, az oláhok „Terlundsán”-nak nevezték. Orbán Balázs ottjártakor a következőket tapasztalta: „...3074 lélekre szaporodott Tatrang népessége, a melynek 2/3-da magyar, 1/3-da oláh...”¹⁴⁹

A Pallas Nagylexikon a következőket közölte – az 1890-es években – a településről: „Tatrang (Tarlungeni), nagyközség Brassó vármegye hétfalusi járásában, (1891) 3251 magyar és oláh lak. Egyike a csángó Hétfalunak.”¹⁵⁰

16. táblázat

Tatrang helység nemzetiségi statisztikája (1850-2002)¹⁵¹

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Egyéb
1850n	2 813	1 700	1109	–	–	4
1880a	3 151	1 980	918	16	...	61+176
1880b	3 151	2 097	972	17	...	65
1890a	3 251	2 113	1 126	11	...	1
1900a	3 385	2 162	1 210	13	...	–
1910a	3 556	2 157	1 243	16	140	–
Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Egyéb
1930a	3 021	1 855	1 159	5	–	2
1930n	3 021	1 838	1 038	5	138	2
1941n	2 995	1 832	1 149	7	...	7
1956	3 080
1966a	3 263	1 727	1 529	5	–	2
1966n	3 263	1 725	1 531	5	–	2
1977n	3 484	1 667	1 448	5	362	2
1992n	3 096	1 424	1 526	3	142	1
2002a	3 258	1 269	1 970	3	13	3
2002n	3 258	1 279	1 489	6	481	–

Forrás: VARGA E. 1997, 194. p. Kiegészítve a 2002. évi romániai népszámlálás adataival. Kulturális Innovációs Alapítvány honlapja: www.kia.hu (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

¹⁴⁹ ORBÁN 1873, 167. p.

¹⁵⁰ GERŐ (szerk.) 15. kötet, 1897, 965. p.

¹⁵¹ ... Nincs adat. (Az illető nemzetiséget az adott népszámlálás nem kérdezte, vagy rá vonatkozóan adatot nem közölt.) Az évszámok után: a = anyanyelv, n = nemzetiség. 1880a = Eredeti közlés. (Az egyéb rovatban + jel után a beszélni nem tudók száma szerepel.) 1880b = Az eredeti közlés kiigazítva. (A beszélni nem tudók az egyes anyanyelvek között számarányuknak megfelelően szétosztva.)

17. táblázat

Tatrang helység felekezeti statisztikája (1850-2002)¹⁵²

Év	Összesen	Római katolikus	Református	Evangélikus	Unitárius	Ortodox	Egyéb
1850	2 813	41	–	1 659	–	1 109	4
1857	3 103	41	1	1 811	–	1 248	2
1869	3 034	24	20	1 941	1	1 033	15
1880	3 151	24	33	2 029	–	1 056	9
1890	3 251	27	17	2 064	4	1 133	6
1900	3 385	37	48	2 076	1	1 207	16
1910	3 556	52	43	2 064	4	1 390	3
1930	3 021	37	39	1 757	10	1 172	6
1992	3 096	48	27	62+1 245*	6	1 620	88
2002	3 258	33	26	1 164*	8	1 850	177

Forrás: VARGA E. 1997, 194. p. Kiegészítve a 2002. évi romániai népszámlálás adataival. Kulturális Innovációs Alapítvány honlapja: www.kia.hu (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

Tatrang 1686-ban lett önálló evangélikus egyházközség. A régi kis kápolna köveinek felhasználásával 1757-ben evangélikus templomot építettek. Majd a régi templom helyén 1820-ban – barokk stílusjegyeket mutató – új templomot építettek.¹⁵³

A – Tatrang, Zajzon és Pürkerec találkozási pontján fekvő – tatrangi római katolikus kápolna építési munkáit 1996-ban kezdték el és 1998-ban fejezték be. A kápolnát Szent Veronika tiszteletére Jakubinyi György gyulafehérvári érsek szentelte fel.¹⁵⁴

A település ortodox hiten lévő román lakói 1810 körül építtették a temetőben álló, Szent Mihály és Szent Gábor arkangyalok (Sfântul Arhangheli Mihail și Gavril) tiszteletére felszentelt, négy saroktoronyos harangtoronyú templomukat.¹⁵⁵

5.3. Zajzon

5.3. 1. Fogalmi meghatározás

Zajzon (románul Zizin, németül Zaizendorf) helység nevének eredete vitás. Több elmélet szerint besenyő eredetű,¹⁵⁶ de a Magyar Katolikus Lexikon szerint a Zajzon elnevezés inkább török eredettel rendelkezik.¹⁵⁷ Kádár Gyula is török eredetű névnek írja

¹⁵² 1992: Az evangélikusok oszlopában az ágostai hitvallású, illetőleg a zsinat-presbiteri evangélikus-lutheránus egyház hívei külön rovatban szerepelnek; az utóbbiak számát * jel különbözteti meg.

¹⁵³ LÉSTYÁN 2000, 53. p.

¹⁵⁴ *A türkösi római katolikus egyházközség története*. Szent Mihály Római Katolikus Plébánia. Négyfalu – Türkös honlapja: http://www.ntpleb.ro/page-2-plbnia_trtnete.html, (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

¹⁵⁵ *Biserica Sfântul Arhangheli, Târlungeni*, Situl ce se dorește a fi un catalog al Bisericii din România: <http://www.biserici.org/index.php?menu=B1&code=20046> (Letöltés ideje: 2013. június 28)

¹⁵⁶ ÁRVAY 1943, 8. p.

¹⁵⁷ DIÓS (szerk) 15. kötet, 2010. 288. p.

le egy cikkében a helység nevét.¹⁵⁸ „Ugyancsak török eredetű Zajzon neve, első említése 1367: *Zayzen* (Árvay 1943, 201). Rásonyi szerint eredeti alakja „*Saysun*” lehetett, jelentése: „*döffe le*”, s feltehető úz eredete.”¹⁵⁹ – írja egyik cikkében Kiss Attila, aki Rásonyi László turkológus írásaira hivatkozik.¹⁶⁰ A településnévből eredeztethető a mai is – bár igen ritkán használt – Zajzon férfi keresztnév, utónév is. Bár a település nevének eredete, illetve jelentése vitatott, az bizonyos, hogy a település a közelében csörgedező Zajzon-patak után kapta a nevét. A feltehetően török eredetű helységnevet magyar közvetítéssel vették át a szászok, illetve a románok is.

5.3. 2. Nemzetiségi és felekezeti viszonyok

A „*Háromfalu*” települései közül Zajzon rendelkezik – az okiratok tanúsága szerint – a legrégibb történelmi múlttal. A település neve először I. (Nagy) Lajos 1367. évi adománylevelében fordult elő, „*Zayzen*”, illetve „*Zayzon*” alakban. Annak ellenére, hogy a másik két település első okiratos említésre későbbre tehető (Tatrag, 1427, Pürkerek, 1500), nem zárható ki, hogy a gyakorlatban közel egy időben keletkeztek a „*Háromfalu*” települései. Hiszen mindhárom falu besenyő, illetve török eredettel rendelkezik.

Zajzon – akárcsak a többi magyar település – a reformációt követően áttért az evangélikus hitre. Ezzel közel egy időben, a magyarság mellett idővel Zajzonban is megjelent a románság, azonban magyar többségét a falu szilárdan tartotta.

A Pallas Nagylexikon a következőket közölte a faluról: „*Zajzon (Zaison, Zaizendorf, Zizinu), nagyközség Brassó vármegye hétfalusi járásában, egyike a 7 csángó-falunak, (1891) 1329 magyar és oláh lak., posta- és távirdahivatallal és postatakarékpénztárral. A község több ásványvízforrása fölé kis fürdő van telepítve, melynek égvényes-sós és földes-vasas vizét a légzőszervek hurutos bántalmai, gyomor- és bélbajok, vérhiányok és női bajok ellen sikerrel használják. A fürdő Brassó város tulajdona. A községben Rab István csángó költő szülőháza emléktáblával van megjelölve.*”¹⁶¹ Zajzon valóban gyógyforrásairól is híres volt. A fürdő kiépítése már az 1700-as évek végén megkezdődött, amikor is Brassó városa felfigyelt a források gyógyhatásaira és lefoglalta azokat. A gyógyforrások vizét – 1842-ben – Schnell Péter balneológus vizsgálta meg, amely vizsgálat kiváló eredményeket hozott. Fedett medencék, sétányok, gyógyfürdők, borvíz kutak, szálloda, vendéglők, villák, fedett sétány, teniszpálya, valamint 40 holdas fenyves park, kényelem várta a vendégeket.¹⁶²

¹⁵⁸ KÁDÁR GYULA: *A székelység lélekszáma*. Hargita népe, XXIII. évfolyam, 66. szám, Illyés Közalapítvány, 2011. április 5.

¹⁵⁹ KISS 2006. február–március, 7. p.

¹⁶⁰ RÁSONYI 1979, 129–151. pp., RÁSONYI 2004, 259. p.

¹⁶¹ GERŐ (szerk) 16. kötet, 1897. 1105. p.

¹⁶² Az 1977-es és az 1989-es földrendés megrongálta a fürdőépületet, de legnagyobb ellensége a román kommunizmus nemtörődömsége volt. Az omlásveszély miatt még az iskolát is bezárták, az épület 1990 óta üresen állt, és teljesen tönkrement. A tető beomlott. A jogos tulajdonosok már csak az álló falakat és a téglatorlékeket kaphatták vissza, 2004-ben pedig a földdel vált egyenlővé. KOVÁCS LEHEL ISTVÁN: *Zajzon: rekvim egy fürdőért*, Erdélyi Gyopár, az Erdélyi Kárpát-egyesület folyóirata: <http://www.erdelyigyopar.ro/2011-1/2956-zajzon-rekvim-egy-furdoert.html> (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

18. táblázat

Zajzon (Zizin) helység nemzetiségi statisztikája (1850–2002)¹⁶³

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Egyéb
1850n	1 128	840	245	–	43	–
1880a	1 336	996	265	6	...	11+58
1880b	1 336	1 041	277	6	...	12
1890a	1 329	1 053	263	13	...	–
1900a	1 298	1 064	224	10	...	–
1910a	1 226	988	231	4	...	3
1920n	1 489	1 224	261	–	...	4
1930a	1 253	977	275	–	...	1
1930n	1 253	976	192	–	83	2
1941n	1 317	964	346	3	...	4
1956	1 381
1966a	1 694	992	696	6	–	–
1966n	1 694	989	386	4	315	–
1977n	1 791	930	377	1	483	–
1992n	1 950	764	1 186	–	–	–
2002a	2 309	696	1 613	–	–	–
2002n	2 309	701	1 317	–	291	–

Forrás: VARGA E. 1997, 194. p. Kiegészítve a 2002. évi romániai népszámlálás adataival. Kulturális Innovációs Alapítvány honlapja: www.kia.hu (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

Felekezeti tekintetben Zajzon előbb Csernátfa Szent Mihály plébániájához tartozott, majd Pürkerec Mária Magdolna tiszteletére elnevezett anyaegyházának filiája volt. Attól valószínűleg csak 1759-ben szakadt el, amikor Zajzon első evangélikus temploma felépült. A régi templom még csak egy kápolna volt, amelyet a falu temetőjében építettek fel és ahol csak hétköznapiokon tartottak istentiszteletet. A vasárnapi istentiszteleteket a pürkereci templomban tartották egészen 1799-ig.¹⁶⁴ A település új, barokk stílusjegyeket mutató evangélikus temploma – amely napjainkban is a település közepén áll – 1799-ben épült. A pürkereci lelkész egészen 1808-ig (vagy 1818-ig) minden második hét vasárnapján kötelese volt istentiszteletet tartani Zajzonban is. Az 1808. (vagy 1818.) esztendő követően azonban Zajzon végleg önállósodott, elszakadt Pürkerectől.¹⁶⁵ A település első iskolája – amelynek létrehozása Barthos Mihály evangélikus lelkész nevéhez kapcsolható – 1828-ban létesült.

A falu román lakói a román ortodox hitet követik, a temető mellett álló templomuk – amelyet a Szentháromság (Sfânta Treime) tiszteletére szenteltek fel – 1837 és 1838 között épült.¹⁶⁶

¹⁶³ ... Nincs adat. (Az illető nemzetiséget az adott népszámlálás nem kérdezte, vagy rá vonatkozóan adatot nem közölt.) Az évszámok után: a = anyanyelv, n = nemzetiség. 1880a = Eredeti közlés. (Az egyéb rovatban + jel után a beszélni nem tudók száma szerepel.) 1880b = Az eredeti közlés kiigazítva. (A beszélni nem tudók az egyes anyanyelvek között számarányuknak megfelelően szétosztva.)

¹⁶⁴ LÉSTYÁN 2000, 57. p.

¹⁶⁵ Orbán Balázs az 1818. évet jelölte meg az önállóvá válás időpontjának, ezzel szemben Lestyán Ferenc az 1808. évet közölte. Valószínűleg Orbánnak lehet igaza, mert az anya- és jegyzőkönyv 1818-tól indult Zajzonban. ORBÁN 1873, 168. p., LÉSTYÁN 2000, 57. p.

¹⁶⁶ *Biserica Sfânta Treime, Zizin*, Situl ce se dorește a fi un catalog al Bisericii din România: <http://www.biserici.org/index.php?menu=B1&code=4917> (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

19. táblázat

Zajzon helység felekezeti statisztikája (1850–2002)¹⁶⁷

Év	Összesen	Római katolikus	Református	Evangélikus	Unitárius	Ortodox	Egyéb
1850	1 128	13	–	827	–	288	–
1857	1 248	31	27	916	1	272	1
1869	1 358	54	4	995	3	300	2
1880	1 336	36	20	983	–	297	–
1890	1 329	34	21	1 003	7	264	–
1900	1 298	41	21	1 005	7	223	1
1910	1 226	31	29	924	2	239	1
1930	1 253	15	36	908	–	274	20
1992	1 950	45	23	2+688*	4	1 049	139
2002	2 309	29	23	635*	6	1 428	188

Forrás: VARGA E. 1997, 194. p. Kiegészítve a 2002. évi romániai népszámlálás adataival. Kulturális Innovációs Alapítvány honlapja: www.kia.hu (Letöltés ideje: 2013. június 28.)

RICHÁRD GYÉMÁNT

THE ETHNIC AND CONFESSIONAL CHARACTERISTICS OF THE CSANGO PEOPLE IN „HÉTFALU”

(Summary)

Close to Braşov, where the mountain meets the plain, there is a group of seven villages. These seven villages are forming today the micro ethnographic area of „Hétfalu”. The Csango people – who lives in the seven villages – are a Hungarian ethnographic group of Lutheran faith.

Nowadays, „Négyfalu” (Romanian: Săcele) unites four of those old villages that have become the neighbourhoods: Bácsfalu (Baciu), Türkös (Turcheş), Csernátfalu (Cernatu), Hosszúfalu (Satulung). „Négyfalu” is a city since 1950 in Braşov county. According to the 2011 census, the town has a population of 26 907 of which 75,1% are Romanians, 23% are Hungarians, 1,2% are Roma, 0,2% are German and 0,5% others.

„Háromfalu” is composed of three villages: Pürkerec (Purcăreni), Tatrang (Tărlungeni) and Zajzon (Zizin). These villages are separate in the commune of Tărlungeni. At the 2011 census, 39,9% of inhabitants were Romanians, 30,7% Roma, 29,1% Hungarians and 0,3% others.

„Hétfalu” is a multicultural area where Hungarian (Csango), Romanian and Saxon traditions meet each other.

¹⁶⁷ 1992: Az evangélikusok oszlopában az ágostai hitvallású, illetőleg a zsinat-presbiteri evangélikus-lutheránus egyház hívei külön rovatban szerepelnek; az utóbbiak számát * jel különbözteti meg.

HEKA LÁSZLÓ

A Koszovói Köztársaság alkotmányjogi berendezkedése

A 2008-ban függetlenedett Koszovó a legkisebb területű jugoszláv utódállam (a lakosságot illetően azonban Montenegró jóval kevesebb polgárral rendelkezik) és egyben azon ország, amelynek függetlenné válásáról megoszlik nemcsak a politikusok, hanem az alkotmányjogászok véleménye is. Ez is közrejátszik abban, hogy Koszovó államiségét jelenleg sem ismeri el az ENSZ tagállamainak igen jelentős része.

A nemzetközi – katonai és polgári – szervek által felügyelt korábbi szerb, jugoszláv tartomány geopolitikailag fontos tényező, a Balkán stabilizációja nagyban függ az albán kérdés megoldásától. Ez a rokonsággal nem rendelkező, egyedülálló nyelvet beszélő nemzet Albániában és Koszovón abszolút többségben van, míg Macedóniában pedig eléri a lakosság a 30–40 százalékát. Demográfusok számítása szerint 2030 táján az albán lesz a legnagyobb balkáni nép (a törököket nem számítjuk ide). A nemzeti kérdéssel szorosan összekapcsolódik a vallási hovatartozás, mivel a régióban az oszmán hatóságok a lakosságot a lojális „törökökre” (az iszlám vallásra konvertált albánok, bosnyákok, a bulgáriai pomákok) és „rajahra” (kersztény görögök, bolgárok, szerbek, macedónok, montenegróiak, horvátok) osztotta. A muszlim vallásúak ma Albániában, Koszovón és Törökországban az abszolút többséget alkotják, Bosznia-Hercegovinában és Szandzsákon (Szerbia és Montenegró határmenti területe, mely nem képez külön közigazgatási egységet, de megmaradt a történelmi elnevezése) relatív többséget, amíg Bulgáriában (másfél millióan vannak) és Macedóniában (a lakosság bő egyharmada) számottevő tényezőt jelentenek. Görögország, Szerbia, Crna Gora (Szandzsákon kívüli) területén kisebb számban élnek. Jóllehet a térség többi nemzetre jellemző, hogy a vallás megegyezik a nemzettel, az albánok ez alól kivételt képeznek, a zömében muszlim vallást követők mellett kisebb részben vannak ortodox és katolikus vallásúak is.

KOSZOVÓ TÖRTÉNETE A SZOCIALISTA JUGOSZLÁVIA MEGALKULÁSÁIG

A mai Koszovó a 12. század végéig Bizánc területét képezte, kivéve a 10. és a 11. század elejét, amikor Samuilo bolgár császárságához tartozott. A bizánci uralmat Raška (*Rascia*) nagyzsupánjának és a későbbi királyok-cárok jurisdictiója követte, majd az

1389. évi rigómezei (*Kosovo polje*) csatától kezdve a 20. század elejéig a térség a török szultán fennhatósága alatt állt. A szerb uralom idején Rascia királyai éppen erre a – nyersanyagokban gazdag, s emellett a Balkán-félsziget belsejébe vezető utaknak a kereszteződésben kialakult – térségre tették át az ország gazdasági és egyházi központját (*Pečben*, magyarul *Ipekben*), s itt emelték fel városaikat és erődjüket. Az egyházi birtokok java része is ebben a térségben volt, amiért a 13. századig Hvosno (az albánok szóhasználatában *Dukagjin*) néven említett területet *Metóhiának* (a szó görögül az egyház, templom, illetve kolostor birtokában lévő földet jelenti) nevezték el. Ami az ottani lakosság etnikai hovatartozását illeti, semmi kétség sincs afelől, hogy a Balkán-félszigetre való letelepedésüknél a szlávok Koszovóba is beköltöztek, de kérdéses, hogy az évszázadok folyamán milyen arányban maradt meg az őslakosság. Annyi bizonyos, hogy a török uralom idejében az albánok alkották a lakosság többségét, amihez hozzájárult az ún. nagy szerb kivándorlás, amely a Nándorfehérvár (Belgrád) török kézre kerülése (1690. október 9.) után következett be. A török bosszújától félve, *Csárnojevics Arzén* (*Arsenije Čarnojević*) ipeki pátriárka vezetésével, néhány püspök és sok szerzetes (*kaluđer*, ejtsd kalugyer) kíséretében több tízezer szerb – nagy részben Koszovóról – Magyarországon és Szlavóniában telepedett le.¹ Ezzel tovább csökkent a koszovói szerbek száma.

1830-ban – az orosz cár támogatásával – megszületett az autonóm Szerb Hercegség, amely azonnal igyekezett „visszaszerezni” *Ó-Szerbia* területét, mivel határain kívül maradt a muszlim délszlávok (a mai bosnyákok) lakta Novi Bazari szandzsák, vagy, ahogy a szerbek nevezik: *raskai terület* (*Raška oblast*), valamint az albán többségű Koszovó, Metochia (*Metóhia*, *Metohija*), illetve észak Macedónia, melyet egyesek máig „*szerb földnek*” tekintenek. Az 1878. évi berlini kongresszuson Szerbia és Montenegro független állami elismerést kaptak, és igyekeztek megszerezni az albán lakta részeket.² Amikor Montenegró megkapta Koszovó egy részét, ez nyomban elindította az ottani albánok nemzeti mozgalmát. 1878. június 10-én létrejött a *Prizreni liga*, melynek élén a prizreni székhelyű főbizottság állt (később a székhely Pećre költözött át). A fegyveres erővel is rendelkező liga közgyűlésén hozta a legfontosabb döntéseket. Törökellenes felkelést Ulcinj Montenegrónak való átadása váltotta ki, amelyet 1880-ban a szultán katonasággal erőszakolt ki. Ezzel megváltozott a liga szerkezete, így 1881-ben létrejött az *Akcio-bizottság*, mint ideiglenes kormány.³ A liga az albánok lakta vidékeken ellátta az igazgatási szerepkört és Koszovóban a városi bizottságok megszervezésével tette szilárdná a szervezetét. Egy ideig még Szkopjét is tartotta, ám 1881 végén a török hadsereg vérbe fojtotta a felkelést és véget vetett a Prizreni ligának. Az albánok 1883-ban és 1884-ben ismét fellázadtak, regionális jellegű felkeléseket szerveztek Koszovóban és Észak-Albániában, részt vettek a macedóniai *Ilinden*-felkelésben (1903) és az 1908. évi török forradalomban. Az 1909 és 1912 közötti időszakban a fegyveres összecsapások mellett politikai köröket szerveztek, ahol a nemzeti mozgalom számára az albán nyelv fejlődése, lapok kiadása volt a legfőbb tevékenység.

¹ HEKA LÁSZLÓ: *A délszláv államok alkotmánytörténete*. Szeged, 2002. 56. p.

² HADRI, ALI: *Kosovo i Metohija u Kraljevini Jugoslaviji*. Istorijiski glasnik, Beograd, 1967. 1-2. sz.

³ HEKA LÁSZLÓ: *Szerbia állam- és jogtörténete*. Bába Kiadó. Szeged, 2005. 57. p.

Az 1912. évi Első Balkán-háborúban a szerb hadsereg elfoglalta Szkopjét, Koszovót és Metóhiát (Priština és Prizren városokat) majd Szerbiához csatolta őket, míg Montenegró meghódította Metóhia egy részét, Peć és Đakovica városokat. Az albánok 1913. évi lázadását a szerbek vérbe fojtották. Időközben az egyetlen még török kézen maradt európai területen Albánia 1912. november 28-án Vlorában (Valona) kikiáltotta függetlenségét. Ebben az országban az albán nemzetnek alig a fele tömörült, a többiek határon kívül maradtak, de az albánok ennek is örültek, mivel a nagyhatalmak eredeti terve szerint az albán területet Montenegró, Szerbia és Görögország osztotta volna fel egymás között. Mivel Bécs nem akarta, hogy a szerbek tengeri kikötőhöz jussanak, és tovább erősítsék pozíciójukat, ezért ajánlotta fel az Osztrák-Magyar Monarchia a független Albánia létrehozását, arra törekedve, hogy azt majd saját protektorátusává teszi. Németország és Olaszország is támogatták ezt a javaslatot annak érdekében, hogy Oroszországot minél távolabb tartsák az Adriai-tengertől, tekintettel arra, hogy a Balkánon az orosz cárnak döntő befolyása volt. Az elmondottakból kitűnik, hogy Albánia lényegében nem volt független, ami abból is látszik, hogy a nagyhatalmak az albán fejedelmi trónra Wied német herceget ültették, és az országot közösen irányították. Az 1913. évi Második Balkán-háború nem érintette Koszovót (és annak nyugati részét, a Metóhiát), majd az I. világháború idején (1915-ben) annak északi részét az Osztrák-Magyar Monarchia, a déli részét pedig a bolgár sereg szállta meg. A Monarchia által elfoglalt területen engedélyezték az albán iskolák működését, a bolgárok viszont katonailag occupálták a „*saját*” részüket.

Az I. világháború után Koszovó a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (1929-től Jugoszláv Királyság) területéhez került, de az albánoknak semmilyen nemzetiségi jogot sem biztosítottak. A szerb nyelv hivatalos és oktatási nyelv lett.

A Jugoszláv Királyság felbomlása után Szerbia német megszállás alá került, Koszovó (és Metóhia) pedig három részre oszlott. Az egyik rész Szerbia területéhez (német megszállás alá), a másik rész a bolgár- (bolgár közigazgatást vezettek be), a harmadik pedig az olasz hadsereg megszállása alá került (Albániához csatolták). Az olaszok 20 ezer katonát, ötezer *karabinier*t, fináncot és határőrt, valamint ötezer fölfegyverzett albán „*kollaboránst*” foglalkoztattak.⁴ Fennhatóságuk alatt gyenge bábállamként, átmenetileg létrejött többé-kevésbé etnikai alapon Albánia, kiegészülve Koszovóval és az albánok lakta nyugat-macedóniai területekkel. Benito Mussolini bukásával 1943-ban a németek vonultak be az országba, majd egy évvel később az Enver Hoxha (ejtsd Hodzsa) vezette albán partizánok – brit támogatással – Beratban megalakították az ideiglenes kormányt, és az év végére kiűzték Albániából a megszállókat.

A II. világháború után Koszovó ismét elszakadt Albániától és a szocialista Jugoszláviához került, de a két állam igaz szoros kapcsolatot ápolt egymással. 1946-ban kikiáltották az Albán Népköztársaságot, majd ugyanaz évben elfogadták a szovjet és a jugoszláv mintára létrehozott alkotmányt. A szocialista Albánia Jugoszláviában talált szövetségesre, a két ország 1946-ban megkötötte a baráti és együttműködési megállapodást, amelyet további egyezmények követtek. Ezekben összehangolták a két állam tervgazdaságát, monetáris rendszerét, létrehozták a vámuniót, valamint közös bánya-, ipari

⁴ BEUC, IVAN: *Povijest država i prava na području SFRJ*. Universitas Studiorum Zagradiensis. MXCLXIX. Zagreb, 1989. 187. p.

és kereskedelmi vállalatokat. Jugoszlávia tanácsadókat küldött, akik segítették megszervezni Albánia közigazgatását illetve hadseregét. 1948 első felében további lépéseket terveztek az albán–jugoszláv konföderáció létrehozására, de a Sztálin és Tito közötti szakítás megszüntetett minden kapcsolatot a két ország között. A szovjet blokk országai 1948 júniusában kiközösítették Jugoszláviát, Albánia pedig, mint Sztálin hűséges szövetségese, még a párton belüli jugoszlávbarát frakciót is felszámolta, vezetőjét államellenes szervezkedés vádjával kivégezték. Az Enver Hoxa párttitkár által irányított állam néhány hónappal korábban még a Balkán Föderációba készült csatlakozni, ezúttal viszont a Szovjetunió vonalát követve 1949-ben belépett a KGST-be, 1955-ben pedig a Varsói Szerződésbe. A koszovói albánok ezzel elveszítették az anyaországuk remélt támogatását, valamint azt a lehetőséget, hogy a tervezett föderációban államalkotó nemzet legyenek.

Koszovó belső szervezete 1945-ig

Dusán István szerb király és császár a 14. század első felében meghódította Koszovót és Albániát, magát „szerbek, bolgárok, görögök és albánok” cárjának nevezte. Az albánokat nem tartotta ellenségnek, hanem szövetkezett velük, és az albán nemesekkel együtt harcolt az új területekért.⁵ A szerb cár halála után az utódai nem tudták megtartani a birtokaikat, sőt az 1389. évi rigómezei ütközetben elszenvedett vereség után a törökök már betörték a régióba, és rövid időre elfoglalták az albán földet, azonban az albánok sok felkelést robbantottak ki ellenük. A legnagyobb albán nemzeti hős és fejedelem, a Szkander-bégnek nevezett Kasztriota György (*Gjergj Kastrioti*) 1443-ban visszafoglalta Króját, és felszabadította majdnem egész Albániát.⁶ Ezt követően a Drina torkolata mellett, Alesszióban⁷ tartott gyűlésen az albán törzsfők vezérüknek ismerték el, mire Kasztriota György, mint egész Albánia ura, a keresztény fejedelmekkel, elsősorban Hunyadi Jánossal szövetségre lépett. Mivel II. Mohamed sem tudta legyőzni az albán nemzeti hőst, így 1461-ben békét kötött vele és elismerte őt Albánia urának. Azonban Kasztriota György 1464-ben megszegte a békét, mire 1467-ben Krója kivételével a török elfoglalta egész Albániát. Szkander bég 1468-ban hirtelen elhunyt, s az egész ország török uralom alá került.

Az Ottomán Birodalom két szandzsákra és tíz vilajetre osztotta az albán-lakta területeket, és sokkal rugalmasabb volt az albánokkal, mint a térség többi lakóival (éppúgy, mint a ma bosnyákoknak nevezett iszlám vallásra áttért délszlávokkal). A török hatalom megengedte, hogy a muszlim albánok bekerüljenek a szpáhik közé, aki áttért a muzulmán hitre, az adókedvezményt is kapott.⁸ Az iszlámra való konvertálás mégis gyakran

⁵ ŠUFFLAY, MILAN.: *Pseudobrocardus, rehabilitacija važnog izvora za povjest Balkana u prvoj polovici XIV vijeka*, Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arhiva XIII, Zágráb, 1911. 150. p.

⁶ PULAHA, SELAMI: *Les Kastriote devant la conquete Ottomane des annees 1420–1430*. Studia albanica I. Tirana, 1971. 113. p.

⁷ Albánul *Les* vagy *Lyes*, ókori nevén *Lissus*, szerbül *Lješ* a kikötőváros neve. Itt temették el Szkander-béget. A városról a *Ljesi*, *Leshi* stb. családnevek maradtak máig.

⁸ A muszlim vallású albán uralkodó réteg a közigazgatásban és a hadseregben kapott előkelő helyet, a jani csárok nagy részben szintén iszlám vallásra áttért albánok voltak. Az áttérésre elsősorban a város lakossága vállalkozott, csak később tértek át az iszlámra a falusiak is. Az iszlamizáció arányát a 19. században tudjuk

erőszakkal történt, főként a katolikusok esetében. Barban (ma Montengeró, az érsekség székhelye) és környékén a török hódítást követően rövid időn belül az 5 000 katolikusból csak 2 000 maradt. Három misszionárius papot karóba húztak, számos katolikus elmenekült, vagy áttért az iszlám, illetve pravoszláv hitre.⁹ A katolikusok áttérése a pravoszláv vallásra azzal magyarázható, hogy a török hatóságok számára a római pápa el-lenségnek számított (vele együtt a katolikusok is), amíg az ortodox egyházat eltűrték és a szultán autonómiát adott a Szerb Pravoszláv Egyháznak. Akik nem bírták az üldözést, de keresztények akartak maradni, elfogadták az ipeki pátriárka iurisdíktóját, majd később szerbbé is váltak. Az albán nép közel kétharmada áttért a muzulmán vallásra, amely máig domináns a koszovói, albániai és macedóniai albánoknál.

Az 1778. évi török-velencei béke következtében az albán lakta térségből (török) tartomány lett, de az ország még sokáig leigázhatatlan maradt, például Észak-Albánia és Koszovó hegyi törzsei csak névleg voltak alávetve a török hatalomnak. Azok a térségükben valóban maguk kormányoztak, s a *vali*-val (kerületi kormányzó) egy *hulukbasi* által érintkeztek. A bölcsek (vének) tanácsa (*plyekjenia*) döntött a fontosabb kérdésekben. E törzsi testület tagjait sorsolással választották. Közéjük tartoztak a pénzbüntetések (*gyobe*) behajtói (*gyobárok*), valamint a *dorrán*-ok, akik a *valin*ak a törzs békéjéért kezkeskedtek. A legfontosabb, közös érdekű ügyekben, mint háború és béke, a törvények változtatása stb., a népgyűlés (*kuvent*) döntött. Abba minden ház egy képviselőt küldött. Az Észak-Albániai törzsek arisztokratikus községeket alkottak, melyek élén egy *bajraktár* (zászlós) állt, aki a harcban vezette a törzs által kiállított fegyvereseket. A vérrokonság alapján szerveződött testvérségek (*vllazni*), és az általuk alkotott törzsek (*fis*) sokáig megmaradtak, például a Dukagjin törzs (róla kapta az egykori *Hvosno*, illetve a szerb elnevezésű *Metohija* a *Dukagjin* nevet, valamint az albán szokásjogi gyűjtemény a Lek Dukagjin kánonja – KLD is) még a 20. század második felében is 80-100 fős házköz-ségeekben élt. E nagycsaládokban nem létezett magántulajdon, a családfő szervezte a „ház” életét, törődött a család és egyének szükségleteivel, fenntartotta a rendet, és döntött a házközségeet érintő ügyekben. A falvakban közös volt a közlegelő és az öntözés-re szánt víz, éppúgy, mint ahogy közös volt a falut az állami hivatalokkal szemben kép-

követni. Dél Albániában, amely *Janina vilajetet* foglalta magába 4 szandzsákkal – *Janina*, *Preveza*, *Argirokaszon* és *Berat* –, az 1888. évi nyelvhasználat alapján végrehajtott népszámlálás szerint 345,720 albánul beszélő fő élt. Közük 264 505 iszlám vallású és 81.215 görögkeleti keresztény volt. A második legnagyobb etnikai csoport görögül beszélt (247.810 fő), ezek közül 21,550 muszlim és 1725 zsidó hitfelekezetű személy volt. Akkoriban Közép-Albánia számított a „legtisztább” albán vidéknek. Egyik része Kovaja, Krója, Tirána, Durazzo és Pekjin városokkal Szkutari vilajethez, a többi, azaz a Matya, Elbasan, Felső és Alsó-Dibra szandzsákok Bitolia vagy Monasztir vilajethez tartozott. Közép-Albánia népessége mintegy 213,000 muszlim vallású albánból, 8000 görögkeleti és 800 katolikus albánból, valamint 18,000 nem albán nemzetiségű ortodoxból, 1700 oláhból, és 1000 cigányból állott. Délen a görögkeleti ortodoxok, míg a *toszok* laktak északi területeken a római katolikusok laktak. Felső-Albánia a Koszovó vilajethez tartozó *Lyuma* és *Jakova* szandzsákokból és a *Szkutari vilajet* legnagyobb részéből állott. A síkságban kiemelkedtek Alesszio és Szkutari városok, a hegyvidéken pedig laktak a törzsek. Ebben a térségben volt erős a szerbekkel, főleg a montenegróiakkal való keveredés. A népességet 87,000 muszlim vallású és 78,100 katolikus albán mellett 6100 ortodox szerb és 2500 cigány alkotta (becslések alapján). Koszovó vilajet többi szandzsákjaiban, amelyek Albánia határain kívül estek – Prizren, Prishtina, Skopje (*Üszkü*) és Novi-Bazárbán –, 224,700 mohamedán, 5200 katolikus és 153,000 görögkeleti albán lakott, mellettük 39,000 török és közel 93 000 szláv. Az adatok a Pallas Lexikonból származnak.

⁹ RADONIĆ, JOVAN: *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI. do XVIII. veka*, Beograd, 1950. 290. p.

viselő *kryeplak*, *miftar* tisztség. Ez utóbbinak a megválasztását meg kellett erősítenie az állami adminisztrációnak is.

A nemzeten belül évszázadokon át a családi-törzsi-nemzetségi szervezet volt az egyetlen összetartó erő. A nomád pásztorkodásból, némi földművelésből és kézműiparból élő albán törzsek közösen védték meg a földjeiket, állataikat. Maguk között sajátos szokásrendet, hagyományokat és viselkedésformákat alakítottak ki.¹⁰ A patriarchális közösségre jellemző, hogy az elsősorban a szolidaritás elvén alapul, a nagycsalád tagjainak a biztonságot a szokásjogon alapuló közösségi jogok garantálták, pl. a ház tisztességének és a közös vének védelme, az adott szó, és a vendégszeretetnek az elve. Ezek megsértése (a becstelenség, csalás, alattomoság, hűtlenség) megbocsáthatatlan bűnnek számított, amelyet vérbosszú formájában toroltak meg, vagy a bűnös közösség általi erkölcsi elítélésével. A törzsi megosztottságot vallási is tetézt, ami a törzsi berendezkedéssel vegyülve hátráltatta az albánok nemzetté vallását. Skumba folyó által kiszabott határtól két nagy népcsoportba – gégek és toszkok – tömörültek.¹¹

A koszovói falvakban és hegyvidéken még a 20. század végén is használatban maradt a 15. századi szokásjogi gyűjtemény, a *Lek Dukadjini Kanunja* (KLD), amely alapján a bírósági perek az idősek (vének) törzsi tanácsa intézte, több törzs közös ügyeit pedig a törzsfők tanácsa.¹² Sokáig megmaradtak a családi *zádrugák*, illetve a *törzsek*, főként a pásztorok lakta falvakban. Annak érdekében, hogy az albán lakta pásztortelepek (*katun*) és falvak ne lázadjanak föl, a török hódítók meghagyták nekik az öngazgatási jogot, és elismerték a tulajdonjogi viszonyokat. Ezzel a Porta lehetővé tette a szokásjog használatát és továbbfejlődését, valamint a kollektív tulajdont, amely az állattenyésztő gazdaságban összekötő elem volt a törzsek keletkezésében és életében, hiszen a 14–15. századi pásztortelepek nevei később a törzsek neveiként szerepelnek majd. Északon a Dukagjin mellett a legismertebb albán törzsek voltak a félig független Kliment¹³, Hota, Gruda, Mirditë¹⁴ stb., amíg a Kuqi törzsről azt mondják, hogy az egyik

¹⁰ A gyilkosság, leányrablás, erőszaktetel, házasságtörés és hasonló jellegű bűncselekményeket csak a vérbosszú által intézték (nem csak Észak-, hanem Közép- Albániában). Ennek egyik következménye lett egyes családok és nemzetségek kihalása.

¹¹ HRABAK, BOGUMIL: *Katolički Arbanasi za vreme istočne krize 1875-1878*. Istorijski zapisi. 1-2. Titograd, 1978, 14. p.

¹² *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo). Sakupio i kodificirao Štjefën Konstantin Đečovi. Fordítás, előszó és magyarázat: prof. dr. Halit Trnavci. Stvarnost, Zagreb, 1986.; *Kanun i Lekë Dukagjinit (vëpër postume), përmbledhë e kodifikue prej Shijefën Konstantin Gjeçovit*, me parathane t'At Gjergj Fishtës e biografi t'At Pashk Bardhit, Shkodër, 1933.; P. Stefano Cost Gjecov, *Codice di Lek Dukagjini ossia diritto consuetudinario delle Montagne d' Albania*. Tradotto dal P. Paolo Dodaj a cura P. Giorgio Fishta e Giuseppe Schiro. Introduzione di Federico Patetta. Roma 1941.; *Kanun i Lekë Dukagjinit, përmbledhur dhe kodifikuar nga Shijefën Gjeçovi*, me biografi dhe parathënjë és prof. dr. Syrja Pupovci: *Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore i Krahinës Socialiste Autonome të Kosovës*. Prishtinë, 1972.; Lásd SCHÜTZ ISTVÁN: *Az albán szokásjog. Lekë Dukagjini zsinormércéje*. In: *Limes* 2001.; HEKA LÁSZLÓ: *Vallási és politikai konfliktusok a délszláv térségben. Kanun i Lekë Dukagjinit (Az albán szokásjog)*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tomus LXVII. Fasc. 10. Szeged, 2005.; IVANOVA, V. J.: *Kanun i Lekë Dukagjinit (Sprovë e karakteristikave historike)*, Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës, Seria Shkencat shoqërore, 2. sz. Tiranë, 1960.; PUPOVCI, SYRJA: *Gradanskopravni odnosi u Zakoniku Leke Dukadinija*. Zajednica naučnih ustanova Kosova i Metohije. Studije. Knjiga 5. Priština, 1968.; THALLOCHY, LAJOS: *Kanuni i Lekës*. Illyrisch-albanische forschunmgen. I. München und Leipzig, 1916.

¹³ A Kliment törzs egy része észak felé költözött, s például Szerém megyében – Nikinci és Hrtkovci – nevű két faluban telepedett le. Ami az etnikai hovatartozásukat és a nyelvüket illeti a törzs délszláv lett, a vallást ille-

felük albán, a másik (Kući) pedig montenegrói.¹⁵ A törzsekből olykor történtek kiválások, és a kiváltak akár más nemzethez is tartozhattak, aminek példa a *Vasojevićek* esete. Az egyik legnagyobb szerb-montenegrói törzs származásáról megoszlanak a néphagyományban megőrzött vélemények.¹⁶ Annyi bizonyos, hogy a rigómezei csatát követően Hercegovinából érkezett a nemzetség a mai települések felé. Mindegyik verzióban a későbbi törzs alapítója Vaso (innen a családnév) volt, akinek négy testvére létrehozta a Piperi¹⁷ és Ozrinići montenegrói, illetve Krasnići (Krasniqi) és Hota albán nemzetiségű törzseket.¹⁸ Tehát a Vasojevićek közeli rokonsági kapcsolatban álltak az említett két – Észak-Albániában letelepedett – törzssel is.¹⁹

Az patriarchális körülmények között élő hegyvidékeknél a társadalmi rétegződés során a vezető réteget a pasák, bégek és magasabb tisztviselők, amíg a középső osztályt a kereskedők és vagyonosabb iparosok alkották, akiket "*csarsijának*" (*čaršija*) neveztek. A városokban sok szegény lakott, akik a hegyvidéki parasztokhoz hasonlóan nehéz körülmények között töltötték a napjaikat. Náluk jobb helyzetben voltak a *csifcsiják*, azaz a más földeken dolgozók. A délszláv államban bevezetett agrárreformnak nagy volt a jelentősége, hiszen az új országban a feudális viszonyokat a kormány az 1919. február 25-i rendeletével szüntette meg, majd 1920-ban az összes nagybirtokot állami felügyelet alá helyezte. A rendelet szerint a boszniai jobbágyság (legnagyobb részben szerbek) ingyen kapták meg a földet, a volt tulajdonosok pedig kárpótlást kaptak pénzben vagy állami kötvényekben. Közel 113 ezer család kapott összesen 775.233 hektár földet, melynek tulajdonosai addig a bégek és agák voltak (összesen négyezer fő). Koszovó, Metóhia, Szandzsák és Macedónia területén 20.547 egykori jobbágy (čiftči) család kapta meg azt a földet, amelyet művelt.²⁰ Ami szintén ide kapcsolódik, az a tény, hogy 13.860 háborús veterán család (az I. világháborúban részt vett szerb harcosok) állami földet kapott, általában Vajdaság és Szlavónia (tehát az ország legtermékenyebb) területén, valamint Koszovóban és Macedóniában, amivel e területek etnikai képe is megváltozott.

tően pedig ősidőktől katolikus, ezért a 19. század második felében létrejött nemzeti mozgalmak során horvátokká váltak. Hrtkovci falu az 1990-es években lett közismert, amikor a délszláv háború során a szerb nacionalisták éppen innen üldözték el a vajdasági horvátokat.

¹⁴ A 13. században a legelőkelőbb, legharciasabb (közép-albániai) albán törzs, a mirdita (*Mirditë*) volt, amely szoros, egységes szervezettel (azt kapitányságnak nevezték) élt még a 20. században is, a közép Drínától délre eső hegyvidéken. A kapitányság alapítója Dzon Marku volt a 18. század elején. A kapitányság bajrakokból állt, minden bajrak élén bajraktár (zászlótartó) volt, ki örökség útján nyerte el méltóságát, és a harcban vezette a bajrakot. Az általános népgyűlés döntött a háború és béke kérdésében, valamint a Portával és a szomszéd népekkel való viszonyokról.

¹⁵ ŠUFFLAY, MILAN: *Srbi i Arbanasi*. Zagreb, 1925. 62. p.

¹⁶ NENADOVIĆ, LJUBOMIR.: *O Crnogorcima, pisma sa Cetinja iz 1871*. Srpska književna zadruga. Beograd, 1929. 69. p.

¹⁷ HAHN, JOHANN GEORG VON: *Albanesische Studien*. Jena 1853. pp. 185-188.

¹⁸ VEŠOVIĆ, RADOMIR: *Pleme Vasojevići*. Sarajevó, 1935. 98. p.

¹⁹ BARJAKTAROVIĆ, MIRKO: *Povodom tradicija o zajedničkom porijeklu nekih arbanaških i crnogorskih plemena*. Albanološka istraživanja 1. Priština, 1962. 226. p.

²⁰ BATAKOVIĆ, DUŠAN T. szerk; *Nova istorija srpskog naroda*, Naš dom/L' Age d' Homme, Beograd/Lausanne, 2000. 287. p.

TITO JUGOSZLÁVIAJÁTÓL A FÜGGETLENSÉGIG

1945. november 29-én az *Alkotmányozó Nemzetgyűlés* kikiáltotta a *Jugoszláv Föderatív Népköztársaságot* (FNRJ, *Federativna Narodna Republika Jugoslavija*), amely föderáció köztársaságai voltak: *Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Montenegró és Macedónia*. A közöttük lévő határokat az etnikai elv alapján húzták meg, általában nem szakértőkből, hanem hűséges párttagokból álló különböző bizottságok. A nemzetgyűlés kimondta, hogy az „új” országban a hatalom a népé, a nemzetek saját akaratukból egyesültek, mint egyenjogú népek, továbbá megszüntette a monarchiát, a királynak betiltotta a hazatérést stb. 1946. január 31-én elfogadták a „második” *Jugoszlávia* alkotmányát. Noha az alkotmány szabályozta a választójogot, a férfiak és a nők törvény előtti egyenlőségét, a faji, nemzeti és vallási gyűlölet szításának tilalmát, mégis Jugoszláviában lényegében elkezdődött az egypárt rendszer uralma, a *proletárdiktatúra*. Elvileg a *Nemzetgyűlés* (*Narodna skupština*) volt a törvényhozó testület, a kormány a végrehajtó szerv, a közigazgatásban pedig a népbizottságok töltöttek be meghatározó szerepet, de a gyakorlatban mindenről a párt és főleg *Josip Broz Tito*, valamint a párt és az ország ideológusa, a szlovén *Edvard Kardelj* döntöttek. Növekedett a párt, a hadsereg, a rendőrség, és az egyre nagyobb számú adminisztrációnak a hatalma.

1953-ban valamelyest stabilizálódott az ország helyzete a Sztálinnal való szakítás, a Triest kérdésének végleges megoldása és a párton belüli leszámolások után. Ez évben az ország nemzetiségi összetétele így festett: a 16.936.573 állampolgárból a szerbek 7.065.923 (41,6%), a horvátok 3.975.550 (23,4%), szlovének 1.487.100 (8,8%), „jugoszlávok és egyéb más nemzethez nem tartozók” (általában ezek a későbbi muzulmánok, ma bosnyákok voltak) 998.698 (5,9%), macedónok 893.247 (5,3%), montenegróiak 466.093 (2,8%), albánok (a népösszeírásban siptárokként nevezik őket) 754.245 (4,5%), magyarok 502.175 (3,0%), törökök 259.535 (1,5%), szlovákok 84.990 (0,5%), cigányok 84.713 (0,5%), bolgárok 61.710 (0,4%), németek 60.536 (0,4%), románok 60.364 (0,4%), oláhok 36.728 (0,2%), olaszok 35.874 (0,2%) főt számláltak.²¹ A többi 109.092 állampolgár vagy más nemzetiségűnek vallotta magát, vagy nem nyilatkozott a nemzeti-ségét illetően.

Az 1963. évi alkotmány az ország nevét *Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságra* (*Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, SFRJ*) változtatta. A legfőbb törvényhozói hatalom, a *Szövetségi Gyűlés* (*Savezna skupština*) a következő tanácsokból állt: a *Szövetségi* (a köztársaságok képviselőinek tanácsa), a *Gazdasági* (a gazdasági szervezetekben, szövetkezetekben és iparkamarákban dolgozók képviselői), a *Közültatási-Művelődési* (a tudományos, kulturális és oktatási intézmények képviselői), az *Egészségügyi-Népjóléti* (a kórházak, az egészségügyi és népjóléti munkaszervezetek képviselői), és a *Szervezési-politikai* (a községek és járások, s az állami szervek öngazgatási testületeinek képviselői).²² Az alkotmány felállította az *Alkotmánybírószágot*, valamint a köztársasági alelnöki funkciót, és különválasztotta a köztársaság elnöki és a kormányfői méltóságot. Előírta, hogy a köztársaság elnökét négy évre válasszák, két

²¹ Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, 1965. V. köt. (Jugoslavija címszó alatt), 599. p.

²² SZILÁGYI IMRE – SOKCSEVITS DÉNES – SZILÁGYI KÁROLY: *Déli szomszédaink története*. Budapest, 1994. 278. p.

mandátumnál hosszabb ideig nem tölthető be e tisztség. Azonban az alkotmány egy kivételt tett, kimondva, hogy ez a rendelkezés nem vonatkozik az ország *első köztársasági elnökére, Josip Broz Titóra*.

Az 1967–1968. évi alkotmányfüggelékek létrehozták a *Népek Tanácsát (Vijeće naroda)* a *Szövetségi Gyűlésben (Savezna skupština)*.²³ Két tartomány státusát szabályozták az 1968 évi VII–XIX. alkotmányfüggelékek rögzítve, hogy Vajdaság és Koszovó Autonóm Tartományok „*a Szerb Köztársaság részei*” (a VII. számú alkotmányfüggelék), de a Jugoszláv föderáció államalkotó elemei lettek.²⁴ Ezzel egyidőben a korábbi „*Koszovó és Metóhia*” elnevezés helyébe a Koszovó név lépett.²⁵ A VIII. alkotmányfüggelék értelmében a tartományok a tíz képviselőjüket „*közvetlenül*” választják meg a Szövetségi Gyűlés Népek Tanácsába, tehát már nem a „*köztársasági delegáció keretében*”, ahogyan ez korábban történt. A tartományok törvényalkotási jogot kaptak, önállóan intézhették mindazokat az ügyeket, amelyeket Szerbia alkotmánya nem tartott fenn szövetségi hatáskörben.

Az államfő utódlásával kapcsolatosan az alelnöki tisztség bevezetése csődött mondott (*Aleksandar Ranković* belügyminisztert nacionalizmus miatt leváltották) ezért az 1971. évi alkotmányfüggelék létrehozta a paritásos elv alapján működő kollektív *Elnökséget*. Ekkorra már nyilvánvalóvá vált, hogy az országot összekötő elemei csupán Tito személye, a Kommunista Párt és a karhatalmi szervek (a hadsereg, a rendőrség, és a titkos rendőrség) tartják össze. Az államhatalmi szervek közül a kormány szerepét betöltő *Szövetségi Végrehajtó Tanácsot (Savezno izvršno vijeće)* és a *Népek Tanácsát (Vijeće naroda)* is a paritásos elv alapján állították fel.

Az utolsó jugoszláv alkotmány (1974-ben) szerint jelentősen megváltozott a föderáció alapja, olyannyira, hogy egyes alkotmányjogászok konföderációt láttak a JSZK-ban, mivel a köztársaságoknak igen széles hatáskört biztosított.²⁶ Az alkotmány kimondta, hogy a szövetségi állam az öngazgatáson és önkéntes csatlakozáson alapul, tagjai saját akaratukból csatlakoztak a föderációba azért, hogy érdekeiket közösen valósítsák meg. Ebből kifolyólag önrendelkezési joggal rendelkeztek, amely az elszakadásra is feljogosította őket. A nemzetiségek (*narodnosti*) kifejezés először fogalmazódott meg a korábbi nemzeti kisebbségek (*nacionalne manjine*) megjelölés helyet. A hat államalkotó nemzet (szerb, horvát, szlovén, muzulmán, macedón, montenegrói) és a nemzetiségek (elsősorban a magyar és az albán) közötti megkülönböztetés főként az önrendelkezési és elszakadási jogra vonatkozóan volt fontos, hiszen az csakis a nemzeteket illette, a nemzetiségeket pedig nem (tehát Koszovó és a Vajdaság esetleges kiválását alkotmányellenesnek tartották volna), mivel azoknak a szomszédságában van az anyaországuk (Magyarország és Albánia).

A „*nemzetek és a nemzetiségek*” szuverén jogaikat a köztársaságaikban és a tartományokban valósították meg, a föderációban pedig csak akkor, ha ezt a szövetségi alkotmány előírta. A törvényhozó testület neve megváltozott, *Jugoszláv Gyűlés*

²³ RIBIČIĆ, CIRIL–TOMAC, ZDRAVKO: *Federalizam po mjeri budućnosti*. Globus, Zagreb, 1989., 21. p.

²⁴ *Službeni list SFRJ* (A JSZK Hivatalos Közlönye), 55/1968. sz.

²⁵ Lásd az 1968. évi VII.–tól a XIX. alkotmányfüggelék. *Službeni list SFRJ* (A JSZK Hivatalos Közlönye), 55/1968. sz. VII. számú alkotmányfüggelék.

²⁶ *Ustav SFRJ, Ustav SRH*. Priredio dr. Ljubomir Valković. Zbirka pravnih propisa 296. „Narodne novine”, 1989.

(*Skupština Jugoslavije*) lett az új neve, és két házból állt: a Szövetségi Tanácsból (*Savezno vijeće*), és a Köztársaságok és Tartományok Tanácsából (*Vijeće republika i pokrajina*). A Szövetségi Tanácsba a köztársaságok 30-30, Vajdaság és Koszovó Autonóm Tartományok 20-20 küldötte kapott helyet, a Köztársaságok és Tartományok Tanácsába pedig a köztársaságok küldött-testületei 12-12 küldöttet, a tartományok 8-8 küldöttet „delegáltak”. Az előbbi testület a föderáció illetékességi körébe tartozó ügyekben döntött, az utóbbi pedig azokban, amelyekben a köztársaságok és a tartományok jóváhagyása is szükséges volt. Az Elnökség létszáma 23-ról kilencre csökkent. A hat köztársaság és a két tartomány egy-egy tagja mellett Josip Broz Tito, mint élethossziglani államelnök és a Kommunista Párt vezetője is tagsággal bírt a testületben. Tito halála után az Elnökség rotációs rendszerben működött, s mivel a rendszerváltással megszűnt a Kommunista Párt főnökének tagsága, így a testületnek nyolc tagja volt. A nyolc évre megválasztott tagok közül évente más-más töltötte be az elnöki tiszteket (így Koszovó képviselője is). Az államelnökség nem kizárólag a föderációnak, hanem a köztársaságok és tartományok testületének is számított, ami a Szövetségi Gyűléssel szembeni önállóságában nyilvánult meg. Az elnökségben a többségi akarat érvényesült, amely tény a rendszerváltás után megbénította az országot, mivel a Vajdaság és Koszovó autonómiájának megszüntetésével és Montenegró pacifikálásával Szerbia négy szavazattal rendelkezett az elnökségben, így megakadályozta a szlovén-horvát-bosnyák-macedón indítványokat, ami fordítva is lehetséges volt. A délszláv válság kicsúcsosodásának idején, 1991-ben szinte semmilyen lépést nem lehetett tenni.

A törvényhozástól és az államelnökségtől eltérően a kormány (*Szövetségi Végrehajtó Tanács*) illetve a szövetségi szervek a munkájukért csakis a föderációnak feleltek, nem kaphattak utasításokat, és nem ténykedhettek valamelyik köztársaság vagy tartomány utasításai szerint.²⁷ A legmagasabb szövetségi testületek köréhez tartozott az Alkotmánybíróság, a Szövetségi Bíróság és a Szövetségi Főügyész.

A döntéseket immár az egyetértés és nem pedig a többségi szavazat alapján hozták meg. Ha azonban egyes kifejezetten fontos kérdésben nem született meg az egyetértés, az alkotmány előírta az ideiglenes intézkedések lehetőségét, amely alapján többségi szavazatok szerint egy éves időtartamra ideiglenes megoldást lehetett adni. Ez később meghosszabbítható volt, amíg nem született végleges megoldás. Három esetben az alkotmány vétő-jogot biztosított:

a) a JSZK alkotmányának revízióját nem lehetett véghez vinni az összes köztársaság és tartomány hozzájárulása nélkül,

b) hozzájárulásuk nélkül nem lehetett megváltoztatni a köztársaságok és a tartományok határait, és

c) ha a nemzetközi szerződések ratifikálásából kifolyólag a köztársaságokat és a tartományokat törvényhozásra vagy törvényt módosításra kényszerítené, vagy külön köteleességeket róna rájuk.

Az alkotmány kimondta azt is, hogy Jugoszlávia területe egységes és oszthatatlan, az ország egységes rendszert és gazdasági egységet és egységes piacot alkot, bármelyik tagköztársaságban kiadott dokumentum érvényes bármelyik másik köztársaságban is.

²⁷ KARDELJ, EDVARD: *Temeljni vzroki in smeri ustavnih sprememb. Problemi naše socialistične graditve*. Ljubljana, 1973., IX. köt., 402. p.

Mégis 1991-ben Horvátország és Szlovénia, majd Macedónia és Bosznia-Hercegovina a függetlenségi népszavazások után önállósodtak hivatkozva az 1974. évi alkotmány *preambulumára*, amely szerint a köztársaságok és tartományok a szövetségi államhoz saját akaratukból csatlakoztak azért, hogy közös érdekeket valósítsanak meg, önrendelkezési joguk van, amely még az elszakadásra is jogosít. Az *Általános Rendelkezkésekben* szabályozták, hogy a „*nemzetek és a nemzetiségek*” szuverén jogait a köztársaságaikban és a tartományokban valósítják meg, a föderációban pedig csak akkor, ha ezt a szövetségi alkotmány előírta, mint közös érdekűt. Az alkotmány értelmezői szerint a köztársaságok és az autonóm tartományok közötti leglényegesebb különbség az önrendelkezési és elszakadási jogra vonatkozik, mert az nem járt Koszovónak és Vajdaságnak.

A KOSZOVÓI KÖZTÁRSASÁG FÜGGETLENNÉ VÁLÁSA

A délszláv válság Tito halálával (1980-ban) kezdődött, a koszovói albánok tömegtüntetéseivel, melyeket a szerb rendőrség kíméletlenül letört. Az egyetemisták tüntetéseire csatlakoztak a bányászok, majd a köznép javarésze is. Koszovónak köztársasági státust követeltek, abban reménykedve, hogy ezzel elszakadnak Szerbiától és tartományuk Jugoszlávia hetedik tagköztársasága lesz. Ezen jog elnyerése, egyes vélemények szerint, az állami alkotmányban garantált önrendelkezési és elszakadási jogosítványt is biztosíthatott volna. A koszovói válságot a belgrádi kormány a *három részre bontott Szerbia* (Szerbia, Koszovó, Vajdaság) *eggyé válásával* „oldotta meg”, a tartomány albán lakosságának akarata ellenére. Az 1989. március 28-án elfogadott alkotmányfüggelékkal (IX-től XLIX-ig) megtörtént Szerbia „*államjogi egyesítése*”, Koszovó neve mellé visszakerült a Metohia elnevezés is (*Kosovo i Metohija*).²⁸ Lényegében a két tartomány elveszítette az autonómiát (megtartván a tartomány elnevezést), azonban Szerbia az államelnökségben, és a Jugoszláv Kommunista Pártban fenntartotta a tartományok szavazati jogát. Ezek után a koszovói albánok 1990 januárjában ismét tüntetésekre kezdtek. Megalakult a Koszovói Demokratikus Szövetség, amely az albánok függetlenségi küzdelmében a vezető szerepet vállalta magára, majd 1990. július 2-án a koszovói parlament albán többsége kikiáltotta a „*Koszovói Köztársaságot*” (a 10.849 km² területű tartomány Szerbia területének kb. 12 %-át tette ki). Ez a „köztársaság” Szerbiától függetlenül, Jugoszlávia hetedik tagállamaként képzelte el a jövőjét.

A berlini fal összeomlását követően a föderáció egyes alanyaiban erősödött az önállósodásra való törekvés, így Horvátország és Szlovénia – az alkotmánnyal összhangban – a megtartott népszavazások után azonos napon (1991. június 25-én) deklarálták köztársaságaik függetlenségét. Ezt követően Macedónia (szeptember 17-én) és Bosznia-Hercegovina (október 15-én) kikiáltották az önállóságukat. 1992. január 15-én a nemzetközi közösség elismerte Szlovénia és Horvátország függetlenségét, és felvételt nyertek az ENSZ-be. Az újtukat követte Bosznia-Hercegovina és Macedónia is.

²⁸ *Službeni glasnik Socijalističke Republike Srbije* (A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye), Beograd, 11/1989. sz.

Szerbia és Montenegró 1992. április 27-én létrehozták a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságot (a nevezett két köztársaság, Koszovó és Vajdaság szerb tartományok tagságával), majd 2003-ban létrejött Szerbia és Montenegró Uniója, amivel végképp megszűnt létezni a „Második Jugoszlávia”.

Koszovóban 1998-ban fegyveres harcokra került sor a jugoszláv rendőrség és a koszovói albán fegyveres egységek között, melyeknek az 1999. március 24-én megkezdett, és 78 napig tartó NATO légitámadások vetettek véget. Azokat megelőzően a nemzetközi közösség közvetítésével 1999 februárjában a franciaországi Rambouillet-ben tárgyalások zajlottak a szerb kormány és a koszovói képviselők között egy kompromisszumos megoldás érdekében. A nemzetközi közösség követelte a koszovói albánoktól, hogy az UÇK (*Ushtria Çlirimtare e Kosovës*) elnevezésű katonai alakulataik tegyék le a fegyvert, Belgrádtól pedig azt, hogy vonja ki csapatait Koszovóból, és engedje be a NATO békefenntartó erőit a tartományba. Emellett a szerb kormánynak bele kellett volna egyeznie abba, hogy hároméves átmeneti periódust követően rendezzenek népszavazást Koszovó politikai jövőjéről. Az albánok utólag elfogadták a feltételeket, a szerbek pedig nem, tekintettel arra, hogy három év elteltével a helyi lakosság kétségtelenül a függetlenség mellett voksolna. A NATO bombázásokat követően a Jugoszláv Hadsereg képviselői a macedóniai Kumanovóban 1999. június 9-én aláírták az ún. Kumanovói Szerződést (*Kumanovski sporazum*), amelyben Szerbia vállalta a Koszovóból való kivonulást. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa egy nappal később meghozta az 1244. sz. határozatát, amely előírta az erőszak azonnali és ellenőrizhető megszüntetését, a szerb katonai, rendőri és paramilitáris erők kivonását Koszovóból, az UCK demilitarizálását, hatékony nemzetközi biztonsági jelenlétének megteremtését, ideiglenes nemzetközi közigazgatás felállítását, valamint Koszovó önkormányzatiságának biztosítását, figyelembe véve a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság szuverenitását és területi integritását.²⁹ Természetesen az ENSZ BT határozata nem adott választ arra, hogyan lehet megvalósítani a függetlenségre törekvő Koszovó önkormányzatiságát és Jugoszlávia (Szerbia) szuverenitását és területi integritását. Már júniusban kivonult a térségből a szerb hadsereg és rendőrség és megérkezett a NATO által vezetett és szervezett békefenntartó erő, a KFOR, amíg a nemzetközi közigazgatás működését az ENSZ Koszovói Missziója (UNMIK) vállalta magára. 2001-ig az UNMIK, illetve annak vezetője, az ENSZ-főtitkár különleges képviselője gyakorlatilag abszolút hatalmat élvezett Koszovón, majd a 2001 áprilisában elfogadott ún. Alkotmányos Keret (*Constitutional Framework*) alapján megkezdődött a hatalmi jogkörök átadása az ún. Ideiglenes Önkormányzati Intézményeknek, vagyis a koszovói albánok választott testületeinek.³⁰ Bosznia-Hercegovinához hasonlóan Koszovón is a nemzetközi képviselő (Bosznia-Hercegovinában főmegbízottnak, High-representative-nak nevezik) nagyon széles hatáskört kapott, így az ENSZ-főtitkár különleges képviselője megvétózhatta az Ideiglenes Önkormány-

²⁹ Az ENSZ BT 1244. sz. határozata. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement>. Közli: KOVÁCS ZOLTÁN: *A nemzetközi közösség álláspontja és tevékenysége Koszovó kapcsán*. http://www.biztonsagpolitika.hu/documents/1303978127_Kovacs_Zoltan_nki_kozosseg_allasponja_Koszovo_-_biztonsagpolitika.hu.pdf.

³⁰ KOVÁCS ZOLTÁN: *A nemzetközi közösség álláspontja és tevékenysége Koszovó kapcsán*. http://www.biztonsagpolitika.hu/documents/1303978127_Kovacs_Zoltan_nki_kozosseg_allasponja_Koszovo_-_biztonsagpolitika.hu.pdf.

zati Intézményeknek döntéseit, amennyiben azok ellentétesek voltak az 1244. sz. ENSZ BT-határozatával. A koszovói szerbek nem fogadták el az ENSZ-főtitkár különleges képviselőjének fennhatóságát, és Észak-Koszovó szerb többségű részein, Észak-Mitrovicában és környékén Szerbia által irányított és finanszírozott saját igazgatási struktúrákat építettek ki.³¹

2005 novemberében az ENSZ főtitkára különleges megbízottjává kinevezte Martti Ahtisaari volt finn elnököt azzal a céllal, hogy megoldást találjon a koszovói státuszrendezésért. Közvetítésével Belgrád és Pristina képviselői között tárgyalássorozatok lebonyolítására került sor, amelyek nem hoztak semmilyen eredményt, mivel Szerbia széleskörű autonómiát ajánlott Koszovónak az albánok számára pedig csak a függetlenség volt elfogadható. Martti Ahtisaari nem látott esélyt az álláspontok közelítésére, és úgy vélte, hogy nem lehetséges Koszovó visszaintegrálása Szerbiába. Ezért 2007-ben elkészítette saját átfogó javaslatát Koszovó státuszának rendezésére, amely Koszovónak nemzetközileg felügyelt függetlenséget javasolt. A javaslatot a koszovói albánok elfogadták, Belgrád pedig elutasította.³² A státuszterv életbe lépését követően a Nemzetközi Civil Képviselő (*International Civilian Representative*, ICR) irányította a térségben működő szervezeteket. A végrehajtó hatalommal nem rendelkező ICR egyben az EU különleges képviselője pozícióját is betöltötte. 2012 szeptemberében a Nemzetközi Irányító Csoport (ISG) bejelentette, hogy az év végéig megszűnik Koszovó felügyelete, amelyet addig a Nemzetközi Civil Iroda (ICO) gyakorolt. Ezt követően a koszovói parlament 22 cikkellyel módosította az alkotmányt és egyben új törvényt fogadott el, amely meghagyja a közigazgatást végző EULEX Koszovó (*European Union Rule of Law Mission in Kosovo*) mandátumának meghosszabbítását 2014-ig. Az Európai Unió koszovói missziója az eddigi legnagyobb polgári válságkezelő (rendőri és igazságügyi) művelet az európai biztonság és védelempolitika történetében. Jogi háttérét az Európai Unió koszovói jogállamiság-missziójáról szóló 2008/124/KKBP együttes fellépése (2008. február 4.) adja. Az EULEX Koszovói jelenléte a KFOR-al és az UNMIK-kal, valamint az alkotmánybíróság és egyéb intézmények nemzetközi képviselőivel együtt azt jelenti, hogy a nemzetközi közösség marad a térségben.

KOSZOVÓ ALKOTMÁNYOS RENDSZERE

A koszovói parlament 2008. február 17-én kikiáltotta a függetlenségét, amelyet eddig száz ország ismert el (2013-ban Egyiptom és Guayana), sok állam viszont ezt nem hajlandó megtenni. Az ország északi részen élő szerb enklávét bojkottálja a Koszovó Köztársaság államiságát, és ma még egyes szerb körök fontolgatják az ország felosztását annak érdekében, hogy legalább egy részét megtartsák.

³¹ U. o.

³² The Comprehensive proposal for Kosovo Status Settlement, <http://www.unosek.org/unosek/en/statusproposal.html>. Közli: KOVÁCS Zoltán: *A nemzetközi közösség álláspontja és tevékenysége Koszovó kapcsán*. http://www.biztonsagpolitika.hu/documents/1303978127_Kovacs_Zoltan_nki_kozosseg_allaspontja_Koszovo_-_biztonsagpolitika.hu.pdf.

Néhány hónappal a függetlenség kikiáltását követően 2008. június 15-én hatályba lépett az új ország 162 cikkelyből álló első alkotmánya, amely Koszovót független, szuverén, demokratikus, egységes és szétválaszthatatlan államnak nevezi.³³ Tehát már az első cikkely első bekezdésében rögzíti, hogy alkotmányellenes lenne a szerb lakta északi régió esetleges kiválása, illetve akár csak az erről való tárgyalás is. Koszovó magát nem definiálja nemzetállamnak, hanem minden állampolgár országának, amelynek *„nincsenek semmilyen területi igényei bármelyik országgal vagy országrésszel szemben, és nem fog egyesülni egyetlen más országgal vagy országrésszel sem”* (1. §). Ezzel az alkotmány kifejezi azt, hogy nem fog egyesülni Albániával, vagy esetleg (az albán lakta nyugat-) Macedóniával. Az állami szuverenitás az állampolgároktól származik és az övéké, az ország szuverenitása és integritása vitathatatlan, eltulajdoníthatatlan, és elkülöníthetetlen, azt minden alkotmányos és törvényes eszközzel védeni kell (2. §). A Koszovói Köztársaság multietnikus társadalom, amelyet albánok és más közösségek alkotják, a joguralom és hatalommegosztás elvein alapul, a hatalom demokratikus módszerekkel gyakorolandó (3. §). Az alkotmány nem mondja ki, hogy a szerbek kisebbséget képeznek, ezért rájuk, és más kisebbségekre alkalmazza a „közösségek” kifejezést és igen széles jogokat biztosít számukra, beleértve a hivatalokban való arányos képviselést is. A 4. cikkely kiemeli az állami szervezet legfontosabb intézményeit: parlament, államfő, kormány, igazságszolgáltatás, alkotmánybíróság, karhatalmi szervek. Koszovónak két hivatalos nyelve van: az albán és a szerb, amíg a török, bosnyák és roma nyelvek hivatalosak járási szinten, illetve a törvénnyel összhangban használhatók országos szinten is (5. §). A Koszovó Köztársaság pártol minden emberi jogot és szabadságot, tiltja a diszkriminációt, védi a kulturális és vallási örökséget. A 22. cikkely taxative felsorol nyolc nemzetközi emberi jogi egyezményt, amely az országban közvetlenül alkalmazandó, és előnyt élvez a hazai törvényekhez képest. Az alapvető emberi jogok és szabadságjogok értelmezésére mérvadó az Európai Emberi Jogok Bíróságának bírósági gyakorlata (53. §). Törvényben korlátozhatók az alkotmányban garantált alapjogok és szabadságjogok, de csak a demokratikus társadalom céljainak megvalósításához nélkülözhetetlen szintig (55. §). Koszovó magát szekuláris és a vallási ügyekben pártatlan államnak definiálja (8. §). Tilos a halálbüntetés (25. §), az emberkereskedelem (28. §), a cenzúra (42. §). Viszont betiltható a médián keresztüli olyan információ áramlat vagy véleménynyilvánítás, amely faji, nemzeti, etnikai vagy vallási alapú ellenségeskedés vagy erőszak szítására vezethetne. Törvényben korlátozható a gyülekezési jog gyakorlása a közrend, az egészség, a nemzetbiztonság, vagy mások védelme érdekében (43. §). Bírósági ítélettel betilthatók az olyan szervezetek vagy tevékenységek, melyek célja az alkotmányos rend megbontása, az emberi jogok és szabadságok sérelme, vagy a faji, nemzeti, etnikai illetve vallási alapú gyűlölet szítása (44. §). Választhat és választható minden 18. életévét betöltött állampolgár, kivéve, ha bírósági ítélettel ezt a jogot nem korlátozták (45. §). A garantált alapjogok és szabadságok mellett az őshonos nemzeti, vallási, nyelvi vagy vallási csoporthoz tartozó polgárok külön jogokat is élveznek: szabadon kifejezhetik a közösségi mivoltukat, ápolhatják és fejleszthetik az identitásukat, de vállalják is azt a kötelességet és felelősséget, hogy a törvényekkel összhangban jár-

³³ Ustav Republike Kosovo – Kushtetuta e Kosovës. <http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Ustav.Republike.Kosovo.bosanski.pdf>

nak el, és mások jogait nem korlátozzák. A kormány anyagilag is biztosítja az ilyen közösségek működéséhez szükséges feltételeket, főként a kulturális téren folytatott tevékenységet. Bosznia-Hercegovinához hasonlóan, ahol szintén erős a nemzetközi közösség jelenléte, Koszovó alkotmányos rendje is figyelembe veszi ezt a tényt, így szabályozása részben eltér a régió többi államától. Így mindkét jugoszláv utódállamban hatályos szinte valamennyi emberi jogokra és szabadságokra vonatkozó nemzetközi egyezmény (habár az állami apparátus nagyon nehezen hajtja végre a lefektetett jogi rendelkezéseket), emellett mindkét országban igen erőteljes a nemzetközi közösség civil és katonai befolyása és széles a hatásköre. Akadnak olyan vélemények, melyek szerint mindkét ország részben nemzetközi protektorátus alatt áll. A koszovói alkotmány több átmeneti és záró rendelkezésében foglalkozik az ország bizonytalan, ideiglenes státusával, főként a Nemzetközi Polgári Képviselő hatáskörének figyelembevételével. Előírja, hogy az alkotmány rendelkezéseitől függetlenül az ország valamennyi hatalmi szerve tiszteletben tartja a 2007. március 26-án kelt Átfogó javaslat Koszovó státusának rendezéséről című dokumentumban foglalt kötelezettségeket, kiemelve, hogy ez a javaslat előnyt élvez minden más koszovói törvénnyel szemben (143. §). Az alkotmány rendelkezéseitől függetlenül a Nemzetközi Polgári Képviselő és egyéb nemzetközi szervezet és személy, akiknek megbízatása az Átfogó javaslatból származik, továbbra is megtartja minden hatáskörét és a mentelmi jogát. Minden koszovói hatalmi szerv köteles együttműködni a Nemzetközi Polgári Képviselővel és egyéb nemzetközi szervezettel, és ezek határozatait törvénybe kell iktatni. A Nemzetközi Polgári Képviselő Koszovón tényleges hatalommal rendelkezik a fenti Átfogó javaslat civil aspektusai értelmezését illetően (146-147. §), a nemzetközi fegyveres erők vezetője pedig megkérdőjelezhetetlen hatalommal rendelkezik a katonai kérdésekben, s azt egyetlen koszovói hatalmi szerv sem vitathatja vagy korlátozhatja (153. §). Az alkotmány rögzíti, hogy az ország Állandó Revizora a nemzetközi közösség képviselője lesz, akit a Nemzetközi Polgári Képviselő nevez ki, amíg a Központi Bank elnökét a köztársasági elnök nevezi ki a Nemzetközi Polgári Képviselő jóváhagyásával (157-158. §). Hasonló jogosítványokkal rendelkezik Bosznia-Hercegovinában a főmegbízott (*High Representative*).³⁴

ÁLLAMI SZERVEZET

Koszovón a köztársasági elnök az államfő, a törvényhozó hatalmat a 120 fős Nemzetgyűlés gyakorolja, a neki felelős kormány végzi a végrehajtó hatalmat. A független igazságszolgáltatás és alkotmánybíróság az alkotmányosságot, a karhatalmi szervek pedig az alkotmányos rendet, közrendet és a területi integritást védik. Az országban működik az ombudsman és az ügyvédség intézménye, valamint a helyi önkormányzati rendszer. A helyi önkormányzat alapegysége a járás, amelynek feladata a hatáskörébe általánosan eső feladatok elvégzése, az önkormányzat működéséhez szükséges eszközök biztosítása, a járások közötti együttműködés támogatása stb. A járási önkormányzat az általános, egyenlő, szabad és közvetlen választásokon titkos szavazással megválasztott szervein keresztül irányítja a helyi ügyeket.

³⁴ HEKA LÁSZLÓ (2008): *A szláv államok jogrendszerei*. JATEPress – Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 107. p.

1. Köztársasági elnök

A parlament által öt éves mandátumra megválasztott (egyszer újraválasztható) köztársasági elnök megtestesíti a Koszovó Köztársaság polgárainak egységét, képviseli az országot otthon és külföldön, irányítja az állam külpolitikáját, aláírja a nemzetközi szerződéseket, biztosítja az intézmények alkotmányos működését, kiírja a parlamenti választásokat és összehívja a nemzetgyűlés első ülését, az alkotmánnyal összhangban rendeleteket hoz, alkotmánymódosító javaslatokat tesz, bizonyos kérdésekben kikéri az alkotmánybíróság véleményét, kihirdeti a parlament által elfogadott törvényeket. Joga van a parlamenthez egyszer visszaküldeni újratárgyalásra, a kihirdetésre váró törvényeket, ha azokat az állam- vagy valamelyik közösség érdekeit sértőnek tartja. Ő a fegyveres erők parancsnoka, a kormányfővel egyeztetve kihirdeti a rendkívüli állapotot, irányítja a Közösségek Tanácsadó Testületének munkáját, a parlamentben többséggel rendelkező párt vagy pártkoalíció indítványára kijelöli a kormányfőt, a Bírósági Tanács javaslatára kinevezi és felmenti a Legfelsőbb Bíróság elnökét és az összes bírót. Az Ügyészi Tanács javaslatára kinevezi és felmenti az állami főügyészt és valamennyi ügyészt. A parlament javaslatára kinevezi az alkotmánybírókat, a miniszterelnök javaslatára kinevezi a biztonsági szolgálat vezetőjét, a kormányfővel egyeztetve kinevezi a hírszerzési szolgálat igazgatóját és annak vezetőségét. Kinevezi úgyszintén a központi választóbizottság elnökét, a nemzeti bank elnökét és az igazgatótanács tagjait is. Rendkívüli állapot idején összehívhatja a Biztonsági Tanács ülését és azon elnököl. A kormány javaslatára diplomáciai képviselőtestületeket alapíthat, a miniszterelnök javaslatára kinevezi és felmenti a diplomáciai képviselők vezetőit, fogadja a külföldi diplomáciai képviselők megbízóleveleit, kitüntetések adományoz, kegyelmet gyakorol. Évente egyszer köteles a parlament előtt beszámolni a munkájáról (83-84. §).

A köztársasági elnöki tisztre jelölhető minden 35. életévét betöltött koszovói állampolgár, akit legalább harminc parlamenti képviselő támogat aláírásával, akként, hogy mindegyik képviselő csak egy jelöltet támogathat. A parlament titkos szavazás során valamennyi képviselőnek kétharmados többségével megválasztja a köztársasági elnököt legalább harminc nappal a leköszönő államfő megbízatásának lejárta előtt. Ha az első két körben egyik jelölt sem kapja meg a szükséges szavazattöbbséget, akkor a harmadik körben az előző megmérettetésen a két legtöbb szavazattal bíró jelölt közül az lesz az államfő, aki a szavazó képviselőktől több voksot kapott. Ha a harmadik körben sem sikerül megválasztani az elnököt, akkor a parlament feloszlításra és 45 napon belül új választásokra kerül sor (85-86. §). Az államfő megbízatása az eskütétellel kezdődik, hivatali ideje alatt nem végezhet semmilyen más állami tisztséget és pártbeli szerepet sem vállalhat. Mentelmi jog illeti meg a munka elvégzésével kapcsolatos tevékenységéért (87-89. §)

Ha az államfő *átmenetileg* nem képes ellátni a feladatait, akkor a parlament elnöke – legfeljebb hat hónapra – átruházhatja a hatáskörét. Az erről szóló elnöki rendeletnek tartalmazni kell az átruházás okait és idejét, amennyiben azt tudja. Ilyen esetben az államfő ismét átveszi a teendőt amint képes lesz elvégezni azokat. Ha az elnöki hatáskör átruházása nem önszántából történik, akkor a parlament az orvosi konzíliummal való tanácskozást követően kétharmados szavazattöbbséggel dönthet úgy, hogy a köztársasá-

gi elnök ideiglenesen nem képes ellátni a feladatait. Ez esetben is a parlament elnöke lesz a megbízott államfő (90. §).

A köztársasági elnök *megbízatása megszűnik* a nemzetgyűlés valamennyi képviselőjének kétharmados szavazattöbbséggel elfogadott határozata alapján: ha valamelyik bűncselekmény elkövetése miatt börtönbüntetést szabtak ki ellene, továbbá, ha cselekvőképtelenség vagy súlyos betegség miatt nem képes ellátni a feladatait, illetve ha az alkotmánybíróság megítélése szerint súlyos alkotmány sértést követett el. A leváltási eljárást a képviselők egyharmada kezdeményezi az indítvány okait tartalmazó petíció aláírásával. Ha cselekvőképtelenség vagy súlyos betegség miatt indítványozzák a visszahívást, akkor a parlament orvosi véleményt kér ki. Az alkotmány sértés miatt elindított eljárás esetében a petíciót azonnal az alkotmánybírósághoz kell benyújtani, amely hét napon belül határoz az indítványról (91. §).

2. Törvényhozás

A nemzetgyűlés a koszovói nép által közvetlenül megválasztott képviselőtestület és a legfelsőbb törvényhozó hatalom. A parlamentbe 120 képviselőt választanak titkos szavazással nyílt listák alapján úgyelve a nemi egyenjogúságra is. Legalább húsz mandátum biztosított a kisebbségeknek, méghozzá legalább tíz képviselőhely a szerbeknek (ha egyébként a leadott szavazatok alapján nem kapnának ennyit), a bosnyákoknak három, a törököknek kettő, a romáknak, askaliknak, egyiptomiaknak és goránoknak egy-egy, valamint egy mandátum a romák, askalik és egyiptomiak azon képviselőjének, a legtöbb szavazatot kapott a lista szerint. (63-64. §).³⁵ Erre az elosztásra akkor kerül sor, ha valamelyik kisebbség egyébként nem kapná meg a várt képviseletet. Nyilvánvalóan az ország északi részében élő szerbekre gondolt az alkotmányozó, mivel javarészüik nem ismeri el az államot és nem vesz részt a választásokon, ahogy a népszámlálást is bojkotálták. Ezért az alkotmány 148. § előírja, hogy ezt a módszert alkalmazzák az alkotmány hatályba lépését követő első két választási ciklusban, amíg vélhetően rendeződik az ország státusa is.

A rendes parlamenti választásokat legalább 30 nappal az előző nemzetgyűlés megbízatásának lejárta előtt kell megtartani, a törvényhozás feloszlátása esetében pedig legalább 45 nappal korábban. A választásokat a kiírástól számított 30 nap alatt kell lebonyolítani, majd a köztársasági elnök összehívja a parlamentet, de ha akadályozva van, akkor a nemzetgyűlés nélküle is összeül. A képviselők mandátuma négy évre szól, rendkívüli állapot esetén meghosszabbítható, ha a támadás elhárítása vagy az alkotmányos rend helyreállítása miatt sürgős intézkedésekre van szükség (66. §). A parlament soraiból elnököt és öt alelnököt választ az ülésen jelenlévő képviselők többségi szavazatával. Az elnököt a győztes párt vagy pártkoalíció javaslatára, a három alelnököt pedig a

³⁵ *Askalik* az albán nyelvet beszélő muszlim vallású albánosodott romák, akik vélhetően Palesztinából származnak és nevüket az izraeli Ashkelon városról kapták. *Egyiptomiak* is az albán nyelvet beszélő muszlim vallású albánosodott romák, akik vélhetően Egyiptomból származnak. *Goranik* a Gora térségben – Koszovó-Albánia és Macedónia határain – elszigetelten élő iszlám vallású délszláv etnikai csoport, amely a macedón és ószerb nyelvhez hasonló nyelvjárást beszél. Mindhárom etnikumot Szerbia külön nemzetként ismerte el.

három legtöbb mandátummal rendelkező párt javaslatára választják meg, amíg a nemzeti közösségek jogosultak két alelnöki székre. Ezek közül az egyik a koszovói szerbeket illeti, a másik pedig a többi nemzetiséget. Az elnök és az alelnökök alkotják a parlament Elnökségét, amely felelős a nemzetgyűlés adminisztratív működéséért (67. §). Az Elnökség visszahívható a képviselők kétharmados többségének szavazatával. A nemzetgyűlés tavaszi (január hónap harmadik hétfőjén kezdődik) és őszi (szeptember hónap második hétfőjén kezdődik) ülésszakon ülésezik. Rendes ülésszakon kívül a parlament rendkívüli ülése összehívható a köztársasági elnök, a kormányfő, vagy a képviselők egyharmadának kérésére (69. §). Az ülések nyilvánosak, de a köztársasági elnök, a kormányfő, vagy a képviselők egyharmadának indítványára a parlament szabályzatával összhangban zárt ülés is elrendelhető, ha azt elfogadja a jelenlévő képviselők kétharmados többsége.

Képviselőnek választható a 18. életévét betöltött cselekvőképes koszovói állampolgár. A képviselő nem dolgozhat az államigazgatásban, vagy közszolgálati hivatalban, nem folytathat semmilyen végrehajtási hatalmi funkciót. Lemondás nélkül nem jelölheti magát bíró vagy ügyész, a karhatalmi szervek tagjai, a vámhivatal alkalmazottai, a diplomáciai képviselői tagjai, a központi választóbizottság tagjai, illetve azok a személyek, akik a helyi hatóságoknál a végrehajtó hatalom részesei (72-73. §). A képviselőket megilleti a mentelmi jog, kivéve, ha olyan bűncselekményt követnek el, amelynek nincs köze a képviselői munkával. A képviselő csak akkor tartózkodhat le, ha ehhez hozzájárult a parlamenti képviselők többsége.

A képviselő mandátuma megszűnik: a mandátum *lejártával, lemondással, érvénytelensége* esetén (ha nem teszi le az esküt), ha *kormánytagi kinevezést kap*, ha *igazolatlanul folyamatosan hat hónapig hiányzik az ülésekről*, ha *jogerős ítélettel börtönbüntetésre ítélték* olyan bűncselekményért, amely egy vagy több éves szabadságvesztéssel szankcionálható, valamint a *halál* esetén. (70. §).

A parlament különféle bizottságokat hoz létre, amelyek összeállításánál betartják azon előírást, hogy az elnök és az alelnök ne legyenek azonos nemzetiségűek (általában az egyik albán, a másik szerb legyen). A Községek Jogainak és Érdekeinek Bizottsága a nemzetgyűlés állandó testülete, amelynek tagjai egyharmad részben szerb nemzetiiségű képviselők, egyharmad részben más nemzeti közösségek csoportjának tagjai, valamint egyharmad részben a többségi albán nemzet képviselői. A parlament bármelyik elnökségi tagjának kérésére minden törvénytervezetet a Községek Jogainak és Érdekeinek Bizottsága elé kell vinni, majd a bizottság két hetes határidőn belül szavazattöbbséggel határoz arról, hogy a törvényjavaslat elfogadható-e a közösségek számára (78. §).

Törvénykezdeményezési joga van a köztársasági elnöknek, a kormánynak, a képviselőknek és legalább tízezer állampolgárnak. A nemzetgyűlés törvényeket és más jogszabályokat alkot, alkotmányt módosít, valamennyi képviselő szavazatának kétharmados többsége alapján – beleértve a nemzeti közösségek képviselőinek kétharmados többségét is. Népszavazást ír ki, ratifikálja a nemzetközi szerződések, költségvetést fogad el, megválasztja és visszahívja a köztársasági elnököt, a parlament elnökét és alelnökeit, valamint a kormányt, a Bírói- és az Ügyészi Tanács tagjait, javasolja az Alkotmánybíróság bíráit, felügyeli a külpolitikát és a biztonsági politikát, megerősíti a rendkívüli állapot hirdető elnöki dekrétumot, illetve dönt más fontos közérdekű kérdé-

sekben (65. §). A parlament által hozott törvényeket a nemzetgyűlés elnöke és az államfő aláírja, majd a köztársasági elnök nyolc napon belül kihirdeti. Az államfőnek joga van a törvénytervezetet egyszer visszaküldeni a parlamenthez, de jelezni kell ennek az okait. Ha a nemzetgyűlés szavazattöbbséggel elfogadja a törvényt, akkor az végérvényesen elfogadottnak számít. Amennyiben a köztársasági elnök nyolc napon belül nem hirdeti ki, s nem küldi vissza a törvényt, akkor a törvény – az elnök aláírása nélkül is – kihirdetésre kerül a hivatalos közlönyben. A kihirdetés utáni tizenöt nap elteltével a törvény jogerőre emelkedik (79-80. §). A vitális érdekű törvények elfogadásához szükséges valamennyi képviselőnek többes szavazata, beleértve a nemzeti közösségek képviselőinek szavazattöbbségét is. Ilyen jellegűek a közigazgatási törvények, ideértve a helyi választásokat, az oktatást, a nemzetiségi, nyelvhasználati, kulturális örökség ápolási kérdéseket, valamint a szimbólumokat, a jelképeket és vallási szabadságokat szabályozó törvényeket is. Ezek nem lehetnek népszavazás tárgyai (81. §).

A parlament feloszlásra kerül, ha az alakuló üléstől számított hatvan napon belül nem kerül sor a kormányalakításra, illetve ha az elnökválasztási eljárás megkezdésétől kezdve hatvan napos határidőn belül nem választják meg a köztársasági elnököt. Ha a képviselők kétharmados többsége a parlament feloszlátása mellett voksolt, akkor a feloszlátás az államfő dekrétuma alapján történik. A köztársasági elnök feloszlathatja a parlamentet, ha a kormánynak nem szavaztak bizalmat (82. §).

3. Végrehajtó hatalom

A végrehajtó hatalom a kormány kezében összpontosul, amely vezeti az ország belső és külső politikáját, irányítja az állam gazdasági fejlődését, javasolja a költségvetést. Jelölteti a köztársasági elnöknek a diplomáciai képviselőt tagjait, alkotmánymódosítást kezdeményezhet, kérdésekkel fordulhat az Alkotmánybírósághoz (92-93. §). A kormányt a miniszterelnök és a miniszterek alkotják. A köztársasági elnök a parlamenti többséggel rendelkező párttal vagy pártszövetséggel egyeztetve jelöli ki a miniszterelnököt, aki 15 napon belül a parlamentben bemutatja a kormányát és kéri a bizalmáról szóló szavazást. Megválasztott a kormány, ha mellette voksolt az összes képviselő többsége. Ha ez nem történne meg, akkor az államfő tíz napon belül más jelöltet bíz meg a kormányalakítással. Amennyiben a kormánynak ismételten nem sikerülne megalakulni, akkor az elnök új választásokat ír ki, melyeket negyven napon belül meg kell ejteni.

A miniszterelnök széles hatáskörrel rendelkezik, hiszen a parlament jóváhagyása nélkül felmentheti a minisztereket, ő irányítja a Biztonsági Tanácsot, kinevezi a rendőrség igazgatóját, a hírszerzési kérdésekben tanácskozik az államfővel és vele együtt nevezi ki a hírszerzési szolgálat teljes vezetőségét, valamint a köztársasági elnökkel együtt irányítja a külpolitikát (94. §).

A kormány eskütellettel foglalja el a hivatalát. Munkájáért a parlamentnek tartozik felelősséggel. A mentelmi joggal rendelkező miniszterek közül legalább egy szerb nemzetiségű és egy más nemzetiségű (tehát nem albán) lesz, illetve, ha a kormánynak tizenkettőnél több minisztere van, akkor három kisebbségi miniszter nevezendő ki. Mellettük legalább két szerb, és két más nemzeti kisebbséghez tartozó miniszterhelyettes kineve-

zésére kerül sor, illetve, ha tizenkettőnél több miniszter van, akkor három szerb és egy más kisebbségi miniszterhelyettes kap helyet a kormányban (96. §).

A képviselők egyharmadának indítványára kérhető a kormánnyal szembeni bizalmatlansági szavazás, a miniszterelnök pedig bizalmi szavazást kérhet, amiről a parlament tárgyal legkorábban a beterjesztéstől számított két napon, legkésőbb öt napon belül. A parlament bizalmatlanságot szavaz a kormánynak, ha a képviselők többsége e mellett voksolt. Amennyiben ez nem következik be, akkor újabb indítvány nem terjeszthető be a következő kilencven napon belül.

4. Igazságszolgáltatás

Az igazságszolgáltatási hatalom egységes, független, igazságos, politikamentes és pártatlan, mindenkinek egyforma módon biztosítja a hozzáférést. Biztosított a fellebbezés, azzal, hogy a törvény előírhat olyan eseteket, amikor az ügy közvetlenül a Legfelsőbb Bíróság elé kerül megtárgyalásra, s ekkor nincs fellebbezési lehetőség. A Legfelsőbb Bíróság elnökét a Bírói Tanács javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki, – a bíróság bírái közül – hét éves mandátumra (nem nevezhető ki még egyszer erre a tisztre). A Legfelsőbb Bíróság bírái közül minimum 15%-a vagy legalább három bíró a kisebbségek soraiból kerül ki. Minden más bíróság bírái közül minimum 15% vagy legalább két bíró a kisebbségek soraiból kerül ki. A bírákat a Bírói Tanács javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki és menti fel, ügyelve Koszovó etnikai sokszínűségére és a nemi egyenlőség elvére. Minden bíróság összetétele kifejezi a helyi etnikai képet.

A független bírák felmenthetők az elkövetett bűncselekményért kiszabott ítélet vagy a teendőinek nem teljesítése esetén, viszont ez esetben joguk van fellebbezni a Legfelsőbb Bírósághoz. Saját akaratak ellenére a bírák kizárólag a törvényben előírt esetekben vagy az igazságszolgáltatás hatékony működése, illetve fegyelmi szankció miatt helyezhetők át. A bíró első kinevezése három évre szól, újabb kinevezése pedig a nyugdíjazásig szól. A bírákat mentelmi jog illeti (102-107. §)

A Bírói Tanács garantálja az állami igazságszolgáltatás függetlenségét és pártatlanságát, ügyel arra, hogy minden bíróság állománya megfeleljen az ország multietnikus összetételének és a nemi egyenlőség elvének. Ezért a kinevezéseknél előnyt ad azoknak a kisebbségi bíráknak, melyek etnikuma nem képviselt kellő arányban az adott bíróságnál. A Bírói Tanács javasolja a bírói jelölteket a köztársasági elnöknek kinevezés végett, és dönt az áthelyezések és a fegyelmi eljárások ügyeiben, végzi az igazságszolgáltatási felügyeletet, intézkedik a továbbképzésekről, meghatározza a bírák szükséges számát, határoz az új bíróságok alapításáról és megalapítja a bíróságok költségvetését. A Bírói Tanács öt éves mandátumra megválasztott tizenhárom tagjából ötöt a bírák, négyet a parlament (közülük legalább ketten kötelezően bíró, egy pedig ügyvéd), két tagot a nemzetgyűlés választ meg a szerb közösség részéről (ezek közül az egyik kötelezően bíró), végül két tagot az országgyűlés választ más kisebbségek soraiból (közülük legalább az egyik kötelezően bíró). A Bírói Tanács soraiból elnököt és elnökhelyettest választ három éves mandátumra. Az elnök évente egyszer beszámol a parlamentnek az igazságszolgáltatás helyzetéről (108. §). Amíg tart a nemzetközi megfigyelés és alkalmazza az Átfogó javaslatot Koszovó státusának rendezéséről, addig a Koszovó Bírói Tanács öt

tagja az lesz, akit a 2006/18. számú Adminisztratív Rendelet alapján a Bírák és Ügyészek Független Bizottsága javasolt, a további nyolc tagot pedig az országgyűlés választ meg, de ezek közül kettő nemzetközi tag lesz, kik közül at egyik bírát a Nemzetközi Polgári Képviselő választ az Európai Biztonsági és Védelmi Politika missziójának javaslatára (151. §).

Az államügyészség a törvényesség betartására felügyelő független és pártatlan szerv, melynek összetétele kifejezi Koszovó etnikai sokszínűségét és figyelembe veszi a nemi egyenjogúságot. Az ügyészeket az Ügyészi Tanács javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki és menti fel. Első kinevezésük három évre szól, újabb kinevezés esetében pedig élethossziglanig, de felmenthetők a bűncselekményekért kiszabott ítélet vagy a teendőiknek nem teljesítése esetén. Az államügyész csak egyszer, hét éves mandátumra nevezhető ki (109. §). Az Ügyészi Tanács független intézmény, amely mindenki számára lehetővé teszi az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést, biztosítja az államügyész pártatlanságát, ügyel Koszovó multiethnikus jellegére és a nemi egyenlőség elvére. Kinevezi és felmenti, illetve áthelyezi az ügyészeket, fegyelmi eljárást folytat velük szemben. A kinevezéseknél előnyt ad azoknak a kisebbségi ügyészeknek, melyek etnikumai nincsenek kellő arányban képviseltetve az adott ügyészségnél (110. §).

Az igazságszolgáltatási rendszerhez tartozó ügyvédség független hivatás, amely a törvénnyel összhangban nyújt jogi szolgáltatást (111. §)

5. Alkotmánybíróság

Az alkotmányosságot védő független Alkotmánybíróság a legfőbb alkotmányértelmező szerv, amely csak az erre jogosult felek által benyújtott beadványokról dönt. Az Alkotmánybírósághoz kérdéssel fordulhat a parlament, az államfő, a miniszterelnök és az ombudsman, kérve, hogy vizsgálja meg a törvény, az elnöki vagy a miniszterelnöki rendelet, illetve a kormányrendelet vagy a járási szabályzat alkotmányosságát. A parlament, az államfő és a kormány kérheti az AB-tól a hatásköri összeütközések eldöntését, a javasolt népszavazás vagy a kihirdetett rendkívüli állapot alkotmányosságának megállapítását, az alkotmánymódosító javaslatnak a ratifikált nemzetközi szerződésekkel való összehangoltságát stb. Tíz országgyűlési képviselő indítványára kérhető a törvény alkotmányosságának megállapítása, annak elfogadásától számított nyolc napon belül, továbbá harminc képviselő kérheti a köztársasági elnök súlyos alkotmányértésnek megállapítását, végül pedig az alkotmányos jogaik megsértése miatt az AB-hoz fordulhatnak természetes személyek is, ha már minden más törvényes eszközt kihasználták. Az Alkotmánybíróság kilenc bíráját az országgyűlés javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki kilenc éves mandátumra, amely nem hosszabbítható meg. A jogász végzettségű jelölteknek erkölcsösnek és szakmailag elismertnek kell lenni, emellett legalább tíz éves munkatapasztalattal kell rendelkezniük. A nemzeti és nemi egyenlőségre is ügyelve a parlament hét bírót jelöltet kétharmados szavazattöbbséggel, a két kisebbségi bírót pedig egyszerű többséggel, miután a jelölésükhöz szavazataikkal hozzájárult a kisebbségi képviselők többsége. Az alkotmánybírák egymás közül titkos szavazással háromévi időtartamra megválasztják az elnököt és alelnököt. Az AB határozata mindenkire kötelező és az közlésre kerül az ország hivatalos közlönyében (112-116. §). Az alkotmánybíró

mentelmi jogot élvez, őt csak a köztársasági elnök mentheti fel tisztéből az alkotmánybírák kétharmados többségének javaslatára, ha bűncselekményt követett el, vagy ha nem végzi a feladatait (117-118. §).

Az Átfogó javaslat Koszovó státusának rendezéséről szóló dokumentum érvényesége idején az Alkotmánybíróság „ideiglenesen” hat a köztársasági elnök által (a parlament jelölésére) kinevezett bíróból és a Nemzetközi Polgári Képviselő által kinevezett (az Európai Emberi Jogi Bíróság elnökével való konzultáció alapján) három nemzetközi bíróból (akik nem lehetnek sem Koszovó sem valamelyik szomszéd ország állampolgárai) áll. Az államfő által kinevezett hat bíró közül kettőt három, kettőt hat és kettőt kilenc éves mandátumra nevezi ki. Közülük ketten a kisebbségek soraiból kerülnek ki (152. §).

6. Ombudsman

Az ombudsman) saját hivatallal és költségvetéssel rendelkező parlamenti megbízott, aki tevékenységében más állami szervektől független, és csak az őt megválasztó országgyűlésnek tartozik felelősséggel. Feladata az emberi szabadságok és jogok általános védelme elsősorban a közigazgatásban, illetve – az igazságszolgáltatás kivételével – valamennyi állami szervnél. Köteles évente az országgyűlés elé beterjeszteni a munkájáról szóló jelentést, a parlamentnek javaslatokat tehet a tevékenységi köre keretében, alkotmányossági panaszt tehet. Az ombudsmant az országgyűlés választja meg valamennyi képviselő szavazatának kétharmados többségével öt éves mandátumra, s nem választható újra. Bármelyik szakképzett koszovói állampolgár választható ombudsmannak, ha fokozottan erkölcsös, becsületes, a szakmában elismert, és jól ismeri az emberi jogvédelemmel kapcsolatos kérdéseket. A népvédőnek egy vagy több helyettese van, kik közül legalább az egyiket a kisebbségek soraiból választják meg, de sem ő, sem az ombudsman nem lehetnek valamelyik politikai párt tagjai, nem folytathatnak politikai, állami vagy magántevékenységet és nem lehetnek egyetlen szervezet igazgatótanácsának tagjai sem. A mentelmi joggal rendelkező népvédő felmenthető a képviselők egyharmadának indítványára, ha azt elfogadja valamennyi képviselő kétharmados szavazattöbbsége (132-135. §).

ÁLLAMPOLGÁRSÁG, KISEBBSÉGVÉDELEM

Az ország megadja az állampolgárságot minden személynek, aki az alkotmány hatálybalépésének pillanatában Koszovó polgára volt, illetve minden volt jugoszláv állampolgárnak és közvetlen leszármazottjának, akinek 1998. január 1-jén Koszovóban állandó lakcime volt függetlenül a mostani tartózkodási helyétől és az állampolgárságától (155. §). Engedélyezi a kettős állampolgárságot, ahogyan Albánia is, csak hogy saját határon túli kisebbségének nem adja meg automatikusan az állampolgárságot, de az országból kivándoroltak megtarthatják azt. Az albán állam születésének századik évfordulója alkalmából Sali Berisha miniszterelnök 2012 novemberében megtartott ünnepélyes kor-

mányülésén bejelentette, hogy országa új állampolgársági törvényt tervez, amely lehetővé teszi, hogy minden albán nemzetiségű ember a világon megkaphatja a honi állampolgárságot. Ez a bejelentés nagy vihart kavart a szomszéd országokban, hiszen Koszovóban több mint másfél millió albán él, Macedóniában pedig fél milliót számlál az albán kisebbség.

A határok átjárhatósága, a migrációk, a vegyes házasságok és a globalizáció velejárója a kettős állampolgárság intézményének bővülése, ezáltal egyre több ország részéről való elfogadása. A régió történelmi múltja eredményezte, hogy szinte mindegyik állam kisebb-nagyobb számú nemzetisége, egy vagy több szomszéd-államban rekedt. Ezért indokolt, hogy a legtöbb balkáni ország alkotmánya alaprendelkezéseiben meghatározza a külföldön élő nemzetiségek iránti viszonyt. Koszovó (és Bosznia–Hercegovina) specifikus alkotmányjogi státusa miatt nem szabályozta e kérdést. A koszovói albánokat eddig ugyanis az anyaországuk, Albánia védte. Az albán alkotmány rögzíti, hogy az állam védi a határon túli albánokat, segít megőrizni a nemzeti és kulturális identitásukat, az örökség ápolását és az anyaországgal való kapcsolattartást.

Ami a kisebbségeket illeti, a jugoszláv utódállamok alkotmányai előírják, hogy az állami hivatalokban illetve a különböző szerveknél kötelező a nemzeti kisebbségek arányos képviselete és foglalkoztatottsága. Koszovó függetlenségével kapcsolatos bonyodalmak és a szerb-albán etnikai konfliktus indokolják, hogy a legfiatalabb balkáni állam alkotmánya nem mondja ki, hogy a szerbek kisebbséget képeznek, ezért rájuk, és más kisebbségekre alkalmazza a „közösségek” kifejezést. A garantált alapjogok és szabadságok mellett az őshonos nemzeti, vallási, nyelvi vagy vallási csoporthoz tartozó polgárok külön jogokat is élveznek: szabadon kifejezhetik a közösségi mivoltukat, ápolhatják és fejleszthetik az identitásukat, de vállalják is azt a köteleességet és felelősséget, hogy a törvényekkel összhangban járnak el, és mások jogait nem korlátozzák. A közösség minden tagja jogosult eldönteni akarja-e, hogy vele szemben közösségi tagként járjanak el. Nem érheti diszkrimináció azt az állampolgárt, aki e minősítésben kéri az eljárást, vagy használ valamelyik ezzel járó jogot (57. §). A Koszovói Köztársaság fejleszti a tolerancia és párbeszéd szellemét és támogatja a közösségek közötti kibékülést, tiszteletben tartva az Európa Tanács nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményének és a regionális és kisebbségi nyelvek európai okmányának előírásait. Az ország szükséges intézkedéseket tesz, hogy megvédje azokat a személyeket, akik a nemzeti, vallási, nyelvi vagy vallási identitásuk miatt fenyegetés, diszkrimináció, ellenségeskedés vagy erőszakos fellépés célpontjai lehetnek. Úgyisntén szükséges lépéseket tesz annak érdekében, hogy a gazdasági, szociális, politikai és kulturális élet minden terén a közösségek tagjai teljes és valódi egyenjogúságot kapjanak. Az ilyen intézkedések nem tekinthetők diszkriminációnak, mint például a közösségek és tagjainak arányos („igazságos”) képviseletre és foglalkoztatásra való joguk valamennyi államigazgatási szervnél vagy közszolgálati vállalatoknál, főként pedig a rendőrségnél. Ez a jog megilleti őket azokon a településeken, ahol nagyobb számban él a közösség, de figyelembe kell venni a munkahelyi feltételeknek való megfelelést. Alelnöki tisztség jár a kisebbségi képviselőnek azokban a járásokban, amelyekben a lakosság legalább 10%-a kisebbségi. Az alelnöki székhely az a kisebbségi jelölt ül, aki a járási választásokon legtöbb szavazatot kapott. Ő felelős a járási határozatok ellen benyújtott panaszok ügyében, amelyekben a közösség vagy egyes tagja kifogásolja a velük szemben elkövetett sérelmeket, ha azok sértik a

kisebbségek alkotmányos jogait. Az alelnök az ilyen beadványokat a képviselőtestület elé tárja újabb tárgyalás végett. Ha a közgyűlés úgy dönt, hogy nem tárgyalja meg a kérdést, vagy ha az új tárgyalás után hozott döntést az alelnök továbbra is sérelmesnek véli, akkor közvetlenül az Alkotmánybírósághoz fordulhat (61–62. §). Az ország megvédi a területén lévő közösségek vallási és kulturális örökségét, mint állami örökséget, külön köteleességet vállalva a közösségek kulturális és vallási helyszíneinek és műemlékeinek hatékony védelmére. Ezért hatékonyan fellép mindenki ellen, aki megsérti a közösségek jogait, illetve az olyan politika vagy gyakorlat ellen, amely a kisebbségek erőszakos asszimilációjára törekedik (58. §). A közösségeknek kollektív vagy egyénileg joguk van kulturális és nemzeti identitásuk megőrzésére és ápolására főként a vallás, nyelv, hagyományok és anyanyelvük terén. Joguk van az anyanyelvükön való közoktatásra, de ez a jog csak azoknak a kisebbségeknek jár, amelyek nyelve hivatalos, tehát elsősorban a szerbekre, helyi szinten pedig még a bosnyákoknak, a törököknek és a romáknak, egyiptomiaknak, askaliknak és gorániknak. Továbbá joguk van az óvodától a középiskolával bezárólag tanulni saját anyanyelvükön, alapíthatnak magániskolákat és más oktatási intézményeket, amelyeket az állam is támogathat. Anyanyelvüket használhatják a magánéletben és a közéletben is, biztosított számukra a közmédiába való hozzáférés és külön képviselet, jogosultak saját kisebbségi műsorokra, alapíthatnak sajtóorgánumokat is. E téren a kormány intézkedik, hogy a koszovói szerbek nemzetközi frekvenciához jussanak, amelyen az egész ország területén szerb nyelvű csatornát működhetnek. A közösségek a nyelvüket és írásukat (értsd a cirill írást) használhatják a helyi hatóságok előtti eljárásnál azokban a járásokban, ahol a lakosságon belüli részesedésük eléri a törvényben előírt mértéket. Ilyen esetben a tolmácsolási és fordítási költséget az illetékes hatósági szerv viseli. A kisebbségi közösségeknek joguk van használni a szimbólumaikat, családi és személyi neveiket, eredeti formájában írhatják az utcák és városok elnevezését, saját nyelvükön, és visszaállíthatják az egykori elnevezéseket (59. §). Minden közösség képviseltetve van a Konzultatív Közösségi Tanácsban, melynek élén a köztársasági elnök áll. Ez a Tanács biztosítja a közösségek és a kormány közötti rendszeres véleményváltást, jogot ad a közösségeknek, hogy véleményezzék a törvényalkotási és politikai javaslatokat, vagy maguk is indítványt tegyenek (60. §).

ZÁRÓ RENDELKEZÉSEK

A koszovói alkotmány átmeneti és záró rendelkezéseiben foglalkozik az ország bizonytalan, ideiglenes státusával, főként a Nemzetközi Polgári Képviselő hatáskörének figyelembevételével. Előírja, hogy az alkotmány rendelkezéseitől függetlenül az ország valamennyi hatalmi szerve tiszteletben tartja a Koszovó státusának átfogó megoldásáról szóló javaslatban foglalt kötelezettségeket, kiemelve, hogy ez a javaslat előnyt élvez minden más koszovói törvénnyel szemben (143. §). Az alkotmány rendelkezéseitől függetlenül a Nemzetközi Polgári Képviselő és egyéb nemzetközi szervezet és személy – kiknek megbízatása a fenti javaslatból származik –, továbbra is megtartanak minden hatáskört és mentelmi jogot. A koszovói szervek kötelesek együttműködni a Nemzetközi Polgári Képviselővel és egyéb nemzetközi szervezettel, beleértve azt is, hogy ezek határozatait törvénybe kell iktatni.

LÁSZLÓ HEKA

THE CONSTITUTIONAL STRUCTURE OF
THE REPUBLIC OF KOSOVO

(Summary)

Kosovo became an independent state in 2008 as the smallest one of the former Yugoslavian states. As for the number of population Montenegro has significantly less citizens. The independence of Kosovo divides not only the politicians but also the constitutional lawyers, too. This plays a role in ignoring Kosovo as an independent state in the UNO by a significant number of the member states.

The former Serbian, Yugoslavian province controlled by international – military and civilian – organisations is an important geopolitical factor; the stabilisation of the Balkan depends a lot on solving the Albanian question. This people (having no relatives and speaking a unique language) constitutes the majority in Albania and Kosovo. In Macedonia they live in almost half of the country and give 30-40% of the population. According to the calculations of the demographers around 2030 the Albanians will be the most numerous people in the Balkan (leaving the Turks out).

The mountain people of the territory never surrendered to the Ottoman Empire, which left their self-government intact, so they lived to meet the standards of Kanuni i Leke Dukagjinit, a law book of customs from the 15th century, which was revised and modified over the centuries. The Serbs could take back Kosovo only after 500 years (after the lost battle of Kosovo in 1389) as a result of the 1st Balkan War (in 1912), but the territory was mainly inhabited by (Muslim) Albanians. After the 2nd World War Kosovo was organised as a province of Serbia within Yugoslavia and as a closing down of the Serbian – Albanian conflict with the cooperation of the international community the independent state was formed.

The republic of Kosovo declared its independence on 17th February 2008, and on 15th June 2008 its first constitution came into power containing 162 paragraphs. It declares the state independent, sovereign, democratic, uniform and inseparable. The first paragraph already declares that the separation of the Northern region inhabited by Serbs would be against the constitution, negation of this equally so. Kosovo does not define itself as a national state but a country of all citizens, which guarantees the rights of the minorities and that of all citizens.

The head of the state is the president of the republic, elected for five years by the parliament; the legislative authority is the 120-member National Assembly, which the government is responsible to as the implementing power. The independent judicial system and the constitutional court protect constitutionality; the police forces protect constitutional order, public policy and territorial integrity. The institutions of ombudsman and bar work as well as the local self-government system. The basic unit of this latter is township whose role is to complete the tasks under its powers, providing equipment for the operation of the self-government, supporting cooperation among townships, etc. The self-government of the township controls local affairs through bodies elected in general, equal, free and direct secret ballot.

MILANOV VIKTOR

A bulgáriai török kisebbség politikai és társadalmi helyzete

A tanulmány célja a Bulgáriában élő török kisebbség rendszerváltás utáni társadalmi és politikai helyzetének bemutatása. Az Ahmed Dogan által vezetett Mozgalom a Jogokért és Szabadságért (DPSz) Bulgáriában betöltött szerepét kívánom megvizsgálni és bemutatni, annak függvényében, hogy milyen politikát képviselt megalakulásától napjainkig. A DPSz 2009 után került ellenzékbe, és azóta stratégiaileg és szerkezetileg is jelentős mértékben átalakult. A mozgalom a párton belüli belső szembenállások ellenére megőrizte dominanciáját a török többségű választóközrzetekben és a Törökországba kivándorolt szavazók körében. A tanulmány bemutatja továbbá a DPSz politikai mozgásterét a Polgárok Bulgária Európai Fejlődéséért (GERB) kormányzása alatt, áttekinti a baloldallal és a jobboldallal folytatott tárgyalásokat, valamint kitér a párt 2012–2013-as arculatváltására. Az elemzés több szempontból megvizsgálja a 2013-as előrehozott választásokon elért eredményt, a kormányalakítási tárgyalásokban képviselt pozíciót, és bemutatja a párt legfontosabb érdekeit is.

Az 1990-es rendszerváltás előtti helyzet

Bulgária legnépesebb etnikai kisebbsége a török. A 2011-es népszámlálás adatai alapján az országban 588 313 fő, a lakosság közel 8,8 százaléka vallotta magát töröknek,¹ ugyanakkor egyes becslések szerint ez a szám magasabb, hiszen sokan különböző anyagi vagy politikai érdekek és motivációk miatt nevezik magukat töröknek, pomáknak vagy bolgárnak. Erre utal például az is, hogy a lakosság 9,1 százaléka nevezte meg anyanyelvének a törököt.² Bulgáriában él az Európai Unió legnépesebb – történelmi gyökerekkel rendelkező – török kisebbsége, amelynek tagjai még jórészt azok leszármazottjai, akik az Oszmán Birodalom idején telepedett le a Balkán-félszigeten. Az Oszmán Birodalom több mint ötszáz évig tartó

¹ A 2011-es bulgáriai népszámlálás eredménye. *Nemzeti Statisztikai Intézet*. <http://www.nsi.bg/EPDOCS/Census2011final.pdf> letöltés ideje: 2013. április 14.

² Uo.

uralma alatt megváltozott Bulgária etnikai összetétele, és az ország egyes régióiban a törökök kerültek többségbe. Az ország számos délnyugati és északnyugati települése török vezetéssel rendelkezik, ugyanis a helyhatósági választásokon az őket képviselő DPSz rendre több szavazatot szerez, mint a többi, bolgár párt.

A bulgáriai törökök viszonylag jól integrálódtak, és a történelmi gyökereknek köszönhetően létrejött egyfajta együttélési rendszer a többségi bolgárok és a kisebbségben lévő törökök között. Nem véletlen, hogy a rendszerváltást követően Bulgária egyike volt azon balkáni államoknak, ahol nem jelentkeztek etnikai feszültségek és szeparatív, secessziós kezdeményezések. A bulgáriai törökök mára a bolgár társadalom megkérdőjelezhetetlen részét képezik. Az 1990 után is fennálló etnikai egyensúly több dologgal is magyarázható, egyrészt Bulgáriára nem volt jellemző rejtett és elnyomott etnikai feszültség, mint a szomszédos Jugoszláviára, másrészt az úgynevezett „Újjászületési folyamat” (*Vazrosgdenszki procesz*) is lényegesen megváltoztatta a törökök pozícióit.

A Todor Zsivkov vezette kommunista rezsim utolsó évtizedében jelentős demográfiai változások következtek be Bulgáriában. A Bolgár Kommunista Párt (BKP) a jugoszláv-szovjet kapcsolatok elhidegülését követően radikálisan megváltoztatta az addigi rendkívül liberális nemzetiségi politikát, és homogenizáló társadalmi átalakításokat indított. Az 1950-es években megkezdődött a törökök lassú kiűzése, a Törökország és Bulgária közötti kétoldalú egyezmény hatására megnyitották a határokat azon törökök előtt (több mint 150 ezer fő), akik önszántukból el kívánták hagyni Bulgáriát. A Georgi Dimitrov által kezdeményezett és később Zsivkov által is támogatott társadalmi homogenizáció a nacionalista törekvések lehetőségeit radikálisan megszüntette.³ A BKP számos stratégiát dolgozott ki annak érdekében, hogy ne alakuljanak ki egységes török többségű régiók az országban, ennek eléréséhez az állampárt több eszközt felhasznált, például áttelepítette a lakosságot, újrarajzolta a települések közigazgatási határait, munkatáborokat állított fel és széles körű besúgórendszer épített ki.

Az 1980-as években Jugoszláviában kialakuló etnikai feszültségek hatására Zsivkov egyre gyorsabb ütemben kívánta bebizonyítani azt, hogy a téves modellt, miszerint Bulgáriában nem élnek se törökök, se más kisebbségek. A BKP központi bizottsága nem hivatalosan 1984-ben indította el az Újjászületési folyamatot; a mai napig nem vált ismertté erről hivatalos dokumentum. A kommunisták már az 1980-as években ráeszméltek arra, hogy céljukat nem tudják megvalósítani a Törökországgal kötött egyezményekkel, ezért látványosabb represszív eszközökhöz nyúltek. A folyamat az 1970-es évek elejétől a kommunista rezsim bukásáig tartott, viszont az 1980-as évek felétől megkezdődött a bulgáriai muzulmán lakosság (legfőképp a törököket, bár számos pomákot és cigányt is érintő) hátrányos megkülönböztetése. Az Állami Titkosszolgálat (DSz) ebben az időszakban több török származású ügynököt terrorista akciókkal bízta meg, hogy társadalmi feszültségeket keltsenek, és ezzel aláátamasszák a törökellenes intézkedések szükségességét.

³ CEKOV, NIKOLAJ: *Az újjászületési folyamat bűnténye*. Deutsche Welle. www.dw.de/престъпленияето-възродителен-процес/a-15963783 letöltés ideje: 2013. április 14.

A kényszerintézkedések között találjuk a török nevek bolgárosítását, a török képviselők, egyes hagyományok, valamint a török nyelv használatának betiltását. A represszió végrehajtásában jelentős szerepet játszottak a török származású DSz-besűgők, például Ahmed Dogan, a DPSz alapítója és „örökös pártelnöke”. Todor Zsivkov 1987-ben elképzelhetőnek tartotta a ciprusi helyzethez hasonló állapot kialakulását Bulgáriában, amennyiben a több százezer török származású bolgár állampolgár nem hagyja el az országot.⁴ Nincsenek pontos adatok, de becslések szerint az 1989-es határátlépési könnyítések következtében több mint 400 ezer bolgár állampolgár utazott Törökországba, közülük 1991-ig, a rendszerváltozást követő egy évig 200 ezren visszatértek Bulgáriába (ezért Bulgáriában a mai napig „nagy ki-rándulásnak” nevezik e kényszerelvándorlást).⁵ A megtorlás elől való tömeges menekülés miatt számos kisebb település elnéptelenedett, és az ott lévő ingatlanok állami kézbe kerültek.

A DPSz az 1990-es években

A megtorlások idején számos helyen véres megmozdulások törtek ki, ahol törökök az emberi jogok elismerése mellett tüntettek. A kommunista rezsim utolsó éveiben több török vagy liberális bolgár vezetésű civil és politikai szervezet jött létre, amely támogatta a török lakosság célkitűzéseit. Ilyen volt például a Rumen Vodenicsarov által irányított Független Szervezet az Emberi Jogok Védelméért (NDZPCs). A kommunisták gyengülése és a demokratikus folyamatok felgyorsulása óhatatlanul magával hozta a repressziók leállítását, viszont a sértettek jelentős része nem kapott semmilyen anyagi vagy erkölcsi kártérítést.⁶ A sértettek többsége az új liberális pártok súlytalansága miatt gyorsan elfordult az újonnan alakult ismeretlen szervezetektől, az egyre erősödő DPSz-be tagozódott be. Az 1990-ben bejegyzett mozgalmat kezdetben kifejezetten a török érdekek képviselésére hozták létre, viszont mivel a bolgár alkotmány tiltja az etnikai alapon létrehozott politikai szervezetek működését Bulgáriában,⁷ az emberi jogok és a liberális értékek védelme lett a DPSz fő politikai irányvonala és célkitűzése.

A DPSz története különös politikai ívet írt le az elmúlt két évtizedben, megalakulását követően Ahmed Dogannak a török társadalomnál szélesebb háttérbázisra volt szüksége, hogy domináns politikai szereplővé váljon. Dogan a bolgár belpolitika egyik legmeghatározóbb és egyben legellentmondásosabb politikusa. Az Ahmed Iszmailov Ahmedov néven született török–cigány származású politikus 1974 óta az Állambiztonság (DSz) kötelékében

⁴ A „nagy túra” és az asszimiláció bukása. http://www.dnevnik.bg/dnevnikplus/2008/08/06/534875_goliamata_ekskurziiia_i_krahit_na_asimilaciiata/ letöltés ideje: 2013. április 14.

⁵ ÉGERESI ZOLTÁN: *Mozgalom a Jogokért és Szabadságért: török kisebbségi párt Bulgáriában*. (kiadás alatt lévő kézirat), 2013. 5. p.

⁶ ENGSTRÖM, JENNY: *Democratisation and the Prevention of violent Conflict*. Ahsgate, Burlington, 2009. 85. p.

⁷ (<http://www.constcourt.bg/Pages/Document/default.aspx?ID=33> letöltés ideje: 2013. április 14.)

dolgozott besúgóként, és legfőképpen a bulgáriai török társadalomról tett jelentéseket. A több álnéven („Szergej”, „Angelov” és „Száva”)⁸ is dolgozó Dogan fontos szerepet töltött be az 1980-as években, amikor a BKP megbízásából megfigyelte az esetleg létrejövő török nacionalista csoportok vezetőit. Dogant 1989-ben 10 éves börtönbüntetésre ítélték,⁹ ugyanakkor a rendszerváltás idején amnesztiában részesült. Dogan az állampárti apparátuson keresztül már a kommunista rezsim alatt kiépítette a politikai karrierhez elengedhetetlen személyes kapcsolatait, széles ismeretségi körét, ennek köszönhetően mind Bulgáriában, mind Törökországban a mai napig meghatározó politikai tényezővé vált.

A párt megalapítása utáni következő lépés azoknak a támadásoknak az elhárítása volt, amelyek alkotmányellenes kezdeményezésnek kívánták beállítani a DPSz működését, majd elkezdődhetett a belső hatalom gyors kisajátítása. Dogan és bizalmasainak szűk köre lassan eltávolodott a korábbi liberális szövetségesektől és a párt központi tanácsába, valamint a központi operatív testületébe kizárólag Doganhoz közelálló személyeket ültettek. A belső hatalom stabilizálását követően a cél a kormányzati hatalom megszerzése volt. A DPSz politikai taktikája nagyon sikeresnek bizonyult, a török szavazóbázis támogatását maguk mögött tudva, 1991 óta az összes bolgár országgyűlésbe bekerült a török politikai formáció. A DPSz politikáját leginkább az érdeklavírozás jellemzi, egészen 2001-ig folytak az érdekszövetségekről való tárgyalások. Az 1991-ben felálló Dimitrov-kormányt csak azért támogatták a török-liberálisok, hogy szélesebb ismertséghez és hozzáféréshez jussanak az állami források tekintetében. Az 1990-es évek a szervezett bűnözés gátlástalan elterjedésének korszakát jelentették Bulgáriában, ekkor nőttek ki szinte a semmiből azok az erőszakszervezetek, amelyek a tényleges politikai hatalmat gyakorolták az országban. Természetesen a DPSz vezetői is tudták, hogy a politikai hatalom nem a tapasztalatlan demokraták kezében összpontosul, hanem az újonnan kialakult maffiarendszer és a BKP utódpártjának, a Bolgár Szocialista Párt (BSZP) embereinek irányítása alatt áll. Egy éves kormányzást követően a DPSz kialakította szövetségét az Ilija Pavlov vezette Multigrouppal, az akkori idők legbefolyásosabb erőszakszervezetével és könnyű kézzel megbuktatta a Filip Dimitrov vezette Demokrata Erők Szövetségét (SzDSz).¹⁰

Az 1992-től kormányzó Berov-kormány példátlan gazdasági pusztítást végzett Bulgáriában, az infláció elszabadult és a munkanélküliség is egyre nagyobb méreteket öltött, párhuzamosan ezzel az erőszakszervezetek elkezdték kipumpálni az állami forrásokat külföldön lévő számláikra. A DPSz, támogatásért cserébe, kialakította a hozzá közel álló „vállalati körgyűrűjét” (Dogan egyik nyilatkozatában nyíltan beszélt a pártokhoz hű vállalatok rendszeréről).¹¹ A török párt, köszönhetően annak, hogy a közvélemény-kutatók előrejelzéseinél

⁸ Nyilvános Ahmed Dogan DSz-múltja. (<http://desebg.com/2011-01-06-11-34-55/804-1-20-> letöltés ideje: 2013. április 15.)

⁹ DAYIOGLU, ALI: *Tompama Kampından Meclis'e*. İletişim yayınları, İstanbul, 2005. 331. p.

¹⁰ KATSIKAS, STEFANOS: *Bulgaria and Europe: Shifting identities*. Anthem Press, London, 2010. 70–73. pp.

¹¹ TRIFONOV, SZLAVI: *Dogan: „vállalati körgyűrűvel rendelkezünk”*. (<http://www.speshno.info/news.php?id=86563> letöltés ideje: 2013. április 15.)

rendre erősebben teljesített az egyes választásokon, 2009-ig a „mérleg nyelve” pozíciót töltötte be a bolgár belpolitikában. Az 1990-es években Dogan felmérte, hogy az amerikaiak által pénzügyi forrásokkal támogatott SzDSz nem lesz hajlandó megfizetni a törökök által kívánt árat és ezért egyre inkább balra tolódott el a 2000-es évek közeledtével.

A jobboldali Kosztov-kormány idején több alkalommal is megpróbálták kiiktatni Dogant a politikai tényezők sorából, ugyanakkor a török lakosságot igen szoros felügyelet alatt tartó DPSz összezárt a pártelnök mögött.¹² A Bogomil Bonev, akkori belügyminiszter nevével fémjelzett lusztrációs bizottság nyilvánosságra hozta Dogan besúgóí múltját.¹³ Ez a lépés azonban nem bizonyult hatékony fegyvernek, ugyanis akkor már a bolgár belpolitikai közhangulatot legkevésbé sem befolyásolta a titkosügynöki múlt, másrészt pedig a török lakosság külfonból érkező pénzügyi forrásai fölötti felügyelet a DPSz kezében összpontosult. A kosztovi időszakban Dogan és párttársai legkevésbé sem álltak tétlenül az ellenzéki sorokban, hanem aktív egyezkedést folytattak a szocialistákkal valamint a még külföldön élő, visszatérését tervező II. Szimeon Szakszkoburgottszkival. Érdemes kiemelni Dogan belpolitikai befolyását. Nem sokkal a rendszerváltást követően a Nemzeti Felderítő Szolgálat igazgatóhelyettese is nyílt utalást tett arra, hogy a török politikus hosszú éveken át együttműködött a DSz-szel. Rajkovot sorozatos atrocitások érték ezután ismeretlen elkövetők részéről és ennek nyomán külföldre kényszerült emigrálni.¹⁴ Dogan egészen 2007-ig tagadta titkosügynöki és besúgóí múltját, viszont az általa is támogatott új lusztrációs törvény széleskörű nyilvánosságot adott a lakosság számára, hogy betekintést nyerjenek a publikált titkosügynöki dossziékba. A váratlan és széleskörű nyilvánosság keresztülhúzta Dogan terveit és először került szóba, hogy háttérbe vonul a párton belül, ugyanakkor ez a pozícióváltás a vezető sorokban csak 2013-ban valósult meg.

A DPSz megerősödése az új évezredben

Ahmed Dogan elhíresült szavai igaznak bizonyultak 2001- és 2002-ben, miszerint a DPSz nélkül egyik politikai szervezet sem kormányozhat Bulgáriában. Az 1997-es politikai-gazdasági válságot követően a BSzP rendkívül meggyengült, a szocialisták nem lettek volna képesek egymagukban szembeszállni 2001-ben a népszerűségi listák élén szereplő SzDSz-szel. Zsan Videnov szocialista pártelnök távozásával a szocialisták nem reménykedhettek abban, hogy négy év kihagyást követően visszatérhetnek a politikai vezetés élére, különösen azért nem, mert Ivan Kosztov kormánya gazdaságilag visszaállította valamelyest Bulgária

¹² BREUNING, MARIJKE – ISHIYAMA, T. JOHN: *The Movement for Rights and Freedom in Bulgaria*. In: *Ethnopolitics in the New Europe*. Lyenne Rienne Publishers, London, 1998. 21–50. pp.

¹³ A Bonev-bizottság és az első akta-törvény. (<http://desebg.com/--2006-/436-2011-10-13-19-24-10> letöltés ideje: 2013. április 15.)

¹⁴ HRISZTOV, HRISZTO: *Első alkalommal: Ahmed Dogan dossziéja online. Első rész: A DPSz jövődjé vezetője 20 évesen lett DSz-ügynök*. (<http://desebg.com/2011-01-06-11-34-55/804--1-20-> letöltés dátuma: 2013. április 15.)

önrendelkezését. A szocialisták a kivárás politikáját választották annak érdekében, hogy megerősödjének, viszont ehhez szükséges volt egy szabad, erős ellenfelektől mentes politikai mozgástérre.

A szocialisták ki nem mondva, de támogatták Szakszkoburgottszi visszatérését, ugyanis benne látták azt a politikai személyt, aki egységbe tudja tömöríteni a bizonytalan baloldali szavazókat, viszont csak ideiglenesen uralná ezt a teret. Azzal, hogy a cár és pártja, a Második Szimeon Nemzeti Mozgalom (NDSZV), hónapok leforgása alatt közismert tényezőként méltó konkurense lett az egyre több korrupciós botrányba botló jobboldali kormánypártnak, sor került az első lépés megtételére a szocialisták és a DPSz kormányra kerüléséhez vezető úton. A cár győzelme garantált volt, ugyanakkor nyitva maradt egyetlen nyitott kérdés, nevezetesen, hogy bevonja-e a szocialistákat és Dogan pártját a kormányzásba. A cár és a szocialisták sem kívánták, hogy hivatalos legyen az összeborulás, mint ahogy látni fogjuk a 2005-ös választásokat követően, mert ezzel mindkét szereplő népszerűsége csökkenhetett volna. Ezzel szemben a DPSz zavartalanul felvállalhatta a koalíciós partner szerepét, amelyet a cár felajánlott Dogannak, hiszen a török szavazóbázisnak nem volt más alternatívája.

A rendszerváltás utáni bolgár belpolitikában a DPSz az egyetlen olyan párt, amely jelentősebb arculatvesztés nélkül cselekedhet, hiszen a szavazóbázisa állandó és rendkívül fegyelmezett. Valamennyi szavazás alkalmával a török párt képes legalább 10 százalékos eredményt produkálni, de megtörtént az is, hogy a kimagasló 20 százalékos szintet is átlépte.¹⁵ A török párt sikerességét a választások során leginkább az országos részvételi adatokkal lehetne jellemezni. Minél alacsonyabb a részvételi arány, annál jelentősebb a DPSz százalékos eredménye. Amíg a többi párt szavazóbázisa között jelentős az átjárás, addig a DPSz-re általában kizárólagosan a török lakosság adja le a voksát. A törökök elenyésző része szavaz más, bolgár többségű pártra.

Ennek a merev szerkezetű szavazóbázis struktúrájának egyaránt vannak pozitív és negatív jellemzői. Amíg a DPSz nem rendelkezik életképes ellenféllel, amely meg tudná szólni a török lakosságért, addig rendre ott lesz a legjobban teljesítő három bulgáriai párt között. Változásra akkor kerülhet sor, ha előbb vagy utóbb olyan kihívó jelenik meg, amely kedvezőbb ígéretekkel fog tenni a bulgáriai törököknek, mint Dogan, és akkor gyorsan erodálódni fog a DPSz eredménye. Erre a precedensre még nem volt példa, ugyanakkor voltak személyek, akik megpróbálták megbontani a török egységet. Ilyen próbálkozások legfőbbképpen a DPSz-ből kizárt politikusok (például Kaszim Dal vagy Korman Iszmailov) részéről történtek. A legnagyobb akadályt egy új török párt áttörésére maga a török társadalom jelenti. A bulgáriai törökök a társadalom egyik legszegényebb rétegét alkotják, így sokkal nagyobb az esélye annak, hogy arra a politikai szervezetre adják voksukat, amelyik a legkedvezőbb ígéretet teszi a választási kampány során. A DPSz rendelkezik egyedül kiterjedt és kiépített pártstruktúrával a töröktöbbségű térségekben, mint például a Kardzsalitól délre eső kistelepüléseken (Madan, Zlatograd, Dzsebel, Madzsarovo stb.). Az újonnan megalakított török

¹⁵ A 2007-es Európai Parlamenti választások eredménye Bulgáriában. *Központi Választási Bizottság (CIK)*, (<http://ep2007.cik.bg/results/> letöltés ideje: 2013. április 15.)

kötődésű pártok leginkább a nagyobb településeken, valamint a tekintélyes számú Törökországba kivándorolt állampolgárok között tudnak némi támogatáshoz jutni. Az elmúlt években némi átrendeződés történt a repressziók során elűzött, Törökországban élő állampolgárok politikai preferenciája körében, ugyanakkor ez csak ideiglenesnek bizonyult. A 2009-től kormányzó Polgárok Bulgária Európai Fejlődéséért (GERB) próbált egyezségekre jutni egyes disszidens szervezetekkel, e körülmény, valamint az elhidegülő Erdogan–Dogan kapcsolatok is sejtették egy rövid időre a török szavazóbázis kételyeit a DPSz-szel szemben.

A DPSz, az egészében rendületlen török támogatást kihasználva, a 2001-es parlamenti választási győzelmet követően is fenntartotta azt a pozícióját, hogy csakis rajta keresztül halad a kormányzás vagy a fontosabb kinevezések útja. Georgi Parvanov szocialista pártelnök köztársasági elnökké történő megválasztása jól mutatja, hogy a török szavazat döntő jelentőséggel bírhat. Nem sokkal a kérdéses választások előtt a jobboldali (és a cár által is támogatott) jelölt, Petar Sztojanov behozhatatlannak tűnő előnnyel rendelkezett szocialista vetélytársa előtt, ugyanakkor a választás második fordulójában már megfordult az eredmény. Sok tényezővel is magyarázható Sztojanov veresége (amatőr politikai hibák, politikai arrogancia, a cárral kötött ellentmondásos szövetség stb.), ugyanakkor, véleményem szerint, a legnagyobb különbség a két jelölt között a szavazóbázisok részvételében volt. A Sztojanovot támogató SzDSz-es bázis tagjai a második fordulóban tömegesen távolmaradtak az urnáktól, ezzel szemben a DPSz szavazói a török–szocialista egyezmény értelmében Parvanovra adták szavazatukat.

A DPSz választási stratégiájához hozzátartozik az is, hogy a török párt tradicionálisan soha nem indít államfő-jelöltet. Ez a döntés azzal magyarázható, hogy a DPSz berkein belül is tisztában vannak azzal, hogy a török bázis leginkább a mérleg nyelve funkciót töltheti be, viszont egymagában nem nyerheti el jelöltjük a szükséges teljes társadalmi támogatást. Dogan és emberei jól látják, hogy egy politikai támogatás ellenében kötött egyezés sokkal nagyobb nyereséget hoz a török pártnak, mint egy eleve veszteségre számítható választási próbálkozás. Ezt a taktikát láttuk a DPSz részéről 2006-ban, amikor ismét összefogtak a szocialistákkal Parvanov második mandátumának elnyerése érdekében és ugyanez történt 2011-ben. A 2011-es államfőválasztás sokáig nyitott volt. A DPSz és a GERB hosszú időn át próbáltak megegyezni Parvanov utódjáról, ugyanakkor Bojko Boriszov akkori miniszterelnök nem kívánta teljesíteni Dogan követeléseit a támogatásért cserébe. A meghiúsult tárgyalásokat követően a DPSz hosszú esélylatolgatás után besorakozott a hagyományos szövetséges, a BSzP jelöltje mögé, ám Ivajlo Kalfin így sem tudta komolyabban megszorongatni a toronymagasan vezető esélyest, Roszen Plevnelievét.

A török párt választási taktikáját tovább elemezve arra a következtetésre juthatunk, hogy a helyhatósági választások jelentik a legfontosabb társadalmi eseményt Doganék számára. A helyi, valamint az európai parlamenti választások során a DPSz képességeit meghaladó teljesítményt nyújtott egészen 1–2 esztendővel ezelőttig. A török szavazóbázist igen könnyen szavazásra tudja készíteni Dogan és pártja, leginkább az „etnikai aduász” bevetése segíti a mozgósítást. Szinte az összes választás vagy lakossági megkérdezés előtt a török párt az et-

nikai riogatás fegyveréhez nyúl. A leggyakrabban használt kampányfogások között találjuk például a török lakosság riogatását, miszerint a bolgár jobboldal összefoghat a szélsőjobboldali–nacionalista erőkkal és ezt követően visszatérhetnek az 1990 előtti, repressziós idők. Ennek a hangulatnak a megteremtésében fontos szerepet játszik a legnagyobb szélsőjobboldali párt, a 2005 óta népszerű Ataka. A Volen Sziderov vezette nacionalisták erőteljes cigány- és törökellenes kampányt folytatnak, amely meglehetősen felforrósítja a török szavazóbázis hangulatát is. A bolgár szélsőjobboldal egészen 2005-ig nem rendelkezett pártpolitikai hagyományokkal, függetlenül attól, hogy az 1990-es évek folyamán gyakran került sor nacionalista hangvételű kampányokra a török jogok túlzott mértékű kiterjedése miatt. A bolgár lakosság egy jelentős része nem nézte jó szemmel az európai unióhoz történő csatlakozást megelőző felkészülési időszakban azt, hogy a bolgár kormányok engedményeket tettek a török kisebbség irányában az őket megillető kulturális vagy más jogok terén. A 2000-es évek elejétől a nyomtatott török sajtó mellett megjelent a Bolgár Nemzeti Televízió (BNT) műsorspektrumában a török nyelvű, bolgár feliratos filmek és a rövid török nyelvű híradó is.

Hasonló problémát okozott a vallási tolerancia terén, hogy több városban hangos bemondókon keresztül énekelték az imára hívó *adzánt* napi öt alkalommal (a hajnali, déli, kora délutáni, napnyutakori és esti *szalat* imákat) a müezzinek. A legemlékezetesebb konfliktus Szófiában robbant ki 2011-ben, amikor az Ataka szimpatizánsai véres összecsapásba torkoló tüntetésen vettek részt, amely során egy parlamenti képviselő is súlyosan megsérült és a legismertebb bolgár dzsámi, a Banja Basi is megrongálódott. Az Ataka azon kívül, hogy a szófiai polgármester szavait megerősítette, miszerint a hangosbemondók megzavarták a környéken élők nyugalomát, kiemelte azt is, hogy a vallási szertartásoknak kizárólag a dzsámi területére kell korlátozódniuk.¹⁶

Bulgáriában a lakosság többnyire alapvetően nem tiltakozik az ellen, hogy a muzulmánok is gyakorolhassák vallásukat rituális előírásaik szerint, ugyanakkor a szélsőjobboldali szavazóbázisnál szélesebb lakossági elutasítottságban részesül a radikális iszlám bármilyen formája, vagy az iszlám elsőszámú vallásként történő beállítása. A bolgár közösségi médiákon keresztül időről időre gyakran szerveződnek iszlám-ellenes csoportok, amelyek vélt vagy valós tervek, szándékok ellen lépnek fel. Ilyen fellépés volt a valóságálapot mellőző ötemeletes fővárosi minaret építkezésének a hírére kibontakozó tiltakozás. Ám a lakosság jelentős része az ellen is felszólal, ha időről-időre az alkotmánnyal szembemenő radikálisabb eszmeiséggel rendelkező, vallási pártok létrehozásáról kerülnek napvilágra híresztelések.

Az a tény, hogy Dogan és pártja a nemzeti megosztást erőteljesen és hatékonyan felhasználta a különböző választások során, felteszi a kérdést, mennyire is különbözik a párt ideológiailag a szélsőjobboldali Atakától. Mindkét párt az etnikai feszültségekre épített indulatokból profitál és a választási eredmények is azt támasztják alá, hogy ez segíti elő legin-

¹⁶ KOLEVA, EKATERINA: *Ataka újabb rendellenességekre terelte a figyelmet*. Pravda, (<http://pravda.bg/araka-signalizirat-za-novi-bezrednici/>) letöltés ideje: 2014. április 16.)

kább a két szavazóbázis szavazási hajlandóságának növelését. Az etnikai feszültségeket csak tetőzi, hogy egyes bolgár belpolitikai szereplők egy hatékony etnikai modellt írnak Dogan számlájára. A „bolgár etnikai modell” néven elhíresült társadalmi–politikai erőmegosztás nem annak tudható be, hogy Ahmed Dogan és a DPSz a liberális eszmék megőrzése és erősítése mellett politizált, hanem annak, hogy a DPSz a szavazatmaximalizálás érdekében kiszorította a párt köreiből a radikálisabb csoportokat. A bolgár törvények tiltják a török nyelvű kampányolást vagy választási tevékenységet, ugyanakkor ez nem gátolhatta meg Ahmed Dogant abban, hogy a 2009-es választás előtt több alkalommal is török nyelven szóljon fel nagyobb közönség előtt (ilyen volt például a Dzsebel városában tartott kampánybeszéd is).

Dogan egy másik, a választási teljesítmény növelése érdekében bevetett komoly „fegyvere” a szociális- vagy természetbeli támogatások szétosztása. A DPSz a Törökországból érkező forrásokat javarészt csak azoknak a törököknek engedi át, akik nyíltan kiállnak a párt és az „örökös pártelnök” mellett. Másrészt a cigány és a pomák lakosság körében szintén sokan szavaznak a DPSz-re, ugyanis egyes meg nem erősített információk szerint mind természetben, mind pedig egyszeri pénzügyi támogatásban részesülnek azok, akik rájuk adják voksukat. Ezeknek a politikai manővereknek köszönhetően a DPSz-nek sikerült választásról választásra egyre több régióban megtelepednie és pártközpontot nyitnia.¹⁷ A választási tendenciák jól szemléltetik, hogy míg az 1990-es évek elején a török lakta régiókban volt csak jelen, addig a 2005-ös választást követően már az ország azon területein is megjelent a török párt, ahol csak bolgárok és cigányok élnek (például az észak-nyugati megyékben).

Egyes elemzők szerint a 2001-es győzelmet követő nyolc évben, amikor kormányon volt a DPSz, nem volt felhőtlen a kapcsolat a kormányzó pártok, a cár pártja, a törökök és a szocialisták között (formálisan csak 2005-ben egészült ki a koalíció a BSzP-vel, nem hivatalosan a valódi irányítás már 2001 után is az ő kezükben volt). A kormányzásból származó gazdasági előnyök a kisebb nézeteltérések ellenére egybekovácsolta a három pártot, így a DPSz zökkenőmentesen részesülhetett a mezőgazdasági, vidékfejlesztési és környezetvédelmi forrásokból. Ezek a tárcák végig az ő irányításuk alatt voltak a két kormányciklus alatt. A cár és Dogan közötti ellentétek, mint például a nyelvtörvény, a választási törvény vagy az oktatási törvény miatti konfliktusok, az első kormányciklus végén csak kampányfogásként szolgáltak. Azt a célt kívánták elérni ezzel az eszközzel, hogy mindkét párt mozgósíthassa szavazóbázisát 2005 előtt, valamint, hogy a belső ellenzékkel is hatékonyabban tudjanak leszámolni [mindkét pártnál látványosan megfigyelhető ez a törekvés, amikor az NDSzV-ből kivált az „Új Idő”, míg a DPSz-ből a Demokratikus Szárny Mozgalma (DDK)]. Az a tendencia, hogy a DPSz hatáskörében volt a kulcsfontosságú tárcák egész sora több kormánycikluson át, azt eredményezte, hogy egyrészt a Doganhoz közel álló vállalatok és személyek sok állami megrendeléshez jutottak, másrészt pedig a párt hagyományos szava-

¹⁷ EGERESI ZOLTÁN: *Mozgalom a Jogokért és Szabadságért: egy etnikai párt útja az európai liberálisokhoz*. in: Pro Minoritate. 2009/03. (<http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2009/ProMino09-3-11-Egersi.pdf> letöltés ideje: 2013. április 17.)

zobázisa, azaz a török lakosság több kulcsfontosságú intézkedés haszonélvezője lett. A dogani adminisztrációnak köszönhetően az uniós csatlakozásig a rendkívül versenyképtelen és veszteséges dohányipart életben tartották az állami támogatások növelésén keresztül, másrészt több látványos projektet is megvalósítottak a dél-rodopei térségben.

A projektek átláthatatlansága, a DPSz-es politikusokhoz köthető korrupciós szájak (a legmagasabb szintű összefonódások) és az államot megkárosító telekcsere ügyletek a török párt második kormányzási ciklusában nagyban lerontották a Dogánékról alkotott véleményt a lakosság körében. Dogan neve 2005-öt követően összenőtt a maffiával és a titkos megbízási szerződésekkel, az etnikai modell megteremtőjéről alkotott hamis kép lelepleződött. A filozófiai egyetemi diplomával rendelkező Ahmed Dogan 1,5 millió levás (200 millió forint) tanácsadói honoráriumot kapott a Sztanisev-kormány idején, a török politikus több víztároló és vízerőmű megépítése során adott műszaki tanácsai elismeréseként részesülhetett a sokak által korrupciós szinteket megütő anyagi juttatásban.¹⁸ A 2005 és 2009 között kormányzó Sztanisev-kabinet legtöbb tagja ellen 2009-et követően különböző büntetőeljárások indultak (szocialista és török politikusok egyaránt a kivizsgálások keresztútjába kerültek).

A mezőgazdasági és vidékfejlesztési uniós támogatásoknál tapasztalt gyakori visszaélések miatt az EU a Bulgáriának szánt összegből több mint 500 millió eurót befagyasztott és csak a Boriszov-kormány idején bocsátotta rendelkezésre annak egy részét. A 2009-es parlamenti választásokat megnyerő GERB hatékonyan kihasználta a korábbi kormánypártok (köztük a DPSz) korrupciós botrányait, s bár nem szerezte meg az abszolút mandátumtöbbséget,¹⁹ de sikerült lényegesen lecsökkentenie a két ellenfél – a BSZP és a DPSz – jelenlétét a parlamentben.

A 2009-es választások után

A DPSz 2001 óta kormánykoalíciós partnerként szerepelt Bulgária fő döntéshozói között és a stabil, 10 százalék fölötti eredményével 1990 óta minden alkalommal nem csak bejutott a bolgár országgyűlésbe, de rendre döntő szóval is rendelkezett a mindenkori kormány kialakításában. A török-liberális pártnak 2009-ben sikerült növelnie parlamenti mandátumszámát, függetlenül attól, hogy a 2005-től 2009-ig tartó kormányzásban való részvételét számos politikai botrány övezte. A 2005-ös eredményekhez²⁰ képest az akkor még Ahmed Dogan által vezetett politikai erőre 2009-ben majdnem 150 ezerrel többen voksoltak,²¹ ennek köszönhetően a DPSz a leadott érvényes szavazatok 14,45 százalékát tudhatta magáénak és

¹⁸ AHMED DOGAN: *A honoráriumom nem bónusz, boszorkányüldözés zajlik ellenem*. <http://dnes.dir.bg/news/ahmed-dogan-honorar-bonusi-inovnitzi-10693653> letöltés ideje: 2013. április 19.

¹⁹ A 240 fős bolgár országgyűlésben az egypárti kormányzáshoz minimum 121 fős többséggel kell rendelkezni.

²⁰ A Központi Választási Bizottság (CIK) által feldolgozott végleges, országos eredmények, *Központi Választási Bizottság (CIK)*, (<http://pi2005.cik.bg/results/>) letöltés ideje: 2013. május 26.)

²¹ Végleges, országos eredmények, *Központi Választási Bizottság (CIK)*, (http://pi2009.cik.bg/results/proportional/rik_00.html) letöltés ideje: 2013. május 26.

ezzel a harmadik legerősebb párt maradt a bolgár országgyűlésben. A DPSz választási stratégiája a 2000-es évek óta egyre jobban eltolódott a nemzetiségi párt jellegtől a liberális, vegyes felépítésű politikai erő irányába. Taktikai lépésként lehet értékelni a mozgalom döntését, hogy nyitott a bolgár és a roma szavazók felé, ugyanis az addigi szavazóbázist adó török lakosság egy nem elhanyagolható része kivándorolt, vagy külföldre utazott idénymunkát vállalni. Ezzel a lépésével a DPSz 2009-ben, és még látványosabban 2013-ban mandátumokhoz jutott olyan választó körzetekben (például a három szófia, a vidini vagy a vracai választó körzetben),²² amelyekben korábban nem rendelkezett parlamenti képviselettel. A DPSz, ugyan az új területeken nem nyert számottevően több új szavazatot, mint a korábbi választásokon, ám a bolgár választási rendszer hiányosságai, valamint a rendkívül magas töredékszavazat arányok a liberális párt malmára hajtották a vizet. A mozgalom egyik hatásos politikai döntéseként körzeti listáin egyre több bolgár nemzetiségű képviselő-jelöltet indított, így míg 2009-ben a 38 fős frakcióban 11 bolgár nemzetiségű képviselő volt,²³ addig ez a szám 2013-ban 12-re nőtt²⁴ a 36 fős képviselői csoportban.

A 2009-es pozitív választási eredmény ellenére a DPSz ellenzékbe vonult, ugyanis jelentős mértékben meggyengült hagyományos baloldali szövetségese, a Bolgár Szocialista Párt (BSzP), valamint kiszorult a parlamentből a 2001-ben és 2005-ben még kormányzó Második Szimeon Nemzeti Mozgalom (NDSzV). A választást követően a török kisebbség fő politikai pártja kivárára játszó politikát folytatott a kormányzó GERB-bel szemben, a szocialisták kezdeményezéseit támogatták, ám nem zárkoztak el teljes mértékben a Bojko Boriszov miniszterelnökkel és pártjával folytatott tárgyalástól. Ahmed Dogan pártja nem nézte jó szemmel a szélsőjobboldali, kisebbségellenes Ataka és a GERB parlamenti együttműködését, valamint a Sztanisev-kabinet volt DPSz-es miniszterei ellen indított eljárásokat. Már a 2009-es parlamenti választásokat követően kiderült, hogy a GERB és a DPSz gazdasági érdekei több területen ütközni fognak, leginkább a mezőgazdaságban, a vidékfejlesztésben, a könnyűiparban és a déli bányák üzemeltetésében keletkeztek érdekkonfliktusok a két párt-hoz szorosan kötődő vállalkozók között.

A DPSz politikai mozgásterére a szocialisták politikájának követése miatt jelentősen beszűkült, nem voltak kedvező hatással továbbá az Ahmed Dogan pártelnök és Bojko Boriszov közötti személyes konfliktusok sem. Dogan ellen szólt az a tény is, hogy 2010-től egyre fagyosabbá vált a viszony közte és a török miniszterelnök, Recep Erdogan között. 2009-ig a DPSz élvezte a törökországi menekülteket tömörítő szervezetek, valamint az Igazságosság és Fejlődés Pártja (AKP) török kormányerő támogatását, ám számos személypolitikai és nemzetiségi kérdés miatt a bulgáriai török párt és az anyaország között megromlott a

²² Országgyűlési képviselői mandátumok a 2013.05.12. választások után, *Központi Választási Bizottság (CIK)*, (<http://results.cik.bg/pi2013/mandati/index.html> letöltés ideje: 2013. május 26.)

²³ Megválasztott országgyűlési képviselők, *Központi Választási Bizottság (CIK)*, (<http://pi2009.cik.bg/elected/> letöltve: 2013.05.26.)

²⁴ Országgyűlési képviselői mandátumok a 2013.05.12. választások után, *Központi Választási Bizottság (CIK)*, (<http://results.cik.bg/pi2013/mandati/index.html> letöltés ideje: 2013. május 26.)

viszony.²⁵ Törökországban nehezteltek Doganra amiatt, hogy nem lépett fel határozottabban Ankara európai uniós integrációjának kérdésében, másrészt a bolgár döntéshozatalban sem kerültek előrébb a fő török prioritások, mint például a török nyelv kötelező oktatásának kérdése Bulgáriában és több infrastrukturális beruházás megvalósításának ügye. A hosszú évek óta tartó egyházügyi konfliktusok is kiváltották a török kormány rosszallását, sokak szerint a DPSz nem tett eleget azért, hogy véget vessenek a főmufti pozíciójáért folyó személyi versengésnek. Boriszov és kormányon lévő pártja szorosabb kapcsolatokat ápolt az erdogani Törökországgal, egyrészt a törökországi szavazók közötti támogatás elnyerése, másrészt pedig a közös infrastrukturális projektek előmozdítása érdekében. A GERB törekvései elbizonytalanodást okoztak a törökországi szervezetek körében, másrészt pedig a kormánypárt jelentős erőforrásokat fordított arra, hogy növeljék a párt népszerűségét a DPSz hagyományos „fellegváraiban” (mint például Kardzsali, Sumen, Razgrad).

A GERB hatékony megosztó politikája kiterjedt a DPSz parlamenti frakciójára is. Ahmed Dogan és jobbkeze, Kaszim Dal között konfliktus alakult ki a párton belüli vezetőség-cserét illetően, Dal bírálta Dogant autoriter döntései miatt. A korábbi belső ellentétekhez hasonlóan a DPSz Központi Tanácsában túlsúlyba kerültek a Dogan-párti politikusok és egyöntetű döntésükkel kizárták a párt soraiból az alapító Kaszim Dalt.²⁶ Nem sokkal ezt követően a DPSz ifjúsági szervezetének a vezetője, Korman Ismailov is követte Dal példáját és függetlenként politizált tovább. A DPSz vezetősége a párt belső repedéseinek háttérében Boriszovot és a kormányt látták, sok török politikus szerint a kormánypárt megnövelt állami támogatások és jövőbeli ígéretek segítségével győzte meg Dalt és Ismailovot abból a célból, hogy meggyengítsék Dogan szerepét a párton belül. A párt alapítójának dominanciája a hagyományos szavazóbázison belül töretlen maradt, ám erős kritikák érték magasabb körökből. Különösképpen ártott Dogan népszerűségének, hogy 2007-ben hivatalosan is bebizonyosodott az addig csak sejtett besúgóí múltja. A Boriszov kormány sokáig vezetőjén keresztül kívánta meggyengíteni a pártot, ennek volt betudható többek között a fentemlített ún. „szakértői botrány” kirobbanása is.²⁷ A török párt támogatottsága jelentős mértékben visszaesett a botrányok hatására, gyengülésében az is szerepét játszott, hogy a BSzP sem tudta növelni népszerűségét, így olyan összkép alakult ki, hogy a GERB alternatíva nélkül maradt a bolgár politikai színtéren.

A negatív tendenciák hatására a DPSz frakcióvezetője, Ljutvi Mesztan vezetésével háttértárgyalások indultak meg a törökök és a GERB vezetősége között. Mesztan ügyesen képviselte Dogan érdekeit és kilátásba helyezte az esetleges jövőbeni együttműködés lehetőségét. A törökök hozzáállása megváltozott 2011-ben, egyre kevésbé álltak a szocialisták olda-

²⁵ JOTINSZKI, PLAMEN – KARAABOVA, EMILJA: *Dogan kihagyta a találkozót Erdogánnal*, Trud, <http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=631531&Refferer=RSS> letöltés ideje: 2013. május 28.

²⁶ Kaszim Dalt kizárták a DPSz-ből, *24chasa*, (<http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=786391>) letöltés ideje: 2013. május 28.)

²⁷ AHMED DOGAN: *A honoráriumom nem bónusz, boszorkányüldözés zajlik ellenem*. Dnes napilap, <http://dnes.dir.bg/news/ahmed-dogan-honorar-bonusi-inovnitzi-10693653> letöltés ideje: 2013. május 27.

lára bizonyos konfliktusokhoz vezető kérdésekben, mint amilyen például a belenei atomerőmű leállítása miatt kezdeményezett bizalmatlansági szavazás volt.²⁸ Az ezt megelőző bizalmatlansági szavazásokon a DPSz rendre kiállt baloldali szövetségese mellett, ám 2011-től több hónapon át inkább közeledtek a GERB és a DPSz érdekei. Ez a folyamat egészen a 2011-es köztársasági elnöki választásokig tartott, amikor még arról is folytak tárgyalások, hogy a törökök akár fel is sorakozhatnak a kormánypárt jelöltje, Roszen Plevneliev mögé a választás második fordulójában. Erre végül nem került sor, ám így is sok közös érdekre épülő döntés született a két párt együttműködése jóvoltából.

A legfontosabb kérdés, amelyben sikerült megegyeznie a két párt vezetésének, a Korporatív Kereskedelmi Bank (KTB) monopólium helyzetének fenntartása volt. A Deljan Peevszki DPSz-es honatya nevéhez fűződő „*Nova balgarska medijna grupa*” médiabirodalom, valamint a KTB állami vagyonkezelő szerepe 2005 után felértékelődött, és a GERB nem kívánt változtatni ezen a helyzeten 2009-et követően. Jelentős gondot fog okozni a Plamen Oresarszki vezette új, koalíciós-szakértő kormánynak, hogyan kezelje az állami vagyont és miként stimulálja a gazdaságot. Bulgáriában egyedülálló helyzet alakult ki abból a szempontból, hogy számos állami cég tőkéjének túlnyomó része két-három kereskedelmi banknál összpontosul.²⁹ A Korporatív Kereskedelmi Bank (KTB), a Központi Korporatív Bank (CKB) és az Első Befektetési Bank (PIB) összefonódása az állammal egyrészt visszaélések sorát sejtetheti, másrészt két-három pénzügyi intézet ilyen mértékű állami kitettsége magában rejtja a csődhelyzet veszélyét. Ezen bankok valamennyi parlamenti párthoz kötöttek, így aligha kerülhet sor számottevő reformra e téren, különösképpen, hogy a bankok szárnyalása 2005-re datálható (a szocialista kormány regnálásának kezdetére).

A 2013-as választásokat megelőző változások

Hosszú és nehéz út vezetett ahhoz az eredményhez, hogy a DPSz a 2013. május 12-i előrehozott parlamenti választásokon ismét kormányközeli pozícióba kerüljön. A 2011-es helyhatósági választásokon megmutatkozott a DPSz legfőbb politikai erőssége, szavazóbázisának egysége és mobilizálhatósága. Az egy időpontban tartott államfő- és helyhatósági választásokon az összlakosságon belüli részvételi arány több százalékponttal is különbözött.³⁰ A DPSz szempontjából sokkal fontosabb volt az önkormányzati és megyei hatalom megszerzése, mintsem a köztársasági elnöki pozícióért való küzdelem és ez meg is látszott a

²⁸ MISEVA, GERGANA: *A DPSz nem fogja támogatni a baloldalt a belenei atomerőmű ügyében kezdeményezett bizalmatlansági szavazáson*, Dir.bg, http://dnes.dir.bg/temite/news/dps-vot-nedoverie-aetz-belene-10881108?tag_id=45764 letöltés ideje: 2013. május 28.

²⁹ Beigazolódott, hogy a KTB-nél összpontosul az állami pénzek többsége. *Dnevnik*, http://www.dnevnik.bg/biznes/finans/2013/05/22/2066671_nai-goliamata_koncentracija_na_pari_na_durjavni_firmi/ letöltés ideje: 2013. május 27.)

³⁰ Az országos részvételi aktivitás a 2011-es helyhatósági- és államfőválasztáson, *Központi Választási Bizottság (CIK)*, (<http://results.cik.bg/tur2/aktivnost/index.html> letöltés ideje: 2013. május 28.)

részvételi arányon. 2011 és 2012 között a török párt politikai izolációba került, többek között a GERB és a BSzP közötti lavírozásának köszönhetően, másrészt Ahmed Dogan személyisége rendkívül megosztó volt ez idő tájt a bolgár belpolitikában. Függetlenül elszigetelt politikai helyzetétől, a DPSz meg tudta őrizni pozícióit hagyományos választóköreibeiben³¹ és felkészülhetett arra, hogy 2012-től ismét egyeztetéseket kezdeményezzen a BSzP-nél. A szocialisták 2012-ben még nem tudták visszaszerezni a 2009 óta elpártolt szavazóikat, így arra kényszerült, hogy ismét szövetségest keressen Ahmed Dogan személyében. A BSzP sokáig éppen Dogant és a DPSz-t vádolta azzal, hogy 2009-ben és 2011-ben számos baloldali szavazó elfordult a párttól és a GERB-re szavazott.³² A szocialisták a török pártban való csatlódottságuk ellenére nem fordíthattak háttat a kínálgató lehetőségnek, hogy kihasználják a GERB és a DPSz közötti egyeztetések meghíúsulásából, valamint a GERB körül egyre szaporodó botrányokból eredő politikai előnyöket. A szocialisták és a törökök 2012 végére kisimították a két párt közötti érdekellentéteket, a DPSz kicsikarta a szocialistáktól, hogy egy esetleges választási győzelmet követően nagyobb hatalomhoz jusson az állami irányítás alacsonyabb szintjein. Már a Sztanisev-kormányban is arra törekedett a török párt, hogy olyan minisztériumok és állami szektorok irányítását szerezze meg, amelyek kevésbé kerülnek a média érdeklődésének előterébe, ugyanakkor jelentős források felett rendelkeznek. Ilyen szektorok voltak például az erdészet, a környezetvédelem, a vízügy és a mezőgazdaság.

Fontos eleme volt a DPSz és a BSzP közötti tárgyalásoknak a török párthoz közel álló vállalatok ismételt előtérbe kerülése. A tárgyalások kitértek továbbá a GERB-elleni kampányra, valamint a DPSz szereplésére is. A politikai körkép nem kedvezett a DPSz-nek abból a szempontból, hogy nem volt lehetősége visszatérni a 2009 előtti királycsináló pozíciójába. 2012 végén még úgy tűnt, hogy a következő parlamentbe öt párt fog bekerülni, ezek között a Meglena Kuneva vezette Polgárok Bulgáriája Mozgalom (DGB) is, amely átvenné a DPSz-től ezt a szerepet. Ebben az időben más aggályt keltő tényezőkkel is szembekerült a török politikai formáció, szavazóbázisának egységét veszélyeztető politikai egyesület alakult 2012 decemberében. Kaszim Dal és Korman Iszmailov volt DPSz-es képviselők vezetésével megalakították a Szabadság és Méltóság Nemzeti Párt (NPSzD) formációt, amely két szavazóréteget kívánt potenciálisan megszólítani, a törökországi szavazókat és a bulgáriai törököket.³³ A Dal vezette NPSzD számíthatott több törökországi kivándorlókat tömörítő szervezet támogatására, különösen azért, mert a török kormánypárt és a DPSz közötti né-

³¹ KOLEVA, JULIA: *Ljutvi Mesztan: ez volt a DPSz legsikeresebb szereplése helyhatósági választásokon*. Dnevnik, http://www.dnevnik.bg/izbori2011/2011/11/02/1194045_ljutvi_mestan_tova_e_nai-speshnoto_predstaviane_na/letolts_ideje: 2013. május 28.

³² GORANOVA, GALJA: *Dogan csókja miatt veszített Kalfin*. Szega, <http://www.segabg.com/article.php?issueid=10440§ionid=2&id=0000301> letöltés ideje: 2013. május 28.

³³ VALEV, LACSEZAR: *Kaszim Dal: Az oligarchia és csápjai ellen hozzuk létre pártunkat*. Capital, http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2012/12/02/1960000_kasim_dal_suzdavame_partiia_sresht_u_komunisticheskata/ letöltés ideje: 2013. május 28.

zeteltérések továbbra is megmaradtak, valós eséllyel rendelkezett a török szavazóbázis megosztására.³⁴

Ezen tényezők arra serkentették a párt vezetését, hogy látványos személypolitikai változásokra szánja el magát, amelyektől bizalmat és nagyobb támogatottságot remélhettek a 2013-as választásokon. A párt januári kongresszusán Ahmed Dogan alapító pártelnök bejelentette lemondását a több mint 20 éve általa betöltött tisztségről, ám nem kizárólag emiatt maradt emlékezetes-e tisztújító kongresszus. Kongresszusi beszéde közben Doganra támadt Oktaj Enimehmedov török származású egyetemista, akit csak nagy nehézségek árán sikerült ártalmatlanítaniuk a helyszínen tartózkodó biztonsági őröknek és DPSz-es képviselőknek. Az eseménnyel nem csak Bulgáriában, de sok nemzetközi szinten vezető médiaorgánumban³⁵ is részletesen foglalkoztak a kongresszust követő napokban, hetekben. A merénylet mögötti tényekről nem sok adat szivárgott ki, ugyanakkor a DPSz népszerűsége stabilizálódott. Dogan pártelnöki helyét Ljutvi Mesztan foglalta el, akit Dogan egyik legközelebbi emberének tartanak. Mesztannal az előtérben a DPSz egy rendkívül sikeres stratégiai lépést hajtott végre: Ahmed Dogan háttérbe vonult, ám örökös tiszteletbeli pártelnöki tisztsége révén továbbra is ő mozgatja a szálakat a párton belül, viszont a párt hivatalos „médiarca” Mesztan lett. Népszerűségi szemszögből Mesztan választása sikert hozott a DPSz-nek: tapasztalt, kiváló szónoklati képességekkel rendelkező és Doganhoz hű politikus, aki meg tudja szólítani a török és roma lakosságot, anélkül hogy szembemenne felettesével.

A 2013 februárjában spontán módon szerveződő utcai megmozdulásokból a DPSz és a szélsőjobboldali Ataka tudott legjobban kijönni. A török párt szavazóbázisa nem vett részt az utcai tüntetésekben, így a DPSz-nek nem kellett tartania attól, hogy egy protesztpárt meg tudná szólítani őket. Kedvezett a Mesztan vezette pártnak a GERB lemondása és az előrehozott választások időbeli közelsége. Az NPSZD nem tudta mozgósítani a török szavazóbázist a bő két hónap alatt, a DPSz ugyanakkor rendkívül higgadt és célratörő kampánnyal szolgált a leendő GERB-ellenes koalíciós kormány céljait.³⁶

A 2013-as előrehozott választások eredménye

Pozitív és pontosan megtervezett kampányának köszönhetően a DPSz megtarthatta harmadik helyét az új országgyűlésben, ám több fontos tendenciáról is árulkodik a párt eredmé-

³⁴ A törökországi kivándorlók megosztottak a vasárnapi szavazás előtt, *Dnevnik*, http://www.dnevnik.bg/izbori/2013/2013/05/09/2057139_izselnicite_v_turcii_sa_razedineni_predi_vota_v/ letöltés ideje: 2013. május 28.; ÖZLEM, FATA: Bulgáriai törökök: *Kettéválás folyamat a kisebbségen belül*. Kircaalihakber. http://www.kircaalihakber.com/?pid=3&id_news=8853 letöltés ideje: 2013. május 28.

³⁵ Fegyveres merénylet támadta meg Ahmed Dogant, *BBC*, <http://www.bbc.co.uk/news/world-21103987> letöltés ideje: 2013. május 28.

³⁶ LJUTVI MEZSTAN: *Koalíciós kormányt és államiságot akar a DPSz*. *Veszti*, <http://www.vesti.bg/index.phtml?id=40&oid=5672371> letöltés ideje: 2013. május 28.

nye. A DPSz megszerezte a szavazatok 11,3 százalékát, azaz 400 466 szavazatot.³⁷ A DPSz új frakciója két fővel nagyobb lett, mint a 2009-es parlamentben, viszont a négy évvel ez-előtti eredményhez képest közel 200 ezer fővel kevesebben adták szavazatukat a török párt-ra. A markáns visszaesést azzal lehet magyarázni, hogy a török szavazóbázisból sokan külföldre vándoroltak ki a munkanélküliség elől, másrészt a törökországi szavazók körében a NPSzD-nek sikerült előretörnne. Kaszim Dal pártja nem tudta átlépni a négy százalékos bejutási küszöbhatárt, ugyanakkor nagyjából 9-10 százalékkal sikerült lecsökkentenie a DPSz törökországi szavazóbázisát. A DPSz-nek először sikerült szereznie mandátumot a főváros összes választókeretében és további 22 megyében, ugyanakkor a hagyományos DPSz-bátyákon érzékelhető veszteségeket szenvedett.³⁸ A választási törvény egyik módosításának köszönhetően a DPSz-nek nem állt módjában autóbuszokkal csoportosan szállítania törökországi szavazóit a bulgáriai szavazóhelyiségekhez, továbbá a párton belüli szárnyak versengése is azt eredményezte, hogy a török szavazóbázis sokkal kisebb arányban vonult az urnák elé.³⁹

A DPSz, függetlenül gyengébbnek mondható szereplésétől, a választások egyik nyertesévé vált. A legfontosabb változás ott következett be, hogy a szocialista-török támogatottságú Oresarszki-kabinet révén ismét a kormányrúdhhoz került, valamint végérvényesen kikerült a politikai elszigetelődésből. A másik fontos változás, hogy a DPSz-es érdekeltségű vállalatok ismét előtérbe kerültek. Az Oresarszki-kormányban négy miniszteri pozíciót kapott a DPSz – a munkaügyi és szociális; az ifjúság- és sportügyi; a környezetvédelmi- és vízügyi valamint a beruházásokért felelős tárcát. Ezen kívül várhatóan a legtöbb minisztérium alsóbb vezetői tisztségeit is nagy számban kapja meg a török párt.

A legnagyobb médiafigyelmet kétségkívül az újonnan létrehozott, beruházásokért felelős tárca élére kinevezett Ivan Danov jelölése okozta. Danov építészmérnök és vállalkozó, aki szoros kapcsolatokat ápol Klain Tiholovval, a DPSz egykori politikusával. Tiholov és Danov neve számtalan ingatlan- és telekcsere botrányval fonódott össze, továbbá kapcsolatban vannak azon cégekkel, amelyek sikasztásai miatt az Európai Unió 2008-ban befagyasztott több száz millió eurónyi uniós támogatást.⁴⁰ Egyes szakértők szerint a DPSz választási győzelmének egyik eredményeként értékelhető, hogy megalakították a Beruházásokért felelős Minisztériumot. Az új intézmény irányítása alá kerülnének az Európai Unió vízügyi támogatásai, azaz a DPSz kiterjesztheti közvetlen felügyeletét a déli területek víztárolóinak fenntartására.⁴¹

³⁷ Végleges, országos eredmények, *Központi Választási Bizottság (CIK)*, <http://results.cik.bg/pi2013/rezultati/index.html> letöltés ideje: 2013. május 28.

³⁸ ANGELOV, KRASZIMIR: *A kardzsali vereség mentheti meg a DPSz-t*, *Pressa*, <http://pressadaily.bg/publication/15153-3arybata-v-Kyrdzhali-mozhe-da-spasi-DPIC> letöltés ideje: 2013. május 28.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Oresarszki visszahozza a hatalomba „Gagauzov körét”, *Bivol*, (<https://www.bivol.bg/oresarski-obrach-gagauzov.html>) letöltés ideje: 2013. május 28.

⁴¹ Uo.

A DPSz szemszögéből a választást követő bonyolult kormányalakítási egyeztetések egyik negatívumaként lehet tekinteni arra, hogy az Oresarszki-kormánynak közvetlenül a szélsőjobboldali, markánsan török-ellenes Ataka támogatására is számítania kell. A szocialistáknak és a DPSz-nek egyetlen mandátum hiányzik ahhoz, hogy meglegyen a 240 fős parlamentben a minimum 121 fős kormánytöbbségük, e patthelyzet miatt kell hagyatkozniuk a Volen Sziderov vezette nacionalistákra. A nem mindennapi háttéralkuk árán létrejött hármas szövetség azt a veszélyt rejtheti magában a török párt számára, hogy a nacionalisták miatt nem tudják hatékonyan megvalósítani liberális politikájukat. Ha látványossá válik a török-szocialista baloldal és az Ataka közötti együttműködés, akkor mind Brüsszel irányából, mind saját szavazóbázisától kemény kritikára számíthat a DPSz.

A DPSz szerepe a bulgáriai törökök uniós integrációjában

Nehéz lenne megmondani, hogy a DPSZ politikai tevékenységén keresztül inkább hátráltatta vagy segítette a bulgáriai törököket a 2007-es EU-csatlakozást követően. Ahmed Dogan 2009-ben világosan kijelentette, hogy ő és pártjának szerepe a bolgár belpolitikában a hatalommegosztásra összpontosul. A párthoz közel álló személyek könnyen tettek szert hatalmas anyagi bevételekre 2007 óta, ugyanakkor a DPSz szavazóbázisának magja 2013 nem él jobb életkörülmények között, mint hat évvel ezelőtt. A 2011-es népszámlálás eredménye majdnem 150 ezer fős csökkenést mutat a török nemzetiségű lakosság körében a 10 évvel korábbi felmérésekhez képest, ez csak részben magyarázható a kevesebb nyilatkozási számmal. Jelentős török és cigány származású bolgár állampolgár (a DPSz hagyományos szavazóbázisa) utazott nyugatra azzal a céllal, hogy jobb életkörülményeket keressen, ennek ellenére nem volt tapasztalható sokkal gyengébb eredmény a május 12-i választásokon a korábban említett indokok miatt.

A bulgáriai törökök között magasabb a munkanélküliség, mint a bolgárok között, ugyanis az EU-csatlakozást követően a hagyományos mezőgazdasági iparágakban (dohánytermesztés, borászat) csökkent a termelés az uniós kvóták következtében és az állami támogatások is folyamatosan csökkennek. Általános tendenciaként el lehet mondani, hogy a bulgáriai lakosság száma rohamosan apad (közel 50 ezer fővel csökkent az ország lakosainak száma 2011-hez képest), a falvak elnéptelenednek és folyamatos az elvándorlás a nagyobb városok vagy külföld felé.

A DPSz volt kormányon a csatlakozást közvetlenül megelőző és az azt követő években, így részben a pártot kell felelősnek tekinteni a vidékfejlesztési támogatások nem eléggé hatékony lehívása és felhasználása miatt. Bulgária a 2007-et megelőző időszakokban jelentős Sapard támogatásoktól esett el a Nihat Kabil mezőgazdasági miniszterhez és köréhez köthető visszaélések miatt. A volt DPSz-es miniszter nevéhez számtalan állami érdekeket sértő döntés köthető, többek között Kabil volt az a politikus, akinek jóvoltából jelentős védett er-

dőterületet irtottak ki gazdaság előnyök és telekcseré-ügyletek megvalósítása miatt.⁴² A vádak szerint Kabil az egyik legbefolyásosabb, maffiához közel álló üzletemberrel, Hriszto Kovacs-kival kötött telekcseré üzletet, amely során az államot 115 millió eurós kár érte. Nem Kabil és Dogan az egyetlen török politikusok, akik megkárosították az államot, Kabil utódja a mezőgazdasági tárca élén, Valeri Cvetanov ellen is hozott ítéletet az ügyben eljáró bíróság hasonló vétségek miatt.

A rendszerváltás óta eltelt bő két évtizedben a bulgáriai törökök politikai képviselete rendkívül homogenizált volt, nem alakult ki potenciális választási lehetőség, amely elősegítette volna a törökök életszínvonalának és társadalmi integrációjának a javítását. A törökök által legsűrűbben lakott bulgáriai terület – a Rodope térsége – súlyos munkanélküliségben szenved.⁴³ Az ottani lakosok a DPSz tevékenységét vegyesen értékelik, az álláspontok zöme szerint a török párt, a többi politikai erőhöz hasonlóan megalapozatlan ígéretekkel próbálja elcsábítani a választókat, hogy megszerezzék támogatásukat a választások alkalmával. A bulgáriai török lakosság életszínvonala sem 2009 előtti, sem pedig az azt követő időszakban nem emelkedett látványosan.

VIKTOR MILANOV

THE POLITICAL AND SOCIAL ROLE OF THE TURKISH MINORITY IN BULGARIA

(Summary)

The essay's main goal is to present the political and social role of the Turkish minority in Bulgaria from the late 1980s till 2013. The Turkish minority over the past decades inextricably intertwined with the Movement for Rights and Freedom (DPS), the main Turkish party in Bulgaria. To understand the role of the Turkish minority in the Bulgarian politics I have outlined the history of the DPS and its' leaders. In my opinion the Turkish minority and its'

⁴² A volt mezőgazdasági minisztert óvadék ellenében szabad lábra engedték. *Sztruma*, http://www.struma.com/bulgariya/bivshiyat-zemedelski-ministur-nihat-kabil-s-50-000-lv-garanciya_8345/ letöltés időpontja: 2013. május 28.

⁴³ FILEVA LORA: „*Belefűradtak a reményekben*” – (avagy a Nyugat-Rodope térsége a választásokat megelőzően). *Dnevnik*, http://www.dnevnik.bg/izbori2013/2013/05/02/2052495_umoreni_ot_nadejdi_ili_za_zapadnite_rodopi_predizborno/ letöltés dátuma: 2013. május 31.; FILEVA LORA: *A kisebb rossz mellett vagy ellen* – (avagy a Kelet-Rodope térsége a választásokat megelőzően). *Dnevnik*, http://www.dnevnik.bg/izbori2013/2013/04/30/2051010_za_ili_protiv_pomalkoto_zlo_ili_za_iztoch_nite_rodopi/ letöltés dátuma: 2013. május 31.

political representative have a cardinal role in reshaping the modern Bulgarian politics due to the fact that after the fall of totalitarianism the DPS has managed to become a balancing power between the all-time ruling parties and the opposition. In my essay I had tracked down the main ideological guidelines and self-motivated interest which had formed the Ahmed Dogan led political movement into an extremely controversial, minority based party.

The essay gives an in-depth review how the DPS have managed to overcome the 2009-2013 opposition period, and to emerge to power in mid-2013. The final success can be explained with two major factors: the unsuccessful governing of the right-wing Citizens for European Development of Bulgaria (GERB), and the solid cooperation between the Turkish party and the Bulgarian Socialist Party (BSP). My goal was to point out the prospects of the Turkish minority from the beginning of the 1990's, and to summarize the DPS's role in the everyday life of the Bulgarian society.

NAGY ZSOLT

A külső és belső jogi kultúrák eltérései, avagy az olasz jogi eljárások késedelme

Oliver Wendell Holmes szavai szerint, ha Németországban egy törvénnyel két centtel megemelnék a sör árát, az minden bizonnyal forradalomhoz vezetne.¹ Ez a kissé humoros megjegyzés persze még nem takar sem egy jogelméletet, sem egy igazi jogszociológiai kutatást, de annak mindenképpen bizonyítéka, hogy *Holmes* korában már léteztek olyan jogi gondolkodók, akik nemcsak önmagában látták a jogot, nemcsak belülről vizsgálták azt, nem kizárólag a szabályokat hasonlították össze, vagy a fogalmakat nüanszírozták. Hanem figyelemmel voltak a szabályok „környezetére”, a „valóságra”, amibe a jog „beleszületik”, vagyis a társadalomra.

A XIX. század vége, illetve a XX. század eleje egy olyan korszak lett a jogi eszmék, illetve a jogtudomány életében, melyben megjelent és kiforrott a jog tanulmányozásának szociológiai orientációja; vagyis már nem a jogi professzió – legyenek azok az akadémiai szféra tagjai vagy a praxis gyakorlói – és a jog kapcsolatára helyezték a hangsúlyt (bár ezt sem hagyták figyelmen kívül), hanem a „laikusok és a jog kapcsolatát is fókuszpontba vonták.”² Ez a mozgalom, noha igazából az Egyesült Államokban terjedt el széles körben, lényegében kontinentális eredetű volt, ez a mozgalom a jog szociológiai elmélete, illetve maga a jogszociológia. Látható a kétféle elnevezés, és ez a kettősség valós megkülönböztetést takar, ugyanakkor összefüggés is létezik a kettő között. *Alan Hunt* álláspontját idézve a két kifejezés distinkciója oly súlyos nehézségekbe ütközik, hogy talán egyáltalán nem szükséges;³ ugyanakkor egy eszmetörténeti elemzés akár egészen más vélemény kifejtésére vezetne.

De bármelyik oldalról is közelítjük meg a jog és a társadalom kapcsolatát az intellektuális tradíció, mely konkrét nevekben is megtestesül, mint Eugen Ehrlich, Max Weber, Emile Durkheim, Roscoe Pound, vagy Jerome Frank, Karl Llewellyn, mindenképpen olyan úttörő munkát végeztek, ami felhívta a figyelmet a jogi szféra és annak környezete kapcsolatára. Másiképpen megkezdődött a jogon, a jog szféráján belüli szemlélet, tevékenység és a jogon kívüli szféráknak a jogra vonatkoztatott szemléletének

¹ „Professzor *Agassiz* szerint, a német társadalom minden bizonnyal fellázadna, ha egy pohár sör árát két centtel felemelnék. Egy ilyen törvény üres szavak halmaza maradna, s nem azért mert helytelen, hanem mert nem kikényszeríthető.” *Oliver Wendell Holmes: The Path of the Law*. 10. *Harvard Law Review*. 457. 1897. 458. p.

² Vö.: *ALAN HUNT: The Sociological Movement in Law*. MacMillan Press. London. Basingstoke, 1978. 3. p.

³ Ld.: *ALAN HUNT i.m.* 7. p.

együttes vizsgálata. Másképpen két kultúra – természetesen egy társadalomban való – együttes létezésének elemzése, a különbségek és azonosságok meghatározása, etc. Azóta persze sok év eltelt, és rengeteg tapasztalat halmozódott fel, kutatások születtek, elemzések készültek, ám kérdések mindig adódnak, illetve újak vetődnek fel. Jelen tanulmány is lényegét tekintve egy probléma elemzésére irányul; nevezetesen az egy társadalomban meglévő jogi kultúrák viszonyának mind a jogi kultúrákra, mind az egész társadalomra való hatásának kimutatása jelenik meg célként. Mindehhez egy konkrét példa, egy konkrét kérdés felvetése nyújt segítséget: vajon miért olyan hosszantartóak az olaszországi jogi eljárások, miért hosszabbak, mint a legtöbb európai uniós országban, holott az Unió országainak jogi kultúrája rendkívül hasonló. Mégis az eljárások idejének átlagához képest az olasz helyzet kimagasló. A kérdésre adható válaszok segítségével pedig talán eljuthatunk a fent említett jogszociológiai irányvonal, ti. az adott társadalmon belüli különféle jogi kultúrák, mélyebb elemzéséhez.

A jogi kultúrák diverzitása ...

Talán manapság már inkább az összehasonlító joghoz kapcsolható, ám mindenképpen a jogszociológia tárgyköréhez is tartozik a jogi kultúrák világának vizsgálata; mi több megkockáztatható az a kijelentés, hogy a közép-európai régióban az összehasonlító jog a jogszociológiából „csepegett le”. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy a jogszociológia ezen irányvonala szerint – a jog-összehasonlítás „szűken értelmezett” diszciplínájával szemben – a jogszabályok által orientált cselekedetek és attitűdök mindig az adott társadalom kultúrájából eredeztethetőként meghatározottak. Bár akkor is tényként tekinthető, hogy bizonyos terminusoknak, mint például jogi tradíció, vagy joghoz kapcsolódó professzionális/laikus attitűd, sokkal mélyebb hagyományai vannak akár az összehasonlító jogban, akár a politikatudományban.⁴ Mindenesetre az is kimondható, hogy – akár a jogi intézményrendszerre, jogi infrastruktúrára, akár a jogi attitűdökre tekintünk – igen közeli kapcsolatban van mind az összehasonlító joggal, mind pedig a jogi antropológiával.

Ugyanakkor jogszociológiai szempontból a jogi kultúrák szerinti megkülönböztetés, mely bizonyos szempontokból megegyezést mutat akár a jogkörök, akár a jogcsaládok tartalmával, szélesebb spektrumon mozgó vizsgálódást tesz lehetővé. Az oktatás és a jogászai hivatás „jogi tudattartalmaként”, belső értékeinek átadásaként, örökléseként és egzisztálásaként is felfogható.⁵ A laikus, de különösen a professzionális jogi kultúra fogalmi elemeinek – a kodifikált és érvényes jog, az intézményi struktúra, a jogilag releváns magatartási modellek, a jogtudat, a társadalom joggal kapcsolatos attitűdjei, a jog működésével összefüggő társadalmi tapasztalatok,⁶ – a jogrendszerre gyakorolt hatása megkérdőjelezhetetlen.

⁴ DAVIS NELKEN: *Culture, Legal*. In: David S. Clark ed.: *Encyclopedia of Law and Society*. American and Global Perspectives. vol 1. Sage. London, 2007. 369–374. pp., 369–370. pp.

⁵ Nicholas Kasirer feltehetően nemcsak a jogi oktatásra, de magára a jogra is így tekint. Vö.: NICHOLAS KASIRER: *Bijuralism in Law's Empire and in Law's Cosmos*. 52. *Journal of Legal Education*. 29.

⁶ KULCSÁR KÁLMÁN: *Politikai és jogszociológia*. Kossuth, 1987. 526. p. Lawrence M. Friedman a következőképpen határozza meg a jogi kultúrát: a jogi kultúra meglehetősen képlékeny fogalom; a legjobb volna

A hagyományos felosztásnak megfelelően a regulatív (korábban legálisnak nevezett) jogi kultúrában a jog (legalábbis némi leegyszerűsítéssel) normatív értelemben magatartásirányító szabályok összességének tekinthető, míg az orientatív jogi kultúrákban a jognak inkább orientáló szerepet tulajdonítanak, sok esetben a szabályokat csupán szimbolikus, mintajelentőségűnek felfogó társadalmi attitűd vált uralkodóvá.⁷ Emellett a professzionális vagy internális jogi kultúra a joggal hivatásszerűen foglalkozók szemléletét, míg a laikus vagy externális jogi kultúra a joggal hivatásszerűen nem foglalkozóknak a joggal szembeni attitűdjét jelenti. De bármilyen osztályozást, kategorizálást is használunk *Lawrence M. Friedman* a témakört illetően meglehetősen találóan és plasztikusan fogalmazott: „a jogi kultúra különböző absztrakciós szinten definiálható, így értelmezhető például a jogrendszer szintjén, az állami szabályozások szintjén, egy bizonyos földrajzi régió esetében vagy éppen egy meghatározott közösség normái alapján, de aszerint is, hogy egyetlen közösség normarendszere hogyan viszonyul az egész társadalom kulturális rendjéhez.”⁸

Ehhez kapcsolódik az úgynevezett interpretív megközelítés, melynek lényege, hogy nemcsak összehasonlítja a különféle jogi kultúrákat, hanem azt is vizsgálja, hogy hogyan „rezonálnak” egymással, vagy milyen mértékben hasonlítanak egymáshoz. Vagyis megpróbálják egyik kulturális rendszer ideáit, elveit, etc. a másikkal összehasonlítani, illetve egy efféle összehasonlítási hálót létrehozni. Ezen belül az elsődleges megközelítés szerint a jogi kultúrák különböző aspektusait elsősorban arra használják, hogy a jogilag releváns cselekedetek típusait, szintjeit meghatározzák, illetve megmagyarázzák. Másodlagos megközelítésben pedig a jogilag releváns cselekedeteket és az ahhoz kapcsolódó attitűdöt a jogi kultúra „indexeként” használják fel. De bárhog is nézzük, ez mindenképpen elvezet egy „jogszociológiai eszperantóhoz”,⁹ mely alkalmas lehet arra, hogy absztrakt elvek alapján egy skálát hozzon létre, ami a különféle kultúrák behatárolásához megfelelő mértékként szolgáltathat. Ugyanakkor ezzel a holisztikus megközelítéssel kevés figyelmet fordítanak a szociális (hétköznapi) kulturális élet rengeteg aspektusa és a jogi kultúra közti egyébként meglehetősen vékony vonalra, vagyis összefüggéseire. S csak egy példa: ebből a szempontból érdekes, hogy az angolszász jogi kultúrában akár jogelméleti szinten is rengeteg kapcsolódási pont van a jog és az életvilág más területeivel (még mozgalmak formájában is) mint például jog és gazdaság és társadalom, addig a kontinentális akadémiai szféra inkább a jog és állam és társadalom kapcsot

magát a kultúra kifejezést elkerülni, de az túlzottan is részét képezi a fogalomnak. A kultúrának antropológiai sajátossága van: egy komplex viselkedési minta, szokások összessége, életmód, melyek összefüggésben vannak egymással; a kultúra a társadalom, vagy egyes közösségek koherenciáját a magatartásokon keresztül biztosítja. LAWRENCE M. FRIEDMAN: *Some Thoughts on Comparative Legal Culture*. In: David S. Clarke: *Comparative and Private International Law: Essays in Honor of John Henry Merryman on His Seventieth Birthday*. Duncker and Hublot. Berlin, 1990. 49–57. pp., 52–53. pp. A jogi kultúra a közösségnek, vagy annak egy részének a jog, illetve jogintézmények iránti ideáinak, értékeinek, elvárásainak és attitűdjeinek összessége. The Concept of Legal Culture: A Reply. In: David Nelken: *Comparing Legal Cultures*. Dartmouth Publishing. Aldershot, 1997. 33–39. pp., 34. p.

⁷ Vö. KULCSÁR KÁLMÁN i.m. 470. p., 527. p.

⁸ LAWRENCE M. FREEDMAN: *The Legal System. A Social Science Perspective*. Russel Sage Foundation. New York, 1975. 194. p.

⁹ DAVID NELKEN: *Using the Concept of Legal Culture*. 29. Australian Journal of Legal Philosophy. 1. 2004. 10. p.

latára koncentrálni. Tehát a „kontinentális koncentráció” alapja egy olyan felfogás, miszerint – ellentétben az angolszász pragmatikus, a konkrét cselekvéseket meghatározó jogi felfogással – az államot, mint a kollektív akarat megkérdőjelezhetetlen reprezentációját látja, a jog pedig egy ideális aspirációja minden cselekvésnek.¹⁰

Am a jogi kultúrák és a jogszociológia kapcsolata más jelleggel is megközelíthető, s így már némileg distinkcionálható a jog-összehasonlítástól, és visszavezet a tradicionális jogszociológia keretei közé. Hiszen ha a legegyszerűbb megfogalmazástól eltekinthetünk, miszerint a jogi kultúra a jog által orientált cselekvések, és a hozzá kapcsolódó attitűdök összességeként fogható fel, ennél „azért többről, illetve másról is szó van”; minthogy a jogi kultúra, mint egyébként minden más – szociológiai szempontból – kulturális kérdés, nemcsak arról „ad hírt”, hogy „mit teszünk, hanem, arról is kik vagyunk”.¹¹ S ez ad alapot a jogszociológiai megközelítésnek, mivel ebben az esetben nem csupán különböző jogrendszerek összehasonlító megközelítése a feladat, hanem az „élő jog” és a „papír jog” közötti különbségtételről, előbbiekről létezéséről, funkcióiról, társadalmi háttéréről, továbbá – nem elhanyagolhatóan – az általános kulturális szemlélettel való kapcsolatáról, összefüggéseiről, vagy azok hiányairól is.¹² Ebből következően, illetve ezzel kapcsolatban általánosan kimondható, hogy a jogszociológiai irodalomban a jogi kultúrára tekintve kétféle kategória merült fel: egyrészt egy mikroszint, másrészt egy makroszint. Előbbi nemzeti, illetve partikuláris szinten a helyi bíróságok, ügyészségek, továbbá az ügyvédek, jogi tanácsadók tevékenysége, szemlélete, illetve ezek összehasonlítása. Utóbbi viszont a történelmi, társadalmi, gazdasági, etc. viszonyok és a normák kapcsolatával foglalkozik (s itt az utóbbi időben felmerül egy harmadik szint: a transznacionális kultúra léte, mely immáron egyértelműen a globalizációhoz köthető).¹³ (De ha nem is beszélhetünk kulturális vagy jogi homogenizációról, azért a különféle jogi kultúrák szoros kapcsolatáról, egymásra hatásáról mindenképpen.)¹⁴ S itt persze újra „tetten érhető az összehasonlító jog, ami nem nélkülözheti a jogrendszerek társadalmi háttérét, ám ebben az esetben a többszintű vizsgálat – főleg, ha a „harmadik szintet” is figyelembe vesszük – már inkább a jogszociológiához tartozik.

Azért hogy a társadalmi kultúra és a jogi kultúra összefüggéseire, valamint a külön-külön ezeken belüli komplikáltabb folyamatokra rávilágítsunk és ne csak pusztá teoretizálásról legyen szó, érdemes néhány példát felvetni. (Mely példák már sokkal

¹⁰ Az ilyen társadalmi cselekvéseknek persze lehetnek éppen tradicionális, vagy vallási, etc. alapjai is. Ugyan megpróbálható és meg is próbálják hasonlóan interpretálni például a *Rule of Law* kifejezést a *Rechtsstaat* vagy *Stato di diritto* fogalmakkal, vagy az olasz *garantismo* kifejezést *due process*, illetve a *Sicherheit* szavakkal, esetleg a flamand „*beleid*” kifejezéssel, ami a politikai vezetésű kormány, továbbá igazságszolgáltatás és közigazgatás iránti bizalmat fejezi ki. Ám feltehetően ezek kifejezett összehasonlítása több mint megkérdőjelezhető. Uo. 10. p.

¹¹ DAVID NÉLKEN i.m. 1. p.

¹² Az összehasonlítás a jogszociológia területén is megtörténik, csak részben más teoretikus és más metodológiai alapon. Csak néhány példával illusztrálva: Uo. 1–3.; 8. p. Vagyis a probléma sokkal komplexebb, mint egy egyszerű összehasonlítás; s ez már jogszociológia.

¹³ Ám, ha összevetjük makroszinten az előbbi mikroszintű példákat, akkor már kimutatható, hogy nem egyszerűen kulturális attitűdök befolyásolják a jogi eljárások, és a joggal kapcsolatos szemléletek minőségét, hiszen például „a jog és rend” milyen minőségi változásokon ment keresztül az 1920-30-as években a Weimari Köztársaságból a Hitleri Németországba, vagy, hogy ugyanebben az időszakban, Olaszországban szinte egyáltalán nem beszélhettünk a bírói eljárások késedelméről. Uo. 3–6. p.

¹⁴ Uo. 7. p.

jobban megmutathatják a jogszociológia feladatát is.) S többek között azt is, hogy talán nem megfelelő kifejezés „a jog elmélete”, hanem különféle jogkonceptiókról lehet beszélni, melyek egymás mellett léteznek, egymást behálózva együtt élnek.

Vajon hogyan lehetséges, hogy Dánia és az Egyesült Királyság (mind társadalmi-, mind kormány szinten) „panaszodik” a legtöbbet az Európai Unió előírásai miatt, mégis élen járnak azok teljesítésében, ugyanakkor Európában Olaszország társadalmát támogatja az Uniót leginkább, mégis élen jár az előírások nem vagy késedelmes teljesítése terén. Vagy miként lehet, hogy Hollandiában a jogalkotási „szorgalom” (jogszabályok megalkotásának számszerűségét és terjedelmét tekintve) töredéke (Európában a legkevesebb) a Németországi normaalkotásnak (Európában a legmagasabb), holott rendkívül hasonló jogi kultúráról lehet beszélni; sőt mind kulturálisan mind gazdasági szempontból meglehetősen közel állnak egymáshoz. Továbbá: például az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban a politikai szféra szereplői közül egy morálisan megkérdőjelezhető szexuális botrány egyenesen vezet (az állam és média szintjén is) a komoly korrupciós esetek felderítéséhez. Ezzel szemben a latin országokban éppen fordítva történik: egy-egy komolyabb korrupciós ügy napvilágra kerülése után fordul a közvélemény érdeklődése a házasságon belüli „hűtlenségi” kérdésekre. De lehet a jogalkotást tekintve az Egyesült Államok jogalkalmazását tartják a leginkább demokratikusnak és Franciaországot a legkevesbé, pedig egyik államról sem lehet elmondani, hogy „diktatórikus” rendszer lenne. Még egy paradoxon: ha a közlekedési szabályokat nézzük, miért csak relatíve biztonságos a kijelölt gyalogátkelőhelyen Angliában gyalogosként átkelni az útesten, míg Németországban a kijelölt gyalogos-átkelőhelyen ugyanez tökéletes biztonságot jelent, viszont Olaszországban ez sehol sem biztonságos (esetleg csak a motorosok próbálják a balesetet elkerülni); holott egyik országban sem kisebb, vagy nagyobb a közlekedési forgalom mértéke. Bár az is igaz, hogy ez utóbbi országban a közlekedési balesetek elkerülését illetően a közlekedési partnerek rendkívül fondorlatosak. De ehhez kapcsolódóan (akár egy közlekedési bűncselekmény esetében is) Olaszországban, sok esetben egy bírói ítélet meghozatalára akár 14 évet is várni kell, míg ez a legtöbb uniós országban (persze néhány nehéz eset, illetve bonyolultabb ügy kivételével) maximum hónapokig tart. Vagy: például Finnországban a szabadságvesztésre ítélték számának nagyságáról publikált adatok szerint az 1980-as években, Európában a lakosság számarányához mérten a legtöbb elítéltet lehetett találni: az összehasonlítás eredményeképpen Finnországban változtattak a büntetési rendszeren (leállították a börtönépítést). Ugyanebben az időben, ugyanezen felmérés után Hollandia viszont több börtönt épített. (Talán csupán az átlagnak akartak megfelelni; egyszerű konformitás?!) Ugyanakkor több európai államban viszont szigorították az egyes bűncselekmények büntetési tételeit (új börtönöket építettek). S még egy – talán a legérdekesebb – példa: az erőszakos közösülés esetében sokkal valószínűbb, hogy az angolszász jogi kultúrába tartozó áldozatok hatósághoz fordulnak, mint a kontinentális jogrendszerhez tartozó „kollegáik”, ám például Franciaországban ez sokkal kevesebb esetben történik meg, mint mondjuk Olaszországban, ami viszont már nem magyarázható egyszerű kulturális vagy intézményi háttérrel.

... s az olaszországi eljárások indokolatlan(?) késedelme ...

Ami viszont jelen tanulmány témáját illeti, egy igazán érdekes – elsősorban perszociológiai – kérdés felvetése és lehetséges magyarázatok adása lenne. Nevezetesen: az olaszországi peres eljárások „relatív” hosszú időtartama, annak ellenére, hogy az eljárási szabályok és reformok elsődleges célja az ítélethozatalok időtartamának rövidítése, a perek minél gyorsabb és eredményesebb befejezése.¹⁵ A problémafelvetés továbbá azért is kézenfekvő, mert, ha Olaszországot összehasonlítjuk más országokkal, akkor a kontinentális jog és az Európai Unió országaihoz mérten is kiemelkedően nagy a különbség. Holott ezek a társadalmak rendkívül hasonló jogi kulturális háttérrel rendelkeznek, jogi infrastruktúrájuk is hasonló és az általános szociológiai értelemben vett kultúra között sincs nagyobb differencia.

De, hogy konkrétan is megvilágítsuk a helyzetet, érdemes a számokra egy „pillantást” vetni. Olaszországban 1999-ben az elsőfokú eljárások átlagos időtartama 5 év volt, ám ha a fellebbviteli eljárás idejét is hozzáadjuk, mindez meghaladta a 9 évet is. Ehhez hozzájárul egy további – a legfelsőbb bírósághoz benyújtható - fellebbezési lehetőség (Magyarországon talán a volt felülvizsgálati eljáráshoz lehetne hasonlítani), melyet rendszerint a felek igénybe is vettek/vesznek. A 2000-ik év kezdetén 3.500.000 polgári és 5.400.000 büntető ügy várt „tárgyalásra”.¹⁶ (Mellesleg néhány öröklési, illetve csőd-eljárás esetén gyakran előfordul, hogy több generáció jogászága foglalkozott/foglalkozik az adott ügygel. Sőt gyakran hallani panaszokat az első és a további meghallgatások közötti időintervallum hossza miatt: az olasz ügyvédi kamara 2003-as riportja szerint előfordul, hogy az első bírói meghallgatást 2007-re tűzték ki, a másodikat 2011-re.) A számok alapján történő leírás persze nem feltétlenül ad teljes megvilágítást, hiszen egy 59.000.000-os ország perszámát nehéz összehasonlítani egy kisebb populációval rendelkező társadalommal, mint Magyarország vagy Dánia; de a fent említett peridőtartamra vonatkozó viszonyszámok már inkább szembetűnőek. Különösen, ha összevetjük akár Magyarország, Németország vagy Franciaország átlagos peridőtartamait, ami körülbelül fél évtől két évig terjed. S előjáróban: Franciaország esetében ez könnyebben lenne magyarázható a *Code Civil* által – sokszor alkalmazott – vélelem jellegével; ám a *Codice Civile* is rendkívül hasonló szemléletet tükröz.

Persze a kérdés azért nem ilyen egyszerű, hiszen Olaszország több (*Piemonte, Lombardia, Alto Adige Trentino, Friuli Venezia Giulia, Liguria, Emilia Romagna, Toscana, Marche, Umbria, Lazio, Abruzzo, Molise, Campania, Puglia, Basilicata, Calabria, Sicilia, Sardegna*) tartományból áll, s a peridőtartamot tekintve a tartományok között is jelentős eltérés található. Ez nem egy nemzeti kérdés! Ezért érdemes az egyes régiók (*regioni della Italia*) analizálása is, továbbá a régiók közötti hasonlóságok és differenciák kimutatása, más szóval egy többszintű vizsgálat szükséges. Például általában kimondható, hogy a déli régiókban valamivel hosszabb az átlagos peridőtartam. Továbbá

¹⁵ Az 1995-ös jogszolgáltatási reform célul tűzte ki ügyek ezrei számára a rövidebb eljárási időtartamot. Az eredmény: az addig „ördögi eljárási kömek” (*sezione stralcio*) nevezett bürokratikus útvesztő után, sok esetben igazán komplikált ügyek kerültek „alulfizetett” tiszteletbeli bírák elé, akik – jogvégzettségük mellett – igazán gyakorlati bírói tapasztalattal nem rendelkeztek. Vö.: DAVID NELKEN i.m. 11–12. pp.

¹⁶ Uo. 11–12. pp.

az olasz Igazságügyi Minisztérium statisztikái szerint 1999-ben a legrövidebb elsőfokú eljárások Észak-Olaszországban, *Bolzano* városában találhatóak (4,5 év) a fellebbviteli eljárás időtartama további 1,5 év, összesen 6,2 év. A leghosszabb eljárások a Szicíliában található *Galtanisetta* városkájában húzódnak 7,5 éves elsőfokú és 5 és fél éves másodfokú, összesen átlagosan 13 éves hosszúsággal.

Ezen túl további módszertani problémákat vet fel, hogy a jogi kultúrák összehasonlítása nem egyszerűen számadatok kérdése; hiszen ha csupán nominális, vagy viszonyszámokkal mérnénk össze a különféle jogi kultúrákat meglehetősen egyszerűen levonható, de mindenképpen téves, következtetésekre jutnánk. Az eljárásjogi aktivitás összefügg az általános kultúrával, s csak ennek figyelembevételével lehet szignifikáns vizsgálatokat végezni.¹⁷ Arról nem is beszélve, hogy mennyi speciális szabály tesz/tehet lehetővé jelentős különbségeket: az ítélet kézbesítésének határideje, fellebbviteli határidők, a végrehajtási eljárás ideje, végrehajtási kifogások benyújtása, vagy éppen a bírósági segítség személyzet létszáma. Vagy más szavakkal: mit tekintünk az eljárás végének?; az ítélet meghozatalát, vagy azt hogy a peres fél hozzájut ingatlanához, vagyonához, jövedelméhez, kártérítéséhez, etc.

Mindenesetre félretéve a módszertani kérdéseket – legyenek azok szociológiai, statisztikai, vagy földrajzi eredetű problémák – egy biztos: Olaszországban átlagosan rendkívül hosszúak a jogi eljárások. Ezt mi sem mutatja jobban, mint hogy minden egyes kormányban az igazságügyi miniszter szinte minden lehetőséget megragad, hogy kinyilvánítsa elsődleges fontosságát – igazságügyi reformok bevezetésével – az eljárási időtartamok rövidítésének.

S csupán néhány adat: az Emberi Jogok Egyezményének több mint 40 aláírója közül 6885 eljárás indult Olaszországból, ami az összes „tagországból” indult ügyek mintegy 20%-a. Ráadásul az elindult említett eljárások 36%-ban Olaszországot elmarasztaló ítélet születik, mely döntések jogalapja az indokolatlanul hosszú eljárási idő. Pontosabban az indoklások rámutatnak, hogy nincs racionális indoka (például rendkívül bonyolult jogi helyzet) az ítélethozatal késedelmének. Végso soron a strasbourgi bíróság az olasz államot konstans alperesnek tekinti. Ehhez csak Törökország hasonlatos, ahol a kurdok, mint eljárási résztvevők, esetén állapítható meg nagyfokú késedelem. A késedelem pedig nem egyszerűen csupán később hozott döntést, hanem az igazságszolgáltatás megtagadását is jelentheti, vagy akár emberi jogi szempontból bizonyos ügyekben kínzást is megvalósíthat.

De visszatérve a strasbourgi bíróságra; ez a bírói fórum önmagában megmutatja a lokális és a globális jog kapcsolatáról való gondolkodás komplexitását. Ugyanis egy adott jogrendszerben és egy adott jogi eljárásban résztvevő nehezen ismeri fel a jogszolgáltatás „határait”; vagyis tulajdonképpen a végsőkéig megy. Ezt az olaszországi helyzet teljes mértékben megmutatja. Ugyanis bármilyen „nemes célt” szolgált az emberi jogok egyezménye, s bármilyen nagyszerű megoldásnak tűnik, hogy a lokális jogot és jogalkalmazást „felülírja”, és többek között normalizálja a bírói eljárások hosszát, mégis sok esetben úgy gondolnak erre az intézményre, mint ugyanahhoz a jogi kultúrához tartozó újabb fellebbviteli lehetőségre. Vagyis tovább nőtt az eljárások hossza. Rá-

¹⁷ DAVID NELKEN: *Puzzling about Legal Culture: A comment on Blankenburg*. In: David Nelken (ed.): *Comparing Legal Cultures*. Dartmouth. Aldershot. 1997. 69–2. pp., 69. p.

adásul az Európai Bíróság egy speciális bíróság, mely elsősorban a lokális hatalom megfékezését szolgálja. De az olasz jogászok egy jelentős része pont a fentiek miatt gondolja úgy, hogy ez a jogszolgáltatási fórum a „Csodák Bírósága”, ami kívül esik „időn és téren”, s minden nemes szándék ellenére inkább anarchikusság teszi az igazságszolgáltatást. S végső soron a strasbourgi bíróság által a peres félnek garantált előnyei sokkal kevesebb, mint amennyi kárt okoz a nemzeti jogalkotásnak.¹⁸

A globális szintű jogalkalmazástól eltekintve Olaszország természetesen maga is megpróbálta a jogi eljárásokat „rövidíteni”, mert az Európai Bíróság ítéletei nemcsak költségeket okoz az országnak, de morális kárral is járnak, továbbá a normális gazdasági működés érdekében az ország önérdeke is ezt diktálná. Így például büntetőügyekben több bírói fórumot is összevontak, továbbá polgári perekben csökkentették a kötelező tárgyalási meghallgatások számát. Új szabályként került bevezetésre, hogy azok a bírák, akik az ítélelhozatal során indokolatlan késedelem miatt felelősnek bizonyultak, kötelesek kártérítést fizetni. Azután 1999-ben elsősorban Strasbourg kritikája miatt bevezették az úgynevezett *Pinto* törvényt (*Legge Pinto*). A törvény szerint azokat az ügyeket, melyek – akár látszólagosan is – indokolatlan késedelemben vannak a legközelebbi körzetben lévő fellebbviteli bíróságnak meg kell vizsgálnia és négy hónapon belül javaslatot kell tenni az előző fokban eljáró hatóságnak, hogy milyen ítéletet hozzon. (Vélekedésük szerint ezzel kikerüli a strasbourgi bíróságot, amivel megelőzik az országot érő további pénzügyi és erkölcsi károkat. Valójában ezzel a rendelkezéssel újabb késedelmi faktort „kreáltak”, ugyanis ahelyett, hogy egyből Strasbourgba küldenék a keresetet, először Olaszországon belül kell újabb „gyógyírt” keresni, s csak miután bebizonyosodott, hogy indokolatlan késedelem miatt a peres felet kár érte, amit nem térítettek meg, végül az ügy mégis csak az Európai Bíróság „asztalára kerül”.¹⁹ S hogy betartsák a jogforrási hierarchiát, egy alkotmányos rendelkezést is beiktattak: „a mindenképpen késedelmes ügyek” kategóriájának kötelező felülvizsgálatát és befejezését. Ám ennek a kifejezésnek az értelmezése a bírák számára is meglehetősen problematikus (még az esetjogi kidolgozottság sem áll rendelkezésre) és mellesleg a szabály kikényszerítésére sincs sem alkotmányos sem egyéb norma. S végül ez is csak az eljárási időtartamot növelte, hiszen minél több az eljárási kontrol és eljárási szabály, azok betartása annál nehezebb, illetve az ügy késleltetése érdekében annál több hivatkozási alapra van lehetőség.²⁰

... illetve annak okai

Nos, továbbgondolva fel lehet tenni a következő kérdést. Amennyiben azt nehéz elképzelni, hogy az olasz jogalkotás sorozatos hibákat követett el, illetve az eljárások rövidítése kiemelt célja mind a jogalkotásnak, mind a jogalkalmazásnak, akkor hol lehet a probléma? Talán strukturális okai vannak, vagy a jogi kultúrában, esetleg az általános

¹⁸ DAVID NELKEN: *Using the Concept of Legal Culture*. i.m. 15. p.

¹⁹ A bírói eljárások indokolatlan hosszúságáról 2003. májusában tartott Pádovai Konferencia. 30–31. pp.

²⁰ Ezek alól természetesen kivételt képeznek a rendkívül bonyolult történeti tényállás felderítését kívánó esetek, a komplex jogi kérdések, a peres felek nagy száma, a szakértők számára is komplikált kérdések, a tanúk, illetve a felek együttműködésének hiánya, a rosszhiszemű pertaktika, a bírák alacsony létszáma, vagy a Cancelleria adminisztratív hibái.

kultúrában kereshető a válasz. Vagy éppen kifejezetten az eljárási szabályokban kereshető a válasz, esetleg a jogtudatban, a jogról való gondolkodásban. Talán érdemes lenne az egyszerűbb oldalról kiindulni, és először a konkrét szabályozásokat megvizsgálni, majd azok értelmezését, értelmezési szokásait, illetve az egyéb eljárási szokásnormákat, a jogi infrastruktúrát, majd utána a jogi gondolkodást, a jogi kultúrát és végül az adott társadalom kultúrájának a tanulmány szempontjából releváns meghatározóit.

Az eljárások átlagos időintervallumával kapcsolatosan, ami az eljárási, beleértve az jogi eljárások szerkezetét, illetve az anyagi jogi szabályozásokat illeti a következő előfeltevések mindenképpen érvényesek:

Ad1. Az első – noha inkább strukturális kérdés – ami rendkívül szembetűnő, az a lényegében háromszintű bírói eljárás. Ebből kettő a tények vizsgálatára is jelentős hangsúlyt fektet, illetve a „legfelső bíróságok” rendszere, melyek a perújítási eljárásokat végzik.

Ad2. Szintén könnyen – minimális módszertani erőfeszítés után – látható a bírói ítéletek hosszúsága. Ez sokszor az amerikai ítéletek hosszához közelít, holott a kontinentális jogrendszerekben ez rendkívül szokatlan, és messze meghaladja francia kollegáik ítéleteinek hosszúságát, pedig mindkét rendszerben a bíró játssza (legalábbis polgári perekben mindenképpen) a főszerepet.²¹ Az ítéletek terjedelmének nagy részét pedig elsősorban a jogi indoklás teszi ki; ami úgymond szokásszerűen elvárt a bíraktól. Mindemellett az adott tartomány jogászsága különböző fórumokon – pro és kontra – folyamatos kommentárokat fűz az ítéletek jogi indokaihoz, ami egyfelől egy olyan diskurzív közeget teremt, ami elősegíti a jog folyamatos „finomítását”, másfelől viszont növeli a jogi bizonytalanságot (mivel ahány ²²jogász, annyi vélemény!).²³

Ad3. A bírák szokásszerűen (de legalábbis hangzatosan!) figyelemmel vannak minden tényre, ami az eljárás során felmerül. A peres felek, illetve azok képviselői pedig az elvárásnak eleget téve minél hosszabb, a történeti tényeket részletesen fejtegető beadványokat készítenek, melyek nemcsak az eljárási munkaterhet, így az ügy befejezésének késedelmét, de még további jogbizonytalanságot is indukálnak. (Minél több a tényszerű adat, annál nehezebb a bírónak a jogi relevanciát megállapítani!)

Ad4. A tényfeltáráshoz pedig szorosan kapcsolódik az eljárásjogi szabályozásnak a bizonyításra vonatkozó része (akár például a jegyzőkönyvvezetés komplikáltsága, ami szintén az ügyek terjedelmét okozza. Természetesen erre könnyen található morális in-

²¹ A leghosszabb ítéletek elsősorban (az angolszász jogrendszerekben) s különösen az Egyesült Államokban születnek, (körülbelül 12.000 szó/ítélet). Ennek oka, hogy a felek és nem a bíró játssza a központi szerepet, továbbá az angolszász jogi gondolkodás mindig konkrét, tényszerű, az adott ügyet megelőző hasonló eset tényeit vetik össze, s végül az esküdtszék jelenléte, akik laikusok, tehát inkább a megtörtént eseményekre koncentrálnak. A legrövidebb ítéletek országa pedig Franciaország (körülbelül 800 szó/ítélet). Ennek oka pedig a bíró központi szerepe, a vizsgálóbíró előzetes eljárása, illetve a törvényekben előre meghatározott, többnyire megdönthetetlen vélelmek sokasága. Részletesebben lásd: Pokol Béla: *Jogszociológia*. Rejtjel Kiadó. Budapest, 2000.

²² DAVID NELKEN i.m. 17. p.

²³ Az Egyesült Államokban lévő jogászai közvélemény kialakításának hasonló diskurzusára lásd: RENÉ DAVID: *A jelenkor nagy jogrendszerei*. Összehasonlító jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1977. Ám az Egyesült Államok egyes államaiban a bírák vannak figyelemmel a kialakult jogi közvéleményre, Olaszországban azonban ilyen közvélemény nem alakult ki.

dok: a megfelelő tényfeltárás az igazságszolgáltatás erkölcsi kötelessége, ezért ennek szigorú szabályai elengedhetetlenek.²⁴

Ad5. Az olasz hírforrások egy-egy hírhedtebb, ám elhúzódó eset kapcsán „minduntalan” ugyanazokat az okokat sorolják fel: „a bírák „lustasága”, arroganciája, alkalmatlansága, az ügyvédek „kapzsisága” (mivel minél hosszabb az eljárás, annál nagyobb lehet a megbízási díj) vagy éppen a politikusok közönye, és fordítva önös érdekeik érvényesítése”. Persze ehhez képest a valóság más képet mutat, mint ahogy az az akadémiai vitákból is kiderül; ám bármilyen meglepő, de meglehetősen könnyű a fenti következtetésekhez is eljutni. Valójában a háború után olyan jogalkotási dömpinggel kellett/kell a jogalkalmazásnak szembenéznie, olyan túlszabályozottsági rátát találhatunk, amihez nem egyszerűen kevés a bírák létszáma (ez is igaz) hanem egyszerűen képtelenség figyelemmel követni és megfelelően felkészülni az alkalmazásukra. Tehát az externális jogi kultúra nem találkozik a professzionálissal, s a fenti sajtóvélemények is ebből következnek.

Ad6. Végül pedig nem is kell feltétlenül a „papíron lévő jogra” tekinteni, hiszen a praxisban működő jogászok „mesteren” bánnak a meglévő szabályokkal, s a törvényhozás hiába próbálkozik bármivel is, a megfelelő tapasztalattal rendelkező jogászság könnyedén meg tudja kerülni vagy éppen kihasználni azokat, s érdekeiknek megfelelően az eljárások idejét szinte vég nélkül képesek „nyújtani”. Ráadásul mindez még a büntetőügyekre is igaz, s nemcsak a vád képviselőinek részéről, hanem ugyanezt megteszik az ügyészek és a bírák is.²⁵

Érdemes egy pillantást vetni a jogásztársadalom létszámára, és annak szerkezetére, annál is inkább, mivel a jogászság létszáma egyértelműen kihat az egész társadalomra, annak szemléletére és a perek számára is.²⁶

A jogászság létszámának kérdése – éppúgy, mint bármelyik kontinentális vagy angolszász jogrendszerben – Olaszországban sem elhanyagolható: több, mint 150.000 jogász dolgozik az országban (bár nem mind végeznek hagyományos jogi praxist). Aminek eredménye egy „*circulus viciosus*”: a nagyobb létszámú jogászság nemcsak megfelel a társadalom érdekeinek, szemléletének, de fordítva stimulálja is azokat. Ráadásul, ellentétben az aránytalanul nehéz bírói felvételi vizsgával, az ügyvédi kamarákba való bekerülés meglehetősen könnyű.

S még mindig a jogásztársadalmi létszámkérdésnél maradva, gondoljunk csak arra, hogy a háború után a hétszeresére emelkedett a polgári peres eljárások száma, míg a bírák létszáma csak a háború előtti kétszerese lett. S mivel ugyanannyi bírót jut sokkal több ügyre, már az első tárgyalási nap is a kereset beérkezését követően jelentős késéssel történhet meg. Így kimondható, hogy a késés egyik fő oka nem is az ügyekkel való effektív munka, hanem azoknak az időintervallumoknak az összessége, melyek „halott periódusokat” jelentenek a releváns ismeretek megszerzésére hivatott tárgyalások között.

²⁴ BÓDI MÁTYÁS: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia. Jogelméleti módszertani vizsgálat*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004.

²⁵ Vö.: DAVID NELKEN and LETIZIA ZANIER: *Tra norme e prassi: durata del processo penale e strategie degli operatori del diritto*. Sociologia del diritto. 2006. 143–66. pp.

²⁶ Vö.: POKOL BÉLA: *Jogsociológiai vizsgálódások*. i.m.

Továbbá nem melleleg az ügyvédi honorárium erősen függ a per hosszától (nem feltétlenül a tárgyalásokra való felkészülés és az azokon való részvétel időintervallumától, hanem ennél prózaibb módon: egyszerűen a sok éves eljárásért akár részletekben akár egy összegben magasabb megbízási díj kérhető). Ezzel párhuzamosan összehasonlítva más országokhoz képest relatíve alacsony a pertárgy értékéhez mérten az eljárási illeték/díj/etc., így a feleknek nem feltétlenül érdekük a peres eljárástól való eltekintés vagy megegyezés. S megint csak párhuzamosan nincs a rászorultaknak megfelelő (például jogi aktusonkénti díjazás) állami segítségnyújtás „a joghoz jutáshoz”, így a jogi képviselők szintén érdekeltek a perek elhúzásában.²⁷

Az előbbihez köthetően sokszor előfordul, hogy az egyébként vesztes helyzetben lévő félnek mindenképpen, de sok esetben mindkét félnek már nem a pernyertesség a célja, hanem a per elhúzása. Ezzel egyrészt elkerülhetik és elhúzzhatják a költségeket, másrészt az ügyvédek nagy létszáma miatt, egy-egy ügyvéd kevés ügyvel foglalkozik, vagyis a képviselőknek is további érdekük a meglévő ügyek eljárásban tartása. A fentiek eredményeképpen kialakult a jogásztársadalomban (de nemcsak ott!) egy olyan attitűd, miszerint „nincs kultúrája a megegyezésnek”, vagy ahogy az olasz jogász körökbe mondják: „a megegyezés a rég feledésbe merült törvénykönyvvé, a csödhelyzet a jelen, és hátra van még a rendkívül távol levő bizonytalan jövő”.²⁸

A megegyezés kultúrájának hiányához nem melleleg hozzá tartozik az állam iránti viszonylagosan túlzott „bizalom”, illetve az állami szabályozások hosszú időn keresztül monopóliuma is. Hiszen az itáliai államok meglehetősen régtől fogva abszolutisztikus uralom keretei között léteztek. Vagyis a társadalmi változások nagy része „felülről”, az államtól, vagyis jogszabályokon keresztül valósultak meg, aminek következtében kialakult egyfajta társadalmi szemlélet, miszerint a jog képes „mindent megoldani”. Ám ennek van egy fordított sémája is: az állami szférában is kialakult az a szemlélet, hogy egyedül ő képes a társadalom szervezésére.²⁹

S az előbbiekhöz kapcsolható, hogy a professzionális jogi kultúra résztvevői között létezik egy ki nem mondott, implicit összhang, miszerint végül is mindenkinek érdekében áll a jogi eljárások minél hosszabb ideje. Ennek természetesen van egy prózai oka: a bírák egyszerűen ezzel el tudják halasztani mind a felelősséget, mind a munkaterhet, ha elhalaszthatják az ítéletek kihirdetését, vagy megírását; az ügyvédek pedig egyre több

²⁷ Lásd: DANIELE MARCHESI: *Avvocati, Litiganti. Diritto ed economia del processo civile*. 2002.

²⁸ STEFANIA PELLEGRINI: *La Giustizia Civile Dentro e Fuori dal Tribunale*. Clueb, 2000.

²⁹ Ugyanakkor szintén meg kell említeni az 1865-ös – immáron egységes és „nacionális” – Olasz Királyság Polgári Jogi Kódexét (*Codice Civile*), melynek 265. cikke kimondta: „Az ítéletek indokolásánál a bíróságoknak azokra a törvényekre kell hivatkozniuk, melyeken az adott döntések alapulnak; a bíróság röviden említheti azokat a jogelveket, melyek meghatározták a döntést, anélkül, hogy az ahhoz köthető jogtudós nevét említenék”. 14 dicembre 1865, no. 2641, Art 265. „*Nella compilazione dei motivi delle sentenze devono separarsi le questioni di fatto dalle questioni di diritto; si enunciano gli articoli di legge, sui quali la sentenza è fondata, e si fa un cenno conciso dei principii generali del diritto che avranno influito sulla decisione senza estendersi a confutare tutti gli argomenti adottati in contrario dai patrocinatori delle parti e senza invocare l'autorità degli scrittori legali.*” Ezt tulajdonképpen megismételte az 1941-es polgári eljárásjogi kódex, mely szintén megtiltotta jogtudományi vélemények citációját. S végül az olasz bíróságok egy-egy kivételes esettől eltekintve teljesítették és teljesítik is a törvényi rendelkezéseket²⁹ Néha azért előfordul ilyen explicit eset; például napjainkban is a következő időpontokban és bíróságok ítéleteiben: Tribunale di Sanona 1977. február 21.; Tribunale di Velletri 1997. december 3.; Tribunale di Genova 2002 szeptember 28. Tribunale di Torino 2002. december 30.; Tribunale di Napoli 2002. február 26.

üggyel foglalkozhatnak, hiszen a „régí” esetek után is jár a megbízási díj. Így egyúttal a jogászai professzióon belül már egyfajta szokássá is vált a hosszú eljárás; például azt a tényt, hogy Dániában bizonyos eljárások egy hónapon belül befejeződnek egyszerűen „nevetségesnek” tartják.³⁰ Sőt sok jogász egyenesen kívánatosnak tartja a hosszú eljárást, többen azon a véleményen vannak, hogy például a hosszan tartó büntetőeljárás lehetőséget ad a sértettnek a bűncselekmény következményeinek „kiheverésére”, az eljárás pedig maga büntetés az elkövetőnek (jogerős ítélet nélküli büntetés!) és a hosszú idő alatt a bíró is jobban átlátja a bűncselekmény következményeit mind a sértettre, mind a társadalomra nézve. Továbbá az idő megteremti a sértett és az elkövető közti megfelelő távolságot, ami alapján racionálisabban láthatják a múltat és lehetőséget teremthet a megegyezésre, s esetleg a sértett és a társadalom is jobban átláthatja saját felelősségét.

Most pedig tekintsünk a jogi normákon és a jogászságon túlra: érdemes megnézni más társadalmi szférák és a jog kapcsolatát, a jogászság és a jog szemléletének és más szegmensek attitűdjeinek összefüggéseit. Így például a jog, a bíróságok és az államhatárolom, illetve politika viszonyát.

A kormány időről-időre célul tűzi ki, hogy nagyobb összegeket kellene költeni a bíróság erőforrásainak növelésére, illetve a jogalkalmazás modernizációjára. Ám ezek a törekvések – elsősorban törvényhozási szakban – rendszerint „elakadnak” a különféle politikai megfontolások és érdekek; továbbá a különféle feladatkörrel, hatáskörrel, és illetékességgel rendelkező bíróságok bonyolult rendszerének racionalizálási nehézségei miatt.

S csak a konkrétság kedvéért: Némelyik bíróság (mondjuk földrajzi elhelyezkedése miatt) erősen túlterhelt, ugyanakkor egy másik törvényszék ugyanakkora potenciállal és sokkal kevesebb üggyel rendelkezik. Ugyanez a helyzet adódhat a hatásköri kérdések miatt is, hiszen bizonyos hatáskörök sokkal nagyobb erőforrást igényelnek, mint mások és fordítva. Az adminisztrációs személyzet pedig folyamatosan „panaszodik” az „antikvitásnak számító” információs technológia, illetve az „alulfizettség” miatt.³¹ Ennél azonban fontosabb konkrétum, hogy a bírói öngazgatás a politikai támadásoktól folyamatosan és persze érthető módon védi a bírói autonómiát. A védekezés stratégiája – az folyamatosan hangoztatott alkotmányos függetlenség mellett – pedig, hogy a politikai vezetés nem „szólhat bele” sem a jogalkalmazás működési forrásainak állandóságába, elosztásába, sem a bírósági struktúra működésébe.

Ugyan nem a szervezeti kérdéshez tartozik, de valahol mégis erősen érinti, és újra és újra felmerül a politikai kérdés. Az olasz politikai szféra, legyen bárki is kormányon, nem akar pénzt költeni a bírói rendszerre. Ennek két fő oka lehet: az egyik, hogy az igazságszolgáltatási struktúrára úgy tekintenek, mint egy „feneketlen kútra”, vagyis ahhoz, hogy megfelelően átszervezzék, igen sok pénzre lenne szükség. A másik ok, hogy egyik politikai párt – amennyiben kormány vagy önkormányzati szerepet akar vállalni – sem szeretne adót növelni (már választási ígéreteiben sem) ami viszont nélkülözhetetlen lenne egy ilyen szintű strukturális reformhoz. Ezért a kormányok – minden hangos szó-

³⁰ A pádovai konferencia résztvevői nemhogy megdöbbenek volna, hanem egyszerűen nem hitték, hogy lehetséges ennyi idő alatt befejezni egy ügyet, pláne nem lehetséges racionális, jogos, igazságos döntést hozni. DAVID NELKEN i.m. 21. p.

³¹ DAVID NELKEN i.m. 18–19. pp.

noklat mellett – igen elnézőek a bírósági ügyek késlekedéséért, hiszen a „szigor valahol a saját fejükre szállna vissza”. Ugyanakkor inkább a strasbourgi bíróságnak fizetnek, illetve folyamatosan hangoztatják a bírói autonómiát, mellyel „tisztára moshatják a kezüket”, hiszen ettől kezdve nem a politikai szféra a felelős, ezzel párhuzamosan pedig biztosítják az igazságszolgáltatás „pénzügyi autonómiáját”.³²

A fentiekhez hasonlóan más szférák összefüggéseit is érdemes megvizsgálni: így például a jog és a – a jogi szférához közel álló – gazdaság kapcsolatát.

Az előzőekben tárgyalt szabályozási és strukturális kérdések mellett megjelenik egy meglehetősen bonyolultabb gazdasági, társadalmi és jogi, eljárásjogi összefüggésekkel bíró kérdés. Bevezetésként talán annyit, hogy noha Max Weber szerint a jól működő kapitalista gazdasághoz elengedhetetlen egy kiszámítható, megfelelően funkcionáló jogrendszer, Olaszország gazdaságának ez mégsem érdeke, mi több inkább a kiszámíthatatlanság és az eljárási késések állnak érdekükben. (Nos, ez meglepő, vagy Webernek nem volt igaza?!)

Ugyanis a nagyobb – többek között akár transznacionális – vállalatok, mivel érdeklükben áll, természetesen igénybe veszik a formális és alternatív jogszolgáltatást, mint például az arbitráció, esetleg a mediáció. Ám ezek az alternatív formák meglehetősen drágák, bár az is igaz, hogy rövid időintervallumon belül eldőlnek az ügyek; vagyis Olaszországban a gyorsaságot meg kell fizetni! Csakhogy az olasz gazdaság sokkal inkább a középvállalkozásokra, illetve a kisebb cégekre épül, és annak ellenére, hogy ezek a vállalkozások is biztosan számítanának egy kiszámítható bírói rendszerre, mégis annak érdekében, hogy elkerüljék, elhalasztassák az anyagi veszteség realizálását az eljárási késelem megfelelő eszköznek bizonyul. (A háború utáni olasz gazdasági csodának köszönhetően (*il miracolo economico della Italia*) természetesen léteznek igazi nagyvállalkozások, melyek nemzetközi szinten jelen vannak, mint mondjuk a *Fabbrica Italiana Automobili Torino*, vagyis a FIAT, vagy a *Piaggio, Zanussi*. De gondoljunk csak a nagy nevekre, és azok eredetére, illetve a cégek nagyságára. *Girogio Armani* ugyan még Amerikában is ismert, ám csupán néhány – a név felvételétől eltekintve – nagyvárosban vannak üzletei. *Valentino* ugyan a '60-as években indult cég, s széles társadalmi rétegekben ismert, de mégsem beszélhetünk igazi transznacionális vállalkozásról. *Gianfranco Ferré* a *Dior* volt igazgatója a klasszikus divat „ikonja”, inkább már csak Olaszországban ismert. *Versace*, ami ismert a parfümjeiről, Olaszországban valóban divatékszerek árusításával foglalkozik. S a sort lehetne folytatni: *Gucci, Dolce e Gabbana, Krizia, Cerutti*, vagy autópárból az évi egy-két tucat autó előállítását produkálo *Ferrari, Lamborghini, Maseratti*. Mind nagyon ismert, ám a gazdasági, és társadalmi értelemben vett produktum meglehetősen csekély.) Arról nem is beszélve – s ez

³² A Rómában székelő Bírói Tanács tagjai az oda választott bírák, a köztársasági elnök, a Kasszációs Bíróság elnöke, a legfőbb ügyész, és mindkét törvényhozói kamarából összesen nyolc tag. 5. Legge 24 marzo 1958, n. 195 – Norme sulla costituzione e sul funzionamento del Consiglio superiore della Magistratura. Componenti e sede del Consiglio. Capo I – Compositione ed organizzazione del Consiglio Superiore. Art. 1. Codice Costituzionale. A cura di Luca Mezzetti e Michele Belletti. Quarte Edizione. G. Giappichelli Editore. Torino. Vagyis a bírák komoly túlsúlyban vannak a tanácsban, a külső ellenőrzés így nem igazán megoldott. Emellett a Bírói Tanács működési keretekhez kapcsolódó pénzügyi autonómiája (*all' autonome gestione*) és belső szabályozási önállósága (*regolamento interno*) alkotmányos keretek között biztosított. Uo. Art. 9. Fondi per il funzionamento del Consiglio superiore.

igazán fontos! – a jogi eljárás költségei, illetve annak elhalasztása sokkal kifizetődőbb, hiszen az adott időszakon belül a piacon megszerezhető haszon sokkal nagyobb lehet.

S mi több, a késedelem más aktorokat is involvál az adott eljárásba, például – elsősorban politikai felhangú ügyeknél – mediátorokat, délen pedig „szervezettebb ügynökségeket”. Sőt ez hallgatólagos együttműködésként jelenik meg a felek képviselő között is.³³ Továbbá az eljáráson kívüli aktorok némely esetben sokkal többet tudnak garantálni, mint az eljáráson belüli szereplők; a pénzügyi nehézségeken pedig a bankok külön segítséget is tudnak nyújtani, arról nem beszélve, hogy minden letétet náluk helyeznek el; mi több legközelebb is hozzájuk fordulnak akár letéti akár betéti elhelyezés miatt; vagyis a hosszú bírói eljárás még reklámnak is jó!

Persze a legtöbb esetben a gazdaság meghatározó szereplőinek is érdekében áll a standardizált hosszú peridő. Mi történik, ha egyszer ők kerülnek akár civil jogi, akár büntetőjogi eljárás alá; ebben az esetben egyáltalán nem meglepő, ha a hosszú eljárás kimenetele bizonytalan! S ez – az állandóan hallható, olvasható panaszok ellenére, illetve miattuk is – teljesen elfogadottá vált az olasz társadalomban. Csak a panaszokat illesztve: az *Il Sole 24 Ore* című a munkáltatók szövetségét tömörítő lap szinte minden számában megjelenik egy-egy ügy, mely kapcsán a lap az olasz bíróságokat „ostorozza” a késedelmes eljárások miatt.

S ezzel kapcsolatosan a peres felek helyzete is hasonlatos. Egyfelől, ha valamelyik fél „el tudja húzni az eljárást”, lényegét tekintve „hatalmat szerez”, hiszen ezzel a másik fél peres idejét is elnyújtja. Másfelől egy jövőbeni, hosszan tartó, bizonytalan kimenetelű peres eljárás esetén ugyanilyen hatalmat szerezhet a másik fél, ami viszont „jól jöhet” abban az esetben, ha ő kerül vesztes pozícióba. Vagyis mindkét peres félnek érdeke lehet a hosszan tartó per.

Az elmélet és a gyakorlat kapcsolata, avagy a teóriák haszna

Nos a konkrétumokon túl, és az előbbieket is figyelembe véve, egy általánosabb megjegyzést is érdemes tenni. *Friedman* megfogalmazását követve nagyfokú különbség lehet az externális és az internális jogi kultúra között. A külső, laikus kultúra elvárásai nem feltétlenül egyeznek a professzionális szemlélettel: ez utóbbi pedig sokkal magasabbra értékeli saját attitűdjeit, mint az externális szemléletet. Ennek eredménye, hogy az olasz jogrendszer egyfelől elfogadhatatlannak másfelől viszont elfogadhatónak tartja mind a jogalkalmazásban, mind a mindennapi gyakorlatban megvalósuló késést, mind a szabályozásokban implicite meglévő késedelmi faktorokat. Ezért lehet, hogy doktrinális szinten kiemelt fontosságúnak tartják az eljárások idejének csökkentését; ám valójában a jogalkotók ezt úgy próbálják megoldani, hogy azon ügyeknek adnak prioritást, ahol a munkavállalók munkaviszonyát érintő kérdések merülnek fel. Csakhogy mindennek ára van, hiszen ez egyértelműen magával hozza más ügyek további késlekedését.³⁴ S ha az

³³ MARC GALANTER: *Why the Haves Come out Ahead*. 8. Law and Society Review, 95. 1974.

³⁴ Hasonló esetet láthatunk – amerikai módra – New York államban, ahol nem meglepően a gazdasági ügyeknek adtak prioritást, minek eredményeképpen jelentősen megnövekedett a más befejezetlen ügyek

említett jelenség más eljárási rendszerben is törvényszerűnek tűnik, ebből egyenesen következik, hogy jogszociológiai szempontból is érdemes figyelmet szentelni a jog autopoétikus rendszerére. Csak ebben az esetben már nem elég a doktrinális autopoézis, a jogi praktikum vizsgálata mindehhez szorosan hozzátartozik, hiszen így a két kérdéskör együtt határozza meg a meglévő erőforrások allokációját.³⁵

Am itt érdemes megemlíteni, hogy a jog autonómiája nemcsak egy elméleti általánosítás keretei között létezik, hanem ennek sokszor, sok helyen, így Olaszországban intézményesített formája is van, nevezetesen: a bírósági önkormányzat. Hiszen az olasz alkotmány nemcsak a bíróságoknak, de még az ügyészségnek is nagyfokú autonómiát biztosít. Ez az egyébként meglehetősen „nagyvonalú” alkotmányos garancia azonban magával hozza, hogy az igazságszolgáltatási szervezet működésébe akkor sem lehet beavatkozni, ha az egyébként már nyilvánvalóan diszfunkcionális. Más oldalról pedig könnyedén magával hozta, hogy a politikai ellentéteket egyszerűen „pertárggyá” tették; ami egyfelől végeláthatatlan pereskedésekkel járt, másfelől a politikai szféra „makulatlanságát” is megkérdőjelezte. A folyamat elsősorban a büntető ügyekben csúcsosodott ki, s szinte már nem létezett olyan politikai erő, mely nem szenvedett volna el presztízvesztést.³⁶ De még mindig a politikánál maradva; minden politikai párt, illetve a politikai szereplő érdeke a túlzott, és sokszor fölöslegesen szigorú eljárási szabályok megléte és betartása, hiszen az előbbiek szerint egyszerűen nem tudhatják, hogy mikor ke-

száma. Erről szóló jogszociológiai vizsgálatra lásd: HARRY KALVEN and HARRY ZEISEL: *Delay in Courts*. Little Brown and Company. Boston, 1959.

³⁵ Az 1950-es évek hagyományaihoz visszatérően jelent meg, illetve újra és újra fel-felbukkan – mellesleg nemcsak a jogszociológián, hanem sokszor sokkal erőteljesebben a jogfilozófián belül – az autopoétikus felfogás. (Ami annál is érdekesebb, mert a *Humberto Maturana és Francisco Valera* által kidolgozott biológiai elmélet mindenképpen empirikus alapokon nyugszik.) Az autopoetikus „filozófia” eredete természetesen *Talcott Parsons* társadalmi rendszereinek „szakadékszerű” elválasztása, illetve *Niklas Luhmann* – egyébként szinte elementárisan új – a társadalmiságot a kommunikáció szintjére vitt, és egyben „dehumanizáló” elmélete, illetve a szociális kommunikáció diskurzív közegének a rendszereken belüli egyneműsítése. S ez a korában mellesleg radikálisnak hangzó szociológiaelmélet a jog „rendszerére” is alkalmazhatónak bizonyult, hiszen mint minden *parsonsi* rendszer egymástól elkülönült, ám ebben az esetben a differenciáció a kommunikáció minőségével viszonylag könnyebben magyarázható. S ebben a rendszerben a társadalmiság egésze és részei is a kommunikáció által konstituálódnak. S itt két olyan kérdés vetődött/vetődik fel, mely a jogszociológia szempontjából elsődleges fontosságú. Egyfelől ismét *Roger Cotterrell* idézve: ugyan nélkülözött minden empirikus megfelelést „egy olyan teoretikus bázist, a jog autonómiájáról egy olyan posztulátumot hozott létre, mely mind a jogi komparativisták, mind pedig a jogszociológia számára rendkívül gyümölcsöző alappal bírt a további immáron empirikus tanulmányokhoz”.³⁵ Másfelől azonban – szociológiai szempontból a *weberi* hagyományokat követően – tökéletes municiót is szolgáltatott a „kifejezett jogtudomány” számára, a tradicionális értelemben, pozitív felfogásban meghatározható jogelmélethez, és tételes jogtudományokhoz. Hiszen a jog autonómiája és az interdiszciplinaritás kizárása „kéz a kézben járt s jár” a mai napig is; egy olyan elméleti municiót nyújtott, ami alkalmas a hagyományosnak mondható értékek védelmére, illetve épp a jogszociológia, összehasonlító jog, etc. felől érkező támadások visszaverésére.

³⁶ Erre nagyszerű példát adott a „Tiszta Kezek Mozgalma”, aminek eredményeképpen kiderült, hogy az Olaszországi Kommunista Párton kívül tulajdonképpen nem volt olyan politikai párt, mely nem lett volna érintett ilyen-olyan korrupciós ügyben. Vö.: POKOL BÉLA: *A bírói hatalom*. Századvég Kiadó. Budapest, 2003. A bírói önkormányzat és autonómia kritikájára pedig lásd: FLECK ZOLTÁN: *Jogállam és igazságszolgáltatás a változó világban*. Pallas-Páholy – Gondolat Kiadó. Budapest, 2008. Mellesleg a politikai kérdések és az igazságszolgáltatás összefüggéseire való válasz egyszerű: nincs olyan hagyománya a politikai konszenzusnak, mint az angolszász államokban. (Pedig ez egy igazi konszenzus!) Lásd: DAVID NELKEN: *Il Significato di Tangentopoli: La Risposta Giudiziaria alla Corruzione e i Suoi Limiti*. In: Luciano Violante (ed.) *Storia d'Italia* 14. Legge, Diritto e Giustizia. 1997. 597. p.

rülnek, immáron az igazságszolgáltatási rendszerben is „rossz pozícióba”. Vagyis a törvényi garanciák nemcsak a politikai problémák jogi jellegével járó veszélyét akadályozhatják meg, hanem a politikai problémák ilyen veszélyének elodázására is alkalmas, tehát minden oldalról teljes a konszenzus.

Mindehhez hozzátartozik a közigazgatás problematikája. Ugyanis a közigazgatás működése is általános problémákkal küzd; a bíróságok pedig nem tudnak a más hatóságok által összegyűjtött adatokkal, bizonyítékokkal „dolgozni”, hiszen nem áll vagy nem megfelelően áll a rendelkezésükre. Ezért – bármilyen meglepő, ám mellesleg ez más európai országra is jellemző – a polgári bíróság az ügyészségtől szerez be információkat, és fordítva, a büntető bíróság (mely akár terrorizmussal, szervezett bűnözéssel, etc.) is foglalkozik, a polgári bíróságtól szerez be információkat.³⁷

Természetesen még mindig van egy kérdés: vajon a jogi eljárások, a jogi kultúra és az olasz társadalmi kulturális szemlélet között van-e összefüggés? Egy dolgot persze érdemes tisztázni, minden jogász az adott társadalom tagja, feltehetően ott szocializálódott, etc., vagyis a meglévő társadalmi tények éppúgy „rájuk nehezednek”, mint a társadalom más tagjára. Arról nem is beszélve, hogy a professzionális jogi kultúra is a társadalom produktuma, vagyis nem lehet a két fogalmat egymástól „szakadékszerűen” elhatárolni.

De, hogy visszatérjünk a konkrétumokra, a jogi kultúra szempontjából érdemes egy rövid, – ugyan kisség vulgáris – társadalomképet adni. Az olasz társadalom, legalábbis összehasonlítva az észak-európaival, vagy az Egyesült Államokéval, sokkal demobilabb, sokkal inkább helyhez kötött. A hagyományos – elsősorban családi, helyi közösségi – kötelékek is jóval erősebbek, s a kötődések a tradicionalistással erősen „alátámasztottak”. Ezzel összefüggésben szükséges hangsúlyozni, hogy az olasz társadalom inkább autokratikus jellegű (nem mintha a meritum nem jelenne meg), a „szenioritás” mind a gazdasági, mind a politikai életben, de az életvilág legtöbb területén érvényesül. Ezek a fél-autonóm társadalmi mezők sokkal erősebbek, mint mondjuk az észak-európai országokban, s természetesen létezik az általános és közös kultúra, de a partikuláris normák ereje továbbra is vitathatatlan.³⁸ Tehát minél inkább a helyi közösségek oldják

³⁷ Vö.: DAVID NELKEN: *Using the Concept of Legal Culture*. i.m. 24. p.

³⁸ Itt meg kell említeni Sally F. Moore koncepcióját a fél-autonóm társadalmi mezőkről; mely elmélet azon túl, hogy némileg hasonló Ehrlich „élő jogához”, vagy Pospisil jogi szintjeihez, mégsem azonosítható velük, de nem hasonlítható Smith szociális struktúrájához sem, hanem egy olyan társadalmi „terület” megfigyelhető modelljét jeleníti meg, mely alkalmas egy komplex szocialistásban a normák és a társadalom változásainak együttes leírására. Eszerint: „a fél-autonóm társadalmi mező” kifejezés olyan belső szabályokat és szokásokat indukáló entitásként definiálható, mely csoportok „sérülékenynek” tekinthetők minden olyan szabályok, döntések vagy bármiféle ráható erőkkkel szemben, melyek a „nagyvilágból” erednek, s melyek ezeket a mezőket körülveszik. Ezek a fél-autonóm társadalmi mezők szabályalkotó kapacitással rendelkeznek ugyanakkor részei a nagyobb szociális mátrixnak, mely hathat és hat is rájuk, ám természetesen a külső társadalom tagjai is részesei lehetnek az adott „kisebb” mezőknek”. Sőt ezek a társadalmi mezők egy végeláthatatlan láncolatot alkotnak, melyek egymásra is hatnak, illetve egy komplexebb társadalmi viszonyt hoznak létre. Ezek a mezők természetesen átfedhetik egymást, bizonyos aspektusaiban azonos vagy hasonló szabályaik is lehetnek, „összehangolódhatnak”, és komplexitásukban egymás kötelezettségeit – akár kölcsönösen is – meghatározhatják; mi több, egy „első pillantásra” átláthatatlan kötelezettségi-rendszert alkotnak, melyek végül elvezetnek a teljes társadalom komplexitásához. S ebbe beletartozhat bármilyen legális illegális, vagy jogon kívüli szervezet, mely képes szabályokat alkalmazni vagy éppen – akár az állami büntetéssel megegyezően (pénzbüntetés, gazdasági helyzet ellehetetlenítése, etc.) szankcio-

meg a problémákat, annál kevésbé van szükség a gyors bírói eljárásra, ugyanakkor a hatóságok is könnyedén „menekülhetnek a túlzottan bürokratizált igazságszolgáltatási rendszer mögé”, a túlzottan formalizált eljárási szabályok mögé. Ennek eredményeképpen a laikus kultúra rossz igazságszolgáltatásról (*malgiustizia*) a bírói szféra pedig rossz adminisztrációs mechanizmusról (*malamministrazione*) beszél.

Ezzel párhuzamosan a szélesebb kultúra igaz a gazdasági életre is, hiszen a globális világban a helyi gazdasági társaságok – akarva-akaratlanul – versenyben vannak külföldi társaikkal. Ám a belföldi szokásoknak is „rabjai”. A bíróság késedelmes eljárásai pedig tökéletes és „mindentől független”, semlegesnek tűnő kifogást ajánl, s ezáltal el lehet kerülni a valós, leginkább infrastrukturális szempontokra visszavezethető problémákkal való szembenézést. Ez annál is „jobb”, mivel a helyi kultúra, illetve partikuláris közösségek ezt tökéletesen tolerálják;³⁹ vagyis a partikuláris, mindennapi szociális élet követésére kényszerül minden a társadalmi mezőn kívülálló, ám mindez az állami normák mögé bújtatottan (nem tehetünk róla, ez a szabály!). S a fentiekben említetthez visszatérve, ez a helyzet a gyengébb és az erősebb feleknek is megfelel: tehát mindenkinek jó!

Ugyanakkor visszatérve a fél-autonóm mezőkre, a bírói eljárások késedelmes volta rendkívül alkalmas az alternatív megoldások alkalmazására. Azonban ezek az alternatív megoldások csak az adott mezőn belül lehetségesek, tehát a csoport tagjainak meg kell felelni az adott szocialitás hierarchiájának, normáinak, etc. S így az eljárási késedelem igen gyümölcsöző is lehet. Ugyanis egyfelől erősítheti az egyének megfeleltetését az adott csoport hierarchiájának, másfelől pedig a mezőn belüli megoldások tovább erősítik a csoportintegrációt. Mindez pedig pont ellentétes az általános európai vagy éppen észak-amerikai társadalmi szituációval, ahol az „elidegenedett”, individualisztikus társadalom már csak „külső segítséggel” tud úrrá lenni konfliktusain, s így az egész társadalomnak érdeke a gyors konfliktusfeloldás, tehát a gyors jogi eljárás. S egy rövid, gyors, „korrekt” bírói eljárás szükségképpen gyengítené ezeket a meglévő mechanizmusokat. Vagyis a késedelmes ügyek egyfajta integratív erővel bírnak, mely nem melleleg egy erősebb megoldást eredményeznek; sőt mi több egy „közös ellenségképet” is adnak

nálni. Sőt akár e szabályok sokkal erősebbek lehetnek az adott csoportok tagjai számára, egyrészt mivel az individuum tagja akar maradni az adott csoportnak, másrészt mivel a csoportok tagjai sokkal inkább függenek az adott autonóm mezőtől, mint az egészet átfogó társadalomtól.³⁸ Ezzel párhuzamosan az állami szabályozások érvényesülésének hiánya a szociális területen nem jelent normatív vákuumot, mert azt kitölti a különféle mezőktől származó szabályok összessége, s az állami normák hatékonysága, illetve annak hiánya vagy a szabályozás céljától eltérő érvényesülése elsősorban – a mezők hálójából álló – társadalmi struktúrával magyarázható. SALLY F. MOORE: *Law and social change: the semi-autonomous social field as an appropriate subject of study*. In: Sally F. Moore (ed.): *Law as Process: An Anthropological Approach*. Routledge Kegan and Paul. London, 1978. 54–81. pp., 55–59. pp.

³⁹ S, hogy a konkrétumokat ne felejtsük Moore elméletét bizonyítandó – s a fentiekkel párhuzamos jelenség – egyik szemléletes példája a *Chaga* törzs és az 1963-as földbirtoktörvény „kapcsolata”. Miszerint végső soron a *Chaga* társadalom teljesen intakt maradt, hiszen ugyanazon a helyen és ugyanolyan módon éltek tovább, mint 1963 előtt, mivel a földtörvény ugyan befolyásolhatta a birtokviszonyokat, ám nem befolyásolhatta a törzsön belüli meglévő szomszédsági, illetve rokon és intergenerációs viszonyokat. Sally F. Moore (ed.) i.m. 70. p. Az ok pedig meglehetősen prózai: mindenki kénytelen egyfajta bizalmi viszonyt ápolni szomszédaival, ismerőseivel, etc., mert végső soron saját maga és közvetlen rokonainak a biztonsága is múlhat rajta, következésképpen a rokon-szomszédsági viszonyok effektív szabályképző és szankcionáló szociális nexust eredményez. Uo. 71–72. pp.

(az állam, illetve annak hivatalszervezete) mely tovább erősíti az említett csoportintegrációt; tehát „a kör bezárult”.⁴⁰

Végül összegzésül és befejezésésképpen talán annyit lehet elmondani, hogy az olaszországi késedelmes bírói és nem mellesleg más hatósági eljárások elsősorban nem szervezeti vagy szabályozási kérdések eredőjeként fogható fel, hanem sokkal inkább indikátora az általános kultúra és a jogi kultúra közötti távolságnak. Ez persze nem jelenti azt, hogy szabályozási vagy strukturális kérdések nem játszanak szerepet, ám a fő kérdés mégis a két kultúra viszonya. Ám a fenti megállapítás még egy további kérdés felvetését is eredményezi: vajon hol kezdődik és hol ér véget egy-egy eljárásban a bírák autoritása és mettől kezdődik más szereplőké, beleértve más állami hatalmi szféráé? Így például megfigyelhető a politikai és az igazságszolgáltatási szféra közötti állandó ellentét; Egyfelől a bíróságok saját magukra úgy tekintenek, mint az államhatalmi beavatkozás megakadályozásának letéteményeseire, a „jog birodalmának” őrzőire,⁴¹ másfelől a politikai szféra úgy tekint az igazságszolgáltatásra, mint a politikai konfliktusokba való – mellesleg dilettáns – beavatkozóra. De pontosan és főképpen ide tartozik a közösségi megoldások és a hivatalos szervek által nyújtott megoldások közti egyébként szintén ellentéteket szülő állandó távolság. Ahol párhuzamosan a közösség saját ügyeibe való beavatkozásként szemléli a hivatalos szervek eljárását, a bíróság saját magát pedig a törvény előtti egyenlőség biztosítékának tekinti ugyanezt.

Az igazis megoldás, már amennyiben lehet erről beszélni, talán a két kultúra egymáshoz közelítése lehetne, ami mindenképpen egyfajta sorozatos kompromisszumok keretei között történhetne. Hiszen minden kultúrának, így a jogi kultúrának is elsősorban történeti gyökerei vannak, melyek ugyan folyamatosan változnak, de ezzel párhuzamosan hosszabb-rövid konstans állapotok is kialakulnak. Ezért egy olyan folyamatos diskurzus megkezdésére lenne szükség, mely megteremthetné a megoldáshoz vezető út kereteit. Mindez együtt járna a társadalmi mezők bizonyos érdekeinek a feladásával és természetesen a bírói szférára vonatkozó (többek között feltehetően a bírói autonómiát is érintő) normaalkotási változtatásokkal is. Ám amikor a társadalomban lévő mezők sajátos érdekeinek, belső hierarchikus legitimitási rendszerének megkérdőjelezése a tét, akkor mindenkinek érdeke a véget nem érő eljárás, ugyanakkor a bírói szférát „bűnbakká” tenni tűnik a legegyszerűbb megoldásnak.

⁴⁰ Vö.: DAVID NELKEN i.m.

⁴¹ Uo. 26. p.

ZSOLT NAGY

THE DIFFERENCES BETWEEN THE EXTERNAL
AND INTERNAL LEGAL CULTURES, IN OTHER WORDS:
THE LEGAL DELAY IN ITALY

(Summary)

In this essay I have attempted to find sociological explanations to the legal delay in Italy that still might be unexplained. But this could be neither a simple analysis on the Italian legal procedure and nor on the Italian civil or penal law system. This essay deals with the problems of the connection between legal culture general culture and the legal system.

Moreover as we could see I want to show what the connection between the general sociological or legal theories and the practice of many aspects of social life are. Especially, not just the procedure of law but the similarities and differences between the rhythms of law and nowadays life of people in Italy in comparative aspects.

In the end, I have attempted to introduce the meaning of using the theories and the practical experiences. Nevertheless in this above mentioned specific question I think the main problem is the distance between legal culture and general culture. Instead of current issues of papers or tabloids: the cause of legal delays are the judges or only the structure of judicial system.

To sum it up this could be an interpretive analysis why a theoretical and practical sociological and legal research has to be done about an important problem. For example in this point about the legal delay in Italy.

NÁNÁSI LÁSZLÓ

Az első magyar jogász-akadémikus, Szlemenics Pál élete és munkássága (1783–1856)

„Feljegyzém Magyarok nemzeti jussait
Két nyelven: rómain, melyet az őseink
Kedveltek, s hazain, melyre jelen korunk
Mint kincsére hevül.”
(Szlemenics Pál: Önvigasztalásom, 1825)¹

A magyar jogtudomány századok óta tartó alakítása számos jeles alakhoz kötődik, akik munkásságukkal hozzájárultak e tudományterület létrejöttéhez és fejlődéséhez. E kiváló személyiségek közül a tanulmány a magyar nyelvű jogtudomány egyik megteremtőjének, pályafutása csúcán a Magyar Tudós Társaság első jogász tagjává választott Szlemenics Pálnak az életét és munkásságát idézi fel születésének 230. évfordulóján.

Származás, tanulmányok, pályakezdés

Szlemenics Pál 1783. január 22-én született Kecskeméten. Az apai ágon horvát eredetű, a XVIII. század elején Sopron vármegyéből idetelepült elődök a színmagyar város módos polgárai, a civisek közé tartoztak. A szíjjártómester apa, József és az édesanya, Ivitz Erzsébet gondot fordítottak gyermekük iskoláztatására, aki tanulmányait a piaristák 1716-tól szülővárosában működő iskolájában folytatta, az utolsó évet pedig e szerzetesrend pesti intézményében fejezte be, ahová szülei a német nyelv tanulására küldték. Ezt követően a váci egyházmegye papnövendékei közé lépett, ahol 1798–1800-ban bölcsészetet és hittudományt tanult.²

¹ Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) kéziratára *Oct. Hung.* 457. *Szlemenics Pál versei* 7. p. A szerző 1808–56 között írt „*Versezetei*” szemléletesen fejezik ki gondolatait, felfogását.

² Az életrajzi adatok forrásai: Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára *Kecskemét város törvénytudományának iratai – Főbírói jegyzőkönyvek IV. 1518/a.* 1795. 6. 8. perirat szerint nagyapja Szlemenits József, nagyanyja Berkes Katalin volt, s apja vagyonát egy-egy belvárosi ház, kert és szőlős alkotta. Kecskeméti Római Katolikus Főplébánia *1783. évi keresztyéni anyakönyv 4. kötet* 568. p.; Kecskeméti Piarista Gimnázium *Catalogi Scholasticae Juventutis 1793–97. évi bejegyzései*; OSZK kéziratára 5859. *Szlemenics Pál önéletrajzi feljegyzései* 1850. december 26. (német); *Újabb kori ismeretek tára* 6. kötet, Pest, 1855.

Szlemenics azonban nem érzett elhivatottságot az egyházi pályához, ezért a pesti egyetem jogi karán folytatta tanulmányait 1801–04-ben. Itt engedélyt kapott arra, hogy az I. és II. éves tárgyakat egyidőben hallgathassa, azzal a feltétellel, ha mindkét év tárgyaiból a vizsgákat „jó sikerrel” állja ki.³ Az I–II. évek anyagát a természet-, az általános állam- és nemzetközi, a római, valamint a büntetőjog adta, míg a III. és IV. tanévet a magyar köz- és magánjog, az egyházjog, a „politia és camerális tudomány” (*közigazgatási és pénzügyi ismeretek*), továbbá a statisztika töltötte ki.⁴ Hallgatóként nagy hatással volt rá korának jelentős magánjogász professzora, Kelemen Imre, de a jogi előadások mellett a bölcsészkaron is hallgatta a magyar nyelvtudomány úttörőjét, Révai Miklóst. Szlemenics tanulmányai mellett gyakorlati ismeretek szerzése érdekében a kor legfelsőbb bíróságának, a Curianak egyik tagozatát alkotó pesti királyi táblán jegyzőként is tevékenykedett. Tanulmányai során a korabeli tudományossághoz és jogélethez szükséges latin nyelvet tökéletesen elsajátította.

Az egyetemi évek alatt szerzett ismeretei megerősítették elhatározását, amelyet professzorai is bátorítottak, hogy az oktatásban tevékenykedjen. Így tanulmányai befejeztével a Kassai Királyi Akadémia politika (*közigazgatási*) tanszékére pályázott. Ennek sikertelensége után Esterházy Ferenc gróf Moson vármegyei főispán titkára és fiainak oktatója lett. A főúri család alapvetően Bécsben tartózkodott, így Szlemenicsnek módja volt arra, hogy itt is joggyakorlatot folytasson 1806–09 között a kancellárián. A bécsi tartózkodás eredményeként a német nyelv ismeretének is teljes birtokába jutott.

Szlemenics életének alapvető változására 1809. novemberén 10-én került sor, amikor pályázata alapján kinevezést nyert az 1784 óta működő Pozsonyi Királyi Akadémia jogi karának hazai magánjog és büntetőjog tanszékére rendes tanárnak. Állását elnyervén, előbb saját képzettségét teljesítette ki: 1810-ben ügyvédi vizsgát tett a Királyi Táblán, majd a megszabott vizsgák és szigorlatok után 1811-ben a pesti egyetem doktorrá avatta. Értekezését „Assertationes ex universa jurisprudentia et scientiis politicis” (*Állítások az egyetemes jog- és igazgatás-tudományból*) címmel írta meg.⁵

A történelmi korszak

Szlemenics Pál életútjának kialakulására és kibontakozására a magyar történelemben alapvető változásokat hozó időszakban, a nemzeti ébredés és a reform korában került sor, amelynek alapvető eszköze és célja a nyelv volt.

305–306. pp.; FERENCZY JAKAB – DANIELIK JÓZSEF: *Magyar írók – Életrajz gyűjtemény*, Pest, 1856. 560–563. pp.; PAULER TIVADAR: *Emlékbeszéd Szlemenics Pál tag, jogtörténész felett Akadémiai Értesítő 1858/III. 101–120. pp.*; PAULER TIVADAR: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*, Budapest, 1878. 134–157. pp.; ORTVAY TIVADAR: *Száz év egy hazai főiskola életéből – A pozsonyi kir. akadémiának 1784-től 1884-ig való fennállása alkalmából*, Budapest, 1884. 128. p.; PISZTORY MÖR: *Emlékbeszéd Szlemenics Pál felett*, Pozsony, 1885. 1–15. p.; ECKHART FERENC: *A Jog- és Államtudományi Kar története 1676–1935*, Budapest, 1936. 271., 286. pp.

³ PAULER TIVADAR: *A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története*, Budapest, 1880. 343. pp.

⁴ ECKHART 160. p.

⁵ *Assertationes ex universa jurisprudentia et scientiis politicis, quas pro doctorali laurea suscepit Paulus Szlemenics*, Pest, 1811.

A II. József-i abszolút uralommal szembeni nemesi ellenállás folyamatoként az uralkodó halála utáni 1790–91. évi országgyűlésen sor került a rendi alkotmányosság helyreállítására. A nemzetté válás útján az ekkor hozott XVI. törvénycikk leszögezte, hogy a közügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyarra pedig külön súlyt kell fektetni az oktatásban. Az 1792:VII. törvénycikk kimondta, hogy a jövőben csak olyan személyek nyerhetnek közhivatalt, akik a hazai nyelv ismeretét igazolni tudják. Később az 1805:IV. törvénycikk megállapította, miszerint az országgyűlésen a latin mellett a magyar is használható, a törvényhatóságok (pl. vármegyék, kiváltságos kerületek) pedig a magasabb szervekkel (pl. Helytartótanács, Kancellária, Curia) való érintkezésben és törvénykezésükben alkalmazhatják azt.⁶

A nyelv fejlődésének és a nemzeti reformpolitika kibontakozásának eredményeként a magyar egyre inkább elnyerte helyét a hivatalos életben. Így egy nemzedékkel később a teljes jogúságához hozzájárult az 1836:III. törvénycikk, amely kimondta a magyar nyelvű törvényhozás elsődlegességét, továbbá azt, hogy a Curia mindkét tagozatán (Királyi Tábla, Hétszemélyes Tábla) az eljárások magyarul follyanak, az ítéletek pedig így íródnak. A magyar diadalát végül az 1844:II. törvénycikk jelentette, amely a törvényhozás, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás hivatalos nyelvévé tette.

Ezeknek a törvényi előírásoknak a gyakorlatba való átmenetele azonban hosszabb időt vett igénybe, hatályosulásuk függött az uralkodói udvar és a magyar rendek erőviszonyától. Erre a kapcsolatra hatott az I. Ferenc-i kormányzat azon megoldása, hogy az egész Habsburg Birodalmat egy jól kiépített, az uralkodó személyes kíváncsiságai szerint működő titkosrendőri hálózat fonta át, amelynek szervezetét a rendőrségi és cenzúra hivatal (Polizei- und Zensurstelle) adta. Ennek ügynökei a fennálló államrend elleni vagy annak vélt megnyilvánulásokról, a nemzeti törekvésekről folyamatos tájékoztatást adtak. A hírbe kerültekre a következmények különbözőek voltak, de a bizalmatlanság légkörében az egyes állaspályázatok elnyerésénél, valamely tisztségre jelölések elbírálásánál különös súllyal esett latba a titkosrendőrség véleménye.⁷

Az országgyűlések által elfogadott törvények érvényesülése attól a gyakorlati korláttól is függött, hogy „perlekedésünk és jogszolgáltatásunk addig s azon időben csak latin nyelven tanult és ismert elvont jogi formában és műnyelvezen alapulván: a művelt klasszikus latin jogi műnyelvet a mi (általánosan nem is ismert) különben is csekély szókészletű nemzeti műnyelvünkkel helyettesíteni már nem is oly egyszerű és könnyű feladat vala”.⁸

E korlátok ellenére a reformpolitikában megfogalmazott, s törvénybe iktatott kívánalmak teljesülése megindult. A magyar alkotmányosság bástyáiként szereplő várme-

⁶ A hivatkozott törvények forrása a POMOGYI LÁSZLÓ (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – A törvényekbe zárt történelem* CD, KJK-Kerszöv 2000. január 1.

⁷ I. VÖRÖS KÁROLY: *Abszolutizmus és rendiség konfliktusának kiújulása (1812–1830)*. in: MÉREI GYULA (főszerk.): *Magyarország története 1790–1848*, Budapest 1980 622–623. pp.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Mol) Bécsi Levéltári Delegáció *Österreichisches Staatsarchiv Minister Kolowrat Akten* 435/1830, 2235/1833. szerint éveken át az uralkodó határozta meg a Szlemenicssel szembeni figyelés feladatait.

⁸ BAKOS GÁBOR: *A magyar jogi műnyelv kérdéséhez*, Budapest, 1880. 11–12. pp.

gyék egy része magyar nyelvű kiadványokat jelentetett meg, amelyek a hivatali élet és a jogalkalmazás számára készültek segédletként.⁹

A XVIII–XIX. század fordulójától kibontakozó hazai jogtudományra nem tudott támaszkodni a magyar nyelvű jogalkotás és jogalkalmazás, mert irodalom eseti kivételektől eltekintve csak latinul létezett.¹⁰ Az ekkori egyetemi, jogakadémiai tanárok – pl. Kelemen Imre, Markovics Mátyás, Vuchetich Mátyás, Kövy Sándor – számára magától értetődő volt, hogy előadásait latinul tartsák és e nyelven írják műveiket. E munkák tartalmilag a rendi Magyarország többszázados jogának értelmezésével, magyarázatával foglalkoztak, s majd csak a reformkorban bukkant fel a jogrendszer modernizálásának igénye.¹¹

⁹ Pl. A Magyar Nyelvről a polgári és peres dolgok folytatásában, *De usu Linguae Hungaricae in publicis negotiis*. Pest, 1806.; OTTLIK DÁNIEL: *A tisztbéli írás módjának saját szavai Pest, Pilis és Solt vármegyéknek rendelkezéseiből* Pest, 1806. (1807, 1826); PERETSZNYI NAGY LÁSZLÓ: *Értekezés azon deákbold magyar nyelvre fordított szavak iránt, melyek az egyházi és világi hivataloknak, valamint a kormány, törvény, és bírálók-székeknél előfordult állapotoknak honnyi szóejtéssel való szervezését tárgyozzák*. Nagyvárad, 1806; *Tiszti szótár, melyet N. Zala vármegyének ezen tárgyra nézve kirendelt deputatiója készített és 1807dik esztendőben Boldog Aszszony havának 26dikán tartott közgyűlekezete jóvá hagyott*. Bécs, 1807; *Tiszti szótár, melyet t. n. Baranya vármegyének kiküldetett tagzatja t. n. Pest vármegye által közölt tisztbéli írásmódjának saját szavain felül, bővítés végett készített Pécsen 1806. esztendőben*, Pécs, 1807; PÁPAY SÁMUEL: *Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra, és törvénykezésre való alkalmaztatásáról; melyeket a haza eleibe terjeszt Veszprém vármegye*. Veszprém, 1807.

¹⁰ Az első ismert magyar nyelvű jogi könyv a *Magyar decretum*, kyt Weres Balas a deakból, tudni illyk a Werbewczy Istvan Decretomabol, melyet Tripartitomnak neveznek, magyarra fordítot, Vadnak továbbá ez Decretomnak előtte egy nehany iroth articulusok; kyket azon Veres Balas a regi kiralyok Decretomibol törvynhez valo ieles dolgokat ky szedegeteth. Debrecen, 1565. A Hármaskönyv magyar nyelvű kiadásai pl. *Decretum, az az Magyar és Erdely országnac törvény könyve Heltai Gaspartal wyonnan meg nyomtatott*. Kolozsvár, 1571; *Decretum Latino-Hungaricum, juris consuetudinarij incltyi regni Hungariae et Transylvaniae*, az az: Magyar es Erdely országnac törvény könyve, Verböczy Istvan által iratott 1514. esztend., mostan deakul és magyarul egy szép hasznos regestrommal egyetemben újobban ki-botsátatott. Lőcse, 1660; *Opus tripartitum juris consuetudinarii incltyi Regni Hungariae Decretum Latino-Hungaricum: juris consuetudinarii incltyi regni Hungariae et Transylvaniae*, az az Magyar, és Erdely országnac törvény-könyve. Csíksomlyó, 1745. KITIONICH JÁNOS: *Directio Methodica Processus Judiciarii incltyi Regni Hungariae* (Nagyszombat, 1619) című, az addigi eljárási jogot összefoglaló művét lefordította KÁSZONI JÁNOS: *Rövid igazgatás a Nemes Magyar Országnak és hozzá tartozó Részeknek szokott Törvény folyásáról*, Gyulafehérvár, 1647. Lőcse, 1650. Sajátos kiadvány volt *Verböczy István törvény könyvének compendiuma*, mely közönséges magyar-versekre formáltatván iratott, és ki-adatott Homorod Sz. Pali N. Ferencz által, Kolozsvár, 1701. A XVIII. század végétől jelent meg néhány magyar nyelvű kiadvány, pl. II. József kódexeinek fordításai: *Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetésekről*. Pest, 1787.; *Közönséges polgári törvény könyv*. Pest, 1789.; CHÁZÁR ANDRÁS: *Törvény-rend, melyinek Magyar és ahhoz tartozó országok törvény és ítélő székeinek szabotott*. Kassa, 1789; DIENES SÁMUEL: *A báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja*. Bécs, 1792; NÁNÁSY BENJÁMIN: *Testamentom a magyarországi törvények szerint*. Pest, 1798; NÁNÁSY BENJÁMIN: *A magyar polgárnak törvény szerént való rendes örökösse*. Pest, 1799; KÖVY SÁNDOR: *A magyar törvénynek rövid summája – a gyermekek számára*. Pozsony, 1798; GEORCH ILLÉS: *Honnyi törvény I–IV. kötet*. Pozsony, Pest 1804–09; Kelemen Imre munkáját lefordította CZÖVEK ISTVÁN: *Magyar hazai polgári magános törvényről irt tanítások I–3. kötet*. Pest, 1822.

¹¹ Pl. KELEMEN IMRE: *Institutiones juris Hungarici privati I–III. (A magyar magánjog rendszere)*. Buda, 1818 műve a hagyományos magyar magánjogot írta le a *De personis, De rebus, De actionibus (A személyekről, A dolgokról, A keresetekről)* kötetcímekekkel. VUCHETICH MÁTYÁS: *Institutiones iuris criminalis hungarici in usum academiarum regni Hungariae*. Buda, 1819 munkájában a hazai büntetőjogot dolgozta fel, de a latin nyelvű műnek hatása nem volt a gyakorlati jogéletre. A munkát majd kétszáz évvel később KIRÁLY TIBOR fordította le *A magyar büntetőjog rendszere Magyarország felsőiskoláinak használatára, Elméleti büntetőjog (anyagi jog), illetve Gyakorlati büntetőjog (eljárási jog)* címmel. Budapest, 2010. 2007. A reformkorban

A korabeli jogi oktatás

Szlemenics Pál működési helye, az egykori klarissza kolostorban elhelyezett Pozsonyi Királyi Akadémia kétkarú (jogi, bölcsészeti) felsőfokú intézet volt, ahol az oktatás kereteit és tartalmát az 1806-ban kiadott Ratio Educationis határozta meg: ez alapján a képzés „egy külön rendszeresített önálló tudományos cursus” volt, amely előkészített az egyetemre, a magasabb tudományos életre, s ezeken túl hivatalviselésre képesített.¹²

Az itteni jogi tanulmányok 1. félévében a hallgatók tanultak statisztikát, észjogot (*jus naturae*), a 2-ban bányajogot, nemzetközi és általános államjogot (*jus publicum universale et gentium*), magyar közjogot, a 3-ban hazai és egyetemes jogtörténetet, politikai és kamarai tudományokat, míg a 4-ben váltó- és kereskedelmi jogot, magyar magán-, s fenyítő jogot, valamint tisztí írásmódot. Minden félévben oktatták a magyar nyelvet és irodalmat, továbbá rendkívüli tárgyként a görögöt.¹³

A tanárok tisztos javadalmazást kaptak: fizetést, lak- és vizsgapénzt, részesültek a tandíjból, jogosultak voltak útiköltség-térítésre, segélyekre, jutalmakra, nyugdíjra, továbbá előléptetési illetékre szolgálati idejük alapján, mint a kar seniora, proseniora.¹⁴

A tanulmányi intézmények nyelve a latin volt mind működésükben, mind az oktatásban. Ebben csak az 1844:II. törvénycikket követően állt be változás: az ezév július 24-én kelt legfelsőbb rendelet a magyar használatát rendelte el – a horvát területek kivételével – az összes tanintézetnél. Ennek következtében e nyelven kellett tanítani a hazai magánjog, a kereskedelmi és váltójog, a tisztí írásmód, a statisztika, valamint a politikai és kamarai tudományok tárgyait. A büntető- és a bányajogot illetően viszont a rendelet arra az álláspontra helyezkedett, hogy e tárgyakat majd csak akkor szükséges a hazai nyelven oktatni, ha az e tárgyban kidolgozott kódexek magyarul törvénybe iktattatnak.¹⁵

A jogi oktatásban a latin fentiekben túli részleges fennmaradását biztosította, hogy az ország egyetlen egyetemén, Pesten a doktori vizsgákat továbbra is e nyelven kellett letenni, míg az értekezését a jelentkező maga választhatta meg. Csak a forradalom után, 1848. március 28-án kibocsátott helytartótanácsi rendelet engedte meg a felsőoktatási intézményekben minden tárgy magyar nyelven való előadását.¹⁶

Az ember

Ezen nyelvi, jogi és tudományos keretek között kezdte meg, majd bontotta ki pályáját Szlemenics Pál, aki pozsonyi akadémiai kinevezése után indult el azon a hosszú oktatói,

a jogrendszer modernizálásának igényét talán legjellemzőbben SZALAY LÁSZLÓ művei fogalmazták meg, pl. *Publicistai dolgozatok I–II.*, Pest, 1847.

¹² ORTVAY 1884 7, 27–28. pp.

¹³ ORTVAY 1884, 30. p.; *A magyar királyi jogakadémiák és joglyceumok története*, Pest 1873

¹⁴ ORTVAY 1884, 204. p

¹⁵ ORTVAY 1884, 222–226. pp. A rendelet kibocsátásakor küszöbön állt büntetőjogunk modern anyagi, eljárási és végrehajtási jogát létrehozó kódexek megalkotása. Ezek ügye viszont 1844 őszén elvérzett az Országgyűlés Alsó-, illetve Felsőtáblájának ellentétei miatt: I. FAYER LÁSZLÓ: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye IV. kötet*. Budapest, 1902. 183. p., NÁNÁSI LÁSZLÓ: *Az államügyesség gondolatának megjelenése a reformkorban* Jogtörténeti Szemle 2010/1. 52. pp.

¹⁶ ORTVAY 1884, 226–227. pp.

s tudományos pályán, amelyen a korszak meghatározó jelentőségű jogtanárává és tudósává vált. Képzettségei birtokában nyelveket tudó, a hazai jogot kiválóan ismerő, a múlt iránt érdeklődő, a magyar nemzeti ügyet szolgálni kívánó, az oktatás iránt elkötelezett emberként látott teendőihez Pozsonyban, ahol végleg meggyökerezett.

Munkásságának biztos háttérét jelentette családja. A Wilflingseder Mária Annával kötött házasságából több gyermek született.¹⁷ Szlemenicsnek családjához fűződő viszonyát „Versezetei” világítják meg: annak tagjait szerette, gyermekeivel, majd unokaival bensőséges viszonyt ápolt. Felesége nagy befolyást gyakorolt rá, s ezt a kapcsolatot a titkosrendőri jelentések többször kiemelték. Ezentúl az ügynökök intrikus személyiségű, pazarló, kacér, nem jó hírű nőnek tüntették fel az asszonyt. Szlemenicsnek élete társához fűződő viszonyát szépen fejezi ki annak halálakor írott verse, „Elfelejtethetlen nőmnek emlékére 1853ik évi Mártius 30ik éjszakán” címmel:

„Volt nekem egy szeretőm, volt egy hő lelki barátném,
Titkaimat hű kebelébe tevém.
Homlokomat felhők ha boríták, ő kideríté,
Osztani gondjaimat, s búmat elűzni tudá.
Eddigi napjaimat könnyű vala élnem,
Ő készíté mind arra mi kelle, elő.
Nincsen már szeretőm, hő lelki barátném,
Titkaimat kinek én hű kebelébe tegyem.
Elragadá ezen őrangyal a durva halál; de
Csalta magát, síron túlul is őrizni fog.”¹⁸

Szlemenics Pál – mint a tudomány és oktatás embere – saját tevékenységét illetően öntudattal vallotta, miszerint „szerényebben ítélek ugyan önmagamról, mintsem hogy munkáimnak mindenek általi dicséretét követelném; de megvallom, olly könnyelmű sem vagyok, hogy azon dicséretet is, mellyre azokat dologhoz értő férfiak méltaták, a közönség előtt gyanúba vétetni vagy azokat be nem bizonyított hiányokkal vádoltatni egykedvűleg venném”. Professzori működését illetően büszkeséggel töltötte el, hogy volt hallgatói „hazám minden részeiben fénylenek, a kiket ezrenként nevelék nékie oszlopul”.¹⁹

A pozsonyi professzor társasági ember is volt, s kapcsolatot tartott – különösen akadémikussá választása után – a magyar szellemi elit számos tagjával. A Magyar Tudós Társaság tagjaként Szlemenics rendszeresen utazott a fejlődő Pestre. Mint a korszak megbecsült jogtudósa látogatásai alkalmával megfordult a korabeli társasági élet központjában, a kulturális kapcsolatok kulcsalakjának, Fáy Andrásnak a pesti házában is, ami találkozó helyet biztosított a reformkor kiválóságai (pl. Vörösmarty Mihály, Ber-

¹⁷ OSZK kéziratára *Versezetei* szerint gyermekei voltak: Ferdinánd, Szerafina, Móric, Mária, Imre, József, míg nemesi oklevelében 1839-ben Móric, Imre, József, Franciska, Mária szerepel, MOL A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár *Libri regii* 66. kötet, 757–759. pp.

¹⁸ MOL Bécsi Levéltári Delegáció *Minister Kolowrat Akten* 932/1832, 2235/1833., OSZK Kéziratára *Versezetei*, 40. p.

¹⁹ SZLEMENICS: *Felszólítás Kunoss urhoz Századunk* 1838/16. 120. p. (1838a), OSZK Kéziratára *Versezetei*, 7. p.

zsenyi Dániel, Szigligeti Ede) számára. Vendéglátója tevékenységét 1841-ben akként méltatta annak emlékkönyvében, hogy „mellyért vívsz, szent ügy, nagy cél, a nemzeti jólét. A késő maradék áldani fogja porod”.²⁰

Szlemenics többször pihent a reformkorban kedvelt Balatonnál, ahol füredi élményeit megörökítette verseiben. Az 1837-ből származó méltatása szerint a tónál „életetém át e nyár gyönyöreit”.²¹

Oktatói és tudományos munkásság

Amikor a kezdő jogtanár megkezdte működését, akkor mostohák voltak az oktatás és a tudomány művelésének feltételei: nem léteztek tankönyvek, hiányzott a szakirodalom. E körülményre Szlemenics egy későbbi műve előszavában akként emlékezett, hogy a „pozsoni akadémiának, melyben működni életem feladata lön, sem célomra szolgálható könyvtára, sem kéziratgyűjteménye nem lévén”. Így nagy nehézségekkel kellett megküzdenie pályája kezdetén, de amelyekkel megbirkózott felkészültsége, munkabírása és a hallgatókkal kialakított jó kapcsolata révén.²²

Az oktatás során a diákság kislétszámú volt, pl. 1820-as adat szerint a pozsonyi akadémia 154 első- és másodéves joghallgatóval bírt. A tanulók az egész országból kerültek a városba, s mint Szlemenics megfogalmazta:

„Kárpát bérceitől Dráva vidékeig
Elterjedt hitelem, s a fiatal Magyar
Tódul, ős födelét hagyva, lakom felé,
Véren nyert jogait hallani voltaként.”

Már a nyugalomba vonulása után, 1851-ben minden tanítványának nevét betűrendbe foglalva ki is számolta, hogy 1810 óta 2970 fő tanulta tőle a magyar jogot.²³

A kislétszámú ifjúság megadta a lehetőséget a tanár és a diákok közötti közvetlen kapcsolat kialakítására. Szlemenics előadásaival megfogta a hallgatóság figyelmét, akikkel szívélyes jó viszonyban volt. A titkosrendőrség Szlemeniccsel kapcsolatban ezt ki is emelte, miszerint magatartásában „kevésbé illendő és tekintélyes, hogy hallgatóival családi kapcsolatban áll”.²⁴

²⁰ KABA ESZTER: *Fáy András baráti társasága – A reformkori Pest egyik társaséleti központja*. Budapesti Negyed 2004. tél 246. p.; OSZK Kézirattára *Versezetei* Fáy András emlékkönyvébe 1841

²¹ OSZK Kézirattára *Versezetei*: Első találkozás I. M-al a füredi savanyúkútnál, Társalgás Füreden 1837, Válasz Z. I. levelére 1838.

²² SZLEMENICS: *Magyar törvények történetirata rövid vázolatban*, Pozsony 1845 2. p. A pesti egyetemen sem volt jobb a helyzet, pl. a hazai jogot előadó tanárnak még a törvénygyűjtemény, a Corpus Juris Hungarici sem állt rendelkezésére, l. ECKHART 326. p.

²³ SZLEMENICS: *A Pozsonyi Királyi Akadémiában tanuló ifjúság 1820-dik esztendőben*. Tudományos Gyűjtemény 1820/IV. 124. p., OSZK Kézirattára *Versezetei*, 7. p.: Önvigasztalásom, PISZTORY 13. p.

²⁴ MOL Bécsi Levéltári Delegáció *Minister Kolowrat Akten* 932/1832: „zu wenig Anstand und Würde in seinem Benehmen besitzen, mit den Studirenden in zu familiären Verbindungen stehen”. A 2235/1833. jelentés a tanítványai iránti pártossággal gyanúsította Szlemenicset.

A diákok szerették professzorukat, amelynek hozzá intézett üdvözléseikben hangot is adtak: ezek kiemelték, hogy „tettei hirdetik Öt”, hiszen „mint bölcs vezető fáradoz, izzad, hevül” annak érdekében „polgárt, hogy adhasson a Hazának”. A hallgatók értékelték „gyakran tapasztalt jó Atyai szívét”, azt, hogy „nyelvünkön ír, mert hív hazai szívet nyert”, és így „édesb nyelven érthetik” a „buzogányos Apák által szabott törvényt”, amelynek elsajátításában bölcs útmutatásokkal segített nekik. A kor stílusának megfelelő gondolat szerint „örülhetsz Hunnia gyermeke, méltán, ki hallál egy Szlemenicset, de borulva is kérd, hogy ne szűnjék önteni beléd tudománya árjait”. Évtizedek múltán a hajdani diák mint szeretve tisztelt tanítójukról beszélt Szlemenicsről, akinek „örök hálával említendő oktatása alatt” tanulták a jogot.²⁵

Ő is szerette diákjait, amelyet visszavonulása után 1855-ben „Előszó az egykori tanítványaim névlajstromához” címzett versében úgy fejezett ki, hogy oktatói évtizedeit „tisztelve töletek s szeretve mint atya és hű barát” élte.²⁶

Szlemenics életét őszinte odaadással a jogi oktatás ügyének szentelte. Még az a vélemény is, amelyik bírálta műveit, elismerte, hogy „nem tagadhatni ... mint oktató Pozsonyban ... sok jeles jognövéndéket képezett”.²⁷

Professzorként előadásait a hagyományos magyar jog alapján tartotta, újítás gondolata azokban nem merült fel. E többszázéves eredetű, a nemesi érdekeket tükröző jogrendszer magyarázata során a hangsúlyt az uralkodó tiszteletben tartásával a rendi jogokra helyezte a királyi érdekekkel szemben. Különben soha nem vonta kétségbe a rendek és az uralkodó kapcsolatát, mert mint írta:

„Ha királyt és nemzetet,
bizodalom egyesít
s közjó érzés lelkesít
Hazára a sors nevet.
Király sérthetlen szaván
A nemzet hív hódolatán
Nyugszik szabad nép drága
Nemzeti boldogsága.”

²⁵ KOVÁCSÓCZY MIHÁLY: *Sonettek melyeket Szlemenics Pál urnak tiszteletek zálogául ajánlottak hálaadó tanítványi neve innepére*. Pozsony, 1820, PAUR JÁNOS: *Név-Napi Ünneplés Tekéntetes Szlemenics Pál urnak, a Törvények Doctorának, s a magyar polgári s fenyítő Törvénynek a Pozsonyi Fő-oskolákban Királyi s rendszerint való Tanítójának*. Pozsony, 1828. KÖVES-LIGETHI ROMÁN FERENC: *Dana, mely által tekéntetes és tudós Szlemenics Pál urnak a Pozsonyi Királyi Fő Oskolában a polgári magyar törvény királyi tanítójának, midőn Bóldog Asszony hava huszon ötödikén neve napját ünneplné, érzéseiket nyilatkoztatják hálaadatos Tanítványai*, Pozsony 1825, *Névnapi üdvözlés tekintetes tudós Szlemenics Pál úr törvény doktora, a Pozsonyi Akadémiában a közönséges és fenyítő törvényszéki polgári magyar törvénynek kir. rendes tanítója, a törvény-karnak pro-seniora, tek. Pozsony vármegyének táblabírája, mind a két törvényszéknek hites ügyésze tiszteletére a második évi törvénytanulóktól*, Pozsony 1829, *Tisztelet oltárja, mely Szlemenics Pál urnak, midőn neve napját ünneplné, tanuló társai nevében szenteltetett Kaiser József törvény tanuló által*. Pozsony, 1829. ZSOLDOS IGNÁC: *Emlébeszéd Kossovich Károly rendes tag felett Magyar Tudós Társaság Évkönyvei VI. kötet*, Buda, 1845 34. p.

²⁶ OSZK Kézirattára *Verszetek* 54. p., PISZTORY 13. p.

²⁷ *A magyar magányos magánjog commentatorainak szellemi characteristicája*. Századunk 1838/79., 641. p.

A magyar rendi dualizmust plasztikusan ábrázoló, a hagyományos nemesi közjogi felfogásnak megfelelő megállapítása szerint az uralkodó és az ország kapcsolatában a

„Magyar nemzet királyát
Félistenként imádja.
Ha az épen fenntartja
Ösi szép szabadságát.”²⁸

Szlemenics mérsékelt oktatói és tudományos nézetei ellenére egy idő elteltével mégis a titkosrendőrség látókörébe került. A pozsonyi professzor 1825-től kezdődően I. Ferenc haláláig folyamatos megfigyelés alatt állott, amelynek következményei több esetben hátrányosak voltak rá nézve. A vele kapcsolatos nem bizonyított híradások szerint részese volt szabadkőműves összejöveteleknek, amely állítás a ferenci korszakban nem jó fényt vetett az érintettre. A tevékenységét éveken át szemmel tartó titkosrendőrségi jelentés egyébként általánosságban azt a véleményt alkotta róla, hogy „tudományosan képzett, a szakterületén tökéletesen kiművelt, alapos törvényismerettel bíró és tartalmas előadásokat tartó kiváló professzor”.²⁹

Szlemenics Pál az oktatásban az elméleten túl a gyakorlati ismereteknek is teret adott: könyveiben iratmintákat közölt, magánjogi munkái végén gyakorló példákat hozott fel a hallgatók okulására. Tanítványaival vitaköröket szervezett, ahol a jurátusoknak módjuk volt nézeteik kifejtésére. A gyakorlati oktatáshoz tartozott, hogy a tiszti írásmód tanítása során a jogalkalmazáshoz nélkülözhetetlen fogalmazási, iratszerkesztési ismereteket is átadta hallgatóinak. Ennek érdekében 1825-ben „Principia stili curialis politici, prout in Academia Regia Posoni proposita sunt” (*A hivatali stílus elvei a Pozsonyi Királyi Akadémia tanítása szerint*) címmel tanulmányi jegyzetet írt, majd 1845-re elkészítette e gyakorlati tárgy magyar nyelvű változatát „Magyarhoni politikai tiszti írásmód tanja” címmel.³⁰

Szlemenics működése során nem várta a megoldást a tapasztalt hiányosságokra, hanem maga készített olyan műveket, amelyekkel megalapozta az oktatás anyagát, s ezekkel egyúttal hozzájárult a hazai jogtudomány formálódásához.

Első – latin és magyar nyelvű – írásaival bekapcsolódott a volt professzora, Kelemen Imre és a korszak másik kiemelkedő jogtudósa, a sárospataki akadémia tanára, Kövy Sándor közötti vitába, hajdani oktatója mellett foglalván állást. Ezen írásai részint az 1817-ben Pesten megindult első magyar nyelvű tudományos folyóiratban, a Tudományos Gyűjteményben jelentek meg, részint önálló műként láttak napvilágot. Ezt a vitát és benne Szlemenics írásait a későbbiekben – a XIX. század második felének nagyteljesítő jogtudósa – Pauler Tivadar úgy értékelte, hogy az „nem tartozott tudományos

²⁸ OSZK Kézirattára *Versezetei* 13. p. V. Ferdinánd koronáztatásakor

²⁹ MOL Bécsi Levéltári Delegáció *Minister Kolowrat Akten* 435/1830. Az 1833. október 26-án kelt 2235/1833. rendőrfőnöki előterjesztés szerint Szlemenics „ein wissenschaftlich gebildeter, seinem Fache vollkommen gewachsener, sich durch gründliche Gesetzkenntniß und gehaltvollen Vortrag auszeichnender Professor anerkannt”.

³⁰ *Magyar polgári törvényből kieszemelt Álltmányok, melyek felett Szlemenics Pál előterjesztései után a pozsonyi akadémiában 1845-ik július havában nyilvánosan vitakoztak*, Pozsony 1845; OSZK Kézirattára Oct. Lat. 517.; PAULER 1878, 153. p.

tekintetben a meddők közé, mert több nevezetes tárgyra hazai magánjogunknak világosságot derített”.³¹

Ekkoriban egy nyelvi munkát is készített: 1816-ban Bécsben jelent meg Farkas János német nyelvűek számára írt, 1771-ben kiadott magyar nyelvtanának általa átdolgozott és kibővített kilencedik kiadása.³²

Szlemenics kezdeti műveinek nagy jelentőségű csoportját azok az írásai jelentették, amelyekkel a megfelelő tankönyvek hiányán próbált segíteni.

Elsőként az „Opusculum iuris criminalis hungarici” (*A magyar büntetőjog művecskéje*) című munkáját írta meg, amelyet a Helytartótanács véleményezésre megküldött a pesti egyetemnek. A jogi kar professzora, Vuchetich Mátyás által 1816-ban adott vélemény azonban lesújtó volt, amelyben mind formai, mind tartalmi okokból alkalmatlannak minősítette a művet, mert mint írta, az „sem áttekinthetőséggel, sem tárgybeli változassággal és bőséggel, sem bölcsességgel, sem előkelő írásmóddal nem ajánlja magát”.³³

Szlemenics Pálnak nem szegte kedvét az elutasítás, hamarosan mindkét oktatott területén egy-egy könyvet jelentetett meg. A megbírált munkáját átdolgozva 1817-ben kiadta az „Elementa juris criminalis hungarici” (*Magyar büntetőjogi alapismeretek*), illetve 1819-ben az „Elementa juris hungarici civilis privati” (*Magyar polgári magánjogi alapismeretek*) című műveit. Ezek elkészítésének okát – mint magánjogi műve előszavában írta – az oktatás során tapasztalt azon körülményben jelölte meg, hogy hallgatói egy része nem volt képes – „részben a kéz lassúsága, részben a szív gyengesége miatt” – nyomon követni, jegyzetelni előadásait. Emiatt a tanulásra fordítandó idejük rovására kénytelenek azt másoktól lemásolni vagy nagy költséggel saját részükre leíratni: ezért a joghallgató ifjúság ilyen problémáinak kiköszöbölésére, felkészülésük elősegítésére készítette el tankönyvét.³⁴

Szlemenics büntetőjogi munkája több évtizedes szünet után megjelenve egy úrt pótolta, mivel Bodó Mátyás 1751-ben kiadott „Jurisprudentia Criminalis”-a (*Büntető jogtudomány*) óta büntetőjoggal foglalkozó tudományos könyv nem jelent meg Magyarországon. Büntetőjogunk kiválóságának, Finkey Ferencnek értékelése szerint a szlemenicsi „Elementa fő érdeme a büntetőjog – az anyagi és alaki jog együtt – egész anyagának ügyes elrendezésében, rövid, világos összefoglalásában áll”.³⁵

³¹ SZLEMENICS: *A magyar törvény némelly tárgyairól való észrevételek* Tudományos Gyűjtemény 1817/V. 3–19. pp. (1817a), SZLEMENICS: *Kelemen Imre magyar törvényről írt munkájának vizsgálatásairól* Tudományos Gyűjtemény 1818/I. 59–67. pp., SZLEMENICS: *Igazítások, rövid felelet a magyar törvény némelly tárgyairól való észrevételekre*. Tudományos Gyűjtemény 1818/II., 140–142. pp., SZLEMENICS: *Discussio opusculi cui nomen: Ratio jurisprudentiae Hungaricae ad ductum institutionum Kelemenianarum* (Vitatközző könyvecske Kelemen magyar jogtudománya rendjéről és intézményeinek felépítéséről) Pozsony, 1817; PAULER 1878, 141. p.

³² *Ungarische Grammatik für Deutsche von Johann Farkas, Jetzt aber aufs neu umgearbeitet u. vervollständigt durch Paul Szlemenics* 1–2. Th. Wien, 1816.

³³ Vuchetich vélhetően vetélytársat látott a műben, mert ekkoriban készítette el saját ugyanilyen tárgyú tankönyvét. A Helytartótanács bírálat után ezt átdolgozásra visszaadta neki, amelyet követően jelent meg a már említett „Institutiones iuris criminalis Hungarici” című munka.

³⁴ SZLEMENICS: *Elementa juris criminalis hungarici*. Pozsony, 1817, SZLEMENICS: *Elementa juris hungarici civilis privati*. Pozsony, 1819: „partim ob tarditatem manus, partim ob debilitatem pectoris”.

³⁵ BODÓ MÁTYÁS: *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones hungaricas in partes duas divisa. Cujus pars prior, jus et processum criminalem publica delicta et malefactores, modumque contra*

Szlemenics könyveit érdeklődéssel fogadta a kibontakozó hazai közvélemény. Magánjogi művének korabeli méltatása szerint a „Szerző fontos rövidséggel s kimerítve adja elő a honyi törvény egész tudomány alkatját ... Világos voltot szerez munkájának, s azt olly könnyen érthetővé tette, hogy akárki is, a ki a törvény tudományának alkat-esméreteit megtanulni kívánná, ezt minden útmutatás nélkül is, haszonnal, és bizonyosan kívánt előremenetellel forgathatja”.³⁶

Az egyre nagyobb tudományos hírnevet szerző Szlemenicset 1818-ban az a kitüntetés érte, hogy a hazai agrár-oktatást megeremítő főúr, Festetich Görgy gróf a keszthelyi Georgicon részét képező Pristaldeum tiszteletbeli tagjának nevezte ki. Ezen intézmény célja olyan jogvégezetteknek a gazdasági ismeretekbe, s az ezzel kapcsolatos jogba való beavatása volt, akik uradalmi ügyészeknek (jogtanácsos) készültek.³⁷

Szlemenics 1819-ben megpályázta a pesti egyetemen a Kelemen Imre nyugalomba vonulásával megürült katedrát, de nem járt sikerrel. Néhány év múlva, 1827-ben – már országosan ismert jogtudósként – ismét pályázott a pesti professzorságra, amelyet minden egyetemi és kormányzati (Helytartótanács, Kancellária, Államtanács) szerv támogatott, de az uralkodó mégsem nevezte ki. Ennek háttérében a titkosrendőrség állott, amely információi alapján I. Ferenc nem találta megbízhatónak az egyetemi katedrára, helyette Frank Ignácot nevezve ki.³⁸

Később a pozsonyi akadémia vezetői tisztségét, a prodirektori állást sem sikerült megszereznie. Az 1832-es vezetői pályázatokat véleményező titkosrendőrségi vélemény szerint – bár a magyar hatóságok ismét őt tartották legalkalmasabbnak – nem engedhető meg, hogy Szlemenics kapjon kinevezést. Az érvelés szerint a fontos professzori és az akadémiai vezetői állás ugyanazon személy általi betöltése összeférhetetlen, továbbá a hallgatókkal való családias kapcsolata és felesége magatartása miatt sem érdemes a tisztségre.³⁹

Szlemenics tisztában volt azzal – amit egy jelentés ügynöki elővigyázatlanságnak tulajdonított –, hogy megfigyelés alatt áll, s a rá kedvezőtlen információk miatt esett el a hivatali előrelépésektől. Ezzel kapcsolatos gondolatait akként összegezte, hogy „császárom kegyitől jóllehet a kaján irigység dühe megfosztata; tetteim hasznát földi erő nem teszi semmivé”.⁴⁰

A professzort nem törte le a felsőoktatási tisztségekben való mellőzése, nekilátott kikristályosodott jogi álláspontjai kifejtéséhez. Első nagy vállalkozása magánjogi nézeteknek magyar nyelven való kimunkálása volt. Ennek indokaként írta: a „Magyar Hazának már több országgyűlésen kinyilatkoztatott óhajta lévén, hogy anyanyelvünk a fel-

eos procedendi, in genere; pars posterior, crimina publica et privata eorumque poenam et modum puniendi in specis exponit (Büntető jogtudomány a magyar eljárás és törvények szerint két részben. Az első rész magyarázza a büntetőjogot és az eljárást, a köztörvényes bűncselekményeket és bűnözőket, és hogy ezek ellen általában hogyan kell eljárni. A második rész pedig a köz- és magánvétségeket, ezek büntetését és a büntetés mikéntjét egyenként magyarázza). Pozsony, 1751; FINKEY FERENC: *A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619–1914*. Sárospatak, 2000. 94. p.

³⁶ PREPELITZAY: *Könyv-esmértetés* Tudományos Gyűjtemény 1821/XI. 89. p.

³⁷ PAULER 1878, 141. p.

³⁸ ECKHART 271, 286. p., MOL Bécsi Levéltári Delegáció *Minister Kolowrat Akten* 435/1830, 2235/1833.

³⁹ MOL Bécsi Levéltári Delegáció *Minister Kolowrat Akten* 932/1832.

⁴⁰ MOL Bécsi Levéltári Delegáció *Minister Kolowrat Akten* 435/1830: „durch die Unvorsichtigkeit irgend eines Vertrauen“. OSZK Kézirattára *Versezetei*, 7. p. Önvizsgálásom.

sőbb tudományoknak előadására is alkalmaztassék, és így a tudományok lassanként mintegy meghonosodván, nyelvünknek megtanulását hazánkfiainknál szükségessé tegyék ... a Munka deák könyvemnek nem pusztá fordítása, hanem annak még tökéletesebb logikai rendbe szedett és Törvényünk szövevényesebb tárgyainak újabb felvilágosíttatásaikkal tsak nem kétszeresen megbővített új kiadása”.⁴¹

A „Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény” címmel kiadott négy kötetes, 1457 oldalas mű 1823-ban jelent meg Pozsonyban, óriási sikert hozva szerzőjének. A korabeli kritika a legelismertebben méltatta a munkát. Eszerint „szép diadalt nyere ismét e jelen Munka által honni nyelvünk, ... szinte minden lap nyelvünk új meg új nevezetességével esmértetvén meg a figyelmetes olvasót, annak számos oldalú tökéletességeit új fényben ragyogtatja a törvénytudomány tekintetéből”. A szerző korábbi latin munkájához képest „sokkal bővebben világosítottak, s kimerítőbben fejtegetettek a tárgyak ... Minden alaptételeket, egész a legfinomabb elágazásokig kimerítő érthetőséggel magyarázván, ... némelly tsekélyebb állítások pontos fejtegetésével, mintegy előkészítvén a legfontosabb tárgyak s kérdések megfejtését is, előadása oly világos és kedveltető, hogy bizonyosan teljes meglelégedéssel fogja azt mindenki olvasni”.⁴²

E műnek is szerepe volt abban, hogy Szlemenics Pál 1823-ban Pozsony vármegye táblabírája lett, majd munkájáért 1824-ben megkapta a kor legrangosabb tudományos elismerését, a Marczibányi-alapítvány díját. Ennek bíráló bizottsági jelentése szerint a „jeles munka a magyar törvényt egész kiterjedésében, egy helyes systemába foglalva, kimerítve és érthetőleg, tiszta és könnyű magyarsággal ... adja elő úgy, hogy ebből a törvénytudó ismérteit bővítheti, és a járatlan is magának minden tekintetben világosítást szerezhet”.⁴³

A mű nemcsak sikert hozott Szlemenics számára, hanem írigyeket is, akik bejelentésekkel éltek a titkosrendőrséghez a tanítványaihoz való kapcsolatát, feleségének magatartását, nem megfelelő politikai nézeteit hangoztatva. A vádakát a rendőri hivatal vezetője, Josef Sedlnitzky gróf is jellemzően alaptalannak minősítette: mint írta, azokat Szlemenics „nyomtatásban megjelent, nagyon kedvezően fogadott, a magyar magánjogról szóló alapos munkája gerjesztette fel”. Összeségében úgy vélte, hogy a professzort azon ríktó színektől eltekintve kell nézni, amelyekben őt az ellenségei ábrázolták, s bár még nem különösebben, de bizalomra méltónak lehet nyilvánítani.⁴⁴

Szlemenics könyvei olyan ismertségre és hírré tettek szert, hogy a következő években több alkalommal is kiadásra kerültek: büntetőjogi munkája 1827-ben, részben át-

⁴¹ *Előfizetési jelentés* Tudományos Gyűjtemény 1822/VIII. 126–127. pp.

⁴² SZLEMENICS: *Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény I–IV. kötet*, Pozsony 1823; *Könyvesmértetés*. Tudományos Gyűjtemény 1824/III. 94–95. pp.

⁴³ SZLEMENICS 1838a, 120. p.

⁴⁴ MOL Bécsi Levéltári Delegáció *Minister Kolowrat Akten* 2235/1833.: „im Drucke erschienen, sehr beifällig aufgenommenes, gründliches Werk über das ungarische Privatrecht erweckte ... Graf Sedlnitzky glaubt sonach den Professor Szlemenits, ohne denselben in dem grellen Lichte, in welchem ihn seine Gegner darstellen, zu erblicken, wenigstens von der Hand noch nicht des besonderen Vertrauens würdig erklären zu können”.

dolgozva 1833-ban, latin nyelvű magánjogi műve pedig – a magyar alapján átdolgozva – 1829-ben és 1837-ben jelent meg ismét.⁴⁵

Munkái serkentőleg hatottak másokra is: 1836-ban adta ki Kunoss Endre a magánjogi kötetét, míg Fogarasi János 1839-ben. E szerző úgy méltatta, hogy Szlemenics művei „minden jelesb magyar jogásznak nélkülözhetetlenek”. Kunoss és Szlemenics között egy folyóiratvita is kibontakozott 1838-ban, amely során kifejtették nézeteiket egyes magánjogi intézmények (pl. jogi személyek, női jogok) értelmezése kapcsán.⁴⁶

Az akadémikus

Szlemenics Pál tudományos munkásságának elismerését jelentette, hogy a megalakult Magyar Tudós Társaság igazgatósága 1830. november 17-én tartott ülésén az első 23 tag egyikének választotta a magyar kultúra olyan kiválóságai mellett, mint pl. Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Kazinczy Ferenc. A választás feltétele az volt, hogy „rendes taggá olyan lehessen, kitől ismeretes tudománya, s különösen magyar nyelven már ki is adott érdemes munkája mellett ezutánra is korához és tüzéhez képest folyvást buzgó munkálkodást várhatni”.⁴⁷

Szlemenics e célkitűzésnek megfelelően, mint a törvénytudományi osztály első tagja, aktívan részt vett a Társaság munkájában, tanulmányaiból felolvasásokat tartott a gyűléseken, közreműködött az évkönyvek kiadásában, a tudományos pályázatok elbírálásában.⁴⁸

Tevékenységgel igazolta a „folyvást buzgó munkálkodás” iránti elvárást, hiszen a következő években sorra jelentek meg írásai a kibontakozó tudományos sajtóban: a Társaság évkönyveiben, a Tudománytárban, az Athenaeumban, a Figyelmezőben. Az 1845. évben pedig a Tudós Társaság Vitéz-díját nyerte el „A privilégium magyar jog szerinti fogalma természetére, és az adománylevelekben előforduló végzáradék értelmére” vonatkozó pályázati dolgozata kapcsán.⁴⁹

⁴⁵ *Elementa juris Hungarici juridicarii criminalis*. Pozsony, 1827, 1833; *Elementa juris Hungarici civilis*. Pozsony, 1829, 1837. Ennek utóbbi kiadásához később egy függelék is fűzött: *Additamenta ad Editionem tertiam Elementorum Juris Judiciarii Civilis Hungarici*. Pozsony, 1841.

⁴⁶ KUNOSS ENDRE: *Polgári magánjog az 1836-iki országos végzeménybeli változtatások szerint I. kötet*. Pest, 1838; FOGARASI JÁNOS: *Magyarhoni magános törvénytudomány elemei Kövy Sándor után újabb törvény-cikkelyek s felső ítéletekkel és más bővítésekkel*. Pest, 1839. V. p.; KUNOSS: *Czáfolat Századunk 1838/14. 107–112. pp.*, SZLEMENICS 1838a, 120–121. pp., KUNOSS: *Válasz Szlemenics úrnak Századunk 1838/20. 153–155. pp.*, SZLEMENICS: *Felelet Kunoss úr válaszára*. Századunk 1838/23., 177–180. pp.

⁴⁷ *Magyar Tudós Társaság Évkönyvei I. kötet* 58–60. pp. Pest, 1833. Ekkor került a törvénytudományi osztályba másodikként Köteles Sámuel (1770–1831) is: 1818-tól a nagyenyedi kollégium filozófia és államismeret tanára, 1830-tól az intézet rektora, azonban az 1831. május 17-i halála miatt nem tevékenykedett a Társaságban.

⁴⁸ SZÜCS SÁMUEL *naplói 1835–1864*. Miskolc, 2003. 80. p. szerint pl. az 1840. szeptember 8-i nagygyűlésen Szlemenics „olvasá az örökségi jószágokról irt értekezést”. A *Magyar Tudós Társaság Évkönyvei I. kötetében* közölt 1831. február 17-i első nagygyűlés döntött az évkönyvek kiadásáról, ennek bonyolítására kijelölve Szlemenicset is, míg a *IV. kötet* (Buda 1840) 57. p. szerint Szlemenics volt az egyik bírálója az 1836-ban kiírt törvénytudományi pályázatnak.

⁴⁹ *Szlemenics Pál magyar fenyítő törvénye ügyében Figyelmező* 1837/15. 235–239. pp., *A királyi vitéz szolgák nemességéről*. Athenaeum 1837/11–12. 187. p. (1837b), *Az eskütársakról*, Magyar Tudós Társaság Évkönyvei III. kötet. Buda, 1838. 98–107. pp., *A félretétethető és megerőltethető törvényeink szerinti Tudo-*

Ezen munkáival – melyek magánjogi, büntetőjogi, jogtörténeti kérdéseket fejtegettek – a magyar nyelvű monográfia irodalom első művelői (pl. Fabriczy Sámuel) közé tartozott hazánkban.⁵⁰ E műveit érintő hitvallását úgy fogalmazta meg, hogy „eddig közre bocsájtott kisebb s nagyobb munkáimat soha sértő szándék nem undokítá: úgy ezen értekezésemre is egyedül azon közjóra czélzó tiszta óhajítás határozott, hogy az illetén, polgári alkotmányunkra nézve igen érdekes tárgyak minden részről meghányás és közre munkálás által kelletők szerint felvilágosíttatván, vélemény és valószínű helyébe, a hol csak lehetséges, tudomány és bizonyosság lépjen”.⁵¹

Szlemenics a történeti-jogi irányzat képviselőjeként lépett fel, írásaiban a létező vagy már kiveszett jogintézmények múltját kutatva fel. E munkái azonban akkor nem voltak kizárólag jogtörténeti művek, mivel rendi jogunk több évszázados szabályok és szokások alapján működött, így ezek feltárása egyben a hatályos jog magyarázatát is jelentette. A jogtörténet jelentőségét illetően egyébként pályája kezdetétől vallotta, hogy „figyelemre méltó annak hasznossága a jogtudományban, ... mert nemcsak a törvények keletkezését, sorsát, változásait, és a körülményeket, amelyekben alkották azokat, ismerjük meg ..., de sem a törvények rendszerét, sem azok igazi értelmét igen gyakran feltárni, sem, hogy vajjon hatályban vannak-e” e nélkül nem lehet.⁵²

Szlemenics műveiben nemcsak a honi joggyűjteményre, a Corpus Juris Hungarici-re támaszkodott, hanem felhasználta a korabeli forráskutatások eredményeit, mint Fejér György 43 kötetes oklevélgyűjteményét, valamint Kovachich Márton és József hasonló összeállításait.⁵³

A Magyar Tudós Társaság 1836-ben adta ki Szlemenics úttörő művét „Fenyítő törvényszéki magyar törvény” címmel, amely latin munkájának átdolgozásaként, az első

mánytár 1838/III. 90–104. pp., *A leányi negyedről*, Magyar Tudós Társaság Évkönyvei IV. kötet Buda 1840 171–183. pp.

⁵⁰ I. pl. 1832-ben akadémikussá választott FABRICZY SÁMUEL-től: *Az Esküdtek Székéről* Tudományos Gyűjtemény 1823/I., 24–38. pp., továbbá a Társalkodó folyóiratban „Füzér a Törvénytudományból” cím alatti tanulmányait pl. 1833: *A csődítő perekről*, *A perbeli taksákról*, 1834: *A vámokról*, *A bírói zálogról*, *A halál-büntetésekéről*, *Az ősiségről*, *A bírák felelősségéről*, 1835: *A történeti jogról*, *Az ítélletiltásról*, *Az országgyűlési törvényszünetről*, 1836: *A deportációról*, 1839: *A felebbvitelről*, *A természeti jogról*, 1840: *Az emberi akarat szabadságáról*, *A részek vétségeiről*, *A szabad királyi városok szerkesztéséről*, *A városok befolyásáról a törvényhozásba*, *Az úrbéri terhek örök ároni megváltásáról*, 1841: *A megengedő és kötelező törvényről az úrbéri kiváltásokra alkalmazva*, *A papi jószágokról*, *A házi adónak a nemesség általi fizetéséről*, *A tiszti ügyész feljebbviteléről büntető perekben*.

⁵¹ SZLEMENICS 1837b, 187. p.

⁵² SZLEMENICS 1819, I. p.: „Conspicuam illius esse in Jurisprudentia utilitatem ..., quod nisi ortum, fata; mutationes legum, atque circumstantias, in quibus conditae sunt ..., nec rationes legum, proinde nec verum earum sensum persaepe eruere, nec an modo adhuc in vigore sint” (fent Dr. Bagi László fordítása).

⁵³ A magyar joggyűjtemény először *Decreta, constitutiones et articuli regum incltyi Ungariae, ab anno Domini millesimo trigesimo quinto, ad annum post sesquimillesimum octogesimum tercium, publicis comitiis edita* (Nemes Magyarország nyilvános gyűléseiben kiadott törvényei, rendelkezései és cikkelyei, az Úr ezerharmincnegyedik évétől kezdve az elmúlt ezeröttszáznyolcvanharmadik évig) címen jelent meg Nagyszombatban 1584-ben, s ezt bővítve számos követte a következő századokban. Az 1696-os kiadással állandósult a cím: *Corpus Juris Hungarici ...etc.* Nagyszombat, 1696. FEJÉR GYÖRGY: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (Magyarország egyházi és világi okmánytára) 1829–1844; Kovachich Márton György: *Institutum diplomatico-historicum incltyi regni Hungariae ... etc.* (Magyarország oklevél története). Pest, 1791; KOVACHICH JÓZSEF MIKLÓS: *Lectiones variantes decretorum comitialium I. regni Hungariae, in corpore juris hungarici editorum, quas ex collatione textus eorum cum originalibus authenticis*. Pest, 1816.

magyar nyelvű büntetőjogi tudományos könyvként jelent meg. A szerzőt előszava szerint a megírására az készítette, hogy a „fenyítő igazság kiszolgáltatásában” sok olyan tárgy fordul elő, mely nemzetünk írott törvényeiben elintézve nem lévén, fenyítő bíránknak szabad önkényére van hagyva. Ezen helyheztetése, ha polgártársainak szabadságát lábbal tapodni nem akarja, szükségessé teszi neki a fenyítő törvény természetes talpigazságainak pontos ismertetét”.⁵⁴

A mű teljes hiányt pótolta a tudományban, az oktatásban és a jogalkalmazásban. A Tudós Társaság hatodik közgyűlése dicséretben részesítette a könyvet. A kor jeles jogászának, Fabriczy Sámuelnek értékelése szerint a munka „minden dicséreten felül van. A tagok logikai és részarányos elrendezése, az azt végig átlehellő humanitás szelleme, és írásmód kristálytiszt, a tudomány komoly méltóságát kellemmel párosító világossága a legjelesebb tudományos munkák sorába helyezik”.⁵⁵

A kiváló professzornak addigi oktatói és tudományos érdemeiért V. Ferdinánd király 1839. február 14-én címeres levelével nemességet adományozott.⁵⁶

Szlemenics a nyelvtudományhoz is kapcsolódott a Tudós Társaság munkájában. Mivel ez feladatának tartotta a magyar múltjának megismerését, ezért az 1834 novemberében tartott ülésén határozott a nyelvemlékek kiadásáról. Ekkor már a gyarapodó levéltárban volt a Szlemenics ismerőséről, a pozsonyi akadémia 1808–13 közötti prodirektoráról, Jordánszky Elekről elnevezett, s tőle az esztergomi érsekség tulajdonában került kódex – amely a Biblia jelentős részének a XVI. század elejéről származó fordítását tartalmazta – másolata. Mint a korabeli tudósítás kiemelte, a Társaság tulajdonában lévő példány „Szlemenics Pál professzor és r. tag felügyelete alatt másoltatott”. A professzor más gyűjteményt is támogatott: nagy magánjogi munkáját 1824-ben a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta „buzgó hazafiúi indulatom jeléül Országunk díszes Könyvtárában” való elhelyezésre.⁵⁷

Az idősebb jogtanár egy alapvető jogi-nyelvészeti munkába, a Magyar Tudós Társaság nagy vállalkozásába, a „Törvénytudományi műszótár” létrehozásába is bekapcsolódott. Ez a mű váltotta valóra azokat az elképzeléseket, hogy az addigi latin, esetenként német kifejezéseket a jogtudomány minden területén a magyar nyelvű megfelelő váltssa fel. Az első kiadásában 1843-ban, a bővített 1847-esben napvilágot látott szótár a korábbi kiadványok szintézise, amelyet a kor kiváló jogi, nyelvi szakértőinek (Szlemenics, Sztrokay Antal, Zádor /Stettner/ György, Fogarasi János, Szász Károly, Kölcsey) munkálkodása hozott létre. E mű a meglévő összes jogi kifejezést a szinonimák egész készletével tárta elő anélkül, hogy bármelyiket is ajánlotta volna. Így a szakszavaknak ez a gazdag tárháza korlátozta a további felesleges szóalkotásokat.⁵⁸ A kiadvány gyakorlati jelentőségét az adta, hogy az 1844: II. törvénycikk az ország igazgatásában, az igazság-

⁵⁴ SZLEMENICS PÁL: *Fenyítő törvényszéki magyar törvény*. Pest, 1836. 3. p.

⁵⁵ Figyelmező 1837/11. 167. p.; FABRICZY SÁMUEL: *Magyar literatura – Törvénytudomány* Figyelmező 1837/6. 81. p.

⁵⁶ MOL A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár *Libri regii* 66. kötet. 757–759. pp.

⁵⁷ Tudománytár 1835/1. 257. p.; A Jordánszky-kódexre I. <http://nyelvemlekek.oszk.hu/ism/jordanszkykodex> (letöltés 2013. június 30.); OSZK Kézirattára *Levelestár*: Szlemenics Pál Horvát Istvánhoz 1824. június 15-én.

⁵⁸ B. KOVÁCS MÁRIA: *A magyar jogi szaknyelv a XVIII–XIX. század fordulóján*. Miskolc, 1995. 34–35. pp.

szolgáltatásban, az oktatásban kötelezővé tette a magyar nyelvet, amely már a szótár gazdag szakkifejezései révén képes volt az egyes területek igényeinek megfelelni.

Szlemenics Pál a nyelv haladásának és a reformkor országgyűlésein hozott újabb törvényeknek megfelelően átdolgozta korábbi könyveit: magánjogi műve 1845-ben jelent meg „Polgári magyar törvény” címmel, büntetőjogi munkája pedig 1847-ben került ismét kiadásra.⁵⁹

Szlemenics nem vett részt a kor nagy jogalkotási kísérletében, az 1843–44-es országgyűlésen tárgyalt büntetőjogi javaslatok kimunkálásában, de szükségesnek tartotta a kodifikációt. Mint az 1847-ben kiadott büntetőjogi könyvében írta, „szükséges lenne, hogy a törvényhozó minden büntettnak képzetét és körét pontosan körülírja, és büntetését mindenkép meghatározza, s mik kívántassanak meg a törvénybeli rendszerű büntetésbeni elmarasztalásra, a büntettnak mind tökéletességére, mind bebizonyítására nézve? és mik, és milly feltételek alatt tegyenek teljes bebizonyítást? világosan s határozottan kijelelné, s fenyítő törvényeit időszakonként gondosan átvizsgálná, és a körülmények változásai szerint rajtuk a szükséges változtatásokat megtenni el ne mulasztaná. Mind ezek a fenyítő nyomozásnak és befogatásnak igazságos és célszerű elrendezésével együtt elengedhetetlenül szükségesek lennének egyszersmind a hazapolgárok személyes és vagyonbeli bátorságának bírói kény- és hatalommal visszaélés elleni hatályos ótalmazására”.⁶⁰

Érdeklődése az 1840-es években alapvetően a jogtörténetre irányult. Ekkor írt műveiben feldolgozta a magyar törvények történetét a kezdetektől saját koráig. Ezen írásai-
ban bel- és külföldi történetírók, Fejér és a Kovachichok oklevélgyűjteményeinek jogi vonatkozású adatai alapján, felsorolásszerűen adta meg a törvényeket, kitekintve arra, hogy az egyes rendelkezéseknek milyen jelentőségük volt akkoriban, mint valamely meglévő jog forrásának. E művei közül a „Magyar törvények történetirata” címűt kifejezetten oktatási célra készítette, mert mint az előszóban írta, ezen „munka tanítványaim segítségét célozza”, főleg „polgári és fenyítő törvényszéki és országlati” szempontú ismereteik megalapozására.⁶¹

Ekkorra teljesedett ki Szlemenics pályafutása, hivatalos címei szerint a Pozsonyi Királyi Akadémia jogtanára, hites ügyvéd, a magyar magán- és fenyítőjog, s tiszti írásmód nyilvános rendes tanítója, a szak idősbje, a Magyar Tudós Társaság rendes tagja, Pozsony vármegye táblabírája volt.⁶²

⁵⁹ *Polgári magyar törvény I–IV. kötet*, Pozsony 1845 (1845a); *Fenyítő törvényszéki magyar törvény*. Pest, 1847.

⁶⁰ SZLEMENICS 1847, 184–185. pp.

⁶¹ Ezen írásai az akadémiai évkönyvekben jelentek meg: *Törvényeink története az országunk keletkezésétől az Árpádok kihaltáig VI. kötet*, Buda 1845, *Törvényeink története a vegyesházakbeli királyok alatt VII. kötet*, Buda 1846, *Törvényeink története a dicső ausztriai ház országlása alatt VIII, IX. kötet*. Buda, 1860. *A magyar törvények története rövid vázlatban előadva*. Pozsony, 1845.

⁶² *Tanügyi Névtár 1846dik évre*. Buda, 1846. 80. p. A „szak idősbje”, a kar oktatóinak seniorát jelentette, a ki nevezések sorrendje szerinti rangidős tanárt.

Életének utolsó évei

Az ország életében alapvető változásokat hozó években, a forradalom és szabadságharc eseményeiben az idős ember nem vett. Sőt, lesújtó véleménnyel volt a történesekről, mint azt „Az 1848 és 1849ik évi gyászos lázadásra” című írásában kifejtette. Okfejtése szerint az V. Ferdinánd uralkodása alatti időszakban az ország minden tekintetben békésen fejlődött, hiszen

„Műipar, iskolák,
Képző sok intézet, sok egyesület,
Keltének a haza dús vidékein.
A juhtenyésztés, földművelés, mező,
Tarló, ugar, rét és legelő újabb
Elvek szerint kezdtek virulni,
Minden ipar haladásnak indult ...
Mindenfelé a hon terét már
Gőzösök és vasutak hasították”.

A magyar nyelv elnyerte egyenjogúságát, s a magyar elem súlya nőtt a kormányzatban, továbbá a köznép sorsa szintén javult, mivel

„A nemtelen pór régi sulyosb tehre
Könnyülni kezdett, s hullni bilincsei.”

Nézete szerint mindezt a békés, szervesen fejlődő állapotot dúlta fel a „gyászos lázadás”, amelynek oka a „telhetetlen vágyaitól üzött párt” működése, s eredményeként pedig „egy szájhős kalandor, s egy csupán pénzről s döllyféről ismért kába nagy úr után indulva” a nemzet „megfosztá tulajdon vesztire, s a közhaza romlatására” jogaitól magát.⁶³

Az 1848–49-es iskolaévben az oktatás a zavaros idők miatt szünetelt Pozsonyban. A szabadságharc leverése után a Magyarország modernizációját megkezdő birodalmi kormányzat 1850. október 4-én elrendelte az akadémiák újjászervezését.⁶⁴ Az idős professzor így 1850. november 20-án nyugállományba vonult, s ekkor kitüntetésként császári-királyi tanácsosi címet kapott. A „Búcsúvétel tanárszékemtől” című versében meghatottan köszönt el életének négy évtizednyi helyszínétől:

„Isten veled hát! melly koszorút fűzél
Fürtimre tanszék! három ezer magyar
Keblében élőt. Rajtad én hűn
Védtem az ősi jogát királyom,
S édes hazámnak, küzdve kiirtani

⁶³ OSZK Kézirattára. *Versezetei*, 25–26. pp.

⁶⁴ VARGA SÁNDOR: *A pozsonyi jogakadémia az abszolutizmus és a dülizmus korában*. in: CSIZMADIA ANDOR (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok III.*, Budapest, 1974. 240. p.

A visszaélést, győzteni, hol vala,
Törvény homályát, szórva üdvös
Elveket emberiség javára”.⁶⁵

A visszavonult Szlemenics a beköszöntött új rendszerrel nem értett egyet, több versében fejezve ki ellenérzését az abszolutizmussal, s annak részeseivel. Véleménye szerint

„A németnek a pénz a lelke,
A magyaré szabadság,
Ezt, ha elveszed, nincs ege,
S élete rabszolgaság,
Nincs neki többé hazája,
Nincs, miért verjen szíve”.⁶⁶

Különösen fájlalta a modernizáció következtében a hagyományos magyar jog megsemmisülését, „hazánk, óh fájdalom! kihalt jogát”, annak „gyászteli húnytát” sajnálva. A rendszer vezető alakjának, Alexander Bach belügyminiszternek a magyarországi hivatalnokok számára előírt rendelkezéseit illetően pedig azt írta, hogy

„Németeit, cseheit, s morváit, kikre ruházá
A közügyek vitelét magyar öltönyben szerepelni,
S a gyűlölt külföldi jogok keserű piluláit
Hízélgó mézes külalakban nyújtani parancslá”.⁶⁷

Szlemenics nyugdíjas éveiben a klasszikus római költészet fordításával foglalkozott, amelyekből néhány megjelent a Magyar Tudományos Akadémiához kapcsolódó folyóiratban, az Új Magyar Múzeumban, de alapvetően kéziratban maradtak. Az e tevékenységét méltató kiadó szerint ezeknek a „classica” műveknek a fordításaival csak „nyer költői irodalmunk és nyelvünk”.⁶⁸

Szlemenics Pál 1856. december 26-án hunyt el Pozsonyban. Mint a város jelentős alakjának halálhírére a helyi napi és szaksajtó azzal közölte, hogy a magyar jog szaktekintélye távozott el. Itt is helyezték nyugalomra a Szent András-temetőben.⁶⁹

⁶⁵ OSZK Kézirattára, *Versezetei*, 33. p.

⁶⁶ OSZK Kézirattára, *Versezetei*. A magyar és a német 44. p.

⁶⁷ OSZK Kézirattára, *Versezetei*. A hivatalnokai magyar ruhákra.

⁶⁸ *Mutatványok Szlemenics Pál Horatiusából* Új Magyar Múzeum 1853/XI. 588–590. pp.; *Mutatványok Szlemenics Pál ovidiusi átváltozásaiából* Új Magyar Múzeum 1856/I–II. 99–109. pp.; OSZK Kézirattára *Fordítások Titus Lucretius Carus verseiből a dolgok természetéről [De rerum natura] III–IVik könyv Szlemenics Pál által 1855; Titus Lucretius Cárusnak hat könyvei A lények természetéről [De rerum natura] magyarra fordítva Szlemenics Pál által 1855; Publiusz Ovidiusz Nászónak versei az átalakulásokról [Metamorphoses] magyarra fordítva Szlemenics Pál által 1855; Qu. Horátius Flaccus versezetei magyarra fordítva Szlemenics Pál cs. kir. tanácsos és magyar akadémiai rendes tag által 1855–1856.*

⁶⁹ *Zeitschrift für Gesetzkunde und Rechtspflege* 1857. január 1. 112. p.: „Paul v. Szlemenics ... bekannt als eine Autorität im ungar. Rechte”; *Localnachrichten* Pressburger Zeitung 1857. január 4. 3. p.; ORTVAY TIVADAR: *Pozsony város utcái és terei – A város története utca és térnevekben*. Pozsony, 1905. 521. p.

Főbb művei

Szlemenics Pál életművét csak saját korában lehet értelmezni, a rendi magyar jog tudományának keretei között. Írásai szervesen tapadtak e joghoz, a magyar nemesi alkotmányosság bástyájához, újítás igénye nem merült fel bennük. A reformkori országgyűlések munkájának eredményeit viszont bizakodva fogadta.⁷⁰

Jelentős művei a magánjog és büntetőjog kérdéseivel foglalkoztak, amelyeket átszőtt történetiséggel, illetve közjogi ismeretekkel.

A munkásságának nagy részét kitevő magánjogi munkái kezdetben professzora, Kelen Imre hatása alatt állottak, de ettől később eltávolodott: 1823-ban megjelent könyve előszavában akként fogalmazott, hogy tőle „mint a Munkának fő felosztására, mint az egyes fő részek tárgyaiknak rendbeszedésökre nézve többnyire eltávoztam”.⁷¹

Művét később a modern magyar magánjogtudomány óriása, Szladits Károly úgy értékelte, hogy Szlemenics főleg a meghatározások pontosságára törekedett, és az addigi munkáknál fokozottabban tartotta szem előtt a rendszerezés szempontjait. A magánjogot hazánkban először ő osztotta az addig megszokott hármastagolás (személyek, dolgok, eljárás) helyett négyre: a dologi jogot tartalmazó részből kiemelte a „köteleztetést szülő tetteket”, vagyis a kötelmeket.⁷²

A „Közönséges törvényszéki magyar törvény” felépítése és gondolatmenete szemléletes. Az I–III. kötet tartalmazza az anyagi jogot, amelynek kifejtését a szerző a „Törvénynek Előljáró Esméreteivel” kezdte, amelyben magyarázta rendi jogunk forrásrendszerét, értelmezési eszközeit. A jogforrások élén a király és az ország rendjeinek meg egyezésén alapuló „országos írott törvények” állnak, amelyek kapcsán a szerző által támasztott követelmények ma is irányadóak lehetnek: eszerint a törvény legyen igazságos, tisztességes, teljesíthető, szükséges, alkalmas a társadalom javának előmozdítására, megegyezzen a „Hazának Polgári Alkotmányával”, érthető és világos, mert „mit nem értünk, lehetetlen azt megtartanunk. Azonkívül a homályos Törvény hol magyarázásokra és törvénycsavarásra is ad alkalmatosságot”.⁷³

A mű ezt követően részletesen foglalkozik az egyes jogintézményekkel, a IV. kötet pedig az igényérvényesítés módjával, a peres eljárással.

Szlemenics újításának, a kötelmek rendszerbeli elkülönítésének okát azzal magyarázta, hogy a dolog a személytől különböző és létező valóság, míg ezzel szemben a tett a személytől elkülönülve nem létezhet, az az ember lelki és testi tehetségétől függ. Szerinte a kötelmek eredetüket tekintve kétfélék: a felek kölcsönös akaratótól függő meg egyezésen alapuló (conventio), illetve egyoldalú, jogellenes aktusból származók, vagyis kárt okozók (delictum).⁷⁴

Érdemes felidézni nála a szerződés (ezt a szót műve 1845-ös kiadásban használta) fogalmát, amely nyelvilag nehézkes, de tartalmilag érthető: eszerint „egyezésen vagy kötésen (Contractus, Conventio, Pactum) egy személynek másik által elfogadott ígérete

⁷⁰ A jobbágyok helyzetét szabályozó 1836. évi törvényeket úgy üdvözölte, hogy azokból „nem csekély könnyítés remélhető a jobbágyokra nézve”, SZLEMENICS 1845a, I. kötet 107. p.

⁷¹ SZLEMENICS 1823, I. kötet, III. p.

⁷² SZLADITS KÁROLY: *Magyar magánjog – Általános rész I. füzet*. Budapest, 1938. 109. p.

⁷³ SZLEMENICS 1823, I. kötet, 22–23. pp.

⁷⁴ SZLEMENICS 1823, I. kötet, III–V. p.

értetődik ..., mert, hogy valamely önként felvett köteleztetés, melyet az Egyezésnek szülni kell, értetődjék, kettő szükséges. Először, hogy az egyik Félnek akarátja legyen a másiknak valamit adni, vagy annak javára tenni, vagy nem tenni, mire egyébként nem köteleztetett volna, a mit Ígéretnek hívunk. Másodszor pedig, hogy viszont a másik félnek akarátja legyen az Ígéretből reája nézve szüendő Just általvenni, a mit Ígéretelfogadásnak nevezünk”.⁷⁵

Szlemenics a kötelmi különös részben („Egyezésekről egyenként”) 12 szerződésfajtát nevesített: adásvevés (ennek különös neve az örökvallás, mint a nemesi tulajdonjog megszerzésének fajtája), zálogvallás (ingatlan haszonkölcsöne), érdemjutalmazó vallás (ingatlan adományozása), csere, peregyezés, ajándékozás, bérlet, kölcsön, megbízás, jószágörzés (letét), hitelezés, „Mesterműv vagy Kalmárportéka hitelbe adása vévése” (halasztott fizetés). Ezeken túl bármely egyéb szerződést elképzelhetőnek tartott („nevetlen Egyezések”). A főkötelmek mellett megkülönböztette a „mellékegyezéseket”, mint a zálogot, a „tartozásért való jószáglekötést” (jelzálogjog) és a kezességet.⁷⁶

Szlemenics 1838-ban külön tanulmányt is megjelentetett a kötelmi jog fontos alapintézményeiről, a semmiségről és megtámadhatóságról „A félretétethető s megerőtleníthető törvényeink szerint” címmel, amelyben az akarat érvényességének kérdéseivel foglalkozott: mint indokoltan megállapította, nincs joghatálya pl. az „eszőlősök”, a „törvénytelen korúak” (kiskorúak), a kényszer, erőszak alatt állók, a tévedésben lévők cselekedeteinek.⁷⁷

Az egyes anyagi és eljárási jogi kérdésekben Szlemenics tanításai mai is érvényesek: így pl. a tulajdonjog legfőbb tartalmának annak mindenki általi sérthetetlenségét látta (a „Polgári Társaságnak egyik fő tzélja lévén a tulajdonról való bátorság”), amely csak kivételesen, nyomós okból, a törvényhozó hatalom által korlátozható vagy vonható el.⁷⁸

Vita esetén az igényérvényesítés jogszerű eszköze a per, amelynek megindításához szükséges keresetlevél kellékeit illetően Szlemenics határozott szerkezetet írt elő. Eszerint a keresetlevél részei: a tény elbeszélése, amelynek kimerítőnek, vagyis minden lényeges körülményt feltüntetőnek; rövidnek, minden szószaporítástól mentesnek; rendezettnak, vagyis aényt és a következményét világos rendben előadottnak; tiszta, világos nyelven fogalmazottnak kell lennie. Ezt követi a jogalap megjelölése, a követelés talpkövéül szolgáló törvény felhívása és végül kérelem a bírósághoz, hogy az alperest idézze meg, a felperes követelésében marasztalja el, s gondoskodjon az ítélet végrehajtásáról.⁷⁹

Bár Szlemenicsnek a közjog kapcsán külön művei nincsenek, de több írása részeként foglalkozott ennek kérdéseivel is: így egy magánjogi munkájában pl. érintette az alkotmány jelentőségét, mivel ez „Hazánknak védelmező paizsa s boldogságának kútfeje,

⁷⁵ SZLEMENICS 1823, III. kötet, 7–8. pp., SZLEMENICS 1845a, III. kötet, 1. p.

⁷⁶ SZLEMENICS 1823, III. kötet, 36–243. pp.; I. Huszty István Nagyszombatban 1748-ban kiadott *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum (Gyakorlati jogtudomány)* című munkája 11, míg Frank Ignác 1841-es Osztó igazság törvénye 13 szerződésfajtát sorolt fel, vegyesen a fő- és mellékkötelmeket: MEZEY BARNA szerk.: *Magyar jogtörténet*. Budapest, 1999. 96. p.

⁷⁷ Tudománytár 1838/III. 90–104. pp.

⁷⁸ SZLEMENICS 1817a, 18. p.

⁷⁹ SZLEMENICS 1845, IV. kötet, 41. p.

nem ellenkezhetik, sőt leginkább megegyez véle az a hatalom, mely nélkül a Hazától a veszélyt elhárítani nem lehet”.⁸⁰

Szlemenics büntetőjogi műve, a „Fenyítő törvényszéki magyar törvény”, illetve annak latin nyelvű elődje is újdonságként hatott a korban: a mű elejére helyezte a XVIII. századi előzményekkel szemben az anyagi jogot: ezt két részre – általános és különös – osztotta (a „gonosztettekről és büntetéseikről általánosan”, illetve „egyenként”).

A kódexszerűen két könyvre, részekre, címekre, §-okra tagolt mű a kezdetén a „fenyítő törvény előjáró ismérteit” tárgyalja. Ennek során a büntetőjog célját kettősen jelölte meg a szerző: a „törvény félelme zabolán tartsa az emberi vakmerőséget, és azokra nézve igazság szolgáltatás, kik gonosztettek vetemedtek. Végcélja pedig az, hogy mind a polgári társaság közös, mind az egyes hazapolgárok magányos igazainak bátorsága fenntartassék”. Ennek érdekében a büntetéseknek „ollyanoknak kell lenniök, melyek mind minéműségükre, mind nagyságokra nézve hathatós ösztönül szolgáljanak a gonosztett elkerülésére”.⁸¹

A bűncselekmény miatti eljárással szembeni kíváncsalmként szögezte le a gyorsaság és alaposság követelményeit: „egy részről ugyan a gonosztett mennél előbb bizonyosan felfedeztessék, és érdemlett büntetését vegye, más részről pedig az ártatlanság annak olalmával napfényre jöhetvén minden veszélytől ment legyen”.⁸²

Szlemenics a bűncselekményt illetően az indeterminizmus elvét vallotta, amellyel kapcsolatos meghatározása rögzítette a modern európai büntetőjog „nullum crimen sine lege” elvét is: eszerint a „gonosztetten” (műve 1847-es kiadásában már büntettnek nevezte) „minden olyan lelkünk szabadságától függő tett vagy elmulasztás értetődik, mely valamely büntetést szabó polgári törvényrendelettel ellenkezik”. Ebből következően a gondolat bűn nem lehet.⁸³

A bűncselekményhez fűződő tudattartalmat „álnokságra” (szándékosság) és „vétkeségre” (gondatlanság) osztotta, az elkövetőket pedig több kategóriába sorolta: a „gonosztett szerzőjére, közös szerzőjére” (tettes, társtettes) és a büntársakra. Utóbbiak hozzájárulhattak az elkövetéshez a „tettelőtt, tettelatt” (bűnsegéd), illetve utána, de ők akkor már önálló bűncselekményt, „egy különös gonosztettet követnek el” (bűnpártoló).⁸⁴

Szlemenics nevesítette a büntethetőséget kizáró okokat is, így megállapítása szerint pl. nem lehet büntetni a bűncselekményért a csecsemőket, „eszteleneket”, az erőszak, a fenyegetés alatti elkövetőket, s az egyéni felelősség miatt az elkövető hozzátartozóit, mint az a középkori jogban előfordult.⁸⁵

A büntetésben a szankciót a célnak rendelte alá, azon olyan „érzéki rossz” okozását értve, amely révén „házánk polgárai a gonosztettektől általánosan visszatartassanak, és a mennyire akaratjokat jóra fordítani nem lehetne, nekik a gonosztétel lehetetlenné tévessék”. A büntetés kapcsán a legfontosabbnak annak elkerülhetetlenségét tartotta azért, hogy a „gonosztevő azt ki ne kerülhesse”, a „büntetlenség reményének kecsgetése” ne merüljön fel az elkövetőben. Fontosnak tartotta a szankciónak a tettel való ará-

⁸⁰ SZLEMENICS 1817a, 18. p.

⁸¹ SZLEMENICS 1836, 11. p.

⁸² SZLEMENICS 1836, 11. p.

⁸³ SZLEMENICS 1836, 45. p. 47. p., SZLEMENICS 1847, 41. p.

⁸⁴ SZLEMENICS 1836, 53. p. 60–61. pp.

⁸⁵ SZLEMENICS 1836, 47. p.

nyosságát, mivel ha kisebb, akkor „fogantalan”, ha pedig nagyobb, akkor „szükségtelen”, ezért igazságtalan és haszontalan. Ennek kapcsán nagyszámban feltűntette a büntetés kiszabásakor irányadó enyhítő (pl. erős felindulás, fel nem róható „nagy szükségben létel”) és súlyosító körülményeket (pl. visszaesés, „szokatlan kegyetlenség”) is. Szlemenics, mint a történetiségen nyugvó jog rendszerbe foglalója munkájában feltűntette ugyan az elmúlt századok már nem alkalmazott kegyetlen büntetéseit is – pl. kínzásos halál, testcsonkítás, sanyargatások – azzal a megjegyzéssel, hogy ezek „csinosodott nemzeteknél már egészen megszűntek”.⁸⁶

A szerző a bűncselekmények különös részi felosztásának élére a „közjót sértő”, vagyis az állam elleni és a hivatali tetteket sorolta, majd ezt követően értekezett a vallás elleni vétkekről. Ezután az élet, testi épség elleni cselekmények taglalása következett. Az ölés kapcsán fejtette ki a „büntelen önvédelem igazságát” (jogos védelem), amelyet más – pl. vagyon, szemérem elleni – támadások esetén is jogosnak tartott. E fejezetet követte a vagyon, majd a szemérem elleni bűncselekmények kifejtése.⁸⁷

Könyve eljárási részében Szlemenics a rendi jog képviselőjeként természetesnek tartotta a nemesek és nemtelenek közötti megkülönböztetést. Itt a szerző részletesen értekezett az akkoriban szokásos vizsgáló eljárás menetéről, benne a bizonyításról, a fogásról, az ítéletről, a jogorvoslatról és a végrehajtásról.

Itt nemcsak jogi, hanem kriminalisztikai kérdésekkel is foglalkozott. Így pl. a házkutatás („házkifürkészes”) kapcsán egyrészt leszögezte, hogy alkalmazni olyan bűncselekménynél lehet, amely „után valami fenn maradhat, miből a gonosztettnek valóságát, szerzőjét vagy körülményeit föl lehet fedezni”, másrészt a végrehajtása során megfigyelendő, hogy „minő benyomást tett legyen a gyanúba vett személyen annak felfedezése? ... iparkodott azt a vizsgálók szemei elől elrejtetni? ... semmi olyan körülményt észrevétel és vizsgálat nélkül nem kell hagyniok, melly a gyanús személy akár gonosztettnek, akár ártatlanságának felvilágosítására s kinyomozására szolgálhat”.⁸⁸

E művet Pauler Tivadar úgy értékelte, ha Szlemenics a „büntetőjogban nem használta is fel a külföldi irodalom minden segédeszközeit, ha itt-ott hiányzik is a fogalmak élessége ..., érdemeit kétségbe vonni vagy kicsinyleni ki sem fogja, ki a jól szerkesztett tan- és kézi könyvek gyakorlati hasznát ismeri”. A hosszú ideig használt mű jogásznemzedékek egész sorának büntetőjogi gondolkodását határozta meg, és „nem csekély hatással volt a törvényszéki gyakorlat kifejlésére”.⁸⁹

Szlemenics munkája hatott az első magyar nyelven készült büntető törvénykönyv tervezetére, Gál László 1839-es erdélyi „Javallat”-ára, amelyhez a szerző a mottót is a pozsonyi professzor könyvéből vette. Mint felidézte, ha törvényhozónak „szívén fekszik a polgári szabadság fenntartása, azon kell törekednie, hogy a fenyítő törvény könyvből mindennemű határozatlan büntetéseket száműzvé, nem csak a tetteknek minden fajtájára, hanem a gonosz tett, mind gonoszság, mind tettebeli tökéletlenségének mindegyik lépcsőjére, mindenképp meg határozott büntetést szabjon”.⁹⁰

⁸⁶ SZLEMENICS 1836, 65. p., 67–68. pp., 83. p., 90–99. pp.

⁸⁷ SZLEMENICS 1836, 118–120. pp.

⁸⁸ SZLEMENICS 1836, 171. p.

⁸⁹ PAULER 1878, 155. p.

⁹⁰ Az addigi hazai kódextervezetek, javaslatok latin nyelven készültek, I. BÓNIS GYÖRGY: *A magyar büntető-törvénykönyv első javaslata 1712-ben*. Budapest, 1934. HAJDÚ LAJOS: *Az első (1795-ös) magyar büntető-*

Emlékezete

Pauler Tivadar az 1857. december 7-ei akadémiai emlékbeszédében Szlemenics Pált a magyar tudományosság „legrégibb, legmunkásabb” tagjaként méltatta, azon férfiak egyikeként, akik „termékenyítené segíték hazai irodalmunknak még parlagon heverő téreit”. A pozsonyi jogi folyóirat, a „Zeitschrift für Gesetzkunde und Rechtspflege” Pauler beszédét bevezető megemlékezésében mint „tanárként és emberként kitűnő férfiről” szólt az elhunytáról. A Magyar Tudományos Akadémia titkára, Toldy Ferenc pedig 1864-ben úgy értékelte, hogy Szlemenics munkáiban a „tanok logikai szigorú elrendelésekkel, s a műnyelv szerencsés megalkotásával valamennyi elődeit felülmúlta”.⁹¹

Szlemenics hatását hosszán biztosította büntetőjogi munkája, mivel az annyira hiánypótló volt az 1860-as Októberi Diplomával helyreállított hagyományos magyar alkotmányosság viszonyai között is, hogy büntetőjogi kódex hiányában – Ökröss Bálint szerkesztésében és átdolgozásában – három ízben (1862, 1865, 1872) újra kiadták. Ezért állította Finkey Ferenc, hogy Szlemenics műve „így több mint ötven éven át szerepelt a könyvpiacra, s rövidségénél ..., egyszerű, világos nyelvezeténél fogva legkedveltebb tankönyv gyanánt forgott az egyetemi és jogakadémiai ifjúság kezében”.⁹²

A hazai jogirodalomban a mai napig szerepel, tankönyvek, kommentárok említik nevét és munkáit mindkét nagy jogágban.⁹³

Pozsonyban évtizedekig őrizték Szlemenics emlékét, amely során évente Halottak napján a temetőben a „jogakadémia hazafias ifjúsága kegyelettel újítja fel a nagyérdemű tudós emlékeztét”. Az akadémia centenáriumi kötete úgy értékelte, hogy Szlemenics volt az addigi jogtanárok közül a legkiválóbb, aki a „hír és dicsőség fényződnével árasztá el az intézményt”, s „nagy mérvű epochális irodalmi működése egészen, kizárólag pozsonyi keltű”. A néhai professzor „teremtő szellemével, ismereteinek eredetiségével és gazdagságával megtermékenyítője lett a félszázadon túl parlagon hevert hazai jogtalajnak”, továbbá „mint a magyar tudományos műnyelv szerencsésebb fejlesztője is nagyban követelheti osztatlan elismerésünket”.⁹⁴

A pozsonyi magyarság irodalmi és társadalmi egyesülete, a Toldy-kör 1885 májusi ünnepségén a jogakadémia professzora, Pisztory Mór Szlemenicset akként méltatta,

kódex-tervezet. Budapest, 1971. BALOGH ELEMÉR: *Egy elfelejtett büntetőtörvény-tervezet (1829)*, in: Győri Tanulmányok 20. kötet 1998; GÁL LÁSZLÓ: *Javallat – Az első erdélyi magyar nyelvű büntető törvénykönyv-tervezet, 1839* Budapest, 1992. 28. p.; SZLEMENICS 1836, 72. p.

⁹¹ PAULER 1858, 101. p.; Paul von Szlemenics *Zeitschrift für Gesetzkunde und Rechtspflege* 1858/16. 59. p.; TOLDY FERENC: *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időkől a jelenkorig rövid előadásban*, Pest, 1864. 263. p.

⁹² Szlemenics Pál magyar fenyítő törvénykönyve az 1872. évig a büntető törvényekre és gyakorlatra vonatkozólag némely intézkedések tárgyában keletkezett legújabb törvények és ministeri rendeletekkel bővített kiadás, Pest, 1872; FINKEY 93. p.; Pl. 1862-ben Kecskeméten a büntetőjog Szlemenics munkája alapján került oktatásra, MIKES KATALIN: *A kecskeméti Református Jogakadémia évkönyvei – Repertórium* in: IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából VIII. kötet*. Kecskemét, 1983. 14. p.

⁹³ Pl. FAYER LÁSZLÓ: *A magyar büntetőjog kézikönyve I.*, Budapest, 1895. 32. p.; ZLINSZKY IMRE: *A magyar magánjog mai érvényében különös tekintettel a gyakorlat igényeire*. Budapest, 1897. 9. p.; ANGYAL PÁL: *A magyar büntetőjog tankönyve I. füzet*, Budapest, 1920. 32. p., 34. p.; TÓTH MIHÁLY: *Büntető eljárásjogi olvasókönyv*. Budapest, 2003. 294. p.; BÓCZ ENDRE szerk.: *Kriminálisztika 2.*, Budapest, 2004. 1158. p.; KIRÁLY TIBOR: *Büntetőeljárás jog*. Budapest, 2008 39. p.

⁹⁴ ORTVAY 1905, 521. p.; ORTVAY 1884, 257–258. pp.

mint aki „egész életét a magyar jogtudomány művelésének, a magyar jogi műnyelv megteremtésének és a hazai tudomány előbbre vitelének szentelte”. A megemlékezés során emléktáblával jelölték meg egykori lakóházát a Hal téren, továbbá a városban utcát neveztek el róla.⁹⁵

Szülővárosa is megőrizte Szlemenics emlékét: korának kiváló jogásza, Horváth Döme a híres kecskemétiokről megjelent újságsorozatban 1872-ben olyan személyként írt róla, mint aki „kitűnő tanári képességénél és széles jogtudományánál fogva magának országos nevet vívott ki, s azt a jogtanári és irodalmi téren egyenlő hűséggel és szakavatottsággal tanúsított munkásságával késő vénségéig, köztisztelő kíséretében fentartotta”. Kecskemét belvárosában 1907 óta utca viseli a nevét, míg a Magyar Jogász Egylet Bács-Kiskun Megyei Szervezete 2003. november 10-én emléktáblát állított iskolai tanulmányai helyszínén, a piarista rendház falán.⁹⁶

A hazai jogtudománynak a latin nyelvből magyarra való átbillentőjére, a két jogág művelőjére való visszaemlékezést legmúltóbban Pauler Tivadar akadémiai emlékezésének zárósoraival lehet befejezni, mely szerint Szlemenics Pálnál a „munkás író, jeles tanító és buzgó honpolgár nevét tisztelve említjük, úgy hason érzelemmel őrzi majdan meg azt a késő maradék, míg a magyar kegyelettel emlékezik hazája ősi jogintézményei múltjáról”.⁹⁷

LÁSZLÓ NÁNÁSI

DAS LEBEN UND DAS GESAMTWERK DES ERSTEN JURISTAKADEMIKER, PAUL SZLEMENICS (1783–1856)

(Zusammenfassung)

Diese Studie stellt das Leben und das Gesamtwerk von Paul Szlemenics durch Archivdokumenten, zeitgenössische allgemeine und fachliterarische Quellen und seine wichtigere Werke dar. Er hat sich in der Zeit der ungarische nationale Bestrebung betätigt, und hat die ungarsprachige Rechtswissenschaft anstatt die lateinische geschaffen. Als der Professor der Rechtsakademie zu Pressburg ist er während langer Jahrzehnte im Rechtsleben mit ihren Lehrbücher und Monografien gewesen. Als der Vertreter der rechthistorischen Schule hat er zahlreiche Bücher in Gebieten des ungarischen Zivilrechts und Strafrechts sowie der Rechtsgeschichte geschrieben. Er hat

⁹⁵ PISZTORY 3, 15. p., ORTVAY 1905, 160. p. A város korabeli kétnyelvűsége okán a Szlemenics Pál utca/Szlemenicsgasse az impériumváltás utánig megőrizte nevét, majd 1921-ben elnevezése Gajova ulica-ra változott, <http://www.ortvay.eu/tartalom/gajova-ulica> (letöltés: 2013. június 30.).

⁹⁶ HORVÁTH DÖME: *Emlékezzünk régiekről* Kecskeméti Lapok 1872. október 27.1. p.; ERDÉLYI ERZSÉBET: *Kecskeméti utcanevek története*, Kecskemét 2004, 112. p.; *Jogtudós*. Petőfi Népe 2003. november 11. 5. p.

⁹⁷ PAULER 1858, 120. p.

in seinen Werken nach der Systematisierung und präzisen Definitionen gestrebt. In Ungarn er war der erste, wer das Obligationsrecht in dem Zivilrecht unabhängig behandelt hat. Sein ungarsprachiges strafrechtliches Lehrbuch, als ein Kodex hat durch Jahrzenten die Rechtslehre und Rechtspflege bestimmt. Im Unterricht hat er eine praktische Betrachtung gehabt, so hat die solche Kenntnisse vermitteln gestrebt, die sich eng mit der Rechtspflege verbinden. Als die Anerkennung seiner Arbeit wurde er – als der erste Jurist – das Mitglied der Ungarische Wissenschaftsakademie in 1830 gewählt.

BÉLA RÉVÉSZ

NATO and Securitate Files on the Situation of Transylvania in the 70s-80s

An important question related to the legitimacy of the Kádár regime, the issue of the ethnic Hungarians outside the borders of Hungary, was a forbidden topic the whole Kádár-era. The issue was made taboo by the web of the regime's commitments to the internationalist and „fraternal” socialist (communist) parties of the Soviet bloc. It from this comes that the interpretation of problems presented by the presence of the Hungarian minority was the regime's prerogative. Therefore, an open discussion of these issues was relegated to the politically illegal opposition. It also gave voice and an agenda to Hungarian émigrés of the west, as well as to the Hungarian-language media published and broadcasted abroad.

The meetings of editors-in-chief of the Agitation and Propaganda Department of the Hungarian Socialist Workers' Party served as additional control mechanism of the party over the press¹. Such monthly meetings sought to identify anticipated events suitable for publication, as well as an analysis of the media's output to date. Pursuant to the regime's agenda on the „nationality question,” the party leadership suspended in 1978 all „problematic writings” related to Transylvania, as well as strengthened the „effectively functioning” of „ex-post censorship”. It „provisionally” mandated that writings dealing with Hungarians abroad could only be published after consulting the Central Committee's Department of Agitation and Propaganda. However, more important than these measures were the interpretation of the set of guiding principles for the press:

„– Regardless of location in the world, only socialism – can solve the problem of nationalities; there is no other solution.

– The fundamental precondition to resolve the nationality question is that there should be good relations between peoples and countries. (Read: tensions between Hungarians and Romanians only harm the situation of Hungarians living in Romania.)

– We must treat the issue in a way that would not harm our cause (danger of isolation) and would not harm Hungarians living outside the borders.

– The ethnic issue is not a territorial issue for us.

¹ HEGEDŰS, ISTVÁN: „Press and Control in the End of the Kádár-era.” Media Research, 2001. 1.; PÓR, EDIT: „The press policy of the Kádár Regime 1963–1979.” In: Closed, Discrete, Numbered. 2. Literary, Press and Publication Policy 1962–1979. Budapest, 2004.

– *Hostile, fascist émigré groups now especially agitating on behalf of Hungarians in Romania are our enemies, as they are enemies of the Socialist Republic of Romania and the Hungarians living in Romania.*

– *In sum, we care about the fate of Hungarians abroad according to principles of internationalism.*"²

NATO internal report

In the same year the same issue came up with a similar level of secrecy, but with a radically different interpretation. At that time, the Department of Intelligence (III/I-1.) of the Ministry of the Interior was given the task of intelligence operations against the United States and international organizations. Evidence of the success in obtaining information needed for domestic consumption in Hungary was the acquisition of a NATO³ internal document. On 18th April 1978, the British delegation prepared a memorandum on the situation of the Hungarian minority in Romania for the session of the Political Committee of the NATO.⁴

About two months later, the Interior Minister sent the translation of the memorandum to János Kádár and to the five members of the party's Politburo⁵. The summary is as follows:

„ – *The Hungarian ethnic minority – that lives mainly in Transylvania – is one of the largest ethnic minorities in Europe. According to Romanian census data, there are 1,7 million Hungarians of the total population of 21,5 million. According to Hungarian émigré sources, the number of Hungarians living in Romania is estimated at 2,5 or possibly 3 million.*

– *Transylvania has historical importance for both Romania and Hungary. For the Romanians, it means the homeland of their ancestors who lived there since antiquity. Hungarians had ruled Erdély directly or indirectly since the 13th century. From 1867 to the First World War, the Romanians suffered much from Hungarian nationalism and forcible attempts to assimilate. The Romanians – considering the invasion of northern Transylvania by Hungarians in the Second World War by virtue of the Second Vienna Award of August 1940 – are probably afraid that the Hungarians once again will demand the return of Transylvania.*

² National Archives of Hungary (hereafter: NAH) M-KS 288. f. 22178/25.

³ North Atlantic Treaty Organization is an intergovernmental military alliance based on the North Atlantic Treaty which was signed on 4 April 1949. The course of the Cold War led to a rivalry with communist states of the Warsaw Pact, which was formed in 1955. See more: VASS, GYÖRGY: Intendment of the North Atlantic Treaty. (The evolution of NATO through its Official Texts) Tradecraft Review. Special issue, 2012. 2. pp. 63–70.

⁴ 21 The Situation of the Hungarian Minority in Romania: Further Vicissitudes. (A magyar kisebbség helyzete Romániában: újabb megpróbáltatások.) The report of Benkei, András on the NATO-file, 1st July 1978. Central Archives of the Ministry of the Interior (hereafter: CAMI; nowadays at Historical Archives of State Security Agency – hereafter: HASSA) Files of Interior 1978/ 96. 1-a-776.

⁵ Aczél, György; Gyenes, András; Korom, Mihály; Lázár, György; Óvári, Miklós.

– At the end of the 1950's, the old Hungarian university in Cluj Napoca was integrated into the Romanian university system as part of coercion against the Hungarian ethnic minority; and this coercion has been implemented partly or totally ever since. Probably encouraged by other anti-regime movements elsewhere in Eastern Europe, some members of the Hungarian minority initiated an open protest movement in recent years. The first manifestation of this protest – to which the west paid attention – was the so-called „Lazarus Document” allegedly written by a Hungarian person living in Transylvania under a pseudonym.⁶ This document contains a report about the past of the Hungarians in Transylvania, about their participation in the fight for Romanian socialism between the two world wars and describes their present situation. Although it is very probable that the document was written before 1976, it was published in the West only in March 1977. An intellectual group consisting of mainly Transylvanian Hungarians somehow managed to obtain this document; therefore, it also became known in Hungary before the meeting of Kádár and Ceaușescu in June 1977 near the Romanian-Hungarian border.⁷

– The Hungarians are critical the „Romanization” policies in education, because they are afraid that this phenomenon will not only decrease the number of educated Hungarian in positions requiring a high level of academic preparation to a minimal number, but it also endangers the characteristic Hungarian culture in Transylvania. The ethnic policy of President Ceaușescu is the product of Romanian nationalism that is the gist of both his external policy and internal policy aiming to create a strong nation state. Ceaușescu, in his speech addressed to the Commission of Hungarian-speaking Workers on 15th March said that ethnic problems must be examined based on class aspects, and „if discriminations occurred in Romania, then they did not occur based on national, but on class interests”.

– Kádár also spoke about the solution of ethnic problems with socialist solutions. In an interview published in the *Frankfurter Rundschau* the previous year Kádár declared: „In the 20th century, an ethnic problem cannot be solved by 19th century standards. The fate of the minority cannot be separated from the fate of the majority. The ethnic is-

⁶ In the March-April issue of the Paris Literary Journal the study entitled Report About Transylvania (Jelentés Erdélyről) is published, written by Sándor Tóth professor of Philosophy in Cluj Napoca and Budapest philosopher Tordai, Zádor under the pseudonym Lázár, György. The Western media turned attention to the report. For example, the issue of the *Le Monde* published on 5th May 1978 explained it, and then the report of Schöpflin, György was written based on this report, published by Minority Rights Group. The Witnesses to Cultural Genocide was published in 1979 in the volume entitled Romania's Minority Policies Today that was published in New York in the edition of the American Transylvanian Federation Inc. and the Committee for Human Rights in Rumania, with the foreword of Schöpflin, György. (See also: TÓTH, SÁNDOR: *Introduction*. In: Report from Transylvania. II. Paris Hungarian Pamphlets 13. 1989. pp. 5–16.)

⁷ The document was later forwarded – with current information – to Király, Károly, the former member of the Central Committee (hereafter:CC) of RCP and the Romanian Parliament. It dealt with the letters of the Vice President of The Committee of Romanian Workers of Hungarian Nationality written to leading Romanian personalities, in which Király, Károly expresses his deep anxiety about the violent assimilation attempts of the Romanian Government against Hungarians. Király was obliged to move from Targu Mures, a town populated by mainly Hungarians to Caransebes where he was assigned to be the director of a furniture factory. See the whole text: RÉVÉSZ, BÉLA: *A NATO-Document on the Situation of the Hungarian Minority in Romania*. ArchivNet 2005. 1. http://archivnet.hu/politika/nato_dokumentum_a_romaniai_magyar_kisebbsseg_helyzetrol.html

sue is one of the issues that will gain their final solution in socialism, based on the fact that socialism provides free development for the whole society, including the minorities within. In today's Europe, the fate of nations and ethnic minorities cannot be solved by recalling past glories, only by the correct application of the lessons of history." This last sentence can be interpreted as a warning to Hungarians living in Hungary, or as criticism to the Romanians, or both. Kádár, while he is probably anxious about the fate of the Hungarians in Transylvania, has to operate carefully, if he does not want to see the revival of nationalism and irredentism in Hungary.

– Kádár – according to the declaration – during – his meeting with Ceaușescu last year agreed that for both countries the right solution of minority issues lies in building socialism; at the same time, he admitted that the solution of the problem are an internal affair of each country. During the meeting an agreement was reached on opening the border for local traffic and about the establishment of a Consulate in Cluj Napoca a long time wish of local Hungarians and about the establishment of a Romanian Consulate in the Hungarian city of Debrecen. Despite this, concerns in Hungary about the fate of Hungarians living in Transylvania did not subside. Gyula Illyés, the well-known Hungarian writer published articles in the December and January issues of the Hungarian daily *Magyar Nemzet* expressing concern for the increasing oppression of the Hungarian minority in Romania. When Stefan Andrei, secretary of foreign affairs of the Party visited Hungary, the issue was obviously discussed, but judging from the brief statements issued and published on the press of both countries, no visible progress was made on the matter.

– While it is not probable that Kádár would encourage the reemergence of Hungarian territorial demands for Transylvania, the Romanian failure to improve their treatment of the Hungarian minority will most likely not satisfy Budapest's expectations, leading to continued or even increased tensions between the two countries. The assumption is that it is not in the interest of the Soviet Union for the situation to worsen but it may be tempted to apply some degree of pressure on Romania in response to the Hungarian minority concerns."

The NATO report reflects the British Intelligence's concise summary of the background of the historic ethnic conflict between Hungary and Romania, focusing on the current problems, that is, those of the 1970s forwarding the information to the NATO Council, one of the most significant deliberative bodies of the organization. A very important approach of the report is that it made a connection between the increasing protests on behalf of the Hungarian minority and the opposition movements in Eastern Europe. Using material from legal and undercover sources of intelligence, the report was able to document the tensions between the two countries, and it also offered dubious solutions to end the controversy, using official documents and unofficial or informal hearsay material. A common feature of the afore mentioned documents was the article written by noted Hungarian writer Gyula Illyés published in the Christmas 1977 issue of *Magyar Nemzet*. In fact, while the Hungarian Socialist Workers Party calls it a „problematic writing”, the NATO report makes reference to the „very strong article” by the „highly respected Hungarian writer”. There are no data about the fate of the NATO re-

port. János Kádár read the document without commenting on it. In the next decade, its most significant findings became increasingly valid.

Homogenization efforts

After the publication of the three-volume History of Transylvania⁸ in 1986, edited by a leading party ideologue, the already tense Hungarian-Romanian relationship was further burdened by ideological conflicts. The Romanian government did its best to make people and the international public opinion believe that the history book contained „Fascist, chauvinistic and racist statements” and „forgeries of history that harm the memory of the victims of the Horthyist terror”.⁹ In their campaign, „the nationwide plenary sessions of the Committee of Hungarian-speaking Workers” were also enrolled in the effort. On 27th February 1987, a new session Commission of Ethnic Affairs was organized and even non-experts criticized the History of Transylvania without reading it and made their statements on prepared texts. Ceaușescu argued for the theory of Daco-Romanian continuity, spoke about the Hungarian-Romanian cooperation against the Turks and declared that the ethnic issues had already been solved in Romania. He commented on the book that „it was a forgery of history” that was thwarting cooperation between two socialist countries.¹⁰

But the anger fuelled by the Romanian political leadership was only an element of increasingly vocal national homogenization efforts. At the 10th Congress of the Romanian Communist Party, the Secretary General highlighted the changing role of the state: „No doubt that after the elimination of the exploiting classes, in harmony with the developing homogenization of the socialist society, the role of the state and the instruments it employs also changes.”¹¹ When making reference to the nationalities of Romania and until the mid-eighties, Ceaușescu made specific references to „all of the workers – Romanians, Hungarians, Germans and other nationalities”, but this expression was re-

⁸ KÖPECZI, BÉLA (ed): *Erdély története I-III (History of Transylvania I-III)*. Budapest, 1986.

⁹ On 7th April 1987, the Times published an advertisement that with the publication of the book, „under the aegis of the Hungarian academy of Sciences, history has been forged”. Under the same title, another text was published in English written by academicians St. Pascu, M. Musat and Fl. Constantinu (A Conscientious Forgery of History of Transylvania under the Aegis of the Hungarian Academy of Sciences Romanian News Agency.), enumerating the opinions of Romanian historians about the Dacian-Romanian Continuity, the independent Province of Transylvania, the national effort of Duke Michael, the rightfulness of the Romanian revolution in 1848–49, the Hungarian oppression in the Austro-Hungarian Monarchy, citing Marx, Lenin, Tolstoy and Björnson. The Trianon Treaty of Peace was evaluated as the resolution of the Romanian population of Transylvania, in North Transylvania, the oppression of the Hungarians between 1940 and 1944 and the deportation of Jews were emphasized, and finally it was declared that ethnic issues were already solved in Romania. The edition was considered „revisionist, chauvinistic, reminiscent of the Hungarian history writings of the Horthy-era”. St. Pascu, M. Musat and Fl. Constantiu: The Conscious Forgery of History under the Aegis of the Hungarian Academy of Sciences, The Times (Longod), 7 April 1987 p. 8.

¹⁰ Ibid.

¹¹ CEAUȘESCU, NICOLAE: *Report of the Central Committee of the Romanian Communist Party about the Activities of RCP from the Period Between Congress 9 and 10 About the future Tasks of the Party*. 6th August 1969. In: Romania on the way of building a many-sided developed socialistic society. Bucharest, 1970. p. 297.

placed by „all of the workers without any differences, our whole people”, „all citizens of our homeland” and „nationalities living together” at the session of the Committees of Hungarian and German Workers at the end of 1984.¹²

However, the process of cultural homogenization had begun much earlier¹³. In the first quarter of 1985, broadcasting by the ethnic district stations of the Romanian Radio were discontinued in Cluj Napoca, Targu Mures and Timisoara and the editorial staff and their nearly 600 employees were dismissed. The Hungarian language TV channels had a similar fate. From 1986, the material of the museums in Transylvania was transferred to Bucharest¹⁴, and Hungarian books became unavailable for the readers in the libraries.¹⁵ Bilingual inscriptions and street names disappeared in Transylvania, and the majority of streets of Hungarian towns were renamed in Romanian. The number of books published in Hungarian decreased to 50 percent in 10 years; in 1972 265 books were published in Hungarian, but only 225 in 1980, and in less than 200. 1987. Only 2 million books of the 50 million copies published in 1981 were Hungarian, but based on the ethnic-linguistic ratios, this number should have been around 4 million. After the Second World War, there were six independent Hungarian theatres in Romania – there were more in 1956, when four companies operated only in Cluj Napoca – up to the 1980's, when only two theatres remained: one in Cluj and one in Timisoara.

¹² See: In the Light of the Resolutions of the Party Congress 13 About the Tasks of the Committee of Romanian Workers of Hungarian Nationality. Onwards (A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának feladatairól a XIII. pártkongresszusi határozatok fényében) (Előre), 29th December 1989.

¹³ LIPCSEY, ILDIKÓ: „*Four Decades of Romanian ethnic policy.*” Foreign Policy, 1989. 2. pp. 64–66; SÜLE, R. ANDREA: „*Plans of the Rearrangement of Settlements and Territories in Romania.*” Region, 1990. 1. pp. 265–269.

¹⁴ „Connected to the preparation of the party meeting, the first room of the Museum of Local History in Cernat where the most ancient monuments of local history were exhibited was evacuated and was filled with the material presenting the periods of the Dacians to present day and the Ceauşescu-era, based on the guidelines of the County Museum. However, on the county level it was considered so important that the Secretariat of Propaganda Affairs ordered the leader of the Securitate to check it in person on Saturday, 7th November.” Report of the Hungarian Embassy, Bucharest, 10 November 1989. Declassified documents of the Ministry of Foreign Affairs 1989. NAH XIX-J-1-j. 76. b.

¹⁵ „The distribution of all Hungarian press products was suspended throughout Romania for 1990. The chances of press subscriptions were very narrow even this year, but until 1989 it was allowed to subscribe for Hungarian press products not containing political and cultural references. The customs procedure well-known as for Hungarian press products makes it impossible that even a letter written in Hungarian should be allowed in Romania.” Report of the Hungarian Embassy, Bucharest, 7th December 1988. In the recent weeks, Chlef Bogdán, teacher of Romanian and French language was nominated as the director of the „closed library” of Sfântu Gheorghe, 54 years old (his wife is Hungarian) who is renowned for his hatred for Hungarians. The town propaganda secretary is Chlef's best friend. The new library director was assigned to annihilate everything in the library and in the Székely Museum that is Hungarian as soon as possible. The ambition of the director leaves no doubt about that he will accomplish his mission as soon as he can. The „cleaning” will begin in a few weeks. Report of the Hungarian Embassy, Bucharest, 7th February 1989. NAH XIX-J-1-j. 76. b. „Our cultural reporter has made an interview with A. Pezderka who takes over the library in Romania. Pezderka said: The Romanian party does not intend to give back the books of 500,000 ROL value, as defined in the earlier agreement. Strictly for our own information, he handed us a list composed by him about our orders. From the list it turns out that only a small quantity of the books ordered by them has been transported up to now, one part of them is still being printed, another was not even sent to the printery. According to Pezderka, the Romanian intention was clear: since he cannot satisfy our demands, based on the principle of reciprocity, he will decrease his orders from Hungary. Report of the Hungarian Embassy, Bucharest, 1st December 1989. NAH XIX-J-1-j. 77. b.

The two large theatres of Transylvania were integrated into Romanian theatre companies: in Targu Mures and Sfântu Gheorghe. From the end of the 1970s, the number of Hungarian primary and secondary schools decreased to 25 percent. Based on the earlier Act of Education, 15 students were sufficient to create an „ethnic class,” but until the beginning of the 1980s the students could learn in Hungarian primary school with 25 students, and in secondary schools with 36 students. While in the school year 1977–78, the number of Hungarian primary school students was 7–8 percent, in 1986–87 this ratio was only 5 percent. The practice introduced in 1956 according to which one could take an entrance exam in Hungarian at any university of the country, and in case of students a Hungarian group, could be established, was ended. In the Department of Hungarian Studies of Babes-Bolyai University, 32 instructors taught in the school year 1964–65, but only 14 in 1988. In the school year 1986–87 7 students got a degree of Hungarian studies, but since it was the state that gave jobs to graduating teachers, engineers and doctors, fewer and fewer of them got a job in the areas of Transylvania populated by Hungarian majority. In 1985, 5 of the 22 final-year students got a job in Transylvania, and since 1987, it was the norm that Hungarians having a baccalaureate or a similar degree were employed in nearly exclusively Romanian-speaking areas.¹⁶

The situation worsened with news gradually coming out of Romania at the beginning of 1988 about the urbanization project of gigantic proportions, later called „village destruction” scheme. In March Romania declared that the majority of the population of villages would be relocated to so-called „agricultural centers of urban character” within the framework of the urbanization project. According to his own admission, President Nicolae Ceaușescu was preparing for the project to run for more than 20 years.¹⁷ The details of the President and Secretary General of the Party were made known to the world in his speech delivered on 29th April 1988. The number of villages (then about 14,000) was to be cut by nearly half – declared Ceaușescu at the session of the Political Executive Committee of the Romanian Communist party. The Central Committee quickly accepted his declaration at its next session, and in May the 40 county party committees also announced their support for the project. In place of the about 7,000 villages to be eliminated, they proposed to create 350,000 hectares of field and nearly 500 large industrial and agro-biological complexes. This project affected 2,000 largely Hungarian settlements, mainly in the counties of Harghita, Alba, Bihar, Cluj, Satu Mare and Covasna.¹⁸

The initial shock was followed by sharp Hungarian, and then, international protests. Government agencies and non-governmental organizations spoke up against the project. At the end of February the United States declared that they would deny Romania most favored nation status because of its human rights record. The most favored nation status

¹⁶ See: Cabinet Directive 54/1975 on the position of graduates in the industrial production.

¹⁷ The CC of RCP passed the principles of the improvement of the administrative-territorial reorganization of the country and of the urbanization of villages in October 1967. But exactly what it means was conceptualized by Ceaușescu in his comment held at the Congress of People's Committee Presidents in 1976: „As for the urbanization of villages we do our best to decrease the number of such settlements [...] and establish strong centres, the most important social and economic activities are focused on mainly in developable communities and villages. 1989. p. 78.

¹⁸ See: VINCZE, GÁBOR: *Chronology of the Hungarian minority in Romania*. Budapest, 1994.

trade privilege had been given to Romania for its previous independent foreign policy posture within the Soviet bloc. The Government of the Federal Republic of Germany learned about the village destruction plan with „the greatest anxiety”, as it would affect the German minority living in Romania. At the Vienna follow-up meeting (1986–1989) dealing with the Helsinki Final Agreement it was reiterated in several speeches that the provision of ethnic rights was an organic part of normal interstate relationships, and the meeting in Vienna could not ignore the event connected to it.

The Hungarian Ministry of Foreign Affairs called in the ambassador of the Socialist Republic of Romania in the beginning of April and explained: the Hungarian government had been informed with deep anxiety about the fact that in Romania the names of settlements had been used only 3rd from April in Romanian. Furthermore, they told him that the elimination of smaller settlements would modify the ethnic composition of the country and this measure would discriminate against ethnic minorities. The forcible eviction of residents would violate the most basic human rights; with the elimination of thousands of the villages inhabited by ethnic minorities their sense of community and preservation of heritage would be weakened.¹⁹ In this situation, Károly Grósz made an unexpected announcement in the middle of July at the national meeting of Worker Guard commanders, when he declared that he would soon start official negotiations in the Socialist Republic of Romania.²⁰ His proposal was accepted by the session of the Hungarian Socialist Worker's Party Secretary on 28th March 1988, and the official invitation transmitted by Bucharest with the proviso that „the date of the visit should be diplomatically agreed”.²¹ According to the decision of the Political Committee made at the session on 14th June, the Secretaries of Foreign Affairs of the two parties should have a preparatory initial meeting where they would discuss the elements of the Hungarian–Romanian relationship. If these initial negotiations were successful, there would be a basis for the later negotiations with the Heads of the Governments and later a meeting of at Secretary General level.²²

The demonstration held at the Heroes's Square in Budapest on 27th June rewrote the planned scenario for both Budapest and Bucharest. At the mass demonstration organized for the first time since 1956 about 40 to 50 thousand people (according to the police 20 to 30 thousand, and according to the participants more than 150 thousand) demonstrated against the plan of village destruction program.²³ The next day the Romanian Ministry of Foreign Affairs called in the Hungarian ambassador in Bucharest and informed him that the Romanian Government decided to close immediately the Hungarian Consulate in Cluj Napoca and demanded that the staff of the Consulate should leave

¹⁹ The events were published only three months later. The spokesman of Foreign Affairs Komoróczki, István about the Romanian measures. *Népszabadság* 7 June 1988.

²⁰ Nationwide Congress of Worker Guard Commanders (*Munkásőr-parancsnokok országos találkozója*). *Népszabadság*, 13 June 1988.

²¹ NAH M-KS 288. f. 7/802.

²² NAH M-KS 288. f. 5/1028.

²³ VARGA, CSABA (ed): *Heroes' Square (Hősök tere)*. 'June 88 27. Budapest., 1998.; ARA-KOVÁCS, ATTILA: *Mirage on the Street Corner (Délibáb az utcarkon)*. Speaker (Beszélő), 1999. p. 9.

Romania within 48 hours. The decision was justified by the Hungarian demonstrations against the Romanian resettlement plan.²⁴

On the same day, the Council of Romanian Workers of Hungarian Nationality held a session. The approved statement hailed as the greatest achievement of the Ceaușescu era that is „securing consistently the total equality of all compatriots and the unity of the workers.” They resented and declared unacceptable the chauvinistic, irredentist, and revanchist manifestations of the People’s Republic of Hungary that „purposefully distort reality and treat with hostility the great achievements of the Romanian people through the new socialist social system that not only falsify the present, but also the historical past.” Next day the Central Committee of the Romanian Communist Party took up the question of the Romanian– Hungarian relations in a similar vein.²⁵ Ceaușescu declared that „certain chauvinist and nationalistic circles, in order to distract attention from problems wanting for solutions, employ methods that even Horthy would not have allowed”.²⁶

The tense situation and its background were summarized by a comprehensive report prepared in Bucharest that was forwarded to the Minister of Foreign Affairs by the Ambassador:

„Based on Nicolae Ceaușescu’s own conception, in the autumn of 1986 we obtained the first information about a comprehensive plan of resettlement according to which a demarcation of area where settlements can be built will be outlined, and the real estate and settlements outside that demarcation will be eliminated. According to the plans of that period, the affected real estate will be nationalized. The former owners will be compensated at 20% of the value of their property. These owners would be housed in rental units in the village center or elsewhere in the new settlement, generally with smaller plots of land (250 square meters). Vice Prime Minister Ion Dinca explained at the meeting with Comrade Váncsa²⁷ that with this new method, for example, with the elimination of superfluous roads they would gain back 500,000 hectares of land for agriculture. Another objective was to eliminate the differences between villages and towns.

From these conceptions evolved the program of village destruction and the bulldozer policy. The execution of the program would be just one component and symbol of the historically grandiose Ceaușescu era. In our view, the redrawing of the ethnic and geographical map of the country, is not directly linked to the broad range settlement program worked out in the 1970’s in Romania. At that time there were no plans to elimi-

²⁴ 38 On 28th June the Ministry of Foreign Affairs of Romania called in Szűcs, Pál, Hungarian ambassador in Budapest and informed him about the Romanian party and state leadership according to which the operation of the Consulate in Cluj Napoca is considered to be ceased, and the crew of the Consulate should leave Romania within 48 hours. Népszabadság 29th July 1989.

²⁵ Letter of the Central Committee to the Hungarian Socialist Workers’ Party. (hereafter: HSWP) Népszabadság, 30 June 1988.

²⁶ See more: VINCZE, GÁBOR: *Forced Orientations – Minority Policies* (Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák). Csikszerecs, 2003.

²⁷ Váncsa, Jenő was the Minister of Agricultural Affairs between 1980 and 89, himself born in Brassow, Transylvania.

nate half of the settlements. That's why it is untenable that Ceaușescu's claim that the project undertaken would be a part of a 20 year plan.

It is true that earlier resettlement plans were frequently discarded. The modification and destruction carried out in Bucharest were often done by on-site decision made by Ceaușescu himself (not only due to the building program of the new monumental government quarter) and as part of the creation of several town centres in the country. In underdeveloped regions, for example in Moldova, the new centres meant a positive change, a kind of improvement; but in other cases, for example, in Transylvania, they contributed to the uprooting of historic and ethnic characteristics. The secretary general of the Romanian Communist Party admitted that „settlements in Transylvania are more compact.”²⁸

„The plan of village destruction involving many settlements, real estate and masses of people was unique in the world, and had from the very beginning a negative bent in terms of ethnic policy, as the settlement program was designed to strengthen the Romanian character of ethnic areas and weaken the centuries-old compactness of Hungarian ethnic groups. The redrawing of the map of Romania by Ceaușescu would have extremely negative consequences for the Hungarian ethnic minority, their values and for the preservation of Hungarian and European history and culture. Because the ethnic characteristics of towns were changed in the past 70 years in favor of Romanians, the existence of the Hungarian ethnic communities remained more or less untouched in villages. The threatened disruption of this traditional network of villages posed the greatest danger. For example, the fate of churches and cemeteries was unclear; the majority of such properties were church property. We could assume that there may remain some historic buildings or monuments and others may be transferred by the church. As the churches, both Catholic and Protestant, lacked the necessary financial means, many monuments would have been lost, just as it happened in Bucharest. The ethnic character of Transylvania would diminish with the redrawing of the map, and the replacement of many villages would with uniform new settlements and towns.

Between 1986 and 1988, many villages were destroyed around Bucharest and modest small settlements were built where the whole population were forced to move in. Around Snagov, in the autumn of 1987 some villages were already destroyed. The former owners had to dismantle their own houses, or else they had to pay for the contractors to do it. In the new housing blocks they became not owners but tenants. This was not only a violation of human rights, but also illustrated the coercive character of the whole project.

It is noteworthy that the Romanian party leaders did not support the village destruction project until the beginning of 1987. The project was mentioned only in a few speeches given by Ceaușescu. The situation was the same in the time of the Congress of People's Councils in March, where Ceaușescu argued for speeding up the resettlement

²⁸ The Present Situation of the Village Destruction Project. (A falurombolási terv jelenlegi állása). Szűcs, Pál ambassador's proposal forwarded to Minister of Foreign Affairs Várkonyi, Péter. Embassy of the People's Republic of Hungary, Bucharest, 12 December 1988. 198/Szt/1988. HSWP Department of Social Policy NAH M-KS 288. f. 22/1989. 22.

plan. He declared that the number of 13,000 villages must be drastically reduced to 5 to 6,000. Upon the implementation of the plan, at most 2,000 villages would have remained, and, in accordance with the number of agricultural committees, 558 agricultural centers were to be established. Until 1990, two-three model agricultural centers were to be created, and by 1995 the building of agricultural towns would be completed, and by 2000 the whole project must be completed.

After the congress, the resettlement of villages received a greater emphasis in the propaganda effort. The media got weekly instructions to promote the execution of the plan. The party's Central Committee and representatives of the National Council of People's Committees set up a committee in charge of carrying out the project, and the prime minister shortly thereafter became its leader.

A decision, which was not made public, was made about the fact that county plans would be worked out and finalized in a few months. Although there were doubts about the feasibility of the program (at issue were financial resources and the capacity of the building industry), but the dismantling phase was fast approaching. There was some personal information from the ethnic areas of the county of Covasna, where the whole plan cycle would be completed by 1992. In fact, based on the speeches given by Nicolae Ceaușescu all preparations were made for the village destruction program. The area around Bucharest was a showcase of the consequences of the program.²⁹

„Fraternal security agencies”

When this report was made, „the top secret, highly confidential document made exclusively for the highest state and party leadership” could no be known for the Hungarian embassy, but the document was in possession of the Hungarian intelligence „from an operational venue”, and it also reached the narrow leadership of the HSWP via the ministry of the Interior's department III/I.³⁰

This department officially could not execute missions against „fraternal socialist countries” including Romania³¹. On the other hand, its actual operational fields, marked with X, belonged to a „fraternal” socialist state. It was also an open secret that many agents of the Department of Foreign Intelligence of the Securitate, the Departamentul de Informații Externe (DIE), was already active in Hungary.³² The documents evaluating

²⁹ See also: HUNYA, GÁBOR: „Urbanisation plans in the mirror of resolutions, declarations and press publications.” *Space and Society*, 1989. 2. p. 38.

³⁰ Secretary of Deputy Minister of State Security's Files HASSA 1.11.1. 27. b. 45-13/13/a/1988. Budapest, July 1988, pp. 174–183.

³¹ „Although Securitate and the Romanian military intelligence had started since 1968 to carry out extensive extended its anti-Hungarian activities in conformity with the nationalist evolution of the Ceaușescu regime, the Hungarian answer was belated and prudent. Only in 1982 a special order issued by the Hungarian Ministry of Interior listed Romania among the „non friendly socialist states”, such as Yugoslavia and China.” STEFANO BOTTONI: *Reluctant Spies. The Hungarian State Security and Romania, 1975–1989*. Historical Review, 2013. 1. p. 117.

³² Dr. Horváth, István (former Interior Minister): There was some cooperation between the organizations regulated by bilateral agreements. The Hungarians had such agreements with the German Democratic Republic, Yugoslavia and Austria, and we were preparing to sign such an agreement with the Federal Republic of

the meeting of the two parties' secretaries general on 28th August, 1998 in Arad, were drafted for the HSWP politburo by the foreign department of the CC, HSWP also called attention to this issue: „Violating the agreements concerned, Romania is doing wide-range intelligence activities in Hungary. To neutralize these activities, the competent authorities of the ministry of interior should assess the impact of these activities against our state security, including the circles connected with embassy staff and the activities of Romanian intelligence present in Hungary.”³³

The document of the Hungarian intelligence forwarded to Budapest, cited below was not on the agenda of the politburo, but all the members of this body as well as the secretaries of the Central Committee.³⁴ The introduction of the report contains the summary of the Ministry of the Interior about the escalation of tensions up until 1988 and their reasons:

„The competent authorities of the ministry of the interior – based on a high-level political decision – are continually informed about developments in the Romanian situation, Romanian moves and their outcome. According to this, Romanian authorities increased in July the discriminative actions taken against Hungarian missions and their staff in Romania. Selective control at airports was extended to our personnel, as well as to our experts on long-term missions and their family members, including their visiting relatives.

In a departure from earlier practice, an incident took place involving a Hungarian holding a diplomatic passport which was confiscated and a shipment consigned and sealed by the ministry of foreign trade, was opened and returned to him 8 hours later. There is suspicion that our diplomatic pouches are monitored electronically.

In conjunction with discriminative measures against Hungarian citizens assigned on official missions in Romania, the Romanian authorities were trying to give the impression that the Hungarian government was unable or unwilling to provide the appropriate circumstances for the unhindered operation of the Romanian embassy in Budapest. The advisor assigned to liaise with Romanian diplomats accredited in Budapest told diplomats of other countries that an expert of the Romanian ministry of foreign affairs visited Budapest at the beginning of this month (July) and his assignment was to make preparation for the evacuation of embassy staff and families.

Germany. So there were certain agreements of cooperation between certain countries. There was cooperation and [...] there was also competition. And there was a manifestation, I must say, that we did not like, let us say that it is not important to write about in the daily press, but the Yugoslavian intelligence was operating in Hungary, in the same way as the Romanian intelligence. Memorandum about the session of the Committee Examining the Intelligence Activities of the Prime Minister, 6th July 2002, Delegation Hall of the Parliament. NBB-5/2002- 2006.

³³ NAH M-KS 288. f. 5/1035.

³⁴ Sent to: Comrades Grósz, Károly; Dr. Berecz, János; Csehák, Judit; Hámosi, Csaba; Iványi, Pál; Lukács, János; Németh, Miklós; Nyers, Rezső; Pozsgai, Imre; Szabó, István; Dr. Tatai, Ilona; Fejti, György; Varga, Péter; NAH III/III-12., Archives.

It was rumored that the successor of the incumbent Romanian ambassador in Budapest would not be career diplomat, but a well-known historian or academic, or perhaps only a caretaker official.

There were signs that there was resistance against the resettlement plan. Apparently the leaders of Covasna and Harghita counties were trying to hinder the implementation of the programs by failing to prepare in a timely manner proposals for elimination of villages and were also trying to seek to obtain concessions from the central authorities. Contemporary observers surmised that given the dissatisfaction with the resettlement program in some villages populated by both Hungarians and Romanians, the emphasis of Ceaușescu's speeches had shifted. In one of his speeches he said that the measures did not have to be acted upon so urgently, and in another there was a variation in the number of settlements to be destroyed.

There were prominent personalities and their family members among the Romanian citizens migrating to Hungary from Romania and not intending to return home. These included the children of high ranking officers of the Securitate, the daughter of the former minister of the interior, an ex-body guard of Ceaușescu.

On the Romanian side of the border everything was done to prevent the migration of people. A Securitate brigade of 2,800 was dispatched to the Romanian–Hungarian border. Their main task was to prevent illegal emigration of Romanian citizens to Hungary and to strengthen border control. To reinforce border guards, newly recruited Worker Guards were also deployed. On 15th July of 1987 shots were fired at a railway car behind the international express train to Biharkeresztes, and there are also unconfirmed reports of the presence of Securitate officers, with the mission to create confusion among refugees in Hungary.

We obtained the rough Hungarian translation of a top secret document issued by the Romanian Communist party for high-level political leaders. The material – assuming that was not disinformation – gives us an insight to the thinking of the highest Romanian leadership about the relationship of the two countries and about likely „solutions”. Our agencies are monitoring events and adopting measures consistent with their sphere of authority.”

The Bucharest-originated document provided no further information on the purpose and character of the material itself or the circumstances surrounding its distribution, and there was no comment on part of Hungarian intelligence either. But the observation that the document „may have been sent to us as a provocation” suggest suspicion on the part of department III/I. In addition, the translation of the text was not done by the Hungarian state security agencies either, but „a rough and extracted translation” was obtained by Hungarian intelligence. Much of this raises the question of whether or not it was possible that a document drafted in Romanian „for the highest political leadership” could be translated into Hungarian at once in the Ceaușescu-era, or it is only a bogus disinformation document made for the Hungarian government.

However, the style and content of the document suggested that the document may be genuine and was intended for the Romanian party bureaucracy's mid-level leadership. From documents of the HSWP, it was known that proposals were deemed to complete only when the issuers of the concerned departments were identified. In the document

obtained, the issuers were the secretary, the CC and the secretariat of the Romanian Communist party. Therefore, it can be assumed that the document was confidential and was prepared by the department of agitation of propaganda of the CC with active contributions from the DIE (Romania's security agency) and was intended to provide guidelines for the party apparatus (and perhaps leading press representatives) on how to handle the tense situation leading up to the summer of 1988. The stylistic feature of the document was that it contained „apparat-speak”, such as „our beloved Homeland, dear Romania”, „the great leader of the Romanian nation, of our homeland, Comrade Ceaușescu” may also support this assumption. Language of this sort was widely used in mass propaganda but rarely appeared in documents for the highest political leadership.

The document, however, contains some really remarkable information:

– All the conditions necessary to go forward with – the resettlement project summarized in nine points were ready for the elimination of more than 7,000 villages. These conditions included the project timeline, the financial and technical requirements, including the involvement of Romanian National Army. However, in the light of subsequent events, the effect of vehement domestic and international protests could not have been an exaggeration, even though we do not have more precise information on this.

– The Romanian government imposed serious conditions to continue the Romanian–Hungarian talks with the probable aim that upon the likely refusal of those conditions the Hungarian side could be portrayed as uncompromising in resuming dialogue. Otherwise, the Romanian side would not have demanded next to the high-minded respect for Romanian national sovereignty, the absurd demand that the Hungarian Government should take the commitment to „end illiteracy”.

– During 1987, according to Romanian data – 1,262 citizens migrated to Hungary altogether, while Hungarian statistics list 10,445 people. The difference may be explained by the arriving illegal migrants and those who arrived in Hungary with a valid passport but were refused to return to Romania. The Hungarian Ministry of the Interior declared on 10th June 1988 that from the beginning of the year 4,977 Romanian citizens had declared that they did not wish to return home. By the end of the year, 12,273 people were granted temporary residence by the Hungarian authorities.

The original text of this „the top secret, highly confidential document” is:

„Recently, the humiliation of our beloved homeland, our dear Romania and the international discredit of the whole Romanian nation and the smears against our great leader of our homeland comrade Ceaușescu and the whole Romanian leadership has continued.

Certain countries interfere in the internal affairs of Romania and endanger the revolutionary socialist achievements and endanger our socialist state. Our beloved Romania has always strived that those who live in Romania should have the same rights and obligations. It must be accepted that people living in Romania are Romanian citizens regardless of their nationality.

The party and state leadership of the People's Republic in Hungary are pursuing a nationalistic policy. The political leaders want to create a distraction from the serious

economic and social problems of the country. They do their best to discredit socialism building Romania before the international public with falsehoods. The Hungarian leadership also misinforms the Hungarian people about the real conditions in Romania, on the rights and the life ethnic minorities of our country and they portray a false account of our resettlement program.

Suffice it to say that the Hungarian People's Republic's economy is burdened with high debt, some 19 billion dollars that at this moment it is unable to repay. The country sustains itself by borrowing. The economic development of Hungary is far behind Romania's achievements.

Hungarian goods cannot be sold abroad, the Hungarian technology, chemical industry and other branches of industries are completely outdated. The exchange of goods has been the characteristic of the Romanian-Hungarian commerce for a long time. It is only due to the understanding of Romania and the patience of Comrade Ceaușescu that Romania is willing to buy low-quality products from Hungary.

Henceforth the economic relationships will have to be revised. Romania cannot endlessly sacrifice its economy to help a country that permanently violates the rules of co-operation, a country that is encouraging Romanian citizens to leave their homeland, encouraging the Romanian workers to act against our beloved homeland and discredit Romanian socialist achievements abroad.

The chauvinist leaders of Hungary, instead of solving their own social problems, interfere in the affairs of neighbouring fraternal socialist country, under the leadership of the great builder of socialism, son of our beloved homeland and the people, Comrade Ceaușescu. The Hungarian leadership also denigrates the Romanian nation.

The Hungarian government calls the criminals escaping from the rightful fury and punishment of the Romanian people refugees. At the same time, the Hungarian Government keeps secret that thousands of Hungarians citizens search for asylum abroad and request political asylum in other countries, without intentions to return to Hungary.

Certainly, we cannot and do not want to solve the internal social crisis of the People's Republic of Hungary, but we expect the Hungarian government to solve these issues within their own country, and they should not be involved in the Romanian nation's revolutionary building of socialism. That is why we, at international forums, such as in Vienna, declare that all states should solve their own problems, and states should be banned from interfering in the internal affairs of other states.

Hungary makes territorial demands on our beloved homeland coupled with concern about the situation of our Romanian workers of Hungarian nationality. The chauvinist leaders of Hungary also keep it secret that there are ancient Romanian territories and what is more, also in the territory of Hungary, Romanian towns and townspeople.

If someone could have territorial demands, then it would be our dear homeland, Romania; but we do not speak about these rightful demands for the sake of friendship and the peace of neighboring peoples. But we are always ready to defend our socialist achievements against aggressors, with arms if we must. We are not afraid of threats, particularly not in the use of military force. The Hungarian attempts to conquer territory are condemned to failure. It does not only derive from the qualities of the Romanian National Army, but also from the high level preparedness, commitment and patriotism.

We have the appropriate information about the fact that based on their equipment, the Hungarian Army can be called modern, but in its thinking it, morally, is still at the level of Horthy's army, and as for its human material, it is far behind our National Army. The Hungarian military leadership is bland; alcoholism has reached critical levels.

The only military force that can be called modern is the Hungarian air force, although the airplanes are getting older, and there is no money to replace them. At the same time, the homeland air force of our beloved homeland Romania has the equipment to defend our national air space.

The Romanian national army will undertake enormous tasks in the forthcoming resettlement program. On the one hand, in conformity with regional development regulations, our units will participate in the creation of newly designed functional districts; on the other hand, they will participate in the planned transfer of residents, assisting to convert the newly freed areas for agriculture.

The resettlement program begun on 1st June (of 1988) must be accelerated in every area. All assistance and support must be provided to the individuals and organizations that were appointed by the central administration to carry out the required tasks. The Presidential decree clearly determines the tasks.

Within the territory of the county, the following tasks are to be done apart from the already mentioned: – Early registration of the population (composition – of families, age, occupation, nationality, qualification, social status, etc.)

– Estimating the required labor force, occupational distribution and evaluation of requirements.

– Definition of the new functional districts. Estimating the requirements of skilled labor, with special attention to industrial capacity.

– To achieve the goals of the project, residents need a structured reorientation. In this task local People's Council and the emerging new People's Councils and divisions of Party organizations will have a special role. The police will be in charge of public order.

– The new building area must be secured and the dismantled area must have protective measures to avoid encroachment during the building phase.

– Each citizen has to be given a job somewhere in the country. With this step we want to guarantee each Romanian citizen the right to work. If the citizen does not want to take the assigned position, this does not exempt the citizen of the obligation to move to the designated residence. Refusal to move or placing stumbling block against moving endangers the great socialist transformation of our country, and requires appropriate measures on part of the authorities wish to accept the position granted to him or her, he or she is not exempted from the obligation to move to the previously marked region and dwelling place. Denying moving endangers the socialistic reformation of our Homeland; therefore, the authorities are obliged to make the appropriate measures against it.

– Each citizen must be granted the chance to voluntarily – undertake to move and accept a position, for a certain period of time, in the resettlement areas.

– Proper provision must be made citizens moving, including food supply and other social services (health care, school, kindergarten, etc.).

– Moving requests for multiple families is only possible within the framework of voluntary moving. In case of non-voluntary moving, we must insist on strictly adhering to

the requirements of the economy and the regional experts. The proximity of relatives is not reason enough to ignore the strict principles of moving to the designated residence.

As for ownership matters, our guiding principle is that all land within the territory of our beloved Homeland Romania are state property; therefore, they are exclusively managed by the state.

As for the ownership and breeding of animals, a separate amendment of the decree will be drafted, considering the resettlement project and the formation economic areas. The areas have to strive to become self-supporting.

We have an enormous set of tasks before us – the creation of nearly 500 industrial agro-biological complexes – but this is endangered by the neighbouring People's Republic of Hungary by attempting to thwart the development our socialist society.

The chauvinistic Hungarian Government does not consider the reality of socialism, the fact that our dear Homeland Romania lead by its great and faithful son Comrade Ceaușescu is working on the realization of a developed society. Nothing proves the anti-socialist nature of the chauvinistic Hungarian Government more than the fact that the heroic son of our Nation Comrade Ceaușescu, on occasion of his 70th birthday was awarded, on behalf of the Soviet party and state leaders, with the Order of Lenin. If the accusations about our beloved Homeland and its great leader Comrade Ceaușescu disseminated by the chauvinistic Hungarian political leaders were true, then he would not have been awarded with this order for building socialism. The award itself is the best example that the Romanian Government represents the socialist advancement, while the Hungarian leadership denies its greatness.

This is why the dialogue between the Central Committee of the Romanian Communist Party and the Central Committee of Hungarian Socialist Worker's Party will take place only if in the future the Hungarian leadership: – Desists in a policy of humiliation the Romanian – Nation and its leaders.

- Desists in the shameful forgeries of history
- Ceases the interference in Romanian national internal affairs
- Commits to stop disinformation about Romania in the Hungarian press and literature, banning all writings and articles humiliating Romania
- Accepting the fact that that Romania has jurisdiction over any Romanian citizens, regardless of nationality
- Repatriates Romanian citizens illegally migrating to Hungary without preconditions
- Repatriates Romanian citizens who travelled to Hungary with official travel documents, and after the expiration of such documents did not return to Romania
- Strictly abides by the Treaty of Friendship and other important international conventions related to Romania
- Withdraws declarations that are against general principles of peace and international relations
- Initiates legal proceedings against those that express hostility against Romania and the development of socialism by the Romanian people.
- Makes a commitment to strictly abide human rights and enforces them. Guarantees housing and jobs to all residents of Hungary until de Millennium.
- Solves the issue of alcoholism and drugs, and ends illiteracy

- Commits not to violate Romanian territorial sovereignty
- Commits to best practices in economic relationships and takes notice that Romania cannot henceforth support the troubled Hungarian economy.
- Desists interfering in the affairs workers of Hungarian nationality living in the territory of Romania, and takes note of the protest of the Committee of Ethnic Workers.

The nationality has been solved in the socialist Romania, since laws guarantee rights and the ethnic minorities can have their own journals, schools, cultural institutions and book publishing houses.

Under the leadership of Comrade Ceaușescu, the heroic son of our beloved Romania, exemplary cooperation developed with the workers of German nationality in Romania. Those who wanted to leave our beloved Homeland Romania could leave it on condition that the German State taking them will permanently contribute to their livelihood and that the state receiving emigrants pays to our homeland the social cost of services such health care and education.

We do not exclude similar mutually agreed upon solution for a determined number of Romanian workers of Hungarian nationality. Certainly, Hungary should defray with convertible currency the social expenses of each emigrant. The People's Republic of Hungary would provide proper jobs and housing for the immigrants. The Romanian contracting party should have access to the emigrants to ensure their welfare. Only under these conditions would the Highest Council consider taking away their Romanian citizenship.

The Romanian people have manifested great patience towards the Hungarian people under the direction the prominent personality of our Comrade Ceaușescu. We hope that the Hungarian leadership will finally recognize their mistaken policy and will cooperate with our people in the interest of social and economic progress and independent socialist development.

Both party and state leaders are responsible for their people, for history, and for humanity. Based on this, we cannot renounce from furthering our economic and social development and we cannot allow ourselves to leave the path of building socialism, the modification of our economic and regional landscape to allow the elevation of our people. This is why we have redouble our efforts to carry out as soon as possible the resettlement and economic plan. To achieve this we have to mobilize our people, our party so that we can stand up as one man for the sake of the flourishing of our beloved Homeland the Socialistic Romania.

*Secretary General of the RCP
Central Committee of the RCP
Secretariat of the RCP*

Classification Clause:

*The material is top secret, made exclusively for the highest state and party leadership with a determined serial number, in a number of copies indicated below; therefore secrecy guidelines must be followed in handling this material.*³⁵

³⁵ Secretariat of Deputy Minister of State Security's Files HASSSA 1.11.1. 27. b. 45-13/13/a/1988. Budapest, July 1988. pp. 174-183.

Because the above cited documents were undated, we can have assumptions about it. On the one hand, the supplement refers to the fact that „the resettlement should be accelerated from the 1st of July.” By indicating the day, the report itself also refers to a date in July. However, it is precisely known that the report was on the agenda of a meeting chaired by the Hungarian deputy Interior Minister of interior on 20th September, 1988. After discussing the report, the chairman summed up the discussions. As for the political situation, he established that the opinion of various communist parties was not completely the same about ethnic issues, and added that the socialist camp is not completely unified in evaluating these matters.

„The interest of our policy – he added – is to prove the anticipated negative consequences of the policy of the Romanian party, but at the same time, it must do its best to build legal contacts for cooperation and to develop in the direction of mutual understanding. At the moment, the manifold possibilities of strengthening contacts and the examination of communication methods are the most important factors. In this case, it is natural that national security agencies become more active, but despite this situation, we must react to the events in a moderate and sober manner. Therefore, we should be informed about different political events, not only considering the state security aspect. We can help the political leadership if we exploit our multiple opportunities of information and explore the realities based on facts, providing a clear picture for the decision-making”³⁶

By the summer of 1988, conditions were ready to begin the resettlement program, international protests also grew. The Romanian government was forced to consider this fact, even if they have not given up their plans. The protests had their results, even if ending the program was not a realistic expectation. The Romanian Government changed their tactics in several steps. At least they attempted to make the project more acceptable, but later on they only extended the deadline for the initiation of the program. By September, the press was given instructions to slow the propaganda effort. They did not have to write about the different phases of the execution anymore declared by Ceaușescu. Later, 2010 was cited as the final deadline for completing the project instead of the previously indicated 2000.³⁷

The sources cited highlight the fact the complex problems associated with the political process are truly a big challenge for both the Hungarian political system change as well as for the Romanian transition. We can see today in the resolution of these tasks that changes in regulatory systems and institutional techniques, and perhaps even more, in the political culture, are a little ahead of the changes in other areas of transformation of the constitutional state. This, of course, is related to the fact that the effective and humane management of political affairs was adapted to the prevailing legal order in

³⁶ Ibid.

³⁷ See: GYÖRFFY, GÁBOR: *Censorship and Propaganda in the Ceaușescu-era*. In: *Censorship and Propaganda in the communist Romania*. Cluj Napoca, 2010. p. 147.

harmony with the international human rights norms. At the same time we should be mindful of the fact that when the prevailing political interest demanded it, then, and depending on the situation, the application of the (international) political standards could be placed in brackets. Finally, in spite of the various mistakes and occasional failures, the newly formed political systems answered unknown before challenges with essentially operational solutions more than 20 years ago.

RÉVÉSZ BÉLA

NATO- ÉS SECURITATE-IRATOK ERDÉLY HELYZETÉRŐL
AZ 1970-ES ÉS 80-AS ÉVEKBEN

(Összefoglalás)

A legutóbbi idők fordulatokban, eseményekben bővelkedő kelet-európai történetei a lassanként feltáruló irattárak jóvoltából egyre gazdagabban dokumentálhatók, egyre jobban megismerhetők. Különösen érdekesek lehetnek az olyan dokumentumok, amelyekben tőlünk és egymástól is távoli források szinte véletlenszerűen összekapcsolódva tartalmaznak egymásra vonatkozó, kiegészítő információkat. A tanulmányban közölt egyik irat 1978. április 18-án került a NATO Politikai Bizottsága Kelet-Európával foglalkozó ülésének napirendjére. Az jelentés különlegessége, hogy eredetileg a brit hírszerzés készítette a romániai magyar kisebbség helyzetéről. Így a dokumentum arról is tanúskodik, miként látta az MI6 Magyarország és Románia hagyományos nemzetiségi konfliktusait, illetve ennek aktuális – hetvenes évek végi – problémáit és hogyan értelmezte mindezeket a NATO egyik legfontosabb tanácskozó testülete számára. Kiindulópontja szerint „Erdély mind Magyarország, mind Románia számára nagy történelmi jelentőséggel bír.” Érdekes az a megközelítése, ahogy a magyar kisebbség fokozódó és egyre nyíltabb tiltakozását Kelet-Európa más, nem feltétlenül etnikai vonatkozású rendszerellenes mozgalmával hozta összefüggésbe. A hírszerzés legális és illegális csatornáinak felhasználásával végül olyan jelentés készült, amely tényszerűen tudta bemutatni a két ország közötti feszültségeket, az azok megoldására tett felemás kísérleteket, még ha a jelentés a hiteles dokumentumok mellett nagyban támaszkodott a személyes kapcsolatokból származó szóbeli információkra is. A másik, Romániában készült irat a Securitate külföldi hírszerzési részlegének, a Departamentul de Informații Externe (DIE) munkája. A magyar hírszerzés Budapestre eljuttatott dokumentuma már a nyolcvanas évek azon feszültségeit tükrözi, amelyek veszélyeire egyebek mellett maga a NATO-jelentés is felhívta a figyelmet.

WILFRIED SCHLÜTER – SZABÓ HELGA *

A német családi jog áttekintése **

(Überblick über das deutsche Familienrecht)

Egyre inkább nemzetközivé váló környezetünkben a családi kapcsolatok sem feltétlenül korlátozódnak egy-egy országra, ezért érdemes megvizsgálni, hogy milyen megoldásokat választanak más jogrendszerek a dinamikusan változó családi jogviszonyok rendezésére. Tanulmányunk a német családi jog legfontosabb anyagi jogi szabályainak rendszerébe nyújt magyar nyelvű bepillantást. A legfontosabb kifejezések német nyelvű felüntetésével célunk, hogy az áttekintés jogi szaknyelvi útmutatóként is szolgáljon.

Tanulmányunk elején felhívjuk a figyelmet az elmúlt évtizedek jelentős jogszabályi változásaira, majd ismertetjük a német családi jog alkotmányjogi gyökereit, a házasság és család intézményének alkotmányos alapelvét. Ezt követően a családi jog két esszenciális területét, a házassági és a gyermekjogot szemlélítjük. A házassági jog körében a házasságkötés, a házasság felbontása, a házassági vagyoni jog és a tartás fő rendelkezéseire térünk ki. A vagyoni jog körében részletesen bemutatjuk a német törvényes házassági vagyoni jogi rendszert. Mivel az új Ptk. választható vagyoni jogi rendszerként nevesíti a jogintézményt, így a magyar olvasó számára különösen érdekes lehet a német szabályozás és joggyakorlat.

A szülő-gyermek viszony vonatkozásában az anyagi gyermekjog szabályai irányadóak, amelynek központi eleme a nemzetközi egyezményeknek megfelelően Németországban is a gyermek érdekének legszélesebb körű érvényre juttatása. Kitérünk a lezármazás, az apaság, az anyaság, az örökbefogadás és a szülői felügyelet intézményének fő jellemzőire, amelynek keretében felvázoljuk az apai jogok területét érintő legújabb változásokat is.

Végezetül röviden összefoglaljuk a bejegyzett élettársi kapcsolat és az élettársi kapcsolat aktuális jogpolitikai helyzetét. A német jogalkotó a bejegyzett élettársi kapcsolat alatt, a magyar felfogáshoz hasonlóan, kizárólag két azonos nemű személy kapcsolatát érti, az élettársi kapcsolat kérdéseit pedig egyáltalán nem szabályozza.

Az áttekintés során utalunk a magyar családi jog vonatkozó rendelkezéseire, különös tekintettel a 2014-ben hatályba lépő új Polgári Törvénykönyv Családjogi Könyvére.

* Dr. iur. Dr. h. c. (mult.) Wilfried Schlüter a Westfälische Wilhelms-Universität Münster emeritált professzora és dr. jur. Szabó Helga, LL.M. az Universität Potsdam tudományos segédmunkatársa.

** A tanulmány WILFRIED SCHLÜTER: *BGB-Familienrecht* (Münster, 2012.) könyve alapján íródott.

A. A jelenlegi törvényi szabályozás (Die derzeitige gesetzliche Regelung)

A családjog legfontosabb anyagi jogi szabályait a német Polgári Törvénykönyv (Bürgerliches Gesetzbuch, röviden BGB) 4. könyve (1297–1921. §§) tartalmazza. Ennek fő részei a polgári házasság, a rokonság, továbbá a gyámság és a gondnokság. Az ún. nyugellátási kompenzáció intézménye és a bejegyzett élettársakra¹ vonatkozó szabályok nem a BGB-ben, hanem külön törvényben találhatók. A vonatkozó eljárási szabályokról a Családjogi ügyekben való eljárásról és az önkéntes joghatósági ügyekről szóló törvény² rendelkezik. A következőkben, a jogszabályi háttér és a joggyakorlat legfontosabb elemét kiemelve kívánunk a hatályos német családjogról átfogó képet nyújtani.

B. Családjogi újdonságok (Neuere Entwicklungen im Familienrecht)

A német családjog területén az utóbbi évtizedekben – egyetlen más polgári jogterülethez sem hasonlítható – strukturális átalakulás figyelhető meg. Az átfogó reformok alapja, hogy a család, mint közösség idővel elveszítette gazdasági-termelői funkcióját, illetve gyökeresen megváltoztak a házastársak egymás közötti és gyermekeikhez fűződő kapcsolatáról alkotott társadalmi elképzelések is. A jogalkotó pedig ennek megfelelően, töretlen újítási kedvvel reagál a társadalmi változások támasztotta elvárásokra.

Az Alaptörvény (Grundgesetz, GG)³ 1949-es hatályba lépéséig uralkodó patriarchális családképet felváltotta a házastársak partnerségén és egyenjogúságán alapuló felfogás. A GG 3. cikk (2) bek. kimondja, hogy *férfiak és nők egyenlő jogokkal rendelkeznek*; az állam támogatja egyenjogúságuk gyakorlati érvényesülését, és elősegíti a hátrányos megkülönböztetés kiküszöbölését. A *házastársi egyenjogúság* alapelve fokozatosan, számos családjogi reformtörvény útján alakult ki, amelyek közül az alábbiakban csak a leglényegesebbeket mutatjuk be:

1. A férfiak és nők egyenjogúságáról szóló törvény (1957)⁴ a *közszerzeményi rendszert (Zugewinnngemeinschaft) törvényes vagyoni jogi rendszerként* vezette be, amellyel a házassági vagyoni jog területén juttatta érvényre az egyenjogúság követelményét.

¹ Gesetz über die Eingetragene Lebenspartnerschaft (Lebenspartnerschaftsgesetz – LPartG) vom 16.02.2001 (BGBl. I S. 266).

² Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit (FamFG) vom 17.12.2008 (BGBl. I S. 2586), 111–341. §§.

Magyarázat: A német szövetségi törvényeket 1949 – az Alaptörvény (Grundgesetz, GG) hatályba lépése óta a Bundesgesetzblattban, azaz a „Szövetségi közlönyben” hirdetik ki. Ennek hivatalos rövidítése BGBl. 1951 óta két részben jelenik meg: I. részében (BGBl. I) hirdetik ki többek között a szövetségi törvényeket, II. részében pedig nemzetközi egyezmények, illetve azok kihirdetéséről szóló törvények kapnak helyet. Az eredeti törvényszövegek visszakeresésének megkönnyítése érdekében a törvények elnevezését és a közzététel forráshelyét azok eredeti formájában lábjegyzeteljük. A német Szövetségi Igazságügyi Minisztérium (Bundesministerium für Justiz) által működtetett www.gesetze-im-internet.de oldalon keresztül elektronikus formában érhetőek el a szövetségi törvények.

³ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23.05.1949 (GG), BGBl. 1949, S. 1.

⁴ Gesetz über die Gleichberechtigung von Mann und Frau auf dem Gebiet des bürgerlichen Rechts vom 18.06.1957 (GleichberG), BGBl. I, S. 609.

2. A házasság felbontását és az azzal kapcsolatos jogkövetkezmények szabályozását az Első házassági és családjogi reformtörvény⁵ alakította át. Az addig érvényesülő vétességi elv helyét átvette a hatályos magyar jogban is ismert *feldúltsági elv* (*Zerrüttungsprinzip*). A házastársi tartás is átlényegült, továbbá teljesen új jogintézményként került bevezetésre a *Versorgungsausgleich*, amelynek tartalmát leginkább a „nyugellátási kompenzáció” elnevezés tükrözi (lásd D. VII.). A BGB a hagyományos családmoddal alapul véve egészen 1977-ig előírta, hogy a feleség elsődlegesen a háztartásért, a férj pedig a család eltartásáért felelős. A reformtörvénynek köszönhetően ennek helyére a *házastársak partnerségén alapuló felfogás* (*Partnerschaftsprinzip*) került.

3. A házastársi névviselési jogot a Családi névjog újraszabályozásáról,⁶ illetve a Házassági és bejegyzett élettársi névviselési jog módosításáról szóló törvények⁷ korszerűsítették.

4. A GG hatására jelentősen átalakultak a *gyermek jogairól és a szülők gyermekeikkel szemben fennálló kötelességeiről* alkotott elképzelések is. Egyre nagyobb jelentőséget nyert a családjog területén az az álláspont, amely szerint a gyermeket önálló személyiségként, az őt megillető jogok alanyaként kell tisztelni, a szülők pedig kötelesek a gyermek érdekeit biztosítani és elősegíteni. A GG 6. cikk (5) bekezdésének megfelelően a házasságon kívül született gyermeket ugyanolyan testi, lelki fejlődés és társadalmi jogállás illeti meg, mint a házasságban született gyermeket.

5. A gyermeki jogok fejlődésének fontos része a Szövetségi Alkotmánybíróság (Bundesverfassungsgericht, BVerfG) és az Emberi Jogok Európai Bírósága (Europäisches Gerichtshof für Menschenrechte, EGMR) ítélkezési gyakorlata. Mindkét bíróság számos törvényi rendelkezést nyilvánított alkotmányellenesnek és szólította fel a törvényhozót a német Alaptörvénnyel összhangban álló szabályozás megalkotására. Kiemelkedő jelentőségű a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban 1989. november 20-án elfogadott ENSZ Egyezmény, amely Németországban 1992. április 5-én, Magyarországon pedig néhány hónappal korábban, 1991. november 22-én lépett hatályba. Az Egyezmény célja, hogy az addiginál átfogóbb védelmet biztosítson a részes államokban élő gyermekek számára. Az Egyezmény 18. cikk (1) bekezdése alapján a részes államok kötelesek minden erejükkel arra törekedni, hogy – a házasságkötés tényétől függetlenül – biztosítsák a szülők közös felelősségét a gyermek nevelése és fejlődése tekintetében. Ugyanezen bekezdés nyomatékosítja, hogy elsősorban a szülők és nem az állam feladata, hogy a *gyermek legfőbb érdekének megfelelően*⁸ gondoskodjanak a gyermekük neveléséről és fejlődéséről.

⁵ *Erstes Gesetz zur Reform des Ehe- und Familienrechts* (1. EheRG) vom 14.06.1976., BGBl. I S. 1421.

⁶ *Gesetz zur Neuordnung des Familiennamensrechts* vom 16.12.1993, BGBl. I S. 2054.

⁷ *Gesetz zur Änderung des Ehe- und Lebenspartnerschaftsrechts*, 06.02.2005, BGBl. I S. 203.

⁸ A fogalom a részes államok gyermekjogának központi eleme. Itt érdemes megjegyezni az említett ENSZ Egyezmény fordításából adódó különbségeket: az eredeti angol nyelvű szöveg „the best interests of the child” megfogalmazást használja, amit magyarra a „gyermek mindenek felett álló érdekeként”, németre pedig a „Kindeswohl” kifejezéssel ültettek át. A Kindeswohl szó szerinti fordításban egyébként a gyermek jólétét jelenti. A magyar szóhasználatához vö. SOMFAI BALÁZS: *Családjog*, Budapest–Pécs, 2012. 11.

A gyermeki jogokat érintő legfontosabb német reformok:

a) Ahogy a korábbiakban említettük, az Alaptörvény előírja a házasságon kívül és a házasságban született gyermekek közötti különbségtétel tilalmát. E követelménynek eleget téve 1969-ben elfogadták a Házasságon kívül született gyermekek jogállásáról szóló törvényt,⁹ amellyel csökkent a házasságban és a házasságon kívül született gyermekek között fennálló jogi különbségtétel, továbbá elismerésre került az apa és a házasságon kívül született gyermeke között fennálló rokoni kapcsolat is.

b) Végül az 1997-ben elfogadott Gyermekjogi reformtörvénnyel¹⁰ és a Házasságon kívül született gyermekek öröklésjogi megkülönböztetésének kiküszöböléséről szóló törvénnyel¹¹ sikerült teljesen megszüntetni a házasságban és a házasságon kívül született gyermekek közötti jogi különbségtételt. Ezekkel a törvényekkel szabályozták újra a szülői felügyelet, a kapcsolattartás, a leszármazás, a névviselés és az örökbefogadás területeit is.

c) A legfrissebb változások az *apa házasságon kívül született gyermekével kapcsolatos jogositványainak* körét érintik. Az egymással házasságot nem kötött szülők esetén az apai elismerő nyilatkozatot tett férfi is csak az anya beleegyezésével gyakorolhat közös felügyeletet a gyermek felett.¹² Ezt a szabályozást mind az Emberi Jogok Európai Bírósága, mind a német Szövetségi Alkotmánybíróság kifogásolta. Az Emberi Jogok Európai Bírósága 2009-ben¹³ kimondta, hogy a rendelkezés csorbitja az apa családi élet tiszteletben tartásához való jogát, ezért nem egyeztethető össze az Emberi Jogok Európai Egyezményének 8. cikkével. Ezt követően a Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította¹⁴, hogy az előírás a GG 6. cikkének (2) bekezdésébe ütközik és ezért alkotmányellenesnek minősül. A döntés indokolása szerint a szülői jogba való aránytalan beavatkozást valósít meg, ha a gyermek anyjával házasságot nem kötött apa általános jelleggel ki van zárva a szülői felügyelet gyakorlásából. A gyermek legfőbb érdekének szem előtt tartásával bírósági felülvizsgálati lehetőséget kellene biztosítani arra az esetre, ha az anya nem egyezik bele a felügyelet közös gyakorlásába vagy az apa által önállóan gyakorolt szülői felügyeletbe. Ennek megvalósítására irányul a 2013. május 19-én hatályba lépett, a Házasságon kívül élő szülők felügyeleti jogának reformjáról szóló törvény.¹⁵

d) Jelenleg tárgyalja a parlament az Apai jogállást be nem töltő, vérszerinti apák jogainak erősítéséről szóló törvény tervezetét¹⁶, amelynek elfogadásával *kapcsolattartási és felvilágosítási joga lesz a biológiai apának* anélkül, hogy apaságának jogi deklarálására szükség lenne.

⁹ Gesetz über die rechtliche Stellung des nichtehelichen Kinder vom 19.08.1969 (BGBl. I S. 1243).

¹⁰ Gesetz zur Reform des Kindschaftsrechts (KindRG) vom 16.12.1997 (BGBl. I S. 2942).

¹¹ Gesetz zur erbrechtlichen Gleichstellung nicht ehelicher Kinder (ErbGleichG) vom 16.12.1997 (BGBl. I S. 2968).

¹² BGB 1626a. §.

¹³ FamRZ (Zeitschrift für das Gesamte Familienrecht), 2010, 103.

¹⁴ FamRZ 2010, 1403.

¹⁵ Gesetz zur Reform der elterlichen Sorge nicht miteinander verheirateten Eltern (NEheSorgeRG) vom 16.04.2013 (BGBl. I S. 795).

¹⁶ Gesetz zur Stärkung der Rechte des leiblichen, nicht rechtlichen Vaters (BR-Drs 666/12).

A probléma magyar vonatkozásban sem ismeretlen: mind a Csjt., mind az új Ptk. az apasági vélelmek konkrét sorrendjét állítja fel: főszabályként a sorban előrébb álló vélelem alapján betöltött apaság kizárja az azt követő vélelmek alkalmazását. Újdonság viszont, hogy meghatározott korlátok között lehetővé válik az apaság megdöntése nemperes eljárásban a feltételezett biológiai apa javára, ha ezt a vélelmezett apa, az anya és a gyermeket magáénak valló férfi közösen kérelmezik a bíróságnál [új Ptk. 4:114. §]. Mivel ez az eljárás közös kérelemhez kötött, és az apaság megtámadására a gyermeket magáénak valló férfi önállóan nem jogosult, így előfordul a magyar gyakorlatban is, hogy a vérszerinti apának jogilag semmilyen lehetősége sincs a gyermekével kapcsolatban.

C. A házasság és a család alkotmányjogi megítélése (Die verfassungsrechtliche Stellung von Ehe und Familie)

I. A házasság és a család védelme (Der Schutz von Ehe und Familie)

A GG 6. cikke a német családjog központi alapjogi normájának tekintendő, amelynek korlátozására nincs lehetőség. A GG 1. cikk (3) bekezdésének megfelelően, a házasság és család védelmének alapjoga is közvetlenül köti a törvényhozó (Gesetzgebung), a végrehajtó (vollziehende Gewalt) és a bírói hatalmat (Rechtsprechung). A GG 6. cikk (1) bekezdése kimondja, hogy *a házasság és a család az állam különleges védelme (besonderer Schutz) alatt áll.*¹⁷ Ennek alapján tehát védelem illeti a gyermek nélküli házasságot és a gyermekáldás céljával alapított családot is, függetlenül attól, hogy a szülők házasságban élnek-e vagy sem. Ettől függetlenül a házasság és család védelmének alkotmányos alapelvét úgy kell értelmezni, hogy a házasság tekintendő az életközösség egyetlen olyan formájának, amely a gyermekek testi, szellemi és lelki fejlődéséhez a lehető legjobb feltételeket biztosítja.¹⁸

A GG 6. cikk (1) bekezdése az alábbi három szempontból kiemelkedő jelentőségű:

1. A hátrányos állami beavatkozásokkal szemben *klasszikus alapjogként védi a házasság és a család alkotta magánszférát.*¹⁹ Az alapjog ún. Abwehrrecht, amely védelmet nyújt az egyénnek a törvényhozó vagy a végrehajtó hatalomnak a házasság és a család intézménye ellen irányuló intézkedéseivel szemben. *Kirchhof* szerint az Alaptörvény „a családot az egyéni kiteljesedés és az embertársi megértés zárt színtereként oltalmazza az állami befolyással szemben, biztosítva ezzel a liberális állam alapját jelentő sokrétű

¹⁷ A hatályos magyar Alaptörvény L) cikkében található a házasság és család védelmének alapelve, amely konkrétan kimondja, hogy Magyarország védi a házasság intézményét, mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot, mint a nemzet fennmaradásának alapját. Külön kiemeli, hogy a családi kapcsolat alapjának a házasságot, illetve a szülő-gyermek viszonyt tekinti.

¹⁸ Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts (BVerfGE) 76, I, 51.

¹⁹ BVerfGE 6, 55, 76; 33, 236, 238.

személyes szabadságot.”²⁰ A jogalkotónak tehát tartózkodnia kell a családi élettér szükségtelen „eljogiasításától”, amit azonban a német törvényhozó nem mindig tart szem előtt.

2. Az alapjog egyidejűleg *intézményi garancia* (*Institutsgarantie*) is: a polgári házasságot²¹, valamint a szülők és a gyermekek alkotta (szűk) családot²² a GG mint objektív-jogi intézményt biztosítja.²³ A család fogalmába a mostoha, az örökbefogadott, a nevelt, és a házasságon kívül született gyermekek is beleértendők.²⁴

Az „örökkévalósági klauzula” (Ewigkeitsklausel) értelmében a német Alaptörvény az 1–20. cikkeiben foglalt alapjogokat saját maga is védi, azok megváltoztatásának lehetőségét kizárja. Ilyen lényegi alapjognak minősül a házasuló férfi és nő szabad elhatározáson alapuló, alapvetően élethosszig tartó, teljes életteret felölelő kapcsolatának intézménye (monogámia)²⁵ és a házastársak egymással és gyermekeikkel szembeni gondozási, támogatási és hűségre való kötelezettsége.²⁶

A házasság és a család különleges védelmének alaptörvényi deklarálása azonban nem jelent más együttélési formákkal szembeni jogi vagy erkölcsi értékítéletet. Nem lehet azt a következtetést levonni, hogy például az élettársi kapcsolatot vagy az azonos nemű személyek bejegyzett élettársi kapcsolatát a GG tilalmazná, vagy azok nem állnának összhangban a jogrenddel.²⁷

3. Az alapjog olyan értékeket követi, amelyeket a házasság és a család intézményét érintő köz- és magánjogi²⁸ szabályozásokkal érvényre kell juttatni, vagyis az alapjogból levezethető a házasság és a család támogatására irányuló állami kötelezettség²⁹. Így a GG 6. cikke, mint *alkotmányos alapértéket magában foglaló elv* (*wertentscheidende Grundsatznorm*), az általános családjogi jogelvek és jogi fogalmak értelmezése során gyakran kerül alkalmazásra.³⁰ Az elv negatív szempontból általános megkülönböztetési tilalomként, pozitív értelemben pedig támogatási kötelezettségként értelmezhető.

II. A szülő gondozási és nevelési jogának alkotmányos védelme (*Der Schutz des elterlichen Erziehungsrechts*)

A gyermekekről való gondoskodás és nevelés a szülők természetes joga és mindenekelőtt kötelessége: az Alaptörvény szerint elsősorban a szülők felelősek gyermekeik neveléséért. A GG 6. cikk (2) bek. értelmében nemcsak a házasságban született gyerme-

²⁰ KIRCHHOF, PAUL: *Die Grundrechte des Kindes und das natürliche Elternrecht*, in: *Praxis des neuen Familienrechts*, Berlin, 1978. 171.

²¹ BVerfGE 31, 58, 82.; 36, 146, 163.

²² BVerfG, NJW (Neue Juristische Wochenschrift) 1978, 2289.

²³ GG 79. § (3) bek.

²⁴ BVerfGE 24, 119, 135.

²⁵ BVerfGE 10, 59, 66. BVerfGE 31, 58, 82.

²⁶ BETTERMANN, KARL AUGUST–NIPPERDEY, HANS CARL–SCHEUNER, ULRICH: *Die Grundrechte: Handbuch der Theorie und Praxis der Grundrechte*, Berlin, 1972. 250.

²⁷ BVerfG, FamRZ 2001, 1057.

²⁸ BVerfG 6, 55, 72.; 40, 80, 92.

²⁹ BVerfG, FamRZ 2002, 601. p; 2011, 1133.

³⁰ BVerfGE 22, 93, 98.

kek szülei tekintendők jogi értelemben véve is szülőnek, hanem a házasságon kívül született³¹ és az örökbefogadott gyermekek szülei is annak minősülnek.

A szülő gondozási és nevelési joga nem az államtól vagy a társadalomtól eredeztethető, hanem az a szülőt megillető természetes jogként nyer állami elismerést.³² A gyermek szülei mindenkivel szemben elsőbbséget élveznek, joguk van gyermekük gondozását és nevelését a saját elképzeléseik szerint szabadon és saját felelősségükre kialakítani.³³ Az állam feladata, hogy örként helytálljon, ha nevelési jogát a szülő nem a gyermek legfőbb érdekének megfelelően gyakorolná. A szülői felügyeleti joggal nem rendelkező szülő és – a Szövetségi Alkotmánybíróság felfogása szerint – a vérszerinti apa kapcsolattartási joga is a GG 6. cikk (2) bek. védelme alatt áll.³⁴

A szülői jog (Elternrecht) alkotmányjogi garanciája elsősorban a gyermek védelmét szolgálja.³⁵ A gyermekekről való gondoskodási és nevelési kötelezettség a szülői jog elválaszthatatlan részének minősül, amely nem a szülői jog korlátjaként, hanem annak lényegi elemeként értelmezendő.³⁶ Ha a szülők nem a gyermekkel szemben fennálló kötelezettségüknek megfelelően járnak el, akkor ör-pozíciójából adódóan az állam a GG 6. cikk 3. bek. alapján intézkedéseket hozhat a szülőkkel szemben, adott esetben a gyermeket el is választhatja családjától (BGB 1666.–1666a. §).

Az alkotmányjogi alapok ismertetése után a következőkben megvizsgáljuk a német házassági jog és a német gyermekjog sajátosságait. A könnyebb áttekinthetőség érdekében táblázatba foglaltuk az új Ptk. és a német BGB családjogi könyvének szerkezeti felépítését.

1. ábra

Az új Ptk. és a BGB családjogi könyvének felépítése

Új Ptk. 4. könyv: Családjog	BGB 4. Buch: Familienrecht
Alapelvek	–
A házasság <ul style="list-style-type: none"> • A házasságkötés • A házasság érvénytelensége • A házasság megszűnése • A házastársak személyi viszonyai • A házastársi tartás • A házassági vagyoni jog 	Bürgerliche Ehe (Polgári házasság) <ul style="list-style-type: none"> • Verlöbnis (Eljegyzés) • Eingehung der Ehe (Házasságkötés) • Aufhebung der Ehe (A házasság érvénytelenítése) • Wiederverheiratung nach Todeserklärung (Házasságkötés a volt házastárs holtá nyilvánítását követően) • Wirkungen der Ehe im Allgemeinen (A házasság általános joghatásai) • Eheliches Güterrecht (Házassági vagyoni jog) • Scheidung der Ehe (A házasság felbontása) • Kirchliche Verpflichtungen (Egyházi kötelezettségek)
Az élettársi kapcsolat családjogi hatásai	–

³¹ BVerfGE 24, 119, 136.

³² BVerfGE 59, 360. BVerfG, NJW 2003, 2151.

³³ BVerfGE 31, 194, 204.

³⁴ BVerfG, FamRZ 2002, 809.

³⁵ BVerfGE 61, 357, 371.; BVerfG, FamRZ 2000, 1489.

³⁶ BVerfGE 24, 119, 143.; NJW 1988, 125, 126.; 2002, 2151, 2153.

<p>A rokonság</p> <ul style="list-style-type: none"> • A rokoni kapcsolat • A leszármazáson alapuló rokoni kapcsolat • Az örökbefogadás • A szülői felügyelet • A rokontartás 	<p>Verwandschaft (Rokonság)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Allgemeine Vorschriften (Általános rendelkezések) • Abstammung (Leszármazás) • Unterhaltspflicht (Tartási kötelezettség) • Rechtsverhältnis zwischen den Eltern und dem Kind im Allgemeinen (A szülő-gyermek jogviszony általánosságban) • Elterliche Sorge (Szülői felügyelet) • Beistandschaft • Annahme als Kind (Örökbefogadás)
<p>A gyámság</p> <ul style="list-style-type: none"> • A gyámrendelés • A gyámság gyakorlása • A gyámságnak és a gyám tisztségének megszűnése 	<p>Vormundschaft, Rechtliche Betreuung, Pflegschaft (Gyámság, gondnokság, eseti gondnokság)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Vormundschaft (Gyámság) • Rechtliche Betreuung (Gondnokság) • Pflegschaft (Eseti gondnokság)

D. A házassági anyagi jog (Das materielle Ehe recht)

I. A házasságkötés és a „hibás házasság” (Die Eheschließung und die fehlerhafte Ehe)

1. A házasságkötés feltételei (Die Eheschließungsvoraussetzungen)

Házasságot az köthet, aki *házasságkötési képességgel* rendelkezik (Ehefähigkeit), azaz a házasságkötéshez előírt életkort betöltötte (Ehemündigkeit) és cselekvőképes (Geschäftsfähigkeit).

Csakúgy, mint a Csjt. és az új Ptk., a BGB is a *nagykorúság* elérését írja elő a házasságkötéshez szükséges korhatárként [BGB 1303. § (1) bek.], ami férfiaknál és nőknél egyaránt a 18. életév betöltését jelenti.

A szabály alól a családjogi bíróság (Familiengericht) kérelemre felmentést adhat, ha a kérelmező a 16. életévét betöltötte, és a leendő házastárs legalább 18 éves [Befreiung, BGB 1303. § (2) bek.]. A mérlegelés során alapvető szempont a kiskorú gyermek érdeke, így a bíróság megtagadja az engedélyt, ha a tervezett házasságkötés az eset összes körülményére tekintettel a gyermek érdekében egyértelműen ellentétes.³⁷ Ennek hiányában engedélyezni kell a házasságkötést. A házasodni kívánó kiskorú felett felügyeleti joggal rendelkező szülő vagy más törvényes képviselő hozzájárulása alapvetően nem szükséges a házasságkötési korhatár alóli felmentéshez. Ha a szülő vagy törvényes képviselő ellentmondásának azonban nyomós oka van, akkor a bíróság nem adhat felmentést [BGB 1303. § (3) bek.].

Magyarországon nem a bíróság, hanem a gyámhatóság jogosult a szülő vagy a gyám meghallgatása után a 16. életévét betöltött, korlátozottan cselekvőképes kiskorú házasságkötését engedélyezni. A német szabályozással ellentétben, a másik fél nagykorúsága nem feltétel.

³⁷ Oberlandesgericht (OLG) Hamm, FamRZ 1965, 562.

Házasságot csak férfi és nő köthet. A magyar (új Ptk. 4:5. §), az osztrák (AGBGB 44. §) és a svájci (ZGB 56. cikk) polgári joggal szemben a német BGB nem tartalmazza szó szerint a házasulók (Eheschließenden) különmeműségének követelményét. Az uralkodó vélemény szerint azonban a házasság történelem során kialakult felfogásából eredeztethető, hogy a házasulók megfogalmazás alatt a BGB esetén is kizárólag egy férfi és egy nő értendő.³⁸ További feltétel, hogy a házasságkötésnek ne legyen akadálya.

2. Házasságkötési tilalmak (Eheverbote)

Mivel az Alaptörvény széles körben garantálja a házasságkötés szabadságát, így a jogalkotó csak szűk körben tilalmazhatja a házasságkötést. A német házassági jog két „bontó” és egy „halasztó” házasságkötési tilalmat ismer (1306.–1308. §§):

a) A kettős házasság és a rokonságon belüli házasságkötés „bontó” házasságkötési tilalomnak (trennende Eheverbot) minősülnek és a házasság érvénytelenítéséhez vezetnek. A kettős házasságot (Doppelehe) – a magyarhoz hasonlóan – a német Büntető törvénykönyv³⁹ is büntetni rendeli. A rokonságon belüli házasságkötés tilalma alapján egyenesági rokonok, testvérek és féltestvérek között nem köthető házasság. Az örökbeadó szülő és gyermeke közötti vérségi kapcsolat az örökbefogadás ellenére sem szűnik meg, ezért akkor sem köthetnek házasságot a felek, ha közöttük a – jogi értelemben vett – rokoni kapcsolat örökbefogadás útján szűnt meg (BGB 1307. §).

A rokoni kapcsolat ellenére kötött házasság tekintetében a magyar szabályozás valamivel szigorúbb: alapvetően érvénytelennek tekinti a testvérnek testvére vérszerinti leszármazójával kötött házasságát, kimondja ugyanakkor, hogy a jegyző felmentést adhat e házassági akadály alól, ha a kapcsolat a születendő gyermekek egészségét nem veszélyezteti [új Ptk. 4:12. § (1) bek. c) és (2) bek.]. A BGB az ilyen, nagybácsi és unoka-húg vagy nagynéni és unokaöcs közötti házasságkötést nem tilalmazza.

b) Az örökbefogadás alapján létrejött rokoni kapcsolat ellenére kötött házasság „halasztó” házasságkötési tilalomnak (aufschiebendes Eheverbot) minősül, azaz az anyakönyvvezetőt akadályozza abban, hogy elfogadja a felek házasságkötési nyilatkozatát, viszont nem jogosít a már megkötött házasság érvénytelenítésére (BGB 1308. §).

3. A házasság megkötése (Die Vornahme der Eheschließung)

Házasságkötésről a felek konszenzusán alapuló elv értelmében akkor beszélhetünk, ha két különböző nemű személy anyakönyvvezető előtt kijelenti, hogy egymással házasságra kíván lépni (Konsensprinzip, BGB 1310. §). Ahogy már említettük, a BGB expressis verbis nem mondja ki a különmeműség követelményét, de házasulók alatt a német családjog is egy férfit és egy nőt ért. A házasulók nyilatkozatának csak a házassági kötelek létrehozására kell irányulnia. A házastársi életközösségre való kötelezettség a felek

³⁸ HEPTING, REINHARD: *Das Eheschließungsrecht nach der Reform*. FamRZ 1998, 719. BOSCH, FRIEDRICH WILHELM: *Die geplante Neuregelung des Eheschließungsrechts*. FamRZ 1997, 72.

³⁹ Strafgesetzbuch (StGB) 172. §.

egybehangzó nyilatkozatával létrehozott házasságának törvényi következménye (*naturale negotii*).⁴⁰

A házasulók nyilatkozata *nem köthető feltételhez vagy időtüzéshez, és azt személyesen, együttes jelenlétük mellett* kötelesek megtenni (BGB 1311. §). Képviselőre tehát a német házassági jogban sincs lehetőség.

A *kötelező polgári házasság* alapelvének értelmében a nyilatkozatot anyakönyvvezető előtt kell megtenni. A házasság megkötésére a német anyakönyvi hivatalok (Standesamt) rendelkeznek hatáskörrel.⁴¹ Ha a jegyesek egyike sem német állampolgár, akkor Németország területén valamelyikük államának kormánya által felhatalmazott személy előtt, az adott ország szabályai szerint köthetnek házasságot.⁴²

Míg a magyar szabályok szerint a házasság létrejöttének feltétele, hogy a házasságkötésre két tanú jelenlétében kerüljön sor, addig a német BGB úgy fogalmaz, hogy ha a házasulók szeretnék, akkor a házasság két tanú jelenlétében is megköthető (1312. § 2. mondat). A tanúk jelenléte tehát nem feltétlenül szükséges, de a gyakorlatban egyébként általános.

4. A „hibás házasság” (*Die fehlerhafte Ehe*)

A nemlétező házasság (*Nichtehe*, *matrimonium non existens*) és az érvényteleníthető házasság (*aufhebbare Ehe*) eseteit összefoglalva „hibás házasságként” definiálhatjuk.

A BGB 1310. §-ában megfogalmazott konszenzus hiányában nem jön létre házasság, azaz ebben az esetben *nemlétező házasságról* beszélhetünk.⁴³ A házasság nemlétére bárki hivatkozhat.

A BGB 1314. § taxatív felsorolja azokat az okokat, amikor a házasság létrejöttnek tekintendő, de *kérelemre bírósági úton érvényteleníthető*:

a) Ha a házasságkötéshez előírt *korhatár elérése nélkül*, bírósági engedély hiányában mégis megkötetik a házasság, akkor azt családjogi bíróság útján érvényteleníthető.

b) *Cselekvőképtelen személy*⁴⁴ nem köthet házasságot. A cselekvőképtelenség ellenére kötött házasság szintén érvényteleníthető bírósági úton, kivéve, ha a házastárs cselekvőképességének visszanyerése után megerősíti, hogy a házasságot folytatni kívánja (*Bestätigung*, BGB 1315. § (1) bek. 2. pont).

Hasonlóképpen előírja a Csjt. 11. § (2) bek. is, hogy a házasság érvényes, ha az a házastárs, akinek cselekvőképessége hiányzott, cselekvőképessé válása után a házasságot annak fennállása alatt helybenhagyja. A helybenhagyás kifejezett nyilatkozat vagy ráutaló magatartás útján is történhet. Ehhez képest pontosít az új Ptk. és a cselekvőképesség visszanyerésétől számított 6 hónapos jogvesztő határidőt ír elő a fennálló házasság megtámadására [4:11. § (2) bek.].

⁴⁰ HEPTING, i.m. 719.

⁴¹ *Personenstandsgesetz* (PStG) vom 19.02.2007 (BGBl. I S. 122), 11. §.

⁴² EGBGB 13. cikk (3) bek. 2. mondat.

⁴³ Az új Ptk. is egyértelmű különbséget tesz a nemlétező és az érvénytelen házasság között. A nemlétező házasságot úgy kell tekinteni, mintha azt meg sem kötötték volna [4:5. § (3) bek.].

⁴⁴ A BGB 104. § alapján cselekvőképtelen az a személy, aki a hetedik életévét még nem töltötte be, továbbá, akinek elmeműködése a szabad akaratelhatározást kizáró kóros zavarban szenved, feltéve, hogy ez az állapot nem átmeneti jellegű.

c) *Kettős házasság vagy meghatározott rokon kapcsolat fennállása* (lásd D.I.2.).

d) A házasulók *nem személyesen és együttes jelenlétük mellett* tettek házasságkötési nyilatkozatot.⁴⁵

e) A házasságot *feltételhez vagy időtűzéshez kötötték*.

f) *Tévedés, rosszhiszemű megtévesztés és jogellenes fenyegetés*, mint akarati hibák is a házasság érvénytelenítéséhez vezethetnek.

g) Ha a házasságkötéskor a házasulók egyetértettek abban, hogy nem kívánnak egymással a jogrendszer felfogásának megfelelő házastársi életközösségre lépni, azaz *színellett házasságot kötöttek (Scheinehe)*.

Az érvénytelenség a BGB 1315. §-ban meghatározott esetekben *orvosolható*.

Ha a házasságot az arra jogosult személy kérelmére a bíróság érvényteleníti, akkor a házastársaknak – a házasság felbontásának esetéhez hasonlóan – meghatározott igényei keletkezhetnek (pl. tartás). Magyar szóhasználattal maradék-joghatások fűződnek a házasság érvénytelenítéséhez.

Az új Ptk. alapvetően nem változtat a Csjt. érvénytelenségi okain, de más rendszerben szabályozza azokat: házasságkötési korhatár elérésének hiánya, házasságkötésre képtelen állapot, meghatározott rokon, hozzátartozói kapcsolat, illetve korábbi házasság vagy bejegyzett élettársi kapcsolat fennállása.⁴⁶

II. A házasságkötés általános joghatásai (Die allgemeinen Ehewirkungen)

A törvény a házastársaknak az együttélésük kialakítására nézve is széleskörű autonómiát biztosít, a házasság joghatásaira vonatkozó rendelkezések pedig a *házastársak egyenjogúságának alapelvein* nyugszanak.

1. A házastársak névviselése (Der Name der Ehegatten)

A Családi névjogi törvény 1993-as hatálybalépése óta már nem kötelező, hogy a házastársaknak közös családi nevük, ún. *házassági nevük (Ehename)* legyen. A BGB 1355. § alapján a felek közös házassági nevet határozhatnak meg, de erre – éppúgy mint a magyar házastársak – nem kötelesek. Közös családi név hiányában a házastársak a házasságkötést követően is megtartják a házasságkötés időpontjában viselt nevüket. A házastársak személyiségi jogainak és egyéniségének fokozott érvényre juttatását fejezi ki az, hogy a törvényhozó már nem követeli meg a közös családi névviselést.

A felek az anyakönyvi hivatal előtt kijelenthetik, hogy házassági névként *valamilyen születési nevét vagy a nyilatkozat megtételekor viselt nevét* kívánják felvenni [BGB 1355. § (2) bek.]. Tehát nem csak a férj vagy a feleség születési nevének viselésére ad lehetőséget a törvény, hanem valamilyik házastárs korábbi házassági neve is választható az új házasság megkötésekor családi névként.

⁴⁵ Az együttes jelenlét hiánya az új Ptk. alapján nem érvénytelenségi oknak minősül, hanem az a házasság létezési feltételeként kerül szabályozásra. Hiányában nemlétező házasságról van szó.

⁴⁶ új Ptk. 4:9. – 4:13. §.

Az a házastárs, akinek a családi neve nem része a közös házassági névnek, bármikor bejelentheti az anyakönyvi hivatalnál, hogy születési nevét vagy a házasságkötéskor viselt nevét *kísérő névként* fel kívánja venni [Begleitname, BGB 1355. § (4) bek. 1. mondat]. A kísérő név célja, hogy „a házastárs a házasságkötést követően is viselhesse azt a nevet, amellyel a munka világában már ismertté vált.”⁴⁷

A több tagból álló nevek elkerülése érdekében nem lehet kísérő nevet felvenni akkor, ha a közös házassági név már önmagában is több névből áll [BGB 1355. § (4) bek. 2. mondat].

A *megözvegyült vagy elvált házastárs* – akár férj, akár feleség – a BGB 1355. § (5) bek. alapján megtartja házassági nevét, de az anyakönyvi hivatalhoz intézett hitelesített nyilatkozattal ismét felveheti születési vagy a házasságkötés időpontjában viselt nevét. Az özvegy vagy elvált házastárs egyébként úgy is dönthet, hogy saját születési nevét kívánja hozzákapcsolni az addig viselt közös házassági névhez. Ez vonatkozik arra a házastársra is, akinek házassága nem felbontással, hanem bíróság általi érvénytelenítéssel szűnt meg.⁴⁸ A magyar rendelkezésekhez hasonlóan, a BGB is a felek szabad belátásra bízta, hogy a házasság megszűnését követően továbbra is a közös házassági nevet kívánják-e viselni vagy sem.

2. A házastársak állampolgársága (*Die Staatsangehörigkeit der Ehegatten*)

Egy német és egy külföldi állampolgár házasságkötése nem vezet automatikusan a német házastárs állampolgárságának elvesztéséhez, még akkor sem, ha a külföldi fél személyes joga szerint a házastárs a házasságkötés tényénél fogva megszerzi az ő állampolgárságát is. A német állampolgár csak akkor veszti el állampolgárságát, ha a külföldi állampolgárság megszerzésére irányuló kérelmet nyújtott be [StAG⁴⁹ 25. § (1) bek]. Igaz ez fordított esetben is: a házasságkötés alapján a külföldi házastárs sem lesz automatikusan német állampolgár és pusztán ez alapján honosításra sem tarthat igényt. Viszont német állampolgár külföldi házastársa könnyített feltételekkel honosítható,⁵⁰ függetlenül attól, hogy a feleség vagy a férj honosításáról van szó.

3. A házassági életközösségre való kötelezettség (*Die Verpflichtung zur ehelichen Lebensgemeinschaft*)

A házastársak házastársi életközösségre kötelesek és egymásért felelősséggel tartoznak [BGB 1353. § (1) bek. 2. mondata]. A jogalkotó a házasságból adódó egyes kötelezettségek részletes felsorolása helyett generálklauzulaként fogalmazza meg az egymással szemben fennálló legfőbb kötelezettségeket. A házasság, mint a felek egyéniségén

⁴⁷ BT-Drs. 7/311, S. 4. *Magyarázat*: A BT-Drs. rövidítés a Drucksachen des Bundestages, vagyis a „Bundestag irományai” kifejezést takarja. Hasonlóan a magyar parlamenti irományokhoz, ilyen formában hozzák nyilvánosságra a Német Parlament által tárgyalt törvényjavaslatokat, kérelmeket, határozati javaslatokat, stb. A <http://www.bundestag.de/dokumente/drucksachen/index.html> oldalon érhetőek el az irományok.

⁴⁸ Ugyanígy érvel BRUDERMÜLLER, GERD: *BGB § 1318 Folgen der Aufhebung* in: Palandt Bürgerliches Gesetzbuch Kommentar, München, 2013. § 1318 Rn. 15.

⁴⁹ *Staatsangehörigkeitsgesetz* (StAG) in der Fassung vom 01.06.2012 (BGBl. I S. 1224).

⁵⁰ StAG 9. § (1).

alapuló, azok teljes személyiségét átölelő életközösség egyébként sem alkalmas arra, hogy a kölcsönös jogok és kötelezettségek mindegyike szabályozásra kerüljön. Egy ilyen jellegű átfogó felsorolás a házasság Alaptörvényben garantált autonómiájával sem lenne összeegyeztethető [GG 6. cikk (1) bek.].

A BGB kimondja, hogy a házastársak kötelesek egymás iránt felelősséget vállalni. Ezen túlmenően a bírói gyakorlat és a jogirodalom számos más házastársi köteleiséget vezetett le a generálklauzulából. Ebbe a körbe tartozik:

- a) az egymás iránti kölcsönös szeretet és figyelem⁵¹
- b) a házastársak kötelesek egymásra tekintettel lenni, még akkor is, ha ezáltal saját érdekeikről kell lemondaniuk
- c) a másik segítése, különösen akkor, ha a házastárs testi épsége vagy élete forog kockán
- d) házastársi hűség⁵²
- e) hajlandóság a közös ügyek egyetértésben való szabályozására
- e) a másik fél magánszférájának, vallási és világnézeti meggyőződésének tiszteletben tartása
- f) közös háztartás vezetése.⁵³

Nemcsak erkölcsi követelmények alapulnak a generálklauzulán, hanem meghatározott vagyoni jogi kötelezettségek is. Így például a házastársak kötelesek egymást tájékoztatni a vagyoni helyzetükben beállott jelentős változásokról.⁵⁴

A magyar jogalkotó az új Ptk.-ban a házastársak személyi viszonyait érintő általános szabályokat a Csjt. rendelkezéseihez képest bővebben és konkrétabban foglalta össze. Kimondja, hogy a házastársak hűséggel tartoznak egymásnak, kötelesek közös céljaik érdekében együttműködni, egymást támogatni, családi ügyeikben közösen dönteni, valamint egymás érdekeit figyelembe venni.

Ha valamelyik házastárs nem tesz eleget a BGB 1353. § (1) bek. 2. mondata szerinti házastársi életközösségre való köteletségének, akkor a másik fél a családjogi bíróságnál kérelmezheti a *házasság helyreállítását* (*Eheherstellungsantrag*). Ez az eljárás arra is irányulhat, hogy a másik fél hagyjon fel a házassági életközösségből eredő kötelességekkel összeegyeztethetetlen magatartásával (pl. ne folytasson mással a házasság intézményének ellentmondó kapcsolatot). Alapvetően nem lehet végrehajtani sem a házasság helyreállítására irányuló kérelemnek,⁵⁵ sem a házasság intézményével ellentétes magatartás abbahagyására irányuló kérelemnek helyt adó⁵⁶ ítéletet. Ebből is következik, hogy a házasság helyreállítására irányuló kérelem önmagában csekély gyakorlati jelentőséggel bír. Ha azonban a kérelem a BGB 1353. §-ából levezetett vagyoni jogi kötelezettségekre irányul, akkor lehetőség van a végrehajtásra.

A házastárs nem köteles eleget tenni a másik házastárs házasság helyreállítására irányuló kérelmének, ha ez a kérelem joggal való visszaélést valósítana meg vagy házassá-

⁵¹ Entscheidungen des Reichsgerichts in Zivilsachen (RGZ) 87, 61.

⁵² BT-Drs. 7/4361, S. 6.

⁵³ RGZ 137, 102.

⁵⁴ BGHZ 186, 21.

⁵⁵ FamFG 120. § (3) bek.

⁵⁶ OLG Celle, NJW 1953, 1789 f.

ságuk már megromlott.⁵⁷ Ilyen például, ha a kérelmező férj erkölcsileg veszélyeztette gyermeke érdekét,⁵⁸ vagy feleségét többször bántalmazta.

III. A tartási kötelezettség (*Die Verpflichtung zur Leistung von Unterhalt*)

A házassági életközösségből eredő egyik legfontosabb kötelezettség a házastárs és a család *méltányos tartása* (*angemessene Unterhalt*). Ezen belül is megkülönböztetjük a házastársak tartási kötelezettségét, valamint a szülők és gyermekeik között fennálló tartási kötelezettségeket. Néhány eltérő szabály érvényesül abban az esetben, ha a gyermek szülei nem kötöttek egymással házasságot (BGB 1615l. §-tól).

Eltérő szabályok vonatkoznak a *házasság fennállása alatt* (BGB 1360.–1361. §) és a *házasság felbontása után járó* (BGB 1569.–1586b. §) tartásra. A házasság fennállása alatt nyújtott tartás esetén a BGB tovább differenciál annak megfelelően, hogy a házastársak *közös háztartásban* (BGB 1360.–1360b. §) vagy *külön* élnek (BGB 1361. §).

1. Ha a házastársak *közös háztartásban* élnek, akkor mindkét házastárs köteles a családot munkája révén, vagyoni helyzetéhez mérten eltartani (BGB 1360. §). A *férj és a feleség tartási kötelezettsége egyenrangú*. Ha a házastársak megállapodtak abban, hogy az egyik házastárs látja el a háztartással kapcsolatos teendőket, akkor ez a házastárs rendszerint e tevékenysége révén járul hozzá a család eltartásához. A törvény azért fogalmaz úgy, hogy „rendszerint”, mert nem kívánja kizárni azt a lehetőséget, hogy a háztartást vezető házastárs jövedelemszerző tevékenységet is folytasson (például akkor, ha a házastársak bevétele nem elegendő a tartás fedezésére). A tartási kötelezettség nemcsak a házastársak, hanem az egész család méltányos tartására irányul. Ebből következik, hogy bármely házastárs saját jogán és saját nevében követelheti a másik házastársától nemcsak a saját, hanem közös gyermekeik tartását is.

A *család méltányos tartása* (*angemessene Familienunterhalt*) alatt értendő mindaz, ami a házastársak körülményeihez mérten szükséges ahhoz, hogy a háztartás költségeit, a házastársak személyes kiadásait és a tartásra jogosult közös gyermekek költségeit fedezni tudják [BGB 1360a. § (1) bek.]. Háztartási költségnek minősül például az élelmiszer, a lakás és a lakás berendezése is. A házastársak személyes kiadásai közé sorolandó a ruházkodás, a társadalmi és kulturális életben való részvétel, illetve a szükséges gyógykezelések költségei.

Közös háztartásban élő házastársak esetén a tartási kötelezettség teljesíthető tényleges tevékenység révén (pl. háztartás vezetése), természetben (pl. lakás rendelkezésre bocsátása) vagy pénzben. Ha a tartást a házastárs pénzben nyújtja, akkor az összeget köteles egy adott időszakra előre a jogosult rendelkezésére bocsátani [BGB 1360a. § (2) bek. 2. mondat]. A tartási kötelezettség arra az esetre is vonatkozik, ha a házastárs saját jogvitájának költségeit önerőből nem tudja fedezni. Ebben az esetben a méltányosság keretein belül a másik fél köteles a jogvitával kapcsolatos költségeket megelőlegezni [BGB 1360a. § (4) bek.], ha a házastárs jogérvényesítése előreláthatólag eredményes lesz.

⁵⁷ BGB 1353. § (2) bek.

⁵⁸ RGZ 155, 296.

A magyar szabályozás nem tartalmaz a házasság fennállása alatt közös háztartásban élő házastársakra vonatkozó külön előírásokat. Ez nem jelenti azonban azt, hogy a házastársak ne lennének egymás tartására kötelesek: az életközösségben élő házastársak tartási kötelezettsége a felek kölcsönös támogatási kötelezettségének természetes elemeként értelmezhető.⁵⁹ Ezt támasztja alá a közös háztartás költségeinek fedezéséről szóló rendelkezés is.⁶⁰

2. A *különélő házastársak* a BGB alapján életkörülményeiknek, kereseti és vagyoni viszonyaiknak megfelelő tartásra jogosultak [1361. § (1) bek.]. Az ilyen jellegű tartási igény a házasság felbontását kimondó bírósági ítélettel szűnik meg.⁶¹

A vétkességi elv (Verschuldensprinzip) felszámolásának megfelelően a házastársi tartás esetén sem tesz különbséget a jogalkotó aszerint, hogy a külön élő házastársak közül melyikük magatartása vezetett a házasság megromlásához. A külön élő házastárs tartását csak kivételesen, súlyosan méltánytalan esetben lehet részben vagy egészben megtagadni, illetve időben korlátozni.⁶²

A különélő házastársak tartási igényének megállapítása esetén kiemelkedő jelentősége van a *házastársak életkörülményeinek*, a különválás előtt elért életszínvonaluknak. A tartásra jogosult házastársnak alapvetően meg kell tudni tartania a különválást megelőzően elért életszínvonalat.⁶³ Ez természetesen nem valósítható meg minden esetben, mivel két külön háztartás vezetése több költséggel is jár. A törvény nemcsak a házastársak életszínvonalát, hanem a házastársak jövedelemszerző tevékenysége révén elért bevételt is figyelembe veszi a tartásra való rászorultság megállapítása során. Ha mindkét fél jövedelemszerző tevékenységet folytat, akkor általában kettejük közös keresményét kell alapul venni. Ha azonban csak az egyik házastársnak van kereső tevékenysége, akkor mindkét házastárs életszínvonalát ennek alapján kell megállapítani.

Az általános jogi fogalmak alapján nehezen konkretizálható, hogy mikor beszélhetünk a *házastárs rászorultságáról* (*Bedürftigkeit*), ezért a tartományi legfelsőbb bíróságok (Oberlandesgerichte) olyan általános irányelveket és táblázatokat dolgoztak ki, amelyek révén az egységes jogalkalmazás biztosítható.⁶⁴ A családjogi bíróságokra nézve ezek az ajánlások ugyan nem kötelezőek, de a gyakorlatban „kvázi törvényként” kerülnek alkalmazásra. A táblázatok segítségével megállapítható, hogy a nettó jövedelem milyen hányadában jár a tartás: például a jövedelemszerző tevékenységet nem folytató házastárs tartása például a dolgozó házastárs jövedelmének 3/7-ed részét teszi ki (a gyermektartás összegét még ezt megelőzően le kell vonni); ha mindkét házastárs jövedelemszerző tevékenységet folytat, akkor pedig a jövedelmük különbségének meghatározott hányadában állapítandó meg a tartás mértéke.⁶⁵ A táblázatokban foglalt értékek csupán az irányadók, a konkrét eset körülményeinek vizsgálata minden egyes esetben kötelező.

⁵⁹ KÖRÖS ANDRÁS – MAKAI KATALIN – SZEIBERT ORSOLYA: *Családjog*, in: VÉKÁS LAJOS (szerk): A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal, Budapest, 2013. 259.

⁶⁰ Csjt. 32. § és új Ptk. 4:44. §.

⁶¹ BGHZ 103, 66.

⁶² A szigorú feltételek a BGB 1361. § (3) bek. és 1579. § 2–8. pontjaiban találhatók.

⁶³ BGH FamRZ 1980, 876.

⁶⁴ Düsseldorf Tabelle, B. I. 1. http://www.olg-duesseldorf.nrw.de/infos/Duesseldorfer_tabelle/.

⁶⁵ SCHÜRMANN, HEINRICH: *Tabellen zum Familienrecht*, Köln, 2012.

A házastárs akkor szorul tartásra, ha létfenntartását „saját munkaerejének tőle elvárható értékesítésével” vagy saját vagyonából származó bevétele útján nem tudja fedezni. A házasság ideje alatt jövedelemszerző tevékenységet egyébként nem folytató házastárstól csak meghatározott feltételek fennállta esetén várható el, hogy munkába álljon és a tartásához szükséges jövedelmet önállóan teremtsse elő [BGB 1361. § (2) bek.].

A különélő házastárs tartása (Getrenntlebensunterhalt) esetén is alapkövetelmény, hogy a *tartásra kötelezettet képes legyen a tartás nyújtására*. Ennek konkrét feltételei azonban törvényileg nem szabályozottak, ezért a tartás nyújtására való képesség az elvált házastárs tartására vonatkozó szabályok analóg alkalmazásával állapítható meg (BGB 1581. §). Ez alapján azt kell figyelembe venni, hogy mekkora bevétel elérését célozta meg a házastárs jövedelemszerző tevékenysége, illetve vagyona révén, saját megélhetését azonban nem veszélyeztetheti a tartás nyújtása. A saját létfenntartáshoz szükséges legalacsonyabb összeg jelenleg havi 1.050 euró.⁶⁶

A tartást havonta előre, *pénzben* kell nyújtani.⁶⁷

A házasság felbontását követően járó tartást a BGB szerkezetileg külön, a házasság felbontásánál szabályozza (lásd részletesen D. VI.). A Csjt.-től eltérően az új Ptk. egyenesen, azonos feltételekkel, külön címben⁶⁸ rendezi mind a házassági életközösség megszűnése, mind a házasság felbontása esetén járó tartás kérdését.

IV. A házassági vagyonjog (*Das eheliche Güterrecht*)

1. A házassági vagyonjogi rendszerek (*Die ehelichen Güterstände*)

A házasságkötéssel egyidejűleg nem csak személyes, hanem vagyonjogi kötelék is keletkezik a házasulók között. A BGB elsősorban azt szabályozza, hogy milyen hatással van a házasságkötés a már meglévő, illetve a házasság fennállása alatt szerzett vagyonra (BGB 1363.–1563. §).

A BGB jelenleg három vagyonjogi rendszert különböztet meg: a közszerzeményi rendszert mint törvényes vagyonjogi rendszert, továbbá a vagyonekülönítő (Gütertrennung) és a vagyonegyesítő (Gütergemeinschaft) szerződéses vagyonjogi rendszereket.

A volt Német Demokratikus Köztársaság (NDK) családjogi törvénye alapján a törvényes házassági vagyonjogi rendszer az ún. Errungenschaftsgemeinschaft volt, amely a magyar szerzeményi alapú osztatlan közös tulajdonhoz, azaz a házastársi vagyonközösség törvényes vagyonjogi rendszeréhez hasonlítható. A felek házasságkötés előtti vagyona különvagyon tárgyát képezte, a házasság fennállása alatt szerzett vagyon pedig közös vagyonná vált. A volt NDK-tartományoknak a Német Szövetségi Köztársaságba való belépését követően két évig jelenthették be a házastársak, hogy házassági vagyonjogukra nézve továbbra is az Errungenschaftsgemeinschaft szabályai legyenek irány-

⁶⁶ Düsseldorf Tabelle, B. IV.

⁶⁷ BGB 1361. § (4) bek. 1. és 2. mondat.

⁶⁸ új Ptk. 4:29. § – 4:33. §.

adóak [EGBGB 234. cikk 4. § (2) bek.]. Egyéb esetben már nem alkalmazhatóak ennek a vagyoni jogi rendszernek a szabályai.

Eltérő megállapodás hiányában a házastársak vagyoni viszonyaira a közszerzeményi rendszer szabályai irányadóak (Zugewinnngemeinschaft, BGB 1363. §). Ha a felek nem a törvényes vagyoni rendszer szabályai szerint szeretnék rendezni házassági vagyoni viszonyait, akkor házassági szerződés (Ehevertrag) keretében a vagyonekülönítés vagy a vagyonegyesítés rendszerét köthetik ki (BGB 1410. §).

2. A közszerzeményi rendszer mint törvényes házassági vagyoni rendszer (Der gesetzliche Güterstand der Zugewinnngemeinschaft)

Maga a „Zugewinnngemeinschaft” elnevezés (tükörfordításban „vagyontöbbleti közösség”) pontatlan, mivel sem a házasság előtt, sem a házasság fennállása alatt szerzett vagyon tekintetében nem jön létre házastársi közös vagyon. A közszerzeményi rendszer a házastársak vagyonának házasság ideje alatti különválasztásán alapul [BGB 1363. § (2) bek. 1. mondat], amely során a házastársak alapvetően önállóan kezelik saját vagyonukat (BGB 1364. §). A házastárs saját vagyona feletti rendelkezési joga abban az esetben korlátozott, ha a házastárs teljes vagyonáról, vagy pedig a közös háztartáshoz tartozó vagyontárgyakról kíván rendelkezni (BGB 1365.–1369. §). Ilyen rendelkezések esetén szükség van a házastárs – adott esetben családjogi bíróság útján pótolható – hozzájárulására [BGB 1365. § (2) bek. és BGB 1369. § (2) bek.]. A közszerzeményi rendszer jelentősége a házasság alatti *vagyongyarapodás megosztásában* (Zugewinnausgleich) rejlik. Ezt a megosztásra kerülő vagyonszaporulatot nevezi a magyar jog közszerzeménynek.

A vagyongyarapodás megosztásának alap gondolata a férj és a feleség egyenjogúságának érvényre juttatása. Ennek alapján mindkét házastársnak részesednie kell abból a vagyonból, amelynek megszerzésére a házasság alatt törekedtek, mivel ezt a vagyontöbbletet a házastársak az *egymás közötti munkamegosztáson alapuló együttműködés eredményeként*, közösen érték el (Halbteilungsgrundsatz).

A *vagyongyarapodás megosztása iránti házastársi igény a közszerzeményi rendszer megszűnésével keletkezik*, ami alatt a házasság felbontása, illetve a vagyontöbblet megosztása, illetve a házassági szerződéssel történő megszüntetése vagy az egyik házastárs halála értendő. A BGB a két esetkört eltérően szabályozza.

a) A vagyongyarapodás megosztása élő házastársak esetén (Der Zugewinnausgleich bei Beendigung der Zugewinnngemeinschaft zu Lebzeiten der Ehegatten)

Ha a törvényes vagyoni rendszer – például a házasság felbontása vagy házassági vagyoni szerződés útján – a házastársak életében kerül megszüntetésre, akkor a vagyonszaporulatot az ún. „házassági vagyoni megoldás”⁶⁹ alapján kell a felek között megosztani. Ilyen vagyongyarapodás alatt a BGB 1373. § szerint az az összeg értendő, amellyel a házastárs vagyona a közszerzeményi rendszer kezdetekor meglévő vagyonához képest gyarapodott. Ha valamelyik házastárs a házasság ideje alatt nagyobb va-

⁶⁹ „Die güterrechtliche Lösung”: BGB 1372. § – 1391. §.

gyongyarápodásra tett szert, akkor a másik házastársat ennek a többletvagyonnak a fele illeti meg [BGB 1378. § (1) bek.].

Példa: A férjnek a házasság kezdetekor 10.000 euró volt a vagyona, annak megszűnésekor pedig 100.000 euró. A férj vagyongyarápodása tehát 90.000 euró. A feleség a házasság kezdetekor 20.000 euró, míg az életközösség megszűnésekor 30.000 euró vagyonnal rendelkezett. A vagyongyarápodás 10.000 euró. A férj vagyonában beállott növekedés tehát 80.000 euróval több, mint a feleség vagyonszaporulata. A közszerzeményi rendszer szabályai alapján az összeg felére, vagyis 40.000 euróra tarthat igényt a feleség.

A vagyongyarápodás kiszámítása szempontjából irányadó időpont a közszerzeményi rendszer megszűnésének napja,⁷⁰ a házasság felbontása vagy érvénytelenítése iránti kérelem benyújtása,⁷¹ vagy a házassági vagyongyarápodás előrehozott megosztására irányuló keresetindítás időpontja.⁷²

Kezdeti vagyon (Anfangsvermögen) alatt az a vagyonösszesség értendő, amellyel a házastárs a közszerzeményi rendszer kezdetén, azaz általában a házasságkötéskor rendelkezett.⁷³ Ebbe beletartozik a házastárs minden vagyontárgya és minden vagyoni értékkel bíró jogosultsága is.⁷⁴ Ez a vagyon lehet negatív is.

Példa: A házasságra lépés időpontjában a férjnek 20.000 euró tartozása volt, amit a házasság alatt kiegyenlített, a válási kérelem benyújtásakor pedig 20.000 euró bankbetéttel rendelkezett. A férj vagyongyarápodása ennek alapján tehát 40.000 euró. A feleségnek a házasságkötéskor nem volt vagyona, a házasság felbontásakor pedig 10.000 euró értékű részvénycsomaggal rendelkezett, vagyis a feleség oldalán 10.000 euró a vagyongyarápodás. A férj és a feleség vagyonszaporulatának különbsége 30.000 euró, a feleség tehát vagyongyarápodás megosztása jogcímen 15.000 euróra tarthat igényt.

Nem tekintendő azonban vagyongyarápodásnak az az összeg, amelyet az egyik házastárs a közszerzeményi rendszer fennállása alatt – halál esetén vagy későbbi öröklésre való tekintettel⁷⁵ – ajándékba kapott. Ugyanígy megtartja különvagyoni jellegét az a vagyon is, amit a házastárs házasságkötése alkalmából vagy az önálló élet megkezdésekor szüleitől kapott (Ausstattung, BGB 1624. §). Az előbbi jogcímek bármelyikén szerzett vagyont úgy kell tekinteni, mintha azt a házastárs a házasságkötés előtt szerezte volna, arra a házastárs vagyoni igénye nem terjedhet ki. Az ilyen vagyont hozzá kell számítani a házastárs házasságkötéskor meglévő kezdeti vagyonához [BGB 1374. § (2) bek.]. Ennek a fikciónak a házasság alatt szerzett vagyongyarápodás meghatározásakor van jelentősége, ugyanis ennyivel kevesebb lesz az adott házastárs házasság alatt elért vagyongyarápodása.

A közszerzeményi rendszer megszűnésekor meglévő vagyon alatt az adósságok nélküli aktív vagyon értendő [Endvermögen, BGB 1375. § (1) bek. 1. mondat]. Annak megakadályozása érdekében, hogy az egyik házastárs tisztességtelen módon csökkenteni tudja a másik házastársat megillető vagyongyarápodás összegét, alkalmazni kell a

⁷⁰ BGB 1375. § (1) bek. 1. mondat

⁷¹ BGB 1384. § és 1318. § (3) bek.

⁷² BGB 1387. §.

⁷³ BGB 1374. § (1) bek. 1. mondat.

⁷⁴ BGHZ 82, 149, 150; 64, 68 f; 157, 379.

⁷⁵ OLG Hamm FamRZ 2004, 198.

BGB 1375. § (2) bek. szerinti fiktív hozzászámítás módszerét. Ennek megfelelően a házasság megszűnésekor ténylegesen meglévő vagyonhoz hozzá kell számítani azt az összeget, amit a házastárs a házasság alatt erkölcsileg indokolatlanul, ingyenesen másnak juttatott, elpazarolt, vagy ha a vagyon kiadása során egyébként a másik házastárs megkárosítása vezérelte. Jó példa erre az az eset, amikor a házasság zátonyra futása miatti csalódottságában a házastárs elégette készpénzét.⁷⁶ Az ilyen tisztességtelen tevékenységgel elért vagyonszőkítés mértékének meghatározásakor a vagyon szőkítésének időpontja irányadó [BGB 1376. § (2) bek.]. Ez alól két kivételt fogalmaz meg a BGB: ha a vagyonszőkítés több mint tíz évvel a házasság felbontását megelőzően történt, vagy ha a kiadással a másik házastárs is egyetértett. Ilyen esetben nem kell a kiadott vagyon értékét a vagyongyarapodás meghatározásakor figyelembe venni [BGB 1375. § (3) bek.].

Mivel a törvény nem határozza meg a vagyon értékelésére szolgáló alapelvek teljes körét, gyakran jelent nehézséget annak megállapítása, hogy milyen szempontokat kell figyelembe venni a házasság kezdetekor és végén meglévő vagyon meghatározásakor. A BGB 1376. § (4) bek. csak a vidék- és erdőgazdálkodási üzemek esetén írja elő, hogy azokat hozamértéken (Ertragswert) kell figyelembe venni. Ennek feltétele, hogy az üzem tulajdonosa köteles legyen a (volt) házastársával a házasság alatt elért vagyongyarapodást megosztani, és az üzem további működtetése vagy ismételt üzembe helyezése a tulajdonostól vagy annak leszármazóitól elvárható. Egyébként az aktívák és passzívák tényleges értékét kell alapul venni.⁷⁷ Ez normál esetben a forgalmi értéknek (Verkehrswert) felel meg, ami vagyontárgyaknál általában egybeesik az elérni kívánt árral.⁷⁸ A vagyongyarapodás kiszámításánál figyelembe kell venni a vagyontárgyaknak a házastársi életközösség ideje alatt bekövetkezett értéknövekedését is (pl. ingatlan esetén⁷⁹). Nehézséget jelent, ha egy vagyontárgynak nem a tényleges értéke, hanem a bekövetkezett árszínvonal-változás miatt a névértéke változik meg. A német bírói gyakorlat szerint az ilyen típusú látszólagos vagyongyarapodást nem kell figyelembe venni a házastársak közötti vagyonkiegyenlítés esetén.⁸⁰

A vagyongyarapodás sematikus számítása nem vezet azonban minden esetben megnyugtató eredményre. Ennek kiküszöbölésére szolgál a *teljesítés megtagadásának jogát* biztosító generálklauzula (Leistungsverweigerungsrecht, BGB 1381. §): a teljesítésre kötelezett házastárs kifogással élhet akkor, ha az eset összes körülményére tekintettel a vagyongyarapodás megosztása súlyos méltánytalanságot idézne elő. A BGB példaként említi azt az esetet, amikor a vagyongyarapodás megosztására egyébként jogosult házastárs a házassági életközösségből eredő gazdasági kötelezettségeinek hosszú ideje nem tett eleget.

A házastársakat a BGB 1379. § alapján *átfogó tájékoztatási kötelezettség* (Auskunftspflicht) terheli, amelynek alapján mindkét házastárs jogosult a másik fél vagyoni viszonyairól tájékoztatást kapni. A házastársak kötelesek a másik felet minden, a

⁷⁶ OLG Rostock, FamRZ 2000, 228.

⁷⁷ BGHZ 75, 195, 199.

⁷⁸ BGH FamRZ 1986, 37.

⁷⁹ OLG Köln FamRZ 1979, 511; SCHWAB, DIETER: *Neue Rechtsprechung zum Zugewinnausgleich*. FamRZ 1984, 434.

⁸⁰ BGHZ 61, 385; BGH FamRZ 1984, 31.

vagyongyarapodás meghatározása szempontjából jelentős változásról tájékoztatni, vagyis tájékoztatási kötelezettségük nem csak a tájékoztatás időpontjában meglévő vagyona vonatkozik.

A vagyongyarapodás megosztása iránti igény örökölhető és át is ruházható [BGB 1378. § (3) bek.]. Az igénynek rendszerint pénzben kell eleget tenni, esedékessé pedig a közszerzeményi rendszer megszűnésével válik. A fizetésre kötelezett fél helyzetének megkönnyítése érdekében a családjogi bíróság a kötelezett kérelmére elhalaszthatja az összeg azonnali megfizetését [BGB 1382. § (1) bek. 1. mondat].

b) A vagyongyarapodás megosztása az egyik házastárs halála esetén (Der Zugewinnausgleich bei der Beendigung der Zugewinngemeinschaft durch den Tod eines Ehegatten)

Ha a házastársi életközösség az egyik fél halálával ér véget, akkor nem a fent ismertett számítási módszert kell alkalmazni, hanem a házastárs törvényes örökrészenek (BGB 1931. §) egy negyed résszel történő megemelésével kerül kiegyenlítésre a vagyongyarapodás [BGB 1371. § (1) bek.]. Ennek célja, hogy a közszerzeményi rendszer kezdetén és végén meglévő vagyon bonyolult meghatározását el lehessen kerülni. Előnye, hogy a törvényes örökrész megemelése nem függ a tényleges vagyongyarapodástól [1371. § (1) bek. 2. félmondat], és még akkor is megilleti a túlélő házastársat, ha nem az elhunyt fél, hanem az ő saját vagyona gyarapodott nagyobb mértékben a házasság ideje alatt.

Ha a túlélő házastárs visszautasítja az örökségét, akkor a BGB 1371. § (3) bek. alapján kérheti, hogy a törvényes örökrészenek megemelése helyett inkább a tényleges vagyongyarapodás megosztására kerüljön sor. Ekkor a megosztott vagyongyarapodás⁸¹ mellett az ún. „kis kötelesrésze” (kleiner Pflichtteil) is jogosult az özvegy [BGB 2303. § (1) bek.]. A „kis kötelesrész” elnevezés onnan ered, hogy mértéke a törvényes öröklési jogi szabályok alapján egyébként járó örökrész egynegyedének felel meg.

Példa: A halál esetére szóló rendelkezés nélkül elhunyt férj után felsége és két gyermeke örököl. Az örökség 160.000 euró bankbetétből áll, amelyet a férj a házasság alatt szerzett. A feleség vagyona nem gyarapodott a házasság alatt.

A feleség a BGB 1931. § (1) bek. alapján egynegyed részben törvényes örökös, a BGB 1371. § (1) bek. szerint pedig az örökség további egynegyed része illeti meg, azaz az örökség fele (80.000 euró) jár neki.

Ha visszautasítja az örökséget, akkor az örököstársak közösségével szemben 80.000 euró illeti meg vagyongyarapodás-megosztás címén, továbbá jogosult a „kis kötelesrésze”, azaz a nem megemelt törvényes örökrész felére, ami az örökség értékének egy nyolcad része. A feleségnek vagyongyarapodás-megosztás címén fizetendő 80.000 eurót passzívaként le kell vonni a 160.000 euróból. Ebben az esetben az örökség értéke 80.000 euró, ennek egy nyolcada, vagyis a feleségnek járó „kis kötelesrész” pedig 10.000 eurónak felel meg.

Ha tehát a példában szereplő feleség visszautasítja az örökséget, akkor 90.000 euró jár neki, ha viszont az örökrész megemelésével járó törvényes öröklési szabály szerint örököl, akkor 80.000 euró illeti meg.

⁸¹ BGB 1378. (1) bek.

Ha a túlélő házastársat halál esetére szóló rendelkezés útján örökössé (Erbe) vagy hagyományossá (Vermächtnisnehmer) nevezték, és visszautasítja az örökséget, akkor vagyongyarapodás megosztása jogcímen illeti meg a „kis kötelesrész” [BGB 1371. § (3) bek.]. Ugyanez a szabály érvényesül akkor is, ha a túlélő házastársat halál esetére szóló rendelkezés útján kitagadta az örökhagyó az örökségből [BGB 1371. § (2) bek.].

A közszerzeményi rendszer a magyar magánjog történetében sem ismeretlen. A Csjt. ugyan nem szabályozza, az új Ptk. viszont alternatív, vagyoni szerződéssel választható rendszerként kifejezetten nevesíti az intézményt és meghatározza annak keretszabályait.⁸²

3. A vagyonekülönítési rendszer (*Der Güterstand der Gütertrennung*)

A házastársak szerződésben eltérhetnek a közszerzeményi rendszertől és megállapíthatják vagyoni viszonyaikra a vagyonekülönítés szabályait. A megoldás sajátossága, hogy a házastársak között semmilyen vagyoni kapcsolat nem áll fenn, vagyoni jogilag úgy kell őket tekinteni, mintha nem lennének házasok. Mindkét házastárs maga kezeli vagyonát és korlátozás nélkül rendelkezhet arról. Mindketten csak a saját tartozásaiért felelnek.

A vagyon elkülönítése ellenére is érvényesülnek azonban a házastársi életközösségből eredő, a házastársak vagyonára közvetett hatást gyakorló általános kötelezettségek:

- A választott vagyoni rendszertől függetlenül kötelesek a házastársak egymás tartására (BGB 1360. §-tól).
- A család mindennapi szükségleteit fedező ügyletek tekintetében képvisleti jogkör illeti meg a BGB 1357. §-a szerint a feleket, ami alapján feljogosíthatják és kötelezhetik a másik felet (Schlüsselgewalt).
- Bíróági végrehajtás (Zwangsvollstreckung) esetén bármely házastárs hitelezője javára vélelmezni kell, hogy a házastárs vagy a házastársak birtokában lévő ingó tárgyak a kötelezett házastárs tulajdonát képezik (Eigentumsvermutung), kivéve, ha a házastársak külön élnek és az adott tárgyakat az a házastárs birtokolja, aki a hitelezőnek nem tartozik.⁸³
- A házastársak kötelesek – tulajdoni viszonyaiktól függetlenül – a házastársi közös lakás és a háztartási berendezések közös használatát biztosítani.

Ha a házastársak a vagyonekülönítési rendszer szerint szabályozzák vagyoni viszonyaikat, akkor az életközösség megszűnésekor nem támaszthatnak vagyoni igényeket a másik házastársal szemben. A jövedelemszerző tevékenységet nem folytató házastárs anyagilag hátrányosabb helyzete csak a másik fél önkéntes juttatása (pl. ajándé-

⁸² Közszerzeményi rendszer, új Ptk. 4:69. § – 4:71. §.

⁸³ BGB 1362. § (1) bek. 1-2. mondat: Zugunsten der Gläubiger des Mannes und der Gläubiger der Frau wird vermutet, dass die im Besitz eines Ehegatten oder beider Ehegatten befindlichen beweglichen Sachen dem Schuldner gehören. Diese Vermutung gilt nicht, wenn die Ehegatten getrennt leben und sich die Sachen im Besitz des Ehegatten befinden, der nicht Schuldner ist.

kozás, életbiztosítás kötése) vagy a felek között egyébként fennálló munka-, illetve társasági szerződés útján küszöbölhető ki.

Mint minden vagyoni jogi rendszer, a vagyonekülönítés is a házasság megszűnésével vagy a jövőre nézve a vagyoni közösségi rendszer kikötésével szűnik meg. Ha a felek a vagyonekülönítési rendszer megszüntetése mellett döntenek, de egyidejűleg nem határoznak meg másik vagyoni jogi rendszert, akkor vagyoni viszonyaikra a közszerzeményi rendszer, azaz a fent ismertetett törvényes vagyoni jogi rendszer szabályai lesznek irányadók.

Kevésbé célravezető a vagyonekülönítés abban az esetben, ha az egyik házastárs saját jövedelemszerző tevékenysége vagy anyagi juttatása révén jelentősen hozzájárul a másik fél vagyonának gyarapodásához. Mivel a házasság megszűnésekor a vagyongyarapodást nem osztják meg a házastársak, és a házasság alatt egymás egymásnak nyújtott juttatások szerződésbe foglalására általában nem kerül sor, ezért a bírói gyakorlat a méltánytalan vagyoni helyzetek kiküszöbölése érdekében több olyan ítéletet is hozott, amelyek alapján vagyonekülönítés ellenére is részesülhet az egyik házastárs a másik vagyonából. A BGH döntése alapján például a házastársak között hallgatólagosan létrejött belső társaság (Innengesellschaft) megszűnésekor, a BGB kötelmi jogi könyvének a társaságokra vonatkozó 730–738. §-ai alapján érvényesíthetik az egymással szemben fennálló vagyoni igényeiket. Úgyszintén a BGH ítélkezési gyakorlata alapján lehetséges, hogy a házastársak vagyonemegosztási igényeiket egy törvényben nem szabályozott családjogi szerződés jogalapjának megszűnésére alapozzák.⁸⁴

Az új Ptk. a közszerzeményi rendszer mellett a vagyonekülönítés szerződéssel történő kikötésére is lehetőséget ad. A 4:73. § (2) bek. kógens szabályként írja elő a vagyonekülönítés határát: a közös háztartással és a közös gyermekkel kapcsolatos kiadásokat vagyonuk elkülönítése ellenére is kötelesek a házastársak közösen viselni.

4. A vagyonegyesítés rendszere (*Der Güterstand der Gütergemeinschaft*)

A BGB alapján a házastársak házassági szerződéssel a vagyonegyesítés rendszerét is választhatják vagyoni viszonyaik rendezésére. Manapság azonban *egyre ritkábban* élnek a házastársak ezzel a lehetőséggel, mert a házasság előtt és a házasság alatt szerzett vagyont átölelő vagyoneösszeség nehezen kezelhető, a felelősségi kérdések rendezése bonyolult, és a házasság felbontása esetén a vagyonemegosztás is jelentős nehézséggel jár. A vagyonegyesítés alap gondolata szerint a házassághoz, mint életközösséghez a házastársak vagyonának egysége is hozzátartozik: mindkét házastárs vagyona közös vagyonnak minősül (Gesamtgut), amelynek kezelését a feleség vagy a férj önállóan (BGB 1422. §-tól), vagy mindkét házastárs közösen (BGB 1450. §-tól) látja el. Emellett ismeri a törvény a különvagyon (Sondergut, 1417. §) és a szabad vagyon (Vorbehaltsgut, 1418. §) intézményét is, amelyek magánvagyonként illetik meg az adott házastársat. A BGB abból indul ki, hogy az összvagyon fedezi a férj és a feleség tartozásait [vö. BGB 1437. § (1) bek.].

A felelősség kérdésének részletes szabályozása mellett rendelkezik a törvény a vagyont kezelő házastársnak a másik házastárssal szemben fennálló kötelezettségeiről, az

⁸⁴ A BGH állandó ítélkezési gyakorlata alapján: BGHZ 116, 169; 142, 147; BGH FamRZ 1997, 933.

egyres vagyontömegek egymáshoz való viszonyáról, a vagyonból származó bevételek felhasználásáról, továbbá a vagyonközösség megszűnésének és a vagyon megosztásának összetett kérdéseiről is.

A vagyonegyesítés rendszere a vagyonekülönítés melletti másik, szerződésben köthető vagyoni rendszer, amelynek szabályait a törvény meghatározza. Manapság főleg Németország vidéki területein találkozhatunk ezzel a megoldással.⁸⁵

2. ábra

Az új Ptk. és a BGB által szabályozott házassági vagyoni rendszerek

	Magyar (új Ptk.)	Német (BGB)
Törvényes házassági vagyoni rendszer	szerzeményi alapú osztatlan közös tulajdon (házastársi vagyonközösség)	közszerzeményi rendszer (Zugewinnngemeinschaft)
Házassági vagyoni szerződéssel választható, törvényben nevesített házassági vagyoni rendszerek	közszerzeményi rendszer	
	vagyonekülönítés	vagyonekülönítés (Gütertrennung)
		vagyonegyesítés (Gütergemeinschaft)

V. A házasság felbontása (*Die Scheidung der Ehe*)1. A feldúltsági elv (*Das Zerrüttungsprinzip*)

A feldúltsági elv bevezetése előtt a házassági bontójogot a vétkeességi elv (Schuldprinzip) határozta meg. Az elv felszámolásának többek között az az oka, hogy gyakran sem a házastársak, sem a bíróság nincs olyan helyzetben, hogy „a házasság megromlásának valamennyi okát számba vegye és meghatározza, hogy ahhoz melyik házastárs járult hozzá nagyobb mértékben”.⁸⁶

A hatályos házassági bontójog az 1976-os Első házassági- és családjogi reformtörvénynek köszönhető (BGB 1564–1568. §). Ez a reformtörvény vezette be Németországban a házasság felbontására irányadó *feldúltsági elvet*, amely alapján nincs jelentősége annak, hogy miért ment tönkre a házasság és ez melyik házastársnak róható fel. A BGB alapján akkor beszélhetünk a házasság megromlásáról, *ha a házastársi életközösség a felek között már nem áll fenn, és nem is várható, hogy azt a házastársak helyreállítják* [Scheitern der Ehe, BGB 1565. § (1) bek.].

Magyarországon a feldúltság elvét két évtizeddel korábban, 1953-ban mondta ki a Családjogi törvény. A kezdeti „komoly és alapos ok” követelményét 1974-ben váltotta fel a „házasság teljes és helyrehozhatatlan megromlása” megfogalmazás.⁸⁷ Az eddigi kerettényállási jelleg az új Ptk.-ban is megmarad, de kiegészül azzal, hogy maga a tör-

⁸⁵ BGBI I, S. 1421.

⁸⁶ BT-Drs. 7/4361, S. 8.

⁸⁷ Cs.jt. 18. § (1) bek., új Ptk. 4:21. § (1) bek.

vény hoz magyarázó példát arra, hogy mikor tekintendő a házasság megghiúsultnak. Ennek alapján *különösen akkor állapítható meg a házasság teljes és helyrehozhatatlan megromlása, ha a házastársi életközösség a felek között megszűnt és annak helyreállítására nincs kilátás.*⁸⁸ Ezzel beemeli a jogalkotó a házasság megromlásának leggyakoribb esetét az új Ptk.-ba, amely tartalmilag megegyezik a BGB imént ismertetett definíciójával.

2. A házasság felbontásának menete (Das Scheidungsverfahren)

A családjogi bíróság a német helyi bíróság (Amtsgericht) családjogi ügyekben átfogó hatáskörrel rendelkező bíróságaként dönt a házasság felbontásáról.⁸⁹ Nemcsak a házassággal,⁹⁰ hanem a gyermeki jogállással⁹¹ (pl. a szülői gondviselési jog, a kapcsolattartási jog vagy a gyermekelhelyezés kérdése), a tartással (pl. gyermektartás, házastársi tartás), a lakáshasználattal és a házassági vagyoni jogi kérdésekkel kapcsolatos ügyekben is a családjogi bíróság jár el.⁹²

A bontási kérelmet (Scheidungsbegehren) és a bontáshoz kapcsolódó járulékos kéréseket (Scheidungsfolgen) a bíróság általában egyszerre tárgyalja és azokról egyidejűleg dönt [FamFG 137. § (1) bek.]. A bontási kérelem és a járulékos kérdések együttes tárgyalásának előírásával a törvénynek az a célja, hogy a házastársak már az eljárás során tisztában legyenek azzal, hogy milyen következményekkel jár a házasság felbontása rájuk és gyermekeikre nézve. Lehetőséget kell kapniuk arra, hogy döntésüket még egyszer átgondolják.⁹³ Egyes bontással kapcsolatos kérdésekről csak a FamFG 140. § (2) bekezdésében meghatározott esetekben lehet külön dönteni.

3. A házasság felbontásának alaptényállása és a házasság felbontásával kapcsolatos megdönthetetlen vélelmek (Der Scheidungsgrundtatbestand und die unwiderleglichen Scheidungsvermutungen)

Ahogy azt már említettük, a BGB generálklauzulája alapján akkor bontható fel a házasság, ha az megghiúsult, tehát *a házastársi életközösség a felek között már nem áll fenn és nem is várható annak helyreállítása.* A bíró köteles mindkét feltételt hivatalból vizsgálni [FamFG 127. § (1) bek.], kivéve, ha megdönthetetlen vélelem szól a házasság felbontása mellett.

A házastársak között *nem áll fenn házastársi életközösség*, ha az egyik (vagy mindkét) fél már nem akar vagy nem tud a másikkal olyan közös életet folytatni, amely ketjük elképzelésének, illetve a házassági életközösséggel szemben egyébként támasztott alapvető szeretetet, figyelem és hűség elvárásának eleget tenne. Annak ellenére, hogy a házastársak külön élnek, házasságuk csak akkor tekinthető megghiúsultnak, ha nem való-

⁸⁸ Az életközösség visszaállításának kilátástalanságára két esetkört emel ki a törvény: az életközösség megszűnéséhez vezető folyamatot és a különélés időtartamát (4:21. § (1) bek. 2. mondat).

⁸⁹ Gerichtsverfahrensgesetz (GVG) 23. § b) pont.

⁹⁰ FamFG 121. §.

⁹¹ FamFG 151. §.

⁹² FamFG 111. §.

⁹³ BT-Drs. 7/4361, S. 24.

színítható, hogy a házastársi életközösséget helyreállítják. Ahhoz, hogy ezt a bíró meg tudja ítélni, fel kell mérnie a felek békülési hajlandóságát, és azt, hogy a házastársak eltávolodtak-e egymástól annyira, hogy közös életről már nem tudnak vagy nem is akarnak megállapodni.⁹⁴

Ha a házastársak *még nem élnek legalább egy éve külön*, akkor az egyébként megromlott házasság csak akkor bontható fel, ha annak fenntartása a kérelmező házastárs számára – *a másik fél személyében rejlő okok miatt* – tőle el nem várható nehézséget jelentene [BGB 1565. § (2) bek.]. A joggyakorlat alapján például bántalmazás,⁹⁵ gyilkossággal való fenyegetés,⁹⁶ vagy a házasság intézményének súlyos megsértése⁹⁷ esetén nem várható el a házastárstól, hogy továbbra is házasságban éljen a másik féllel. A házasság felbontását a törvény egy évnél rövidebb különélés esetén – az imént említett kivételektől eltekintve – megnehezíti. Ezzel három célt kíván megvalósítani:

- Joggal való visszaélésnek minősülne, ha az a házastárs, akinek a magatartása miatt a házasság tönkrement, és aki a további együttélést meghiúsította, ki tudná kényszeríteni a házasság azonnali felbontását. Ezt akadályozza meg a törvény azzal, hogy a válás legkorábbi időpontját alapesetben is legalább egy évnyi különéléshez köti, lehetőséget biztosítva ezzel a másik félnek arra, hogy felkészüljön a válást követő új élethelyzetre.⁹⁸
- A szabályozás további célja, hogy kiküszöböljön egy elhamarkodott, megfontolatlan döntést. Így fel lehet mérni, hogy a házastársak válási szándéka valóban komoly-e.
- Ha a felek már legalább egy éve külön élnek, akkor a bontóper során a bíró is könnyebben meg tudja ítélni, hogy van-e még esély a házastársi életközösség helyreállítására.⁹⁹

A BGB 1566. §-a *két megdönthetetlen vélelmet* állít fel annak érdekében, hogy a házasság tényleges megromlását ne kelljen bizonyítani és a feleket megóvja a magán- és intimszférájuk bíróság előtti feltárásától. Mindkét vélelem alapja, hogy a házastársak meghatározott ideje külön éljenek. Különbséget az alapján tehetünk, hogy mindkét fél szeretné-e a házasság felbontását vagy csak az egyikük:

- Megdönthetetlen vélelem szól a házasság megromlása mellett, ha *a házastársak egy éve külön élnek és mindkét házastárs kérelmezi* a bontást vagy az egyik házastárs a másik bontási kérelmével egyetért [BGB 1566. § (1) bek.]. Ezen feltételek fennállása esetén a bíró kétség esetén sem vizsgálhatja felül a házasság megromlásának tényét.

⁹⁴ BGH FamRZ 1987, 671; 1979, 422.

⁹⁵ OLG Stuttgart, FamRZ 2000, 239.

⁹⁶ OLG Brandenburg, FamRZ 2001, 1458.

⁹⁷ OLG Hamm, FamRZ 1978, 28; ezt szűkíti: OLG Braunschweig, FamRZ 2000, 28.

⁹⁸ BGH FamRZ, 1981, 127; HOLZHAUER, HEINZ: *Die Scheidungsgerschwernis des § 1565 Abs. 2 BGB*. Juristen-Zeitung (JZ) 1979, 113.

⁹⁹ BGH FamRZ, 1981, 127. BRUDERMÜLLER, GERD: *BGB § Scheitern der Ehe* in: Palandt Bürgerliches Gesetzbuch Kommentar, München, 2013. BGB § 1565 Rn. 6.

- Ha csak az egyik házastárs kérelmezi a házasság felbontását, akkor alapvetően neki kell bizonyítania, hogy a házasság valóban megromlott. Ez alól a szabály alól ad felmentést a második megdönthetetlen vélelem, amely alapján a házasság megromlott, ha a házastársak már *három éve külön élnek* [BGB 1566. § (2) bek.]. A három éves határidő lejártá után akkor is feltételezni kell, hogy a házasság tönkrement, ha csak az egyik házastárs kérelmezi a válást. Ebben az esetben nincs jelentősége a másik fél azon nyilatkozatának, amely szerint a házasság a hosszú különélés ellenére sem romlott meg.

Különös méltánylást érdemlő esetben (Härteklausel) akkor sem kerül felbontásra a házasság, ha annak megromlása egyébként bizonyított vagy valamelyik megdönthetetlen vélelem fennáll. A BGB 1568. § alapján különös méltánylást érdemlő esetnek minősül, ha a házasság fenntartása a közös kiskorú gyermek érdekében kivételesen indokolt (Kinderschutzklausel), illetve ha a házasság felbontásával egyet nem értő félnek a válás olyan súlyos nehézséget jelentene, amely a házasság fenntartását – a kérelmező fél érdekeinek figyelembevételére is – kivételesen indokolttá teszi (persönliche Härteklausel). A bírósági gyakorlatban az ilyen különös méltánylást érdemlő helyzetek-re alapított kivételek csak nagyon ritkán fordulnak elő.

Alapvető különbség a hatályos magyar és a német bontójogi feltételrendszerben, hogy a BGB alapvetően meghatározott külön töltött időhöz köti a házasság felbontását. A Csjt. csak az egyező akarathivatalos alapuló bontás második változatánál írja elő feltételként, hogy a felek legalább 3 éve egymástól külön éljenek és rendezzék a közös gyermekkel kapcsolatos kérdéseket.¹⁰⁰ Az új Ptk. által átalakított szabályozás esetén pedig sem a bizonyításos bontás, sem a felek egybehangzó akarathivatalosát alapuló esetben nincs kötelezően külön töltendő idő (új Ptk. 4:21. §).

VI. A házasság felbontása után járó házastársi tartás (Die Unterhaltsansprüche der Ehegatten nach der Scheidung)

1. Áttekintés (Überblick)

Ahogy említettük, a BGB külön szabályozza a házasság fennállása idején (lásd D. III.) és a házasság felbontását követően járó tartást. Az Első házassági reformtörvény nemcsak az anyagi bontójogot, hanem a házasság felbontásával összefüggő járulékos kérdések szabályozását is alapvetően átalakította (BGB 1569–1585. § b) pont). A tartást módosító törvény¹⁰¹ további jelentős változásokat hozott. A jelenleg hatályos szabályozás abból indul ki, hogy a válást követően alapvetően mindkét házastárs saját munkája vagy vagyona révén köteles magát eltartani (BGB 1569. §). Ezt német terminológiával a *saját gazdasági felelősség alapelve*nek nevezhetjük (*Grundsatz der wirtschaftlichen Eigenverantwortung*). Bármely volt házastárs csak abban az esetben jogosult a másik féltől tartásra, ha önmagát eltartani nem képes (BGB 1570–1576. §). Tehát a saját gaz-

¹⁰⁰ Csjt. 18. § (2) bek. b) pont.

¹⁰¹ Gesetz zur Änderung des Unterhaltsrechts (UÄndG) vom 21.12.2007 (BGBl. I S. 3189).

dasági felelősség alapelvét korlátozza a házasságot követően is fennálló egymás iránti felelősségvállalás (*Grundsatz der nachwirkenden Mitverantwortung*)¹⁰² és a házasság utáni szolidaritás (*nacheheliche Solidarität*)¹⁰³ alapelve.

Mint minden tartási igénynek, úgy a házasság felbontását követő házassági tartásnak is feltétele, hogy a tartásra jogosult rászoruljon a tartásra (*Bedürftigkeit*, BGB 1577. §), és a tartásra kötelezett képes legyen a tartás nyújtására (*Leistungsfähigkeit*, BGB 1581. §). A volt házastárs tartásnyújtási képességéről akkor beszélhetünk, ha vagyoni viszonyai alapján, egyéb kötelezettségeinek figyelembevételével és saját megélhetésének veszélyeztetése nélkül képes a volt házastársának tartást biztosítani.

A rokontartási kötelezettséghez képest szigorúbb feltételeket állapít meg a törvény házastársi tartás esetén. Míg a rokontartásnál elegendő, ha a tartásra jogosult nincs olyan helyzetben, hogy saját megélhetését rendelkezésre álló vagyonából vagy jövedelméből fedezni tudja, addig a házastársi tartáshoz ez a tény önmagában nem elegendő, hanem egy további tényállási elemnek is teljesülnie kell. A törvény szerint akkor jár házastársi tartás, ha a gazdaságilag gyengébb volt házastárs rendkívüli helyzetéből adódóan nem tud, vagy nem várható el tőle, hogy jövedelemszerző tevékenységet folytasson. Hiába állapítható meg az egyik fél rászorultsága, a tartás megítéléséhez az is szükséges, hogy a másik képes legyen azt biztosítani. A BGB határozatlan fogalom-meghatározásai miatt a gyakorlatban komoly nehézséget okoz a rászorultság és a tartási képesség megállapítása. A tanulmány során többször hivatkozott, a tartományi felsőbíróóságok által kidolgozott tartással kapcsolatos irányelvek a bíróságokra nézve kötelező erővel ugyan nem bírnak, de a joggyakorlat számára fontos támpontot jelentenek a házasság felbontását követően járó tartás esetén is.

2. A házastársi tartás alapjául szolgáló tényállások (*Die einzelnen Unterhaltstatbestände*)

A német jogalkotó a házastársi tartási igény feltételeit nem kerettényállás formájában, hanem a BGB 1570–1573. § és 1575–1575. §-aiban, több tényállás segítségével fogalmazza meg. Ezek egy része nagyon konkrét eseteket definiál, míg mások generálklauzulához hasonlóan, szélesebb esetkört fognak össze:

a) Legfontosabb és jogilag több szempontból is privilegiált a közös gyermek nevelése esetén fennálló tartási igény (*Unterhalt wegen Betreuung eines Kindes*, BGB 1570. §). A közös gyermeket gondozó vagy nevelő volt házastárs a gyermek születését követően legalább három évig jogosult az ún. alaptartásra (*Basisunterhalt*). Ezen idő alatt nem köteles munkába állni, hanem minden idejét a gyermek nevelésére fordíthatja.

A gyermek születését követő három év eltelte után is jogosult lehet a közös gyermeket nevelő fél tartásra, ha ennek oka a gyermekkel kapcsolatos és az a méltányosság követelményének megfelelő. A jogosultság fennállásának kérdése a konkrét eset körülményeit vizsgálva dönthető el. Ennek során elsősorban a gyermek érdekét kell szem előtt tartani és azt megállapítani, hogy harmadik személy általi gyermekfelügyelet (pl. hozzá-

¹⁰² BVerfG FamRZ 1981, 745; FamRZ 1981, 1163.

¹⁰³ SCHAPP, JAN: *Die Leistung der Frau in der Ehe und ihre Bedeutung für den Unterhaltsanspruch der Frau nach der Scheidung*. FamRZ 1980, 215.

tartozók, óvoda, egész napos iskola) biztosítható-e. A három évet meghaladó tartást megalapozó oknak minősül különösen, ha a gyermek fogyatékoság, fejlődési rendellenesség vagy az átlagosnál lassabb fejlődés miatt továbbra is a szülő intenzív gondozására szorul.

Nem csak a gyermek érdekében hosszabbítható meg a tartás időtartama, hanem a házasság utáni szolidaritás elve alapján a közös gyermeket gondozó szülő érdekében is [BGB 1570. § (1) bek. 2. mondat]. Ilyen jellegű hosszabbítási oknak minősül, ha a volt házastársak házasságuk fennállása során megállapodtak abban, hogy valamelyikük a háztartásbeli teendők hosszútávú ellátása és a gyermekneveléssel járó feladatok miatt lemond hivatásáról és önálló jövedelemszerző tevékenységet nem fog folytatni. Ha a család hosszabb ideig ennek a modellnek megfelelően élt, akkor védelmet érdemel a háztartást ellátó házastársnak a családon belüli munkamegosztásról szóló megállapodásba vetett hite. Természetesen ebben az esetben is csak akkor jár a tartás, ha ténylegesen a szülő gondozza a gyermeket.¹⁰⁴

Nem tarthat a volt házastárs a közös gyermek nevelésének jogcímén további tartásra igényt, ha a gyermek már nem szorul gondozásra és nevelésre. Az igény azonban bármikor ismét feléledhet, ha például egy betegség vagy baleset miatt a gyermeket ismét gondozni kell.

b) *Életkor* alapján jár tartás annak a volt házastársnak, akitől az életkora miatt nem várható el, hogy jövedelemszerző tevékenységet folytasson (*Unterhalt wegen Alters*, BGB 1571. §). A volt házastárs életkora alapján akkor követelhet tartást, ha a házasság felbontásának időpontjában, a gyermeknevelés időszakát követően, vagy a tartási igény feltételeinek megszűnésekor betöltött életkora miatt nem várható el tőle, hogy jövedelemszerző tevékenységet folytasson. Ezt a tartási igényt rendszerint az adott szakma szerinti általános nyugdíjkorhatár elérése alapozza meg.¹⁰⁵

c) Tartásra jogosult az a volt házastárs is, akitől a házasság felbontásának időpontjában *betegség, egyéb fogyatékoság vagy testi, illetve szellemi gyengeség miatt* nem várható el, hogy megfelelő jövedelemszerző tevékenységet folytasson (*Unterhalt wegen Krankheit oder Gebrechen*, BGB 1572. §). A jogosultság független attól, hogy a házastárs a házasság ideje alatt betegedett-e meg.¹⁰⁶

d) A törvényi szabályozás már említett alapgondolata, hogy a házasság felbontását követően mindkét félnek lehetőség szerint saját magát kell eltartania. A BGB 1574. § (1) bek. kifejezetten kiemeli, hogy az elvált házastárs kötelességeinek egyike a megfelelő jövedelemszerző tevékenységet folytatása. Amíg azonban ilyen tevékenységgel nem rendelkezik, addig érvényesítheti tartási igényét a volt házastársával szemben. Így a tartás nyújtására képes házastárs viseli azt a kockázatot, ami a másik fél munkaerőpiacra való belépésével vagy az oda való visszatérésével jár.¹⁰⁷ Ezt nevezzük *munkanélküliség esetén járó tartásnak* (*Erwerbslosigkeitsunterhalt*). A munkaerőpiacra visszatérő házastárs köteles arra törekedni, hogy megfelelő állást találjon. A BGB 1573. § szerinti igény

¹⁰⁴ BGH FamRZ 2010, 1050.

¹⁰⁵ BGHZ 188, 56; OLG Zweibrücken FamRZ 2012, 643.

¹⁰⁶ BT-Drs. 7/650, S. 124; BGH FamRZ 1981, 1163; BGH FamRZ 1988, 931; EzFamR § 1572 BGB Nr 10; OLG Hamm FamRZ 2002, 1564.

¹⁰⁷ DIEDERICHSEN, UWE: *Ehegattenunterhalt im Anschluß an die Ehescheidung nach dem 1. EheRG*. NJW 1977, 356.

esetén kiemelkedő jelentőséggel bír az, hogy mit értünk a megfelelő jövedelemszerző tevékenység fogalma alatt. A törvényi definíció szerint akkor megfelelő a jövedelemszerző tevékenység, ha az az elvált házastárs képesítésének, képességeinek, korábbi tevékenységének, életkorának, valamint egészségi állapotának megfelel, kivéve, ha a tevékenység folytatása a házasság alatti életkörülményekhez képest méltánytalan lenne. Ha az elvált házastárs ugyan talál megfelelő munkahelyet, viszont az abból származó jövedelem nem fedezi a létfenntartásához szükséges költségeket (BGB 1578. §), akkor a BGB 1573. § (2) bek. alapján *kiegészítő tartásra* (*Aufstockungsunterhalt*) jogosult, amelynek összegét a szükségleteinek és munkabérének különbözete adja.

e) Ha valamely házastárs a házasság reményében vagy a házasság fennállta alatt nem kezdett el egy képzést vagy azt megszakította, akkor a válást követően a másik házastársától tartást követelhet, mégpedig *képzés* (*Ausbildung*), *továbbképzés* (*Fortbildung*) vagy *átképzés* (*Umschulung*) jogcímén (BGB 1575. §).

f) A házassági tartás alapulhat a *pozitív méltányosság* tényállásán is (positive Härteklausel, BGB 1576. §). Ez alapján tartást követelhet volt házastársától az, akitől az a)–e) pontokban felsoroltakon kívül egyéb jelentős ok fennállta miatt nem várható el, hogy jövedelemszerző tevékenységet folytasson, és ha a tartás megtagadása mindkét házastárs érdekeinek figyelembevétele esetén is súlyos méltánytalansághoz vezetne.

3. A tartási igény mértéke és a tartás nyújtásának módja (*Der Umfang des Unterhaltsanspruchs und die Art der Unterhaltgewährung*)

A BGB 1578. § (1) bek. 1. mondata alapján a tartás mértékét a *házasság felbontásának időpontjában fennálló házassági életkörülmények* (*eheliche Lebensverhältnisse*) szerint kell meghatározni.¹⁰⁸ A törvény ugyan a házasság felbontásának időpontját tekintti irányadónak, kivételes esetben azonban lehetőség van arra, hogy a jogerős bontást követően bekövetkezett vagyongyarapodást vagy vagyonszökkenést is figyelembe vegyék.¹⁰⁹ erre akkor kerülhet sor, ha a vagyonszármazás a házasság felbontása nélkül is bekövetkezett volna és azt a felek előre láthatták.¹¹⁰ A jogalkotó célja ezzel a szabályozással egészen a 2008-as jogszabályváltozásig az volt, hogy a volt házastárs a házasság alatti életszínvonalát lehetőség szerint a válást követően is meg tudja tartani.¹¹¹

A Tartást módosító törvénnyel 2008-ban bevezetett új méltányossági szabályozás (Billigkeitsklausel, BGB 1578b. §) alapján, meghatározott feltételek szerint, valamilyen – egyébként jogosan járó – házassági tartás mértéke a méltányos életszínvonal szintjére csökkenthető, illetve időben korlátozható, ha a házasság során fennállt életszínvonal alapulvétele méltánytalan lenne.¹¹² Tehát a jogszabályváltozás óta már nem feltétlenül biztosítja a BGB azt, hogy a tartás mértéke hosszútávon a házasság alatt fennállt életszínvonalhoz igazodjon. A házasság felbontása után járó házastársi tartás célja első-

¹⁰⁸ BGH NJW 2012, 384.

¹⁰⁹ BVerfG NJW 2011, 836; BGH NJW 2012, 386.

¹¹⁰ BVerfG NJW 2011, 836; BGH NJW 2012, 384, 386.

¹¹¹ BT-Drs. 7/650, S. 136.

¹¹² BT-Drs. 16/1830, S. 29.

sorban annak a hátrálynak a kompenzálása, amely az elvált házastársat a házasság fennállása alatt kialakult szerepe (pl. háztartás vezetése, gyermeknevelés) miatt érte.

A *rendszeres tartás* pénzbeli járadék formájában, havonta előre fizetendő (BGB 1585. § (1) bek. 1. és 2. mondat). Járadék helyett kérheti a jogosult, hogy a tartási igényt a kötelezett egy összegben elégítse ki. Ennek feltétele, hogy a jogosultnak jelentős érdeke fűződjön az egy összegben történő kifizetéshez (pl. ebből kíván olyan vállalkozásba kezdeni, amely a megélhetését biztosítaná), és a kifizetés ne terhelje méltánytalanul a kötelezettet. A BGB 1585a. § alapján a jogosult biztosítékot is követelhet, ha feltételezhető, hogy a tartási kötelezettség teljesítése veszélyben van.

4. *A tartás korlátozása vagy megtagadása súlyos méltánytalanság okán (Die Beschränkung oder Versagung des Unterhalts wegen grober Unbilligkeit)*

Az egyébként fennálló tartási igényt nem csak a fent ismertetett méltányossági szabály (BGB 1578b. §) alapján lehet csökkenteni vagy időben korlátozni, hanem erre a *negatív méltányossági szabály* is lehetőséget teremt (*negative Härteklausel*, BGB 1579. §). A házastársi tartási igény megtagadható, csökkenthető vagy időben korlátozható, ha a volt házastársra nézve a tartási kötelezettség *súlyosan méltánytalan lenne*. Ilyen esetben is a tartást igénylő fél nevelése alatt álló közös gyermek érdekeinek figyelembevételével kell mérlegelni. A BGB a súlyos méltánytalanság nyolc esetsorozatát különbözteti meg: ezek részben objektív okokra (BGB 1579. § 1., 2. és 8. pont), részben pedig a jogosult fél magatartására vezethetők vissza (u.a. 3–7. pont).

Objektív alapon megtagadható, csökkenthető vagy időben korlátozható a tartás, ha a házasság rövid ideig tartott. A Szövetségi Bíróság (Bundesgerichtshof, BGH) joggyakorlata alapján az a házasság tekintendő rövidnek, amely nem tartott tovább két évnél.¹¹³ Szintén objektív alapon nem lehet elvárni a teljes tartás nyújtását, ha az a volt házastárs, aki egyébként tartásra jogosult lenne, *hosszabb ideje (2-3 éve) tartós életközösségben él*, azaz mással közös háztartást vezet vagy nagyobb összeget fektetett (pl. közös családi házat vásárolt)¹¹⁴.

A tartás megtagadható illetve korlátozható a *jogosult fél által a házassággal vagy a házasság felbontását követő szolidaritási követelménnyel szemben tanúsított magatartás alapján* is (BGB 1579. § 3–7. pont). A BGB például súlyosan méltánytalanak tekinti a teljes mértékű tartás megítélését abban az esetben, ha a jogosult a tartásra kötelezett sérelmére büntettet (Verbrechen) vagy szándékosan súlyos vétséget (schwerer vorsätzlicher Vergehen) követett el. Szintén korlátozható a tartás, ha a jogosult a rászo-
rultságát szándékosan idézte elő, a kötelezett jelentős vagyoni érdekeit figyelmen kívül hagyta, vagy ha a válás előtt hosszabb időn keresztül nem járult hozzá a család kiadásaihoz. A felsorolás nem taxatív, így más hasonlóan súlyos ok fennállta esetén is megtagadható vagy korlátozható a tartás.

¹¹³ FamRZ 1981, 140. FamRZ 1999, 710.

¹¹⁴ BT-Drs. 16/1830, S. 38.

Alapvető különbség a negatív méltányossági szabály és a fentebb ismertetett BGB 1578b. § szerinti méltányossági klauzula között, hogy utóbbi kizárólag a törvényhozó által meghatározott, objektív, értéktételtől mentes kritériumok szerinti mérlegelést tesz lehetővé.

5. A tartási igény vége (*Das Ende des Unterhaltsanspruchs*)

A tartási igény végét jelenti az addigi jogosult újabb házasságkötése, élettársi kapcsolat létesítése vagy halála [BGB 1586. § (1) bek.].

A tartásra kötelezett halálával azonban nem szűnik meg a tartás, hanem hagyatéki kötelezettségként (*Nachlassverbindlichkeit*) száll át az örökösökre (BGB 1586b. §, 1967. §). Az örökösök viszont csak azon összeg erejéig felelnek, amely a tartásra jogosult házastársat kötelezrészként illetné meg abban az esetben, ha nem váltak volna el.

3. ábra

A német és a magyar házastársi tartás feltételrendszere

	Házasság fennállása alatt a házastársak		Házasság felbontását követően
	együtt élnek	külön élnek	
Német	a család méltányos tartása a házastársak egyenrangú kötelezettsége	<ul style="list-style-type: none"> • a jogosult rászorultsága és • a kötelezett tartási képessége és • nem állapítható meg súlyos méltánytalanság 	<ul style="list-style-type: none"> • a jogosult rászorultsága és • a kötelezett tartási képessége és • az alábbi esetek egyikének fennállása <ul style="list-style-type: none"> - közös gyermek nevelése, - meghatározott életkor betöltése, - betegség, egyéb fogyatékoság vagy testi illetve szellemi gyengeség, - munkanélküliség - képzés, továbbképzés, átképzés - egyéb, méltánylást érdemlő eset és • nem állapítható meg súlyos méltánytalanság
Magyar	konkrétan nem szabályozza	<ul style="list-style-type: none"> • a jogosult rászorultsága és • a kötelezett tartási képessége és • a jogosult nem érdemtelen 	

VII. A nyugellátási kompenzáció (Der Versorgungsausgleich)

1. A nyugellátási kompenzáció alapgondolata és céljai (Grundgedanke und Ziele des Versorgungsausgleichs)

Olyan házasságok esetén, ahol a házastársak egyike jövedelemszerző tevékenységet folytat, a másik pedig a háztartással kapcsolatos teendőket látja el, általában csak a jövedelmet szerző félnek jár időskori és rokkantsági ellátás. Gyakran jóval kevesebb időskori ellátás jár annak a házastársnak, aki jövedelemszerző tevékenységét (például a gyermekek nevelése érdekében) részben vagy egészben egy időre feladta. Így ezt a gazdaságilag gyengébb pozícióban lévő házastársat a házasság esetleges felbontása különösen hátrányosan érintené. A törvényhozó az 1977-es Első családjogi reformtörvénnyel megalkotta az ún. nyugellátási kompenzáció, a Versorgungsausgleich addig egyetlen országban sem ismert jogintézményét. A szabályozás célja a háztartást vezető fél hátrányos megkülönböztetésének kiküszöbölése és önálló szociális biztonságának megteremtése.

A nyugellátási kompenzációról szóló 2009-es strukturális reformtörvénnyel átalakított jogintézmény részletes szabályai külön törvényben kaptak helyet (Versorgungsausgleichsgesetz, VersAusglG).¹¹⁵ A BGB 1587. §-a utaló szabályként kimondja, hogy külön törvény szabályai vonatkoznak az elvált házastársak között a bel- és külföldön lévő jogosultságok, és az időskori, illetve rokkantsági ellátás kompenzálására. A VersAusglG a korábban is irányadó fele-fele arányban történő megosztás alapelvénél (Halbteilungsgrundsatz) marad, előírva azt, hogy a házasság ideje alatt megszerzett várományok esetén nem azok összegének fele, hanem minden egyes váromány fele illeti meg a házastársakat.¹¹⁶

2. A kompenzálendő igények (Die auszugleichende Anrechte)

A VersAusglG 2. §-a meghatározza, hogy mely jogosultságokat kell figyelembe venni, és ezeket elhatárolja a kompenzációhoz nem kapcsolódó vagyontárgyaktól. Így állapítható tehát meg, hogy a házasság ideje alatt szerzett jogosultságok közül melyek képezik a nyugellátási kompenzáció alapját.

Az ellátási kompenzáció meghatározásánál a házasság ideje alatt bel- vagy külföldön szerzett nyugellátási várományt és a már folyósítás alatt álló ellátási igényeket kell figyelembe venni. A törvényi megfogalmazásból egyértelműen kiderül, hogy az a jogosultság is ide tartozik, amelynek kifizetése már folyamatban van.¹¹⁷ Ilyen lehet például a törvényes nyugdíjbiztosítás vagy más biztosítási rendszerek alapján járó ellátás (pl. a köztisztviselők időskori ellátása, a meghatározott hivatásokhoz köthető időskori ellátás, üzemi időskori ellátás, továbbá a magánnyugdíj- vagy a rokkantsági ellátás).

¹¹⁵ Versorgungsausgleichsgesetz (VersAusglG) vom 3.04.2009 (BGBl. I S. 700).

¹¹⁶ VersAusglG 1. § (1) bek.

¹¹⁷ BT-Drs. 16/10144, S. 47.

3. A nyugellátási kompenzáció végrehajtása (*Der Vollzug des Versorgungsausgleichs*)

A házastársakat megillető nyugellátási váromány rendszerint *belsőleg*, azaz a kompenzációra kötelezett fél ellátási rendszerén belül kerül tényleges megosztásra a felek között (VersAusglG 10–13. §). Ilyen belső megosztásra kizárólag egy ellátási rendszeren belül kerülhet sor.

Példa: A férj a házasság ideje alatt az alábbi várományokat szerezte: 20 bérpont¹¹⁸ a törvényes nyugdíjbiztosítónál és 200 euró értékű üzemi időskori ellátási váromány. A feleségnek 10 bérpontja van a törvényes nyugdíjbiztosítónál és 250 euró értékben rendelkezik életbiztosítással.

A családjogi bíróságnak ebben az esetben át kell ruháznia a feleségre a férj 10 bérpontját és 100 eurónyi értékben az üzemi időskori ellátást. A férje pedig a feleség 5 bérpontja és 125 eurónyi életbiztosítási jogosultsága ruházandó át.

A VersAusglG 10. § (1) bek. alapján a családjogi bíróság konstitutív hatállyal ruházza át a kompenzációra jogosult félre a kompenzációs hányadot annál az ellátást nyújtó szervnél, ahol az adott jogosultság található. Ennél a bírói aktusnál fogva jogviszony keletkezik a kompenzációra jogosult fél és az ellátást nyújtó szerv között, feltéve, hogy ilyen még nem áll fenn.¹¹⁹ Ezzel egyidejűleg jogosult az ellátást nyújtó szerv a kompenzációra kötelezett félnek járó váromány megfelelő mértékű csökkentésére.

Külső megosztás alatt a váromány alapítása értendő. Ilyen például, ha kompenzációs céllal életbiztosítást kötnek egy másik ellátási szervnél. Külső megosztásra alapvetően csak akkor kerülhet sor, ha a kompenzációra kötelezett fél ellátási szerve és a kompenzációs ellátásra jogosult volt házastárs erről megállapodnak, vagy ha az ellátási szerv kisebb kompenzációs összeg esetén külső megosztást kér (VersAusglG 14–17. §).

Ha sem a belső, sem a külső megosztás nem teszi lehetővé a váromány felosztását, akkor azt a válás után ki kell egyenlíteni. A jogosultnak ilyen esetben egy tartáshoz hasonló igénye keletkezik a kötelezettel szemben, amely majd csak akkor lesz érvényesíthető, ha mindkét fél elérte a *nyugdíjjogosultsági korhatárt*.

Éppúgy, mint a tartás, az időskori kompenzáció is *megtagadható*, ha annak biztosítása súlyosan méltánytalan lenne (*Härteklausel*, negatív méltányossági szabály).¹²⁰ A törvényhozó itt eltekintett attól, hogy a súlyos méltánytalanság fogalmát tipikus esetcsoportok felsorolásával konkretizálja. A negatív méltányossági szabály alkalmazásának feltételeként mindössze annyit ír elő, hogy ha az eset össze körülménye azt indokoltá teszi, akkor el lehet térni a váromány fele-fele arányban történő megosztásától.

A felek erre irányuló kérelme nélkül is *köteles a családjogi bíróság hivatalból*, nyugellátási kompenzáció címén a várományok külső, illetve belső megosztására. A törvény ez alól mindössze két kivételt enged (18–19. §).

A nyugellátási kompenzáció intézménye német sajátosság. Ehhez hasonlót a magyar családi jog nem ismer.

¹¹⁸ *Entgeltpunkte*: a német törvényes nyugdíjbiztosító központi értékegysége, ún. bérpontok, amelyek lehetővé teszik, hogy a nyugdíj a munkabér és a munkában eltöltött évek alapján kerüljön kiszámításra.

¹¹⁹ BT-Drs. 16/10144, S. 55.

¹²⁰ VersAusglG § 27.

E. Az anyagi gyermekjog (*Das materielle Kindschaftsrecht*)

I. A gyermekjog törvényi szabályozása (*Die gesetzliche Regelung des Kindschaftsrechts*)

A BGB 4. könyvének 1589–1895. §-ai szabályozzák a gyermek és a szülő között fennálló jogviszony kérdését és a kiskorú gyermek más törvényes képviselővel való kapcsolatát. A gyermek vallásos neveltetésével összefüggő rendelkezések külön törvényben kaptak helyet.¹²¹

A tanulmányunk elején említett jelentős gyermekjogi változások¹²² alapjául az alkotmányjogi keretek megváltozása, a gyermeket a szülővel szemben megillető jogosultságok átalakulása és az egymással házasságot nem kötött személyek szülői státuszának a korábbtól eltérő felfogása szolgált.

II. A leszármazás és az apaság megtámadása (*Die Abstammung und die Anfechtung der Vaterschaft*)

1. A leszármazás (*Die Abstammung*)

A német jog abból indul ki, hogy családjogi viszony csak rokonok között állhat fenn. A magyar szabályozáshoz hasonlóan, egyenesági rokonságban állnak, akik közül az egyik a másiktól származik [BGB 1589. § 1. mondat, új Ptk. 4:96. §]. A leszármazás szempontjából a hatályos jog már nem tesz különbséget annak alapján, hogy a gyermek házasságból vagy házasságon kívül született-e. A vérszerinti leszármazás ténye azonban önmagában nem mindig elegendő ahhoz, hogy jogi értelemben is apaságról legyen szó. A házasságon kívül született gyermek vérszerinti apja akkor minősül jogilag is apának, ha apaságát elismerte vagy azt a családjogi bíróság megállapította (BGB 1592. §).

A BGB 1998-ig, a Gyermekjogi reformtörvény hatálybalépéséig nem szabályozta, hogy *jogilag kit kell anyának tekinteni*, mivel abból indult ki, hogy az anyai jogállás biztos, azaz a genetikai anya és a gyermeket világra hozó nő személye nem válik el egymástól. A modern orvostudomány azonban lehetővé teszi, hogy a gyermeket világra hozó nő és a biológiai anya esetén két különböző személyről legyen szó. Ezt a német családjogi terminológia *osztott anyaságnak* (gespaltene Mutterschaft) nevezi. Ide tartozik a petesejt-adományozás (Eispende)¹²³, az embrióadományozás (Embryonenspende)¹²⁴ és a béranyaság (Leihmutter)¹²⁵ esete is.

¹²¹ Gesetz über die religiöse Kindererziehung vom 15.07.1921, RGBI I, 939.

¹²² Ehhez lásd részletesen: SCHLÜTER, *Familienrecht*, 14. kiadás, 2012, Rn. 259.

¹²³ Petesejt-adományozás esetén egy másik nő petesejtjét testen kívül termékenyítik meg a férj hímivarsejtjével, majd ezt a petesejtet ültetik be a feleség méhében.

¹²⁴ Embrióadományozás esetén egy másik nő petesejtjét egy másik férfi hímivarsejtjeivel termékenyítik meg és ezt ültetik be a feleség méhében. Tehát sem a petesejt, sem a hímivarsejt nem a házaspártól származik, de a gyermeket a feleség hordja ki.

¹²⁵ Béranyaságnak minősül, ha az anyaságra vágyó nő, ún. Wunschmutter, méhéből kivesszük egy petesejtet, amit a férj hímivarsejtjeivel termékenyítenek meg és azt a béranya méhében ültetik be. Tehát a házaspár ge-

Németországban mind a bér- vagy pótanya közvetítése, mind a megtermékenyítetlen petesejt vagy embrió átruházása¹²⁶ törvényileg tilalmazott. A jogalkotó célja ezzel az osztott anyaság lehetőség szerinti elkerülése volt. Ha a tiltó előírások ellenére mégis ilyen módon fogant és született meg a gyermek, akkor felvetődik a kérdés, hogy kit illet az anyai jogállás.

A BGB 1591. §-a megkérdőjelezhetetlenül *a gyermeket megszülő nőt tekinti anyának*. A szülés tényén alapuló anyai jogállás genetikai leszármazás hiányában sem támadható meg. A magyar Csjt. nem foglalt állást az anya személyére vonatkozóan, de a gyakorlat jogi szempontból a szülő anyát tekintette a gyermek anyjának. Reagálva a modern orvostudományon alapuló lehetőségekre, az új Ptk. ki is mondja, hogy *a gyermek anyja az a nő, aki a gyermeket megszülte* [4:115. § (1) bek.]. Tehát a német felfogással azonosan az új magyar szabályozás amellett foglalt állást, hogy nem tekinthető jogi értelemben véve anyának az a nő, akinek biológiai gyermekét más nő (pótanya) hordta ki.¹²⁷ A pótanyaság kérdésében egyébként jelenleg hallgat a magyar jogalkotó.¹²⁸

*A saját leszármazás megismeréséhez fűződő jog (Kenntnis der eigenen Abstammung)*¹²⁹ a biológiai apa és anya ismeretét is magában foglalja. Ezt a gyermeket megillető jogot a Szövetségi Alkotmánybíróság alapvetően elismeri és a személyiség szabad kibontakoztatásához [freie Entfaltung der Persönlichkeit, GG 2. cikk (2) bek.], valamint az emberi méltósághoz [Menschenwürde, GG 1. cikk (1) bek.] való alapjogokból vezeti le.

A jogi értelemben vett *apaság ténye* alapulhat az anyával kötött házasságon, apai elismerő nyilatkozaton, vagy az apaság bírósági megállapításán:

a) *A gyermek anyjával kötött házasság tényénél fogva* az a férfi tekintendő apának, aki a gyermek születésének időpontjában a gyermek anyjával házasságban élt [BGB 1592. § (1) bek.]. E szabály az irányadó akkor is, ha a házasság a férj halálával ért véget, de a gyermek az azt követő 300 napon belül megszületett. Ha megállapítható, hogy a fogantatás időpontja korábbra tehető, mint a szüléstől visszafelé számított 300. nap, akkor ezt a hosszabb időtartamot kell figyelembe venni [BGB 1593. § (1) bek.].

b) Ha a gyermek apja az anyával nem kötött házasságot, akkor az apaságot az a) pontban ismertetettek szerint nem lehet vélelmezni. Az *apaság elismerésének konstitutív hatályú aktusával* azonban lehetőség van az apaság megállapítására (Anerkennung der Vaterschaft, BGB 1592. § 2. pont). Ha a férj apaságát vélelmezni kell, vagy ha saját apaságát egy másik férfi már elismerte, akkor viszont kizárt az apaság elismerésének lehetősége [BGB 1594. § (2) bek.]. A korábbi szabályozástól eltérően, jelenleg az apaság elismerésének *feltétele az anya hozzájárulása*, amely nem helyettesíthető [BGB 1595. § (1) bek.]. Erre az anyai hozzájárulásra még az időközben nagykorúvá vált gyermek ese-

netikai gyermekét egy másik nő hordja ki. Ettől el kell határolni a *pótanyaságot* (Ersatzmutterschaft), mivel ebben az esetben a pótanya genetikailag saját gyermekét hordja ki és szüli meg, de a gyermeket a szülést követően örökbe adja az adott házaspárnak, akik szülőkké kívánnak válni. A pótanyaság nem tartozik az osztott anyaság esetkörébe, mert a gyermek genetikai anyja és a gyermeket szülő nő személye egy és ugyanaz, jogi szempontból tehát ő minősül anyának.

¹²⁶ Gesetz zum Schutz von Embryonen vom 13.12.1990 (BGBl. I S. 2746), 1. §.

¹²⁷ KÖRÖS – MAKAI – SZEIBERT i.m. 310.

¹²⁸ vö. NAVRATYL ZOLTÁN: *Az anyaság útvesszői*. Iustum Aequum Salutare 2010/3. 209.

¹²⁹ BVerfG 79, 256; BVerfG FamRZ 1997, 869.

tén is szükség van. Ha az anya szülői felügyelettel nem rendelkezik, akkor kivételes esetben a gyermek hozzájárulására is szükség lehet. Az apa elismerő nyilatkozatát, továbbá az anya és adott esetben a gyermek hozzájáruló nyilatkozatát közokiratba kell foglalni [BGB 1597. § (1) bek.].

c) Hasonlóan a magyar szabályozáshoz az *apaság bírói úton történő megállapítását* (gerichtliche Feststellung der Vaterschaft), a BGB akkor teszi lehetővé, ha apasági vélelem nem áll fenn, és apai elismerő nyilatkozat tételére sem került sor [BGB 1600d. § (1) bek.].¹³⁰ Amennyiben a gyermek az anya fennálló házasságának ideje alatt született, vagy egy másik férfi a gyermeket apai elismerő nyilatkozattal magáénak ismerte el, akkor a bíróság más férfi apaságát csak azután állapíthatja meg, ha a fennálló apaságot sikeresen megtámadták. Az apaság megállapítására irányuló eljárást kezdeményezheti az a férfi, aki magát a gyermek apjának tekinti, maga a gyermek, a gyermek anyja¹³¹ és az illetékes hatóság is.

Az új Ptk. Családjogi Könyve nemcsak a házassági köteléket, az apai elismerő nyilatkozatot és a bírósági határozatot tekinti apai jogállást keletkeztető tényeknek, hanem kimondja a reprodukciós eljáráson alapuló apasági vélelmet is. Így házassági köteléken alapuló vélelem hiányában az anya élettársa tekintendő majd a gyermek apjának, ha reprodukciós eljárásban vettek részt és ennek révén született meg a gyermek (új Ptk. 4:100. §).

2. Az apaság megtámadása (*Die Anfechtung der Vaterschaft*)

Az apaság megtámadható, ha a biológiai és jogi értelemben vett apaság nem egy férfit illet, mert a gyermek nem a házasság alatt, illetve a házasság megszűnését követően nem az anya férjétől született, vagy ha téves apai elismerő nyilatkozatot tettek. Erre a BGB 1600. § (1) bek. alapján a következő személyek jogosultak:

- a gyermek anyjának férje,
- az a férfi, aki apai elismerő nyilatkozatot tett,
- az a férfi, aki eskü alatt nyilatkozatot tesz, hogy a fogamzás idején az anyával nemi kapcsolatot létesített,
- az anya,
- a gyermek és
- az apaság nyilatkozattal történő elismerése esetén az illetékes hatóság.

Érdemes kiemelni, hogy a BGB 2004-es módosításával megnyílt a *biológiai apa* lehetősége arra, hogy az általa nemzett gyermek esetén az apai jogállást betöltő férfi apaságát megtámadja. Ennek egyik feltétele, hogy a biológiai apa eskü alatt nyilatkozzon arról, hogy a fogantatás idején a gyermek anyjával nemileg érintkezett [BGB 1600. § (1) bek. 2. pont]. A törvényhozó a szabály beiktatásával eleget tett a Szövetségi Alkot-

¹³⁰ OLG Köln FamRZ 2002, 480.

¹³¹ A Csjt. alapján az anya nem kezdeményezhette az apaság megállapítása iránti pert. Az új Ptk. életbelépésével ez a különbség azonban megszűnik: az apaság megállapítására irányuló per megindítására az anya is lehetőséget kap [4:104. § (1) bek.].

mánybíróság azon követelményének, hogy a potenciális vérszerinti apa megindíthassa az apai jogállás megállapítására irányuló eljárást. Az eljárás azonban csak akkor vezet eredményre, ha a *vérszerinti apaság ténye* bizonyított. További jogos korlátot jelent, ha az apai jogállást egyébként betöltő férfi és a gyermek között szociális-családi kapcsolat áll vagy állt fenn, azaz, ha az apai jogállást betöltő férfi a gyermekért tényleges felelősséget vállal. Ha a bíróság szerint a gyermek és az apai jogállást betöltő férfi között ilyen jellegű kapcsolat fennáll, akkor a vérszerinti apa apasága a jövőre nézve sem állapítható meg.

A tartományi jog szerint *illetékes hatóság* 2008 óta¹³² rendelkezik korlátozott megtámadási joggal apasági ügyekben. A szabályozást azzal a céllal vezették be, hogy a jogellenesen tett apai elismerés esetén a hatóságnak lehetősége legyen beavatkozni. Az apai elismerő nyilatkozat ugyanis az anya hozzájárulásával akkor is érvényesnek minősül, ha mindketten tudják, hogy a gyermeket elismerő férfi valójában nem a biológiai apa. Így gyakran előfordult, hogy „*színeli elismerés*” (*Scheinerkennung*) útján az apai elismerés célja a német állampolgárság megszerzése vagy a gyermek és az anya németországi tartózkodásának biztosítása volt. A hatóság azonban csak akkor támadhatja meg az apaság vélelmét, ha a gyermek és az őt elismerő férfi között nem állapítható meg az említett szociális-családi kötődés. Ha az apai jogállást betöltő férfi már meghalt, akkor pedig annak van jelentősége, hogy ilyen jellegű kapcsolat a gyermek és a férfi között a férfi halálának időpontjában fennállt-e.

A BGB 1600. § (5) bek. szerint sem az anya sem az apa nem támadhatja meg az apaságot, ha a gyermek mindkettejük beleegyezésével mesterséges megtermékenyítés útján, harmadik személy által adományozott hímivarsejtek révén fogant (heterologe Insemination). Az így fogant gyermeket viszont nem akadályozza a BGB abban, hogy az apaságot megtámadja. A heterológ inszemináció útján fogant gyermek kiskorúsága esetén annak törvényes képviselője csak akkor támadhatja meg az apaságot, ha ez a gyermek érdekét szolgálja [BGB 1600a. § (4) bek.].¹³³

Az új Ptk. is kizárja az apasági vélelem megtámadását abban az esetben, ha a származás reprodukciós eljárás eredménye és ahhoz az anya férje vagy élettársa hozzájárult [4:108. § a) pont]. Mivel az anyai jogállást a BGB és az új Ptk. is egyértelműen a szülő-anyja személyéhez köti, így minden esetben kizárják az anyaság megkérdőjelezésének lehetőségét. Külön szabály beiktatására volt azonban szükség az apai jogállás védelmében, ha reprodukciós eljárás útján fogant a gyermek. Ennek megfelelően sem a német sem a magyar szabályozás nem tekinti apának a reprodukciós eljáráshoz hímivarsejtet adományozó férfit.

A gyermek származását megállapító jogerős bírósági határozat (rechtskräftiger Beschluss) mindenkire nézve kötelező [FamFG 182. § (2) bek.]. Ha a vérszerinti apa által indított eljárás sikerrel járt, akkor a gyermek és az apai jogállást addig betöltő férfi közötti rokoni kapcsolat is megszűnik, mivel a bíróság kimondja, hogy a vérszerinti apa jogilag is apának tekintendő. Ennek célja a gyermek érdekében, hogy az apai jogállás az apaság megtámadása következtében ne maradjon betöltetlenül [FamFG 182. § (1) bek.].

¹³² Gesetz zur Änderung der Vorschriften über die Anfechtung der Vaterschaft und das Umgangsrecht von Bezugspersonen des Kindes vom 13.03.2008. (BGBl. I 598).

¹³³ BT-Drs. 14/8131, S. 8.

3. A vérségi származás megismerésére irányuló eljárás (Die Abstammungsklärunsverfahren)

A BGB 1598a. §-a alapján 2008 óta a gyermek genetikai származása az apaság megtámadására irányuló eljárás nélkül is megállapítható. Ennek szükségességét a Szövetségi Alkotmánybíróság fogalmazta meg,¹³⁴ és felszólította a törvényhozót a megfelelő eljárás kidolgozására. A szabályozás alapja a gyermeket megillető, vérségi származása megismeréséhez fűződő jog, amelyet az apaság megtámadására irányuló eljárás nélkül is biztosítani kell.

Az eljárást az arra jogosultak a családjogi bíróság előtt kezdeményezhetik (FamFG 169. §). Az apa, az anya és a gyermek is követelheti a másik két családtag beleegyezését abba, hogy rajtuk genetikai vizsgálatot vagy a vizsgálathoz szükséges mintavételt hajtsanak végre. Ha valamely családtag ebbe nem egyezik bele, akkor a családjogi bíróság helyettesítheti a hozzájárulást, illetve elrendelheti a vizsgálat tűrését [BGB 1598a. § (2) bek.]. Az érintettek szabadon eldönthetik, hogy csak a vérségi származás megállapítására szolgáló eljárást vagy csak az apaság megtámadására irányuló eljárást, vagy mindkettőt kezdeményezik.

Ha az érintettek a vérségi származás megállapítására vonatkozó eljárást indítják meg először, és ennek során a származásról kiállított szakvélemény alapján kiderül, hogy az apai jogállást betöltő férfi nem a gyermek biológiai apja, akkor ez a tény önmagában a jogi státuszt nem változtatja meg. A gyermek jogilag továbbra is az apai jogállást betöltő személy leszármazójának tekintendő (BGB 1592. § 1. és 2. pont). A „nem genetikai apa” apai jogállásának megdöntéséhez változatlanul szükség van az apaság megtámadására irányuló eljárás lefolytatására.

III. A szülő és a gyermek tartási kötelezettsége (Die Unterhaltspflicht zwischen Eltern und ihren Kindern)

A Gyermekjogi reformtörvény és a Kiskorú gyermekek tartásának egységesítéséről szóló törvény¹³⁵ hatálybalépése óta a házasságban és a házasságon kívül született gyermekek tartására azonos anyagi és eljárásjogi szabályok vonatkoznak. A gyermekek és szülei egymással szembeni tartási igényeire vonatkozó szabályok a BGB rokontartásról szóló részében találhatók (BGB 1601. §-tól).

¹³⁴ NJW 2007, 753.

¹³⁵ Gesetz zur Vereinheitlichung des Unterhaltsrechts minderjähriger Kinder (KindUG) vom 06.04.1998 (BGBl. I S. 666).

1. A tartási igény feltételei (*Die Voraussetzungen des Unterhaltsanspruchs*)

a) A tartásra jogosult rászorultsága (*Die Bedürftigkeit des Unterhaltsberechtigten*)

Tartásra csak az jogosult, aki saját magát eltartani nem képes, vagyis *tartásra szorul* [BGB § 1602. § (1) bek.]. A rászorultság általános feltétele, hogy az adott személynek vagyona nincs, jövedelemmel nem rendelkezik és keresőképtelen. A kiskorú, nem házas gyermek akkor is igényt tarthat a tartásra, ha van ugyan saját vagyona, de az ebből származó jövedelme és a munkával szerzett keresménye nem elegendő ahhoz, hogy magát eltartsa [1602. § (2) bek.]. A gyermeknek fő szabály szerint tehát nem kell magát a meglévő vagyona terhére eltartania.

Ha a gyermek iskolai tanuló vagy egyetemi hallgató, akkor nem kell mellékállást vállalnia ahhoz, hogy saját tartásához hozzájáruljon. Általában nem várható el egy diáktól, hogy jövedelemszerző tevékenységet folytasson, mivel – nem utolsósorban a tartásra köteles szülő érdekében is – minden erejével, szorgalmasan és céltudatosan tanulmányaira kell koncentrálnia annak érdekében, hogy azt az általános képzési időn belül be tudja fejezni.¹³⁶ Ha a gyermek befejezte vagy félbeszakította szakmai képzését, akkor köteles akár eredeti szakmájától eltérő foglalkoztatás keretében is jövedelemszerző tevékenységet folytatni.¹³⁷

A magyar szabályozáshoz hasonlóan a BGB is úgy fogalmaz, hogy egyenesági rokonság fennállása esetén nem köteles családtagját eltartani az, aki egyéb kötelezettségeinek¹³⁸ figyelembevételénél *nem képes a tartás nyújtására* anélkül, hogy saját szükséges tartását veszélyeztetné [BGB 1603. § (1) bek.]. A szülők ugyan kötelesek kiskorú gyermekükkel „mindenüket megosztani”, a pénzbeli tartásra kötelezett szülő esetén azonban a szülő saját tartását fedező minimális összegnek meg kell maradnia (*Eigenbedarf*). A gyakorlatban ez az összeg jelenleg legalább 800 eurónak, ha a tartás nyújtására kötelezett személy jövedelemszerző tevékenységet folytat, akkor pedig minimum 1.000 eurónak felel meg.¹³⁹

A *tartás mértékének meghatározásakor a rászoruló életkörülményei* irányadóak [BGB 1610. § (1) bek.]. Mivel a kiskorú gyermek esetén még nem beszélhetünk saját életkörülményekről, ezért ebben az esetben a tartás mértéke a pénzbeli tartást nyújtó szülő jövedelmi és vagyoni viszonyaitól függ. A joggyakorlat a gyermek tartási igényének meghatározásakor a már többször hivatkozott, felsőbíróóságok által kidolgozott táblázatokat veszi alapul, amelyek az igény mértékét a szülők mindenkor bevétel alapján, lépcsőzetesen állapítják meg. Maga a BGB nem tartalmaz általános szabályt a gyermek-tartás összegszerűségére nézve, hanem azt írja elő, hogy hogyan kell a tartási igény minimális mértékét a kiskorú gyermek életkora alapján megállapítani [1612a. § (1) bek.]. Így kerül meghatározásra az a létminimum biztosításához elengedhetetlen tartás, amelyre – szülei életkörülményeitől függetlenül – minden kiskorú gyermeknek szüksége van.

¹³⁶ lásd részletesen: BGH FamRZ 1995, 475, BGH 2001, 757; HAMMERMANN, ECKART: *BGB § 1602 Bedürftigkeit* in: Erman Bürgerliches Gesetzbuch Kommentar, Köln, 2011. § 1602, Rn. 18.

¹³⁷ BGH FamRZ 1985, 273; OLG Düsseldorf, FamRZ 1990, 194; HAMMERMANN i.m. § 1602, Rn. 15. A kiskorú gyermek munkavégzési kötelezettségéről lásd részletesen OLG Karlsruhe, FamRZ 1988, 758.

¹³⁸ BGH FamRZ 1982, 157.

¹³⁹ vö. A. 5, Düsseldorfer Tabelle.

A gyermek tartási igénye alatt olyan szokásos kiadások értendők, amelyek az étellelme-zéssel, ruházkodással, lakhatással, orvosi ellátással vagy a gyermek szellemi, zenei és sport iránti érdeklődésével kapcsolatban merülnek fel, továbbá ide tartoznak az óvodai és iskolai költségek is.¹⁴⁰ Ha a szülők a gyermekük szakmai képzését már biztosították, akkor alapvetően nem kötelesek arra, hogy a gyermek további tanulmányait is finanszí-rozzák. A gyermek tartási igényének megállapításakor az ún. Kindergeld¹⁴¹ összegét is figyelembe kell venni [BGB 1612b. § (1) bek.].¹⁴²

A BGB 1611. § alapján szankciós jelleggel *korlátozható vagy akár meg is szüntethe-tő* a tartási kötelezettség, ha a tartásra jogosult súlyosan elítélendő magatartást tanúsít a tartásra kötelezettel vagy annak közeli hozzátartozójával szemben,¹⁴³ illetve ha a tartásra önhibájából szorul rá. A szabályozás célja, hogy a kötelezettnek ilyen esetben ne kelljen a tartást teljes mértékben nyújtani. Az ilyen jellegű korlátozást azonban hajadon vagy nőtlen kiskorú esetén kizárja a törvény. A magyar szabályozás is úgy fogalmaz, hogy tartásra érdemtelen csak nagykorú személy lehet [új Ptk. 4:194. § (2) bek.].

A BGB 1611. § (1) bek. 1. mondatában foglalt feltételek fennállása esetén a tartási igény *a méltányosság keretein belül* csökkenthető. Egyértelmű határokat azonban nem nevesít a törvény, hanem a konkrét magatartás súlyosságához mérten, rugalmas keretek közötti mérlegelést biztosít a bíróságnak.

A tartást fő szabály szerint *pénzben, havonként előre* kell nyújtani (BGB 1612. §). Ha a szülők a még nem házas gyermeküknek tartoznak tartással, akkor a gyermek igényeire tekintettel meghatározhatják, hogy milyen formában és mely időszakra biztosít-ják előre a tartást [BGB 1612. § (2) bek. 1. mondat]. A bírói gyakorlat alapján ez a jo-gosultság nemcsak a kiskorú, hanem a már nagykorú gyermek esetén is megilleti a szü-lőket.¹⁴⁴

A *szülők* azonos fokú egyenesági felmenők, ezért gyermekük tartására *egyformán kötelesek* [vö. BGB 1606. § (2) bek.], de nem egyetemleges kötelezetteként (Gesamtschuldner), hanem *jövedelmi és vagyoni viszonyaiknak megfelelő részben*. Ha a szülő maga neveli kiskorú gyermekét, akkor a nevelési és gondozási kötelezettség ellá-tásával rendszerint eleget tesz a gyermekével szemben fennálló tartási kötelezettségnek [BGB 1606. § (3) bek.].

Ha a tartásra kötelezett nem képes minden egyes, vele szemben fennálló tartási igényt kielégíteni, akkor adódik a kérdés, hogy hogyan állapítható meg a tartásra joga-sultak sorrendje. A 2007-es Tartást módosító törvény megerősítette a kiskorú gyerme-kek jogállását: a kiskorú gyermek tartási igénye abszolút elsőbbséget élvez minden más jogosulttal szemben (BGB 1609. § 1. pont). Ennek megfelelően mindaddig nem elégit-

¹⁴⁰ BGH, FamRZ 2009, 203.

¹⁴¹ A *Kindergeld* (tükörfordításban „gyermekpénz”) a magyar családi pótlékhoz hasonlítható állami juttatás, részletes szabályait a Bundeskindergeldgesetz (BGBl. I S. 1167) tartalmazza.

¹⁴² Az új Ptk. is kimondja, hogy a tartás mértékének meghatározásakor figyelembe kell venni azokat az állami támogatásokat, amelyeket a gyermek vagy rá tekintettel a szülő kapott [4:218. § (1) bek. e) pont].

¹⁴³ ehhez FINGER, PETER: *Beschränkung und Ausschluss der Unterhaltspflicht nach § 1611 BGB*. FamRZ 1995, 969; KALWA, FEH: *Die Beschränkung und der Ausschluss des Unterhalts zwischen Verwandten nach § 1611 BGB*, Münster, 2002.

¹⁴⁴ BHG, FamRZ 1993, 417; 1983, 892, 894; BayObLG NJW 1977, 680; OLG Köln, NJW 1977, 202. Ha a nagykorú gyermek házasságát felbontotta és tartásra szorul, akkor viszont eltérően értékeli a helyzetet az OLG Köln, FamRZ 1983, 643.

hető ki más jogosultak tartási igénye, amíg a kiskorú gyermek teljes egészében meg nem kapta az őt illető tartást.

IV. Az általános szülő-gyermek jogviszony és a szülői felügyelet (Die allgemeinen Rechtsbeziehungen zwischen Eltern und Kindern und die elterliche Sorge)

A szülő-gyermek viszony *Dethloff* szerint változó, tartós jogviszonyként értelmezhető.¹⁴⁵ A jogviszony tartalma a gyermek életkorával és házasságkötésével együtt változik (BGB 1633. §). A gyermek kiskorúsága idején a szülői felügyelet határozza meg a felek között fennálló jogokat és kötelezettségeket [BGB 1626. § (1) bek. 1. mondat].

A szülők és gyermekeik közötti jogviszony természetesen nem csak a kiskorú gyermekek felett érvényesülő szülői felügyeletből áll, hanem ide tartozik a névjog (Namensrecht), a kölcsönös támogatás, és az egymás iránti figyelem (gegenseitiger Beistand und Rücksichtnahme) kötelezettsége is. Ezen kívül a gyermek köteles szüleit a háztartással kapcsolatos teendőkben és a szülői vállalkozásban is segíteni (Dienstleistungen in Haus und Geschäft). A szülők pedig támogatják gyermeküket az önálló élet kezdetén vagy házasságkötése esetén (Ausstattung). A szülő-gyermek jogviszony ezen túlmenően is számos magán- és közjogi norma tárgyát képezi.¹⁴⁶

1. Az általános szülő-gyermek jogviszony tartalma (Die allgemeinen Rechtsbeziehungen zwischen Eltern und Kinder)

a) 1997 óta *egységes* a házasságban és a házasságon kívül született gyermekekre vonatkozó *névjogi szabályozás*. A Gyermekjogi reformtörvény már csak annak alapján tesz különbséget, hogy a gyermek szülei közös házassági nevet viselnek-e vagy sem. Ebbe a körbe tartoznak egyrészt azok a szülők, akik nem kötöttek házasságot, tehát közös házassági nevük sem lehet, másrészt pedig azok is, akik egymással házasságot kötöttek, de megtartották a házasságkötéskor viselt saját családi nevüket.

– Ha a szülőknek *közös házassági nevük* van, akkor közös gyermekük is ezt a nevet kapja [BGB 1616. § (1) bek.].

– Ha a szülők nem kötöttek házasságot vagy házasságkötésük ellenére nem vettek fel közös családi nevet és a *szülői felügyeletet közösen gyakorolják*, akkor eldönthetik, hogy melyikük családi neve legyen a gyermek vezetékeve (BGB 1617. §). Az erre irányuló nyilatkozatukat az anyakönyvi hivatalnál tehetik meg. Ha a gyermek születését követő egy hónapon belül nem határozzák meg a gyermek családi nevét, akkor a családjogi bíróság átruházza a döntés jogát az egyik szülőre [BGB 1617. § (2) bek. 1. mondat].

¹⁴⁵ DETHLOFF, NINA: *Familienrecht*, München, 2012. 12. § A, Rn. 1.

¹⁴⁶ bővebben: V. SACHSEN GESSAPHE, KARL AUGUST: *BGB § 1618 Einbenennung* in: SÄCKER, JÜRGEN – RIXECKER, ROLAND (szerk.): *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch* (MünchKomm), 8. kötet, München, 2012. 558.

– Ha a szülőknek nincs közös családi nevük és csak az *egyikük gyakorolja a szülői felügyeletet*, akkor a gyermek automatikusan ennek a szülőnek a vezetéknevét kapja születésekor [BGB 1617a. § (1) bek.].

– Az *utónév* kérdésében a gyermek tényleges felügyeletét ellátó személyek jogosultak dönteni.¹⁴⁷

b) Ha *valamelyik szülő német állampolgár*, akkor a gyermek alapvetően születésénél fogva megszerzi a német állampolgárságot [ius sanguinis, StAG 4. § (1) bek. 1. mondat]. Ha a gyermek születésének időpontjában csak az apa német állampolgár, akkor attól függ a gyermek német állampolgársága, hogy az apai jogállást is betölti-e a német állampolgár férfi (BGB 1592. §). Ezen kívül a kiskorú gyermek *örökbefogadás útján* is német állampolgár lesz (StAG 6. §).

2000 óta *külföldi szülők Németország területén született gyermeke* is születésénél fogva szerzi meg a német állampolgárságot, ha az egyik szülő szokásos tartózkodási helye (gewöhnlicher Aufenthalt) legalább nyolc éve hivatalosan Németországban van és határozatlan időre szóló tartózkodási engedéllyel rendelkezik [StAG 4. § (3) bek.]. A rendelkezés tehát a ius soli, vagyis a születés helyének elvén alapul. A szabályozás jogpolitikai indoka az, hogy a német állampolgárság biztosításával a hosszabb ideje Németországban élő külföldi szülők gyermekének integrációs lehetőségeit kívánják javítani.

A némettől eltérő magyar társadalmi szerkezet egy ehhez hasonló rendelkezést nem indokol, így a hatályos magyar állampolgársági törvény kizárólag a gyermek hontalan-ságának kiküszöbölése esetén teszi lehetővé a ius soli elvének érvényesülését. A hontalan szülők Magyarországon született gyermeke és az ismeretlen szülőktől származó, Magyarországon talált gyermek tekintendő ellenkező bizonyításig magyarnak.¹⁴⁸

c) A BGB 1619. § alapján a *gyermek köteles* külön ellenszolgáltatás nélkül, életkorától¹⁴⁹ és családi állapotától függetlenül erejének és körülményeinek megfelelően a háztartás vezetéséhez, szülei üzleti tevékenységéhez hozzájárulni. Ha a szülők ezzel visszaélnék, akkor a családjogi bíróság közbeléphet a BGB 1666. § szabályai szerint.

2. A szülői felügyelet (Die elterliche Sorge)

A BGB abból indul ki, hogy a gyermek feletti felügyelet *a szülők közös kötelezettsége és joga* [BGB 1626. § (1) bek.], ami alapvetően akkor sem változik, ha a szülők már nem élnek együtt vagy felbontják a házasságukat. A bíróság a házasság felbontása során kizárólag kérelemre dönt a szülői felügyelet gyakorlásának kérdésében [FamFG 137. § (3) bek.]. A gyermeket ténylegesen gondozó szülőt azonban a mindennapi életvitellel összefüggő kérdésekben akkor is önálló döntési jog illeti meg (Alleinentscheidungsrecht), ha a házasság felbontása ellenére a közös szülői felügyelet megmaradt [BGB 1678. § (1) bek. 2-3. mondat].

¹⁴⁷ A névválasztási jog határait lásd részletesen DIEDERICHSEN, UWE: *Das Recht der Vornamensgebung*. NJW 1981, 705.

¹⁴⁸ 1993. évi LV. törvény az állampolgárságról, 3. § (3) bek.

¹⁴⁹ BGH FamRZ 1972, 87.

A szülői felügyelet tehát a *gyermek személyével és vagyonával kapcsolatos kötelezettségeket és jogokat* takarja, amelyekkel összefüggésben a szülőt képviselési jog illeti meg (BGB 1629. §). A Gyermejkogi reformtörvény felcserélte a BGB szövegében a „jog és kötelezettség” szavakat: a kötelezettség kifejezés előrehozásával is hangsúlyozni kívánja, hogy a szülői felügyelet elsősorban egy kötöttségekkel teli szubjektív jogosultságot jelent. A szülői felügyelet rendeltetése a gyermek érdekének védelme és fejlődésének elősegítése. A szülők a BGB 1626. § (2) bek. alapján kötelesek a gyermek fokozatosan kibontakozó, önálló, felelősségteljes cselekvési képességét és igényét figyelembe venni. Ennek megfelelően a gyermek személyével és vagyonával kapcsolatos szülői kötelezettségek nem a felügyeleti jog korlátjaként, hanem annak meghatározó tartalmi részeként értelmezendők.

A szülői felügyeleti jog gyakorlására *egyformán jogosultak* azok a *szülők*, akik házasságban élnek, a gyermek születését követően házasságot kötöttek, vagy kijelentették, hogy a szülői felügyeleti jogot közösen kívánják gyakorolni (BGB 1626.–1626a. §).

A magyar jogi megítélés alapján is kötelesek a szülők a gyermekük legfőbb érdekének megfelelően, egymással együttműködve gyakorolni szülői felügyeletüket, amelynek tartalmát pontosan meg is határozza. Ennek során a szülők jogai és kötelezettségei egyenlők (új Ptk. 4:147. §).

Újdonság a német családjogban, hogy ha a szülők nem kötöttek egymással házasságot és az anya nem nyilatkozik a felügyeleti joggal kapcsolatban, akkor 2013. május 19. óta kérelmezheti az apa a családjogi bíróságnál a felügyeleti jog közös gyakorlásának megállapítását, ha ez a gyermek érdekével nem ellentétes [BGB 1626a. § (1) bek. 2. pont]. Ebben az esetben az anyának adott határidőn belül¹⁵⁰ állást kell foglalnia a kérdésben. Ha az anya a megadott határidőn belül nem mond ellent az apa kérelmének, akkor gyorsított, írásbeli eljárás keretében az apát és az anyát közösen megillető felügyeletet állapít meg a bíróság [FamFG 155a. § (3) bek.]. Ha az anya a kérelemnek ellentmond, akkor szóbeli eljárásnak van helye: ha ennek során az anya nem ad elő a közös felügyelettel ellenkező okokat és a családjogi bíróságnak sincs ilyenről tudomása, akkor vélelmezni kell, hogy a szülők közös felügyelete nem ellentétes a gyermek érdekével. Ekkor közös felügyeleti jogot állapít meg a bíróság és további vizsgálatra hivatalból nem kerül sor (FamFG 26. §).

A fenti feltételek hiányában az *anyát egyedül* illeti meg a gyermek feletti felügyelet [BGB 1626. § (3) bek.].

A *külön élő szülők* által gyakorolt szülői felügyelet is alapvetően közös, de bármelyik szülő kérelmezheti a családjogi bíróságnál, hogy azt teljesen vagy részben (pl. a gyermek tartózkodási helyének meghatározását) egyedül gyakorolhassa. Az ilyen irányú kérelemnek akkor ad helyt a bíróság, ha a másik szülő ehhez hozzájárul és a 14. életévét betöltött gyermek nem mond ellent [BGB 1671. § (1) bek.]. A kérelemnek akkor is eleget tesz a bíróság, ha valószínűsíthető, hogy a közös felügyelet megszüntetése és a felügyelet egyik szülőre való átruházása szolgálja leginkább a gyermek javát [BGB 1671. § (1) bek. 2. pont].

¹⁵⁰ Az anya rendelkezésére álló határidő végét nem lehet a gyermek születése utáni hatodik hétnél korábbi időpontban meghatározni [FamFG 155a. § (2) bek.].

A szülő *saját felelősségére és a gyermek érdekének megfelelően* köteles a szülői felügyeletet kifejezni, a közös felügyeleti joggal rendelkező szülők pedig kötelesek *egymással kölcsönös egyetértésben* dönteni (BGB 1627. § 1. mondat). Ha a szülők a gyermek szempontjából kiemelkedő jelentőségű kérdésben nem tudnak egymással megállapodni, akkor bármelyik szülő kérheti, hogy a döntés jogát az adott kérdésben a családjogi bíróság ruházza át rá. A döntési jog átruházásának a gyermek érdekét kell szolgálnia, ezért a döntési jogot ilyen esetben a bíróság korlátozhatja vagy feltételhez kötheti (BGB § 1628).

A *szülői felügyelet négy részjogosítványát* különböztethetjük meg: tényleges személyi felügyelet, képviselő a gyermek személye feletti felügyelettel kapcsolatos kérdésekben, tényleges vagyoni felügyelet, valamint képviselő a gyermek vagyonával kapcsolatos kérdésekben. Sem a gyermek személyi felügyeletéről, sem vagyonának kezeléséről nem mondhatnak le a szülők, és ezek – mint a szülői felügyelet részjogosítványai – nem is ruházhatóak át másra.

a) A *gyermek személye feletti felügyelet* (Personensorge) alatt elsősorban a gyermek gondozásával, nevelésével és tartózkodási helyének meghatározásával kapcsolatos kötelezettség és jogosultság értendő (BGB 1631. §). A német Alaptörvény a gyermek gondozását és nevelését – mint a felügyeleti jog központi elemét – a szülők „természetes jogaként” és „mindenelőtt őket terhelő kötelezettséggént” nevesíti [GG 6. cikk (2) bek.]. *Gondozás* alatt elsősorban a gyermek élelmezéséről, ruházkodásáról és egészségéről való gondoskodás értendő, a *nevelés* pedig a gyermek erkölcsi, szellemi és testi fejlődésének garantálását jelenti. Az egyes nevelési célokat a GG 6. cikkének értelmében a szülők határozzák meg, a nevelésnek azonban minden esetben arra kell irányulnia, hogy a gyermek felelősségteljes személyiséggé fejlődjön.¹⁵¹ A hatályos BGB kimondja, hogy a gyermeknek joga van az erőszakmentes neveléshez, éppen ezért tilos testi büntetést alkalmazni, lelki sérelmet okozni vagy a gyermeket egyéb módon lealacsonyítani [BGB 1631. § (2) bek.]. Az ilyen jellegű magatartás semmiképpen sem tartozik a szülői felügyeleti jog gyakorlásának körébe.

– A gyermek fejlődésének és későbbi életének szempontjából kiemelkedő jelentősége van a megfelelő iskola és szakma kiválasztásának. Ennek mérlegelése során a gyermek képességeinek és érdeklődésének kell döntő szerepet játszania (BGB 1631a. §).

– A hatályos német jog nem tartalmaz egyértelmű szabályozást arra nézve, hogy a felügyelet tényénél fogva a szülők jogosultak-e (és ha igen, akkor milyen mértékben) a gyermekükön orvosi beavatkozást végeztetni vagy ahhoz hozzájárulni.¹⁵² A BGB 1631c. §-a abszolút korlátként kizárja a kiskorú gyermek sterilizálásába való beleegyezést: erre sem a szülő, sem maga a kiskorú gyermek nem jogosult.

– A szülők jogosultak gyermekük *tartózkodási helyének* meghatározására. Eldönthetik, hogy a gyermek náluk, rokonoknál vagy például internátusban lakjon. A gyermek

¹⁵¹ BVerfG 24, 119, 144; BGH NJW 1974, 149.

¹⁵² lásd részletesen BELLING, DETLEV: *Die Entscheidungskompetenz für ärztliche Eingriffe bei Minderjährigen*. Familie und Recht (FuR) 1990, 68. REIS, HANS: *Sterilisation bei mangelnder Einwilligungsfähigkeit*. ZRP (Zeitschrift für Rechtspolitik) 1988, 319.; OLG Brandenburg FamRZ 2000, 1033.

szabadságmegvonással együtt járó elhelyezése viszont kizárólag a családjogi bíróság jóváhagyásával lehetséges (BGB 1631b. §).

b) A *szülői vagyonkezelés* magában foglalja a gyermek vagyonának megőrzésére, gyarapítására és értékesítésére irányuló tényleges és jogi rendelkezések összességét.¹⁵³ A szülők birtokba vehetik a gyermek vagyonát képező tárgyakat és ellátják a gyermek képviseletét a vagyonkezeléssel kapcsolatos ügyekben (BGB 1629. §). Kiemelendő, hogy a szülők által törvényes képviseleti jogkörükben vállalt kötelezettségeikért a nagykorú gyermek kizárólag a nagykorúvá válásának időpontjában meglévő vagyonával felel. Így teszi lehetővé a BGB a gyermek felelősségének korlátozását [BGB 1629a. § (1) bek.].

– A szülők rendelkezési joga korlátozott, meghatározott jogügyleteket csak a családjogi bíróság hozzájárulásával köthetnek (pl. gyermek ingatlanának értékesítése).¹⁵⁴ A gyermek képviseletében a szülők nem ajándékozhatnak, kivéve, ha ezzel valamilyen erkölcsi köteletségnek tesznek eleget (Schenkungsverbot, BGB 1641. §).

– A szülői felügyelet gyakorlásának módjára széles mérlegelési lehetőséget biztosít a törvény, ezért a gyermek vagyonának kezelésével kapcsolatban is csak néhány alapvető rendelkezést fogalmaz meg.

c) A szülői felügyelet része a *gyermek törvényes képviselete* is [BGB 1629. § (1) bek. 1. mondat]. Mivel a képviselet a szülői felügyeletből ered, ezért nem jelent szélesebb körű jogosítványt annál, mint amire a gyermek személye és vagyona feletti felügyeleti jog és kötelezettség kiterjed. Ha a szülői felügyeletet a bíróság a szülőtől részben vagy egészben megvonja (pl. a gyermek veszélyeztetése esetén, BGB 1666. §), akkor az ahhoz kapcsolódó képviseleti jogosultság sem illeti meg őt.

A *szülők képviseleti joga közös* (BGB 1629. §), de a gyermekkel szemben tett akaratnyilatkozat esetén mindkét szülő egyedül is képviselheti a gyermeket. *Önálló képviseletre* akkor jogosult a szülő, ha a felügyeleti jogot egyedül gyakorolja vagy az adott kérdésben a családjogi bíróság átruházta rá a döntés jogát [1629. § (1) bek.].

Közös szülői felügyelet ellenére is önálló képviseleti joggal bír a gyermeket gondozó szülő, ha a gyermeknek a másik szülővel szemben fennálló tartási igényét kívánja érvényesíteni [1629. § (2) bek. 2. mondat]. Gyermeket gondozó szülő alatt a gyermek személyes jólétéről gondoskodó szülőt kell érteni.¹⁵⁵

A szülői felügyeletből eredő képviseleti jog egyrészt *törvény által korlátozott*, másrészt pedig *bírósági rendelkezés útján is korlátozható vagy megvonható*. A BGB utaló szabállyal kimondja, hogy a szülő sem járhat el azokban az esetekben, amikor a törvény a gyám képviseleti jogát kizárja, és az 1795. § (1) bekezdésében meghatározza azokat az esetköröket, amikor a törvényhozó a gyermek és a törvényes képviselője közötti érdekellentétől tart.

d) A gyermek gondozása és nevelése tekintetében fennálló alkotmányos védelem adta keretek között a szülők szabadon alakíthatják gyermekük nevelését és gondozását, el-

¹⁵³ Jahrbuch für Entscheidungen des Kammergerichts (KGJ) 49. kötet, 39.

¹⁵⁴ Ide tartoznak a BGB 1643. § és 1821. §, 1822. § 1, 3, 5, 8–11. pontjaiban foglalt jogügyletek. Ilyen pl. a gyermek ingatlana vagy ingatlanon fennálló joga feletti rendelkezés.

¹⁵⁵ vö. OLG Bamberg NJW-RR 1986, 299.

sőbbiséget élvezve más nevelési intézményekkel szemben.¹⁵⁶ A szülői jog alkotmányos védelmére azonban csak akkor hivatkozhatnak a szülők, ha kifejtett tevékenységük vagy mulasztásuk, a szülői felelősség legtágabb értelemben vett elismerése esetén, a gondozás és nevelés körébe esik.¹⁵⁷ Ha nem ennek a jogosan elvárt szülői felelősségnek megfelelően járnak el, akkor az állam – örfunkciójából adódóan¹⁵⁸ – köteles a gyermek gondozását és nevelését biztosítani és a gyermeket érdekét akár szüleiével szemben is védelmezni. Ha a szülő magatartása folytán jelentős mértékben csorbul a gyermek érdeke, akkor az állam nemcsak jogosult, hanem egyben köteles is közbelépni.¹⁵⁹ Az autonóm szülői felügyelet és az állam ör funkciójából adódó ellentétet hivatottak a BGB vonatkozó szakaszai feloldani: a 1666. § (1) bek. feltételrendszere alapján a gyermek személyes jólétének vagy vagyonának veszélyeztetése esetén a családjogi bíróság köteles beavatkozni. A BGB 1666a. § pedig konkretizálja a bíróság eljárásának alapját jelentő *arányosság alapelvét* (*Grundsatz der Verhältnismäßigkeit*). További feltételekhez kötöttek az olyan kiemelkedő jelentőségű döntések, mint például a gyermek családból való kiemelése vagy a gyermek személye feletti felügyelet teljes megvonása.¹⁶⁰

A családjogi bíróság mérlegelése során a legfőbb szempont a *gyermek jóléte*. A bíróság köteles olyan döntést hozni, amely a konkrét eset összes körülményének, a lehetőségeknek és a felek jogos érdekeinek figyelembevételével a *gyermek legfőbb javát szolgálja* (Kindeswohlprinzip, BGB 1697. §). A BGB 1666. § (3) bek. példalózó jelleggel nevesíti a bírósági beavatkozás módját, többek között meghatározott tilalmak és előírások formájában.

– A családjogi bíróság köteles a veszély elhárításához szükséges intézkedéseket meghozni, ha a *gyermek testi, szellemi, lelki jóléte vagy vagyona veszélyeztetve van*, és a szülők nem akarják vagy nem tudják ezt a veszélyt elhárítani [BGB 1666. § (1) bek.]. A generálklauzula nemcsak a gyermek személyes, hanem vagyoni érdekeinek védelmét¹⁶¹ is előírja. Komoly nehézséget jelent a gyakorlatban a „*gyermek jóléte*”, mint *határozatlan jogi fogalom konkretizálása*.¹⁶² Tartalma főként attól függ, hogy milyen célt szolgál a szülői felügyelet, azon belül is elsősorban a nevelés. Szabad társadalmakban az állam csak körvonalazhatja a nevelési célokat és eszközöket (pl. a gyermek támogatása önálló, felelős személyiséggé válásának útján, a szociális képességeinek fejlesztése, mások javainak tisztelete¹⁶³), de minden részletre kiterjedően nem írhatja elő azokat. Nehéz racionálisan és logikusan meghatározni, hogy pontosan mikor minősül veszélyeztetettnek a gyermek szellemi vagy lelki jóléte.¹⁶⁴

¹⁵⁶ Kivéve az iskolákat, mivel azok a GG 7. cikk (1) bek. értelmében állami felügyelet alatt állnak.

¹⁵⁷ BVerfG 24, 119, 144.

¹⁵⁸ GG 6. cikk (2) bek. 2. mondat.

¹⁵⁹ BVerfG 24, 119, 144; BVerfG 60, 79, 91; BVerfG 107, 104; UHLE, ARNDT: *GG Art. 6 Ehe, Familie, nichteheliche Kinder* in: EPPING, VOLKER – HILLGRUBER, CHRISTIAN (szerk.): Beck'scher Online-Kommentar GG, 18. kiadás, München, 2013. Art. 6 Rn. 59.

¹⁶⁰ lásd részletesen BVerfG FamRZ 1982, 567 és NJW 2003, 955, 960.

¹⁶¹ BT-Drs. 13/4899, S. 97.

¹⁶² lásd részletesen COESTER, MICHAEL: *Das Kindeswohl als Rechtsbegriff*. Frankfurt, 1982. GERNHUBER, JOACHIM: *Kindeswohl und Elternville*. FamRZ 1973, 229.

¹⁶³ SCHWAB, DIETER: *Familienrecht*, 2013. Rn 699.

¹⁶⁴ BayObLG, FamRZ 1981, 86.

– A gyermek *szellemi jólétének veszélyeztetése* körébe tartozik például, ha a szülők nem járatták iskolába gyermeküket¹⁶⁵, nem ellenőrzik megfelelően, hogy a gyermek látogatja-e az iskolát, vagy olyan szakma elsajátítására kényszerítik, amely nem felel meg a gyermek képességeinek, érdeklődésének és elképzelésének (BGB 1631. §).

– A gyermek *lelki jóléte kerül veszélybe*, ha például a szülők nem foglalkoznak vele, ok nélkül tagadják meg a kapcsolattartást a gyermekhez közel álló személyekkel, vagy a gyermeket úgy szakítják ki környezetéből, hogy ezzel egyidejűleg szinte teljesen és véglegesen választják el valamelyik szülőtől¹⁶⁶.

– A gyermek *vagyonának veszélyeztetését* jelenti, ha a vagyonkezelésre jogosult szülő a gyermekkel szemben fennálló tartási vagy egyéb vagyoni vonatkozású kötelezettségét megszegi, vagy nem tesz eleget a bíróság vagyonkezeléssel kapcsolatos rendelkezésének. A családjogi bíróság a gyermek vagyoni érdekének védelmében különböző rendelkezéseket hozhat. Előírhatja például a vagyonyegyzék és vagyonkezelési beszámoló benyújtását, vagy a gyermek pénzének meghatározott módon történő befektetését (BGB 1667. §).

3. A kapcsolattartási kötelezettség és jog (*Die Pflicht und das Recht zum Umgang mit dem Kind*)

A kapcsolattartás intézményét is a Gyermejkogi reformtörvény alakította át. Azóta fogalmaz úgy a BGB, hogy a gyermek jogosult mindkét szülővel kapcsolatot tartani, a szülők pedig nemcsak jogosultak, hanem mindenekelőtt kötelesek a kapcsolattartásra [1684. § (1) bek.]. A reformtörvényt megelőzően csak a felügyelettel nem rendelkező szülő jogaként szerepelt a kapcsolattartás a törvényben. Ezzel szemben a hatályos szabályozás nemcsak a szülőt megillető jogként, hanem *elsősorban szülői kötelezettségként* fogalmazza meg a kapcsolattartást, tehát a gyermek követelheti és adott esetben bírósági úton ki is kényszerítheti azt. A német jogalkotó így kívánt eleget tenni az ENSZ Gyermejkogi Egyezmény 9. cikk (3) bekezdésének, amely a kapcsolattartást a gyermek személyes jogaként definiálja. Azzal, hogy a BGB a kapcsolattartást szülői kötelezettségként írja elő, kizárja annak lehetőségét, hogy a szülők megállapodjanak abban, hogy egyikük nem tart kapcsolatot a gyermekkel. A gyermek egyébként egy ilyen tartalmú megállapodás ellenére is követelheti mindkét szülővel a kapcsolat fenntartását. Az ENSZ Gyermejkogi Egyezményével összhangban a magyar családjog is alapvetően a gyermek jogaként határozza meg, majd definiálja a szülő kapcsolattartási jogát és kiemeli, hogy a különélő szülő jogosult és köteles gyermekével kapcsolatot tartani (új Ptk. 4:178. §).

A kapcsolattartás *mértékét és módját* a családjogi bíróság határozza meg. Kapcsolattartást vitában a bíróság köteles mind a szülők alapvető érdekeit, mind a gyermek javát szem előtt tartani.¹⁶⁷ Ha szükséges, akkor a bíróság *korlátozhatja* vagy adott esetben *ki is zárhatja* a kapcsolattartást [BGB 1684. § (4) bek. 1. mondat].

¹⁶⁵ BGH FamRZ 2008, 45; BayObLG, MDR 1984, 233.

¹⁶⁶ BGH FamRZ 1963, 560, 563.

¹⁶⁷ BVerfG 64, 180, 188. BVerfG FamRZ 2010, 1622.

A BGB 1685. § alapján nemcsak a szülőket, hanem a nagyszülőket és a testvéreket is megilleti a kapcsolattartás joga, ha ez a gyermek érdekét szolgálja. Ugyanez vonatkozik a gyermekkel közeli viszonyban álló olyan személyekre, akik a gyermekért ténylegesen felelősséget vállalnak vagy vállaltak.

V. Az örökbefogadás (Die Annahme als Kind)

Az örökbefogadással szülő-gyermek kapcsolat jön létre az örökbefogadó és az örökbefogadott között. Az örökbefogadott az örökbefogadás révén az örökbefogadó gyermekével azonos jogállást szerez (BGB 1741–1772. §). Az örökbefogadással tehát mesterségesen, a vérségi leszármazástól függetlenül jön létre rokoni kapcsolat. Különbséget kell tenni a kiskorú és a nagykorú gyermek örökbefogadása között.

Az örökbefogadás célja eredetileg az volt, hogy az örökbefogadónak saját gyermek hiányában is lehessen utódja. Ez a szemlélet időközben átalakult és kiskorú gyermek örökbefogadása esetén a gyermekről való gondviselés vált elsődleges szemponttá, amely áthatotta az örökbefogadás szabályozásának reformját is.¹⁶⁸ Az örökbefogadó családja köteles olyan körülményeket teremteni, amelyek a gyermek egészséges fejlődéséhez szükségesek.¹⁶⁹

Az örökbefogadás általánosan elfogadott fő célját, azaz a gyermek családban való nevelkedését, a Csjt. és az új Ptk. is kifejezésre juttatja. Az új Ptk. úgy fogalmaz, hogy az örökbefogadott kiskorú gyermek érdekében örökbefogadással rokoni kapcsolat jön létre az örökbefogadó, annak rokonai és az örökbefogadott gyermek között (4:119. §). Fontos különbség azonban, hogy Németországban indokolt esetben nagykorú személy örökbefogadására is van lehetőség.

További feltűnő eltérés az örökbefogadó életkorával kapcsolatban fedezhető fel: a BGB két kivételtől eltekintve az örökbefogadó 25. életévének betöltéséhez köti az örökbefogadás lehetőségét (1743. §) és nem állapít meg minimális korkülönbséget az örökbefogadó és az örökbefogadott között. Az új Ptk. felemeli az örökbefogadó minimális életkorát 18-ról 25 évre és továbbra is fenntartja a Csjt. korlátozását, amely alapján az örökbefogadó az örökbefogadottnál minimum 16, maximum 45 évvel idősebb kell legyen, kivéve a rokoni vagy a házastársi örökbefogadás esetét [Csjt. 47 § (1) bek. és új Ptk. 4:121. § (1) bek.].

Az örökbefogadás hatályos német szabályozásának legfőbb jellemzői összefoglalva a következők:

– *Kiskorú* örökbefogadására csak akkor kerülhet sor, ha az a gyermek legfőbb érdekét szolgálja és előreláthatólag szülő-gyermek kapcsolat fog kialakulni az örökbefogadó és az örökbefogadott között.

¹⁶⁸ *Adoptionsgesetz* vom 02.07.1976 (BGBl. I S. 1749), *Adoptionsvermittlungsgesetz* (AdVermiG) vom 22.12.2001 (BGBl. 2002 I S. 354).

¹⁶⁹ Az örökbefogadási jog fejlődéséhez lásd részletesen BOSCH, FRIEDRICH WILHELM: *Entwicklungen und Probleme des Adoptionsrechts in der Bundesrepublik Deutschland. Ein auch rechtsvergleichender und rechtspolitischer Beitrag*. FamRZ 1984, 829.

– *Nagykorú* személy örökbefogadását annak erkölcsi indokoltságától teszi függővé a BGB. Erkölcsileg akkor indokolt az örökbefogadás, ha a felek között ténylegesen kialakult szülő-gyermek kapcsolat áll fenn, illetve ha arra lehet számítani, hogy a felek között ki fog alakulni az életkoruknak megfelelő szülő-gyermek kapcsolat.¹⁷⁰

– A gyermek örökbefogadásának tényével majdnem minden olyan rokoni kapcsolat megszűnik, amely az örökbefogadottat a korábbi családjához kötötte (BGB 1755. §). Ezt követően nemcsak magával az örökbefogadóval, hanem annak családjával is rokoni kapcsolatban fog állni az örökbefogadott (teljes örökbefogadás, Volladoption, 1754. §). Nagykorú személy örökbefogadása esetén azonban rokoni kapcsolat rendszerint csak közvetlenül az örökbefogadó és az örökbefogadott között jön létre (BGB 1770. §).

– A gyermek örökbefogadásának ténye *kérelemre, bírósági határozattal* kerül megállapításra (Dekretsystem, BGB 1752. §). A gyermekről való gondoskodás elve megköveteli, hogy az örökbefogadási eljárásra a szerződési szabadság köréből kiemelve, az állam felelősségi körében kerüljön sor. Magyarországon szintén állami hatáskör, mégpedig a gyámhatóság feladata az örökbefogadás engedélyezésére irányul eljárás (új Ptk. 4:122. §).

– Az örökbefogadás *megszüntetése* a régebbi szabályozással ellentétben jelentősen korlátozott (BGB 1759. §). Az örökbefogadás felbontására a német családjogi bíróságnak csak korlátozott körben van lehetősége (BGB 1760. § és 1963. §). A magyar szabályok értelmében közös megegyezés esetén a gyámhatóság, egyoldalú kérelemre pedig a bíróság bonthatja fel az örökbefogadást.

– Ha a *kiskorú külföldi gyermek* örökbefogadója német állampolgár, akkor a gyermek az örökbefogadás tényénél fogva szerzi meg a német állampolgárságot (StAG 6. §). A magyar állampolgársági törvény pedig úgy fogalmaz, hogy magyar állampolgár által örökbefogadott kiskorú gyermek lakóhelyétől függetlenül honosítható [4. § (6) bek.], tehát honosítással és nem az örökbefogadás tényénél fogva szerez magyar állampolgárságot.

– Törvény mondja ki, hogy pótyanyát közvetíteni tilos és büntetendő.¹⁷¹

F. A bejegyzett élettársi kapcsolat (*Die eingetragene Lebenspartnerschaft*)

Bejegyzett élettársi kapcsolat kötelékében Németországban is *kizárólag azonos nemű nagykorú partnerek* élhetnek. A jogintézmény tartalmát tekintve közel azonos a külön-neműek között létesíthető házassággal. Jogszabályi háttérét a bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló és az azt átdolgozó, 2005-ben hatályba lépett¹⁷² törvények teremtették meg. A német jogalkotó hosszas vitát követően ezzel a két törvénnyel tett eleget az Eu-

¹⁷⁰ BayObLG, FamRZ 1980, 504; 1158 f; 1997, 638 f; 2002, 1651; OLG Köln, FamRZ 1990, 800; OLG Frankfurt aM, FamRZ 1997, 638; OLG Hamm, FamRZ 2003, 1867.

¹⁷¹ Gesetz über die Vermittlung der Annahme als Kind und über das Verbot der Vermittlung von Ersatzmüttern vom 22.12.2001, BGBl. 2002 I. S. 354 (Az örökbefogadás közvetítéséről és a pótyanyák közvetítésének tilalmáról szóló törvény), 13a–14b. §.

¹⁷² Gesetz zur Überarbeitung des Lebenspartnerschaftsrechts (LPartGÜG) vom 15.12.2004 (BGBl. I S. 3396, Nr. 69)

rópai Parlament 1994. évi február 8-i, az azonos nemű párok hátrányos megkülönböztetésének megszüntetésére irányuló ajánlásának.

Korábbi törvényhozási ciklusokban is többször felmerült a házasságon kívüli együttélési formák alkotmányjogi védelmének lehetősége, illetve az a konkrét igény, hogy ha nem is alkotmányjogi szinten, de legalább egyszerű törvények révén kedvezőbb jogi helyzetet biztosítsanak a házasságtól eltérő együttélési formáknak. 2000. július 4-én az akkori SPD¹⁷³ és Bündnis 90 / Die Grünen koalíció előterjesztette az „Azonos nemű partnerek közötti élettársi közösség hátrányos megkülönböztetésének megszüntetésére irányuló törvénytervezet”.¹⁷⁴ A tervezet egyes részeihez a Szövetségi Tanácsnak (Bundesrat) is hozzá kellett volna járulnia. Akkoriban azonban valószínűsíthető volt, hogy ez nem fog megtörténni, így az eredetileg egységes törvénytervezetet két részre osztották: az első a bejegyzett élettársi kapcsolatról szólt, amihez nem volt szükség hozzájárulásra, míg a „Bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló kiegészítő törvény” elnevezésű rész azokat a rendelkezéseket tartalmazta, amelyekhez szükség lett volna a Szövetségi Tanács hozzájárulására. Végül csak az első részt, a Bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló törvényt (LPartG) fogadták el.

Egyes vélemények szerint az elfogadott LPartG alkotmányellenesnek minősül, mert a bejegyzett élettársi kapcsolat szabályai olyannyira hasonlóak a házasságéhoz, hogy ezzel sérül a házasság és a család „különleges alkotmányjogi védelme”.¹⁷⁵ A Szövetségi Alkotmánybíróság döntése szerint azonban a törvény nem alkotmányellenes, az sem a házasság és család védelmének alkotmányos alapelveivel, sem az általános megkülönböztetési tilalommal nem ellentétes.¹⁷⁶ A Szövetségi Alkotmánybíróság ezen gondolatmenete alapján tűzte ki célul a jogalkotó „a házasság és a bejegyzett élettársi közösség közötti mesterséges különbségtétel megszüntetését” és a bejegyzett élettársak jogainak és kötelezettségeinek megfelelő szabályozását.¹⁷⁷

A Bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló törvény átdolgozása (LPartGÜG) óta a bejegyzett élettársak *családjogi szempontból* a házastársakkal közel azonos megítélés alá esnek, a rájuk vonatkozó vagyon- és tartásjogi szabályok is immár minden szempontból a házastársakra irányadó előírásoknak felelnek meg, nem beszélve a bejegyzett élettársi kapcsolat felbontásának szabályairól.

A bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló törvény¹⁷⁸ megalkotása Magyarországon sem volt ellentétektől mentes, de végül a német szabályozáshoz hasonlóan vezették be a házasság jogi alternatíváját az azonos nemű párok számára. Az új magyar Ptk. kodifikációja során egyébként a jogintézményt a Családjogi könyvben kívánták röviden szabá-

¹⁷³ Sozialdemokratische Partei Deutschlands, magyarul: Németország Szociáldemokrata Pártja.

¹⁷⁴ BT-Drs. 14/3751.

¹⁷⁵ SCHOLZ, RUPERT – UHLE, ARNDT: „Eingetragene Lebenspartnerschaft und Grundgesetz”. NJW 2001, 393. KRINGS, GÜNTER: *Die eingetragene Lebenspartnerschaft für gleichgeschlechtliche Paare*. ZPR 2000, 409. DIEDERICHSEN, UWE: *Homosexuelle – von Gesetzes wegen?* NJW 2000, 1841. Részletesen lásd BRAUN, JOHANN: *Eingetragene Lebenspartnerschaft und Ehe: Positionen und Argumente*, Regensburg, 2002.

¹⁷⁶ BVerfGE 105, 313.

¹⁷⁷ BT-Drs. 15/4052, S. 1.

¹⁷⁸ 2009. évi XXIX. törvény a bejegyzett élettársi kapcsolatról, az ezzel összefüggő, valamint az élettársi viszony igazolásának megkönnyítéséhez szükséges egyes törvények módosításáról.

lyozni, erre azonban nem került sor.¹⁷⁹ Így a kizárólag azonos nemű személyek között alapítható bejegyzett élettársi kapcsolat intézményének védelme Magyarországon is külön törvény útján valósul meg.

A magyar Alkotmánybíróság 154/2008. (XII. 17.) határozatában kimondta, hogy az azonos nemű párok kapcsolatának védelme az emberi méltóságból eredő önrendelkezési jogból vezethető le. A jogintézmény szabályozása során a kapcsolat jellegéből adódó sajátosságok figyelembevétele mellett a házastársakéhoz hasonló helyzetet kell teremteni anélkül, hogy a jogalkotó házasság kizárólag különmemű párok számára biztosított intézményét megkettőzné. A két jogintézmény különbségei az alábbi területeken jelentkeznek: bejegyzett élettársak esetén kizárt a közös gyermekké fogadás, a kapcsolat apasági vélelmet nem keletkeztet, továbbá nem alkalmazhatóak a házassági névviselésre és a reprodukciós eljárásban való részvételre vonatkozó szabályok (Bét. 3. §).

A bejegyzett élettársak általi közös örökbefogadásra egyelőre Németországban sincs lehetőség [BGB 1741. § (1) bek. 2. mondat]. A LPartGÜG csak a bejegyzett élettárs vérszerinti gyermekének örökbefogadását tette lehetővé, a házastársak viszont egymás örökbefogadott gyermekeit is örökbe fogadhatják (ún. egymás utáni örökbefogadás, Sukzessivadoption BGB 1742. §). A német Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította, hogy ez a különbségtétel az általános megkülönböztetési tilalom [GG 3. cikk (1) bek.] alkotmányos elvébe ütközik és 2013 februárjában alkotmányellenessé nyilvánította a rendelkezést.¹⁸⁰ Ennek alapján várható, hogy Németországban hamarosan lehetőség nyílik a bejegyzett élettársak általi közös örökbefogadásra.

A családjogon kívüli *más jogterületeken* (pl. szociális jog, adójog) a bejegyzett élettársak egyelőre nem rendelkeznek a házastársakkal azonos jogállással. A közelmúltban mondta ki a Szövetségi Alkotmánybíróság,¹⁸¹ hogy a GG általános megkülönböztetési tilalmával ellentétes, ha a bejegyzett élettársakra nem alkalmazhatóak a Jövedelemadóról szóló törvényben (Einkommenssteuergesetz) szabályozott, házastársakra vonatkozó kedvező adójogi rendelkezések.¹⁸² A Szövetségi Alkotmánybíróság aktuális döntése tehát arra enged következtetni, hogy hamarosan a családjog területén kívül is pozitív változások várhatóak a bejegyzett élettársak jogaival és kötelezettségeivel kapcsolatban.

G. A házasságon kívüli életközösség (*Die nichteheliche Lebensgemeinschaft*)

Németországban nem szabályozott a házasságon kívüli élettársi közösség kérdése. A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlata szerint élettársi közösség alatt „egy férfi és

¹⁷⁹ A kodifikációs dilemmát lásd részletesen HEGEDŰS ANDREA: *Eligazodás az élettársi kapcsolat különféle változatainak útvesztőiben*. In: Forum Acta Juridica et Politica, 2011/2. 105–106. pp.

¹⁸⁰ BVerfG, NJW 2013, 847.

¹⁸¹ BVerfG Beschluss vom 07.05.2013 – 2 BvR 1981, 06 und 2 BvR 288/07.

¹⁸² A BGH állandó ítélkezési gyakorlata alapján a házasság jellegénél fogva kötelesek a házastársak lehetőségeik szerint egymás vagyoni terheit is csökkenteni. Ennek megfelelően a Jövedelemadóról szóló törvény, az Einkommenssteuergesetz előírja, hogy az egyik házastárs kérelmére kötelesek a felek a közös jövedelemadózára, ha azzal a kérelmező fél adóterhe csökkenthető és a másik fél saját adóterhe ezáltal nem emelkedik. A hatályos törvényi rendelkezés [Ehegattensplitting, EStG 26.–26a. § és 32a § (5) bek.] házastársakra vonatkozik, de a BGH 2013. május 7-én hozott döntése alapján ez hátrányosan különbözteti meg a bejegyzett élettársakat, így a közeljövőben várható az ezzel kapcsolatos törvényjavaslat előterjesztése.

*egy nő hosszú távra tervezett, kizárólag egymással alapított életközössége értendő, amelynek jellemzője a felek egymás iránti kötődése és kölcsönös támogatása, ezáltal tehát több egy egyszerű lakó- és gazdasági közösségnél.*¹⁸³

Ha szükszavúan is, de a magyar jogalkotó beemelte már a Polgári törvénykönyv Záró rendelkezései közé is az élettársi kapcsolat definícióját (Ptk. 685/A. §). Ez alapján *élettársi kapcsolat áll fenn két olyan, házasságkötés nélkül közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben együtt élő személy között, akik közül egyiknek sem áll fenn mással házassági életközössége, bejegyzett élettársi életközössége vagy élettársi kapcsolata és akik nem állnak egymással egyenesági rokonságban vagy testvéri, féltestvéri kapcsolatban* (új Ptk. 6:514. §). A fogalmat az új Ptk. szó szerint veszi át és az élettársakra vonatkozó további rendelkezéseket állapít meg. Hosszas vita után azonban szerkezetileg nem egy részben, hanem kettébontva, a Családjogi és a Kötelmi jogi Könyvben helyezte el a jogalkotó a vonatkozó szabályokat. Ennek háttérében az a kérdés áll, hogy családjogi viszonyként értékelendő-e az élettársi kapcsolat. Az elfogadott törvény sajátos módon, az alapján differenciál, hogy az élettársaknak van-e közös gyermekük. Az új Ptk. Családjogi Könyvének élettársakat érintő különös szabályai ugyanis csak közös gyermek esetén tekintik az élettársakat jogi értelemben véve is családnak.¹⁸⁴ A minden élettársi kapcsolatra vonatkozó közös szabályok pedig a Kötelmi jogi Könyvben találhatók.

A német jogalkotó mindezidáig sem az élettársi közösség fogalmát, sem annak legfontosabb vonatkozásait nem szabályozta. Megoldásra váró problémát jelentenek többek között olyan kérdések, mint az életközösség felbomlásakor egymással szemben fennálló vagyoni igények, az életközösség fennállásának reményében nyújtott juttatások visszakövetelése, a közös háztartás felszámolása vagy az élettárs vállalkozásában nyújtott tevékenység kiegyenlítése, de akár az élettársat a kórházzal szemben megillető tájékoztatási jog kérdése is, ha például balesetet szenvedett a másik fél.

Az élettársak ugyan szabályozhatják az életközösségükkel összefüggő kérdéseket szerződésben (Partnerschaftsvertrag), de erre ténylegesen csak nagyon ritkán kerül sor. Így kizárólag a jogalkalmazóra hárul a feladat, hogy törvényi rendelkezés hiányában is kielégítő megoldással szolgáljon az adott élettársi kapcsolatra nézve (pl. első társaságként értelmezi a bírói gyakorlat az élettársi kapcsolatot).¹⁸⁵ Ez azonban sem dogmatikai, sem kiszámíthatósági szempontból nem vezet elfogadható eredményre. Jogpolitikai szempontból is sajnálatos, hogy a német jogalkotó nem ad egyértelmű eligazítást a házasságon kívüli együttéléssel kapcsolatos, évtizedek óta ismert problémákra. A jelenleg rendelkezésre álló jogi eszközökkel a kérdés egyáltalán nem, vagy csak jelentős nehézségek árán rendezhető.¹⁸⁶

¹⁸³ BVerfG FamRZ 1993, 168.

¹⁸⁴ KÖRÖS – MAKAI – SZEIBERT i.m. 292.

¹⁸⁵ Ehhez lásd részletesen GRZIWOTZ, HERBERT: *Rechtsprechung zur nichtehelichen Lebensgemeinschaft*. FamRZ 2003, 1417.

¹⁸⁶ Jogpolitikai szempontokkal kapcsolatos kritikát lásd részletesen SCHLÜTER–HECKES –STOMMEL: *Die gesetzliche Regelung von außerehelichen Partnerschaften gleichen und verschiedenen Geschlechts*. Deutsches und Europäisches Familienrecht (DEuFamR) 2000, 8.

WILFRIED SCHLÜTER – SZABÓ HELGA

ÜBERBLICK ÜBER DAS DEUTSCHE FAMILIENRECHT

(Zusammenfassung)

Die familiären Verhältnisse werden immer internationaler, daher lohnt es sich, einen Blick in das System einer anderen Rechtsordnung zu werfen. Unsere Abhandlung stellt die grundlegenden materiellen Regeln des deutschen Familienrechts für den ungarischsprachigen Leserkreis dar. Die Rechtsinstitute werden im Hinblick auf ihre Besonderheiten wiedergegeben, um den Interessenten einen Überblick über die Grundzüge des deutschen Familienrechts zu verschaffen. Durch die Einbettung der ursprünglichen Fachwörter im Text gilt der Beitrag gleichzeitig als fachsprachlicher Wegweiser.

Eingangs schildern wir die umfangreichen Neuerungen der letzten Jahrzehnte auf dem Gebiet des deutschen Familienrechts. Die Tragweite des Familienrechts wird durch das Verfassungsrecht bestimmt, daher schildern wir die verfassungsrechtlichen Wurzeln des Rechtsgebiets. Dem Eherecht und dem Kindschaftsrecht als Kerngebiete des Familienrechts schenken wir besonderes Augenmerk. Im eherechtlichen Teil erörtern wir in erster Linie die Eheschließung und -aufhebung, das eheliche Güterrecht, das Unterhaltsrecht bzw. das Institut des Versorgungsausgleichs. Das materielle Kindschaftsrecht regelt das Rechtsverhältnis zwischen Eltern und Kinder. Die Fragen der Abstammung, der Vaterschaft, der elterlichen Rechten und Pflichten sowie der Annahme als Kind stehen im Mittelpunkt des kindschaftsrechtlichen Kapitels unserer Abhandlung.

Anschließend werden die Besonderheiten der eingetragenen Lebenspartnerschaft und der nicht ehelichen Partnerschaft kurz zusammengefasst.

Bezüge zum ungarischen Familienrecht runden den Beitrag ab. Dabei wird auch auf den entsprechenden Vorschriften des neuen ungarischen Bürgerlichen Gesetzbuchs verwiesen.

SZONDI ILDIKÓ – NAGY GABRIELLA

A munkával való elégedettség nemzetközi összehasonlításban

Az ember életében meghatározó szerepet tölt be a munkája, általa megvalósíthatjuk önmagunkat, hasznos tagjai lehetünk a társadalomnak, elismertségre tehetünk szert, valamint hozzájárul anyagi biztonságunk megteremtéséhez is.

Időnk jelentős részét munkahelyünkön töltjük, így rendkívül fontos, hogy elégedettek legyünk munkánkkal. A jó közérzet ösztönzőleg hat, ezáltal többet dolgozunk, és jobban teljesítünk.

Az elégedettség tehát nagymértékben meghatározza egy szervezet sikerességét. Ezért a vezetők számára fontos, hogy visszajelzést kapjanak alkalmazottaik elégedettségéről, munkával kapcsolatos attitűdjeikről. Ennek egyik leghatékonyabb módja a dolgozói elégedettség felmérés, amely egy átfogó képet ad a vállalat aktuális helyzetéről, a dolgozók véleményéről, a vezetés eredményeiről. Rámutat azon területekre, ahol a szükséges beavatkozások segítségével növelhető az elégedettség, megtartva ezzel a szervezet számára kulcsfontosságú embereket.

A felmérés lehetőséget nyújt a résztvevők számára, hogy összehasonlíthassák magukat a munkaerőpiac egyéb szereplőivel, mind országosan, mind nemzetközi viszonylatban.

Dolgozatunkban az Aon Hewitt Legjobb Munkahely Felméréseinek eredményei alapján szeretnénk bemutatni a munkával való elégedettség jelentőségét és hatását az elkötelezettségre, az elégedettséget befolyásoló tényezők bemutatása által. Mivel Magyarországon a felmérés 2001. óta van jelen, így elemzésnél a 2001-2010-ig terjedő időszak adatait vettük alapul.

I. A „Legjobb Munkahely Felmérés”

1. A felmérés történetének rövid áttekintése

Az Aon Hewitt Legjobb Munkahely Felmérése már több mint másfél évtizede méri a dolgozók elégedettségét világszerte. Először 1997-ben az Egyesült Államokban, 2001-ben pedig már Magyarországon is végzett kutatást.

2003-ban a növekvő érdeklődésnek köszönhetően, 30 ország részvételével jelentős felméréssé nőtt ki magát, ezt bizonyítja az is, hogy még ebben az esztendőben a Szociális és Munkaügyi Minisztérium védnökségét is kivívta. Négy évvel később a Világgazdaság című üzleti napilap a felmérés kizárólagos médiapartnerévé vált.

2006-ban már 11 kelet-közép európai ország is részt vett a felmérésben, ami 2007-ben lehetővé tette egy régiós összehasonlítás elkészítését.

2009-es év újdonsága, hogy a felmérés történetében először iparági győztest is választottak, a résztvevő vállalatokat pedig munkavállalói létszám alapján kategorizálták. 2010-ben bővítették a vizsgált témák körét például, a hatékony javadalmazás mérésével.

2. A felmérés módszertana

A felmérésben Magyarországon legalább két éve működő, minimum 50 főt foglalkoztató vállalatok vehetnek részt, melyeket dolgozói létszámuk alapján három kategóriába sorolnak:

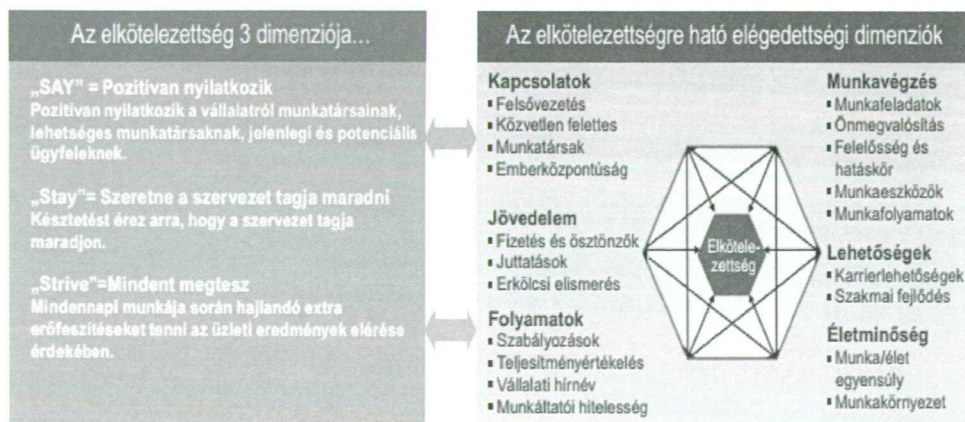
- kis vállalatok, 50 és 250 fő között
- közép vállalatok, 250 és 1000 fő között
- nagy vállalatok, 1000 fő fölött.

A felmérés három kérdőívből áll:

Dolgozói elkötelezettség kérdőív: egy közel 80 kérdésből álló kérdőív, amely egy hatfokú skálán, az „egyáltalán nem értek egyet” és a „teljesen egyetértek” végpontok között méri a dolgozók elégedettségét és elkötelezettségét. E mellett az alkalmazottak lehetőséget kapnak arra, hogy szöveges formában is kifejtessék véleményeiket, érzéseiket. A felmérés az elégedettséget befolyásoló tényezőket az alábbi kategóriákba sorolva vizsgálódik:

1. ábra

A felmérés által vizsgált elégedettségi tényezők

Forrás: Legjobb Munkahely Felmérés 2010-es Országriport:

https://ceplb03.hewitt.com/bestemployers/hungary/mag/downloads/REPORTS/LMF_2010_orzagriport.pdf

Felsővezetői Audit kérdőív: a cég vezetőségének véleményét vizsgálja, a vállalat munkaadói minőségéről, humán rendszereiről és stratégiáiról, valamint elégedettségüket, a belső összhangot és kötődésüket a szervezethez.

HR Audit kérdőív: a kérdőívet a HR osztály munkatársai töltik ki, amelynek főbb területei közé tartozik, például a kompenzáció és juttatások, munka és magánélet. Elsősorban a szervezet humán gyakorlatait vizsgálja.

A három kérdőív típus együttesen határozza meg az eredményt, amelynél 60 százalékból a cég alkalmazottainak értékelése a hangsúlyos, míg 40 százalékból tesz ki az összehangoltság mérése a dolgozói igények, humán gyakorlatok és a felsővezetői elkötelezettségek között.

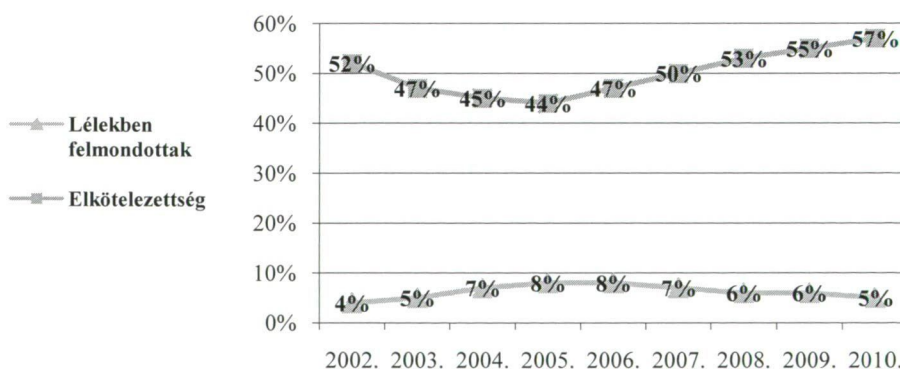
3. Elkötelezettség

A felmérés vizsgálatának középpontjában a dolgozói elkötelezettségre ható elégedettségi tényezők állnak, amelyek azért kiemelkedően fontosak, mert aki elégedett a munkájával jobban is kötődik hozzá és ez ösztönzőleg hat teljesítményére is.

Amint azt az 1. ábra is mutatja az elkötelezett munkatárs, SAY pozitívan nyilatkozik a vállalatról, STAY szeretne ott maradni, STRIVE megtesz mindent a cég sikeressége érdekében.

2. ábra

Elkötelezettség alakulása

Forrás: Saját szerkesztés, adatok forrása: Legjobb Munkahely Felmérés 2010-es Országriport

A 2001-2002-es évet a pozitív szemlélet jellemezte, a dolgozók 55 százaléka elégedett jelenlegi munkahelyével, a válaszadók kétharmada elkötelezett, a lélekben felmondottak száma pedig minimális. A magyarok kimagasló kötődését azonban inkább hűsé-

gük, mint elégedettségük jellemezte, ugyanis míg az előbbi nagymértékben megelőzte a nemzetközi átlagot, az utóbbi el sem érte azt.¹

2005-re jelentős változás következett be, az elkötelezettség aránya 45 százalék alá csökkent, mindemellett az elégedetlenség elérte a 10 százalékot. A magyarországi dolgozók több mint, egyharmada gondolta úgy, hogy az Európai Unió más tagországaiban jobbak a munkakörülmények és közel 50 százalékuk szívesebben dolgozott volna ott.²

2006-ra az ország gazdasági és politikai helyzete miatt, minden ötödik munkavállaló féltette munkahelyét, emiatt jobban kötődtek vállalatukhoz, élenjárva ezzel a régió többi országához képest.

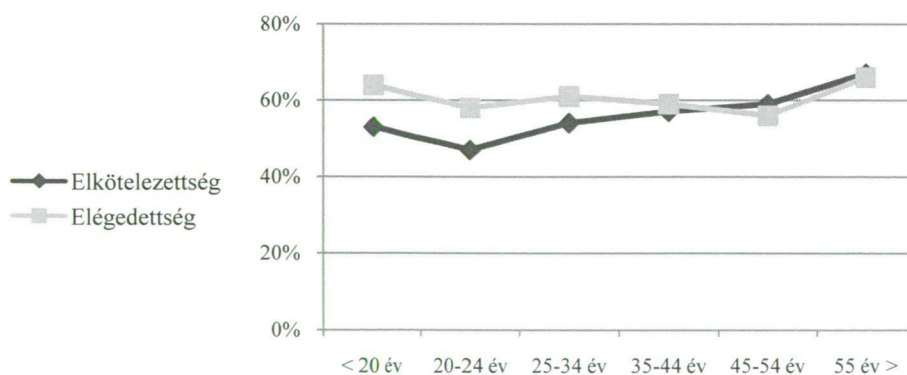
2009-ben sem volt ez másképp, az elkötelezettség kimagasló, 55 százalékát még mindig a STAY faktor generálta, amit az emberek állásnélküliségtől való félelem miatti kötődése váltott ki.

2010-re a biztonságérzet javulásnak indult, kevesebben tartanak munkájuk elvesztésétől.

Az életkor, az iskolázottság és a vállalatnál eltöltött idő is jelentősen befolyásolja az elkötelezettség és elégedettség megítélését. Általában a fiatalok még kevésbé elkötelezettek, kezdeti lelkesedésük gyorsan csökken, viszont a kor előrehaladtával fokozatosan nő. Elégedettség tekintetében szintén ez jellemző, az 55 éves korosztály mondható a legelégedettebbnek.

3. ábra

Az életkor hatása az elkötelezettségre és az elégedettségre

Forrás: Saját szerkesztés, adatok forrása: Legjobb Munkahely Felmérés 2006-os Országriport: https://ceplb03.hewitt.com/bestemployers/hungary/mag/downloads/REPORTS/LMF_2006_orzagriport.pdf

Az iskolázottságot tekintve az egyetemet végzettek véleménye a legkedvezőbb munkahelyüket illetően, míg a legnegatívabban az alacsony képesítéssel rendelkezők értékelték.

¹ Legjobb Munkahely Felmérés 2001-es Országriport: https://ceplb03.hewitt.com/bestemployers/hungary/mag/downloads/REPORTS/LMF_2001_orzagriport.PDF

² Lásd előző ljt.

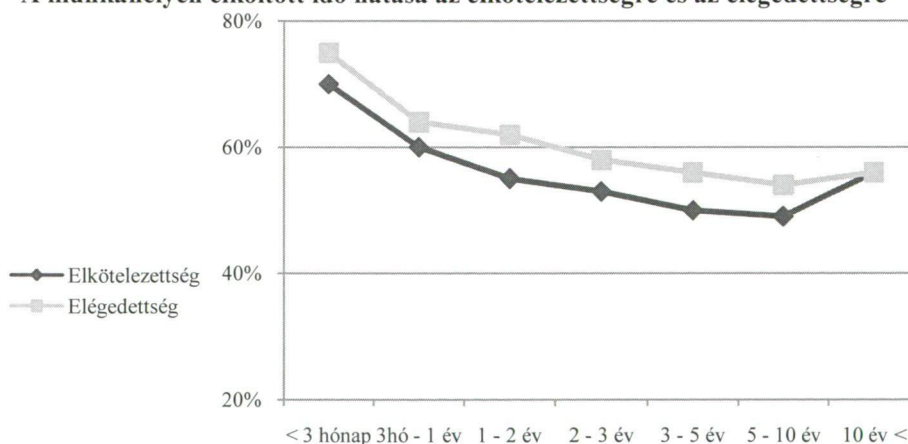
4. ábra

Az iskolázottság hatása az elkötelezettségre és az elégedettségre

Forrás: Saját szerkesztés, adatok forrása: Legjobb Munkahely Felmérés 2006-os Országriport

A munkahelyen eltöltött idő esetén megfigyelhető, hogy az 5-10 év közötti időben egy szervezetnél dolgozók esetében az elégedettség és az elkötelezettség a legalacsonyabb szintű.

5. ábra

A munkahelyen eltöltött idő hatása az elkötelezettségre és az elégedettségre

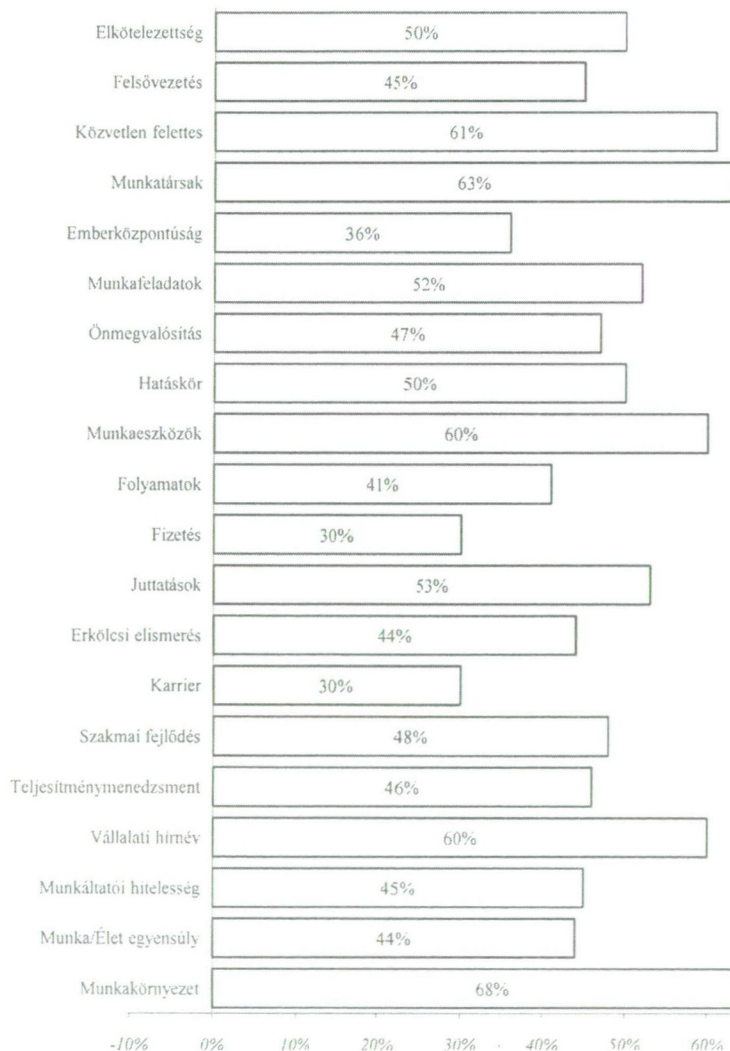
Forrás: Saját szerkesztés, adatok forrása: Legjobb Munkahely Felmérés 2006-os Országriport

II. A munkával való elégedettséget meghatározó területek

Az elkötelezettség alakulására számos elégedettségi terület van hatással. A következő ábrán azt a 19 legfontosabb elégedettségi tényezőt szemléltetjük, ami a leginkább befolyásolja az elkötelezettséget. Az értékek a vizsgált területekkel való átlagos elégedettséget mutatják 10 év távlatában.

6. ábra

Elégedettségi területek átlagos értékei 2001 és 2010. között

Forrás: Saját szerkesztés, adatok forrása: Legjobb Munkahely Felmérés 2010-es Országriport

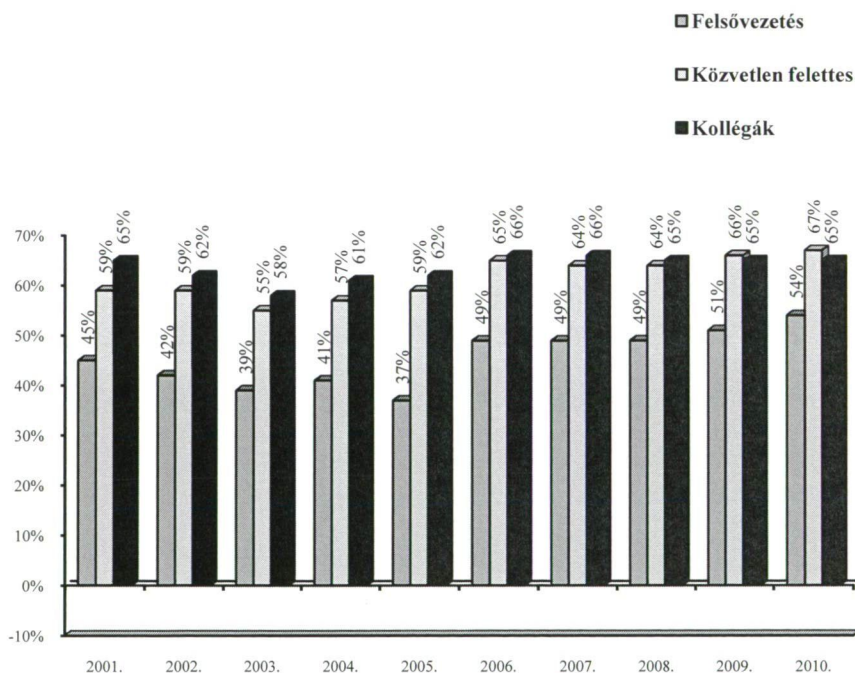
1. Felsővezetés

A felsővezetői csapatnak van a legjelentősebb szerepe egy vállalat sikerességének és hatékonyságának alakulásában, döntései, működése kihat a szervezet egészére. Meghatározzák cégük céljait, stratégiáját, amivel megőrzik versenyképességüket a piacon.

Hozzáállásuk kihat a dolgozói elkötelezettségre, a beléjük vetett bizalomra, a munka hatékonyságára. Mivel egyfajta húzóerőt képviselnek a vállalatban belül, elkötelezettségük elengedhetetlenebb, mint a dolgozók esetén. Meghatározó tényező a munkával való elégedettség terén.

7. ábra

Munkavállalók elégedettsége vezetőikkel, kollégáikkal

Forrás: Saját szerkesztés, adatok forrása: Világgazdaság Online: <http://www.vg.hu/vallalatok/karrierklub/amilyen-a-fonok-olyan-az-allas-332863>

Releváns különbség mutatkozik a felsővezetők munkájának értékelésében egy átlagos és a Legjobb Munkahelyek esetén. Míg 2001-ben a magyar átlag elégedettség 45 százalékos volt, addig a legjobbak esetén elérte a 66 százalékot. A tíz évet vizsgálva

megítélésük javuló tendenciát mutat, viszont még mindig megkülönböztető tényező az átlag és a legjobbak között.

A felső vezetéssel való elégedettség kulcsfontosságú eleme a bizalom. Ehhez pedig nélkülözhetetlen, a munkavállalók megfelelő szintű tájékoztatása a vállalat ügyeiről, bevonásuk a munkájukat érintő döntésekbe. Ösztönzőleg hat, ha tudják, hogy magas teljesítményt várnak tőlük, ezáltal is érezhetik, hogy hozzájárulnak a vállalat sikereihez. Lényeges továbbá az is, hogy megoszthassák ötleteiket, véleményüket és azokat figyelembe is vegyék. A bizalom szempontjából a legfontosabb azonban a felsővezető közvetlensége, valamint nyitottsága a dolgozói problémák megbeszélésére.

Összességében ezek a tényezők határozzák meg a felső vezetéssel való elégedettséget.

2. Közvetlen felettes és munkatársak

A munkavállalók közérzetéhez nagyban hozzájárul az, hogy milyen kapcsolatot ápolnak kollégáikkal és közvetlen felettesükkel, akik központi szerepet játszanak a vállalat életében, hiszen ők közvetítik a felsővezetői döntéseket a dolgozók felé, irányítják munkájukat. Megítélésük és támogató jelenlétük közvetlen hatással van a dolgozók elkötelezettségére, ezért lényeges, hogy a vezetői teljesítmény értékelése javulást mutat, 2010-ben már megelőzte a munkatársakkal való elégedettséget is. E terület megítélése mindig kimagasló volt, viszont a jó kollegiális viszony azon tényezők közé tartozik, ami még elkötelezettséget nem vált ki, ugyanakkor nemléte negatívan hat.

3. Emberközpontúság és erkölcsi elismerés

Az előző három tényező mellett az emberközpontúsággal lesz teljes a munkahelyi kapcsolatokkal való elégedettség vizsgálata. Ez az a terület a felső vezetésbe vetett bizalom mellett, ami leginkább megkülönbözteti a legjobbakat az átlagos munkahelyektől. A munkavállalók – a 10 év átlagát tekintve – egyharmada érzi úgy, hogy nélkülözhetetlen lenne munkáltatója számára. Ezzel szemben a Legjobb Munkahelyek vezetői előtérbe helyezik a dolgozóikkal való tisztességes bánásmódot, figyelembe veszik ötleteiket, véleményüket, növelve ezzel is kötődésüket a vállalathoz.³

Az erkölcsi elismeréssel való elégedettség a tízéves átlagot tekintve az alsóbb mézónyban szerepelt. A dolgozók majdnem fele érzi úgy, hogy nem kap pozitív visszajelzést jól elvégzett munkája ellenére sem. Pedig a dicséret jelentős hatással van a munkavállalói elégedettségre, a megkérdezettek közül majdnem dupla annyian voltak elégedettek, akik az elmúlt héten kaptak elismerést, mint akik több mint egy hónapja. Megkülönböztető tényezője a kimagasló és átlagos teljesítményű vállalatoknak, ugyanis a legjobb munkahelyek az erkölcsi elismerés számos eszközével élnek.

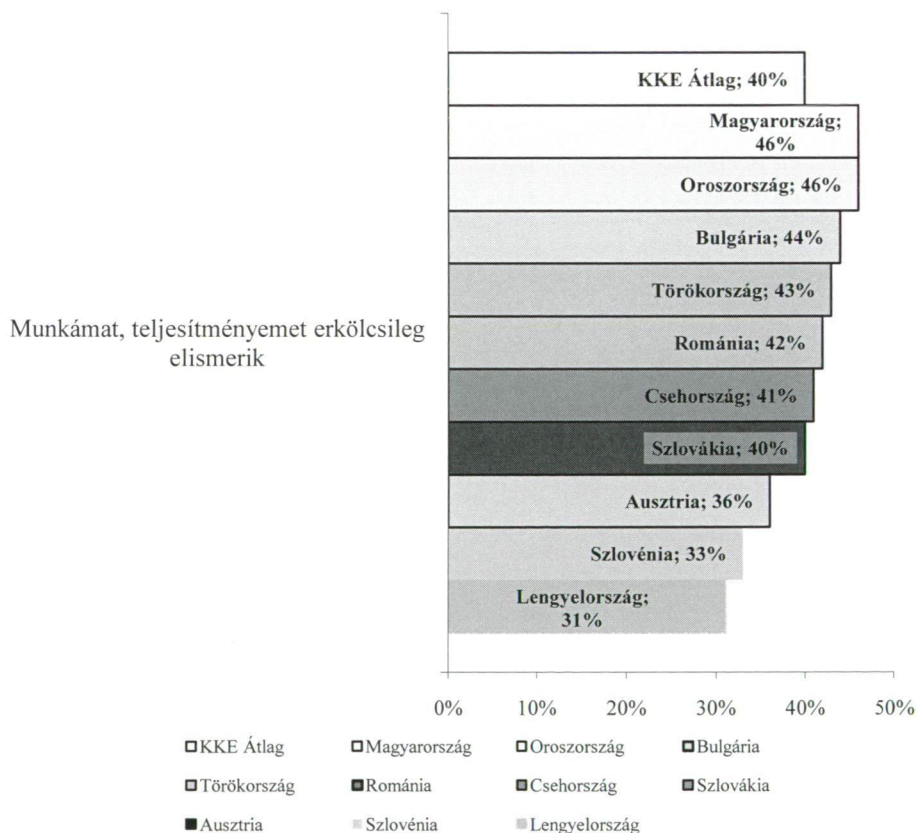
³ Legjobb Munkahely Felmérés 2010-es Országriport

Leggyakoribb a nyilvános dicséret, de jutalmazták a kiváló teljesítményt készpénzzel és ajándék utakkal is.⁴

A közép-kelet európai régió⁵ országaihoz képest 2007-ben a magyarok erkölcsi elismeréssel való elégedettsége kimagasló, 46 százalékos eredményt ért el, felülmúlva ezzel a 40 százalékos régiós átlagot is. A legelégedetlenebbnek a lengyelek mutatkoztak, akiket csak két százalékkal előztek meg a szlovének.

8. ábra

Erkölcsi elismeréssel való elégedettség

Forrás: Saját szerkesztés, adatok forrása: Legjobb Munkahely Felmérés 2007-es Országriport: https://ceplb03.hewitt.com/bestemployers/hungary/mag/downloads/REPORTS/LMF_2007_orzagriport.pdf

⁴ Lásd előző ljt.

⁵ A Legjobb Munkahely Felmérés a közép-kelet európai régióból a 8. ábrában is szereplő tíz országot vizsgálja.

4. Munkafeladatok, munkaeszközök és folyamatok

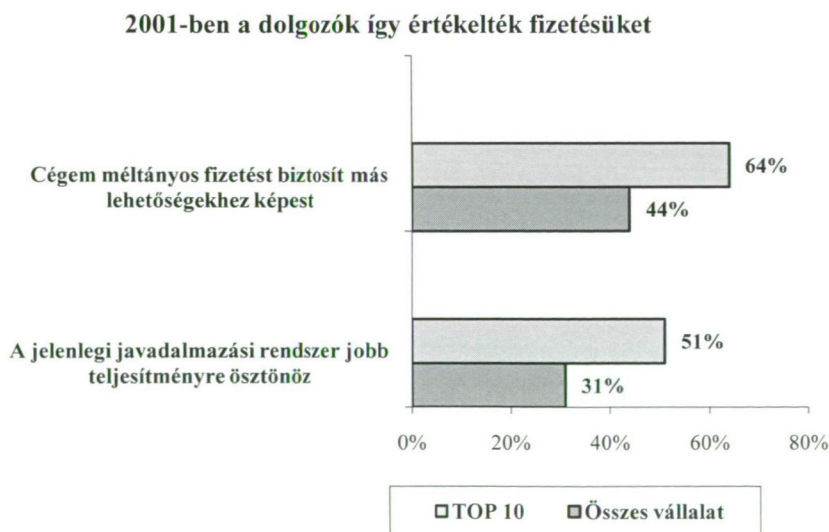
A munkafeladatok szeretete és a rendelkezésre álló munkaeszközök azok a területek, amelyek megítélése mindig egyértelműen pozitív, bár ugyanolyan elvárt minimumnak tekinthető, mint a munkatársak közötti tisztelet.

Érdekesség, hogy a vállalati folyamatok negatív minősítése magyar sajátosságnak tekinthető, nem jellemző régiós szinten.⁶

5. Fizetés és teljesítménymenedzsment

A 2001. óta végzett felmérések eredményei alapján, ez a két kategória minden évben a leggyengébb minősítésű területek közé tartozik. A vizsgált tíz év átlagában csupán minden negyedik-ötödik magyar érzi úgy, hogy fizetése arányos teljesítményével. Pedig a munkával való elégedettséget nagyban befolyásolja a teljesítményarányos fizetés.

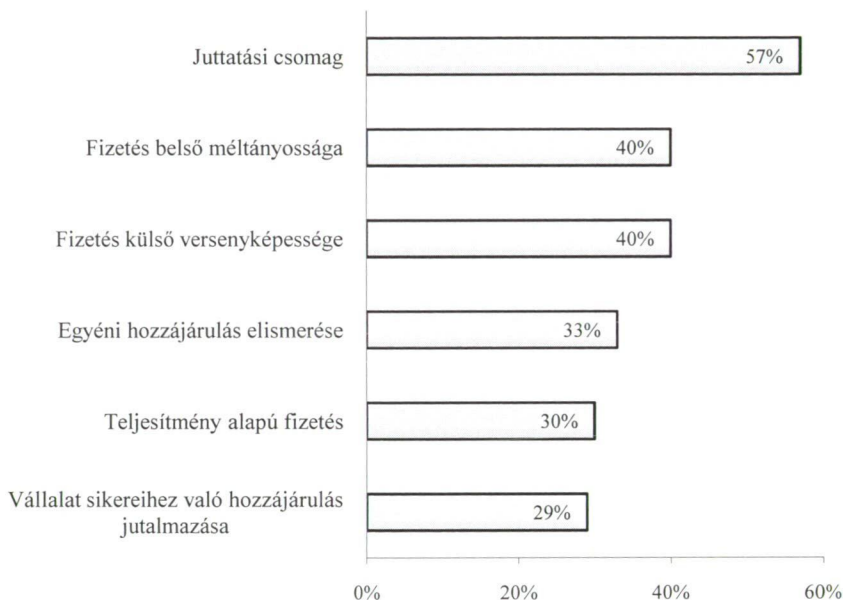
9. ábra

Forrás: Saját szerkesztés, adatok forrása: Legjobb Munkahely Felmérés 2001-es Országriport

⁶ Lásd 1. sz. ljt.

10. ábra

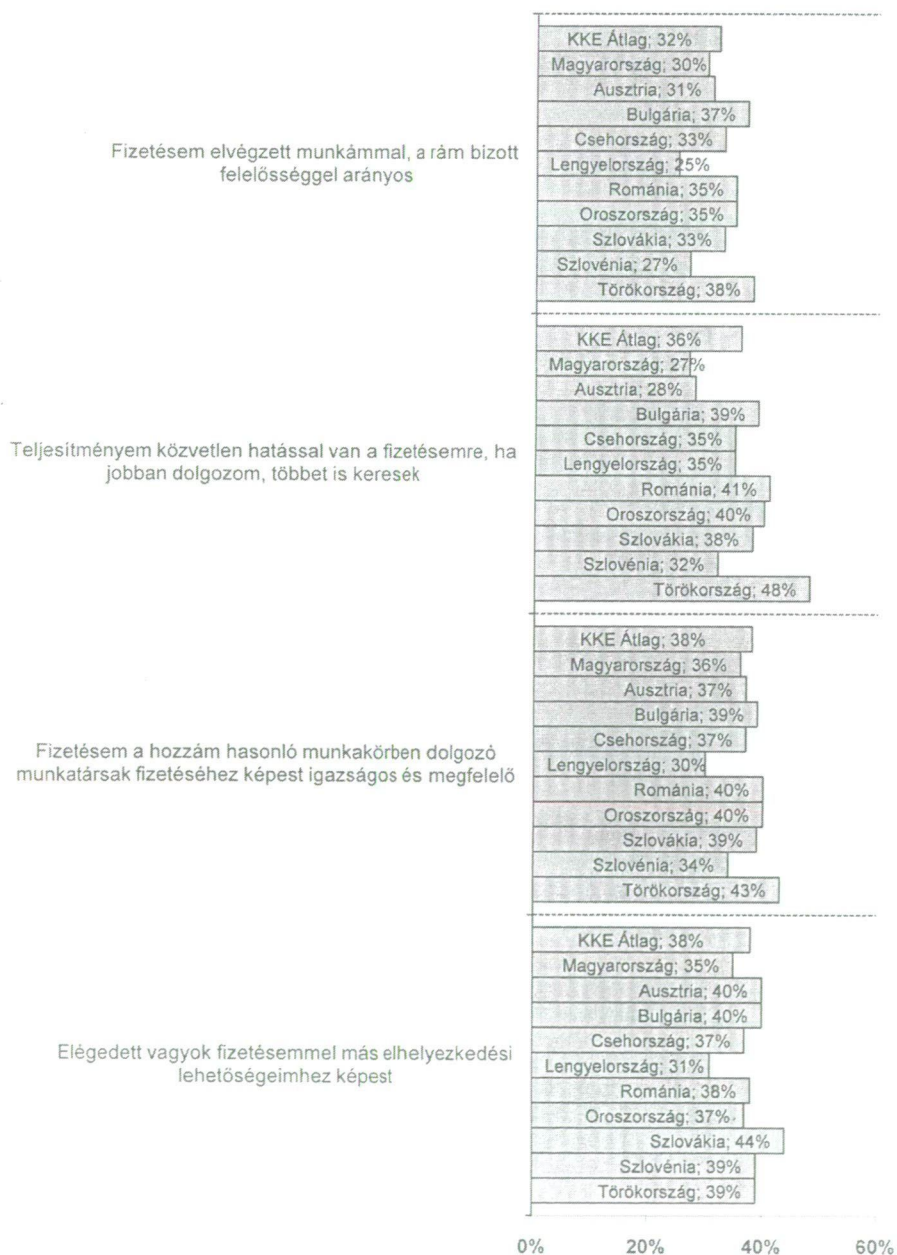
2010-ben pedig a munkavállalók fizetésükkel való elégedettségét ez jellemezte

Forrás: Saját szerkesztés, adatok forrása: Legjobb Munkahely Felmérés 2010-es Országriport

A fenti két ábrán jól látható, hogy Magyarországon a legkritikusabban értékelt pontokkal való elégedettség nem sokat javult tíz év alatt az átlagos vállalatok esetén. A teljesítményre való ösztönzés és a fizetéssel való elégedettség még mindig rendkívül alacsony.

Nemzetközi összehasonlításban sincs ez másképp, elégedettségünket tekintve a lista alján szerepelünk. Megelőz minket olyan ország, ahol az átlagos bér jóval alacsonyabb, mint a hazai átlag, de alig előz meg például Ausztria, ahol viszont jóval magasabbak a fizetések, de mégsem elégedettek.

11. ábra

Fizetéssel való elégedettség 2007-ben

Forrás: Saját szerkesztés, adatok forrása: Legjobb Munkahely Felmérés 2007-es Országriport

A tíz ország eredményeit vizsgálva elmondható, hogy a fizetéssel való elégedettség a törököknél a legkiemelkedőbb, a leelégedetlenebbek pedig a lengyelek. A vizsgált országok munkavállalói a fizetésük teljesítményarányosságával kevésbé elégedettek, míg a javadalmazásuk versenyképességét jobbnak ítélték meg.

A fizetéssel való elégedettség esetén nem csak a fizetés összegének nagysága számít, hanem sokkal fontosabb, hogy az arányban álljon munkánkkal, teljesítményünkre ösztönzőleg hasson.

Ennek a jelentőségét az elmúlt években a munkáltatók is felismerték, míg 2001-ben a magyar vállalatoknak csupán egynegyede alkalmazta a teljesítményalapú fizetést, addig 2010-ben már 70 százalékuk próbálkozott ezzel. Dolgozók véleménye alapján, e téren még a Legjobb Munkahelyeknek is van hová fejlődniük, javadalmazási gyakorlataik mégis hatékonyabbnak bizonyulnak az átlagos vállalatokétól. A sikeres szervezetek nemcsak az üzleti célokat kommunikálják, hanem havonta tájékoztatják tagjaikat az elért eredményekről, teljesítményértékeléseket tartanak negyedévente vagy félévente, vezetői vélemény, önértékelés és ügyfelek visszajelzései alapján. Bátrabban tesznek különbséget a kiemelkedő teljesítményű és alulteljesítők között. Ha valaki nem érte el a kitűzött célt, akkor például fejlesztési programokkal, vagy egyéni akcióttervvel zárkoztatják fel, az átlagra ez a megoldás kevésbé jellemző. A szóbeli elismerés, dicséret mellett a valós teljesítmények alapján való javadalmazással ösztönözik alkalmazottaikat a legjobbak, kulcsemberek versenyképes fizetését pedig a piaci átlag fölé helyezik.⁷

6. Juttatások

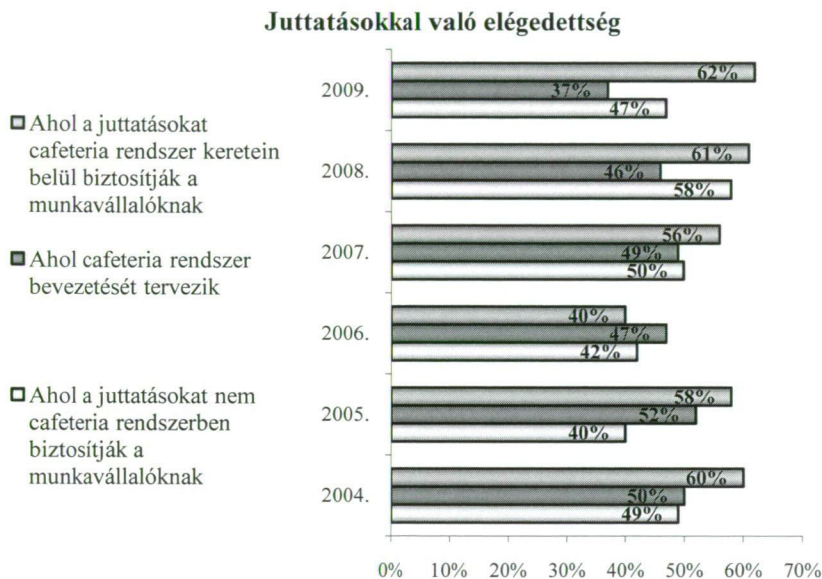
Hazánkban a juttatásokkal való elégedettség a tíz év átlagát és a 12. ábrán vázolt éveket tekintve kiemelkedő értékelést kapott.

Megfigyelhető, hogy a munkavállalók elégedettebbek juttatásaikkal, azoknál a vállalatoknál, amelyek a cafeteria rendszert alkalmazzák. Nem meglepő ez az eredmény, hiszen azoknál a vállalatoknál, amelyek a béren kívüli juttatások egyéb formáját veszik igénybe, a dolgozóknak nincs választási lehetőségük, így gyakran olyan juttatást kapnak, amire nincs is szükségük vagy fel sem tudják használni. Ellenben a cafeteria rendszerben – ami a választható béren kívüli juttatási rendszert jelenti – a cég alkalmazottai a személyükre meghatározott költségkeret erejéig, a vállalat által kínált juttatásokból saját igényeikhez, élethelyzetükhöz mérten kiválogathatják a számukra leginkább megfelelőt.

Ez nagyon fontos, hiszen az egyes életszakaszokban eltérőek a munkavállalói igények. A munkáltatók a cafeteria rendszer nyújtotta előnyökkel növelhetik dolgozók elégedettségét, ami számottevően nem növeli elkötelezettségüket, viszont a juttatásokkal való elégedetlenség következtében gyengülhet kötődésük a vállalatához.

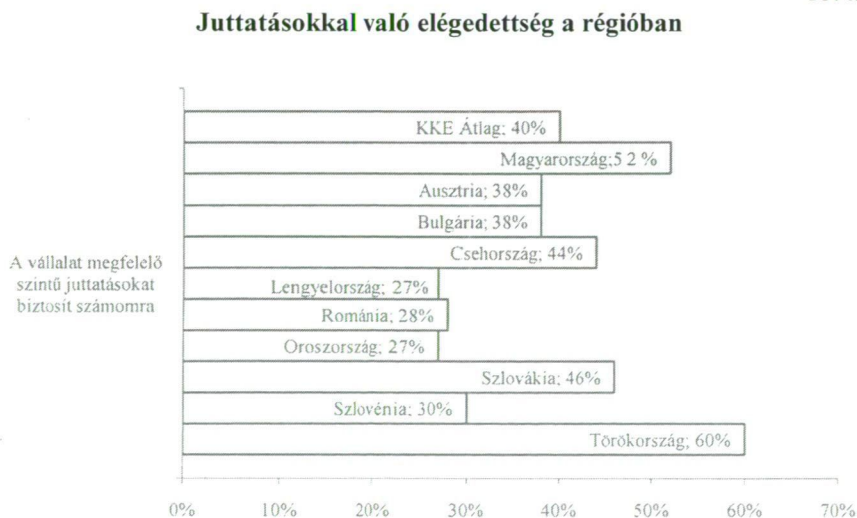
⁷ Lásd előző l.j.

12. ábra

Forrás: Saját szerkesztés, adatok forrása: Világgazdaság online: <http://www.vg.hu/gazdasag/adozas/cafeteria-hianyzik-ha-nincs-338556>

13. ábra

Forrás: Saját szerkesztés, adatok forrása: Legjobb Munkahely Felmérés 2007-es Országriport

A juttatásokkal való elégedettség Magyarországon 2007-ben kimagasló eredményt ért el a régió többi országához képest. Elégedettségünk csak a törökökétől maradt el, de az elért 52 százalékkal még így is jelentősen meghaladtuk a 40 százalékos régiós átlagot, míg az országok többsége el sem érte azt.

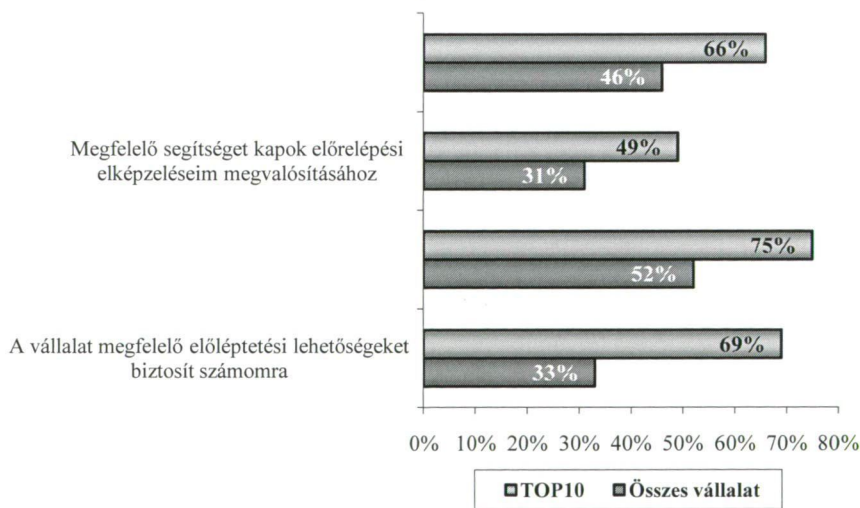
Míg Magyarországon az európai és amerikai trendeket követve a cafeteria kártyák vannak elterjedőben, addig külföldön egészen extrém és különleges juttatási módokat is találhatunk. Egy minneapolis-i ügyvédi irodában például a női dolgozók kedvében járva, engedélyezték, hogy gyermekeiket kilenc hónapos korukig magukkal vihessék munkahelyükre. Amerikában népszerűek az úgynevezett kreatív szobák, amelyek célja az alkalmazottak kikapcsolódása játékokkal, függőágyakkal, könyvtárral. A francia és ír munkahelyek némelyike pedig ebéidőben felszolgált borral kedveskedik dolgozóinak.⁸

7. Karrier és szakmai fejlődés

Bár 2001. óta a vállalatok által nyújtott karrierlehetőségekkel való elégedettség folyamatosan nő, a fizetés mellett átlagosan mégis a legkritikusabban megítélt terület.

14. ábra

2001-ben a hazai munkavállalók így értékelték fejlődési lehetőségeiket

Forrás: Saját szerkesztés, adatok forrása: Legjobb Munkahely Felmérés 2001-es Országriport

⁸ Világgazdaság Online: <http://www.vg.hu/gazdasag/adozas/caferteria-hianyzik-ha-nincs-338556>

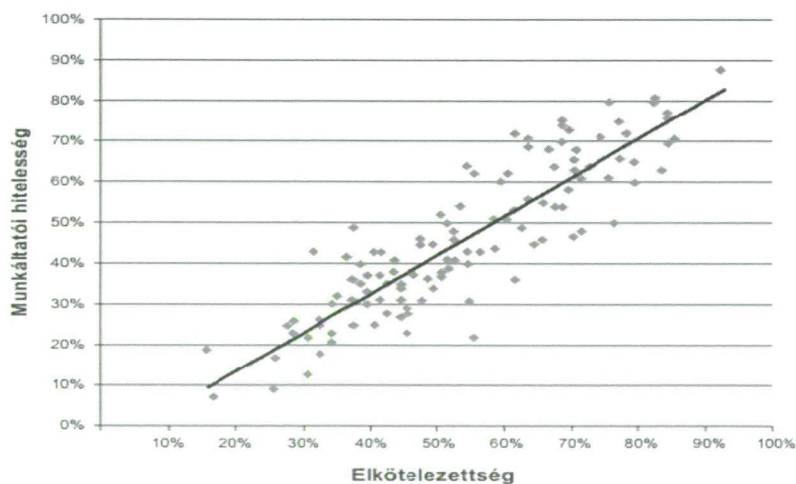
A megkérdezettek csupán 33 százaléka érezte úgy, hogy vállalata megfelelő előrelépési lehetőségeket nyújt számára, míg a legjobb munkahelyek esetén a dolgozók 69 százaléka nyilatkozott így. De jelentős a különbség a szakmai fejlődésben való támogatás és a cégek által nyújtott képzések megítélésében is.

8. Vállalati hírnév és munkáltatói hitelesség

Szeretjük láttatni hovatartozásunkat az élet számos területén, ilyen például az is, hogy melyik vállalatnál dolgozunk. Általában jobbnak gondoljuk azokat a cégeket, amelyek jó hírnevet szereztek maguknak a piacon, és ösztönzőleg hat, ha ilyen szervezet tagjai lehetünk. Mivel a munkavállalók egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a vállalati hírnévnek, így a munkaerőpiacon jobban tud érvényesülni, aki vonzó és egyedi munkáltatói arculatot épít ki. Nemcsak a jelentkezők megszerzése miatt lényeges, hanem a tehetséges munkatársak megtartása szempontjából is, ha büszkéek a vállalatukra, akkor jobban is ragaszkodnak hozzá. Az elkötelezettséghez azonban nem elég önmagában a jó hírnév, elengedhetetlen a munkáltatói hitelesség is. A cégek vonzó arculatukkal és az általuk tett ígéretekkel kialakítanak egy külső képet magukról, és a jelentkezők belépésükkor sokszor csalódva tapasztalják, hogy ez nem felel meg a valóságnak, ilyenkor elkötelezettségük erősen zuhan. Az átlagot tekintve 2010-ben a magyar munkavállalók kevesebb, mint fele, a Legjobb Munkahelyek esetén háromnegyede tartja vállalatát hitelesnek.⁹

15. ábra

A munkáltatói hitelesség és az elkötelezettség kapcsolata

Forrás: Legjobb Munkahely Felmérés 2010-es Országriport

⁹ Lásd 8. ljt.

9. Munka és magánélet egyensúlya

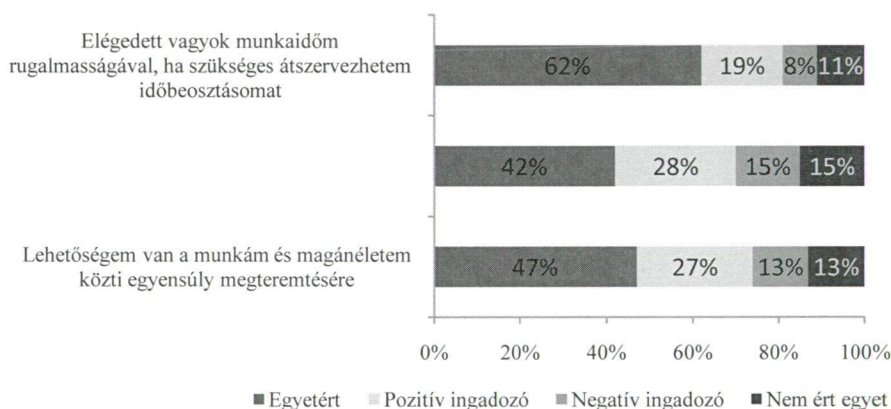
A munka szerepének felértékelődése folytán, nehezebb megteremteni a megfelelő egyensúlyt hivatásunk és magánéletünk között.

Egyre nagyobb teret nyer életünkben, szabadidőnkben. Számos szakma megköveteli, a túlórákat és azt, hogy folyton elérhetőek legyünk. De egyes demográfiai változásokban például a nők gyermekvállalásának idősebb korra való kitolódásában is visszaköszön.

2005-ben a megkérdezett magyar munkavállalók kevesebb, mint fele érezte úgy, hogy meg tudja teremteni az összhangot munkája és magánélete között.

16. ábra

Munka és magánélet egyensúlya 2005-ben

Forrás: Saját szerkesztés, adatok forrása: www.globalnet2000.hu/mnua/pdf/megujulo.ppt

Ez az arány 2010-re sem sokat javult, sőt, egyre nehezebb megfelelni a családi és munkahelyi elvárásoknak. A kevésbé stabil gazdasági környezet következtében nőtt a munkahelyek bizonytalansága, az alkalmazottaknak többet és jobban kell dolgozniuk. A túlórák száma és a teljesítménykényszer magasabb stresszel jár, és jelentősen kihat magánéletünkre. Az egyensúly hiányának következménye lehet még a kimerültség, depresszió, teljesítménycsökkenés, elégedetlenség. De nincs ez másképp a felsővezetők esetében sem, 15 százalékuk heti 60 óránál is többet dolgozik. A rendkívül sokat túlórázó vezetők két csoportja különböztethető meg, 60 százalékuk munkamániásnak tekinthető, ők azok, akik már régebb óta betöltik pozíciójukat, és több szabadidőre vágnának akár kevesebb fizetés ellenében, míg 40 százalékuk munkafüggő, akik rövidebb ideje vezetők, és elégedetlenek ugyan az egyensúly hiánya miatt, mégsem vágnak több szabadidőre.¹⁰

¹⁰ Lásd 9. ljt.

Látható, hogy milyen következményei vannak az egyensúly felborulásának, és hogy egyre nagyobb igény mutatkozik a helyreállítására. A megfelelő munkáltatói gyakorlatok által a munka és magánélet egyensúlyának megteremtése számos előnyt jelent a vállalat számára is. Motiválja a dolgozókat, ezáltal javul a teljesítmény, nő az elégedettség és elkötelezettség, ami magával vonzza a hiányzások csökkenését is.

Az egyensúly megteremtésére számtalan megoldás létezik, ilyen például a rugalmas munkaidő, munkakörmegosztás, távmunka, részmunkaidő, de ilyen lehet például a családtagokkal közösen felhasználható jutalmak is. Fontos azonban, hogy a munkáltató olyan megoldást vezessen be, ami kielégíti a munkavállalói igényeket.

A munka és magánélet egyensúlyának fontosságát hangsúlyozza a Szociális és Munkaügyi Minisztérium is azzal, hogy 2010-ben már kilencedik alkalommal adja át a Családbarát Munkahely Díjat, így ösztönözve a vállalatokat az összhang megteremtésére.¹¹

III. Kis kitekintés a globális munkavállalói trendekre

1. A dolgozói elégedettséget leginkább meghatározó területek 2008-2010 között

1.1. Ázsia

Ázsiában a hároméves időszakot tekintve a dolgozói elégedettséget leginkább a karrierlehetőségek befolyásolták, ezt követte a munkáltatói arculat, a harmadik legfontosabb területet az elismerés jelentette, majd a fizetés és végül ötödik helyen a HR gyakorlatok szerepeltek. A munkáltatói hitelesség 2010-ben került a legjelentősebb öt közé.

1.2. Európa

Európában szintén a karrierlehetőség végzett az élen, majd a HR gyakorlatok, a harmadik meghatározó tényező a munkáltatói arculat, negyedik a fizetés, és kevésbé fontos az elismerés.

1.3. Latin-Amerika

A latin-amerikai munkavállalók rangsorolása csaknem megegyezik az ázsiai helyezésekkel, azzal a különbséggel, hogy a második helyen az elismerés fontossága megelőzte a HR gyakorlatokat. A másik három elégedettséget befolyásoló tényező értékelése azonos.

1.4. Észak-Amerika

A legmeghatározóbb tényezőt itt is a karrierlehetőség jelenti, azonban ezután a vezetői stílus hat leginkább a dolgozókra, majd a vállalati hírnév áll a harmadik helyen, megelőzve a munkáltatói márkaépítést és végül az elismerés zárja a sort.¹²

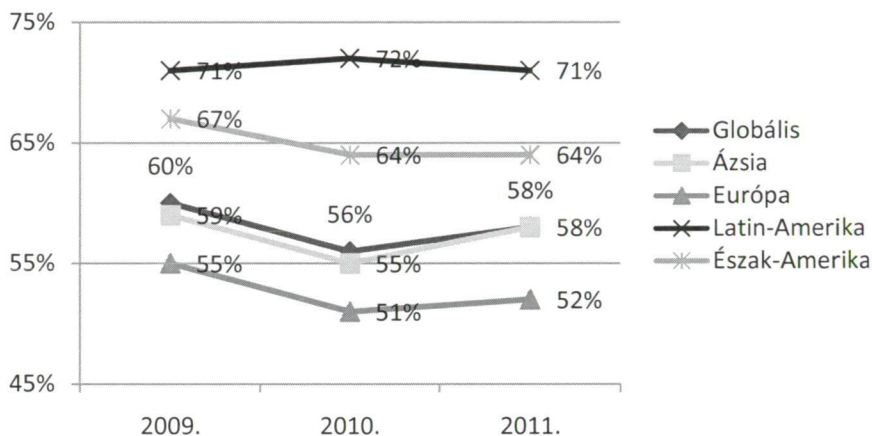
¹¹ HRportál: <http://www.hrportal.hu/hr/munka-maganelet-egyensuly-csak-elmeletben-letezik-20100609.html>

¹² Az AON Hewitt 2012-es Globális riportja

2. Az elkötelezettség

17. ábra

Az elkötelezettség alakulása

Forrás: Saját szerkesztés, adatok forrása: Az AON Hewitt 2012-es Globális riportja

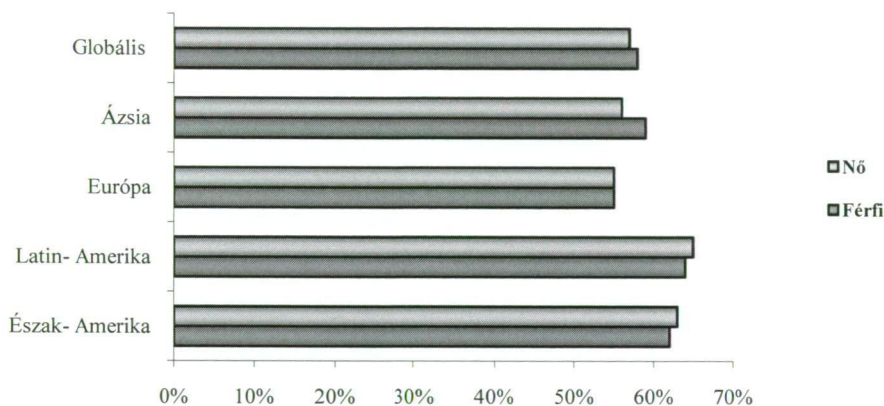
Az elkötelezettség, mint azt a fenti ábra is jól szemlélteti Latin- Amerikában a legki- egyensúlyozottabb. Kiemelkedő eredményük messze felülmúlja a globális átlagot. Ki- csit marad el tőle Észak- Amerika, de még mindig jelentősen az átlag felett vannak. Ázsia áll a harmadik helyen csupán egy- egy százalékkal az átlag alatt. Az európai elkö- telezettség a leggyengébb, bár nem sokkal marad el Ázsiától.

2. 1. Elkötelezettség nemek közötti alakulása 2011-ben

A globális átlagot tekintve a férfiak és a nők viszonylatában csupán egy százalékos az elkötelezettség közötti különbség. Az átlagot felülmúlva a latin-amerikai nők vezet- nek, két százalékkal lemaradva tőlük a férfiak, arányaiban ugyanez mondható el a má- sodik helyen álló észak- amerikaiakról.

Az ázsiai férfiak elkötelezettebbek, mint a nők, bár kicsi a különbség. Európa a se- reghajtó, az elkötelezettség teljesen kiegyenlített volt a nemek között 2011-ben.

18. ábra

Elkötelezettség nemek szerint

Forrás: Saját szerkesztés, adatok forrása: Az AON Hewitt 2012-es Globális riport

2.2. Elkötelezettség 2011-ben a generációs különbségek tükrében

Az összehasonlítás alapjául három generáció szolgált, az első a Baby Boom gyermekei, akik 1946 – 1964 között születtek, ők a legelkötelezettebbek globális viszonylatban. A legkiemelkedőbb 78 százalékkal Latin- Amerika, Európában 58 százalékos az elkötelezettsége ennek a generációnak.

A következő az X generáció, az 1965 – 1978 között születettek. A vállalathoz való kötődés szempontjából, ők a középmezőnyt képviselik. Elkötelezettségük két végpontja Latin-Amerika 64 százalékkal, és Európa 46 százalékkal.

A harmadik generáció a Millennium gyermekei, akik 1979. óta születtek. Ők a legkevésbé elkötelezettek, a legjobb eredményt a latin- amerikaiak érték el 64 százalékkal, a legalacsonyabbat az európaiak 44 százalékkal.

Összességében tehát megfigyelhető, hogy globális szinten a latin- amerikaiak elkötelezettsége a legkiemelkedőbb, ezt követi Észak- Amerika. Az ázsiai kötődés a globális átlagot közelíti, míg az európai nem éri el azt.

Összegzésképpen elmondható, hogy a dolgozói véleményfelmérés ma már nem számít újdonságnak. A szervezetek többsége él ezzel a lehetőséggel, hogy feltérképezzék munkavállalók elégedettségét, a fejlesztésre szoruló területeket, növelve ezzel is a vállalat sikerességét.

A tanulmány azt a 19 területet igyekezett bemutatni, ami leginkább meghatározza a munkával való elégedettséget, valamint hatását az elkötelezettségre, különös tekintettel a magyar munkavállalói trendekre.

A tízéves időszak eredményeit vizsgálva elmondható, hogy vannak olyan területek, amelyek megítélése mindig pozitív, jelentős hatással azonban nincsenek az elkötelezettségre, ilyenek a munkakörnyezet, a munkaeszközök vagy a kollegiális viszony.

A legelégedetlenebbek a munkavállalók a karrierlehetőségeikkel, valamint fizetésük teljesítményarányosságával. De negatívumként említhető még az elismerés és az emberközpontú vállalati kultúra hiánya is.

Megfigyelhetők olyan tényezők, amelyek jelentősége az évek során felértékelődött, ilyen a vállalati hírnév, a munkáltatói hitelesség vagy a teljesítményarányos fizetés.

A munkával való elégedettségre valamint az elkötelezettségre a legjelentősebb hatással a következő területek vannak: a vezetői stílus, a fizetés teljesítményarányossága, a karrierlehetőségek, a munka és magánélet egyensúlyának megteremtése valamint az elismerés és támogatás.

A Legjobb Munkahelyek és az átlagos vállalatok eredményei között hatalmas különbségek figyelhetők meg, amiket azért tartottunk lényegesnek ismertetni, mert jól szemlélteti a dolgozói elégedettség jelentőségét és hatásait.

ILDIKÓ SZONDI – GABRIELLA NAGY

WORK SATISFACTION IN INTERNATIONAL COMPARISON

(Summary)

Work has a determining role in people's life. It helps self-realisation; it helps become a useful member of the society, gain social recognition, and establish financial security as well.

Most of our time is spent at work, so it has significant importance how satisfied we are at the workplace. A positive atmosphere is incentive, employees can work more, and their performance is better, too.

Thus satisfaction determines the successfulness of an organisation powerfully. This is why it is important that the managers receive feedback on the employee's satisfaction, and their work attitudes. One of the most effective ways is to assess employees' satisfaction which gives an overall picture of the recent situation of the company, the opinions of the labour force, and the achievements of the management. It focuses on the areas where satisfaction can be increased by implementing the necessary measurements, retaining those employees that are very important for the organisation.

The survey offers a possibility for the participants to compare themselves to the other actors of the labour market both in national and international relations.

In this paper we should like to show the significance and effect of work satisfaction based on the results of Aon Hewitt's Employee Opinion Surveys on commitment through presenting the factors that influence satisfaction. As this survey has been present in Hungary since 2001 the basis of the analysis was the years 2001 through 2010.

LEVENTE VÖLGYESI

The First Building Act of Hungary (Act VI of 1937)

INTRODUCTION

Architecture is primarily an artistic and engineering activity leaving its mark on the society of a certain township. Either we like the surrounding buildings or curse the designer, the developer or the licensing authority for the wrecking of our territory, yet we still cannot choose but live together with these buildings. By rights, no building is allowed to be touched in the absence of a building permit and the designer's (author's) explicit acquiescence. Furthermore, certain buildings, may even reckon upon further, special protection.

Naturally, this was not always the case. Up to the middle of the 19th century, all townships decided the length of the rope they gave to the building spirit of their citizens for themselves.¹ The period of the central legislature's priority – starting off right after the Austro-Hungarian Compromise – called the first central provisions into being in the 1870's, which, in turn, rendered the magisterial building tasks of the first instance under the jurisdiction of the municipalities (counties, major towns) and local authorities (townships, minor towns).²

GENERAL BUILDING REGULATION BETWEEN 1937 AND 1965

In spite of the above, the central building statutes appeared only in 1937 (Act VI).³ Since this regulation was standing on expressly professional grounds – without bearing the political characteristics of the era -, it survived the year of the communist turn in 1948, and – in spite that it was a legislative product of the civic democratic era – could be perfectly applied even in the hardest years of the dictatorship.

¹ SEEREINER, IMRE: *A területfejlesztés és a területrendezés*. In: DEMCSIK, TAMÁS: Magyar közigazgatási anyagi jog, Szent István Társulat, Budapest, 2006. p. 58.

² SZALAI, ÉVA: *A területfejlesztési igazgatás és az építésügy alapja*. In: FICZERE, LAJOS – FORGÁCS, IMRE: Magyar közigazgatási jog. Különös rész, Osiris, Budapest, 2006. pp. 220–221.

³ Act VI of, 1–29. §§

The Act was divided into three major parts. The first chapter discussed the town planning, the second was concerned with the technical-legal aspects of land division, property line organization and plot restructuring, as well as the necessary – however, highly restrictive to the proprietary rights – expropriation, while the third major unit disposed of the building control authorities, further specifying the hitherto existing authoritarian hierarchy.⁴

Town planning

Town planning was already an important issue before 1937. Initially, the settlements could freely shape up their street network, which resulted in grave concerns in connection to fire-fighting and traffic further on. The era of industrialization, however (when towns set out to develop, sorting out a street network of an almost medieval character), posed a serious challenge. Although the major towns ventured upon making order by ordinances (statutes) – even by establishing a distinct committee –, but were prepared to take such a rough intervention in the city texture (e.g. by the demolition of houses, or opening wide roads and squares) on only in a very limited number of instances. By the middle of the 20th century, however, the requirement that the street network and the quality of the buildings of a given town should represent an adequate niveau emerged as a nationwide issue. The act guaranteed it.⁵ All towns had to elaborate their urban development plan. On behalf of the town's development, the area intended for urban development had to be appointed, and its horizontal and vertical assessment must have been performed (most of the towns, viz. did not even dispose of the precise assessments and maps). General and detailed town planning schemes must have been elaborated on the basis of these assessments, and the introduction of a land register became inevitable.⁶

The segments which have already been built in or are going to be built in of the area intended for urban development must have been assigned in the *general planning scheme*, on the basis of a map on at least the scale of 1:5000, as well as a technical description. The exact character of the construction (development in an unbroken row, free standing buildings, buildings with front yards, etc.) that was obligatory on certain parts of the aforementioned area should have also been specified. Furthermore, those parts of the area intended for urban development must have been assigned that have been designated by the town for roads, public gardens, grass courts, railways, as well as noisy, stenchy, inflammable, explosive or otherwise to be separated industrial facilities, and finally health and holiday resort facilities, sports fields, exhibition areas or other major institutions and installations for public purposes.

⁴ ELEKES, ANDRÁSNÉ: *A településrendezés helye, szerepe, jelentősége az építésügyi igazgatásban*. In: I. Építésügyi Igazgatási Konferencia, Építésügyi Tudományos Egyesület, Budapest 1983. (ÉIK) pp. 322–323.

⁵ SZALAI, ÉVA: *A területfejlesztési igazgatás és az építésügy alapjai*. In: FICZERE, LAJOS – FORGÁCS, IMRE: Magyar közigazgatási jog. Különös rész, Osiris, Budapest, 2006. p. 222., SEEREINER, IMRE: *A területfejlesztés és a területrendezés*, In: DEMCSIK, TAMÁS: Magyar közigazgatási anyagi jog, Budapest, Szent István Társulat, 2006. pp. 43., 58.

⁶ KOVÁCS, FERENC: *A tanácsok építésügyi műszaki nyilvántartásának rendszere, fejlesztési lehetőségei*. In: ÉIK, p. 422.

Concerning the areas which have already been built or are going to be built in the levels, elevation conditions and divisions of roads, the building lines and heights, the dimensions of the building plots, the manners of the building in different plots, the placing of the public utility network and some other circumstances that were relevant to town planning must have been determined in the *detailed planning scheme*, on the basis of a map on at least the scale of 1:1000.

With regard to the fact that a state land register (real estate register) had been in existence in Hungary only since 1855, the land register of the towns was only of an informational character.⁷ In this register, the market value of all building plots located in the area and included in the general planning, as well as all the rights and duties of a public administrative character, whose record was ordained by the Minister of Industrial Affairs in agreement with the Interior Minister, must have been indicated. The settlements were given six years to complete the aforementioned tasks, except the *detailed planning scheme*, which was to be finalized after the *general planning scheme*'s coming into effect, and in two years concerning the already built-in areas. Thus, these plans mainly came into being only after the World War.

The area intended for urban development, as well as the *general and detailed planning scheme* was determined with reference to Budapest and districts by the *Municipal Public Works Council*, and with reference to the other towns by the local popular representative authority (the *municipal committee* in the major towns, and the *representative body* in the minor townships). The *Municipal Public Works Council* was obliged to audit prior to the establishment of the area intended for urban development as well as the *general planning scheme* to the corresponding town's or township's *municipal committee* or *representative body*, and prior to the establishment of the *detailed planning scheme*, to the corresponding town's *major* or the township's *representative body*.

The resolution regarding the establishment of the area intended for urban development as well as the *general planning scheme* was approved by the Minister of Industrial Affairs in agreement with the Interior Minister. In contrast, the *detailed planning scheme* required no ministerial approval. The planning scheme of the neighbouring or otherwise concerned towns must have been taken into account during the establishment of the planning scheme.

A question on the exact extent of the environs of Budapest may naturally emerge in the reader. The Act did not determine it, but rather entrusted it to the Interior Minister, who, in turn, had to enquire beforehand for the opinion of the Minister of Industrial Affairs. It also behoved to the Interior Minister to ascertain the initiation time of the land register.

As it was usually the case with the regional authorities, the Interior Minister obtained strong authorizations. In questions of town planning, however, his scope of powers was shared with the Minister of Industrial Affairs. In cases referring to public interest, the Minister of Industrial Affairs – joined with the Interior Minister – might have bound over the town to alter the planning scheme or to present the complete plan

⁷ BÓDINÉ BELZNAI, KINGA: *A törvénykezés szervei*. In: Mezey, Barna: *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 2003. p. 438.

of a certain public utility. With reference to the general planning, he could ordain invitation for tender applications, and regulate the achievement of the assessments, the establishment of the planning scheme, and the record keeping of the land register in a detailed manner.

The Home Secretary and the Minister of Industrial Affairs also obtained serious authorizations in other questions, thereby serving the predomination of the principle of centralization, which could be limited only through the monetary circumstances of a given town. The Act, however, also took notice of the principle of subsidiarity. Thus, the Minister could get on with a reference to the planning schemes only if the town was omitted in connection to the violation of a law (e.g. it did not prepare its planning schemes to schedule).

Besides the local corporate bodies and ministers, an overview on the proceeding authorities and the structure of the self-governmental building office is of no less importance.

Officials dealing with building affairs on the first instance proceeded on behalf of the mayor or district superior (in cases, they referred to him) in Budapest, and on behalf of the chief judge of the district court in the minor and major townships. On the second instance, the appeals were judged by the *Municipal Public Works Council* in Budapest and districts,⁸ the sub-committee for building affairs of the Public Governance Committee in cities with municipal rights, and the county vice-governor in cities with county rights as well as in minor or major townships. A review on the decision of the authorities on the second instance could be requested from the Interior Minister.

The *Municipal Public Works Council* gave its decisions in cases relevant to the environs of Budapest in a council that was supplemented by nine members elected by the *municipal committee* of Pest-Pilis-Solt-Kiskun county. The leader of the State Infrastructure Office of the county, as well as the officials appointed by the representative bodies of each concerned cities with county rights could also be present with consultation rights.

From this point on, the now created sub-committees of the executive committees (operating since 1876)⁹ consisted of four members (in addition to the president). These members were the chief public prosecutor (that is the leading legal advisor), the head of the State Infrastructure Office and two members elected from the Public Governance Committee.

With a view to law remedy, the town planning scheme and the building acts (determined by the *Municipal Public Works Council*) must have been considered as public administrative decisions.

An approval given by the Interior Minister in conjunction with the Minister of Industrial Affairs was necessary for the building acts determined by the *Municipal Public Works Council*, and also for the statutes created in cases regulated by this act. The statutes of a city with county rights must have been submitted for approval with the opinion of the *minor municipal committee*.

⁸ POLITZER, TAMÁS: *A városépítés történetében az építésügyi igazgatás szerepe és fejlődése Magyarországon*. In: ÉIK, p. 393.

⁹ Act VI of 1876

The act, furthermore, opened a door to the restriction of proprietorship – however, only so far as each building plot's owner or possessor was obliged to tolerate the fulfillment of the work necessary for the preparation of the planning scheme and the deposition of the required equipment. In turn, the city was obliged to reimburse the damage caused. Since the data was public, anyone might have requested a detailed copy or extract of the land surveying data, maps and descriptions serving as a basis for the general and detailed planning schemes.

Following the act's coming into effect and on the expiration of the regulational time, the installation, the widening and regulation of roads or public utility systems, as well as plot restructuring or construction – and in general, installation of any artifacts or instrumentations – could take place only in accordance with the town-planning scheme.¹⁰

The fulfillment schedule of the town-planning scheme was determined by the budget of the town. Therefore, a weak financial year, the scheme was shelved, the plans of the town leadership could not be realized at all, and the development of the city could not proceed any further. In order to realize anything from the plans, the minister had the right to take necessary measures in order not to reconcile the infrastructural development of the town.¹¹

Building plot restructuring

Following this brief synopsis above, let us direct our attention from the plans of great dimensions to the problems of the individuals: the restructuring, maintenance and division of the individual building plots. Having permission from the building authority was indispensable for the division of the building plots located in specific town areas appointed for building. It is a fact of particular importance, as outside the town area appointed for building – including the area not intended for urban development – permission from the authority for plot division was necessary only in the case if the division resulted in a plot smaller than eight hundred acres. In the latter case, the authority could deny the issue of the permission if – as a consequence of plot divisions – a township inappropriate for the designation of the area and the interests of the town would have arose. Such liberalization would be unimaginable in our present days.

It already alluded to the modern era that – according to the regulations of the authority – the owner of the plot which is divided was obliged to lead the city streets and public utility network to his plot, and furthermore, to provide his plot with streets and public utilities present in the town in an appropriate manner, as well as to cover its costs. The interests of the proprietor as well as the principle of the property liberty was defended by the fact that for the purpose of a road which was about to be established or regulated at the outskirts of the to be divided plot, the owner was obliged to hand over an area corresponding only to the half width of the road, and to cover only half of the costs. There was no compensation due to the section of a plot about to be divided that

¹⁰ LOYDL, TAMÁS: *A város- és községrendezési tervezés hazai fejlődése*. In: ÉIK, pp. 156–157.

¹¹ KÖRNER, ZSUZSA – NAGY, MÁRTA: *A városrendezési szabályozások története Magyarországon*. Műegyetemi Kiadó, Budapest, 2004. pp. 113–118.

was utilized for the purpose of a road but did not exceed the one-third of the plot, as well as for buildings or any other parts residing on the area utilized for the aforementioned purpose. The owner could freely disassemble and remove these buildings or any other parts. If the authority obliged the proprietor for the aforementioned purpose of handing over more than one-third of the plot about to be divided, the building plot proprietor was due for a compensation for the overhead. By calculating the one-third, the original area of the plot must have been taken into account. If the construction of a public facility became inevitable through the division of a major plot or a bunch of plots, the proprietor was obliged to hand over at least one-fifteenth of the original plot area for this purpose to the town (in exchange for a recompensation).

The part of the plot which was about to be divided that was utilized for public purposes became a publicly owned land, when the ordainment of the requisition came into legal force, upon the grounds of expropriation, but without an expropriation process. Either the town or the building plot proprietor might have requested registration to the land register without the consent of the concerned parties of the land register. The recompensation must have been defined according to the value of the plot prior to the division.¹²

In parallel to the plot restructuring and division, the arrangement of the property lines also became regulated in detail. If one or more of the directly neighbouring plots could not have been built in accordance to the regulations, arrangement of the property lines must have taken place. The new common border was determined by the building authority in response to the request of any of the concerned building plot proprietors, or – in case of public interest – even in the absence of such a request. The new common border must have been determined in a way that was preferably fitting to the request of the concerned plot proprietors. No building permit could have been granted prior to the exact determination of the new property lines. Elements of the private law also appeared in this case. A person whose plot grew due to the arrangement of the property lines, was obliged to compensate the proprietor of the neighbouring plot. With regard to the amount of the recompensation, as well as any private law demands in connection with the arrangement of the property lines, the land register authority was in charge of making decisions. The cadastral implementation of the property line arrangement was ordained by the land register authority upon the basis of the building authority's decision on the newly defined property lines. The concerned parties of the land register had to tolerate the arrangement of the new property lines. It became obvious from the former regulations that the liberal property politics of the 19th century already belonged to the past. The dominance of the public interest already refers to the 20th century, where the law permits the sacrosanct of the property liberty to be stepped over in many cases.

In the case of a certain bunch of building plots in the town area were already appointed for building, but were not suitable – through its location, shape or unsatisfactory size – for building in according to the regulations, a room opened for plot restructuring. In the case of inevitable necessity, even building plots otherwise suitable

¹² F. KÖRNER, ZSUZSA – NAGY MÁRTA: *A városrendezési szabályozás története Magyarországon*. In: *Építés-Építészettudomány*, XXX. (ed. Vámosy Ferenc) MTA, Budapest, 2002. pp. 143–144.

for building in could be drawn into the procedure. Upon the request of the concerned parties, a plot restructuring process could only be started if the petitioners constituted a majority, according to the number and size of their plots, and if the alterations were not interfering with the public interest. A process from public interest could be started even in the absence of the request of the concerned parties.

Taking into account that in the previous cases a strong restriction on the proprietorship occurred, the Act deployed the burden of decision-making on the top-ranking local collective decision-maker authority, rather than on the official in charge. In the subject of the initialization of the plot restructuring process, the verdict was returned by the *municipal committee* in cities with municipal rights, or the *representative body* in cities with county rights. The plots to be restructured and the publicly owned lands must have been precisely indicated in the resolution. Plot restructuring in reasonable cases could be either extended to an area bigger than what was appointed at the actuation of the procedure, or limited to a smaller area. The actuation of the procedure must have been recorded in the land register.

Naturally, in cases connected to the establishment of the plot restructuring plan, as well as the evaluation of the area drawn under alteration, the building authority made the decisions (in the possession of upper resolution). The authority could also involve professionals in the procedure. Subsequent to the actuation of the procedure, it was not allowed to accomplish such changes in the area drawn under restructuring that might change the condition of the plot or encumber the realization of the restructuring by any means. The extent, to which a construction that had already been initiated prior to the procedure could continue, was determined by the authority. The plot proprietor or owner must have tolerated the completion of the assessment and alignment necessary for plot restructuring, and the storage of the necessary instrumentats. The caused damage was reimbursed by the petitioners (if the course of a procedure was initiated by the request of the concerned parties), and by the city (if the course of a procedure was initiated in the absence of the request of the concerned parties).

The new building plots and publicly owned lands were to be established in the plot restructuring plan with respect to the town-planning scheme. The new building plots were to be distributed in a way through which preferably everyone could get that plot that formerly belonged to him on the whole or in the greater part, and that at least the former plot proprietors wouldn't remain without a new building plot. That part of the plot, which was bearing a housing, could have been allocated into the possession of someone else only with the consent of the previous proprietor. A person who received a building plot of a greater value was obliged to pay the sum of the margin into the treasury of the town. A person, who received a building plot of a smaller value or did not receive a plot at all, must have been compensated by the sum of the margin. In contrast, no one could claim right to reject a building plot that was bestowed to him during the plot alteration procedure, and demand pecuniary claim instead. If a certain building stepped into the possession of a new proprietor during the plot alteration process, he was obliged to reimburse the former proprietor of the building. If a certain building were to be disassembled due to building plot alteration, a compensation was due to the building's proprietor by the petitioners (in case if a building plot alteration

was requested by the petitioners), or the town (in case if a building plot alteration was in the absence of any request). The petitioners were obliged to advance the possible amount of the compensation. The sum of the compensation for a building that came into the possession of someone else or was disassembled during the plot alteration process was determined by the mortgage registry, according to the regulations of the expropriation compensation.

With respect to town planning, the intervention with the traditional city texture was of great importance – particularly in such cases, when it did not endanger the built legacy. Therefore, those building plots were expropriable for the town's purposes, which were necessary for the establishment, broadening or regularization of a road, and whose building in was not fitting any more to the subsequently town-planning scheme or building regulations about to be ratified; and furthermore, which were of fundamental importance for the implementation of the town-planning scheme or in general, for the favorable shaping of the townscape and averting any obstacle that might inhibit the natural development of the town. Similarly, the city could expropriate those areas which were necessary for the establishment or expansion of the work estate or network of any public utilities, as well as any public buildings or installations, for industrial, national monument or national defense area, and for the establishment or expansion of medicinal or holiday resorts. For the conduct of the expropriation, the consent of the responsible minister was also necessary in many cases.

The regulation, according to which the building authority could ordain the demolition of a tower or other part of building that was serving only an ornamental element for the purpose of the more favorable shaping of the townscape without expropriation process is of particular importance. In such cases – as the piece was not in use – there was no place for compensation. The cost of the demolition – as well as the consequent alteration – was debited to the town. The building materials originating from the demolition could be used for the aforementioned alteration, the unused part remained in the possession of the proprietor of the building.

In case if any of the industrial sites (in consideration to their big extension, noisiness, stinkiness, inflammable or explosive running nature, or other grounds that fell under objection, due to public interest) obstructed the implementation of the subsequently ratified town planning scheme, the Minister of Industrial Affairs could authorize expropriatory rights for the town, with regard to the building plot – and furthermore, for the town or the proprietor of the plot, with regard to the building plot and building necessary for the relocation of the site. If such a site was established in contrary to the regulations concerning its allocation and in the absence of the magisterial permit, the Minister of Industrial Affairs had the right to ordain the abrogation or relocation of the site without compensation. At the same time, abrogation of piggeries also started in places that were located outside the area appointed for this purpose by the town-planning scheme generated on the mandate of the Act.

On roads, where construction in closed rows was obligatory, the front yard could be joined to the area of the road upon the grounds of expropriation without an expropriatory process, if the traffic of the road rendered it necessary. The recourse of the front yard could be ordained in Budapest and surroundings by the *Municipal Public*

Works Council, in other towns with municipal rights by the public administration committee, and in cities with county rights by the representative body. The demolition of the front yard – and the consequent alteration – was the obligation of the town. The superfluous wrecking material could remain in the possession of the plot proprietor. There was no compensation for an area expropriated for a new road's institution or regulation, if the expropriated area did not exceed one-third of the original plot area. When calculating the one-third, it was necessary to ask take notice of the area that had been resorted from the building plot for the purpose of a neighboring road without compensation not earlier than thirty years. If the construction of the road was not finished in three years, compensation was due to the proprietor of the plot for the whole resorted area.

In plot-alteration cases, the statutes of the county must have been applied in the minor and major townships. The regulations of the Act of 1937 concerning the distribution of plots and property line marking, and also the instructions regulating the expropriation concerning not only plots and buildings falling under the town planning scheme, but must have also been applied in the minor and major townships. With regard to the limited monetary funds of the townships, the Interior Minister could give a dispensation from the implementation of the legal regulations.

Individual building regulations

The last one-third of the Act was dealing with the building regulations. This was at least as important as the aforementioned topics, as the legal security was served by the fact that the designer and the builder – with full knowledge on the nationwide and local regulations – might face a uniform magisterial legal practice everywhere.

Therefore, the permission of the building authority was inevitable to construct a building or to put it in practice. The authority could permit only such constructions where the submitted plan was conformed to the conventions of the building law enforcement, and – in areas falling under the town-planning scheme -, to the town-planning scheme. In areas not appointed for building in, construction of public or other buildings could be carried out only in case if they were fitting to the designation of the respective area. Construction of a building could be subjected to conditions determined out of public interest in the building license – even the obligation of the subsequent alteration could be ascertained. If the construction was inconsistent with the still not approved town-planning/alteration scheme, or might elevate the costs of the planned alteration's implementation (or rendered it more difficult by any other means), the requested permission had to be refused, or a bond of subsequent alteration must have been established in the permit.

In case if a certain building was not in correspondence to the regulations already being in force at the time of the construction, or was not fitting to the magisterial permissions given for the construction, the authority could ordain the alteration of the building through public interest. If the building could not be properly reshaped, the authority had the right to ordain the demolition of the building in cases of serious threatening of public interest. The authority could take measures only in five years

following the arrival of the magisterial permission on the building's putting in practice to the legal force – or in case if the building was put in use in the absence of a magisterial permission, in the ten years following the building being put into practice. The authority could also appoint a later deadline for the alteration or demolition of the building. In case if a building's state worsened the townscape, the authority could ordain a renovation. The cost of the implementation of these magisterial bonds encumbered the proprietor of the building.

During the course of the construction, the road had to be adapted to the level that had been determined by the town-planning scheme. In case if the actual level of the road did not correspond to the level determined in the town-planning scheme, the building authority could give permission for a construction adapting to the actual level. This was, however, not the interest of the builder, as by the repositioning of the road to the appropriate level, the proprietor of such building was obliged to fulfill the subsequent alteration at his own charge in a reasonable time. In case the previously established level of the road was changed, the authority could ordain the consequent alteration of the building. The proprietor of the building could claim cost compensation from the town or township in one year subsequent to the coming of the corresponding regulation to legal force.

The proprietor or owner of all buildings was obliged to tolerate the authority to inspect the construction work or the state of the building. A reimbursement of any harm or cost resulting from the application of a valid way of the magisterial supervision, or from the omission of the magisterial supervision was not demandable from the public institution applying the official agent.

The designer and contractor of the construction, the expert employed by the construction as well as the artificer performing the construction were the people responsible for the retention of the building regulation, if the application of the regulation fell under their responsibility.

The building permit could be issued only to a person who proved his entitlement by virtue of his proprietorship or by any other legal title proving that he is entitled to build on the plot. The issue of the building permit had to be refused if it proved to be obvious that the intended building violated the rights of anyone else. The building authority could deny the issue of the building permit on the account of a plea based on the violation of the civil law, even if the thoroughness of the plea was not apparent, but the building would have caused an unredeemable harm to the disapproving party. The issue of the building permit must have also been denied in case if it could be ascertained beforehand that the establishment or maintenance of the building results in a surreptitious affectation on the other building plot. It was particularly forbidden to affect the other plot by water, steam, smoke, smut, heat, stench, noise, vibration or by other means in a way exceeding the ordinary manner according to the local circumstances or corresponding function, and also restrict the normal usage at that particular place in a significant manner.

In the absence of an easement defending the view or any license of similar nature, the conditions of the building permit were – as far as possible – established by the

authority in a way that the building should not detract the view, sunshine or airflow from the other building plot in an unreasonable manner.

It is obvious from the aforementioned rule that – in the absence of a common law codex – this regulation was forced (in spite of the fact that it declaratively regulated an administrative legal area) to lay down the regulations of the neighborhood law, too. The Act, therefore, also ordained that a building plot cannot be deepened in a way that the neighbor's building plot or building would lose the necessary ground support – unless the one who is responsible for the deepening provides a way of underpinning. If the imminence of the collapse of a building or the falling of its parts to the neighbouring plot and damage it, the proprietor of this plot could demand the performance of the measures necessary to avert the harm from the one who would be responsible for the resulting damage. In case if the construction, renovation, alteration or disassembly of an already existing building could be implemented in a way that either stands had to be placed over the neighbouring plot, building materials were transported through or placed on this plot, or the plot was crossed, the neighbour was obliged to tolerate it at a charge of a recompensation, but only in case if he was provided a prior bond for the recompensation at his request. These regulations were transferred into the Civil Code coming into effect in 1960.¹³

The Act did not consist of further detailed regulations, but rather gave authorization to regulate them by ministerial decrees.

Vindictive and other instructions

It is of particular interest that the building plot proprietors – parallel to the development of their settlement and also in proportion to the establishment of the infrastructure – could be obliged to pay an acquiescence assessed and collected as common charges. In this particular case, rather the plot and not the person carried the burden, therefore the all-time proprietor was burdened with the task of cashing in. Its legal basis was provided by the fact that the value of the plot has been ascending in proportion with the development of a given part of the settlement, and this is by no means due to the virtue of the owner but rather of the community. Therefore one should not just enjoy the achievements of the community, but also share its burdens.

The act, however, also ordered for the settlements that all incomes arriving to the town in the frame of the construction regulation should be used exclusively in the area of building affairs.

The act also contained vindictive regulations. Those who implemented a plot distribution or construction (which was bound to an official permit) or put an already constructed building in use without an official permission or did not observe the rules of plot distribution, building or utilization permit, committed an offence and could be punished by a penalty. If the offence was committed in connection with a building used for human residence and thereby endangered or harmed major public interests, the offence had to be punished by an occlusion for up to two months. In case if the construction was implemented in absence of or in contrast to the permit, and – as a

¹³ Hungarian Civil Code (Act IV of 1959) 100–106. §§

consequence – the builder came to property benefit, the authority had the right to tax a penalty as a fine up to one-tenth of the real estate's value, regardless of whether the builder was responsible for the offence or not. The penalty had to be collected in the form of public taxes, and the town (minor or major township) – in Budapest and environs, the capital monetary fund – was entitled to it.

OUTLOOK: THE SECOND PERIOD (1964-1997)

The Act of 1937 made its exit only in the ultimate year of laying down socialism's foundations (1964) – the autarky was taken over by the Act III of 1964.¹⁴ The act became so much autocratic as to integrate even the regulation of the protection of historic monuments. The question naturally emerges that if the Act of 1937 was standing exclusively on professional basis, why was it necessary to alter it? The reason is very simple. All that was possible was lifted over from the previous Act. The radical changes in the proprietary relations, the rolling-back of the private property and the predominance of the state's role and investments, however changed the investment, planning, licensing and construction in such a degree that they justified the birth of a new regulation. The state architectural offices took over the place of private architectural offices, and similarly, in many cases the Hungarian State itself became the investor, the licenses were filled out by councils as polity authorities, and only the state building undertakings could come into question by the constructions, while the presence of the major private undertakings (except the handicrafts) was precluded. It was practically a notional impossibility through ideological reasons.

The main reason for the emerging state predominance laid in the fact that private persons could not get a hold of considerable real estate property. The very idea of the private property was basically a persecuted – or at the outside, tolerated – idea, and was considered harmful from the ideological point of view. Instead, the concept of personal property – a neutral expression from the point of the Marxist understanding – was used. However, the personal property excluded the considerable possession or usage of real estates. Those who still came to an excess real estate property (e.g. through inheritance), were obliged to convert it into money.¹⁵

¹⁴ SZALAI, ÉVA: *A területfejlesztési igazgatás és az építésügy alapjai*. In: FICZERE, LAJOS – FORGÁCS, IMRE: Magyar közigazgatási jog. Különös rész. Osiris, Budapest, 2006. p. 223., MADARÁSZ, GABRIELLA: *Az épített környezet alakítása és védelme*. In: PETRIK, FERENC: Az építésügy kézikönyve, HVG-Orac, Budapest, 1998. p. 10.

¹⁵ VÖRÖS, JÓZSEF – KARSAI, JÓZSEF: *A lakásépítés (-vásárlás), -felújítás és -korszerűsítés, valamint a telekgazdálkodás pénzügyi szabályai*. Saldo, Budapest, 1985. pp. 9-17., Government Decree No. 31/1971 (X.5.) Korm., Government Decree No. 32/1971 (X.5.) Korm., Decree No. 25/1971 (X.5.) ÉVM-IM of Minister of Building and Town Development – Minister of Justice, Decree No. 26/1971 (X.5.) ÉVM-IM of Minister of Building and Town Development – Minister of Justice

Conclusion

Act VI of 1937 was an epoch-making legal product in the regulation of the Hungarian construction law. As a consequence of its regulations, planning of the settlements became uniformed. Eventually it was replaced by centrally controlled conscious work taking a maximal notice on the professional considerations. In spite that we may find very attractive architectural constructions from the end of the 19th and the beginning of the 20th century, the era of the sporadic "good solutions" became replaced by planning on professional grounds. Starting from 1937, the legal specialization has been taking up the duties of the high-toned Hungarian building art at the level of the law, creating the legally regulated basis of the engineering work through regimes, and passing the test of the time.

VÖLGYESI LEVENTE

AZ ELSŐ ÉPÍTÉSÜGYI TÖRVÉNY MAGYARORSZÁGON
(1937. ÉVI VI. TÖRVÉNYCIKK)

(Összefoglalás)

A 19. század második feléig a törvényhatóságok nagymértékű autonómiával rendelkeztek, s eleve kudarca voltak ítélve a központosítási kísérletek. A modern kor magával hozta a jogegységesítés igényét, amely az építésügyet sem kerülhette el. A magántulajdon szentségének óvása következtében mégis 1937-ig kellett várni az országos jogszabály megszületéséig. Ez a törvényi szabályozás lehetőséget teremtett az eddigi partikuláris kezdeményezések egységesítésére. A központi végrehajtó hatalom szintjén a belügyi igazgatás kapott meghatározó szerepet, elsősorban a rendezési tervek határidős elkészítésének megkövetelésével.

Az átfogó településrendezési szabályozás mellett végre egyértelmű szabályozást nyert a telekalakítás is, amely a gazdaságos és használható léptékű ingatlan-alapterületek megvalósítását segítette elő. Az egyedi építésügyi szabályok pedig a köz és az építető érdekében, illetve az építészeti-műszaki szempontok betartását szolgálták.

A jogbiztonságot segítette elő, hogy az országos és a helyi rendelkezések ismeretében a tervező és az építető mindenütt egységes hatósági joggyakorlattal találkozhatott. Tehát épület építéséhez, valamint használatba vételéhez az építésügyi hatóság engedélyére volt szükség. A hatóság csak olyan építésre adhatott engedélyt, amelynek bemutatott terve az építésrendszet szabályainak, városrendezési terv alá eső területen pedig a városrendezési tervnek is megfelelt. Beépítésre ki nem jelölt területen csak középület és olyan épület volt építhető, amely az illető terület rendeltetésének megfelelt. Az építésre adott engedélyben az építést közérdekből meghatározott feltételekhez

lehetett kötni, sőt későbbi átalakítás kötelezettségét is meg lehetett állapítani. Ha az építés a városrendezésnek vagy a városrendezés megváltoztatásának még jóvá nem hagyott tervével ellenkezett, avagy a tervezett rendezés végrehajtását később megdrágította, illetőleg másként megnehezítette volna, az építésre kért engedélyt meg kellett tagadni vagy az engedélyben későbbi átalakítás kötelezettségét kellett megállapítani.

Az 1937. évi VI. törvénycikk magas szakmai színvonala legeggyértelműbben mégis azzal támasztható alá, hogy átvészelte az 1948-as fordulatot, s egészen 1964-ig szolgálta az építészet ügyét, amikor egy új törvény, de csak részben új szabályokkal vette át a megváltozott társadalmi és tulajdoni viszonyok rendezését.